DE GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN HANDEL

TOT DEN VAL DER REPUBLIEK.

REFERENCE

DE GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN HANDEL

TOT DEN VAL DER REPUBLIEK

DOOR

HENDR. C. DIFEREE,

Assistent aan de Universiteits-Bibliotheek en Conservator van het Vondel-Museum te Amsterdam.

AMSTERDAM
A. AKKERINGA
1908

INHOUD.

Bladz.

Voorrede I

Inleiding: De Tijdperken der Nederlandsche Handelsgeschiedenis 1

EERSTE BOEK.

De Geschiedenis van den Handel der Zeventien Nederlanden.

Hoofdstuk I.

Bladz.

Het Germaansch-Frankische Tijdperk van ongeveer 100 v. Chr. tot omstreeks 900 13

Hoofdstuk II.

De Handel in het Feodale Tijdperk 28

Hoofdstuk III.

De Middel-Nederlandsche Handelsgeschiedenis. Van ongeveer 1300—1507 48

Hoofdstuk IV.

Het overgangstijdperk. Van 1507—1596 89

TWEEDE BOEK.

Handelsbloei en Verval tijdens de Republiek der Vereenigde Nederlanden.

Hoofdstuk V.

De Nederlandsche Handel tijdens de Gouden Eeuw, of het Politiek-Economisch Tijdperk. Van 1596—1674 . . . 127—329

Bladz.
1. Nieuwe Gezichtspunten 127
2. Handelswetenschappelijke ontwikkeling 145
3. Algemeene oorzaken 155
4. Europeesche Handel 175
5. Onze Visscherijen 220
6. De Oost-Indische Compagnie 226
7. De West-Indische Compagnie 258
8. Onze Handelsbetrekkingen en Handelsverwikkelingen met Engeland 289

Hoofdstuk VI.

Het Bloeitijdperk der vroegere Nederlandsche Grootindustrie en der Oost-Indische Compagnie. Van 1674—1704. . 330—420

1. Inleiding en Beschouwing 330
2. Europeesche Handel en Handelsbetrekkingen 364
3. Koloniale Handel 401

Hoofdstuk VII.

Handel en Handelsverkeer in de Achttiende Eeuw . . 421—523

1. Algemeene Beschouwingen 421
2. Europeesche Handel 441
3. Onze Handelsbetrekkingen buiten Europa 503
4. Plotseling Verval 520

VOORREDE.

Nu ons werk „De Geschiedenis van den Nederlandschen Handel tot den val der Republiek", reeds jaren geleden aangekondigd en waarvan in 1905 het eerste stuk verscheen, volledig het licht ziet, mag een nieuw voorwoord niet ontbreken. Te herhalen, wat wij indertijd in onze voorrede schreven, is echter o. i. onnoodig. Immers nog altijd meenen wij, dat de studie onzer Handelsgeschiedenis van groot gewicht is en hopen wij, dat ons boek in eene lang gevoelde leemte zal voorzien. Gedurende de jaren, dat wij onzen tijd en onze krachten aan dit werk besteed hebben, is onze meening zelfs meer en meer versterkt, dat een grondslag voor eene betere kennis onzer handelsgeschiedenis dringend noodig was, waartoe dit boek wellicht het zijne zal kunnen bijdragen.

Geheel overeenkomstig de vroegere voorrede kon dit boek echter niet worden bewerkt. Immers, was het oorspronkelijk ons doel „uit onze algemeene vaderlandsche geschiedwerken" en „bijzondere studiën een vrij volledig beeld van onze handelsgeschiedenis [te] ontwerpen", alras bleek het, dat op die wijze geen bruikbare Handelsgeschiedenis zou kunnen worden samengesteld en slechts eene aaneengeregen reeks monografieën met groote hiaten in de verschillende tijdperken het licht zou kunnen zien.

Dat nu was niet ons doel geweest. Wilden wij dus het gestelde plan verwezenlijkt zien, zoo dienden wij de bronnen zelve op te zoeken en de mededeelingen van anderen bovendien aan de door hen opgegevene te toetsen. Het gebrek aan geschreven bescheiden, ons reeds lang voor het plan dezer uitgave gebleken, mocht daarbij geen voorwendsel zijn het onderzoek te staken. Immers, de enorme reeksen vlugschriften en blauwboekjes, zoomede de officiëele uitgaven der politieke- en handelsverdragen, hier te lande in de XVIIe en XVIIIe eeuw verschenen, konden wellicht heel wat materiaal tot reconstructie van het verleden van onzen handel opleveren, zij het ook, dat de titels ervan dit niet altijd zouden doen vermoeden.

Meer en meer hebben wij dan ook tot deze zoo opmerkelijke en dikwerf belangrijke bronnen van onze geschiedenis de toevlucht genomen en ons werk moge ten bewijze strekken, dat dit onderzoek niet zonder vrucht is gebleven. Werden er ook tientallen bij tientallen te vergeefs doorzocht, hier en daar leverde menig pamflet een nog ongekende en niet te versmaden kleine bijdrage tot eene betere kennis onzer handelsgeschiedenis der zeventiende en achttiende eeuw.

Is ons eerste boek „De Geschiedenis van den Handel der Zeventien Nederlanden" daardoor — en in menig opzicht terecht — een groote aanloop geworden om te komen tot den handelsbloei en het verval van den handel tijdens de Republiek der Vereenigde Nederlanden, het tweede boek, dat dien bloei en dit verval behandelt, wil eene meer wetenschappelijke geschiedenis van onzen handel in de XVIIe en XVIIIe eeuw zijn, die bij den opzet van ons werk wel niet dadelijk werd beoogd, maar waartoe wij moesten komen, wilde het aan zijn doel beantwoorden.

Met de vraag, „of de tijd daarvoor was aangebroken", door een onzer critici ontkennend beantwoord, hebben wij ons niet bezig gehouden, evenmin als we ons angstvallig hebben afge-

vraagd of „de stand van het wetenschappelijk onderzoek" den opzet van een werk als het onze wel gedoogde. Immers is dit laatste niet het geval, dan heeft de schrijver o. i. zelf den stand van het onderzoek te verheffen tot het peil, waarop het staan moet, om zijn werk te kunnen samenstellen. Dat nu hebben wij getracht te doen, wellicht onvolkomen en niet zonder gebreken, doch het scheen ons beter ons onderzoek te verbreeden en te verdiepen dan een werk het licht te doen zien, dat ons zelf en onze lezers onvoldaan moest laten. Zoolang wetenschap dan ook de beteekenis zal hebben van synthetische kennis, verkregen na een langdurig en zoo uitgebreid mogelijk zelfstandig en critisch onderzoek, zal men aan onze behandeling der zeventiende en achttiende eeuw ook wetenschappelijke waarde moeten toekennen, zij het dan, dat nevens tal van bronnen ook grootere werken en monografieën daarvoor werden gebruikt.

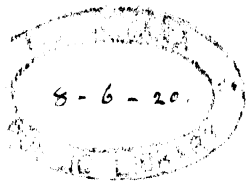
Weken wij alzoo met betrekking tot het onderzoek van ons oorspronkelijk plan af en werd de uitgave van het geheel daardoor langen tijd vertraagd, aan den anderen kant heeft, naar wij hopen, ons boek daardoor in waarde gewonnen, gelijk het ook in omvang is toegenomen, zoodat het verscheidene vellen druks boven het vroeger aangegeven aantal bevat. Een in ons werk geuit voornemen, om ten overvloede nog eene afzonderlijke bijdrage over de maatregelen tot opbeuring van den handel in de achttiende eeuw en eene speciale studie over de geschiedenis van den fondsenhandel tijdens de Republiek aan dit boek toe te voegen, kon daardoor niet in vervulling gaan. Maar wel zullen deze studiën door de goede zorgen van den uitgever in het formaat van dit werk in een afzonderlijken bundel verschijnen, zoodat onze lezers zich deze wellicht door velen gewenschte aanvulling toch kunnen verschaffen. De beide hier genoemde onderwerpen waren o. i. voor onze handelsgeschiedenis van te groot en

tevens te actueel belang, om niet een ruimer behandeling te verdienen dan in een geschiedboek van onzen handel als dit mogelijk was.

Dat de uitgever op de verschijning daarvan nog eens met succes de Geschiedenis van den Nederlandschen Handel in de Negentiende Eeuw zal kunnen laten volgen, is een wensch, die ons nog even van het hart moet. Wellicht vinden wij dan tevens gelegenheid om in een tweeden druk van dit deel de zetfouten, die er ondanks ons zelven zijn ingeslopen, te verbeteren en worden wij dan ook in staat gesteld door een uitvoerig register de taak onzer lezers bij het naslaan te verlichten.

HENDR. C. DIFEREE.

Amsterdam, September 1908.

INLEIDING.

De Tijdperken der Nederlandsche Handelsgeschiedenis.

Tot nog toe is, zoover wij weten, geene poging beproefd om de geschiedenis van onzen handel in bepaalde tijdperken af te deelen. En toch komt het, willen wij ons een juist begrip van het verleden vormen en daaruit de oorzaken leeren kennen, waaruit het tegenwoordige geworden is, in de allereerste plaats op eene goede indeeling in bepaalde tijdperken aan.

De tijdperken der geschiedenis toch zijn de onmisbare onderdeelen, na welker bestudeering wij het geheel beter kunnen leeren kennen en verstaan, en den samenhang en overgang van karakteristieke feiten of perioden beter leeren begrijpen. Gelijk de jaartallen als het ware het historisch geraamte vormen, waarom heen de geschiedenis zich als een compact lichaam groepeert, zijn de tijdperken der geschiedenis als historische ledematen te beschouwen, die elk hunne bijzondere roeping en functie hebben met betrekking tot het geheel.

Let echter wel op, dat geen bloote kennis van tijdperken, jaartallen en feiten bij eenige historische kennis kunnen volstaan. Hunne wetenschap, vooral die der jaartallen, is slechts een hulpmiddel, om een en ander vaster in ons geheugen terug te roepen. Want niet op de kennis der feiten, maar op hun onderling verband, de oorzaken en gevolgen, hunne roerselen en beloop, komt het in de wetenschap der geschiedenis aan.

Voor wij dus tot eene behandeling van de geschiedenis van onzen handel overgaan, dienen wij allereerst de te bewerken stof te overzien en de mijlpalen aan te geven, waarbinnen de verschillende perioden van onzen handel zich moeten bewegen.

Voor hen nu, die eene meer uitvoerige studie onzer historie hebben gemaakt, lijdt het geen twijfel, of zelfs de beste indeeling

onzer Staatkundige geschiedenis is voor die van onzen handel zoo goed als onbruikbaar.

Met de historie van onze letterkunde was het indertijd evenzoo gesteld; vandaar dat nu wijlen Dr. Jan ten Brink, toen hij zijne Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde zou schrijven, in de eerste plaats bedacht was op eene goede indeeling der te bewerken stof en deze ingevolge haar bijzonderen aard in tijdperken afdeelde, welke met die der staatkundige geschiedenis geen gelijken tred hielden.

Welnu, wat van de geschiedenis onzer letterkunde geldt, is ook van toepassing op die van onzen handel. Evenals de letterkunde een hoog ontwikkeld staatkundig- en geestesleven vooraf beïnvloedt, zoo gaat ook de economische groei van een volk zijne staatkundige ontwikkeling vooraf. Daardoor wordt voor de economische geschiedenis dan ook eene andere indeeling dan voor de staatkundige geschiedenis vereischt.

Om dit onzen lezers duidelijk te doen zien, geven wij hier allereerst de indeeling onzer vaderlandsche geschiedenis door Prof. Blok, aangegeven op blz. 8 van het eerste deel van zijn bekend standaardwerk, waar het volgend zevental wordt genoemd.

1°. dat der oudste tijden, eindigend met de volledige ontwikkeling der feodale staatjes in de 14e eeuw;
2°. het tijdperk der Bourgondische macht, eindigende in de laatste helft der 16e eeuw;
3°. het tijdperk van den tachtig-jarigen krijg, eindigende in 1648;
4°. het tijdperk der Republiek, die in 1795 viel;
5°. het overgangstijdperk van den Franschen tijd, tot 1815;
6°. het tijdperk van het Koninkrijk der Vereenigde Nederlanden, tot 1830;
7°. het tijdperk der geschiedenis van Nederland na de scheiding van België.

Stellen wij ons nu de vraag, of wij deze indeeling onzer geschiedenis uit staatkundig oogpunt ook aan de historie van onzen handel kunnen dienstbaar maken, dan ligt een ontkennend antwoord voor de hand.

De machtsvermindering van een vorstenhuis, de vernedering van een volk en staatkundige achteruitgang in het algemeen worden meestal, en dat niet het minst, door economische invloeden voorbereid, terwijl de herstelling van vroegere politieke macht niet dadelijk de herleving van den ouden economischen bloei ten gevolge heeft.

Wij dienen dus naar eene andere indeeling om te zien, die ons de verschillende perioden van onzen handel in een helderder licht kan plaatsen en deze beter zal typeeren.

Daarbij nu dienen wij in de eerste plaats te letten op den grooten strijd, die in de zestiende en zeventiende eeuw niet alleen de scheiding tusschen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden tengevolge heeft gehad, maar ook den voormaligen handelsbloei der Zuidelijke Nederlanden grootendeels naar de Noordelijke gewesten heeft verplaatst.

Echter niet de erkenning der afscheiding door Spanje is hier het criterium, noch het tijdperk van den strijd zelf, maar de verplaatsing van den groothandel van de Zuidelijke naar de Noordelijke Nederlanden, welke reeds tijdens de eerste groote periode van den opstand plaats had en voornamelijk sedert den val van Antwerpen in Spaansche handen dagteekent.

Toch namen de Noordelijke gewesten, hoe ook vóór en in de zestiende eeuw overvleugeld door de Zuidelijke Nederlanden, eveneens reeds vroeg eene bijzondere positie met betrekking tot den Europeeschen handel in, zoodat zij in geenen deele in vroegere perioden mogen worden voorbij gezien. Vandaar dat de geschiedenis van onzen handel als het ware eene dubbele geschiedenis is, n.l. die der Zeventien Nederlanden — waarbij het Zuidelijk en Noordelijk deel ieder een eigenaardige plaats innemen, — en die van de Noordelijke Nederlanden, eerst als opgestane gewesten, later als zelfstandige Staat.

Maakt eene goede behandeling onzer handelsgeschiedenis alzoo hare indeeling in twee, en, nemen wij den handel tijdens de Republiek en tijdens de negentiende eeuw afzonderlijk, zelfs in drie boeken noodzakelijk; het aantal tijdperken over zulk een lang tijdsverloop moet noodwendig grooter zijn, omdat, waar het de laatste geldt, niet de staatkundige maar de economische omstandigheden overheerschend zijn.

Dit alles in het oog houdende, meenen wij de tijdperken onzer handelsgeschiedenis op de volgende wijze te kunnen vaststellen:

I. Het Germaansch-Frankische tijdperk, van de oudste tijden tot ongeveer het midden der tiende eeuw (voor de Zuidelijke-), en het midden der elfde eeuw voor de Noordelijke-Nederlanden.

In dit tijdperk zijn handel en scheepvaart nog in hunne kindsheid, hoewel gestreefd wordt, tot twee malen toe, naar beider ontwikkeling. Maar beide keeren wordt die ontwikkeling, zoodra

zij eene zekere hoogte bereikt heeft, geheel of gedeeltelijk vernietigd: eerst door de invallen der Franken en Saksers in de vierde eeuw; vervolgens in de negende eeuw door de invallen der woeste Noren, die deze gewesten, vooral de Noordelijke, telkens opnieuw hebben verwoest en allen handel tijdelijk vernietigd.

II. De handel in het feodale tijdperk, van het midden der tiende tot het begin der dertiende eeuw.

Men verwarre echter den handel in het feodale tijdperk niet met dat tijdperk zelf. De bijzonder eigenaardige staatkundig-economische toestand der Noord-Westelijke Europeesche volken gedurende meer dan een viertal eeuwen, die men ingevolge haar bijzonder karakter het tijdperk der feodaliteit heeft genoemd, neemt zeer zeker vroeger reeds een aanvang. Maar eerst wanneer die toestand tot zijn hoogste ontwikkeling komt, wordt toename van handel en verkeer meer en meer merkbaar. Immers kenmerkt dit tijdperk zich in de allereerste plaats door de opkomst van het groot grondbezit en de meer en meer op den voorgrond tredende macht van adel en geestelijkheid; later wordt de macht dier beide gefnuikt door het zich meer en meer uitbreidend gezag der graven en kleine landsvorsten.

De laatsten nu zoeken voor hun doel bij eene opkomende middenklasse steun tegen de overmacht van den adel en bevorderen sedert de opkomst der steden: plaatsen, die handel en nijverheid binnen hare muren zien, en straks door eigen rechtspraak en bestuur die twee takken van bestaan kunnen bevestigen en uitbreiden. Zoodra de eerste stap door de graven daartoe is gezet, vangt het tweede door ons genoemde tijdperk der handelsgeschiedenis aan.

Men lette hier echter wel op.

De graven en kleinere landsvorsten, die zich langzamerhand boven den adel, waartoe ook zij vroeger behoorden, verheffen en zich tegelijkertijd uit het leenverband losmaken, stichten, behoudens eene enkele uitzondering, de steden niet. Zij bevorderden slechts, wat door de economische omstandigheden van zelf was ontstaan en gegroeid; slechts tot grooter wasdom droegen zij hun aandeel bij.

Zoodra nu de steden aan de overmacht van den adel zijn ontwassen en van de graven en landsvorsten vrijheid van eigen bestuur en rechtspraak hebben ontvangen, opent zich voor den handel een nieuw tijdperk; de Middel-Nederlandsche Handelsgeschiedenis vangt met de opkomst der steden als zelfstandige centra voor handel en verkeer aan.

III. De Middel-Nederlandsche Handelsgeschiedenis, van den aanvang der 13e eeuw tot 1507.

Dit tijdperk kenmerkt zich vooral door de steeds meerdere ontwikkeling der steden en van den binnenlandschen handel tengevolge der markten en missen; daarna door de opkomst onzer gunstig gelegen plaatsen als centra voor den Noord-Oost- en Zuid-West Europeeschen handel en de ontwikkeling der vrachtvaart, en wordt afgesloten door het in werking treden van het eerste gewichtig handelstractaat met Engeland (Intercursus magnus), dat wel is waar reeds in 1496 werd gesloten, doch waarvan eerst in 1507 de bepalingen als blijvend gevestigd kunnen worden beschouwd.

Dit alles is echter het eenige niet.

In dit tijdperk toch dienen wij ook te rekenen met tweeërlei handelspolitiek, die ons thans zeer vreemd zou voorkomen.

Ten eerste met den nijver der steden, alle eigenlijk economische staatjes op zich zelve, waardoor eene belangenpolitiek ontstaat, die dikwerf belemmerend op handel, nijverheid en verkeer werkt, hoewel zij een enkele maal ook tot intensiever krachtsinspanning noopt. En in de tweede plaats de belemmering van den koopmansgeest door de heerschende ideeën op moreel en geestelijk gebied, en dat niet het minst door de bepaling van het kanonieke recht, waarbij het nemen van rente, hetzij in geld of goed, ongeoorloofd wordt geacht. Vooral het renteverbod, door de kerk in de middeleeuwen met kracht gehandhaafd, heeft op den koopmansgeest dier dagen een eigenaardigen stempel gedrukt en in vele opzichten eene grootsche ontwikkeling van handel en nijverheid tegengehouden. Dat de kooplieden zich echter in den loop der tijden daaraan langzamerhand ontworstelden, behoeft zeker geen betoog. Maar eerst in het midden der zestiende eeuw is de algeheele overwinning van den koopmansgeest op deze voor den handel zoo belemmerende bepaling een feit.

IV. Als vierde tijdperk volgen nu de jaren, die tusschen 1507 en 1596 liggen. Dat is het bloeitijdperk der Middel-Nederlandsche Handelsgeschiedenis en het bloeitijdperk der Zuid-Nederlandsche Gewesten in het bijzonder.

Door de ontdekking van Amerika en het vinden van den zeeweg naar Indië door de Portugeezen, door den vermeerderden geldsomloop en tal van andere oorzaken, komt in dat tijdsverloop ook onze handel tot ongekenden bloei.

Vooral Antwerpen geniet er ontzaglijke voordeelen van, maar

de Noordelijke Gewesten plukken toch ook reeds de vruchten.

Vandaar wellicht, dat men in onze oude geschiedboeken den aanvang der nieuwe geschiedenis ook voor de Nederlanden als 1496 meende te moeten opgeven, wat èn uit een staatkundig èn uit een economisch oogpunt verkeerd is.

Beperken wij ons echter alleen tot den handel.

Zeer zeker nemen wij in de zestiende eeuw door de daar straks genoemde oorzaken een tot nu toe ongekenden handelsbloei waar en een vrij wat intensiever verkeer. Maar daar wij aan den Indischen handel niet direct deelnemen en de vrachtvaarders van Europa blijven, zonder meer, blijft onze handel in dit tijdperk in hoofdzaak tot de oude banen van het verkeer beperkt. Allerlei omstandigheden van diep ingrijpenden aard voeren handel en nijverheid ten onzent in dezen tijd weliswaar tot ongekende hoogte op, maar die bloei steunt voor ons toch eigenlijk nog alleen op de grondslagen in het vorig tijdperk gelegd. Eerst wanneer de scheiding tusschen de Noordelijke- en Zuidelijke Nederlanden in beginsel heeft plaats gehad, wij zelf den zeeweg naar Indië hebben gezocht, de Republiek der Vereenigde Nederlanden is gesticht en zij in 1596 een voor onzen handel belangrijk tractaat afsluit, staan wij aan het begin onzer Nieuwe Handelsgeschiedenis.

Zoo is dan met het vierde tijdperk tevens het eerste boek der Nederlandsche Handelsgeschiedenis afgesloten; het tweede boek, de Geschiedenis van den Handel tijdens de Republiek der Vereenigde Nederlanden, vangt met het vijfde tijdperk onzer Handelsgeschiedenis aan.

De vraag mag gewettigd heeten, waarom wij het vierde tijdperk van onzen handel niet met het jaar 1585 afsluiten; de val van Antwerpen, waardoor het leeuwendeel van den handel der Zuidelijke Nederlanden zich naar de Noordelijke Gewesten verplaatste, had toch in 1585 en niet in 1596 plaats.

Ook hiervoor is echter een reden. Niet in 1585, maar in 1596 is de scheiding tusschen Noord en Zuid feitelijk voltooid, en eerst dan heeft de jeugdige Republiek der Vereenigde Nederlanden hare moeilijkste jaren achter den rug. En ook voor de Zuid-Nederlandsche ballingen, die in het Noorden een toevluchtsoord hadden gevonden en daarheen hunne kantoren tegelijk met hunne handelsrelatiën hadden verplaatst, zijn deze tusschenliggende jaren een aanloop tot nieuwe krachtsinspanning geweest, waarvan de vruchten eerst in 1596 duidelijk zijn waar te nemen. Een nieuwe aera wordt niet

in eens geboren, maar ontwikkelt zich steeds langzaam uit hetgeen voorafging.

V. Het vijfde tijdperk, gemeenlijk met den naam van „de Gouden Eeuw" bestempelt, dateert voor den handel van 1596 tot 1674.

Maar als „Gouden Eeuw" typeeren wij deze jaren, wat onzen handel, onze nijverheid en verkeer betreft, zeer zeker niet het best. Het nieuwe leven, dat overal groeide en bloeide, op elk terrein en op zoo onderscheiden gebied, wij ontkennen het niet, noch zien het voorbij. Groot, zeer groot, is in die jaren onze economische bloei, voortgestuwd op de baan der ontwikkeling door de beoefening van tal van wetenschappen, die tot handel en nijverheid in betrekking staan. Maar van den beginne af aan staat Engeland's naijver ons overal in den weg. Wij varen voort en overwinnen, maar straks begrijpt ook het machtige Albion beter zijn belang en in de plaats van tal van kleine botsingen komen onze economische oorlogen.

Politiek en strijd wisselen elkander af, straks ook met Frankrijk, in de meeste gevallen uit een economisch oogpunt, uit naijver op den kleinen Staat, die tot zoo grooten bloei wist te geraken. Die onophoudelijke strijd eindigt eindelijk met den vrede van Westminster, wanneer wij Engeland's oppermacht ter zee moeten erkennen; een vrede, die in 1674 werd gesloten. Met den naam „politiek-economisch tijdperk" kenschetsen wij het overwegend karakter dezer jaren misschien wel het best.

. VI. Over het zesde tijdperk moeten wij zeer kort zijn, omdat daarvoor eene nadere beschouwing onzer koloniale geschiedenis noodig zou zijn, die wij te dezer plaatse niet kunnen geven. Het is dat van den bloei der Oost-Indische Compagnie, invloed uitoefend ook op de welvaart van het moederland, en dateert van 1674 tot 1704.

Zeer zeker waren al onze koloniale plannen uit het vorig tijdperk niet geslaagd, en in het bijzonder was ons eene blijvende vestiging in Nieuw-Nederland en een hooge opbloei der West-Indische Compagnie mislukt. Maar op de Oost-Indische Compagnie was dit alles van weinig invloed, terwijl het ook ons aanzien als koloniale mogendheid weinig heeft geschaad. Wel daarentegen waren onze belangen in de niet krachtig genoeg gesteunde Westersche koloniën door eene kortzichtige politiek in vele opzichten veronachtzaamd, zoodat men wel doet niet van onzen bloei

als koloniale mogendheid, wel van den bloei der Oost-Indische Compagnie te spreken.

VII. Uitvoeriger daarentegen dient het zevende tijdperk, van 1704 tot 1784, te worden besproken.

Immers, juist hier heerscht eene groote Babylonische spraakverwarring, waarvoor niet genoeg kan worden gewaarschuwd.

Men spreekt toch steeds van deze jaren als de eeuw van verval. Maar het is eigenaardig dat nooit in die mate en nimmer op zoo gemakkelijke wijze groote sommen gelds in de Republiek werden verdiend als juist in dit tijdperk. De Nederlanden waren in die jaren de groote geldmarkt van Europa, waar de staatsleeningen, ook van buitenlandsche mogendheden, het spoedigst werden geplaatst. Als de jaren van de opkomst van den fondsenhandel typeert men daarom dit tijdperk misschien wel het zuiverst.

Toch gingen wij ten slotte, doch eerst na 1780, plotseling schrikbarend achteruit. De weinige aandacht gedurende de achttiende eeuw aan land- en zeemacht geschonken, onbegrijpelijke verwaarloozing van de laatste vooral, droeg daartoe niet weinig het hare bij. Wat onze positie als strijdvaardige mogendheid betreft, kunnen wij de achttiende eeuw dan ook werkelijk als een tijdperk van verslapping en verval beschouwen. En zeker had dit indirect ten slotte onzen spoedigen economischen achteruitgang ten gevolge.

Des ondanks is het echter o. i. verkeerd, alles, wat ons in het laatst der 18e eeuw wedervoer, aan de weinige wilskracht, aan de algeheele verslapping van ons volk alleen te wijten. En Jozef II, Engeland of Frankrijk, bezorgden ons evenmin alleen door hunne politieke en economische werkzaamheid de bekende nadeelen. Integendeel, tal van economische omstandigheden werkten daartoe ook buiten onze schuld mede.

België bv. had zich voortdurend zoeken te herstellen van de slagen, welke de krijg in de zestiende en zeventiende eeuw het ten slotte had toegebracht. Sedert nu in de 18e eeuw naast de verbetering der waterwegen over het algemeen in Europa ook de straatwegen in beteren staat werden gebracht, was vermeerderde directe in- en uitvoer van en naar Duitschland over de landgrenzen mogelijk. Daardoor geraakten enkele takken van bedrijf in België weder tot nieuwen bloei, waardoor onze handel aanmerkelijk schade leed.

Bij Frankrijk en Engeland, die door tal van maatregelen op eigen bodem handel, nijverheid en verkeer bevorderden, kunnen wij hier niet stilstaan.

Genoeg zij het te vermelden dat, hoewel onze handel en scheepvaart in 1780 niet op dat hooge standpunt van 1680 stonden, wij van beide takken van bestaan nog op ruime inkomsten konden bogen. Maar toen, in 1780, kwam dan ook de groote stagnatie, die ons zoo duur te staan is gekomen.

In 1784 moesten wij, bij den vrede van Parijs, Negapatnam aan Engeland afstaan en deze mogendheid mede de vrije vaart in de Indische zeeën veroorloven. Die vier jaren van 1780 tot 1784, zij zijn het eigenlijke tijdperk van plotseling economisch verval, ook al mocht dit in tal van vóór die jaren bestaande wantoestanden zijne oorzaken vinden.

Niet alleen Engeland heeft toen van onze benarde positie ter dege gebruik gemaakt; ook Hamburg en Bremen deden zulks. Haalden de kooplieden dezer beide steden reeds vroeger van de plaatsen van herkomst of bij onze concurrenten veel van hetgeen zij anders uit ons land betrokken, sedert 1780 vooral trok Hamburg van onzen toestand krachtig partij. Zelfs schijnen wij dadelijk na 1780 voor Hamburg's achterland den invoer van koloniale producten te hebben verloren en dien nog slechts voor het achterland van Keulen en Frankfort te hebben behouden.

Zoo is dus dit tijdperk in verband met den achteruitgang van onzen handel en economisch verkeer eene nadere studie overwaard, en valt er volstrekt niet met zekerheid te beslissen op welke wijze „het tijdperk van onzen val" uit een economisch oogpunt het best wordt getypeerd.

VIII. Het achtste tijdperk, dat van 1784 tot 1824 loopt, neemt een aanvang bij den vrede van Parijs en laat zich gevoegelijk met de oprichting der Nederlandsche Handelsmaatschappij afsluiten. Een tijdperk van vernedering, van algeheel verval, zou men het kunnen noemen; een overgangstijdperk, waarin de tijd van den „lammen koning", koning Lodewijk Bonaparte, wellicht de meeste aandacht verdient.

IX. Het negende tijdperk eindelijk zou men dat onzer nieuwste handelsgeschiedenis kunnen noemen en het van 1824 tot heden kunnen laten dateeren.

Voorloopig, maar ook niet meer dan dat, is daartegen geen bezwaar. Als zoodanig kenmerkt het zich door een algeheele herleving van onzen binnen- en buitenlandschen handel, onze herleving ook als koloniale mogendheid.

Maar dat dit tijdperk, met het oog op de massale productie, de doctrinair-liberale en meer vrijzinnige begrippen, niet minder ook om den feller dan ooit gevoerden strijd over beschermende rechten en vrijhandel, tengevolge onzer Indische oorlogen, den strijd over tal van sociale probleemen en de daardoor gewijzigde verhoudingen en begrippen, zich weder in verschillende tijdvakken laat indeelen, behoeft waarschijnlijk geen betoog. En eveneens is dit zelfs ook nog met de vroegere tijdperken het geval, hoewel de afscheidingen daar wellicht minder in het oog vallen en niet zoo talrijk zijn.

Wanneer wij dan ook later, gelijk wij hopen, na dit deel over de Geschiedenis van den Nederlandschen Handel vóór 1795, in een afzonderlijk boekdeel de Geschiedenis van onzen handel tijdens de negentiende eeuw bewerken, zullen wij in de eerste plaats trachten de verschillende tijdvakken aan te geven, waarin de geschiedenis van onzen handel gedurende dat tijdperk zich laat verdeelen.

Voorloopig echter volsta de indeeling van de geschiedenis van onzen handel in de genoemde negen tijdperken, die, wil onze arbeid niet mislukt heeten, althans eeniger mate de lijnen moet hebben vastgesteld, waartusschen eene vruchtbare behandeling onzer Nederlandsche Handelsgeschiedenis zich o. i. moet bewegen.

EERSTE BOEK.

De Geschiedenis van den handel der Zeventien Nederlanden.

HOOFDSTUK I.

Het Germaansch-Frankische tijdperk van ongeveer 100 v. Chr. tot omstreeks 900.

Wanneer eenmaal een goed sociologisch aangelegd geschiedschrijver zich de taak zal opleggen een sociale wordings-geschiedenis van het staatkundig- en maatschappelijk-leven van ons volk te schrijven, dan vindt hij geen dankbaarder taak dan het schrijven van zijn eerste hoofdstuk, zijn boek over het Germaansche tijdperk.

Oogenschijnlijk slechts het bestaan leidend van ruwe volksstammen, spruit bij dieper inzien het volksleven der Germanen voort uit de realiseering van zeer hooge idealistische beginselen, waarvan wij, hoe vervormd dan ook, nog heden ten dage de overblijfselen in ons volkskarakter kunnen herkennen; uit beginselen, die wij ook thans nog bij onze medemenschen waardeeren en hoogachten [1]).

In het bezit van een sterk sprekend persoonlijkheidsgevoel, weet de Germaan, waar het pas geeft, die sterke drijfkracht van geheel zijn leven te doen zwijgen, om aan trouw, eer of vriendschap den voorrang te gunnen; weet hij zijn sterk sprekend subjectief persoonlijk Ik aan banden te leggen, om aan de eischen, die het gemeenschapsleven hem stelt, te kunnen voldoen.

De Germaan, voelt zich in één woord een zelfstandig individu. Hij mag geen toonbeeld van hooge kennis zijn; een idealist met eene poëtisch-mystieke godsdienstrichting, vol vitaliteit, en beheerscht door een al te warm sentiment; hij is en blijft niettemin een voorwerp van onze bewondering, waar wij staren op zijne leidende levensideeën, het persoonlijksheid gevoel en de trouw,

1) Vgl. voor het karakter van ons volk vooral de studie van Prof. R. Fruin en S. Vissering, opgenomen in R. Fruin's Verspreide Geschriften, dl. I, bladz. 1 en v.v. — W. A. Ockerse, Ontwerp tot een algemeene karakterkunde, 1797, III, bladz. 44. — Dr. H. Blink, Nederland en zijne bewoners, III, bladz. 153 en v.v.

die geheel zijn maatschappelijk leven stutten en bescheerschen [1]).

Mocht de beroemde geschiedschrijver van onze oudste bewoners Tacitus [2]) dan ook al spreken van den hooghartigen, norschen, botten Bataaf, de sociale geschiedschrijver van ons vaderland zal eenmaal anders oordeelen, en ook den Bataaf toekennen een hoog-ontwikkeld geestesleven.

Was alzoo het geestesleven onzer oudste bewoners rijkelijk ontwikkeld, het economisch verkeersleven was bij hen nog in het allervroegste stadium en droeg, toen de Romeinen hier te lande kwamen, nog het kenmerk der ontpoppingsperiode.

De Germanen, men denke slechts aan het allerwege bekende verhaal van de komst der Batavieren hier te lande, waren oorspronkelijk nomaden. Slechts aan den Rijn vond men omstreeks 100 v. Chr. een vaste vestiging, en daar nog niet eens overal, in elk geval pas sedert korten tijd. Zij leefden dan ook voornamelijk van de jacht en vischvangst, terwijl bij de komst der Romeinen de veeteelt bij hen in opkomst was. De akkerbouw was hun destijds nog zoo goed als onbekend, en landbouw en nijverheid stonden nog op zeer lagen trap. Iedere Germaansche stam stond als afzonderlijk volk zoo goed als op zich zelf, tegenover de overige stammen in dezelfde streek meestal vijandig gezind. Zoo waren b.v. de Batavieren uit Duitschland naar deze streken getrokken, omdat zij voortdurend in onmin met de Katten leefden, en hadden zich misschien daarom alleen hier voor goed gevestigd, omdat de zee hun het verder trekken belette. Was nu een goed stuk grond voor onbepaalden tijd door den stam bezet, dan werd dit verdeeld tusschen de verschillende familiën of verbindingen van enkele familiën, ongeveer 100 à 120 personen sterk. Zulke familiën, waarvan gemeenlijk het oudste lid het hoofd was, noemde men honderdschappen. De gezamenlijk in bezit genomen akkers, het geheel dus, dat door den stam was bezet, heette men de marke. De weide en het bosch, in de marke gelegen, werden echter niet verdeeld, doch bleven

1) Een zeer belangrijke bijdrage tot de kennis der leidende ideeën van het gemeenschapsleven der Germanen gaf Mr. H. P. G. Quack in zijne dissertatie De Republica qualis fuerit seculo XIV^{mo}. (Het Staatswezen in de XIVe eeuw). Zie over de beginselen der Germaansche samenleving de inleiding aldaar. Vgl. voor hun Godsdienst, W. J. Hofdijk, Ons voorgeslacht, 2^{e} druk, bladz. 90 en v.v.

2) Van zijne werken verschenen in den jongsten tijd zeer goede Hollandsche vertalingen, nl. Tacitus Germania, uit het Lat. door Dr. B. H. Steringa Kuyper en Corn. Tacitus, Jaarboeken, vert. door Prof. Dr. C. M. Francken en Dr. J. M. Fraenkel.

volgens oude Germaansche gewoonte in gemeenschappelijk bezit. De kudden van den stam graasden dan ook onverdeeld in de weide en in het bosch kapte ieder het voor eigen gebruik benoodigde hout. Was de akkergrond, welks bebouwing men aan slaven en vrouwen overliet, min of meer uitgeput, dan zocht de geheele stam of ook soms eene afscheiding daarvan nieuwe woonplaatsen op, die op dezelfde wijze werden verdeeld en gebruikt [1]).

Het laat zich denken, dat de woningen dezer van geregelde landbouw afkeerige nomaden een zeer tijdelijk karakter droegen en dat deze weinig meer dan leemen hutten waren, zoodat van steden in zulk een maatschappij geen sprake was. Zij bouwden afgezonderd en verstrooid, waar hun een frissche bron, een groene beek of een schaduwrijke boomplek uitnoodigde, hunne eenvoudige verblijfplaatsen, en zoo bestond een heem of dorp dan ook uit eene verspreide verzameling van verstrooide, meest op hoogte gebouwde hutten. Waar de natuurlijke gesteldheid van den bodem zulks niet dadelijk bij de vestiging toeliet, daar moest de nijverheid te hulp komen en verrezen de woningen op opgeworpen heuvelen.

Zoo leefden in deze streken in het begin onzer jaartelling hier de Eburonen, Tongeren, Atuatiken, Nerviërs, Atrebaten, Morinen en Menapiërs in het zuiden, terwijl de Bataven, Caninefaten, Friezen, Chauken, Tencteren, Usipeten, Chamaven en andere volksstammen het noorden van ons land over en beoosten den Rijn bewoonden.

Bij al die volksstammen was van handel of nijverheid geen sprake; waar de jacht of vischvangst onvoldoende was voor hunne behoefte aan meer versterkend voedsel, daar leefden zij van de veeteelt; ja, in de zeer noordelijke streken zelfs van vogeleieren.

Zoo ongeveer was de toestand in deze streken, toen Caesar hier met zijne legioenen verscheen en het land bezuiden den Rijn onderwierp (50 v. Chr.). Veertig jaren later (15 v. Chr.) sloten zich ook de Bataven, Caninefaten en Friezen vrijwillig bij de Romeinen aan en traden sedert als bondgenooten van het machtige keizerrijk op.

1) Vgl. voor den grondeigendom en de levenswijze onzer oudste bewoners vooral Em. de Laveleye, Het eigendom in zijne oorspr. vormen, vrij bewerkt door F. Domela Nieuwenhuis, die voor de toestanden ten onzent een nieuw hoofdstuk aan het oorspronkelijke werk toevoegde. Behalve dit raadplege men ook het standaardwerk van Prof. P. J. Blok, dl. I, dat voor onze Vaderlandsche Geschiedenis een onmisbaar boek mag heeten, waarvan wij dan ook voortdurend een trouw gebruik hebben gemaakt.

Langzamerhand verandert thans het leven der oorspronkelijke bewoners. Mocht de heerschappij van den machtigen bondgenoot op den duur drukkend voor de landzaten worden, zij heeft ook hare goede zijde gehad en is den Germaan in menig opzicht nuttig geweest.

Zoo begon Drusus hier met grachten te doen graven en dijken aan te leggen, terwijl tusschen de houten huizen in de heemen en buurtschappen onder zijn bestuur Romeinsche kasteelen, legeren marktplaatsen verrezen. De Germaan, die al deze nieuwigheden aanvankelijk schuwde, begon er langzamerhand aan te wennen en het volgend geslacht vond ze reeds lang niet zoo onbillijk meer als het voorgaande, ja, deed zijn voordeel met de vestiging van den beschaafden Zuiderling.

De economische behoeften van den vreemdeling wakkerden dan ook bij den landzaat die bronnen van welvaart aan, die nog in onze dagen het meest op den voorgrond treden, n.l. landbouw, veeteelt en handel. Om b.v. de leveranciers der legioenen kool en andere destijds gewilde groenten te verschaffen, diende er meer akkergrond dan vroeger te worden bebouwd, waartoe een deel der wildernissen en wouden in vruchtbaren grond moest worden herschapen. De gevelde, meest zware boomen leenden zich weder bijzonder voor den scheepsbouw, waarvan de Romeinen dan ook ter dege partij wisten te trekken.

Vooral de Insula Batavorum, het eiland der Batavieren, was als wapenplaats uitstekend gelegen. Aan den mond der groote rivieren van Noordelijk Gallië bood het ruime gelegenheid om vloten te verzamelen, waarop men troepen daar heen en naar Brittannië kon vervoeren. In het bijzonder stonden de bewoners van Holland's Westkust, de Caninefaten, als stoute zeevaarders bekend, en ook de Friezen en Chauken hadden dien roep. Reeds vroeger hadden zij in uit teenen gevlochten scheepjes, tegen het indringend water door een bekleedsel en overdekking van ossenhuiden beschermd [1]), den strijd tegen de woedende elementen, zij het dan ook altijd onder de kust, aangedurfd. Thans, nu zij van de Romeinen den scheepsbouw geleerd hadden, waagden zij meer en staken geregeld naar Brittannië over, vanwaar zij de voor de Romeinsche negociatores benoodigde granen haalden, die daarmede de Romeinsche legioenen moesten voorzien. Zoo ontstond dus door de scheepvaart

1) Vgl. Mr. J. Dirks, Geschiedk. onderzoek van den Koophandel der Friezen, bladz. 16. Zij, die van het vroegste tijdperk onzer Handelsgeschiedenis gaarne wat meer willen weten, zullen dit werkje met vrucht kunnen raadplegen.

een eenigszins meer uitgebreiden handel, zoodat ook hier de eene economische ontwikkeling met de andere gepaard ging.

Vooral de Friezen en de Menapiërs legden zich op de zeevaart toe, waartoe in het bijzonder het winnen van tal van rappe handen, die vroeger de afzonderlijke terpjes aanlegden voor de daarop te bouwen woningen, krachtig zal hebben bijgedragen.

Immers, de Romeinen hadden deze bewoners geleerd de aan zee en rivier blootgestelde landen te bedijken, zoodat ééne hoogte over eene groote uitgestrektheid langzamerhand de afzonderlijke aardhoopen verving, hetwelk voor de bewoners minder geregelde krachtsverspilling ter hunner beveiliging ten gevolge had.

Hoe het ook zij, in elk geval zal het voorbeeld van arbeidsverdeeling gunstig op de bewoners dezer streken hebben gewerkt, waardoor handel en nijverheid in vele opzichten zullen bevorderd zijn.

Ook de sterkten, de vaste legerplaatsen der Romeinsche legioenen, in grooten getale aangelegd, vormden zich langzamerhand tot middelpunten van economisch verkeer. Alleen aan den Rijn werden door Drusus vijftig kasteelen aangelegd, waarvan de bezetting de geduchte krijgsmacht vormde, die Germanië in toom moest houden. Tijdens Tiberius werd de nieuwe Germaansche provincie georganiseerd en Colonia Agrippina (Keulen) tot hoofdplaats verheven, als het centrale punt van alle militaire operatien, handel en verkeer. In het geheele gewest werden militaire wegen aangelegd en over de moerassen, tot zelfs in het noorden toe, houten bruggen, „pontes longi," gebouwd, waarvan men thans nog in Drenthe de sporen meent te ontdekken.

Rondom de hoofdkwartieren, aan deze wegen gelegen, ontstonden langzamerhand plaatsen van eenig belang. Zoo in het noorden Lugdunum Batavorum, thans bij Katwijk in zee gelegen, dat door een heerbaan met Trajectum (Utrecht) en met het nog meer gewichtige Noviomagus (Nijmegen), ook wel Colonia Ulpia Trajana genoemd, verbonden was. Ook Forum Hadriani (Voorburg) was door een heerbaan met Noviomagus verbonden, terwijl vandaar weder een heerweg naar Colonia Agrippina (Keulen) liep. In het zuiden waren Augusta Trevirorum (Trier), Augusta Viromanduorum (St. Quentin) en Pons Mosae (Maastricht) reeds belangrijke plaatsen, middelpunten van handel, nijverheid en verkeer.

Geen wonder, dat door dit alles ook de handel en nijverheid der landzaten zelf toenam, vooral sedert door de toename der bevolking en hare blijvende vestiging ook de zeden en gewoonten zich

wijzigden, en door den bijzonderen eigendom van den grond de lust ontstond deze meer intensief in cultuur te brengen.

In het algemeen heeft dan ook de verbintenis met de Romeinen den Germanen veel goed gedaan, zooals blijkt uit de talrijke voorwerpen, die nog in dezen tijd worden opgegraven. Reeds in den Romeinschen tijd vinden wij, behalve de reeds genoemde, steden van zeer groote beteekenis, in wier omgeving zich een nijvere bevolking ophield; landhuizen, wier schoone mozaieken wedijveren met hunne fraai gebeeldhouwde kapiteelen en beschilderde wanden; groote badinrichtingen bij plaatsen als Aken en Spa, ook dan reeds beroemd om de genezende kracht hunner baden.

Door dat alles nu ontwikkelen zich in den Romeinschen tijd handel en nijverheid tot betrekkelijken bloei. Nam de veeteelt toe en kregen de Friesche ossen en paarden reeds in dien tijd groote vermaardheid, ook de landbouw leverde langzamerhand artikelen voor den handel op. Gerst, haver, vlas en boonen werden reeds in Tacitus tijd door de Friezen verbouwd [1]) en zullen bij het toenemend verkeer zeker ook verhandeld zijn geworden. Maar vooral het weven, naaien en verven bereikte een trap van vaardigheid, die voor dien tijd niet te licht mag worden geschat. Reeds was het wolverven bij de Friezen bekend en werden de kleederen met purper geschakeerd [2]). Dat de handel in schapen daarmede in verband stond, evenals de huidenhandel in verband met de veeteelt, behoeft zeker geen betoog.

In het algemeen nam dan ook tijdens de Romeinsche heerschappij de handel in vee voortdurend toe en op het einde der derde eeuw bezochten de Friezen met hun vee de Romeinsche markten op het eiland der Bataven, ondanks de groote onveiligheid die toen allerwege op de wegen heerschte. En dat er in die dagen ook sprake is van atrebatische lakens, van menapische wol, van de bataafsche „spuma", of roode haarverf, mag mede als bewijs gelden welk een vlucht handel en nijverheid in die tijden hadden genomen. Zelfs gewagen de geschiedschrijvers van dien tijd reeds van tegelbakkerijen, die echter waarschijnlijk alleen in het tegenwoordige België werden gevonden.

Na het Romeinsche tijdperk treedt eene periode van chaotische verwarring in. Het machtige imperium, door innerlijke twisten

1) Vgl. J. Dirks, Geschiedk. onderzoek v. d. Kooph. der Friezen, bladz. 31.
2) Vgl. Dirks, t. a. p., bladz. 34.

verzwakt en door vijanden van buitenaf steeds verder op eigen grondgebied bedreigd, kan na bijna vier eeuwen van telkens gestoord bezit zijne legioenen aan den Rijngrens niet meer voltallig houden en roept steeds meer troepen naar Zuidelijk-Gallië en Italië terug.

Van die gelegenheid maakten in het midden der derde eeuw twee andere Germaansche stammen gebruik om van de overzijde van den Rijn deze streken telkens opnieuw binnen te vallen, om ze ten slotte, honderd jaren later, voor goed in bezit te nemen.

Tegen het einde der vierde eeuw nestelen de Saliërs zich blijvend op het eiland Bataven, waardoor de vestiging der Franken in deze oorden voor goed is beslist. Ook de Quaden, een andere Frankische stam, zetten zich hier neder, terwijl ook een gedeelte der Saksers zich deze oorden tot een toevluchtsoord koos. De Franken, de meest geduchte volksstam der Germanen, maken echter alleen voor goed een eind aan de Romeinsche heerschappij, door ten slotte geheel Gallië aan de keizerlijke oppermacht te ontwringen.

Hij, de stoere Frank, vertoont zich in deze tijden nog als de woeste, onbeschaafde Germaan, die zich een oogenblik slechts daar nestelt, waar den meesten buit te behalen is. Vandaar dan ook, dat deze invallen met verwoesting en plundering zijn gepaard gegaan; alles, wat den stoeren Frank in den weg stond, werd door hem vernietigd. En zijn tocht was niet zwaar, want de Romeinsche heerbanen wezen hem den weg naar volle voorraadschuren en rijk voorziene steden.

Is het wonder, dat puinhoopen spoedig de plaats aanwezen, waar eens de torens der Romeinsche sterkten hunne spitsen hadden verheven, en dat bloeiende steden en dorpen in ruwe steenhoopen werden herschapen. Slechts enkele steenen, hier en daar opgegraven, wijzen dan ook nog de plaatsen aan, waar eens de Romeinsche adelaar zegevierend zijn zetel had opgeslagen; vanwaar eens cohorten en legioenen oprukten om den barbaar ten onder te brengen.

Eene zaak echter waren de Franken en Saksers niet bij machte der vergetelheid prijs te geven, n.l. het Christendom, dat zich, zij het dan ook dikwerf met groote moeite, hier en daar bleef handhaven en ten slotte door de nieuwe heerschers zelf werd aanvaard. En dit geloof, met het zwaard gebracht en met vuur gepredikt, werd ten laatste de spil, waardoor hernieuwde beschaving en nieuwe bloei in deze zoo ras vervallen streken werd gebracht.

Voor de Frankische vorsten, nog woeste en ruwe krijgers, maar toch reeds heerschers met politieke en ecomische ideeën, werd het geloof eene zaak van politiek.

Clovis, de eerste koning der Franken, die als een levend toonbeeld van stoere kracht en mannelijken moed voor ons staat, de eerste stichter van het Frankische rijk, nam reeds het Christendom aan. Zijne opvolgers, de Merovingers, hun rijk steeds meer naar het noorden uitbreidende, trachtten dat geloof ook aan hunne nieuwe onderdanen in te prenten en het desnoods met de scherpte des zwaards in te voeren. In de zesde en zevende eeuw bezoeken dan ook vele geloofspredikers deze oorden, terwijl de Frankische vorsten, die hun zetel te Parijs hebben, ook deze landen zoeken te beheerschen.

Reeds in 463 veroverde Chilperik de eilanden der Saksers, waarschijnlijk de Zeeuwsche eilanden. In het begin der zevende eeuw werden ook de verbonden Friezen en Saksers door de Franken geslagen en lag Friesland benoorden den Rijn voor de Frankische legerscharen open. Tegelijk werd eene poging gedaan om de noordelijke Friezen voor het Christendom te winnen en Trajectum met een klein kerkje tot dat doel afgestaan aan den Keulschen kerkvorst. Spoedig veroverden de Friezen weder het kasteel en werd de sterkte tegelijk met het kerkje geslecht.

Wij zien hieruit, dat de strijd voornamelijk om Trajectum werd gestreden, dat van ouds voor den binnenlandschen handel en als rustplaats voor de Rijnschepen, die naar zee stevenden, gunstig was gelegen. Vooral de Friezen hadden zulks reeds vroeg ingezien en het plaatsje met de sterkte Wiltenburg sedert 449 in bezit genomen. Ook de Frank begrijpt echter het belang der ligging van dit plaatsje en voert, vooral in het laatst der zevende eeuw, een geduchten strijd om haar bezit. Radbod, „Goeds viant," zooals Melis Stoke hem noemt, is dan de niet gering te schatten tegenstander van den machtigen Frank, die zelfs zijn vijand eenmaal tot in zijn eigen gebied terug drijft, maar zich ten slotte gedwongen ziet, de meerderheid van den gevreesden Pippijn te erkennen en dezen in 689 Friesland bezuiden den Rijn af te staan. Wel staat hij andermaal op, doch wordt weder bij Dorestate geslagen en torscht sedert tot 714, het jaar van Pippijns dood, opnieuw het Frankische juk. Dan woedt opnieuw de krijg met steeds afwisselend geluk, totdat Karel Martel in 734 voor goed de macht der Friezen knakt en Karel de Groote hen dertig jaren later voor goed onderwerpt.

In al die jaren van veete en doodslag, van plundering en uitmergeling, droeve rampen, die de krijg altijd met zich brengt,

was van handel en nijverheid al zeer weinig sprake. Maar tijdens Karel den grooten, [1]) de machtige Charlemagne, die de traditie van het oude Romeinsche imperium opnieuw wil verwezenlijken, die het grootsche ideaal van een groot Christelijk wereldrijk, „Christenricke", wil verwerkelijken, verandert de toestand en komt ook handel en nijverheid weder tot herleving en bloei. Hij is een uitnemend vorst, die begrijpt wat de maatschappij van zijn tijd noodig heeft, die de religieuze en verstandelijke ontwikkeling, maar bovenal de economische ontwikkeling van zijn volk met kracht weet te bevorderen.

Onder het bestuur van Charlemagne beginnen dan ook de steden weder op te komen als middelpunten van de omliggende landstreek; als markt- en handelsplaatsen, bewoond door eene handeldrijvende bevolking. Misschien is dit aan te merken als een der eerste gevolgen van de verdeeling van het land, door Charlemagne wederom krachtig in de hand gewerkt, waardoor krachtiger het initiatief ontwaakte tot het bevorderen van landbouw en veeteelt, de hoofdbronnen van het bestaan. Mochten de landbouwwerktuigen niet talrijk zijn en de bodem dus nog niet voldoende in cultuur kunnen worden gebracht, toch verscheen de landbouwer reeds spoedig na het aanbreken van rustiger tijden met zijn overtollig graan en vee ter markt. Zomer- en winterkoren, rogge, gerst, haver en vlas waren wel is waar de eenige artikelen, die door den bewoner dezer streken werden verbouwd, maar toch verlevendigde daardoor reeds spoedig de binnenlandsche handel. In 794 althans stelde Karel de Groote een gemiddelden prijs der granen vast [2]), terwijl hij in tijden van schaarschte den uitvoer verbood. Wel een bewijs dus, dat ook de buitenlandsche handel in graan was toegenomen, waardoor de invoer van andere, misschien weeldeartikelen wederom werd verkregen.

Ook als sociaal wetgever staat Charlemagne als een grootsche figuur in die tijden voor ons. Want, let wel, dat volgens zijne verordening alleen datgene mocht worden verkocht, wat in werkelijkheid over bleef, nadat ook de hoorigen en lijfeigenen

1) Zie over Karel den Grooten, zijn leven en werken, Einhard, Vita Caroli magni, in de Mon. Hist. Germ. II, 55. — Döllinger, Das Kaisertum Karls d. Gr. und seiner Nachfolger; Munchen 1864. — Monnier, Alcuin et Charlemagne, Paris 1864. — Vooral ook Waitz, Deutsche Verfassungs-geschichte, Bd. 3 und 4, Kiel 1860—1861. — Abel, Jahrb. des frank. Reichs unter Karl. d. Gr., Berlin 1866, Bd. 1; enz.

2) Vgl. Dirks, t. a. p., bladz. 128, en de daar aangehaalde bronnen.

voldoende waren voorzien. De meelhandel zal echter in die dagen nog van zeer weinig beteekenis zijn geweest, daar de molen wegens de zeer hooge kosten van aanleg gemeenlijk het goed beschermde eigendom der geheele marke was. Overigens bediende men zich slechts van handmolens.

Naast den landbouw legde men zich ook meer en meer op de veeteelt toe. Voor eigen gebruik werden nog altijd hoofdzakelijk varkens geteeld, doch daarnaast traden ook koeien, paarden, schapen en geiten meer op den voorgrond. Vooral de ploegossen werden in hooge waarde gehouden; vandaar dat men toen reeds groote zorg droeg voor de inzameling van het hooi.

Ook de schapenfokkerij moet destijds een niet onbelangrijken tak van bestaan zijn geweest, daar de Friesche lakenfabrikanten, wier produkten reeds in dien tijd over een groot deel van Europa verspreid werden, groote hoeveelheden wol noodig hadden [1]). Misschien werd daarvoor echter ook toen reeds wol uit Engeland aangevoerd, daar de Engelsche wol van beter en fijner gehalte was dan de Friesche, zoodat dit uitheemsche product zich beter voor het vervaardigen der fijne Friesche mantels leende, die zich in eene Europeesche vermaardheid mochten verheugen [2]).

Boven alle laken toch, in het groote Frankische rijk vervaardigd, werd het Friesche getrokken. In het bijzonder was dit het geval met de mantels, die wit, grijs, lichtblauw of saphierkleurig waren. Ook werd eene soort laken vervaardigd, die vermiculata genoemd werd, misschien omdat het gestreept was, of wellicht kunstig met figuren en bloemen doorweven. Ook werden door de Friezen

1) Een belangrijke bijdrage voor de Friesche wolindustrie leverde C. J. KLUMKER: Der friesche Tuchhandel zur Zeit Karls des Grossen und sein Verhältniss zur Weberei des Mittelalters, Leipz., 1899. Door A. SCHULTE, Geschichte des Mittelalterlichen Handels und Verkehrs zwischen Westdeutschland und Italien, Leipz. 1900, (2 Bd.), wordt in Th. I, S. 78, de meening voorgestaan, dat met de Friesche lakens, waarvan in dezen tijden herhaaldelijk wordt gesproken, Vlaamsche lakens worden bedoeld. Voor die veronderstelling pleit veel en zij kan dan ook als waar worden aanvaard. Met de Friesche lakenfabrikanten worden dan ook in de eerste plaats de Vlaamsche bedoeld en voorts de Zuid- en Noord-Nederlandsche in het algemeen. Ook het woord fabrikant kan natuurlijk niet in de tegenwoordige beteekenis worden opgevat. Daarmede wordt de handelaar bedoeld, die voor eigen risico door anderen lakens of wollen stoffen liet weven, niet in eigen dienst, maar door middel der huisvlijt van anderen.

2) Vgl. DIRKS, t. a. p., bladz. 133 en v.v. — Op bladz. 136 en 137 wordt aan de hand van EINHARD, FISCHER, e. a. eene eigenaardige schets der productiewijze bij de Friezen gegeven, die als van zelf spreekt geheel op huisindustrie berustte.

mantels met bont vervaardigd, welke niet minder dan dertig soldi per stuk golden. Als een bewijs op welk een hooge waarde deze mantels werden geschat, kan dienen dat Karel de Groote jaarlijks een aantal van deze aan zijn hofgezin ten geschenke gaf, terwijl hij ze mede aan den kalif Harun al Raschid toezond in ruil voor andere geschenken, hem door het Oostersch gezantschap gebracht.

Met de kunst om het laken zeer fijn te weven, moet ook het verven gepaard zijn gegaan. Vooral rood was een zeer gezochte kleur en de meekrapwortel, die reeds in de achtste eeuw hier geteeld moet zijn, leverde daarvoor de noodige grondstof. Ook het vervaardigen van tapijten, borduur-, stik- en zijdewerk had destijds reeds een zeer hoogen trap van bekwaamheid bereikt. Vooral Adhelm, een Angelsaksisch bisschop, die deze streken bezocht had, roemde de kunstige stik- en borduurwerken der Saksische vrouwen en beval de vervaardiging daarvan de Engelsche nonnen zeer aan.

Een andere tak van handel, die echter ook in die dagen door den invloed der Christelijke beschaving reeds voor onteerend begon te gelden, was de slavenhandel, die als buitenlandschen handel vooral met de steden Londen en Bristol gedreven werd. Slaven werden destijds over het algemeen nog als gewone koopwaar beschouwd en men betaalde voor hen dezelfde tol als voor paarden. Zelfs nog in het laatst der achtste eeuw verkochten de Christenen hunne slaven aan heidenen, om door de laatsten te worden geofferd.

Toch vertoonden onze kooplieden zich ook voor andere handelswaren reeds in Engeland. Ja, ook St. Denis, Bremen, Hamburg en Sleeswijk bezochten zij.

Merkwaardig voor het handelsverkeer in die dagen is het bericht, dat de abdij van St. Germain te Parijs in 779 door Karel den Grooten vrij verklaard werd van de tollen op den wijn, die te Utrecht werden geheven. Het doet ons zien, dat de wijn van uit Duitschland langs den Rijn door ons land werd vervoerd en van daar over zee naar het noorden van Frankrijk werd getransporteerd. De mogelijkheid ligt zelfs voor de hand, dat Utrecht als laatste pleisterplaats daarbij de rol van een transito-haven vervulde. Uit den Elzas werden eveneens in die dagen wijnen naar deze streken vervoerd en aan de bewoners verkocht, die daarvoor geverfde wollen stoffen en laken aan de Elzassers bij wijze van betaling in ruil gaven. Ook de houthandel met de plaatsen aan den Boven-Rijn nam misschien in deze tijden reeds een aanvang.

Dorestate, het tegenwoordige Wijk-bij-Duurstede, waar eene bloeiende bevolking zetelde en de wijn reeds bij de maat werd verkocht, wat toch zeker wel als een bewijs van betrekkelijke weelde mag worden aangemerkt, dreef reeds in die dagen handel met Hamburg, Bremen en de Oostkust van Denemarken. Ook de handel tusschen die plaats en Sleeswijk moet in die dagen zijn ontstaan. Immers werd onder de regeering van Lodewijk den Vromen een strook gronds aan den mond der Eider tot gemeenschappelijke handelsplaats bestemd, zoodat daar, in Sleeswijk, in die dagen een transitohaventje ontstond, waar onze kooplieden hunne opslagplaatsen hadden.

En ook met de Zweden knoopten onze voorouders in de negende eeuw handelsbetrekkingen aan, waardoor de grondslag voor onzen later zoo bloeienden Oost-zeehandel werd gelegd.

Is het wonder, dat in die dagen reeds de meest voorname handelsplaatsen van later tijd zijn ontstaan, althans voorzoover zij aan de toenmalige handelswegen en rivieren gelegen waren. Overal nemen wij dan ook nieuw leven waar, en de oude en nieuw verrezen plaatsen genieten opnieuw een tijdperk van bloei, evenals in de beste dagen der Romeinsche heerschappij. In die plaatsen vond men koop- en handwerkslieden in grooten getale, kwartiersgewijze bij elkander wonend en gildeverbindingen vormend: lederwerkers en smeden, bakkers en schoenmakers, slachters en herbergiers, wol- en bontwerkers. Die steden maken dan ook aanspraak op de oude rechten harer bewoners en ontvangen gunstbewijzen van de Frankische koningen, dikwerf in den vorm van privilegiën, omtrent wier inhoud en karakter wij wel-is-waar weinig met zekerheid kunnen zeggen, maar die blijkens de namen „Romeinsch burger" en „Romeinsche vrijheid" op de oude Romeinsch-Gallische voorrechten moeten hebben geleken.

In dit, zij het ook kortstondig, tijdperk van handelsbloei en handelsverkeer ontwikkelde zich ook de scheepsbouw krachtiger dan tot dusverre. Vooral de Friezen, die zich zelfs tot op de Zeeuwsche eilanden gevestigd hadden, beoefenden den scheepsbouw derwijze, dat deze reeds de aandacht van andere volken begon te trekken, zoodat vreemdelingen er reeds melding van maken. Reeds waren de schepen gemiddeld met twaalf tot veertien matrozen bemand en hadden zij masten en zeilen, zoodat hun bouw vrij wat afstak bij de vroeger genoemde schuitjes, waardoor zij dan ook beter geschikt waren om de zee te bevaren.

Bij een dergelijk druk verkeer te water en te land kan het geen

verwondering baren, dat Karel de Groote mede zijne aandacht op de verkeersmiddelen vestigde. Hij deed de oude wegen, in den tijd der verwarring verwaarloosd, herstellen; kanalen graven en bruggen bouwen. De oude „viae publicae", rijkswegen, thans „viae regiae", koningsstraten, genoemd, werden zoo wederom tot de oude levendigheid teruggebracht; de kleinere buurtwegen werden in de zorg der marken aanbevolen.

Na het herstel der orde was, bij de steeds grootere ontwikkeling van het verkeer, eene goede regeling van het muntwezen in de eerste plaats noodig, welke dan ook door Charlemagne werd beproefd.

Reeds vroeg hadden de Germanen de muntregeling van keizer Constantijn den Grooten leeren kennen; zijn gouden soldus was als rekenmunt algemeen verspreid. Als betalingsmiddel waren zij echter niet in voldoende hoeveelheid aanwezig, terwijl de minder waarde vertegenwoordigende zilveren Romeinsche denariën niet meer aan de groote behoefte van geld konden voldoen. In den aanvang der zevende eeuw is de zilveren denarius van 40 in een solidus of schelling (= $^1/_{84}$ pond goud) de gewone rekenmunt der Franken. Doch bij de toename van het handelsverkeer veranderde zulks al spoedig, en reeds in de achtste eeuw deed zich het gebrek aan muntstukken van minder waarde gevoelen. Daar het goud bijna nergens te vinden was, ging men tot den zilveren standaard over. Een zilveren soldus, van 22 in een pond zilver, werd rekenmunt; daarin gingen twaalf werkelijk geslagen denariën. Onder Karel den Grooten werd de soldus van zwaarder gehalte gemaakt; tijdens hem gingen er in een pond zilver van 367 gram twintig soldi. In verhouding tot onze munt laat de waarde van het geld zich moeilijk bepalen, maar zeker is het, dat dit stelsel van pond, schelling en penning in de verhouding van 1 : 20 : 12 voor munt en gewicht tot het einde der middeleeuwen in Duitschland is geldig gebleven, terwijl het in Engeland thans nog voortbestaat [1]).

Toch meene men niet, dat door deze maatregelen van Karel op de munt het geld algemeen gangbaar werd; integendeel, het bleef zeer schaars, en de meeste betalingen geschiedden dan ook in vee. Zelfs de belastingen en tollen werden dikwerf in vee of kleinere handelsartikelen voldaan.

Zoo zien wij dan onder het bestuur van Charlemagne het

1) Vgl. voor onze mededeelingen betreffende de munt, Dr. P. J. Blok, Gesch. v. h. Ned. Volk, dl. I, bladz. 93 en 94.

Frankische rijk en niet het minst deze streken zich tot een betrekkelijk bloeienden staat verheffen, welvarend door binnenlandschen handel en nijverheid, straks misschien machtig door buitenlandsche betrekkingen en een druk verkeer ter zee.

Ongelukkig heeft dit laatste niet zoo mogen zijn.

Na Karel's dood is wederom spoedig al die bloei vernietigd en verkeeren deze streken weldra weder in een tijdperk van verwarring, zooals zij voor het optreden der Frankische vorsten hadden beleefd. De zwakke opvolgers van den krachtigen Frankischen imperator waren niet bij machte zijne grootsche schepping in wezen te houden; onderlinge twisten ondermijnden en vernietigden hunne heerschappij, en burgeroorlogen teisterden deze vroeger zoo bloeiende streken. En daarbij kwamen dan nog de invallen der woeste Noren, die deze streken herhaaldelijk plunderden en platbrandden.

De Frankische vorsten wisten niets beters te doen dan den aanvoerders dezer zeeroovers stukken gronds af te staan, welke vervolgens door hen als graven werden beheerd en bestuurd. Op die wijze werd ook de woeste Heriold een leenman van Karel's opvolger, Lodewijk den Vromen.

Maar het middel baatte niet. Integendeel, het schaadde. Aangelokt door den buit, zetten steeds meer Noordsche zeekoningen *met hunne schepen koers naar deze landen.*

Reeds in 834 drongen de *Deensche schepen* tot *Trecht* en Dorestad door, waarop deze plaatsen, *bloeiende door den handel* in wijnen en granen uit *zuidelijke streken*, *door de roovers* geplunderd werden. Drie jaren later moesten ook Antwerpen en Witlam het ontgelden. In 838 eischte zelfs de Denenkoning Horik Friesland voor zich en in 841 werd Walcheren aan den zeekoning Heriold in leen afgestaan.

Sedert dien tijd begonnen de plundertochten eerst goed. In 845 bemachtigden de Denen geheel Friesland, doodden duizenden inwoners en verwoestten overal de kerken en kloosters. In het volgend jaar werden ook Oostergoo en Westergoo verwoest, en Dorestad uitgeplunderd, ofschoon keizer Lotharius zelf te Nijmegen vertoefde. Kort daarop werd ook de gansche Betuwe geplunderd en uitgemoord.

In 850 werd Dorestad opnieuw door de woeste Noren veroverd en zag Lotharius zich zelfs genoodzaakt om hun aanvoerder Roruk de grafelijke waardigheid over Kennemerland af te staan. In 858 viel Trecht wederom in hunne handen en in 863 werd Dorestad wederom verwoest; ja, de bloei dier stad voor tien-

tallen van jaren vernietigd en de bevolking verspreid en verkocht.

Maar genoeg! Genoeg althans om aan te toonen, dat deze streken geheel aan roof, plundering en uitmergeling ten prooi waren, waardoor de bronnen van bestaan werden vernietigd en alle economisch verkeersleven werd uitgedoofd. Eerst in het begin der tiende eeuw wordt de toestand weder veiliger, doch heeft dan plaats gemaakt voor de volledige ontwikkeling eener feodale maatschappij: het bestaan van tal van kleine leenstaten, waarin het ridderwezen den toon aangeeft, zoodat er ook dan weinig sprake is van handel, nijverheid en economisch verkeer.

Eerst wanneer de graven de kleinere baronnen en ridders ten onder brengen, en er weder orde in den chaos komt; een nijvere burgerij begint beschermd te worden, en steden onder andere voorwaarden en met andere dan de oude vormen herleven; eerst dan komen handel en nijverheid weder met kracht op, om zich blijvend staande te houden tot in onzen tijd.

Maar dan ook staan wij niet meer onder het Frankische koningshuis en bijna nog slechts in naam onder den Duitschen keizer.

In 843 toch, bij het verdrag van Verdun, was het grootste gedeelte der Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden van het Frankische rijk los gemaakt, om aan het nieuw-gestichte Lotharingen ten deel te vallen, terwijl in 879 deze landen, behalve de streek, aan den linkeroever der Schelde gelegen, bij Oost-Francië, het latere Duitschland waren ingelijfd.

HOOFDSTUK II.

De Handel in het feodale Tijdperk.

VAN DEN AANVANG DER X^{e} TOT HET EINDE DER XIIIe EEUW.

De handel in het feodale tijdperk, ziedaar een hoofdstuk dat gevoegelijk achterwege had kunnen blijven, was het niet, dat in het feodale tijdperk de beginselen wortelen van de opkomst der steden en hunne nijvere en handeldrijvende bevolking, wier ontstaan wij kortelijk moeten kennen, willen wij ons een begrip vormen van den grooten bloei, die de handel plotseling sedert het einde der 12^{e} eeuw en het begin der 13^{e} eeuw heeft genomen.

Zooals wij gezien hebben werden sedert het laatst der 9^{e} eeuw, doch vooral in het begin der 10^{e} eeuw tal van stukken grondgebied aan bijzondere personen in leen gegeven, om deze in naam van den vorst te besturen en te beveiligen tegen de invallen der Noren. Was het grondgebied te groot om door den leenman in zijn geheel te worden bestuurd, dan gaf deze daarvan weder stukken in achterleen, op dezelfde voorwaarden als het geheele gebied hem door zijn leenheer was geschonken. De economische toestand liet niet toe de onder-aanvoerders, die zich in den krijg verdienstelijk hadden gemaakt, op andere wijze te beloonen; grond met recht van jacht of vischvangst, bebouwing of tolheffing, waren destijds de eenige belooningen voor bewezen diensten.

Langzamerhand nu neemt de macht van deze vasallen toe en vormen zich overal, vooral tengevolge van het erfrecht, kleine staatjes met afzonderlijke gebieders, die weliswaar aan hun leenheer een deel der opbrengsten hunner graafschappen, hertogdommen of heerlijkheden moeten afstaan, doch overigens vrij en onbeperkt den heerschersstaf voeren.

Vooral in deze streken was dit spoedig het geval.

Ver van het oog des keizers, viel weldra de hechte leenband uiteen, en werden de voormalige koninklijke en keizerlijke ambte-

naren spoedig gezaghebbers, die zich weinig meer om het rijksverband bekommerden, en zelfs hun leenheer durfden wederstaan. De voornaamsten onder hen wenschten zichzelven tot vorsten op te werpen en trachtten hun grondgebied steeds meer ten koste van kleinere leenmannen en vrije ridders uit te breiden, waardoor een woedende strijd ontstond, die meer dan twee eeuwen heeft geduurd. Een boek als dit laat niet toe over de feodale toestanden uit te weiden [1]). Genoeg zij het te vermelden, dat in de eerste eeuwen, die op den dood van Karel den Grooten volgden, hier tal van veeten werden uitgevochten en tusschen grootere en kleinere leenmannen een voortdurende strijd om de oppermacht werd gevoerd. Adel, geestelijkheid en plattelandsbewoners vormden de drie elementen der bevolking; van steden, ook van de vroegere, hoort men weinig.

En het kon wel niet anders. Door de onderlinge twisten en veeten der adelijken, door niets of niemand in toom gehouden, ontstond langs de wegen en rivieren groote onveiligheid. Roofkasteelen en burchten verrezen alom en beheerschten den omtrek. De groote wegen, meestal nog overblijfselen uit den Romeinschen tijd, door Karel den Grooten verbeterd, verkeerden in een toestand van diep verval; kooplieden en reizigers werden aangehouden en van hunne goederen beroofd; ja, meermalen in hechtenis gehouden tot zij een hoogen prijs in ruil voor hunne vrijheid konden aanwijzen. Niemand vertoonde zich ten slotte meer op de onveilige heerbanen; alle handel en nijverheid stond stil. Overal heerschte een toestand van regeeringloosheid en verwarring, waardoor aan den handel groote beletselen in den weg werden gelegd, zoodat zijn levenskracht werd uitgeput.

Te midden van dien strijd nu zien wij de voornaamste graven op den voorgrond treden, die zich van het leenverband willen losmaken, en de kleinere leenmannen en ridders aan zich wenschen

1) Wie daarvan meer wil weten, leze vooral de meergemelde dissertatie van Mr. H. P. G. Quack; Dr. P. J. Blok, Gesch. van het Ned. Volk, dl. I, bladz. 121—171, en vooral ook diens hoofdstukken over de geestelijkheid en den adel, bladz. 269—301. — Een zeer belangrijk boek over dit tijdperk gaf ook L. Vanderkindere, La formation territoriale des principautés belges au Moyen Age. Brux. 1902, 2 tom. De bekwame Belgische geschiedvorscher geeft ons in deze twee lijvige boekdeelen eene geschiedenis der vorming van de Zuid- en Noord-Nederlandsche staatjes, die na den ondergang van het Karolingsche rijk in Neder-Lotharingen zijn ontstaan. Hoewel Noord-Nederland de tweede plaats inneemt, wordt ook de wordingsgeschiedenis der staatjes benoorden Maas en Rijn over het algemeen zeer juist weergegeven.

te onderwerpen. In het zuiden, het voormalige Gallica Belgica, komen de graven van Valenciennes en Cambray, die met de Henegouwers den strijd aanbinden, de toen reeds machtige graven van Leuven, die om de hertogelijke waardigheid kampten, de graven van Namen, Luxemburg, Limburg, en andere heeren op. Ook de bisschoppen van Luik en Kamerijk verkregen in de 10e eeuw grafelijke rechten en werden langzamerhand bezitters van een uitgestrekt wereldlijk gebied.

De machtigste dier zuidelijke vasallen waren voorzeker de graven van Vlaanderen in het West-Frankische gebied over de Schelde [1]). Oorspronkelijk met de kustverdediging tegen de Noren belast, wisten zij snel hun gezag uit te breiden en waren in het begin der 11e eeuw reeds zoo machtig, dat zij partij kozen in de twisten hunner vorsten. Aanvankelijk alleen leenmannen der Frankische kroon, werden zij ook spoedig vasallen der Duitsche, doch heerschten reeds binnen korten tijd als machtige, vrije gebieders over het westelijk deel van België. In de 11e eeuw reeds durfde Boudewijn IV een oorlog tegen koning Hendrik II, den laatsten vorst uit het Saksische huis, ondernemen en deed hij talrijke strooptochten in Lotharingen; vermeesterde Gent en Valenciennes, en brandschatte een groot deel van Brabant.

Een dergelijke ontwikkeling der grafelijke macht nemen wij ook benoorden den Rijn aan de Westkust waar. Daar namen in de 9e en 10e eeuw de graven van Kennemerland positie in en trachtten hun grondgebied voortdurend uit te breiden [2]). Oorspronkelijk slechts graven in Friesland, waren zij bestuurders van een strook gronds, die zich van het tegenwoordige den Haag tot Egmond uitstrekte en waarvan Haarlem het hoofdpunt was. Op het einde

1) Vgl. voor het ontstaan van het graafschap Vlaanderen vooral H. Pirenne, Gesch. van België, dl. I, bladz. 47 en v.v. — Kervijn de Lettenhove, Istore et Chronigues de Flandre, dl. I, bladz. 1 en v.v., en het reeds genoemde werk van L. Vanderkindere.

2) Vgl. Blok, t. a. p. bladz. 126 en v.v. — Bolhuis van Zeeburg, Over de eerste graven uit het Holl. huis. — Voor meer uitvoerige studie raadplege men de kronieken en bronnen, genoemd door Mr. S. Muller Fz. in zijne lijst van Noord-Nederlandsche Kronijken, bladz. 9 en v.v. — Behalve de daar genoemde verdienen ook de aandacht de oudste goederenlijst van de abdij van Egmond, (uittreksel van A° 1132), Ms. Kon. Bibl.; het St. Adelbertsboek, uitgeg. door Bakhuizen v. d. Brink in het Ned. Rijks-archief, 's-Gravenhage 1857; en de oorkonden van Anno 916, 1053 en 1083. — Men vergelijke daarbij vooral de bijdragen van Fruin, Kappeijne van de Copello en Prof. Pols, in de Bijdragen voor Vad. Gesch. en Oudheidkunde, 4e en 5e deel.

der 10e eeuw hebben zij reeds de geheele kuststrook tusschen Maas en Flie in hunne macht en kort daarna beproeft een van hen, Dirk III, in 1015 een groot deel van de handelsvoordeelen van meer landwaarts gelegen streken tot zich te trekken, door in een moerassige streek aan de Maas een stuk gronds te ontginnen; daar een kasteel te bouwen en tol te heffen.

Door dien tol werd de handel van Tiel zeer bedreigd. Deze stad was ondanks alles voortdurend in bloei toegenomen evenals het stadje Utrecht, dat zich spoedig van de plundering der Noormannen hersteld had. Vooral doordat Dorestad zich van hare algemeene uitmergeling niet had kunnen herstellen, was Tiel in de 9e eeuw een plaats van belang geworden. Reeds vroeg bestond hier een vorstelijke tol, want in 896 gaf koning Swentibold aan de kerk van Utrecht vrijheid van tol te Deventer en te Tiel. Reeds in de 10e eeuw dreven Keulsche kooplieden hun handel over Tiel en waarschijnlijk was de wijnhandel toen ook daar gevestigd. Evenals de Keulsche kooplieden hadden ook de Tielsche voor hunne waren een opslagplaats te Londen; wel een bewijs dat deze stad met Engeland een uitgebreiden handel dreef. Ook dreven onder begunstiging der Duitsche keizers verschillende Duitsche kooplieden, in het bijzonder uit Goslar in Saksen en van Maagdeburg, hun buitenlandschen handel over deze stad. De welvaart der bewoners nam daardoor zeer toe en riep dan ook ten slotte den naijver der Hollandsche graven wakker. Geen wonder dan ook, dat de Tielsche kooplieden zich tot den keizer wendden om bescherming tegen den Frieschen graaf. Doch de keizer kon in deze zaak niets doen. Zelf machteloos, droeg hij Godfried, hertog van Neder-Lotharingen, op Dordrecht te slechten, en deze landde dan ook spoedig met een machtig leger in de streek Flaridungun (Vlaardingen). Maar het hertogelijk leger werd geslagen; de hertog zelf gevangen genomen, en Dordrecht bleef voortbestaan ten spijt der Tielenaars.

Toch was Dordrecht daarom nog geen stad; slechts Tiel, Utrecht, Deventer en Stavoren kunnen in het begin der 11e eeuw op dien naam aanspraak maken; van een algemeenen handel is dan ook nog geen sprake.

Immer nog, de geheele 11e en 12e eeuw door, hooren wij van graven, die hunne kleinere vasallen, die zich eveneens vrij hebben gemaakt, beoorlogen; van dynastiën, die elkander onderling verdelgen; van zich verheffende graven, die hun grondgebied ten koste van elkander willen verrijken; van krijg, van veete, van

doodslag [1]). In het noorden van ons vaderland kunnen zij echter geen van allen een dynastie stichten, behalve de reeds genoemde graven in Friesland en die van Gelre.

Naast die twee graafschappen, die zich langzamerhand vestigen en uitbreiden, treedt in het midden der 10e, zoomede gedurende de geheele 11e en het begin der 12e eeuw, het bisdom Utrecht met de hoofdplaats van dien naam op den voorgrond [2]). Sedert de Duitsche vorsten met schrik de machtsverheffing hunner vasallen aanschouwden, vooral spoedig toegenomen sedert hunne ambten erfelijk waren geworden, zochten zij steun bij de geestelijkheid en in het bijzonder bij de bisschoppen. Zij, de bisschoppen, konden althans geen erfelijke dynastiën stichten en bovendien hadden de vorsten op hunne verkiezing een overwegenden invloed. Aan hen verleenen de vorsten in de 10e en 11e eeuw dan ook tal van gunstbewijzen, waardoor wij de bisdommen steeds grooter zien worden en de macht der kerkvorsten gedurig zien toenemen. Begiftigd met tienden van den landbouw, met het recht om tollen te heffen, met landerijen en grondgebied, worden ook de bisschoppen machtige heeren, met wien de graven rekening hebben te houden.

Dien toestand nu nemen wij ook in het bisdom Utrecht waar. Tal van hoeven, kerken en geheele dorpen in de latere gewesten Utrecht, Gelderland, Holland, Zeeland, Friesland en Limburg, tienden in allerlei plaatsen, rechten op bosschen en wateren in dezelfde streken, behoorden aan de kerk van St. Maarten, in welks omgeving zich een nijvere bevolking had gevestigd. En bij dat alles kwamen ten slotte nog de grafelijke rechten: rechtspraak, heerban, en wat dies meer zij.

Zoo verkreeg bisschop Balderik van Otto den Grooten in 944 de

1) Eene uitvoerige studie over die verschillende veeten der kleinere vorsten in Lotharingen leverden zoowel Blok als Pirenne in hunne Gesch. van het Ned. Volk en België. Ook Vanderkindere deelt in zijn meergemeld boek talrijke staaltjes mede. Trouwens reeds Wagenaar wist er zeer goed over mee te praten en hing van deze twisten dikwerf een donker tafereel op. Vgl. ook Waitz, Verfassungsgeschichte, e. a.

2) Zie dit voor het eerst bij uitstek goed aangegeven in: Mr. S. Muller Fz., Schetsen uit de Middeleeuwen, 1e stuk, getiteld: Het Middelpunt in de Gesch. der Nederlandsche gewesten, waarin de oorzaken van de gedurige vermindering van den invloed der Utrechtsche kerkvorsten tegenover de Graven van Holland en Hertogen van Gelre in het bijzonder worden behandeld. Over de economische beteekenis van Utrecht in dat tijdperk zie men: v. Asch van Wijck, Gesch. v. h. oude Handelsverkeer der stad Utrecht, deel II, bladz. 413 en v.v.

grafelijke rechten op het grondgebied tusschen Lek en IJssel gelegen, terwijl hij die ook reeds over het land rondom Woerden bezat. Ook schonk Otto hem het recht van visscherij in de Eems en op het Almeri, thans de Zuiderzee; verder het klooster en den pas herbouwden burcht te Tiel; de villa Amuda, thans Muiden, met al de bezittingen aan de Vecht daartoe behoorende, waarbij ook het Gooi en Amestelleland, en eindelijk het recht om munt te slaan. Bisschop Ansfried ontving van keizer Otto III Bommel, met alle grafelijke rechten daarop, en Arkel.

Bij dit alles kwam dat Utrecht in de 10e eeuw nog altijd het vereenigingspunt der oude verkeerswegen was en de eenige transitohaven voor goederen, langs Rijn, Maas en Schelde aangevoerd, die van daar langs de Vecht over het Almeri naar het noorden van Duitschland werden overgebracht. De wijnen, langs den Rijn aangebracht, werden daar geruild tegen voortbrengselen uit het noorden, en mede werden naar Duitschland vele Utrechtsche lakens verzonden, die op de Elbe zelfs vrijdom van tol genoten. In verband met dit alles trachtten de Utrechtsche bisschoppen dan ook voortdurend de uitbreiding van het grondgebied der Hollandsche en Geldersche graven te verhinderen, overtuigd als zij waren van de mededinging dier graafschappen ook op economisch gebied.

Toch, ook al bloeide Utrecht in de 10e eeuw — en bleven naast Utrecht de steden Deventer, toen nog in opkomst, Tiel, Stavoren en enkele andere plaatsen bestaan —, van een algemeenen bloei van landbouw, handel of nijverheid is in de eerste tijden van het feodale tijdperk geen sprake. Hoe meer het groot-grondbezit zich uitbreidde, des te meer daalde de stand der onafhankelijke, vrije landbewoners in aanzien en beteekenis. Zij, de kleine bezitters, konden zich in die dagen in den strijd om het bestaan niet in hunne zelfstandige positie handhaven en stelden zich, om voortdurenden roof, plundering en uitmergeling te voorkomen, onder bescherming van een kloek ridder, of een ander machtig wereldlijk of geestelijk heer in hunne omgeving. Van vrije lieden werden zij pachters, vasallen, ministrialen, ja soms zelfs hoorigen of lijfeigenen van hunne meer bevoorrechte medemenschen; in elk geval boetten zij in dit tijdperk over het algemeen hunne zelfstandigheid in. Vandaar dan ook, dat men in die tijden weinig verneemt van binnenlandschen handel of nijverheid, die onmogelijk kon bloeien zonder eene zelfstandige landbouwende bevolking.

Langzamerhand echter, omstreeks het midden der elfde, maar vooral in de 12e en 13e eeuw, verandert die toestand. Landbouwers

maken zich van hoorigen vrije lieden; kooplieden zetten zich rond burchten, kasteelen en kerken; overal verrijzen gehuchten, straks dorpen, eindelijk steden, bevoorrecht door keuren, handvesten en privilegiën.

Die ontwikkeling heeft men eertijds geheel zoeken te verklaren als gevolgen der kruistochten, omdat daardoor de bewoners van het verre westen en noorden van Europa in aanraking kwamen met beschaafde natiën, in het bezit van rijke nijverheidsbronnen en een uitgebreid handelsverkeer. Maar ten onrechte. Hoe ook door de deelneming aan de kruistochten de blik dezer bewoners moge zijn verruimd; hoeveel ook met betrekking tot den buitenlandschen handel, waarvan vooral Vlaanderen met het gunstig gelegen Brugge en Antwerpen veel tot zich trok, aan de kruistochten te danken is; de groote drijfveeren voor de sociale ontwikkeling van dien tijd, waarvan de handel een zeer groot onderdeel vormt, moeten in de geschiedenis van ons volk zelve worden gezocht.

Men bedenke toch wel, dat de graven in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, — van Neder-Lotharingen, zooals men toen nog zeide —, op het laatst der 11e eeuw, en voorts de geheele 12e en 13e eeuw door, ja nog in de 14e, tegen het ridderwezen het economisch element beginnen over te stellen [1]). Machtig waren zij geworden, die ridders, die met hunne wielende pluimen en wapperende lansvanen op brieschende paarden het tournooi- of oorlogsveld vulden; die niet wisten van een rustig leven en altijd streden, hier om roem of eer, daar om uitbreiding van grondbezit, ginds, in het verre Oosten, om de heerschappij der Katholieke kerk [2]). De graven, die hunne oppermacht in die tijden wenschten te

1) Vgl. te dien opzichte voor Vlaanderen vooral: Pirenne, Gesch. van België, dl. I, bladz. 182, 251 en v.v. — Blok, Gesch. v. h. Ned. Volk, dl. I, 340 en v.v. — Wauters, De l'Origine et des premiers développements des libertés communales en Belgique, Preuves, pag. 201 en v.v. — Bekend is ook de politiek van Floris V, die, in navolging van Willem II vooral, de steden en poorterijen met vele voorrechten begiftigde en daaraan zijn bijnaam „Der Keerlen God" te danken had. Belangrijk is ook Pirenne, L'Origine des Constitutions urbaines au moyen âge, in de Revue Historique, dl. LVII, bladz. 305.

2) Vgl. hier vooral: Dr. J. te Winkel, Het Ridderwezen, geschetst volgens de ridderromans. Jaarverslag Oudheidkundig Genootschap, 1893—94. — Dr. J. te Winkel, Het kasteel in de Middeleeuwen. — Waitz, Verfassungsgesch. V, S. 399 en v.v., en in het bijzonder Schultz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger II, S. 90 en v.v. — Ook Blok, Gesch. v. h. Ned. Volk, dl. I, hoofdst. VII, geeft een goed overzicht, zoomede Hofdijk in zijn Ons Voorgeslacht, dl. III, bladz. 91, 223 en v.v.

handhaven, hadden die ridders moeten ontzien. Nog in de 12e eeuw, maar vooral in de 13e, vormden in Holland de geslachten van Wassenaar en Brederode, Teylingen en Egmond, Arkel en Banjaard, Haarlem en Zaanden, Persijn en Amstel, en hoe zij verder heeten mogen, een talrijken leenadel, rijk in goederen, trotsch zich verheffend boven den gewonen vrijen ridder, en in zaken van belang invloedrijke krachten in het graafschap. En gelijk in Holland, was het ook elders: in Vlaanderen, Brabant, Limburg, ja waar niet al. Maar staatkundig en economisch staan zij dan ook op het toppunt van hun macht.

De spreuk van Bredero „'t kan verkeeren" wordt in die tijden op hen toegepast. De graven breken hun invloed. In Vlaanderen de Boudewijns, Karel de Goede, en Diderick en Philips van den Elzas; in Holland vooral Willem II en Floris V. Zij, de graven, schoren en schragen eene nieuwe levensopvatting, die van het gemeenschapsleven eener nijvere en vrije burgerij; daardoor bevorderen zij de opkomst der steden, handel, nijverheid en verkeer.

De vraag mag thans opkomen: Wat kan wel de drijfveer geweest zijn, waardoor die graven de opkomst dier gehuchten hebben bevorderd, en handel en nijverheid door milde bepalingen hebben doen opleven? De veeltijds — ook door ons in de inleiding — opgegeven reden, dat zij het tegenwicht voelden van een machtigen burgerstand tegenover den talrijken leenadel, is in zooverre waar, dat die zeer zeker in later jaren door hen is begrepen en toegepast, doch de opkomst van dien stand lag in de 11e en 12e eeuw nog niet in die mate voor de hand. Het is dus niet aan te nemen, dat de graven, al was het maar een eeuw vooruit, zich van den komenden toestand rekenschap konden geven; integendeel, ook zij waren onbewust de dragers eener nieuwe aera, eener nieuwe ontwikkeling der maatschappij. Bovendien is het een bekend feit, dat de nieuwe levensvormen niet zijn voorgeschreven door het grafelijk bestuur, maar ontstaan zijn uit een toestand, waarop wij het minst bedacht zouden zijn: uit de heerschende toestanden in het handelsverkeer. Is het dan wonder, dat wij in eene geschiedenis over den handel ons deze vraag stellen, daar niets zoozeer voor den koophandel pleit, dan dat juist deze de drager is eener nieuwe ontwikkelingsphase der maatschappij.

Reeds tijdens de Karolingsche vorsten toch vormden de kooplieden onder elkander vereenigingen ter onderlinge bescherming, hier en daar onder den naam van gilden bekend. Die gilden waren oorspronkelijk niets anders dan godsdienstige vereenigingen, die

in den germaanschen heldentijd den goden offerhanden brachten ter vergelding van het goede of kwade, dat hun van hooger hand was toegezonden. Oorspronkelijk werd met de benaming „gilde" het eigenlijke offer bedoeld, doch langzamerhand ging de beteekenis daarvan over op hen, die gezamenlijk het offer brachten, en omstreeks 800 wordt met den naam „geldonia" of „gildonia" dan ook de vereeniging zelve aangeduid.

Deze vereenigingen waren niet bepaald germaansch van karakter. Reeds bij de oude volken, waar het gemeenschapsbegrip heel wat meer ontwikkeld was dan bij de Germanen, vinden wij ze onder andere benamingen. Maar het Christendom, dat door alle tijden heen hoog heeft opgeheven de idee der beziclende broederschap, bevorderde bij de Romeinsch-Germaansche volkeren deze aansluiting steeds meer en veredelde hare beteekenis voor de maatschappij. Overal dragen de gilden dan ook oorspronkelijk een godsdienstig karakter, zoowel in ons vaderland, als elders.

Bij de steeds toenemende onveiligheid, tijdens de bijkans onbeperkte heerschappij van het ridderwezen, veranderen deze gilden echter van karakter. De kooplieden, die zich op hun weg voortdurend door roofridders en kleine stroopende benden zien aangevallen, stichten dan uit behoefte aan onderlinge bescherming vereenigingen, „gildae mercatoria" genaamd, die wel-is-waar een zeker godsdienstig karakter blijven behouden, zooals blijkt uit een gemeenschappelijk altaar in kerk of kapel, maar overigens een bepaald wereldlijk doel beoogen. De leden van zulk eene vereeniging hadden hunne gemeenschappelijke kas, door zelf gekozene oldermannen of overlieden beheerd; gemeenschappelijke rechten, gewoonlijk door geldelijke opofferingen van den landsheer, soms ook landheer, verkregen, en hielden geregeld feestelijke bijeenkomsten, bepaaldelijk op den dag, die aan den beschermheilige van het gild was gewijd. Zoodra zich nu rondom die „gildae mercatores" andere bewoners groepeerden, was de grondslag eener stad gelegd. Op rijksgebied had de vorst — op landsheerlijk gebied de graaf — dan niets anders te doen dan de gewoonten van het koopliedengild te bevestigen of te reglementeeren, en de middeleeuwsche stad met haar eigen bestuur was gevestigd.

Een zelfontwikkeling onzer koopsteden is op die wijze duidelijk waarneembaar. De religieuze ideeën ontwikkelden zekere maatschappelijke normen bij de kooplieden, gelijk de gewoonten der kooplieden later de ideeën van den graaf bepaalden. Eerst later, jaren daarna, wanneer die steden in grootte en welvaart toenemen;

wanneer de bevolking daarvan in aantal en kracht vooruitgaat; eerst dan, op het einde van dit tijdperk, beginnen de graven ruimer inzicht in de maatschappelijke transformatie te krijgen en bevorderen zij in de 13e, en nog in het begin der 14e eeuw, althans in Noord-Nederland, den bloei der steden als een tegenwicht der adellijke macht.

De spil, die den graaf in den beginne dreef de „gildae mercatoria" met rechten te bevoordeelen, zat bij hem in het voordeel, dat hij van het muntrecht en meerder nog van het recht van geleide trok. Zoo bevorderde ook hier, in deze opkomende maatschappij, het egoïsme de belangen van het algemeen.

De graaf toch had het recht de kooplieden te beschermen. Om dus in het grafelijk gebied hun beroep te kunnen uitoefenen, werden in de 12e en 13e eeuw tal van voorrechtsbrieven door de handelaars gekocht, natuurlijk voor grof geld. Ook door de geldhandelaars werden aan den graaf zekere sommen voor hun bedrijf betaald, en zelfs moesten de joden, welk beroep zij ook uitoefenden, zijne bescherming voor geld koopen.

Dit in het oog houdend, is het vrij natuurlijk, dat de graven in die tijden, ook zonder aan de toekomst te denken, de bevordering van handel en nijverheid in de hand werkten en het wonen van boeren en handwerkslieden rond de verblijfplaatsen der gildenafdeelingen eveneens bevorderden.

Op die wijze laat het zich verklaren, hoe reeds in de 10e en 11e eeuw, vóór de adel op het toppunt zijner macht is, in en om de groote landhoeven en versterkte plaatsen, handel en nijverheid zich te werk stellen; hoe straks ook aan de kruispunten van landwegen en aan de samenvloeiing van rivieren tal van plaatsen verrijzen, waar koophandel en nijverheid spoedig tot bloei geraken.

De voornaamste handelsplaats der Lotharingsche landen aan den Beneden-Rijn en Maas was in de 10e en 11e eeuw nog altijd Keulen [1]). Deze stad was het middelpunt van verkeer tusschen Donau en Rijn, zoomede van Oost-Duitschland met Frankrijk en Engeland.

1) Belangrijk voor de kennis van Keulen is o. a. W. Stein, Beiträge zur Geschichte der deutschen Hanze. Gieszen, 1900. De schrijver wijst aan, dat het stapelrecht dier stad niet zoo oud is, als men vroeger wel meende, en behandelt tevens het ontstaan der stapelrechten in het algemeen. — Een overzicht en kritiek van den inhoud van Stein's boek vindt men in het Hist. Zeitschr. van Von Sybel, Neue folge, Bd. 54, Helft I.

Over Keulen werden de voortbrengselen van het oosten en zuiden voor een groot gedeelte naar het noorden en westen van Europa verspreid. Onder de daar gevestigde kooplieden vinden wij bewoners uit alle streken van noord-westelijk Germanië. Friezen woonden zelfs ook te Worms, Soest, Dortmund en elders. De tollen op de hoofdrivieren werden weder van beteekenis. Keulsche schepen bevoeren den Rijn, de Maas en de Noordzee. Tollen, als die van Coblenz in het begin der 12e eeuw, noemen de namen van tal van handelsplaatsen; aan de Maas: Dinant, Namen, Huy, Luik en Maastricht; aan Rijn en Waal: Utrecht, Tiel, Nijmegen, Bommel, Heerwaarden en Duisburg; aan de Schelde: Antwerpen en de Vlaamsche steden; aan den IJssel: Deventer. In het noorden zijn ook Stavoren en Groningen reeds handelsplaatsen van beteekenis [1]); straks in Holland het opkomende Amsterdam en Dordrecht, iets later Rotterdam en Vlaardingen; in Zeeland: Middelburg, Veere en Zierikzee.

Vooral de Zuidelijke gewesten nemen reeds in de 10e en 11e eeuw in bloei toe. Uit het Luiksche komen metaalwerken, vooral kookketels, geitenvellen en wijn. De Vlamingen voeren wol, kaas en andere voortbrengselen van veeteelt uit. Van den Neder-Rijn, uit het Sticht en van de plaatsen aan de Waal komen zalm, was en wijnen; de laatste werden waarschijnlijk, gelijk wij reeds vroeger zagen, grootendeels weder naar Frankrijk uitgevoerd. Haring en zout worden door de Friezen van de zeekust aangebracht; zij halen haring en graan uit de Oostzeehavens en komen daarmede te Utrecht ter markt.

Utrecht vooral is in deze tijden in het noorden een plaats van belang. Zij maakte het centrale punt voor alle handelsverkeer in deze streken uit en vormde mede het middelpunt van een uitgestrekt handelsverkeer tusschen Saksen, Denemarken, Noorwegen, Zweden en de Oostzee-landen en den Rijn [2]). Uit Boheme en Saksen bracht men metalen aan, die in Friesland tegen lakens en andere manufacturen

1) Wij nemen deze gelegenheid te baat om de aandacht te vestigen op de uitmuntende dissertatie van Mr. P. G. Bos, Het Groningsche Gild- en Stapelrecht tot de reductie in 1594. Gron. 1904, 8o. Voor den naijver tusschen stad en lande in de Middeleeuwen is deze studie van groot belang.

2) Wij verwijzen voor de kennis van de staatkundige en economische beteekenis van Utrecht in die dagen nog eens nadrukkelijk naar Mr. S. Muller Fzn., Schetsen uit de Middeleeuwen, en van Asch v. Wijck, Het oude Handelsverkeer der stad Utrecht, dl. II, blz. 413 en v.v.

werden ingeruild; van daar werden zij naar Engeland doorgevoerd, om de wol te verkrijgen, die aan de lakenfabrikanten wederom bezigheid verschafte. Ook te Utrecht woonden evenals te Keulen vreemde kooplieden, vooral van de Oostzeelanden, die daar hun handel dreven.

In het algemeen werkte de toenemende bloei der Duitsche steden, vooral onder de regeering van Keizer Hendrik V en zijne opvolgers, gunstig op de ontwikkeling van den handel in het algemeen en op die van Rijnhandel in het bijzonder, waarvan Utrecht in die dagen de meeste voordeelen trok, althans voor zoover het de noordelijke Nederlanden betrof.

De granen, langs den Rijn naar Utrecht gebracht, werden van daar verder vervoerd naar Noord-Duitschland, Noorwegen, Denemarken en Zweden. Ook wijnen werden reeds van uit Utrecht naar deze landen vervoerd, vooral naar Denemarken en Noorwegen, en daar tegen haring ingeruild. Nog in 1154 liep de handelsweg van Keulen naar Denemarken over Nuis, vanwaar de goederen naar Xanten werden vervoerd; van daar gingen zij over Zeist naar Utrecht en vervolgens over Stavoren naar Denemarken. Verschillende bouwstoffen, zooals hout, steen en tufsteen van Andernach, werden ook langs den Rijn naar Utrecht afgevoerd, om vervolgens hunne verdere plaatsen van bestemming te bereiken. Vooral door het verleenen van tolvrijheid zochten de Utrechtsche bisschoppen het verkeer over hunne stad te doen toenemen; de Denen betaalden alleen tol van hunne schepen, terwijl de ladingen vrij waren; de Noren betaalden voor geen van beide tol.

In het bijzonder bloeide de buitenlandsche handel in lakens en linnen. Was bij de Duitsche kooplieden het Vlaamsche linnen en laken zeer gezocht, niet minder was zulks met de voortbrengselen der lakenfabrieken der noordelijker streken het geval. Vooral te Utrecht en Deventer, — reeds in 882 als een stad, „portus," bekend en door een landweg met Utrecht verbonden, doch door hare ligging aan den IJssel niet minder van belang voor den Rijnhandel —, waren de lakenfabrieken omsteeks 1100 in vollen bloei. In het midden der 12e eeuw bloeien ook reeds de lakenweverijen te Nijmegen en te Dordrecht. Als grondstof gebruikte men de Engelsche wol, reeds in vroeger tijden uit York en andere Engelsche handelsplaatsen naar deze streken uitgevoerd, totdat men ook wolstapels op het vaste land verkreeg. Door de Utrechtsche kooplieden werden deze nijverheidsvoortbrengselen naar Keulen, van daar naar Regensburg, en vervolgens langs den Donau naar de

landen aan de Middellandsche en Zwarte zee vervoerd [1]).

Belangrijk moet ook de handel in verfstoffen geweest zijn; ook was reeds in die tijden de goudsmeekunst in opkomst en werden hare voortbrengselen hier verhandeld. Voor de manufacturen werden de grondstoffen uit het Oosten aangevoerd, als zijde, boomwol en verfstoffen. Deze tak van nijverheid kon dan ook alleen door veel invoer van buitenaf blijven bestaan.

Nog op het einde der 13e eeuw vormde Utrecht het middelpunt van het handelsverkeer dezer landen, ook voor den buitenlandschen handel. Vier hoofdmarkten per jaar werden daar gehouden, en deze markten werden door tal van vreemde kooplieden bezocht, die aldaar bescherming en veiligheid van persoon en goederen genoten. Van hoe groote beteekenis destijds Utrecht was, blijkt uit de zelfstandige overeenkomst, in 1262 tusschen deze stad en Keulen gesloten, tot onderlinge bescherming en vrijgeleide. Ook de wisselaars genoten zulks; zij bevorderden den handel door het wisselen van vreemde muntspeciën en waren onontbeerlijk in een tijd, toen de munten van zoo velerlei soort en gehalte waren. Al vroeg treft men dan ook oorkonden, keuren en reglementaire bepalingen omtrent hun bedrijf aan.

Maar niet alleen in Utrecht, ook in Friesland, Holland en Gelre, is de binnen- en buitenlandsche handel in die eeuwen in zijne opkomst. Nog waren in de 10e eeuw in Friesland groot en klein vee, boter en kaas de hoofdproducten, maar toch bloeide ook daar ten platten lande de lakennijverheid reeds weder, evenals in het Frankische tijdperk. Ook Holland en Zeeland leverden deze producten voor den handel, maar daarbij ook schapen, geteeld in de weinig vruchtbare duinlanden, en granen. Ook in de Betuwe en het Zutphensche werd de graanbouw beoefend, en in het waterrijke Noorden waren de visscherijen van groote beteekenis.

Zonder rechten konden deze plaatsen natuurlijk niet bestaan en in de 11e en 12e eeuw hooren wij dan ook van allerlei rechten, door de vorsten aan deze plaatsen verleend.

De bewoners van Utrecht verkregen in 1122 met die van Muiden van bisschop Godebald zekere rechten, evenals die van Stavoren kort te voren.

1) Vgl. MEERMAN, Willem II, dl. I, bladz. 65, en dl. IV, bladz. 361—364. — DE ROOY, Gesch. v. d. Ned. Handel, bladz. 75, 81. — Voor de belangrijkheid van onzen Engelschen wolhandel zie men vooral: HALLAM, Vieuw of the middle ages, vol. IV, pag. 167.

Stavoren was in die dagen eene plaats van niet geringe beteekenis. Haar handel dagteekent van het vroegste buitenlandsche handelsverkeer met de Oostzeelanden, en reeds op het einde der 9e eeuw is de koophandel daar tot eene aanzienlijke hoogte geklommen. Daar heerschte voor dien tijd eene ongemeene welvaart, zoodat hare kramers als de rijksten dezer landen beschouwd werden. Voor den geheelen Frieschen handel werd Stavoren in de 10e en 11e eeuw de stapelplaats, de markt waar de Oostersche en Westersche handel gedreven werd, en tot in het laatst der 12e eeuw stevenden hare schepen naar de Oostzee. Nog in 1326, toen Holland en West-Friesland zich in gestadige opkomst mochten verheugen, werden dan ook de voorrechtsbrieven, vroeger aan Stavoren verleend, verzekerd en uitgebreid.

Ook Tiel en Deventer kunnen in het begin der 12e eeuw op groote voorrechten bogen. Die van Tiel droegen er roem op reeds een eeuw vroeger een „carta" van den keizer te hebben ontvangen, waarbij hun een eigen rechtspraak verleend was.

En gelijk in het Noorden was het ook in het Zuiden, waar Luik, Atrecht, Kamerijk en Doornik zich ontwikkelden om oude kloosters of bisschoppelijke zetels; waar de snelle opkomst van Gent, Brugge, Yperen, Antwerpen, Brussel, Leuven, Valenciennes, Namen en Mons, behalve aan de daar opgerichten burchten, ook aan de voor den handel gunstige geografische ligging, aan de groote rivieren of oude wegen, moet toegeschreven worden, en dientengevolge aan hare geschiktheid om als marktplaats voor de omringende bevolking dienst te doen.

Toch was dit alles nog slechts een voorspel van den toekomstigen handelsbloei dezer streken, en nog voor de graven zich met kracht tegen den kleinen leenadel overstellen, waren tal van plaatsen verrezen, die, door hen bevoorrecht en begunstigd, nieuwe centra's vormden voor handel, nijverheid en verkeer.

Een oogenblik nog wijden wij onze aandacht aan de munt, om aan het slot van dit hoofdstuk de algemeene opkomst der steden te bezien.

Door het verleenen van markt- en muntrecht aan de graven en kerkvorsten was in de 10e en 11e eeuw de eenheid van munt, maat en gewicht verloren gegaan. Maar sedert de lagere adel werd onderworpen, en daardoor handel en verkeer toenamen, bracht de practijk ook hier verandering. Spoedig werd de plaats der oude

Frankische rijksmunten, rijksmaten en rijksgewichten dan ook ingenomen door de munten, maten en gewichten van voorname handelsplaatsen, van Keulen vooral.

De Keulsche mark van 12 solidi, ieder weder in 12 penningen of denariën verdeeld, werd van Scandinavië tot den Boven-Rijn de gewone munteenheid, De Nederlanden in hun geheel namen de Keulsche munteenheid eveneens aan [1]). Deze sloot zich aan bij de Engelsche mark-sterling, die vooral in Vlaanderen in gebruik was, en evenals de Keulsche 234 gram woog. Zoo was een Keulsche penning gelijk aan een Engelschen sterling, welke samenhang uit de handelsbetrekkingen van Keulen met Engeland te verklaren is. Keulsche penningen en Engelsche sterlingen worden in die dagen ten onzent dan ook overal gevonden, maar daarnaast treffen wij voor lokaal gebruik in verschillende deelen van de Nederlanden de munten, maten en gewichten van bepaalde groote handelsplaatsen aan, wier omtrek commerciëel min of meer van haar afhankelijk was. Deventer, Groningen, Utrecht en Bremen komen in dikwerf vrij uitgestrekte kringen als toongevend voor. De Deventersche munt is in het oosten, de Groningsche en Bremensche in het noorden, de Utrechtsche in Utrecht en Holland, de Leuvensche in Brabant en Gelre in gebruik. In maat en gewicht heerschte over het algemeen nog veel meer verscheidenheid dan in de munt; iedere streek had haar eigen maten en gewichten, gewoonlijk die eener belangrijke handelsplaats in haar gebied.

Dat al die verschillende maten en gewichten eveneens tot de Keulsche eenheid te herleiden waren, was reeds van groote beteekenis en bevorderde over het algemeen eene goede ontwikkeling der handelsbetrekkingen tusschen de Nederlanden en omliggende volken.

Krachtiger dan in de voorgaande eeuwen ontwikkelde zich op het laatst der 12e en in de 13e eeuw het stedelijk leven onzer voorvaderen, en daarmede trad wederom een groote vooruitgang op handelsgebied in.

De oorzaken daarvoor zijn niet ver te zoeken.

Vergeten wij niet, dat de oorspronkelijke bewoners der steden hoofdzakelijk uit kooplieden bestonden, die hun bestaan vonden in het ruilen van producten; in het verhandelen van vreemde voortbrengselen tegen Hollandsche producten van veeteelt, vischvangst

1) Vgl. Blok, Gesch. v. h. Ned. Volk, dl. I, bladz. 164.

en landbouw. Voor den handel in nijverheidsproducten was alleen de huisindustrie met betrekking tot de lakenfabrikatie van belang; overigens leverde de nijverheid bijna geen enkel handelsproduct op. Niet in geld toch bestond het bezit van dien tijd, doch in landgoederen, bewoond door hoorigen en lijfeigenen, tevens de producenten van de meeste artikelen, die de eigenaar van de villa of landhoeve in zijn dagelijksch leven noodig had. Dientengevolge woonde in het begin van het feodale tijdperk de bevolking in deze streken zeer verspreid en behoorden niet slechts de steden en zelfs kleinere plaatsen tot de uitzonderingen, doch werden mede in hoofdzaak door boeren en landbouwers bewoond.

Maar door de blijvende vestiging der kooplieden in vaste plaatsen; door de machtsinkrimping van den lageren adel, waardoor tal van hoorigen en lijfeigenen van het dienstjuk bevrijd worden; voor een deel als gevolgen der kruistochten ook, komt in die plaatsen langzamerhand een nijvere bevolking op, of worden, waar zulke plaatsen nog niet aanwezig zijn, nieuwe dorpen, straks steden, gesticht [1]). En de graven, die de voordeelen eener commerciëele ontwikkeling der bevolking gade hebben geslagen, beijveren zich thans om de opkomst der steden met alle macht te bevorderen.

Zeer eigenaardig is het daarbij, dat zich tusschen de zuidelijke bevolking aan de westelijke kust der Nederlanden en mede tusschen de beheerschers van het centrum en de westkust der Noordelijke Nederlanden een geduchte economische-belangenstrijd ontwikkelt, die twee eeuwen heeft geduurd, en dat ondanks die verwikkelingen toch het zwaartepunt van den Noord-Nederlandschen handel naar het strijdende Holland wordt verplaatst [2]).

In hun meer dan tweehonderdjarigen strijd tegen het machtige Vlaanderen en ook tegen de Utrechtsche kerkvorsten, wier grondgebied op de Hollandsch-Utrechtsche grenzen voortdurend werd ingeknot, begunstigden de Hollandsche graven niet minder dan de Vlaamsche in Vlaanderen de opkomst der Hollandsche steden.

1) Vgl. voor de opkomst der steden vooral: Von Maurer, Geschichte der Städteverfassung in Deutschland, 4 Bde. Erlangen 1869--1871, en zijne: Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-verfassung. 2e Aufl. Wien 1896.

2) Zie voor dezen strijd: Sattler, Die flandrisch-holländische Verwicklungen unter Wilhelm von Holland, Göttingen 1872. — Voor den strijd tijdens de regeering van dezen Roomsch-Koning zijn mede van belang: Meerman, Gesch. van Graaf Willem II. — O. Hintze, Das Königstum Wilhelm's von Holland, Leipz. 1855. — Hasse, König Wilhelm von Holland, Straszburg 1855.

Het is hier niet de plaats het beloop van dien strijd na te gaan. Genoeg zij het te vermelden, dat de oorlogen tegen de Utrechtsche bisschoppen aanvingen met de stichting van Dordrecht; die tegen Vlaanderen in het midden der 12e eeuw, toen Floris III een tol te Geervliet stichtte, waardoor hij de vaart op de Zeeuwsche stroomen kon beheerschen. Van af dien tijd ontwikkelt zich om het bezit van Zeeland bewester-Schelde, voornamelijk om Walcheren, een strijd tusschen Vlaanderen en Holland, die eerst in het begin der 14e eeuw eindigt.

In dien grooten kamp nu ontwikkelen zich de Hollandsche steden, de Hollandsche handel en nijverheid evenzeer als de Vlaamsche. Beide graven hebben in hun strijd den steun der opkomende burgerij noodig en bevorderen dientengevolge krachtig de opkomende steden.

Vooral in Zeeland, het grondgebied waarover de twist loopt, komt dit sterk uit. Daar verkreeg in 1217 Middelburg van de Vlaamsche gravin Johanna en van graaf Willem van Holland eene keur, die ongeveer gelijk is aan de charters der kleine Vlaamsche steden, en waarbij deze plaats tot een stad werd verheven [1]). Spoedig volgden West-Kapelle en Domburg, en kort daarna ook Zierikzee.

Maar ook de steden in het eigenlijke Holland ontvangen in de 13e eeuw bijna alle hunne eerste privilegiën. Die steden dankten alle hunne opkomst aan hunne gunstige ligging voor binnen- of buitenlandschen handel en komen daardoor reeds in die eeuw tot bloei.

Zoo dankte Dordrecht hare opkomst aan een daar gevestigden tol; Alkmaar en Middelburg aan hunne gunstige ligging als marktplaatsen voor den omtrek; Leiden, Haarlem en Delft aan de aldaar gevestigde grafelijke kasteelen, waardoor eveneens hun handel en nijverheid werden bevorderd; Vlaardingen aan hare voor handel en nijverheid geschikte ligging aan een rivier, even als Amsterdam en Rotterdam, de twee laatst opgekomene steden, thans, in onzen tijd, de grootste en machtigste.

De eerste voorrechten in het eigenlijke Holland, voorrechten zonder welke van handelsbloei geen sprake kon zijn, werden in 1213 en 1220 aan Geertruidenberg en Dordrecht verleend. Onder graaf Willem II, den Roomsch-koning [2]), verkrijgen ook

1) Vgl. Wagenaar, Vad. Hist., dl. II, bladz. 353—355, die den tekst dier keur in zijn geheel in het Holl. van zijn tijd overnam.

2) Vgl. voor Willem II de reeds opgegevene litteratuur op bladz. 43.

Haarlem, Leiden, 's Gravezande en Alkmaar stedelijke keuren.

Maar vooral ontwikkelden de steden zich tijdens het bestuur van Floris V. Hij, de laatst-werkelijk-regeerende graaf uit het Hollandsche huis, der „Keerlen God", ziet terecht in dat niets hem zoo machtig tegen Vlaanderen maakt, dan het krachtig bevorderen van der steden bloei. Vooral Dordrecht ontvangt dan voorrechten [1]). Waren die van 1271 en 1284 minder belangrijk, in 1296 krijgt deze stad het recht haar eigen bestuur te kiezen en in 1298 verschafte zij zich de eerste stapelrechten. Vooral het stapelrecht was in die tijden een zeer belangrijk recht. De kooplieden, die een zoodanige plaats voorbij voeren of doortrokken, waren dan niet alleen genoodzaakt voor hunne goederen tol te betalen, maar mede verplicht hunne waren in die plaats eenigen tijd op te slaan en te koop aan te bieden [2]). Geen wonder, dat Dordrecht zich in het laatst der 13e eeuw dan ook krachtig ontwikkelt en dan reeds een belangrijken handel in zout, wijn, riviervisch, haring, steen, metaal en hout drijft.

Maar ook de andere steden, aan de rivieren gelegen, dreven reeds een levendigen handel en breiden die, dank zij de privilegiën der Hollandsche graven, steeds verder uit. Brouwershaven, Arnemuiden, Medemblik, Schiedam, Gorkum, en ten laatste ook Amsterdam, Beverwijk en Rotterdam, ontvangen alle op het laatst der 13e eeuw verschillende voorrechten, die de uitbreiding van hun handel en nijverheid ten goede komen.

Voor de door hen nimmer geheel geëindigde krijg der Hollandsche graven met Friesland aanving, waren ook daar tal van steden reeds in vollen bloei, en ook in Utrecht, Gelderland en het Oversticht maken steeds meerdere plaatsen zich van hunne bijzondere heeren vrij, en verkrijgen van de graven en bisschoppen allerlei rechten en privilegiën, hun bestuur, handel, nijverheid en verkeer betreffend.

Maar door den bloei der Hollandsche steden is Utrecht het

1) Vgl. daarvoor o. a. v. d. Brandeler, De oudste voorregtsbrief der stad Dordrecht. — van de Wal, Handvesten van Dordrecht. — Wagenaar, Vad. Hist., dl. II, bladz. 249, 402. — *Oorkondenboek* van Holland en Zeeland, II, No. 217 en 519. — Dozy, De oudste stadsrekeningen van Dordrecht, bladz. 13 en v.v. — Luzac, Holl. Rijkdom, dl. III, Bijl. C, bladz. 9. — Van Mieris, Groot Charterboek v. Holl. en Zeeland, dl. I, bladz. 555. — Van Balen, Beschr. van Dordrecht, dl. I, bladz. 450 en v.v.

2) Rathgen geeft in zeer weinig woorden in het „Wörterbuch der Volkswirtschaft" de beteekenis van dit recht weer, als hij zegt dat het is „das Recht einer Stadt, das Vorbeiführen von Handelsgütern zu verbieten."

middelpunt niet meer van den buitenlandschen handel, en straks, wanneer in het midden der 14e eeuw Amsterdam machtig wordt, de Friesche havens steeds meer verzanden, en ook Edam, Monnikendam, Hoorn en Enkhuizen in het Hollandsche gewest tot bloei komen, overvleugelt Holland in buiten- en binnenlandschen handel alle gewesten te zamen. Slechts met Vlaanderen's handel en nijverheid kan het niet in concurrentie treden; de zuidelijke gewesten winnen het steeds in den strijd om het economisch bestaan der nijvere en handeldrijvende burgerijen, en blijven den voorrang tot het midden der 16e eeuw behouden.

In al die steden nu staat op het einde der 13e eeuw het belang der groothandelaars op den voorgrond [1]).

Zij, de groote kooplieden, beheerschen het bestuur der stad niet alleen, doch sluiten ook overeenkomsten met de kooplieden van andere steden af. Gelijk in vroeger tijden de kooplieden zich aaneensloten tot meerder weerstandsvermogen tegen overmacht en geweld, zoo sluiten nu ook de steden zich aaneen in het belang van den handel. Zij beginnen „hanzen", verbonden van ettelijke koopsteden te vormen, die straks alle tot één groot verbond, „de Duitsche Hanze", ineensmelten. Maar de mededinging der aangeslotene steden onderling belette op den duur alle krachtige samenwerking en riep een strijd voor plaatselijke economische belangen wakker, waarin de Vlaamsche en Hollandsche koopsteden het op den duur van de Duitsche en Engelsche wonnen.

De Londensche Hanze was van die Handelsverbonden de oudste. Tot haar behoorden een aantal steden van Noord-Frankrijk en de Nederlanden, waaronder Kamerijk, Rijssel, Douay, Doornik, Gent, Brugge, Yperen en andere plaatsen in Vlaanderen, en enkele daarbuiten. Haar handelsgebied strekte zich uit van Troyes tot Londen; Brugge en Yperen waren hare hoofdplaatsen. Tot leden dezer Hanze werden alleen groothandelaars toegelaten en behalve met Engeland stond zij ook met de Oost- en Noordzeesteden in druk verkeer.

1) Vgl. voor dit gewichtige feit en de gevolgen, die de scheiding tusschen kooplieden en handwerkslieden later te weeg bracht, vooral PIRENNE, Gesch. van België, dl. I, bladz. 348 en v.v., 352 en 362. — Voorts WARNKOENIG—GHELDOLF, Histoire de Flandre, vol. III, pag. 284. — G. DES MAREZ, Les luttes sociales en Flandre au moyen âge (Revue de l'Université de Bruxelles, vol. V, 1900, pag. 649—663 et 781—798). — WAUTERS, les libertés communales, vol. II, pag. 597; e. a.

Nog levendiger waren de handelsbetrekkingen tusschen die laatste steden en de handelsplaatsen in Noord-Nederland.

Groningen, Stavoren, Leeuwarden, Dokkum, Kampen, Zwolle, Deventer, Zutphen, Utrecht, Dordrecht en Middelburg sloten zich reeds lang voor het einde der 13e eeuw aan bij de groote Hanze, die onder de leiding van Hamburg en Lubeck weldra geheel de Oost- en Noordzee beheerschte. Reeds in 1229 vinden wij Groninger kooplieden te Smolensko en ook in Engeland treffen wij in steeds meerder mate de Noord-Nederlandsche kooplieden aan. Ja, zelfs met de steden aan de Golf van Biscaye knoopen zij handelsbetrekkingen aan, wel een bewijs welk een vlucht de Nederlandsche handel reeds in die tijden had genomen.

Denemarken en Rusland schonken aan onze handelaars dan ook verschillende voorrechten, zooals vrijdom van tollen en lasten, en het recht van stapel en vrij verkeer. Zij schonken hun ook vergunning, om in het vreemde land bij onderlinge twisten het eigen stadsrecht te gebruiken, en zich door eigen gekozen hoofden te doen richten. Ook aan het barbaarsche strandrecht, dat den landsheer van ouds de gestrande goederen toekende, werd ten hunnen gevalle een einde gemaakt, of hetzelve aan vaste regelen gebonden.

Op die wijze werd de Nederlandsche koopman langzamerhand meester op de naburige zeeën en rivieren, op de kusten van afgelegen landen zelfs. De zeerechten van Wisby in de Oostzee en Oléron in Frankrijk ontmoetten elkander aan de zeekust van Vlaanderen, en Holland en Friesland vormden er den grondslag voor een machtig handelsverkeer.

Zoo kwam tegelijk met de steden onze handel tot bloei, en de Nederlandsche koopman tot rijkdom en eer. En achter onze kooplieden staat de nijvere burgerij, thans nog in opkomst, die door de uitbreiding en verbetering der industrie de handelswaren zal vermeerderen, en ons daardoor een steeds grooter afzetgebied zal geven op de Europeesche markten.

In dien economischen strijd staan Holland en Vlaanderen aan de spits, gelijk zij eenmaal vooraan zullen staan in den strijd voor de rechten der Nederlandsche burgerij en het Nederlandsche volk.

HOOFDSTUK III.

De Middel-Nederlandsche Handelsgeschiedenis.

VAN ONGEVEER 1300—1507.

Gelijk reeds in de inleiding is opgemerkt, loopt het derde tijdperk onzer handelsgeschiedenis van den aanvang der veertiende tot het begin der zestiende eeuw. Het kenmerkt zich in het bijzonder door de opkomst der Nederlandsche gewesten als economischen statenbond; eerst onder het bestuur van verschillende graven en hertogen tot verschillende kleine staatjes, die later, onder den schepter van het Bourgondisch-Oostenrijksche huis, steeds meer vereenigd worden tot een zelfstandig politiek-economisch geheel. Toch is het niet de eindelijke bekroning der Bourgondisch-Oostenrijksche politiek, die dit tijdperk onzer handelsgeschiedenis afsluit, maar de eerste voor deze gewesten zoo groote gevolgen van de ontdekking van Amerika in verband met onze vereeniging met Spanje.

In deze drie eeuwen, wier behandeling ons thans wacht, wordt de macht van den adel voortdurend meer geknot. Maar toch moeten wij het geheele tijdperk door in het oog houden, dat de strijd tusschen adel en burgerij nog immer voortduurt, en tal van binnenlandsche politieke verwikkelingen en feodale rechten eene algeheele ontwikkeling van onzen handel beletten, die zonder zooveel strijd en veete wellicht een nog hooger stadium van ontwikkeling zou hebben bereikt dan in het begin der zestiende eeuw het geval was.

Wij gaan echter dien strijd, in het vorig hoofdstuk reeds uiteengezet, stilzwijgend voorbij; aanstippen daarvan kan hier slechts ons doel zijn. Onze aandacht moet in dit tijdperk in hoofdzaak op gansch andere evenementen gericht zijn; evenementen, die de handelsbetrekkingen en handelspolitiek, in het bijzonder ook den aard en de wijze van productie en de sociale verhoudingen

van leveranciers en afnemers beheerschen, n.l. op de gilden en groote kooplieden-verbindingen, „de hanzen," later in een groote Hanze, de Duitsche, opgelost.

Een goed inzicht in het wezen en doel der gilden is voor een juisten kijk op de handelsgeschiedenis dier dagen van groot gewicht [1]). De gilden beheerschen in de eeuwen, die volgen, zoowel de maatschappelijke verhoudingen der burgers onderling, — het sociale leven der bevolking dus —, als de industrie, en dientengevolge ook den koophandel. Zonder veelzijdige industrie toch is geen bijzondere bloei van den handel denkbaar. En waar nu de wijze van voortbrenging geheel door de gilden werd beheerscht, daar oefenden zij ook een niet geringen invloed op den handel en het handelsverkeer uit.

Hoe de geest van vereeniging van de kooplieden in bepaalde plaatsen ook weder op die corporaties zelve overging, waardoor eerst de Londensche en later de Duitsche Hanze ontstond, hebben wij reeds vroeger vermeld. En in dit hoofdstuk zullen wij zien, hoe de Duitsche Hanze heeft gebloeid, en later door de Neder-

1) Over het gildenwezen bestaat een omvangrijke litteratuur. Toch moeten wij ons ook hier met werken over de gilden in het algemeen of over de gilden in het buitenland behelpen, daar over die beweging hier te lande wel tal van bronnen werden gepubliceerd, doch geen diepgaande historische beschouwingen het licht zagen, hoewel de bijdrage van Brouwer Ancher voor het uiterlijk leven der gilden zeer opmerkelijk is. Bijzonder belangrijk is vooral de verzameling van bronnen, bijeengebracht door Mr. J. C. van Overvoorde en J. G. C. Joosting, De gilden van Utrecht tot 1528. 's Graven Hage, 1897. Ook de Middeleeuwsche keurboeken van de stad Leiden, uitgegeven door Dr. H. G. Hamaker, Leiden 1873, bevatten veel belangrijks. Evenzoo de Rechtsbronnen der stad Amsterdam, uitgegeven door Dr. Joh. C. Breen. Niet te onderschatten bijdragen geven ook Mr. R. Fruin, Een Hollandsche stad in de Middeleeuwen; Dr. P. J. Blok, Een Holl. stad in de Middeleeuwen en eene Holl. stad in het Bourgondische tijdperk. — Van de buitenlandsche werken noemen wij in de eerste plaats Lujo Brentano, Die Arbeitergilden der Gegenwart, 2 Bde., Leipz. 1871, 1872, dat in hoofdzaak de gilden in Engeland behandelt, doch waarin veel analoog is met de toestanden ten onzent. — Voorts: Wilda, Das Gildenwesen im Mittelalter, Halle 1831. — Gierke, Deutsches Genossenschaftsrecht, Verl. 1861—81, 3 Bde. — Nitzsch, Über die niederdeutschen Genossenschaften des 12 und 13 Jahrhunderts. (Im Monatsbericht der Academie der Wissenschaften zu Berlin, 1879). — Grosz, Gilda Mercatoria, Göttingen 1883, welk werk ook in het Engelsch verscheen onder den titel: The Gild Merchant; Oxford 1890, 2 vol. — Pappenheim, Die altdänischen Schutzgilden, Breslau 1885. (Eene zeer belangrijke bijdrage voor het ontstaan der gilden). — Hegel, Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter, Leipz. 1891, 2 Bde. — Dorn, Untersuchungen zur Geschichte der Kaufmannsgilden des Mittelalters, Leipz. 1893, enz.

landsche koopsteden is overvleugeld, om ten slotte door de concurrentie der laatste geheel uiteen te spatten.

Binnen- en buitenlandsche handel, handelspolitiek en handelsverkeer, laten zich ook in dit tijdperk niet gemakkelijk scheiden; de berichten zijn daarvoor te schaars en dit werk te compact. Maar, wanneer wij aanvangen met eene beschouwing over het gildenwezen en daarna de handelspolitiek en den handelsbloei der steden behandelen, kan, hoe beknopt dit alles ook moge geschieden, een overzicht van het beloop en een goed begrip van het wezen van onzen handel in dit zoo gewichtige tijdperk zeer goed worden verkregen.

Gelijk de kooplieden voortijds verbintenissen hadden gesloten ter onderlinge bescherming, aan vasten regel en orde gebonden, zoo vormden, bij de toeneming der stedelijke bevolking in dit laatste tijdperk der middeleeuwen, de gilden in de steden vereenigingen tot ordening en regeling van den arbeid en de industrie.

Die gilden nu waren werkelijk eene bewonderingswaardige inrichting, daar zij zoowel de belangen der producenten als die der consumenten op het oog had. Zij, die er op neerzien, Prof. Quack merkt het zoo terecht op [1]), begrijpen al zeer weinig van de wezenlijke krachten en elementen der maatschappij. Eerst later, toen de erfelijkheid in de gilden binnendrong en de vormen dus als het ware versteenden, eerst toen moesten zij, vooral ook door het niet meer samenstemmen met de behoeften van maatschappij en samenleving, billijken tegenstand ontmoeten.

Maar in den bloeitijd der middeleeuwen waren die gilden een waar kunstwerk. Gegrondvest op het karakteristieke Germaansche denkbeeld, dat men onder zekere omstandigheden verplicht was zich onderling te verbinden, om elkander als broeders te kunnen helpen en te ondersteunen, werd deze leidende gedachte van wederkeerig dienstbetoon door de middeleeuwsche burgerij gedurig meer op onderscheiden gebied uitgewerkt en eindelijk toegepast op de bedrijven in elke stad. En, uit dit oogpunt beschouwd, hebben de gilden werkelijk een kleurrijke geschiedenis.

Eerst zien wij de koopliedengilden zich tot de zoogenaamde patricische gilden verheffen, om later steeds meer de gilden der handwerkslieden op den voorgrond te zien treden, die na een korten

1) Vlg. voor dit en hetgeen volgt het standaardwerk van den oud-hoogleeraar Mr. H. P. G. Quack, De Socialisten, Personen en Stelsels; dl. I, bladz. 77 en v.v.

strijd tegen de oude gilden daarnevens hunne plaats behouden.

Eigenaardig nu is het dat de geschiedenis van de gilden der handwerkslieden, zoowel ten onzent als in Engeland, het bewijs levert van den alouden bloei der lakenindustrie, daar bijna overal de wevers de eerste gildenformaties vormen. Door hun voorbeeld geleid, volgen dan de arbeiders in andere takken van nijverheid, doch de wevers en lakenreeders blijven immer den voorrang behouden. Slechts de gilden der kooplieden kunnen zij in aanzien en macht niet overvleugelen. Deze echter, ook al blijven zij naast de andere gilden als patricische gilden bestaan, werken daarom met de overige gilden niet samen en nemen een zeer geïsoleerd standpunt in.

Hoe veelzijdig de aard en de werkkring der gilden echter in dit tijdperk ook moge worden, hunne inrichting is intusschen altijd en overal dezelfde. Deze had steeds ten doel, dat de bevolking der stad, waarin het gild bestond, behoorlijk hare koopwaren kon inslaan; dat de handwerkslieden hunne producten goed afleverden; de kleine koopliedengilden goede waren verkochten, en dat de handwerkslieden in ruil voor hun arbeid voldoend loon ontvingen. Elke stad, ook onze steden, vormde zoo een economisch organisch geheel. Slechts voor enkele bedrijven, die in een en dezelfde stad niet blijvend in stand konden worden gehouden, werden grootere gildenorganisaties toegelaten; b.v. voor de bouwlieden. Dit was echter een uitzondering. In den regel was elk gild aan zijne stad gebonden. De producenten in de stad waren genoodzaakt voor goed en deugdelijk werk te zorgen, maar wederkeerig waren de consumenten verplicht de arbeidsproducten van deze producenten te koopen. Op die wijze was er in elk bedrijf een vastheid en een stevigheid, die thans onbekend is, want de industrieel of koopman was zeker van het afzetgebied zijner producten of handelswaren. De woedende concurrentie, die later en vooral in onze dagen de producenten telkens en telkens weer tot onderlingen strijd zou brengen, was in die tijden ondenkbaar. En deze organisatie, die voor het voordeel van producenten en consumenten tegelijk zorgde, werd nu zoowel met betrekking tot den binnenlandschen handel als de binnenlandsche nijverheid door tal van bepalingen in allen deele doorgevoerd en uitgewerkt.

Elk gild mocht alleen dat handwerk uitoefenen, waartoe het was aangewezen, en de verbruikers mochten een product niet anders dan bij het daartoe aangewezen gild inslaan. Voor de consumenten zorgde men door keuring der producten, door het voorschrijven

van leerjaren voor de arbeiders en door de verplichting, den leerlingen opgelegd, om na verloop van zekeren tijd door een proefstuk te toonen, dat zij hun vak voldoende verstonden; een stuk, dat hun het recht gaf om meesters te worden. Voorts behartigde men de belangen der verbruikers door het schatten en bepalen van den prijs.

Aan de andere zijde zorgde men ook voor de producenten. Het aantal meesters mocht niet te groot zijn, en ook het getal van gezellen en leerlingen was beperkt. Maar vooral was in hun belang de regeling, die de eigenlijke productiekosten voor allen gelijk maakte. Zoowel de grondstoffen en de prijzen der werktuigen, als de loonen, moesten zooveel mogelijk aan alle meesters op gelijken voet en prijs komen te staan. Vandaar dat in die tijden feitelijk reeds een normale arbeidsdag en een standaardloon bestaat; ja, dat reeds arbeidersrechtbanken tijdens het bestaan der gilden voorkomen.

Het zal geen uitvoerig betoog behoeven, dat een zoo gecompliceerde verhouding van producenten en consumenten een geheel eigenaardige opvatting van het wezen van den handel met zich bracht, waaraan ook onze bevolking bij het steeds toenemend verkeer langzamerhand is ontgroeid. Immers, bleef de handel door al deze bepalingen grootendeels tot een ruilhandel tusschen de bewoners van een en dezelfde stad beperkt, ook de idee „winst" was bij den handel zoo goed als buitengesloten. Want de winst van den leverancier was in de meeste gevallen vooruit bepaald en hield zeer nauw rekening met zijn levensstandaard. Alleen de groote kooplieden, die handel met het buitenland dreven, konden eene betrekkelijke overwinst behalen, die echter door de heerschende ideeën op handelsgebied steeds tot een minimum beperkt bleef.

Naast den beperkenden invloed, door de gilden op den handel uitgeoefend, werkte ook de kerk de vlucht van den koophandel tegen. En dat niet het minst door de bepaling van het kanonieke recht, waarbij alle rente, hetzij in geld of koopwaar, als woeker werd beschouwd en het bedingen daarvan dientengevolge strikt was verboden. Dit renteverbod, door talrijke kerkvaders steeds met kracht en klem verdedigd, is gedurende het gansche tijdperk der middeleeuwen door de kerk met kracht gehandhaafd, en de handel daardoor bij gebrek aan crediet, dat dit verbod noodzakelijk tengevolge had, in zijne opkomst geducht tegengehouden.

Een oogenblik wenschen wij bij dit zoo gewichtige feit in het economisch en sociaal leven der middeleeuwen stil te staan.

Reeds vroeger, in de derde eeuw, waren onderscheidene kerkvaders, als Cyprianus, Ambrosius, Hieronymus, Chrysostomus, Augustinus, e. a. tegen het bedingen of nemen van rente te velde getrokken, ja, soms zelfs tegen den handel in het algemeen. Chrysostomus, die van 347 tot 407 leefde, had zelfs verklaard dat een christen feitelijk geen koopman kan zijn. Maar toen de macht der pausen voortdurend klom en het overwicht der kerk op het politieke en sociale leven steeds meer werd bevestigd, werden al die uitspraken tot meer bepaalde stellingen en eindelijk tot een kerkelijk dogma uitgewerkt, dat niet straffeloos kon worden overtreden.

Vooral in de twaalfde en dertiende eeuw bereikte de pauselijke wetgeving op de rente haar hoogtepunt [1]). In die eeuwen wordt in een reeks besluiten van pausen en conciliën het nemen en bedingen van rente met meer kracht verboden en worden de overtreders van dit verbod met straf en banvloek bedreigd. Zoo bedreigde Paus Alexander III in 1179 alle renteheffers met excommunicatie, het niet ontvangen eener kerkelijke begravenis en het verbod om schenkingen en legaten te maken. Voorts bepaalde hij, dat, uitgezonderd bij strenge armoede, de rente moest worden teruggegeven aan hen, van wien men ze had getrokken, of aan hunne erfgenamen, en, bij gebreke van dien, aan de armen. Bezittingen, welke men uit de opbrengst der rente had verworven, moesten worden verkocht. Ja, zoo ver ging deze paus in zijn ijveren tegen de rente, dat, hoewel bij een delict de erfgenamen alleen dan tot teruggave van het onrechtmatig verworvene verplicht waren, wanneer zij hierdoor rijker waren geworden, zij niettemin ten allen tijde gehouden waren tot restitutie van de door den erflater genoten rente. Zelfs geheel vrijwillig betaalde rente, zonder dat eenige overeenkomst dienaangaande getroffen was, werd onder deze bepaling begrepen.

En sterker nog bestreed Paus Innocentius III (1198—1216) de renteheffing. Deze ook als uitnemend jurist bekende paus had zich het uitroeien van de rente zelfs als levensdoel gesteld. Tijdens zijne kerkelijke heerschappij werden op het in 1209 te Avignon gehouden concilie de renteheffers opnieuw met excommunicatie bedreigd, terwijl men aan de joden het woekeren onmogelijk trachtte te

1) Vgl. P. A. Diepenhorst, Calvijn en de Economie, bladz. 38 en 39. — Vgl. voor dit en hetgeen volgt, mede: C. M. Rogge, Het misdrijf van den woeker historisch beschouwd, bladz. 15 en v.v.

maken door de christenen, die op eenigerlei wijze met hen in verbinding stonden, met den kerkban te bedreigen. En hen, die zich onder eede betaling van rente hadden laten toezeggen, maar daarvan in het contract geen melding hadden gemaakt, wachtte dezelfde straf.

Na dien tijd verscheen eveneens nog menig besluit, waarbij de renteheffers niet alleen met steeds strengere straffen werden bedreigd, maar waarin alles, wat maar eeniger mate naar rente zweemde, geheel werd geweerd.

Toch blijkt uit al die kort op elkander volgende besluiten, hoe moeilijk het renteverbod in dien tijd in de practijk was te handhaven, en hoe, sedert de steden meer en meer opkwamen als middelpunten van handel, nijverheid en verkeer, de economische belangen met den heerschenden kerkelijken geest in botsing kwamen. Niettemin moest, waar de kerk in de middeleeuwen een zoo machtigen invloed op het huiselijk en maatschappelijk leven uitoefende, het voortdurend strenger gehandhaafd verbod van renteheffing noodlottig op den vooruitgang van den handel werken. En dat te meer, waar aan het renteverbod eene zoo ruime beteekenis werd gegeven [1]).

Wel is waar, eigenlijk niet tegen de rente, maar tegen den woeker in het algemeen waren de bepalingen van het kanonieke recht gericht. Doch onder woeker verstond de kerk niet alleen het trekken van procenten voor het gedurende zekeren tijd in bruikleen geven van een bepaalde geldsom, maar elke vergoeding, hetzij in geld of waren, welke voor het uitleenen van geld of eenige andere zaak werd bedongen. Iedere belooning, met het oog op tijd bedongen, was dus ongeoorloofd. En elk contract, waarin iets *ultra justum debitum* verschuldigd heette, werd als woekerachtig beschouwd.

Van hoe ver strekkende gevolgen nu eene dergelijke opvatting van den woeker voor het geheele verkeersleven moest zijn, laat zich denken. Zoo werd onder woeker evengoed begrepen de overeenkomst, waarbij een hoogere prijs voor uitstel van betaling werd bedongen, als de betaling eener lagere som, zoo de levering werd opgeschort. Beide wijzen van contractskoop waren dan ook ongeoorloofd. Koop op crediet en op tijds- of termijnlevering konden dus onder de bestaande bepalingen van het kanonieke recht niet

1) Zie voor de gevolgen van het renteverbod: DIEPENHORST, t. a. p., § 2, en de daar aangehaalde bronnen. Voor eene uitvoeriger studie hierover gebruike men KNIES, Der Credit.

plaats hebben, en evenmin was het geoorloofd met betrekking tot vroegere of latere levering dezelfde waar met verschil in prijs te verkoopen. De tijd mocht dus niet den minsten invloed op den prijs uitoefenen. Het gevolg hiervan was wederom dat de vroegere of latere levering der waren alleen als toevallige omstandigheid of vriendschapsdienst mocht plaats hebben, zonder eenig verband met de betaling, en dat niets boven of onder den juisten prijs mocht worden verkocht. En dit moest ten slotte op het koopcontract eveneens een zeer grooten invloed uitoefenen, daar de juiste prijs der waren moest vaststaan, wilde men zekerheid hebben, dat de koopwaren niet daarbeneden of daarboven werden verhandeld.

Maar in dit geval stond men voor de moeilijkheid, wie dien prijs moesten bepalen; de koopers of de verkoopers? Bedongen de koopers den prijs, dan werden de verkoopers lichtelijk in hunne belangen geschaad. En deden de verkoopers dit, dan kon het omgekeerde plaats hebben. Wenschte men dus de bepalingen van het kanonieke recht met betrekking tot woeker en rente gehandhaafd zien, dan moest de willekeur van particulieren zooveel mogelijk worden voorkomen. Daartoe nu bestond slechts één weg: de prijzen der koopwaren door het staats- of stadsbestuur te doen vaststellen, of door georganiseerde lichamen, onder goedkeuring dier besturen. En ook hierin had de kerk bereids voorzien. Want de keuren van steden, waarin de woeker, onder welken vorm dan ook, was toegestaan, werden voor nietig verklaard en de overheden, die zulke wetten vaststelden, in den ban gedaan.

Zoo werkte dus de consequente toepassing van deze bepalingen van het kanonieke recht het overwicht van politieke lichamen op de economische belangen in de hand, en beperkte dit leerstuk der kerk tevens den handel tot zeer enge banen, die niet dan met groote moeite en door behendige kunstgrepen konden worden overschreden. De reglementaire bepalingen der gilden en die van het kanonieke recht oefenden dus met betrekking tot den handel denzelfden nadeeligen invloed uit.

Dit alles nu gaf in de middeleeuwen een zoo bijzonder karakter aan de handelspolitiek en het wezen van den handel, zoo geheel en al verschillend van dat in later tijd en onze begrippen daarvan, dat wij ons dit moeilijk kunnen voorstellen. Van handelsgeest in de huidige beteekenis van het woord was dan ook in het begin van dit tijdperk geen sprake, daar ook in deze gewesten de ideeën der kerk hun overwegenden invloed op economisch terrein deden

gelden. Noemen wij in onze dagen die koopman een voortreffelijk handelsman, die met tijden en omstandigheden zijn voordeel weet te doen; die koopt tegen de laagste prijzen en zoo mogelijk tegen de hoogste weer verkoopt; die zijn kapitaal zooveel mogelijk omzet en daarbij steeds het grootst mogelijke voordeel tracht te behalen, altijd te goeder trouw en zonder bedrog; in de middeleeuwen gold zulk een handelaar voor een boosdoener en roover, een woekeraar, die met het verlies van anderen zijn voordeel deed en zich verrijkte door zijn evenmensch te verarmen. Wilde men dus als koopman geëerd zijn, dan diende men een gansch andere handelspolitiek te volgen dan de huidige. En op welke wijze ook in ons land een koopman moest handelen, om geacht en geprezen te worden, leert ons de onverdachte getuigenis van een Leidsch geestelijke in de veertiende eeuw, die een lofrede hield op een gestorven graankooper, welke ons door wijlen Prof. Fruin in zijne studie „Eene Hollandsche stad in de Middeleeuwen" is medegedeeld [1]).

Zij staat geboekt in een handschrift van het Leidsche archief, waarin de weldoeners van St. Pancras op het Hoogeland en hun weldaden beschreven en verheerlijkt werden, in het Registrum fautorum Capituli St. Pancrati, A., fol. 10.

Hij, de overledene, de koopman Willem Jansmanszoon, was vroom en milddadig geweest en had de kerk en het kapittel ruim bedacht. Rijk aan aardsche goederen gezegend, had hij zijn zoon in de theologie laten studeeren en hem tot den geestelijken stand opgeleid, en, toen hij in het kapittel van Sint Pancras was opgenomen, een gedeelte van zijn vermogen aan die stichting vermaakt. Ook als burger had hij uitgemunt. Hoewel aangezocht om in de regeering te komen, had hij voor die eer bedankt, en, tevreden met zijn staat, zich tot het bestuur van zijn eigen gezin bepaald. Maar vooral als koopman had hij uitgemunt. Volgens aller getuigenis had hij zich bij het koopen en verkoopen steeds billijk en rechtschapen betoond, nooit geweigerd van zijn voorraad te verkoopen, nooit een hooger prijs bedongen dan den marktprijs, om het even of hij er bij won of verloor, en nooit op stijgende prijzen gespeculeerd. Hij was dus slechts de tusschenpersoon geweest, die van de boeren graan kocht om dit aan de burgers weder te verkoopen, met niet meer winst dan zijn genomen moeite naar billijkheid vergold.

Misschien de meest edele handelspolitiek, die zich denken laat. Doch zeker zou ons land niet door zijn binnen- en buitenlandschen

1) Vgl. R. Fruin, Verspreide Geschriften, dl. I, bladz. 109 en 110.

handel later tot zoo rijken bloei zijn gekomen, indien deze opvatting van het wezen van den handel de heerschende was gebleven.

Langzamerhand, niet alleen door onze betrekkingen met het buitenland en de ideeënverandering met betrekking tot rente en woeker, maar vooral door het toenemen van het aantal gezellen bij de gilden, waardoor zij niet altijd evengoed werkten, veranderen echter deze begrippen omtrent handel en nijverheid.

Reeds in het midden der 14e eeuw nemen wij die verandering waar. Toen, in 1355, schreef de bekende Philips van Leyden zijn belangrijk boek Tractatus de cura reipublica et sorte principantis. (Verhandeling over de zorg voor het gemeene welzijn en de macht der vorsten) [1]). Het is een boek over het staatsrecht in de middeleeuwen, dat hoofdzakelijk werd opgesteld om het recht van de macht der vorsten te bepleiten. Maar ook over den handel vinden wij enkele opmerkingen, die stellig in strijd zijn met de zooeven aangehaalde opvatting van den anderen Leidschen geestelijke. Dat hij met de opkomende gilden geen vrede heeft, beslist daaromtrent niets. Want Philips van Leyden is tegen de gilden uit een politiek oogpunt, daar hij de beweging der Arteveldes in Vlaanderen kent en dus beducht is voor de macht der democratie [2]). Maar op eene andere plaats verklaart hij zich uitdrukkelijk vóór handelsvrijheid, daar hij de belemmering daarvan niet in het belang van de volkswelvaart acht. Alleen tegen de opkoopers, die vooral ten opzichte van den graanhandel hier zulk een groote rol konden spelen, koestert hij een sterk vooroordeel. Hij verdedigt zelfs de stelling, dat de schout de kooplieden dwingen kan hunne waren te verkoopen, ook al wilden zij ze liever bewaren. Ja, zelfs tegen een monopolie ten bate van de schatkist, een régie dus, heeft hij geen bezwaar. Maar overigens staat hij vrijheid van handel voor, die niet anders dan in het belang van volk en vorst kan zijn.

Maar, ook al begon tegen de vijftiende eeuw het begrip van handelsvrijheid meer en meer op te komen, deze was niet opeens te creëeren, doch moest langs den geleidelijken weg der historie ingang vinden als economische grondstelling ter bevordering van allen binnen- en buitenlandschen handel, nijverheid en verkeer.

1) Vgl. de uitvoerige en meesterlijke studie van R. Fruin, over Philips van Leiden en zijn werk De cura reipublicae et sorte principantis, opgenomen in de Verpreide Geschriften, dl. I, bladz. 111—162.

2) Vgl. over de Arteveldes in het bijzonder: Vanderkindere, Le Siècle des Arteveldes, Bruxelles 1879.

In het bijzonder hebben de markten, week- en jaarmarkten, die geregeld in de middeleeuwsche steden werden gehouden, een gewoonte die ook in onze dagen nog steeds in zwang is, veel bijgedragen tot het begrip, dat de handel vrij moest zijn [1]). Feitelijk waren de markten ouder dan de gildencorporatiën, doch zij bleven, ook na de groepeering der handwerkslieden en kooplieden in de gilden, naast deze als concurrentie-middel voortbestaan. Vooral als de gilden niet goed werkten, als het raderwerk van hun arbeid door eischen om loonsverhooging, zoo moeilijk te voldoen in die dagen, stilstond, kochten de burgers der stad veel bij de kramers. Maar in het bijzonder voor de kleinere plaatsen, waar de gilden nog niet zoo groot en machtig waren, was de markt een feit van gewicht, een middel soms tot opkomst; in elk geval een middel tot verhooging van welvaart en bloei.

Wij kunnen ons thans nauwlijks meer voorstellen van welke beteekenis een markt in de middeleeuwen was. Eerst wanneer wij ook in de grootere plaatsen alle winkels wegdenken en den geheelen koophandel van een volle week op één dag in onze gedachten samendringen, krijgen wij eenig begrip van een middeleeuwsche markt. Week- en jaarmarkten waren in de vroegste tijden de eenige samenkomst om zaken te doen. Voor geheel Noord-Holland waren oudtijds de Voorschoter- en Valkenburger-jaarmarkten de gewone termijnen van betaling en de eenige gelegenheid tot het aankoopen van alles wat boven het alledaagsche ging. Zelfs de aanzienlijksten schaften zich hunne kleedingstoffen op die jaarmarkten aan. Door het geheele graafschap werd dan afrekening en beurs gehouden; door inheemschen en buitenlanders, lieden uit andere plaatsen of gewesten, werd dan uitgestald wat te kostbaar was voor het gewone verkeer en slechts weinig koopers vond. Niemand, die over geld en vrijen tijd beschikken kon, verzuimde deze gelegenheid tot aankoop. Overal kleine nering en druk vertier.

Eigenaardig is het dat, gelijk elke gewichtige zaak, ook de middeleeuwsche markt een kerkelijke wijding droeg. „By staende cruce" werd de handel gedreven en moest de schuld worden voldaan.

Niet overal echter waren de jaarmarkten van even groote beteekenis. In Leiden zijn zij zelfs eene poos in onbruik geraakt, doch de weekmarkten werden in bijna iedere plaats gehouden. In Leiden kwam op de Zaterdagschemarkt de geheele bevolking van Rijnland in de stad te zamen, waardoor die stad voor den omtrek

1) Vgl. Fruin, Eene Holl. Stad in de Middeleeuwen, t. a. p., bladz. 106 en v.v.

als het ware de stapelplaats was van den kleinhandel, waar de landbouwer datgene, wat hij te veel had, kon inruilen tegen hetgeen hij behoefde [1]). In Dordrecht was de markt van nog grooter beteekenis, daar Dordrecht een monopolie bezat, inhoudende dat alle inwoners van Zuid-Holland rond deze stad verplicht waren daar ter markt te komen en nergens anders.

Ook Amsterdam had zijn marktdag, en wel een vrijen marktdag op maandag [2]). Alle buitenlieden en inwoners, voor zoover zij geen poorters waren, hadden dan vrijheid van negocie. Alleen voor het tin- en koperwerk bestond ook voor dien dag de uitzondering, dat geen kramer dit mocht uitstallen of verkoopen, of hij moest poorter en gildebroeder zijn.

Hoeveel jaarmarkten Amsterdam in de 14e en 15e eeuw had, is niet bekend. Monnikendam had er wel drie, een groot voordeel voor die plaats, omdat daar markttollen werden geheven [3]), wat te Amsterdam niet het geval was. Te Ouder-Amstel en te Muiden, waar de marktvelden aan een bijzonderen heer behoorden, werden deze tollen eveneens geheven; deze plaatsen hadden dus ook hunne jaarmarkten. Ook in Gouda werden jaarmarkten gehouden; eveneens twee vrije jaarmarkten te Naarden en Alkmaar.

Uit dit alles blijkt genoegzaam, dat, evenals elders, ook hier te lande de jaar- en weekmarkten, vooral de laatste, een correctief tegenover de gilden vormden, dat niet gering is te schatten.

De markten in de middeleeuwen zijn dan ook de groote centra's voor den binnenlandschen handel en hebben als zoodanig eene zeer groote beteekenis. Hoewel ook op die markten de koopwaar, vooral wat het meten en wegen betreft, nog aan tal van bepalingen is gebonden, is het toezicht op de handelswaren der kramers niet zoo scherp als op de producten der gildebroeders. Op de markt heerschte vrijheid van handel en hoe weinig men bij handelsvrijheid op eene soliede behandeling van de zijde der verkoopers vertrouwde, blijkt vooral uit de vermaning van het Gerecht te Amsterdam: „Late dairomme weten enen y-gelicken, dat hy dan selven voir hem zie, van wie ende wat hy cope;" m. a. w., de kooper passe op voor bedriegerij, daar de handel op de markt niet onder de bescherming van het gerecht staat.

1) Vgl. Fruin, l. l., bladz. 107.

2) Vgl. Van de Keurboeken, aanwezig ten archieve van Amsterdam, *Keurboek* A., fol. 10 en 11. — Ter Gouw, Gesch. van Amsterdam, dl. II, bladz. 355.

3) Vgl. Ter Gouw, t. a. p., bladz. 355.

Zagen wij reeds dat door de gildeninrichtingen en de bepalingen van het kanonieke recht over het algemeen onze handelsbloei in de middeleeuwen niet in de hand werd gewerkt, en in het bijzonder, waar het de gilden geldt, voor zoover het den binnenlandschen handel betrof, ook andere rechten en bepalingen werkten belemmerend op handelsbloei en handelsverkeer. Vooral het stelsel van aanbesteden en verpachten der steden-inkomsten en accijnsen, dat sterk in zwang was en voor een groot deel tot diep in de achttiende eeuw is blijven voortbestaan, werkte in vele opzichten daarop niet gunstig. De imposten en accijnsen, zooals de turfaccijns, de ellemaat, de muddepenning, de huur van gemeente-eigendommen en het gebruik van gemeente-instellingen, gelijk de waag, de vischhallen en de vleeschhallen, werden telkens voor een of meer jaren aan de meestbiedenden verpacht en vormden dientengevolge dikwerf een bron van afpersing voor den koopman, die hem en den handel slecht ten stade kwam. Ook het recht om poorters eener stad vast te houden, te gijzelen zouden wij thans zeggen, voor onbetaalde schuldbrieven van den vorst of landheer kon niet anders dan ongunstig werken. Alleen de stadsrechten waren in sommige opzichten gunstig voor het binnenlandsche handelsverkeer.

In alle Hollandsche en Zeeuwsche, misschien ook in de Utrechtsche en Geldersche steden, vinden wij de gewoonte van aan gasten kort recht te doen. In schuldzaken konden zij binnen drie dagen recht bekomen, een termijn die voor poorters en inwoners soms tot evenveel maanden verlengd werd. Men noemde deze proceduren, in onderscheiding der poortdingen, gastdingen. In het leven geroepen, om den koopman, die ter markt kwam, de zekerheid te geven, dat hij niet in de noodzakelijkheid zou worden gebracht om òf zijn schuldvordering op te geven, òf zijn verblijf in de stad onbepaald te moeten rekken, heeft deze wijze van rechtspraak, waar zij werd toegepast, werkelijk de belangen van den binnenlandschen handel in die tijden bevorderd.

Overigens boden de middeleeuwsche gewoonten en toestanden bijna overal gelegenheid om den handel tegen te werken en den handelsbloei van opkomende plaatsen tegen te gaan. Men vergete toch niet, dat de middeleeuwsche steden alle evenzoovele ommuurde staatjes waren, die elkanders opkomst en bloei met leede oogen aanzagen en elkander zooveel mogelijk tegenwerkten. Algemeene belangen waren in die dagen onbekend; het particularisme was de spil, die geheel het middeleeuwsch sociaal- en staatkundigleven voortdreef.

Vooral bij het binnenlandsch handelsverkeer kwam dit sterk uit. Kon men b.v. in Holland, het land vol water, den koopman of schipper niet altijd noodzaken een veel langer weg af te leggen dan noodig was, om daaruit aan tollen en inkomsten zooveel mogelijk voordeel te trekken, dan legde men dammen in het water om het voorbijvaren te beletten. De kooplieden of schippers, beide functies waren dikwerf in een persoon vereenigd, moesten dan overstapelen en daarvoor tol of andere belasting opbrengen. Of wel, men stond hun in het geheel niet toe over den dam te vervoeren, zoodat zij dus een anderen verkeersweg moesten zoeken.

Een aardig voorbeeld daarvan levert Rotterdam op [1]). Door maatregelen, als hier aangehaald, was Rotterdam gedwongen zijne goederen uitsluitend over Gouda en Haarlem te vervoeren. Eerst voer men langs den Hollandschen IJsel tot Gouda, waar geschut werd; vervolgens langs de Gouwe en den Ouden-Rijn tot aan de Heemswetering bij Alphen, om vandaar langs deze, de Brasemermeer en de Oude Wetering het Haarlemmermeer te bereiken. Vervolgens voer men door het Spaarne en het IJe naar Amsterdam. Andere verkeerswegen tusschen Rotterdam en Amsterdam bestonden niet of waren ongecostumeerd, d. i. ongeoorloofd, en door dammen afgesloten. Zoo was b.v. de Rotte door den Hildam van de nu bijna geheel verdwenen Hoogeveensche vaart gescheiden, waardoor een kortere weg naar den Rijn volkomen was afgesneden. De verbinding met het Schie kwam eerst na 1340 tot stand, doch veel verder dan tot Delft kon men niet komen, want in de Vliet tusschen Leiden en Delft werd men tegengehouden door den Leidschendam. Natuurlijk is er door het bestuur van Rotterdam steeds strijd gevoerd tot wegneming dezer verkeersbelemmeringen. Maar eerst in 1648 was de dam tusschen Delft en Leiden voor goed open en de beteekenis van den Hildam als hindernis verdween pas voor goed in 1700. Eeuwen dus heeft het nog geduurd, alvorens algemeen de meening werd gedeeld „dat het na der natuere een yghelyck vry stont te varen den weg, dien hy 't commodieste was achtende".

Toch hebben ook zoodanige belemmeringen nog de opkomst van vele plaatsen in de hand kunnen werken, gelijk tal van namen onzer steden nog kunnen bewijzen.

Ook Amsterdam heeft aan zulk een dam hare opkomst, grootheid

1) Vgl. Het artikel over de „Opkomst en bloei van Rotterdam" in het Tijdschrift voor Geschiedenis, Land- en Volkenkunde, 17e Jaarg., 4e afl.

en bloei te danken. Die dam mocht voor dien tijd —, volgens Ter Gouw werd deze omstreeks 1240 aangelegd, — [1]) een reuzenwerk zijn en noodig om de visschers, die hier woonden, tegen overstrooming te beveiligen, hetwelk door het schutten werd voorkomen; zeker is het, dat het comannengilde zich daarvoor niet zooveel opofferingen zou hebben getroost, was het niet dat zij hunne opslagplaatsen dichter bij de Zuiderzee wilden aanleggen en de kooplieden te Ouder-Amestelle den loef wilden afsteken in spoediger vervoer van handelswaren naar gene zijde der Zuiderzee. Voor de kooplieden der laatste plaats was deze dam een belemmering; zij hadden althans bij het afdammen van den Amstel geen belang. En juist door dien dam heeft Amestelledam hare oudere zuster spoedig overvleugeld en was reeds in het midden der veertiende eeuw van een klein visschersdorp een bloeiende handelsplaats geworden.

Tegenover al die belemmeringen van het handelsverkeer kunnen wij enkele feiten plaatsen, die het belang van onzen handel en nijverheid krachtig hebben bevorderd, althans de groote oorzaken geweest zijn, waardoor de steden in de 14e eeuw zoo snel vooruit gingen op de baan der economische ontwikkeling. Wij bedoelen het recht, in dien tijd aan alle Hollandsche en Zeeuwsche steden verleend, om eigen willecoiren te maken.

Behalve dat aan de poorters van vele steden over het geheele graafschap tolvrijheid vergund werd, ontvingen de steden bijna alle het recht om eigen verordeningen vast te stellen ten bate hunner poorterijen. In dit recht wortelt de zelfregeering der begunstigde steden, daar eigen wetgeving ook wettelijke maatregelen ter bevordering van eigen bloei met zich brengt. Wel blijft dat recht steeds beperkt door de hoogere macht der grafelijkheid, daar tegen de algemeene landswetten geene bijzondere keuren gelden. Maar toch was dit recht van zoo groot gewicht, dat graaf Willem VI in 1342 ten opzichte van Delft zeide: „Want sy geen vriheyde noch recht en hebben boven den ghemeenen lantrecht, sy en moegent mit handvesten betoeghen". Wanneer dus Delft bewijzen kon, dat haar bij handvest een bijzonder recht was geschonken, zoo gold ook dit nog boven het algemeene recht.

Geen wonder dat het recht van „willecoiren" door alle steden werd begeerd en dikwerf voor groote geldsommen van den landheer werd gekocht. Het werd aan Haarlem geschonken in 1245, aan

1) Ter Gouw, Gesch. van Amsterdam, dl. I. bladz. 84—87 en v.v., waar een geheel hoofdstuk aan den dam te Amsterdam wordt gewijd.

Delft in 1246, aan Leiden in 1266, aan Medemblik in 1288, aan Stavoren in 1292, aan den Haag in 1325, aan Rotterdam in 1328, aan Zwijndrecht in 1336, aan Amsterdam in 1342, aan Oudewater in 1345, aan Enkhuizen en Naarden in 1355. Dordrecht had het reeds vroeger ontvangen en in den loop der tijden werd het aan alle plaatsen verleend.

Hoezeer de handel door deze stadsrechten moest worden bevorderd, behoeft bijna niet te worden aangetoond. Zoowel het maken van bepalingen op het gebied van scheepvaart, fabriekswezen, klein- en groothandel, gildewezen en markten, behoorde tot het recht van willecoiren, als het instellen van rechtsgedingen en bepalingen op het verblijf van vreemde kooplieden, waaromtrent de keuren van al onze Nederlandsche steden tal van bepalingen bevatten. Vooral de veiligheid langs land- en waterwegen werd door tal van bepalingen gewaarborgd en werkte ondanks tal van andere belemmeringen gunstig op de uitbreiding van het handelsverkeer. De huishouding van iedere stad werd als het ware geheel door deze keuren geregeld en de verhouding tot buitenlandsche steden eveneens door dit recht van eigen wetgeving bij verschillende contracten vastgesteld. Door dat recht konden onze steden zich dan ook aansluiten bij andere koopsteden, vooral bij de Duitsche Hanze, en daardoor zich steeds betere voorwaarden scheppen voor eene goede economische ontwikkeling en bloei.

Zoo vanzelf genaderd tot onze handelsbetrekkingen met het buitenland, wenden wij onze blikken van de binnenlandsche toestanden en den binnenlandschen handel af, om het oog te slaan op onze betrekkingen met het buitenland, waarbij wij tevens gelegenheid zullen hebben over onze eigene handelsvoortbrengselen en de handelsproducten der bijzondere plaatsen te spreken.

Niet Holland, maar Vlaanderen stond tot diep in de 16e eeuw aan de spits der Nederlandsche gewesten, waar het den buitenlandschen handel gold [1]). Daar hadden de steden, de nijverheid, de koophandel, ook de scheepvaart, zich spoediger ontwikkeld en reeds op het eind der 13e, en gedurende de geheele 14e en 15e eeuw, vinden wij in de zuidelijke Nederlanden eene bevolking, rijk door voort-

1) Vgl. hiervoor vooral P. J. Blok, Gesch. v. h. Ned. volk, deel II, en Pirenne, Gesch. van België, dl. I, en daarvan de laatste hoofdstukken.

brengselen van bodem en nijverheid, bloeiend door binnen- en buitenlandschen handel en verkeer.

Brugge vooral is op het einde der 13e eeuw een machtige koopstad. Niet alleen met de Rijnlanden, maar ook met de steden van Noord-Duitschland stond Brugge reeds in de 13e eeuw in handelsrelatie. De handel der Duitsche kooplieden op Brabant en Vlaanderen ging vooral over Bergen-op-Zoom naar Antwerpen, Mechelen en Brugge. Ook Damme, de geboorteplaats van den socialen dichter der middeleeuwen, Jacob van Maerlant [1]), was reeds in 1213 een bij uitstek rijke en welvarende stad. Langs haar oude haven, Lammensvliet, door Hollanders aangelegd, vond men reeds omstreeks 1250 tal van hallen en pakhuizen voor vreemde kooplieden, terwijl zij in het begin der 14e eeuw een aanzienlijke stapelplaats was voor Fransche wijnen, die de inwoners uit La Rochelle, St. Angeli en andere plaatsen daarheen brachten, om ze met Spaansche of Duitsche wijnen te vermengen, waarom de Fransche kooplieden genoodzaakt waren zelf de sleutels hunner kelders te bewaren. De zeerechten der stad, onder den naam van Vonnissen van Damme in vier en twintig artikelen vervat, waren in de 14e eeuw door geheel Europa bekend. Die artikelen bevatten in hoofdzaak het „sciprecht" van alle Zeeuwsche en Vlaamsche steden, terwijl de Amsterdamsche ordinancie, gevoegd bij de Vlaamsche of Zeeuwsche sciprechten, in geheel Holland's noorderkwartier, de Zuid-Hollandsche en de Friesche zeeplaatsen golden. Deze Amsterdamsche ordinancie is geheel door Ter Gouw in zijne geschiedenis van Amsterdam, dl. II, bladz. 166—190, opgenomen en bevat een schat van wetenswaardige bijzonderheden voor den koophandel en de scheepvaart in de XIVe en XVe eeuw.

Intusschen, waar zooveel handelsbloei in Vlaanderen reeds in de 13e eeuw was waar te nemen, daar kan het ons niet verwonderen, dat reeds de Vlaamsche gravin Margaretha in 1252 aan de Duitsche kooplieden groote voorrechten schonk. De Hanze, het machtige handelslichaam, dat alle steden aan de Duitsche kusten van Noord- tot Oostzee als in een reuzennet hield omvat, had sedert haar ontstaan

1) Vgl. voor Jacob van Maerlant en zijn tijd vooral het werk van Dr. J. te Winkel, Maerlants werken, beschouwd als spiegel van de 13e eeuw. Leiden 1877. — Dr. J. ten Brink, Gesch. der Ned. Letterkunde, bladz. 170 en v.v. — Jonckbloet, Gesch. der Nederl. Letterk., 3e uitgave, dl. II, bladz. 127 en v.v. — Volgens Pirenne, t. a. p., bladz. 332, heeft Dr. te Winkel den invloed van Maerlant als sociaal-dichter overschat en moet men in zijne werken niet meer zien dan de gewone boetpredikaties van alle tijden en geenszins aanvallen tegen de patriciers in de steden.

in de 13e eeuw in Vlaanderen, in Brugge vooral, een voornaam steunpunt. De moeilijkheden, onafscheidelijk verbonden aan een zeereis van de Oost- naar de Middellandsche zee, waarvoor een vol jaar gevorderd werd, maakte het bestaan van een factorij noodzakelijk, waartoe Brugge bij uitstek gunstig gelegen was. Daar kwamen de Duitschers en Franschen, weldra ook de Spanjaarden en Italianen, met de voortbrengselen van het Zuiden en Oosten, zoodat Brugge spoedig de stapelplaats voor de meeste Europeesche koopwaren en daardoor eene markt voor bijna geheel dit werelddeel werd. De stad werd het middelpunt van den goederenhandel voor Rijn-, Maas- en Scheldestreek, en mede voor geheel Noord-Frankrijk. Zij was in het bezit van het stapelrecht voor de Engelsche wol en voor de wollen stoffen en andere manufacturen uit de Nederlanden; de stapelplaats voor scheeps- en krijgsbehoeften, als hennep, vlas, teer, pek en andere scheepsbouwartikelen uit het Noorden en Noord-Oosten; binnen hare wallen werden weldra ook de Indische specerijen en Italiaansche nijverheidsvoortbrengselen verhandeld. Men telde er niet minder dan acht-en-zestig verschillende gilden, terwijl er reeds in het begin der 14e eeuw eene assurantie-maatschappij bestond. Ook het crediet begon hier voor het eerst zijne nuttige werking te doen gevoelen, terwijl hier tevens de geldhandel, de wisselhandel vooral, zich krachtig ontwikkelde.

Een groote welvaart was het gevolg dezer bedrijvigheid en tegelijk een prikkel voor steeds nieuwe industrieele ondernemingen, die in Vlaanderen destijds een ongekenden bloei bereikten. Weverijen en ververijen telde men in Vlaanderen bij honderden; ook de vervaardiging van andere manufacturen dan wollen stoffen geraakte tot hooge ontwikkeling; de Vlaamsche lakens, manufacturen en kantwerken waren overal gezocht. Bovendien gaf het voorrecht van sommige goederen in Brugge vrij in entrepôt op te slaan, aanleiding tot de ontwikkeling van den commissiehandel, die vooral door de Hollanders en Vlamingen gedreven werd, en de welvaart in deze beide gewesten en de Zeeuwsche steden deed toenemen. Hier sprak men in het laatst der 13e eeuw dan ook reeds van de beurs, waar de kooplieden uit het noorden, oosten en zuiden van Europa te zamen kwamen. Lubeck en Hamburg reikten in de 14e eeuw op de beurs te Brugge de hand aan Genua, Pisa en Venetië.

Met Venetië vooral dreef eerst Brugge in de 14e, en later Antwerpen in de 15e en 16e eeuw, een uitgebreiden handel. In 1318 kwamen te Brugge de eerste vijf schepen van Venetië met Indische goederen aan, om daar hunne lading te lossen, die vandaar door de Hanze

naar de havens der Oost-zee of naar midden-Duitschland vervoerd werd.

De bloei van Venetië, welks inwoners sedert onheugelijke tijden als stoute zeevaarders bekend stonden, deed dus ook hier zijne zegenrijke werking gevoelen [1]).

Sedert den val van het Westersch-Romeinsche rijk, waarmede de middeleeuwen een aanvang nemen, was er eeuwen lang geen sprake van een handelsbloei der Italiaansche steden geweest. Het Oost-Romeinsche Rijk, met het schoon gebouwde Byzantium tot hoofdstad, was toen de eenige erfgenaam geworden van den Levantijnschen handel. Eeuwen lang waren de Byzantijnen de onbetwiste meesters der Middellandsche zee gebleven, terwijl bovendien al de kuststeden, die de eindstations vormden der groote handelswegen van Azië naar Europa, Egypte, Syrië en de voornaamste steden aan de Zwarte zee, aan hun gezag waren onderworpen. Ook met het noorden en noord-westen van Europa stond Byzantium in handelsrelatie, doch over land. De reusachtige stad, allengs aan den Gouden Hoorn ontstaan, werd de stapelplaats van Indische specerijen, paarlen en parfumeriën, Chineesche zijde en Perzische edelgesteenten. Uit het zuiden en oosten kwam daar alles aan, wat de weelde eischte, terwijl het noorden de eigenlijke levensbehoeften leverde, als slachtvee, graan, honing en gezouten visch. Eveneens was Egypte een voorraadschuur voor Byzantium en geheel het Grieksche keizerrijk. Ook de zijdefabrikatie werd in Europa voor het eerst in Byzantium beoefend; de beschaving van het oude Hellas en Rome huwden zich daar aan elkander en gaf het aanzijn aan tal van rijk gebouwde cathedralen, paleizen en woonhuizen. Daar beoefende men nog tal van kunsten en wetenschappen, de penteekening van fraaie miniaturen vooral; alles een gevolg van eene hooge verkeersontwikkeling en enormen handelsbloei. Zoo ging het door tot de 11e eeuw, toen Byzantium haar toppunt van grootheid bereikte. Zulk een rijkdom heerschte daar, dat Byzantium alleen jaarlijks ruim 250 millioen gulden aan belastingen en accijnsen opbracht; het geheele rijk bijna anderhalf milliard [2]). Maar sedert vervalt door de invallen der

1) Vgl. over Venetië en de handelsbetrekkingen dier stad vooral: DE JONGE, Nederland en Venetië. — VON BELOW, Zur Geschichte der Handelsbeziehungen zwischen Süd-West-Deutschland und Italiën, i. h. Hist. Zeitschr. van von Sybel. Voor de Gesch. dier stad in het algemeen: MOLMENTI, Die Venezianer. — GALIBERT, Histoire de la république de Venise. — ROMANI, Lezioni di Storia Veneta.

2) Zie over Byzantium vooral het uitstekende boek van Dr. D. C. HESSELING, Byzantium. Vgl. voor de belastingen in het bijzonder bladz. 58 en voor den handelsbloei bladz. 59, en v.v., aldaar.

Muzelmannen en niet minder door die hunner bestrijders, de kruisridders zelven, die handelsgrootheid en trekt Italië, in het bijzonder de Venetiaansche Republiek, die aan zich. Langzamerhand verdwijnt dan ook de Oost-Romeinsche keizersvlag uit de havens van de Middellandsche zee, om plaats te maken voor den standaard der Lagunenstad.

Vooral sedert de kruisvaarders Byzantium hadden ingenomen (1204) en in plaats van het Grieksche een Latijnsch keizerrijk werd gesticht, werden de Italiaansche markten de middelpunten van den wereldhandel en van het verkeer tusschen het Oosten en het Westen.

Van deze veranderde omstandigheden nu trokken de Nederlandsche gewesten zeer groote voordeelen en verkregen door hun handelsverkeer te land met Weenen en Regensburg, later Augsburg en Neurenberg, over Keulen de voortbrengselen van Oostersche en Italiaansche nijverheid in ruil tegen producten van eigen bodem en industrie.

Reeds vroeger, toen Byzantium nog het groote centrum voor den wereldhandel was, hadden onze kooplieden door bemiddeling der Duitsche koopsteden en stapelplaatsen zich op den handel in Oostersche voortbrengselen toegelegd. In een tollijst uit het laatst der 12e eeuw vindt men als handelswaren niet alleen Grieksche natuur- en kunstvoorwerpen en Indische waren vermeld, als laurierbladen, saffraan, hazelnoten, olie, zoethout, ruwe zijde, priesterkleedingen van zijde of halfzijde, purperen mantels, goudlakens, degenkoppels en klingen, peper, gember, kruidnagelen, nootmuskaat, kaneel en komijn, maar als waren voor Byzantium ook Duitsche en Nederlandsche koopwaren, als wapenen, zadelmakerswerk, wollen manufacturen, lijnwaden, huiden, hout en metalen, waarvan vooral de manufacturen en huiden uit deze streken werden verzonden.

Sedert echter de Byzantysche handel op de steden in Italië was overgegaan, moest door den korteren weg dit handelsverkeer sterk toenemen. Reeds in het begin der 14e eeuw vindt men dan ook Hollanders en Friezen te Venetië gevestigd ter directe bevordering hunner handelsbelangen. Wel liep ook toen nog de handelsweg over land, te weten over Augsburg en Tirol, maar ook dit veranderde spoedig. De eerste Venetiaansche schepen worden spoedig door andere gevolgd en op het laatst der 14e eeuw, als de Hanze zich tot een geduchte handelsmacht heeft gevormd, is ook de handel der Zuidelijke Nederlanden met de Levant tot bloei gekomen. Het verkeer heeft dan voor een groot deel direct over zee plaats

en onze Nederlandsche kooplieden, zooeven nog meevarende als schippers op hunne eigene schepen, beginnen dan reeders te worden, die zich gaan toeleggen op de vrachtvaart om de handelswaren, hier aangebracht, naar meer noordelijk gelegen plaatsen te vervoeren.

De groote stapelplaats voor den handel tusschen de Ooster- en Zuiderlingen van Europa is dan echter Brugge niet meer. Werd in de 13e eeuw de Vlaamsche kust nog dikwerf door zeeroovers onveilig gemaakt, waardoor zelfs de Hanzeaten in 1280 een oogenblik hun zetel van Aardenburg naar het rustiger Dordrecht overbrachten, de veertiende eeuw, die dat euvel zag afnemen, was voor Vlaanderen het tijdperk der Arteveldes.

Het zijn grootsche figuren in de sociale geschiedenis, die beide mannen, die den naam van Artevelde dragen, en met gulden letteren staan hunne namen in de volkshistorie geboekt als de leiders van burgerij en volk tegenover den overmachtigen adel. Maar aan den Vlaamschen handel zijn die volksbewegingen niet ten goede gekomen. Overal onlusten, overal onrust; overal in Vlaanderen nemen wij in de eerste helft der 14e eeuw binnenlandschen strijd waar.

De Hanze, door de opgelegde lasten, de heerschende onrust, den achteruitgang der Vlaamsche nijverheid in die dagen ernstig getroffen en door de afgunst der Vlamingen dikwerf benadeeld, begon omstreeks 1350 wederom ernstige klachten aan te heffen. Wel trachtte men haar tevreden te stellen, vooral te Brugge, maar slaagde hierin slechts ten halve. Van 1358—1360 zien wij de Hanze dan ook wederom te Dordrecht gevestigd; na dien tijd echter weder te Brugge. Maar de toenmalige graaf van Vlaanderen, een man met minder inzicht in de economische behoeften van zijn land dan zijne voorgangers, verjoeg omstreeks 1380 de vreemde kooplieden, hen beschuldigend samen te spannen met zijne oproerige onderdanen. Weldra trok de Hanze zich opnieuw naar Dordrecht en Antwerpen terug, en vestigde in 1389 in de eerste stad haar stapel. Nu was de handelsbloei van Brugge voor goed geknakt, te meer daar reeds in 1347 de Engelsche wolstapel naar Calais verplaatst was, zoodat ook deze rijke bron van inkomsten opgehouden had te vloeien. Bij dat alles kwam ten slotte de verzanding van Brugge's zeeweg, het Zwin, waardoor Brugge eindelijk volkomen verviel en plaats nam in de rij der zoogenaamde doode steden. Ook Gent en Yperen, voormaals bloeiende handelssteden, dalen weldra van hun hoog standpunt af en zien hun grootsten bloei op de in naam Vlaamsche, maar inderdaad Brabantsche stad Antwerpen overgaan.

Desniettegenstaande blijft Gent nog steeds een belangrijke plaats als handelsstad met betrekking tot den binnenlandschen handel innemen. Zij, het middelpunt eener rijke korenstreek, behoudt haar belangrijken graanhandel en ook het vlas leverde daar immer een belangrijk handelsartikel. De Vlaamsche vlasspinnerijen blijven tot in de tweede helft der 16e eeuw hare oude vermaardheid behouden, doch de eertijds zoo bloeiende Gentsche lakenhandel ging geheel te niet.

De mantel, van Brugge's schouderen afgegleden, werd door Antwerpen opgenomen. De zeer gunstige ligging dezer stad aan de breede Schelde bestemden haar, die reeds vroeger een belangrijk handelsverkeer bezat, meer en meer tot de groote handelshaven van deze streken. Zoowel Vlaanderen als Brabant vonden hier den besten weg naar zee. De onveiligheid aan de Maas en de talrijke tollen op die rivier, wier loop door de landen van zoovele kleinere heeren, in den grond der zaak roofridders, ging, bemoeilijkte het handelsverkeer langs dezen stroom geducht. Treurig was het daar met de veiligheid van den koopman gesteld, „want id ovel steit imme lande ind vele ongevoichs ind gewalt geschiet is in deegelix geschuyt upter strasse ind imme lande deme coufmanne, den pilgrimme, paffen ind rittern ind andre luden, heymschen ind vrempden, bi gevenknisse, by royve, bi morde ind bi brande heymlich ind offenbare." De talrijke roofridders plunderden ieder voorbetrekkend reiziger en schudden hem geheel uit. Is het wonder, dat de kooplieden den weg langs de Maas meden en dat Antwerpen de plaats werd, waar niet alleen de producten der Scheldeboorden, maar ook die van de Maasstreek werden ingescheept, om naar Engeland, de Oostzee of Frankrijk te worden vervoerd. En daarbij werd zij tevens de haven, waar de invoer ter zee voor geheel de Zuidelijke Nederlanden plaats had.

Ook de Keulsche handel koos in het laatst der 14e, en vervolgens in de 15e en 16e eeuw, Antwerpen tot transitohaven voor den uitvoer zijner producten. Niet alleen werd deze stad daardoor het debouché voor de gansche Rijnstreek, maar ook voor geheel het westelijk deel van Duitschland's grondgebied.

De Hanze en de Italiaansche en Portugeesche kooplieden kozen zich eveneens Antwerpen tot stapelplaats, en zoo werd Antwerpen langzamerhand de groote Zuid-Nederlandsche handelsstad, die alle steden in beide de Nederlanden in de 16e eeuw overvleugelde.

Daarover zullen wij echter in het volgend hoofdstuk uitvoeriger handelen. Voorloopig volsta de mededeeling, dat de bloei van Antwerpen ook het platte land van Brabant ten goede kwam, dat

van de heerschende onlusten niet zooveel als Vlaanderen geleden had, waardoor Brabant in de 15e eeuw het meest bloeiende gewest der Nederlanden werd. En later, toen de wonden van den Vlaamschen burgerkrijg waren geheeld, kwam het handelsverkeer van Antwerpen ook Vlaanderen wederom ten goede, en langzamerhand zien wij alle steden in beide gewesten wedijveren op elk gebied van handel en nijverheid. Alleen de lakennering en wolindustrie keerden niet tot haar ouden bloei terug.

Vergeten wij niet dat Engeland, in de 13e eeuw nog in een toestand van barbaarschheid en onbeschaafdheid verkeerende, waar slechts vreemde kooplieden handel dreven, waar de voortbrengselen van landbouw en nijverheid door uitheemsche kooplieden werden opgekocht en naar hun land gevoerd, om ze daar te verwerken, in een geheel ander stadium van ontwikkeling was getreden.

In het begin der 15e eeuw werd in Engeland de lijfeigenschap formeel afgeschaft, welk feit ook daar een vrije bevolking in het leven riep, die zich met kracht op landbouw, veeteelt en nijverheid ging toeleggen. Sedert kwamen, tijdens Eduard III en Hendrik IV, de Engelsche handel en industrie er krachtig boven op en werden vooral de wolindustrie en de lakenfabrikatie beoefend. Misschien werd de opkomst dezer industriën door een gebeurtenis in de hand gewerkt, analoog aan die, welke wij in de 17e eeuw in Noord-Nederland ten opzichte van Frankrijk waarnemen: de verhuizing van tal van Vlaamsche fabrikanten naar het land aan gene zijde van het kanaal, aangelokt door tal van privilegien en voorrechten van Engelsche zijde.

Hoe dit zij, weldra zien wij op de Europeesche markten de Engelsche lakens met de Vlaamsche concurreeren en eindelijk de eerste soort den voorrang innemen. Spoedig daarop worden de Engelsche lakens in Vlaanderen zelf ingevoerd en in het begin der 16e eeuw is die invoer tot meer dan 30.000 stuks jaarlijks gerezen. De invoer van Schotsche en Spaansche wol, goedkooper maar niet zoo deugdzaam als de Engelsche, kon evenmin de Vlaamsche industrie op de been houden en weldra vinden wij de Vlaamsche steden, die voorheen uitsluitend de lakenindustrie beoefenden, dan ook in diep verval. Gent, Yperen en Kortrijk vooral, eertijds rijke koopsteden, waar de lakenindustrie voorheen aan duizenden arbeid verschafte, zien wij snel in omvang en bloei afnemen. Yperen, welks bevolking in het begin der 15e eeuw nog op 80.000 menschen geschat werd en waar ruim 4000 weefstoelen werden gevonden, heeft op het einde dier eeuw nog slechts 6000 inwoners en niet meer dan 30 weefgestoelten.

Gelukkig maar dat de fijnere lakensoorten nog altijd haar ouden roem bleven handhaven en immer gezocht bleven. Wel traden in dezen tak van industrie de Brabantsche steden als machtige concurrenten der Vlaamsche naar voren, doch zulks kwam toch de Zuidelijke Nederlanden ten goede. Niettemin waren in de 15e eeuw ook tal van Brabantsche steden in verval. Het voorheen machtige Leuven neigde zoo geheel ten ondergang, dat in 1523 de bevolking een algeheele uittocht wilde ondernemen. Slechts de kunstmatig aangewakkerde opkomst der bierbrouwerij kon deze stad van een wissen ondergang redden.

Daarnaast zijn echter ook verblijdende verschijnselen waar te nemen. De Brusselsche en Mechelsche kanten waren in de 15e en 16e eeuw niet minder gezocht dan die van Valenciennes. Ook de Vlaamsche en Brusselsche tapijten waren door geheel Europa beroemd en de Brusselsche byouteriën, lederwerken uit Namen, linnen lakens uit Bergen, de Luiksche wapenen en het koperen vaatwerk van Dinant en Namen waren, zoowel als het Luiksche en Luxemburgsche gehakte graniet, tot aan het verval van België onder het Spaansch bestuur zeer gezochte handelsartikelen.

Bovenal bloeide, dank zij tal van beschermende maatregelen, tot in het midden der 16e eeuw de bierhandel in de meeste Zuid-Nederlandsche steden. Leuven, Mechelen, Brussel, Doornik en Gent werden niet alleen de hoofdzetels dezer industrie, doch waren mede geduchte concurrenten op dit gebied van het buitenland. Ook de handel in wijnen bleef tot op de dagen van Philips II een bloeiende tak van bestaan, terwijl de Vlaamsche kustplaatsen door de visscherij, vooral de haringvisscherij, werkelijk welvarend mochten worden genoemd.

Thans wordt het tijd dat wij den buiten- en binnenlandschen handel en het handelsverkeer van de Noordelijke Nederlanden eens gaan bezien.

Naast de Schelde en de Maas mondde hier ook de Rijn, „de grootvorst van Europa's stroomen," uit. Holland en Zeeland, de gewesten waar in het noorden van ons land de steden het eerst tot bloei kwamen, aan de beide laatste rivieren en aan zee gelegen, trokken daarvan in de eerste plaats de voordeelen. Bovendien moest de gunstige ligging dezer gewesten de groote vaart zeer bevorderen en de Hollandsche steden, evenals die van Brabant en Vlaanderen, tot bloei brengen. Men was hier vijf of zes dagen

zeilens van Denemarken, zes tot vijftien van de Spaansche havens, tien van Lissabon, maar twee tot vier van Noorwegen, en slechts eenige uren van de Engelsche en de naaste Fransche havens.

Alle aan zee gelegen gewesten, zoowel in Zuid- als Noord-Nederland, zoowel het krachtig opbloeiende Holland als het scheeprijke Zeeland en het voorheen voor den handel zoo belangrijke Friesland, deelen in dezelfde mate in de voordeelen dezer ligging. Maar de Vlaamsche en Brabantsche industrie is in alle opzichten die der Noordelijke gewesten vooruit; vandaar de meerdere handelsbloei dier gewesten, waarop in de eerste plaats onze aandacht viel.

Utrecht had, gelijk wij vroeger reeds zagen, in de 14e eeuw hare vroegere beteekenis grootendeels verloren. Sedert het verzanden van den Rijnmond bij Katwijk kon deze stad, niet aan zee gelegen, haar alouden roem niet handhaven en was als middelpunt voor den buitenlandschen handel van geen beteekenis meer. Tal van andere plaatsen, in Holland, Gelre en het Sticht zelf, en niet minder de Friesche steden, eischten meer en meer haar deel in het toenemend handelsverkeer. Als marktplaats voor het welvarende platteland van het Nedersticht bleef Utrecht steeds een plaats van belang, waarnaast geene stad als zoodanig zich kon verheffen. Zoo werd Utrecht de plaats van den binnenlandschen handel en nijverheid, die binnen hare muren geregeld dat verkeer zag, hetwelk wij zooeven uitvoerig besproken hebben [1]).

In Holland en Zeeland is de geschiedenis van den Middel-Nederlandschen handel eveneens de historie der stedelijke welvaart en bloei, gelijk wij dat in Vlaanderen en Brabant hebben gezien. Was nog in de 13e eeuw in deze beide noordelijke gewesten naast de visscherij de landbouw de hoofdtak van het volksbestaan, in de 14e eeuw merken wij daarin een snelle verandering. De buitenlandsche handel, vroeger van ondergeschikt belang, begint dan ook hier den voorrang te vragen en eindigt met de voedster te worden van alle nijverheid en industrie. Niet alleen de handel met het steeds machtiger wordende Albion, doch ook die met de Oostzee-steden kwam hier tot zeer grooten bloei. Reeds in 1438 kon de Hollandsche regeering dan ook verklaren dat „Hollant ende Zeeland geheelic gefondeert syn op coepmanscippe."

Niet een bestaan als stapelplaatsen of transitohavens voor eigen goederen, maar zelf „geheelic di coepmanscippe" te leiden en te beoefenen, is dan ook in tegenstelling met de Vlaamsche en Bra-

1) Wij bedoelen het middeleeuwsche marktverkeer. Zie boven, bladz. 58, 59.

bantsche steden het eigenlijk karakter der Hollandsche en Zeeuwsche „poirten" dier dagen. Daar de Hollandsche en Zeeuwsche burgerij tal van koene zeevaarders en stoute ondernemers telt, vinden wij in de Hollandsche en Zeeuwsche steden een toestand gelijk aan die van Venetie's opkomst; de Hollandsche en Zeeuwsche kooplieden zijn zelf de ondernemende bevrachters en begeleiders hunner schepen. Het belang van koophandel, scheepvaart en nijverheid loopt dan ook als een roode draad door alle maatregelen der steden-besturen heen; die bronnen van bestaan immer hooger op te voeren, is het doel dat de vroedschappen zich alom stellen.

In plaats van dat de Hanze hare kantoren en stapelplaatsen in de Noord-Nederlandsche havens heeft, gelijk wij dat in de Zuidelijke gewesten hebben waargenomen, zien wij de plaatsen in het noorden zelf leden der Hanze worden, machtige concurrenten tevens. Groningen, de Friesche steden, Zwolle, Deventer, Kampen vooral, Harderwijk, Zutphen en Amsterdam stonden in de 14e en 15e eeuw tot de Hanze in nauwe betrekking, terwijl ook andere plaatsen, als Utrecht, Arnhem, Nijmegen, Dordrecht, Zierikzee en Middelburg, nu en dan als leden der Hanze optreden.

Die Hanze, vooral door de zoogenaamde Keulsche Conferentie van 1367 bekend, was zeker het machtigste handelslichaam dat zich denken laat. Zij bestond echter uit zeer heterogene bestanddeelen en droeg bij hare geboorte reeds de kiemen van verval in zich om. Want die Hanze was geen trust, zooals wij ons heden ten dage een groot handelslichaam zouden voorstellen, maar eene vereeniging van zelfstandige corporatiën, van wetgevende staatjes als het ware op zich zelven. Voortgekomen uit de verwezenlijking van het plan door Hamburg en Lubeck bedacht, om een sterk verbond te vormen tegenover de dikwerf ruwe en overmachtige aanvallen der Noorsche zeeroovers, vormde de Hanze als het ware een groote garantie-maatschappij, die hare leden vrijheid van handel waarborgde en waarvan de leden elkander wederkeerig dekten voor vijandige aanvallen. Een los verbond dus, waarbij ieder aangesloten lid volkomen vrije zelfstandigheid behield, en de souvereiniteit zoowel in eigen kring als daar buiten voor ieder bestaan bleef. Vandaar dan ook dat voortdurend de zwakkere steden zich ter bescherming bij de Duitsche Hanzesteden aansloten, om later, wanneer hun macht was toegenomen, als concurrenten daarvan op te treden.

Ook de geschiedenis der Nederlandsche Hanzesteden vertoont dit stadium van ontwikkeling. In de dagen dat zij te zwak waren

om zich zelf handelsvrijheid en veiligheid te waarborgen, traden zij tot het Hanzeverbond toe, om later, wanneer zij in handelsgrootheid en macht waren geklommen, de ijverige concurrenten dierzelfde steden te worden.

Het is in een beknopt boek als dit niet de plaats de geschiedenis der Hanze, zelfs maar der Nederlandsche Hanzesteden, na te gaan. Mr. Berg van Middelburgh schreef hierover reeds in 1833 een uitstekend geschreven boekwerk „De Nederlanden en het Hanzeverbond", dat door ieder belangstellende kan worden geraadpleegd en naast de Hanserecesse nog altijd een meer dan gewone bron vormt voor de kennis van de geschiedenis der Hanze [1]). Genoeg zij het naast enkele noodwendige bijzonderheden te vermelden, dat, zoo goed als de kooplieden der Pruissische en Wendische steden de voortbrengselen van Rusland, Polen en Scandinavië uit de Oostzeesteden naar Londen en Brugge, later naar Londen, Antwerpen en de Fransche havens brachten, ook de Nederlandsche kooplieden zich meer en meer op het transport dier goederen begonnen toe te leggen, zoodat zij weldra tegelijk medeleden en concurrenten dier genoemde plaatsen werden. Zelf naar de Oostzee zeilende, om in de havens daarvan Nederlandsche producten in te voeren, andere retourladingen in te nemen en die naar eigen gewesten, Engelsche, Fransche of Zuid-Nederlandsche havens te transporteeren, werden de kooplieden der Noord-Nederlandsche steden weldra de vrachtvaarders voor een groot deel van Europa.

Dat hierdoor tal van verwikkelingen met de Duitsche en Wendische steden ontstonden, behoeft geen betoog en het is vooral de stad Amsterdam geweest, die zich ten bate van den Nederlandschen handel krachtig tegenover de Oosterlingen heeft geweerd [2]).

Vooral in den oorlog van 1438—1441 was dit het geval. Die oorlog was de eerste economische krijg waarin wij de Nederlanden gewikkeld zien; een strijd, die door de concurrentie der Hollandsche steden en de maatregelen der Oostzee-steden daartegen in het leven was geroepen, en die ten voordeele der Hollandsche koopsteden uitviel.

1) Vgl. voorts nog: Sartorius, Geschichte des hanseatischen Bundes, Göttingen, 1802—1808, 3 Bde. — *Dezelfde*, Urkundliche Geschichte des Ursprungs der deutschen Hansa, hrsg. von Lappenberg, Hamburg 1830, 2 Bde. — Barthold, Geschichte der deutschen Hansa, Leipz. 1862. — Winckler, Die deutsche Hansa in Ruszland, 1886. — Hansesches Urkundenbuch, hrsg. von Hohlbaum, Halle 1876—1886, 3 Bde., enz

2) Zie dit uitvoerig gemeld in Ter Gouw, t. a. p., dl. III, bladz. 25—62.

Reeds op het einde der 14e eeuw toch verkeerde de Hanze in zeer moeilijke omstandigheden. Sedert in 1397 Noorwegen, Zweden en Denemarken onder het bestuur van een en denzelfden vorst waren gekomen, kregen de Duitsche en Wendische handelssteden een gevoeligen knak, daar hunne politiek van verdeelen en heerschen ten eigen bate en ten nadeele der Scandinavische zeeplaatsen daardoor nutteloos werd. In het vervolg werden de economische belangen der Scandinavische volken alle even goed behartigd, wat niet als ten nadeele der overige Oostersche kustplaatsen kon zijn. De zeerooverijen der Victaliebroeders en de verdeeldheid der Duitsche Hanzesteden onderling deden verder het hunne. Hamburg, Keulen, Dantzig en Koningsbergen klaagden over het ondragelijk overwicht van Lubeck. Hoe zwakker nu de Duitsche Hanzesteden werden, hoe sterker de concurrentie der Hollandsche steden zich deed gevoelen; vandaar dat reeds vóór het einde der 14e eeuw de Duitsche steden moeite aanwendden om de Sont voor de Hollanders te doen sluiten. Op die wijze, meenden zij, was het alleen mogelijk de Hollandsche vrachtvaart een knak te geven en voortaan zouden zij dan tegen alle concurrentie beveiligd zijn.

In 1418 eindelijk zien wij de Hanze een besluit in die richting nemen. Dan wordt op aandrang van Lubeck besloten, dat geen koopman of schipper andere goederen door de Sont of de Belt zal mogen varen dan die gekocht zijn in eene Hanzestad, en zulks op straffe van inbeslagneming der lading. Dit verbod, in het bijzonder tegen de Hollanders en Zeeuwen gericht, trof vooral onze steden Amsterdam en Zierikzee. Doch de onzen wilden zich den handel op de Oostzee niet laten verbieden en, daar Lubeck en de Wendische steden het verbod poogden te handhaven en telkens hernieuwden, kozen de Nederlandsche handelssteden de zijde van Denemarken, eveneens met de Wendische steden voortdurend in geschil. De verbittering steeg van jaar tot jaar en voerde eindelijk tot een openbaren oorlog.

Die oorlog kon door de Hollanders en Zeeuwen met succes worden gevoerd. Was voorheen Holland reeds met Henegouwen vereenigd en hadden de Henegouwsche vorsten, wat men niet van deze hoofsche ridders verwacht zou hebben, de economische belangen hunner onderdanen met kracht bevorderd, niet minder was dit het geval geweest onder het Beiersche huis, terwijl het Bourgondische die beide in maatregelen in het belang van handel en verkeer nog zou overtreffen. Reeds Willem III, de Henegouwer, had de lakenindustrie in de Hollandsche steden krachtig bevorderd en deze van

allerlei lasten ontheven. Deze vorst, bijgenaamd de goede, schonk aan de steden allerlei voorrechten, wist de verhouding met Vlaanderen voor goed te regelen, door het lang betwiste leenverband te doen ophouden, en beheerschte sedert 1328 Friesland, waarmede keizer Lodewijk van Beieren hem in 1314 formeel had beleend. Ook Amstel en Woerden voegde hij bij het graafschap Holland en bevorderde zoo meer dan iemand anders de opkomst van het later zoo machtige Amsterdam. Ook zijn opvolger Willem IV bevorderde den bloei der steden en ook Albrecht, de Beier, schonk de steden vele voorrechten, voorwaarden voor hun economischen bloei.

Mochten al sedert 1345 de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten een tooneel van plundering, brandschatting en roof hier hebben te weeg gebracht, een toestand zoo ellendig, dat nog vijftig jaren later Willem van Hildegaerdsberch zeggen kon: „Dus wast een wout sonder genade"; de steden, groeiend in hun pas aangevangen economisch verkeersleven en buigend maar niet knakkend onder dezen druk voorwaartsch schrijdende, hadden zich spoedig tot den ouden bloei hersteld en verkeerden in het begin der 15e eeuw in beteren toestand dan ooit. En juist kwam, waar zij meer en meer het hoofd begonnen op te heffen en de concurrentie met de Hanze durfden aanvangen, de krachtige Bourgondiër, Philips de Goede, deze landen besturen; de man, die in de Noordelijke Nederlanden voor het eerst de oude Neder-Lotharingsche politiek deed herleven.

Het kan misschien vreemd schijnen te midden van een hoofdstuk over de handelsontwikkeling der Nederlanden een oogenblik te willen verwijlen bij de politiek der Bourgondisch-Oostenrijksche vorsten. En dat op een oogenblik van inspannende krachtsontwikkeling, waarbij onze oude historieschrijvers zoo gaarne met hunne gedachten verwijlden, machtige beelden scheppend van oorlogshelden, en de heroën van den krijg tooiend en opsierend met de lauwerbladen der victorie.

Maar ten onrechte.

In geen enkel opzicht misschien is de Bourgondisch-Oostenrijksche politiek van zooveel vrucht voor deze landen geweest dan juist met betrekking tot hare economische ontwikkeling [1]). Zij, de Bourgondische hertogen, in het bezit van een machtig gebied tusschen Frankrijk

1) In het tweede deel zijner Gesch. v. h. Ned. volk heeft prof. Blok van de politiek der Bourgondiërs een zeer belangrijk overzicht gegeven. Zie aldaar bladz. 259 en v.v.

en Duitschland, vermaagschapt aan het Fransche koningshuis en beschikkend over groote rijkdommen, wenschten het oude hertogdom Neder-Lotharingen wederom te doen herleven en van de Jura en Alpen tot de monden van Maas en Rijn een rijk te scheppen, dat aan de eene zijde Frankrijk zou kunnen beheerschen en aan den anderen kant Duitschland in toom kon houden. En sedert Philips de Stoute graaf van Vlaanderen wordt, waardoor de Bourgondiërs „in di lage landen bider see" vasten voet krijgen, zien wij naar een onmiskenbare eenheid van gedachte deze landen, vroeger zoovele losse staatjes en heerlijkheidjes, zich vormen tot gewesten, die òf aan den Bourgondiër worden onderworpen, òf althans hunne minderheid tegenover dat machtige vorstenhuis gevoelen, en daarom niet zooveel strijd voeren dan voorheen, om, waar zij, zooals b.v. Utrecht en Gelre, wel hunne zelfstandigheid tegenover het Bourgondische vorstenhuis kunnen handhaven, ten slotte toch aan de Oostenrijksche vorsten ten deel te vallen.

Die politiek van het scheppen eener eenheidsstaat uit zooveel heterogene bestanddeelen als deze gewesten begint reeds krachtig merkbaar te worden in 1428, wanneer Philips de goede zijne nicht Jacoba van Beieren opvolgt, en vindt hare bekroning in 1543, wanneer Gelre, het laatste zelfstandige gewest, zich aan Karel V, heer dezer landen, koning van Spanje en Duitsch Keizer tevens, onderwerpt.

Moest een zoodanige politiek als die der Bourgondisch-Oostenrijksche vorsten noodwendig leiden tot het meer en meer knotten van de adellijke macht niet alleen, maar ook tot het aan banden leggen der in de 15e eeuw reeds zeer hooggeklommene macht der stedelijke besturen, — onbetwiste meesters van kleine ommuurde staatjes —, aan den anderen kant bracht zij een steeds meer gecentraliseerd landsbestuur mede en een poging tot meer algemeene wetgeving, waardoor het belang der kleine ik-heden meer voor die van het algemeen plaats moest maken. En tevens moesten deze vorsten, wilden zij hunne politiek zien zegevieren, bedacht zijn op de bevordering der economische belangen hunner onderdanen en zooveel mogelijk de welvaart der landzaten in de hand werken.

Vandaar dat er een onmiskenbaar verband bestaat tusschen de daad van Philips van 1 Sept. 1428 en de Bourgondisch-Oostenrijksche politiek, meer dan men oogenschijnlijk zou vermoeden. Philips, die zoo juist de heerschappij over Holland en Zeeland had aanvaard, gaf toen aan de gezanten van Lubeck een vrijgeleide, om de geschillen tusschen de Duitsche en Hollandsche Hanzesteden uit

den weg te doen ruimen. Dit is de eerste daad van een gansche reeks, die de economische welvaart en de ontwikkeling der handelsbloei dezer gewesten tot doel zullen hebben; een daad, die als het ware het dieplood vormt, waardoor de Bourgondische vorst de macht der Duitsche Hanzesteden wenschte te peilen. En juist dat schijnt hem gelukt te zijn. Want al werden de geschillen niet bijgelegd en al voelden de Duitsche en Wendische steden zich nog machtig genoeg om de Hollandsche en Zeeuwsche het hoofd te bieden, sedert zien wij krachtiger dan ooit onze koopsteden zich weren tegen de aanspraken van die der Oostzee.

Tien jaren nog duurden de verwikkelingen; toen brak de oorlog uit, waarin vooral de Amsterdammers zich weerden, krachtig gerugsteund door den Bourgondischen landsheer.

Gaf deze eerst kaperbrieven uit, weldra, in 1340, rustte hij een vloot uit, die een expeditie naar de Oostzee ondernam en de Oosterlingen geducht in het nauw bracht. Reeds toen maakten de Hollandsche en Zeeuwsche janmaats zich beroemd; de overwinnende Hollanders voerden op het eind van dezen driejarigen oorlog een bezem in de mast, ten teeken dat zij de zee van vijanden hadden schoongeveegd [1]). En toen in 1441 de vrede van Kopenhagen gesloten werd, was het voordeel aan de zijde der Hollandsche steden, die sedert als eene zelfstandige macht tegenover de oude Hanze overstaan en haar ten slotte in alle opzichten overvleugelen. Zoo had de krachtige Bourgondische politiek tevens de economische machtsontwikkeling krachtig in de hand gewerkt.

Indien wij na deze uitweiding over de Bourgondisch-Oostenrijksche politiek en de Hanze het oog slaan op de Noord-Nederlandsche steden, dan vallen het eerst Amsterdam, Dordrecht, Zierikzee, Kampen en Deventer onder onze aandacht.

Toch meene men niet dat zij benoorden Rijn, Maas en Schelde de eenige steden van belang waren in dien tijd. Integendeel, in bijna gansch de Noordelijke Nederlanden, alleen Drenthe en den achterhoek van Gelderland en Overijsel uitgezonderd, vinden wij in de 15e eeuw eene bloeiende bevolking, welvarend door de opbrengst van visscherij,

1) Vgl. Ter Gouw, t. a. p. dl. III, bladz. 25. Ook hij gelooft dat het niets meer dan eene overlevering is. Maar waar of niet, de voorstelling van den bezem als overwinningsteeken in de mast is in elk geval zeer karakteristiek, waarom wij haar hier hebben ingelascht.

ındbouw en nijverheid; machtig door haar handelsverkeer langs en Rijn en hare betrekkingen met de Oostzeesteden, Moscovië, Ingeland en de Fransche kustplaatsen.

Vooral de haringhandel was in de 15e eeuw reeds een bestaanstak van groot gewicht. Sedert omstreeks 1390 Willem Beukelsz. van Biervliet het haringkaken had uitgevonden, nam de haringhandel zoo toe, dat reeds op het einde der 15e eeuw deze door vreemdelingen als de goudmijn van de Noordelijke Nederlanden beschouwd werd. Aan het einde dier eeuw vormt deze handel dan ook in de kleinere Hollandsche zeesteden het hoofdmiddel van bestaan. Hoorn, waar in 1416 het eerste groote haringnet werd gebreid, staat met Enkhuizen aan de spits. Maar eigenlijk nemen alle kustplaatsen in Holland en Zeeland er aan deel, en hangt zelfs van het gelukken der haringvisscherij een groot deel der welvaart der Noord-Nederlandsche steden af. Schiedam was beroemd voor het kaken van de visch; Zierikzee alleen telde ruim 500 visschers en de visschers te Vlissingen waren tevens gezocht als bekwame zeelieden. Maar feitelijk vormden zich door dezen handel overal in de Nederlanden allerlei middelen van bestaan. Hier werden netten gebreid; daar booten en schepen gebouwd; ginds ijzer- en houtwerk vervaardigd, of ontstonden lijnbanen; overal arbeid en daardoor handel en meer industrie.

Een geheele wisselwerking op economisch gebied was alzoo van dezen handel het gevolg, en niet het minst kwam daardoor de kleinere scheepsbouw tot bloei. In het midden der 15e eeuw was geheel Zeeland beroemd om het groot aantal zijner schepen. Zierikzee bouwde reeds in het begin dier eeuw de grootste schepen, dien men hier aantrof, en kort daarna begon men in geheel Zeeland groote zeewaardige schepen te bouwen. En al die schepen dienden voor de haringvangst en de vrachtvaart.

Waar het de vrachtvaart gold, trok vooral Zierikzee de voordeelen van het Zeeuwsche handelsverkeer door haar handel in meekrap en zout, twee belangrijke artikelen van uitvoer in die dagen. Ook voor de wolweverij verkreeg zij het monopolie voor de landen beooster Schelde. Goes dreef handel in zout en visch. Vlissingen en Veere eveneens. Brouwershaven daarentegen bloeide door den bierhandel, terwijl West-Capelle reeds sedert de 13e eeuw op Sluis, La Rochelle, Bordeaux, Engeland en Schotland handelde, waarbij vooral de Fransche en Zuid-Nederlandsche wijnen een belangrijk handelsartikel vormden.

Middelburg was eveneens een bloeiende stad. Zij, de plaats bij

uitnemendheid voor binnenlandsche industrie, zag binnen hare muren de lakenweverij tot bloei geraken en dreef voor die stof een belangrijken handel met Engeland. In 1380 werd de Engelsche wolstapel daar gevestigd, wat niet anders dan gunstig op haar bloei kon werken. Sedert werd de stad, behalve door de Engelsche, ook door andere vreemde kooplieden bezocht, vooral Italianen, die geregelde koopers der Engelsche wol werden en mede Oostersche of Zuidelijke voortbrengselen, zijden stoffen of ruwe zijde, katoen, peper, kaneel, nagelen, reukwerken, verfwaren, geneesmiddelen en andere artikelen tegen de producten der Hollandsche en Zeeuwsche nijverheid, inzonderheid laken en andere manufacturen, fijn linnen en fluweel, het laatste uit de Haarlemsche fabrieken, inruilden.

De lakenfabrikatie leverde niet minder in Holland het groote product voor den uitvoer. Naast Dordrecht's bloei als stapelplaats, waar soms, gelijk wij reeds gezien hebben, de Hanze hare kantoren vestigde, kunnen wij ook van den bloei van Dordrecht als fabrieksstad spreken. Behalve door haar handel met de plaatsen aan den boven- en beneden-Rijn en die met Engeland in wol, goud en zilver, kwam de stad door de lakennering tot bloei. Binnen hare wallen zag men tal van lakenweverijen en de gezellen van dit gild werden zoo groot in aantal, dat zij reeds aan het eind der 14e eeuw op luiden toon hunne eischen om hooger loon en korter arbeidstijd deden hooren. Ook de bierbrouwerijen moeten daar hebben gebloeid, doch het Dordrechtsch bier bleef in hoofdzaak een handelsartikel voor den omtrek.

Met betrekking tot den lakenhandel en ook tot den handel in granen, waarover wij straks even zullen spreken, namen in de Noordelijke Nederlanden de Hollandsche steden zeer zeker de eerste plaats in. Leiden vooral is in de 15e eeuw de zetel van een levendigen lakenhandel, door een krachtige lakennijverheid gevoed. De Hollandsche, en in het bijzonder de Leidsche lakens, waren in die eeuw zeer gewild en verdrongen de Vlaamsche en Friesche lakens bijna geheel. Alleen met het fijnere Vlaamsche fabrikaat konden zij niet wedijveren. Met groote zorg werd dan ook in de Hollandsche steden voor dezen belangrijken tak van handel en nijverheid gewaakt. Overal zien wij in de 15e en zelfs nog in de 16e eeuw de stedelijke besturen de gildekeuren over de „draperye" uitbreiden en kwaliteit en kwantiteit aan eene scherpe keuring onderworpen. In alle plaatsen staan waardijns aan het hoofd der draperie en werden de „drapeniers" gebonden aan een streng gildetoezicht, dat zelfs de kleinste bijzonderheden nauwkeurig in het oog hield. Toch

hebben ook hier de Engelsche concurrentie en de woelingen na den dood van Karel den Stouten hunne slechte uitwerking doen gevoelen, en aan lakennijverheid en lakenhandel beide groote schade toegebracht. Hoewel het begin der 16e eeuw dezen tak van bestaan dan ook nog in bloei ziet, zijn de kiemen van verval dan reeds aanwezig; het hoogtepunt valt in de laatste helft der 15e eeuw.

Naast Leiden kwamen tal van andere Hollandsche steden tot bloei, als Gouda, Alkmaar, Den Haag, Rotterdam en de straks genoemde kustplaatsen.

Naast den lakenhandel was vooral in die steden de handel in bieren een bloeiende bestaanstak, hoewel deze zich meer uitsluitend tot den omtrek dier plaatsen bepaalde. Die in boter en kaas, thans nog van weinig aanbelang, zou in de 16e eeuw een vlucht nemen en deze producten tot ver over onze grenzen bekend maken.

In het Oversticht zien wij in de 14e en 15e eeuw de steden Deventer en Kampen in vollen bloei, dank zij hun uitgebreiden handel met de andere Hanzesteden, waarin vooral Kampen een aanzienlijk deel had. Reeds in 1285 had de laatstgenoemde plaats zich handelsvrijheden weten te verwerven voor den handel op het noorden van Europa, en later, in de 14e eeuw, op het eiland Schonen, waarvan de stad ruimschoots de voordeelen trok en dientengevolge gedurig haar verkeer zag toenemen. Ook Deventer verkreeg gelijke vrijheden en dong met Kampen naar de eer van een eerste transitohaven voor den Rijnhandel en den Oostzeehandel te zijn. Ook Zutphen verkreeg reeds vroegtijdig handelsvoorrechten en ook Harderwijk breidde haar handel voortdurend uit.

Deze stad vooral wist van hare ligging aan de toen nog beter met de Noordzee verbonden Zuiderzee gebruik te maken, om den handel op de Oostzee uit te breiden. De goede verstandhouding tusschen den koning van Engeland en den hertog van Gelre bevorderde reeds in het begin der 14e eeuw ook den handel met gene zijde van het kanaal. Gedurende de geheele 14e en zelfs nog op het einde der 15e eeuw is Harderwijk dan ook naast Elburg de belangrijkste zeehaven van Gelre. Ook Zutphen nam aan den Oostzeehandel deel, terwijl Nijmegen, Arnhem en andere plaatsen een bloeienden Rijnhandel dreven. Volgens eene oude rekening van den tol te Lobith voeren in 1306 daar 1750 schepen langs, die aan den graaf tol moesten betalen. Bedenkt men, zegt Prof. Blok, dat eenige steden van Gelre en enkele daarbuiten vrijdom van dien tol genoten, en dat er in dat jaar wel 80 schepen uit Zutphen en

117 uit Arnhem voorbijgingen, dan zal het wel niet bovenmatig toeschijnen, wanneer wij het verkeer te Lobith reeds dan op 2500 schepen per jaar schatten. En dat verkeer, hoe kon het ook anders, breidde zich in de 14e en 15e eeuw voortdurend uit. Steeds bleef de Rijn de groote afvoerweg van Westelijk Duitschland naar zee. De producten van de Rijnstreek, als vruchten, wijn, boter, kaas, ijzer, steen en aardewerk, werden langs Lobith uitgevoerd, terwijl de Geldersche, Hollandsche en Stichtsche kooplieden Fransche wijnen, haring uit de Oostzee, gezouten visch uit de Noordzee, noten, Vlaamsche lakens, bier en granen naar de Rijnlanden verzonden. En hoe intensiever de bodem werd gecultiveerd, hoe meer de industrie toenam, hoe meer ook de Rijnhandel zich ontwikkelde en daarmede tegelijkertijd het scheepvaartverkeer.

Toch raken op het eind der 15e eeuw bijna al die plaatsen, althans voor zoover het den buitenlandschen handel betreft, in verval. De aanslibbing der wadden op de kust der Zuiderzee en ook aan de zijde van Groningen droeg daartoe niet minder bij als de eeuwigdurende veeten in Friesland en de woelingen, de binnenlandsche oorlogen in Gelderland. Stavoren en Dokkum werden in de 15e eeuw nauwlijks meer als handelsplaatsen genoemd en de Friesche handel op Engeland en de Oostzee is dan reeds zoo goed als verdwenen. Ook de Geldersche en Overijselsche Hanzesteden, hoewel deze meer handelsbloei dan de Friesche behielden, ondergingen een gelijk lot.

Al die plaatsen trachtten op eene enkele uitzondering na echter door de bevordering van de nijverheid te herwinnen, wat door den achteruitgang der handelsbetrekkingen werd verloren. Vooral Kampen, zoo gunstig aan den IJselmond gelegen, werd daardoor eene plaats van groot gewicht voor den binnenlandschen handel. In het bijzonder werd deze stad, wat de meeste Geldersche, Overijselsche en Friesche steden werden, eene plaats van waar uit een levendige binnenlandsche handel op Amsterdam gedreven werd, terwijl hoe langer hoe meer geheel het Noord-Nederlandsche handelsverkeer haar middelpunt vond in deze machtige koopstad, toen reeds de korenschuur van Nederland en Westelijk Duitschland, straks het Venetië van het noorden, waarop alle gewesten het oog gevestigd hielden als de hoofdzetel van in- en uitvoer van alle handelsproducten.

Kan het Amsterdam van het einde der 15e eeuw ook al niet met de machtige koopstad der 17e eeuw worden vergeleken, toch kan op het einde der 15e eeuw geen andere Noord-Nederlandsche stad in hare schaduw staan. De Amsterdamsche kooplieden dreven

oostwaarts handel in Pruissen en Lijfland, in Denemarken, waar hun zelfs bijzondere voorrechten waren geschonken, en eveneens met de Wendische steden, Zweden, Noorwegen, Ditmarschen, Holstein en Oost-Friesland. Westwaarts voeren zij op Brabant en Vlaanderen, Engeland, Schotland, Frankrijk en Spanje. Reeds was de stad meer dan twee honderd schepen rijk, waarmede hare kooplieden hunne waren naar bijna alle havens der christenheid vervoerden, althans voor zoover die tusschen de Middellandsche en Oostzee gelegen waren. De havens der Middellandsche zee zelf werden door de Amsterdamsche kooplieden zoo goed als niet bezocht; Antwerpen, hoog uitstekend in macht en invloed boven hare Noord-Nederlandsche zusterstad, trok daarvan alle voordeelen.

Vooral met betrekking tot den korenhandel was Amsterdam voor de Noordelijke Nederlanden het middelpunt. Het kleine land, reeds toen sterk bevolkt en niet intensief genoeg gecultiveerd, moest van buiten af van koren worden voorzien, wilde de bevolking in het bezit komen van de noodzakelijkste levensbehoeften. Rekent men daarbij de ondernemingszucht der Amsterdamsche kooplieden, die op eigen schepen de goederen van uit Oostland transporteerden, dan kan het ons geen verwondering baren, dat reeds in het midden der 15e eeuw Amsterdam de korenmarkt der Noordelijke Nederlanden was en dat de kooplieden in granen onder de Amsterdamsche handelaars den eersten rang bekleedden. Op het einde der 15e eeuw, toen de vrachtvaart zich meer en meer had ontwikkeld, zien wij dan ook de korenkooplieden zich meer en meer aan de middeleeuwsche economische ideeën ontworstelen en tot groothandelaars ontwikkelen, die op de Amsterdamsche beurs de ladingen koren reeds van de reeders opkoopen voor zij zijn aangekomen. Of wel, zij voeren op de Zuiderzee de korenschepen tegemoet en kochten de geheele lading in eens op. Wel een bewijs hoe de handel reeds toen van karakter veranderd was en de koopman van tusschenpersoon een handelaar was geworden in den zin, dien wij daaraan hechten. Maar daar het opkoopen van granen groote duurte, vooral in tijden van schaarschte, met zich bracht, trachtten burgemeesteren en vroedschappen door bepaalde keuren zulks te verhinderen. Edoch, niets mocht baten; de oude handelsideeën keerden niet terug en de besluiten werden voor korten tijd slechts noode opgevolgd.

Naast den korenhandel ontwikkelde zich ook de lakenhandel te Amsterdam, die tevens een levendigen wolhandel tengevolge had. Engelsche, Schotsche, Oostersche, Deensche en Spaansche wol werd hier in groote hoeveelheden aangevoerd, en onschatbaar was

de uitvoer van lakens naar de Oostzee, Noord-Duitschland en den Rijn, en die in linnen en andere stoffen, als kanefas, sarge, karsaaijen en fusteinen. Niet minder aanzienlijk was de houthandel. Van de Haarlemmerpoort af, die toen aan het begin der tegenwoordige Haarlemmerstraat stond, tot aan den schreijerstoren toe vond men een rij opslagplaatsen, bepaaldelijk voor den houthandel bestemd. Ook de Amsterdamsche bierhandel was van belang. Uit Haarlem, Gouda en Amersfoort werden daar verschillende soorten bieren aangevoerd, die van uit Amsterdam wederom naar andere plaatsen werden verhandeld. De handel in Rijnsche, Fransche en Spaansche wijnen, die vooral met de Oostzeeplaatsen gedreven werd, mocht voor dien tijd evenmin onbelangrijk heeten. Eveneens dreef Amsterdam een levendigen buitenlandschen handel in zout en een levendigen handel in metalen; zoowel ijzer en koper, als tin en lood werden hier in groote hoeveelheden aangebracht en naar andere plaatsen vervoerd. Volgens eenige keuren uit het laatst der 15e eeuw en de informatie van 1514 werden hier bovendien nog de volgende waren verhandeld: boter, kaas, spek, vleesch, olie, honing, hazelnooten, specerijen, vlas, hennep, kabelgaren, huiden, glas, kramerijen, zeep, was, traan, talk, pek, teer, asch, kalk, salpeter, barnsteen, turf, meekrap, lakmoes, haring, zalm, sprot, stokvisch en Schonensche aal.

De gewesten, waarop de Amsterdamsche kooplieden hun binnenlandschen handel dreven, waren het Neder- en het Oversticht, Gelderland en Friesland, en daarin vooral de steden Utrecht en Amersfoort; Deventer, Kampen en Zwol; Harderwijk, Elburg en Nijmegen; Stavoren en Groningen. Langs de Schelde voeren de Amsterdammers op Antwerpen en dreven dan ook een levendigen handel met die stad niet alleen, maar met geheel Brabant en Vlaanderen.

Ook met Keulen en Wezel en de steden aan den Boven-Rijn, ja zelfs tot Bazel toe, werden door Amsterdam levendige handelsbetrekkingen onderhouden. In Duitschland handelden de Amsterdamsche kooplieden over land met de Westfaalsche, Saksische en Marksche Hanzesteden; over zee op Hamburg en Bremen, en langs de Oostzeekust met de Pruissische, Wendische en Lijflandsche havenplaatsen.

In het bijzonder was Dantzig een hoofdmarkt voor Amsterdam en in Lijfland genoten de Amsterdammers groote voorrechten, die bij een verdrag op 15 September 1495 nog eens werden vernieuwd en bevestigd. En ook met Denemarken onderhield de stad Amster-

dam ten bate van den handel vriendschappelijke betrekkingen, en geen wonder, daar de Deensche koning den Sondtol in zijne macht had. Met Zweden had Amsterdam evengoed handelsrelaties. De stad had op den 13^{en} December 1487 een privilegie van den Zweedschen koning verworven, waaruit blijkt, dat onze kooplieden met zout, wijnen, specerijen, lakens en stoffen op Wyborg voeren, terwijl zij rogge, teer en andere waren als retourlading innamen. Ook de Fransche koning schonk den 16^{en} Februari 1494 aan Amsterdam en vijf andere groote Hollandsche steden een privilegie; wel een bewijs hoe ook daar de Hollandsche handelaar in aanzien was toegenomen.

Geen wonder dan ook, dat men toen reeds zeide; dat te Amsterdam ieder van den handel leefde. Een koopmansgeest doordrong het geheele Amsterdamsche leven en bezielde mannen en vrouwen, jongen en ouden; een geest, die straks, wanneer het morsche gebouw der middeleeuwen moest ineenstorten, gansch de Noordelijke Nederlanden zou beheerschen en de bevolking daarvan zou voeren tot tal van glanschrijke overwinningen in den strijd om het economisch volksbestaan.

Door zooveel handel gevoed, telde Amsterdam reeds op het einde der 15^{e} eeuw tal van scheepstimmerwerven, touwslagerijen, zeilmakerijen, smederijen, kuiperijen, teer- en zeepziederijen, olieslagerijen, linnenweverijen, bierbrouwerijen, en wat dies meer zij. In het begin der 16^{e} eeuw nam vooral het bierbrouwen sterk toe, een bewijs te meer voor den toenemenden handelsbloei der Amsterdamsche bevolking.

Het kon wel niet anders of bij zooveel welvaart moest ook de wisselhandel, de geldhandel bloeien. Werden de wisselaars oudtijds door den graaf aangesteld, reeds in 1440 had Filips van Bourgondië aan de steden Haarlem, Delft, Leiden en Amsterdam verlof gegeven wisselaars aan te stellen, om ieder de gelegenheid te verschaffen zich steeds van gereede penningen te voorzien. En mede werden door geheel de Noordelijke- en Zuidelijke Nederlanden lombarden aangetroffen, terwijl ook de makelaardij hier en daar tot bloei begon te komen. Toch was de munt nog niet op vasten voet gebracht en eerst de regeering van Karel V zou streng toezicht op de munt en den geldhandel gaan uitoefenen.

Te midden van de vervorming der Middel-Nederlandsche handelsbegrippen en het steeds intensiever wordende verkeer tusschen de Nederlanden en de steden aan Noord- en Oostzee, in Engeland, Frankrijk en Portugal, hebben plotseling drie gebeurtenissen plaats, die voor onzen handel een nieuw tijdperk openen en dien van bloei tot grootheid zullen brengen.

De eerste, wij behoeven het zeker niet te zeggen, is de ontdekking van Amerika door den koenen en stouten zeevaarder Christophorus Columbus in 1492. Hij, de kloeke zeeman, die den zeeweg naar Indië zocht, durfde met slechts drie kleine scheepjes, met 120 koppen bemand, hem na veel moeite door koningin Isabella van Castilie voor zijn doel afgestaan, de gevaren van den Atlantischen Oceaan trotseeren en ontdekte het machtige goudland, het latere Amerika. En bijna tegelijkertijd, in 1498, ontdekte de niet minder koene Portugees Vasco de Gama den zeeweg naar het werkelijke Indië, en reeds in 1506 zeilden de Portugeezen naar Ceylon. Wat al verandering dit te weeg moest brengen, wij zullen het in ons volgend hoofdstuk in enkele trekken beschrijven. Voor geheel de beschaafde wereld brak een nieuw tijdperk aan ten opzichte van het economisch verkeersleven, straks gevolgd door een hoog schitterend geestesleven.

Voor de Nederlanden, de groote koopsteden Antwerpen en Amsterdam bovenal, hadden deze gebeurtenissen bij uitstek hunne schitterende gevolgen. Zich gedurende de 15e eeuw gevormd hebbende tot de gewesten, wier bewoners de vrachtvaarders van een groot deel van Europa mochten worden genoemd, moest hun reeds alleen daardoor een deel van het plotseling ontzagwekkend toenemend handelsverkeer toevallen. Maar nu — en dit is de derde gebeurtenis, waarop wij doelden — de heer der meeste Nederlandsche gewesten zich huwde aan de eenige dochter van die vorstin, die aan Columbus de drie schepen had verstrekt, aan wie dus het goudland behoorde, moest, daar Isabella kinderloos overleed, de nauwe band, die ons aan Spanje ging binden, den Nederlanden dubbel voordeel brengen. Het was in 1506, dat zulks plaats had; het jaar waarmede wij dit hoofdstuk besluiten.

Mocht de nog jeugdige Philips ook nog in hetzelfde jaar overlijden, zijn zoon Karel zou grootscher dan zijn vader wellicht ooit had gekund, diens plannen èn in de Nederlanden èn in Spanje verwezenlijken; hij, de man, in wiens rijken de zon niet op of onder zou gaan.

Slechts eene zaak echter zou ons in den weg kunnen staan, om van de komende handelsbeweging het grootst mogelijke voordeel te trekken, en wel Engeland's naijver.

Engeland [1], nog niet de koopstaat van thans, en wat handel

1) Vgl. voor onzen handel met Engeland op het eind der 15e en het begin der 16e eeuw vooral: Georg Schanz, Die Handelsbeziehungen zwischen England und der Niederlanden. 1485 bis 1547. Wurzburg 1879.

en scheepvaart betrof niet in de schaduw staande van de Nederlanden, had reeds, gelijk wij gezien hebben, een deel der Nederlandsche lakennijverheid tot zich getrokken en zag den voortdurenden bloei van onzen handel met leede oogen aan. Bovendien was sedert Engeland in 1428 Philips van Bourgondië in het verkrijgen dezer gewesten van zijne nicht Jacoba den voet had dwars gezet, de verhouding tusschen de Engelsche en Bourgondische vorsten voortdurend gespannen geweest. Wat gedaan, indien Engeland ons in onze vrachtvaart benadeelde; zijne havens voor ons sloot en zelf zich met ijver op de scheepvaart ging toeleggen, waarvoor het zoo bij uitstek gunstig gelegen was? Onze kooplieden mochten hier en daar ruime voorrechten genieten, maar het begrip van handelsvrijheid was nog ver te zoeken.

Maar gelukkig; de heldere politieke blik der Bourgondisch-Oostenrijksche vorsten verloochende zich ook op economisch gebied niet. Nog in hetzelfde jaar van zijn huwelijk met de Spaansche prinses sloot Philips met Hendrik VII van Engeland een tractaat, de „Magnus Intercursus", dat naast artikelen over de politieke verhouding tusschen de Engelsche en Bourgondisch-Oostenrijksche vorsten ook bepalingen omtrent scheepvaart en koophandel bevatte. Zouden daarbij in het bijzonder alle handel en visscherij voortaan zonder bijzondere vergunning aan de Nederlanders geoorloofd zijn en de handel alleen getroffen worden door de tollen, die sedert vijftig jaar bestonden, van nog meer belang was de bepaling dat geen enkel handelsartikel, van waar ook afkomstig, zou worden geweerd en de veiligheid van schip en lading, vooral tegenover kaperij en ingeval van schipbreuk, verzekerd zou zijn. Door deze bepaling werd in het bijzonder onze vrachtvaart op Engeland, ook voor de Indische voortbrengselen, voor goed verzekerd en, wat meer zegt, ons iniatief ten opzichte der vrachtvaart meer dan ooit aangewakkerd, ten koste grootendeels der Engelsche reeders en kooplieden, die alle voordeelen van den nieuw ontluikenden wereldhandel in onze handen zagen overgaan. Zoo bleven wij de vrachtvaarders voor Noord- en West-Europa en werden straks daardoor de rijkste economische staat van dit werelddeel.

Niet ten onrechte hebben de Engelsche kooplieden, wat door ons van achteren wordt ingezien, de nadeelen van dit tractaat voor eigen vooruitgang en bloei gevoeld. De pogingen der Engelsche kooplieden tot opheffing daarvan hielden onverpoosd aan en namen steeds toe, naarmate het gewicht der nieuwe ontdekkingen meer en meer werd gevoeld. Een oogenblik, in 1506, gelukte het hun

zelfs dit tractaat door een veel ongunstiger verdrag te doen vervangen, den „Malus Intercursus," waarbij de Engelsche handel zeer groote voordeelen ontving. Maar de Nederlandsche regeering weigerde het afgedwongen stuk goed te keuren en de dood van den Spaanschen koning, die het gesloten had, deed het geheel verdwijnen. Daardoor werd in 1507 het verdrag van 1496 weder van kracht en is dit gebleven, ondanks de herhaalde pogingen der Engelschen daartegen, tot het midden der 17e eeuw.

De kamp om het economisch volksbestaan tusschen Engeland en de Nederlanden, toen, in 1507, aangevangen, heeft in de drie eeuwen van zijn duur machtige perioden doorleefd, schitterend door heldenmoed en wegslepend door den strijd van hooge en fiere gestalten, kampend om de eer der victorie en de belangen van het vaderland. En juist daarom is het jaar 1507 van zoo groot gewicht in de geschiedenis van den Nederlandschen handel.

Aanvangspunt van bloei, tengevolge van schitterende ontdekkingen en onzer vereeniging met Spanje, is het tevens het aanvangspunt van onzen grootsten economischen strijd, eenmaal met roem gestreden in onzen fieren heldeneeuw.

HOOFDSTUK IV.

Het Overgangstijdperk. Van 1507—1596.

HET BLOEITIJDPERK DER MIDDEL-NEDERLANDSCHE HANDELSGESCHIEDENIS.

Moge het in de oogen van velen gewaagd schijnen een nieuw tijdperk onzer Handelsgeschiedenis te openen eenige jaren na de ontdekking van Amerika en den zeeweg naar Indië, nog meer gewaagd zou het mogen heeten dat tijdvak met den naam van „Overgangstijdperk" te bestempelen.

Maar ten onrechte!

Hij, die alleen let op den plotseling verruimden blik van volkeren en individuen in den aanvang der 16e eeuw, zonder een oog te hebben voor den eigenaardigen toestand der verschillende volken in het bijzonder, zal het niet zwaar vallen onze nieuwere Handelsgeschiedenis met 1492 of 1496 te openen. Met recht zou dan gezegd mogen worden van het in het vorig hoofdstuk zoo gewichtig genoemde tractaat van 1496, weder van kracht geworden in 1507, wat De Rooy in zijne Geschiedenis van den Nederlandsche Handel opmerkte, dat dit al mede het voornaamste was, wat de regeering van Philips den Schoonen ter zake van den handel heeft opgeleverd [1]). Een los daarheen geworpen opmerking, zoo men ziet, alsof het een zaak van minder gewicht gold. Maar hij, die let op de

1) DE ROOIJ, Gesch. v. d. Ned. Handel, bladz. 240. Het tractaat, waarover sprake is, vindt men in zijn geheel bij v. METEREN, Hist. der Nederl. ende haerder Nabueren Oorlogen, onder den titel: Tractatus Pacis et mutui Comercii, sive Intercursus Mercium, conclusus Londini Anno 1495, die Februarii 24, inter Henricus septimum Regem Angliae et Philippum Archiducem Austriae, Ducem Burgundiae, etc. Ook onder den titel van „Contract van Entrecours met Engelandt" of „Groot Commercie-Tractaat" wordt dit tractaat dikwerf aangeduid. Het meest gebruikelijk is echter de benaming. „Magnus Intercursus". Vgl. DE ROOIJ, t. a. p. blad. 134, BLOK, Gesch. Ned. Volk, dl. II, bladz. 503, en VAN METEREN fo. 32 en v.v., uitg. 1652? en 1663, folio. Ons exempl. van Van Meteren heeft een fraai geschreven titel, waarop 1652 als jaar van uitgave vermeld wordt.

bijzondere politieke, religieuze en economische ontwikkeling van ons volk, toen nog meer dan thans noodwendig schakels van een en denzelfden keten, komt tot een ander resultaat. Hij ziet hoe in het begin van het bijkans honderdjarig tijdperk, dat volgde, de Nederlanden op elk gebied nog met beide voeten in de middeleeuwen staan, om straks eerst, wanneer de Bourgondisch-Oostenrijksche politiek, om deze landen tot een staatkundig- en economisch organisch geheel te vormen, door de fouten van het Spaansch regiment fiasco heeft gemaakt, op het terrein van staatkundige-, economische- en geestesontwikkeling een eigen richting in te slaan, scherp onderscheiden van het streven der oude landsheeren.

Dat is het tijdperk van den opstand; het tijdperk van de wording der republiek. En wanneer die republiek is gesticht en hare moeilijkste jaren heeft doorworsteld; hare vleugelen begint uit te slaan, en eerst op economisch terrein, later op het gebied der geestesontwikkeling, haar eigen weg zoekt, afgescheiden van die van andere volken, afgescheiden ook van de vroegere handelspolitiek, waaronder deze gewesten beschouwd werden als het groote centrum voor den handel tusschen Oost- en Middellandsche zee, zonder meer; eerst dan begint voor ons volk de nieuwe geschiedenis als die der Republiek der Vereenigde Nederlanden en onze Nieuwe Handelsgeschiedenis als de historie der eerste Europeesche koloniale mogendheid.

Zonder de ontdekking van Amerika en de ontdekking van den zeeweg naar Indië, zonder de groote hervorming, die op het gebied van kerk en geloof gansch Europa tot diep in de 17e eeuw beroerde, zonder de goede werking van de eenheidspolitiek der Bourgondisch-Oostenrijksche vorsten, zelfs zonder de slechte werking daarvan, zou een zoo vernieuwd en verrijkt leven van ons volk op elk gebied in de 17e eeuw niet hebben plaats gehad. En daarom is voor onze Handelsgeschiedenis de 16e eeuw dan ook het overgangstijdperk, dat ons volk langzamerhand voert naar de nieuwe banen eener grootsche en ongekende economische volksontwikkeling; dat de bekroning ziet van middeleeuwsche traditie, vorstenpolitiek en volksontwikkeling, maar mede het gloren van een nieuwen dageraad; het gloren van het morgenrood der vrijheid en de eerste schreden op den weg naar nooit gekenden handelsbloei.

Waar zooveel oorzaken in de 16e eeuw medewerkten, om ons volk naar die nieuwe banen heen te voeren, daar kan het niet anders, of wij moeten op de algemeene omkeering in het sociale leven der 16e eeuw een oogenblik het oog vestigen, om daarna de

richting aan te geven, waarin onze handel zich gedurende dat tijdperk heeft bewogen, en aan te wijzen hoe ten slotte door den overmachtigen kamp tegen het overmoedige Spanje het voordeel, ook der economische ontwikkeling, alleen aan de zijde der Noordelijke Nederlanden viel.

De geest der 16e eeuw is een geest van algemeene vernieuwing, die zich met kracht in het Europeesche volksleven openbaart [1]). Nieuwe economische verschijnselen doen zich voor, die het samenstel der maatschappelijke verhoudingen in gansch dit werelddeel geheel en al wijzigen. De groote kerkhervormers, hetzij zij zich van de oude kerk losscheuren, of, gelijk Erasmus, daaraan getrouw blijven, treden in de eerste plaats op den voorgrond. Hunne prediking, roerend de harten van duizenden en duizenden, doet de menschen tot zich zelven keeren en beslissen welke baan voortaan hun geest en gemoed zal volgen. Voor het eerst, sedert eeuwen, wordt de prediking der godsdienstidealen weder aan het volk gebracht. Een nieuw en opgewekt geestesleven openbaart zich, waaraan ook de lagere klassen in Duitschland en de Nederlanden deel nemen, zoo zelfs, dat straks daar de uiterste richtingen zich ontwikkelen en een mystisch socialisme met schel bazuingeklank en daden van overmoed een nieuwe maatschappij op nieuwe grondslagen tracht te prediken en op te bouwen.

Naast deze wisselwerking van religieuze ideeën komt nu ook de nieuwe economische volksontwikkeling haar aandeel in de vervorming der maatschappij vragen, of liever in de sociale verhoudingen der menschen.

Prof. Quack karakteriseert in zijn meergemeld werk „De Socialisten" dien toestand zeer terecht, wanneer hij zegt, dat de in de middeleeuwen zoo sterk afgesloten kringen thans werden geopend. De muren, die de vele bijzondere genootschappen of huishoudingen voorheen omringden, werden voor een goed deel doorbroken; de staketsels en de heiningen omver gerukt; een vrijer adem, een vrijer leven werd over alles en allen uitgegoten.

Naast de kerk, die schudt en beeft en kraakt in al haar voe-

1) Zie de leidende gedachten van den ontwikkelingsgang der 16e eeuw en de groote vervorming van maatschappij en samenleving en der sociale verhoudingen bij uitstek weergegeven in het meergemelde boek van Mr. H. P. G. Quack, De Socialisten, dl. I, bladz. 98 en v.v.

gen, knarsen de geschubte pantsers en maliënkolders der middeleeuwsche ridders. Zij, vroeger reeds door de opkomende steden en plattelandsbevolking sterk in hunne macht geknot, worden staatsdienaren van vorsten of bekleeden spoedig nog slechts hooge ambten in gewest of staat. Hun leven als afzonderlijke stand heeft afgedaan, al steken zij in vele opzichten nog hoog boven de gewone bevolking uit. Ook onder den boerenstand, de bevolking van het platte land, vinden groote veranderingen plaats, vooral in Duitschland, waar het ridderwezen in al zijn volheid het langst was staande gebleven. Velen trekken naar de steden; bijna allen maken zich grootendeels van oude diensten, verplichtingen en verhoudingen vrij.

En gelijk bij adel en boerenstand nemen wij ook in de steden eene algeheele wijziging waar. Reeds spoedig kunnen de burgerijen zich in hunne gildenassociatiën niet zoo stevig en afgesloten meer handhaven; ook daar komt scheuring. Omdat de middelen van verkeer beter werden, werd het debouché der in de steden vervaardigde producten, de markt, weldra niet meer zoo eng beperkt tot den kring der eigen gemeente; de algemeene handel nam toe. Reeds daardoor alleen werd het gildenwezen, voor zoover het eene organisatie der consumptie was, in zijn stevig afgesloten bestaan aangetast. Aan den anderen kant echter ontstond, vooral in de Nederlanden, samenwerking op een terrein, waar men dat vroeger niet mogelijk rekende; op het einde der 16e eeuw voelen vooral in ons vaderland adel en burgerij zich staatkundig, niet staatsrechtelijk, een.

Naast al die wijzigingen der verschillende verhoudingen van staat, maatschappij en bevolking, wordt nog eene opmerkelijke verandering in het economisch verkeersleven waargenomen door de toevloeiïng van het geld. Alle banden en betrekkingen werden daardoor leniger, losgemaakt als zij werden uit het enge keurslijf van den vroeger aangegeven middeleeuwschen handelsgeest. Het nieuwe goud kwam uit Amerika, en Spanje kreeg dus door den greep der „conquistadores" (veroveraars) den eersten gouden regen. Wel kwam onder Karel V nog niet zooveel edel metaal uit Amerika, dan men vroeger wel meende, en eerst lang na de ontdekking van het nieuwe werelddeel werd de aanvoer van goud en zilver van eenig belang. Pas zeven-en-dertig jaren na de ontdekking van Amerika, toen Brazilië, Cuba en Mexico reeds in bezit waren genomen, ja zelfs de Stille Zuidzee reeds was bevaren en Californië bezocht, ontdekten de Spanjaarden in 1529, onder aan-

voering van Francisco Pizarro, eindelijk het zoo lang gezochte goudland, Peru. Groot was inderdaad de buit dien zij hier maakten; weldra speelden de Spanjaarden met goud als koperen pasmunt. De gouddorst overmande hen. Met de grootste barbaarschheid gingen zij dan ook tegen de onschuldige Peruanen te werk, om de verlangde schatten machtig te worden; de gruwelen, door den woesten Spanjool daar gepleegd, zijn met geen pen te beschrijven. Spoedig echter zond de Spaansche regeering een man van diep doorzicht en groote belangloosheid, Pedro de la Gasca, naar Amerika, die Pizarro gevangen nam, den geweldenaar deed onthoofden en de rust eenigzins herstelde. Sedert dien tijd nam de aanvoer van goud en zilver in Spanje toe. In 1533 bedroeg die aanvoer 150.000 ducaten, in een ander jaar 50.000, terwijl de zoogenaamde onmetelijke buit van Peru 350.000 ducaten gold. Maar later, onder Philips II, kwam er veel meer en steeg de aanvoer ontzaggelijk, totdat deze in het begin der zeventiende eeuw zijn hoogtepunt bereikte.

Maar niettemin, ook al was die aanvoer in de eerste helft der 16e eeuw niet zoo groot, als men vroeger wel dacht, bracht reeds het eerste goud een geheele ommekeer in de maatschappelijke verhoudingen te weeg. Het begrip van de geldswaarde begon zich te vestigen. De middeleeuwsche opvatting van dienst en wederdienst begon zich te wijzigen; het economisch verkeersleven begon zich meer en meer te ontwikkelen in de richting van een intensief ontginningswerk en ruilverkeer.

Overal zocht men sedert het geld. In Duitschland alleen, waar men vroeger van het bestaan van zilvermijnen geen flauw vermoeden had gehad, delfde men in de 16e eeuw bijna evenveel aan edele metalen uit de mijnen, als uit geheel Amerika in die jaren naar Spanje werd uitgevoerd. Maar toch bleef Amerika het Eldorado, het goudland, waarheen ieder de oogen wendde. Reeds Columbus, de vrome en devote Katholiek, had opgemerkt, dat goud een wonderbaar ding was. „Wie het bezit — zoo zeide hij — is heer en meester van alles wat hij wenscht en wat zijne oogen zien. Door goud kan men zelfs de zielen in het paradijs laten aankomen." Behoeft het nog gezegd, dat zulk een opvatting de dood voor de middeleeuwsche levensbeschouwing was.

Wat vooral veranderde, in geheel Europa, dus ook in de Nederlanden, was het begrip van den rijkdom. Niet meer de eigendom van den grond, het groot-grondbezit, creëerde dat begrip, maar het bezit van het geld. Wie dat bezat, was rijk, ook al had hij geen enkel stuk land. Zoo begrepen het zelfs een Jan Matthijszen

en Jan van Leyden, de hoofden der wederdoopers in Munster; zij deden alles door het geld [1]). Vroeger dacht men niet aan geld; slechts joden of handelaars in Venetië of Genua hadden een schat van muntstukken. Maar de edelman noch de landbewoner had daar iets aan. Het landbezit was grondslag van alles.

Sedert nu het geld de plaats van den grondeigendom gaat innemen, krijgt de geheele Europeesche maatschappij een minder loom en conservatief karakter. Het geld, steeds verwisselend van meester, brengt leniger toestanden te weeg. En die beweeglijkheid der maatschappij werd steeds grooter, naarmate het geld een prikkel werd tot verderen omzet; industrie en handel namen daardoor een vlucht, die zij vroeger niet hadden gekend. Ook de exploitatie van den grond en de bergwerken wijzigde zich geheel en al. Het kapitaal, de kapitaalsrente en de op het kapitaal-bezit gefundeerde productiewijze begonnen zich te doen gelden, en gaven steeds meer het aanzien aan een gezeten middenklasse. Ook de verhouding der koopwaren onderling werd door de vermeerdering van het geld in dit tijdperk geheel gewijzigd. Waar kort te voren nog ruiling van goederen in natura geschiedde, begon de handel meer en meer op te leven. Maar mede werden alle waren, zoowel consumptie- als weeldeartikelen, plotseling duurder. Alleen onder Philips II zijn de prijzen meer dan verdubbeld.

Zonderling was het, hoe weinig men in Europa de oorzaak hiervan begreep. Overal onderstelde men geheime listen en kuiperijen der geldmannen. Vooral Luther, hoe machtig hervormer ook, begreep niets van deze omzwenking in de prijzen der koopwaren en donderde immer heftiger tegen de vierdubbele dieven en moordenaars, die steeds door de prijzen verhoogen. „Zoo'n woekeraar zit daar maar rustig op zijn stoel — zegt Luther — en veel beter was het toch, dat hij aan een galg hing, en opgevreten werd door even zooveel raven, als hij guldens heeft gestolen, indien er ten minste zooveel vleesch aan zijn lijf zit, dat zooveel raven elk een stukje kunnen krijgen." En zoo bulderde hij voort — zegt Prof. Quack —, den klankladder op en neder van alle tonen en spreekwijzen [2]).

1) Zie over de Wederdoopers vooral: Cornelius, Geschichte des Munsterschen Aufruhrs. — Ranke, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, en Lambert Hortensius, Oproer der Wederdooperen, waarvan een folio exempl. met fraai uit de hand gekleurde kopergravuren ter Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam aanwezig is.

2) Vgl. Mr. H. P. G. Quack, t. a. p., bladz. 103.

Indien wij, van den algemeenen toestand afstappend, het oog naar ons vaderland wenden, dan nemen wij ook daar in vele toestanden een groote ommekeer waar, en dat niet het minst ten opzichte van het geld en de prijzen.

In West-Friesland b.v., zoo dicht bij het kooprijke Amsterdam gelegen, had men vroeger volslagen gebrek aan pasmunt. In zijne bekende „Tien jaren" haalt Prof. Fruin daarover zeer eigenaardige voorbeelden aan [1]). Zoo stond volgens het kleine kroniekje van Leeghwater, in de eerste jaren van Karel V op het eiland, dat zich tusschen de beide, later drooggemaakte wateren van de Schermer en de Purmer bevond, maar een enkele molen, waar alle boeren hun graan moesten laten malen voor een oortje den zak. Dikwerf konden zij echter dat maalloon niet bijeen brengen en betaalden met eieren. De eenige waschvrouw, die de hoofddoeken der deftige boerinnen met zeep in plaats van den gewonen duivendrek wiesch, een Brabantsche van afkomst, ontving één ei voor haar moeite; en tweeëndertig eieren golden één stuiver. Let nu op, hoe reeds in het begin der eeuw die toestanden veranderen en alles hooger in prijs wordt. De Huiszittenmeesters te Amsterdam, die in het bezit van een scheepskraan waren, verhuurden deze in 1498 voor 12 gulden; in 1511 gold de huur voor hetzelfde voorwerp en denzelfden tijd reeds 48 gulden [2]). Dergelijke voorbeelden zijn er meer, doch reeds dit kan volstaan.

Toch gevoelden wij, voor zoover het onzen handel, scheepvaart en zelfs politieke verhoudingen, ja het geheele maatschappelijk leven betrof, dien algeheelen ommekeer in het sociale leven der volken niet in die mate als de Zuid-Europeesche volken of Duitschland. Echter wel met betrekking tot het religieuze leven. Schitterend was de economische vooruitgang van ons volk onder Karel V, bloeiender steeds zijn handel en uitgebreider voortdurend zijn verkeer, doch het economische vraagstuk hield slechts weinigen bezig, terwijl allen zich met kracht en gloed werpen op de groote vragen van den godsdienst. De 16e eeuw is voor ons volk bij uitstek het religieuze tijdperk, ook in het sociale en politieke leven van ons volk, hoewel het tevens in zich omvat de voorwaarden van de wording van onzen lateren economischen bloei.

Meer dan alle goud van Amerika en alle ontginning der Duitsche

1) Vgl. R. Fruin, Tien jaren uit den Tachtigjarigen oorlog, 1588—1598, 5e uitg., 's-Gravenhage 1899, bladz. 230, 231.

2) Vgl. Ter Gouw, Gesch. van Amsterdam, dl. III, bladz. 253.

bergwerken is voor den Nederlandschen handel en verkeer de ontdekking van den zeeweg naar Indië door de Portugeezen geweest. Een oogenblik slechts wenschen wij daarbij stil te staan.

Reeds de geheele 15e eeuw door hadden de Portugeesche zeevaarders, naijverig op den roem en handelsbloei van Venetië en Genua, gezocht naar den zeeweg naar Indië. Nadat de Portugeezen zich in het begin der 15e eeuw op de noordkust van Afrika hadden gevestigd, was het vooral de Infant Hendrik, zoon van den Portugeeschen koning Jao I, die de ontdekkingsreizen langs de Afrikaansche kust aanmoedigde. Zoo ontdekten Portugeesche zeevaarders in 1420 het eiland Madera, waar een Portugeesche volksplanting werd gevestigd, die er vooral suikerriet en wijnstokken verbouwde. Weldra kwam men nu aan de Kanarische eilanden. Aan den moedigen Gil.-Eannes (Gilianes) gelukte het in 1433 kaap Non om te zeilen, wat men vroeger voor onmogelijk had gehouden, en sedert werd deze kaap, die zich aan de N. W. kust van Afrika, op 26° 6′ N.-br. bevindt, kaap Bojador of omgezeilde kaap genoemd. De Azorische eilanden, reeds vroeger ontdekt, werden in 1449 het eerst bevolkt. Zij werden later ook wel eens de Vlaamsche eilanden genoemd, omdat zij voor de tweede maal met een volksplanting uit Vlaanderen werden bezet. In 1447 ontdekte Fernandez kaap Verde, of de Groene kaap, en bereikte Lanzorat den Senegal, terwijl in 1456 door Hendrik Aloys de Cadamastro, een Venetiaan in Portugeeschen dienst, de Kaap-Verdische eilanden werden ontdekt. Intusschen waren reeds in 1442 de eerste negers te Lissabon aangekomen. Zij boden stofgoud voor hunne vrijheid aan, en sedert was de gouddorst bij de Portugeezen opgewekt. Geloofsijver en zucht naar het gele metaal werkten voortaan te zamen, om de Portugeesche ontdekkingsplannen met ijver te doen voortzetten.

In 1472 ontdekte Pedro da Cintra de kust van Guinea, waar men goud, ivoor, was en andere kostbare waren vond. Weldra, in 1481, werd daar St. George del Mina gesticht en werd de handel tusschen het moederland en de kleine kolonie bijzonder levendig. Nog had men echter den zeeweg naar Indië niet. Jao II, die in 1481 het bestuur over Portugal aanvaardde, zond twee gezanten over Egypte en Arabië naar Indië, die, teruggekeerd, nauwkeurig verslag deden van de kusten, zeeën en handelsvoorwerpen, zoomede van het voordeel, dat de handel op Indië en de Oost-Afrikaansche kust voor Portugal moest opleveren. Sedert werden de zeetochten der Portugeezen met verdubbelden ijver voortgezet.

In 1484 bereikte Diego Cam, vergezeld van den Neurenbergschen

aardrijksbeschrijver Martin Behaim, de kust van den Congo en in 1486 bereikte Bartholomeus Diaz de zuidpunt van Afrika, die hij Stormkaap noemde, omdat de bekende hevige Kaapsche stormen hem beletten haar om te zeilen.

Wat den Portugees mislukte, volbracht echter de Genuees Vasco de Gama. Den 18^{en} Juli 1497 stak deze koene zeevaarder met vier schepen, hem door koning Emanuel van Portugal verstrekt en met slechts 179 zeelieden bemand, in zee. Den 20^{en} November zeilde hij onder gunstigen westenwind de Kaap om en vond na eenigen tijd een ankerplaats in Mozambique. Hier vond hij Moorsche schepen en, meer dan dat, alle Indische producten, als zijde, paarlen, specerijen en natuurvoortbrengselen. Die waren werden door Mohamedaandsche kooplieden van de Roode zee aangebracht en Vasco de Gama besloot dus verder noordwaarts te stevenen. Te Melinda werd de Gama bijzonder goed ontvangen en hier zeelieden aantreffend, die de reis naar Indië meermalen hadden gedaan, ving hij, door hen vergezeld, den tocht door de Indische zee aan en wierp in 19 Mei 1498 op de kust van Malabar te Calicoet het anker uit. Hij vond daar een schoon land, vol steden en dorpen, welvarend door fabrieksnijverheid, koophandel en landbouw. Reeds was hij door een koopman uit Tunis aan den vorst van Calicoet voorgesteld en hoopte hij een verdrag van koophandel met den „Zamorin" te sluiten, toen hij door de Arabieren, die hieruit nadeelen voor hun handel vreesden, als zeeroover werd verdacht gemaakt. Spoedig lichtten de schepen nu hunne ankers en keerde Vasco de Gama langs denzelfden weg naar Portugal terug. Den 14^{en} September 1499 lag hij weder op de Taag ten anker.

Thans was de zeeweg naar Indië gevonden en de grondslag gelegd voor Portugal's handelsbloei. In 1502 zien wij Vasco de Gama opnieuw uitzeilen en binnenkort met rijkbeladen schepen terugkeeren. In 1506 openen de Portugeezen den handel met Ceylon en bezoeken Sumatra. In 1508 vestigen zij volksplantingen te Mozambique, Sofala en Melinde op de kust van Afrika. Zelfs de algemeene stapelplaats der Perzische, Arabische en Egyptische kooplieden, het eiland Ormus aan den mond der Perzische golf, zien wij herhaaldelijk in de macht der Portugeezen. In 1510 wist Alphonsus Albuquerque, de eigenlijke grondlegger der Portugeesche heerschappij in Oost-Indië, de meest buitengewone, heldhaftigste en ondernemendste man, die Portugal in deze verre gewesten heeft gediend, Goa te veroveren. Deze plaats was de veiligste haven op de kust van Malabar en de grootste van geheel Indië; geen wonder

dus, dat Albuquerque haar tot de hoofdstad van Indië verhief. In 1511 veroverde hij Malakka, waar hij een aanzienlijken buit behaalde; vestigde handelskantoren op Sumatra en Java, en drong zelfs met een gedeelte zijner vloot tot de Molukken door, waar de beste specerijen groeien.

Met hem is Portugals vestiging in Indië beslist. Toch werd hij als zooveel groote mannen door zijn koning miskend; hij kreeg zijn ontslag, doch keerde niet meer in het vaderland terug. Van hartzeer over zijne miskenning, kwam hij reeds stervend te Goa aan en stierf, 16 Sept. 1515, aan boord van zijn schip. Maar de Portugeezen hebben hunnen held niet vergeten, ook al heeft zijn vorst hem niet weten te waardeeren; in de „Commentarios do grande Alfonso d'Albuquerque, capitão general da India", Lisboa, 1557 (door zijn natuurlijken zoon uitgegeven); in Castanheda „Hist. de discobrimento e conquista da India per los Portuguezes", Coimbra 1552, en in „Tres primoiras decades da Asia dos feitos, que'os Portuguezes sizeram por Jao de Barros", Lisboa 1628, staan zijne grootsche daden met gulden letteren geboekt.

Na zijn dood viel de taak, om in Indië steeds meer vasten voet te krijgen en den Indischen handel uit te breiden, zijn opvolgers gemakkelijk. Kwam in 1517 ook al de eerste Portugees, Andrade, in China aan; mocht in 1526 Lorenzo Vasco het grootste eiland van Azië, Borneo, ontdekken en Japan in 1542 door de Portugeezen worden bereikt; dit alles was slechts voortbouwen op den grondslag door Albuquerque gelegd, hoewel de handel door dit alles zeer zeker steeds meer en meer werd uitgebreid.

Het bezit nu der Portugeezen van den Indischen handel had voor gansch Europa, doch in het bijzonder voor ons land, gewichtige gevolgen. Venetië, de groote handelsplaats voor Europa, waar alle Indische voortbrengselen sedert eeuwen werden verhandeld, daalde af van het hooge standpunt, eenmaal door haar ingenomen. Werden in den loop der eeuw alle bloeiende bezittingen haar door de Turken ontnomen, meer nog verloor zij door de vestiging der Portugeezen in Indië. Korten tijd nog hield het groote vervoer van Indische producten en voorwerpen over land aan, totdat, na gedurige vermindering, dit sedert den dood van Albuquerque geheel op hield. Portugal had op het gebied van den handel door zijne kloeke zeevaarders de wereldheerschappij veroverd; Lissabon werd thans in plaats van Venetië de wereldmarkt.

Van dien toestand trokken de Nederlanders in de eerste plaats de voordeelen. Wij, reeds op het eind der 15e eeuw de vracht-

vaarders voor Noord- en West-Europa, die Portugal meer nog dan Venetië hadden bezocht, breidden van af het eerste oogenblik onzen handel op Portugal uit. Door de wording van Lissabon tot een wereldmarkt werden wij de groote vrachtvaarders, die in plaats van de producten van Noord- en Zuid-Europa, zooals vroeger, de waren van heel de bekende wereld op onze schepen met zich voerden.

Eigenaardig is het te zien, hoe zelfs de oude Hanzesteden in ons vaderland reeds in het eerste begin der 16e eeuw van Lissabon's wording als wereldmarkt partij trekken, en hoe het bouwen van groote zeeschepen in Holland en Zeeland plotseling toeneemt. De hulcken, raseylen en craeyers, kleine schepen nog uit vroeger dagen, werden door carveelen, grooter en beter gebouwde zeeschepen, vervangen. Hoorn, toen een bloeiende zeeplaats, die als lid der Hanze met de Oostzeesteden een levendigen handel dreef, had deze carveelen het eerst op hare hellingen gezien. Dat was in 1460, toen de haringvangst steeds meer een bloeiende tak van welvaart voor deze streken werd. Maar reeds in 1503 zien wij ook Zierikzee in het bezit van een groot aantal carveelen en treffen wij in geheel Holland en Zeeland groote zeeschepen aan, althans voor dien tijd, waarmede een levendige handelsvaart op Spanje, Frankrijk en Engeland werd onderhouden. Reeds in 1505 komen in de Zeeuwsche havenplaatsen tal van Spaansche, Italiaansche, Fransche en Engelsche schepen voor anker, die voorheen in de haven van Sluis hunne ligplaatsen opzochten. En ook die van Lubeck en Dantzig zochten voortaan de Zeeuwsche plaatsen op, vooral Veere, overmits — zegt Boxhorn — dat de kooplieden van Sluys begonnen te vertrekken, en dat deze landen (te weten Brabant en Vlaanderen) zooveel schepen niet en hadden. Opmerkelijker nog is het bericht van onzen Boxhorn over de steden Kampen, Zwolle en Deventer. Deze plaatsen, ook oude Hanzesteden, begonnen in 1506 hunne vaart geducht uit te breiden en van westen oostwaarts te varen, dat is uit deze gewesten naar Lissabon te stevenen, en van Lissabon met retourlading door de Sont naar Dantzig, Riga en Reval in Lijfland, om daarna den terugweg naar de Nederlanden te aanvaarden. In 1508 kwamen ook de eerste Nederlandsche schepen te Veere met een lading suiker voor anker, die zij aan de Kanarische eilanden hadden ingenomen. Een stoere onderneming voor onze koene zeelieden, een zoo verre reis met schepen, niet veel meer dan hulken, te aanvaarden.

In geheel Holland, Zeeland, Overijsel en Gelderland, maar nog meer in Brabant en Vlaanderen, waar de stad Antwerpen hoog opbloeide door een overrijk handelsverkeer, nemen wij in het begin der 16e eeuw een opgewekt handelsleven waar, dat zijne rijke vruchten over alle steden en dorpen verspreidt. Van de Indische en Zuid-Europeesche producten komt het leeuwendeel in de Zuidelijke provinciën aan, alles door tusschenkomst van Antwerpen, terwijl de Noordelijke gewesten de invoer- en transitohavens voor de voortbrengselen van het noorden en oosten van Europa zijn.

Aan het hoofd dier gewesten nu staat een machtig vorst, die de traditie der voormalige Lotharingsche Hertogen, de politiek der Bourgondisch-Oostenrijksche vorsten, tracht te verwezenlijken en deze Nederlanden, nog zoovele gewesten en losse staatjes, tot een geheel tracht te vormen. Veel moet hij, wanneer hij in 1515 de regeering over deze landen aanvaardt, nog overwinnen. Maar het geluk bekroont eindelijk dezen Karel [1]), keizer van Duitschland en koning van Spanje tevens. In hetzelfde jaar nog koopt hij Friesland van George van Saksen voor 350.000 gld. en in 1524 erkennen de Friezen hem als heer. In 1528 staat de Utrechtsche bisschop Hendrik van Beieren hem de wereldlijke macht over zijne gewesten af, het kerkgezag slechts voor zich behoudend, zoodat ook het Sticht aan Karel V komt. In 1536 erkent Groningen hem als heer des lands en komt Drenthe in zijn bezit, terwijl in 1543 Willem van Gulik en Kleef hem Gelderland afstaat. Gelre had het langst stand gehouden; nu dat gewest zijne heerschappij had erkend, waren al de zeventien Nederlanden onder één hoofd vereenigd. Nog echter bestond er voor het vestigen eener blijvende dynastie een bezwaar; Kroon-Vlaanderen en Artois, waarop de koning van Frankrijk in 1526 van alle souvereiniteitsrechten had afgezien, was nimmer een leen van Duitschland geweest en stond dus niet in het nog altijd zoo gewichtig geachte rijksverband. Maar ook hierin werd voorzien door het verdrag van Augsburg in 1548. Bij dat verdrag werd bepaald dat alle Nederlandsche gewesten voortaan den tienden of Bourgondischen kreits zouden uit-

1) Vgl. over Karel V: Sandoval, Vida y hechos del emperador Carlos V, Ed. 1604. — Robertson, History of the Emperor Charles V, London 1769. — Gachard, Retraite et mort de Charles Quint au monastère de Juste, Bruxelles 1855. — Ranke, t. a. p. — Maurenbrecher, Karl V und die deutschen Protestanten, enz. — Over zijne regeeringspolitiek verscheen in de Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung, Jahrg. XXIII, Bd. 4, Innsbruch 1902, eene belangrijke bijdrage van Bruno Stübel, Die Instructionen Carls V für Philipp II.

maken, geheel onafhankelijk van Duitschland, slechts onder de hoede van het Rijk staande, mits dragende een aandeel van twee keurvorsten in de rijkslasten.

Zoo was dan de wording der Zeventien Nederlanden beslist en toen het volgend jaar door de Pragmatieke Sanctie alle gewesten aan een gelijke wet van erfopvolging werden onderworpen en Philips II als erfheer was gehuldigd, scheen de heerschappij der Oostenrijksche monarchie voor goed gevestigd. Eenheid van bestuur, eenheid van wetgeving, van munt- en financiewezen was het doel, dat nog slechts blijvend moest worden nagestreefd; de bijzondere privilegiën moesten langzamerhand verdwijnen voor de algemeene wetten; bijzondere voorrechten aan algemeene bestuursmaatregelen onderworpen zijn; en Nederland zou onder de Oostenrijksche heerschappij zijn tijdperk der Nieuwe Geschiedenis kunnen openen.

Hoe op het gebied van kleinere handelsvoorrechten, als stapel- en tolrechten, die pogingen, om eenheid van bestuur en wetgeving te verkrijgen, met tal van private belangen in botsing kwamen, kan hier niet dan terloops worden vermeld. Maar op het gewichtigste, dat het bestuur van dezen Oostenrijkschen vorst ons voor den handel bracht, moet even de aandacht worden gevestigd, eer wij het handelsverkeer der bijzondere steden bezien. Dat was de ordonnantie op de munt en de regeling van den geld- en wisselhandel.

Het muntwezen was in de Middeleeuwsche maatschappij altijd een zeer zwak punt geweest. Maar in de dagen van Karel V, toen de handel stouter vlucht nam dan ooit en het internationale verkeer meer en meer toenam, begonnen de begrippen ook in dit opzicht beter omlijnd te worden. Men begon te begrijpen, welk een hoogst belangrijke rol het muntwezen in het verkeer speelt en hoe nauw de betrekkingen zijn tusschen het ruilmiddel en ruilen zelf. Maar nog op het laatst der 15e eeuw — en ook later nog herhaalde malen, maar dan door bijzondere invloeden en niet zoo veelvuldig meer, — heerschte in de waarde der munt de grootste verwarring. Groote oorlogen en binnenlandsche twisten, ongeregelde aanmunting en gedurige afwisseling van de prijzen der levensmiddelen werkten daartoe evenzeer mede, als het toelaten van allerlei buitenlandsche munten in het binnenlandsch verkeer, waarvan velen dikwerf van verdacht gehalte waren. Wel trachtte men dit euvel te overwinnen door zorgvuldig de waarde der buitenlandsche munten te bepalen, maar aangezien deze zich niet door regeerings-

ordonnantiën liet vaststellen, waren er telkens weder nieuwe ordonnantiën noodig om te trachten de schommelingen in de munt te beheerschen.

Eerst de regeering van Karel V heeft de beteekenis eener goede muntregeling ten volle begrepen en herhaaldelijk met bekwame kooplieden en financiers, vooral uit Antwerpen, de te nemen maatregelen uitvoerig besproken, met het doel de stabiliteit der muntwaarde te bevorderen. En mede werden de Staten-Generaal en de Staten der voornaamste gewesten, Brabant, Vlaanderen en Holland, almede een voordeel der eenheids-politiek, onder Karels regeering herhaaldelijk over de munt geraadpleegd.

Van deze conferenties zijn ten slotte tal van muntordonnantiën het gevolg geweest [1]). Het gouden Dortsche schild van 1388, de gouden Philippus van 1491, de Davidsgulden e. a. werden vervangen door den gouden Carolusgulden, die 1.7 gram goud inhield en in 1542 werd de eerste zilveren gulden hier te lande geslagen, de z.g. zilveren Carolusgulden, gelijkstaande met *f* 2.02 van onze munt. In overleg met bekwame raadslieden werd in verband daarmede door tal van ordonnantiën de waarde der verschillende buitenlandsche munten geregeld en de circulatie van minderwaardige muntstukken voortdurend bemoeilijkt en verboden. Daardoor werd ten slotte een zekere vastheid in het muntwezen tot op belangrijke hoogte verkregen. In het midden der 16e eeuw hebben de gouden en zilveren Carolusguldens de gewestelijke groote munten dan ook verdrongen en blijven slechts de kleinere lokale muntstukken nog in gebruik. De meest gebruikelijke rekenmunten waren in de 15e eeuw hier te lande de in 20 schellingen van 12 penningen verdeelde ponden Vlaamsch en ponden Hollandsch, het eerste van 240 grooten; later kwam een nieuw pond van 40 grooten op, waarvoor de zilveren Carolus in de plaats kwam. De meest gebruikelijke kleine muntstukken waren de groot en de dubbele groot, ook plak, of kromstaart, en sedert het midden der 15e eeuw, stuiver geheeten.

Naast deze kleinere muntstukken bleven ook de tallooze plaatselijke maten en gewichten in gebruik, hoewel het bezwaar daarvan reeds door velen werd ingezien. Vandaar dat in het begin der 16e eeuw, en vooral in het laatst der eerste helft daarvan, in sommige gewesten, met name in Holland, de ijk in gebruik kwam, die meerdere eenheid in maat en gewicht bracht en daardoor groote verbeteringen daarstelde.

1) Vgl. P. J. Blok, Gesch. v. h. Ned. Volk, dl. II, bladz. 498 en v.v. Pierson, Leerboek der Staathuishoudkunde, dl. I, bladz. 372 en v.v.

Naast de zorg voor de munt, nemen wij onder het bestuur van Karel V ook een nauwlettend toezicht op den geldhandel waar. Zij bevorderde zeer de vestiging van bankiers en wisselaars in de voornaamste steden des lands, hoewel de kerk, evenals vroeger, nog immer verzet daartegen aanteekende. Maar dat verzet baatte niet meer, ook al kozen in dit opzicht de meeste hervormers de zijde der Katholieke kerk. Het sociaal en economisch leven in Europa was aan het overwicht der geestelijkheid en de bepalingen van het kanonieke recht ontgroeid en de onderworpenheid van weleer keerde niet meer terug. Slechts nu en dan kon de kerk de veelzijdige economische ontwikkeling op grond van vroeger geldende bepalingen voor korten tijd tegengehouden; op den duur echter was zij tegen de nieuwe economische ideeën niet opgewassen.

Zoo werd b.v. door het verzet der kerk onder de regeering van Maria van Bourgondië het lombardenwezen, reeds sedert de 13e eeuw hier door de landsheeren begunstigd, tijdelijk vernietigd, om zich echter weder spoedig te verheffen. Wel trachtte de regeering tijdens Karel V met kracht den woeker te beletten, door de veroorloofde rente voor de lombarden op hoogstens $12^0/_0$ te stellen, wat echter niet kon beletten, dat zij soms tot $20^0/_0$ werd opgedreven, hoewel de normale rentestandaard slechts 6 à $6^1/_2$ $^0/_0$ was.

Hoe zich de geldhandel in de eerste helft der 16e eeuw reeds had ontwikkeld, blijkt vooral uit de talrijke bepalingen in de plakkaten van omstreeks 1540 over wissels en courtage, die van een krachtige beweging in deze zaken blijk geven. Vooral te Antwerpen, het groote middelpunt van den Nederlandschen handel en verkeer, was dit geval. Daar is zelfs reeds in het midden dier eeuw sprake van verschillende levensverzekeringmaatschappijen, die, hoewel nog zonder vergunning der overheid, reeds onder de bevolking aldaar van hunne werkzaamheid ruimschoots blijk gaven.

Naast al deze maatregelen, die handel, nijverheid en verkeer bijzonder moesten bevorderen, hebben de talrijke oorlogen van Karel V, vooral die tegen Frankrijk, en niet minder de vervolging der voorstanders der kerkhervorming, den handel dikwerf groote schade berokkend. Vooral onder de regeering van Philips II kwam dat helder aan den dag, toen het schrikbewind van Alva tal van kooplieden en gegoede inwoners uit deze landen een beter toevluchtsoord deed zoeken, wat ons terloops nog zal blijken.

Wat ons handelsverkeer in het bijzonder betreft, kenmerkt het begin der 16e eeuw zich evenals de laatste helft der 15e eeuw door gedurige twisten met Lubeck en Hamburg en de overige Hanze-

steden over de vaart naar de Noordsche rijken, waarvan tal van verwikkelingen het gevolg geweest zijn. Vooral tusschen de jaren 1530 tot 1536 is er een hevige strijd tusschen Lubeck, Denemarken en de regeering der landvoogdes over de vaart door de Sont gevoerd. In 1534 werd de Sont een wijle voor de Nederlandsche schepen gesloten en stond de handel met de Oostzeesteden geheel stil. In 1535 werd de Sont door toedoen van het altijd nog overmachtige Lubeck opnieuw gesloten; echter zonder goedkeuring van den Deenschen vorst. Toen kwam, in 1536, zelfs Melchior Rantzaw, gezant van den koning van Denemarken, de hulp van Amsterdam tegen Lubeck inroepen. Maar de krijg met Frankrijk en Denemarken, die nog in hetzelfde jaar opnieuw uitbarstte, gaf aanleiding tot het verbieden van de vaart op het Noorden, op Engeland, Spanje en Portugal, zoomede tot het in beslag nemen van alle Hollandsche schepen, die met graan voor deze gewesten in de Oostzee lagen, terwijl de Sont nogmaals werd gesloten. Tegelijkertijd werd de handel op Frankrijk belemmerd en het was nog als een groot geluk te beschouwen, dat men de haringvisscherij van beide zijden vrijhield. Maar nu werd ook op den haring een belasting gelegd, ten bedrage van vijf schellingen Vlaamsch het last, waaraan de opbrengst moest dienen tot het uitrusten van oorlogsschepen.

Dat wij in deze jaren dan ook tallooze klachten over schaarschte en ontzaggelijke rijzing der prijzen vernemen, behoeft ons niet te verwonderen, daar onze streken nooit genoeg koren opbrachten om de toen reeds dichte bevolking te voeden. Zelfs de woelingen der wederdoopers staan daarmede in nauw verband. Gelukkig dan ook, dat eindelijk in 1544 tusschen Karel V en Christiaan III van Denemarken het verdrag van Spiers werd gesloten, dat na meer dan twintig jaren van onrust en krijg de oude tollen in de Sont herstelde, waardoor de Sont weder voor goed voor de Nederlandsche scheepvaart werd geopend. Wel bleven ook na dit verdrag herhaaldelijke moeilijkheden over den Sont-tol niet uit, doch de handel op de Oostzeesteden kon thans wederom geregeld voortgang hebben. Ook de heffing der congégelden, telkens opnieuw door Karel V, die voor zijne oorlogen veel geld noodig had, beproefd, belemmerde dikwerf ons handelsverkeer. Dat congégeld was een belasting op het buitenlandsche graan, dat wederom uit Holland werd uitgevoerd, en betrof dan ook alleen den uitvoer daarvan. Niettemin belemmerde het geducht onzen transitohandel, voor ons de meest voorname tak van bestaan, zoodat telkens klachten daarover werden aangeheven, totdat de Groote Raad van Mechelen in 1548 eindelijk

verklaarde, dat alle vreemde granen uit Holland mochten worden gevoerd, zonder eenige ongewone belasting of verlofgeld schuldig te zijn.

Maar meer dan dit alles, bracht de oorlog met Frankrijk van 1551 onzen kooplieden groote schade toe. Behalve verscheidene haringbuizen en andere visscherschepen, bemachtigden de Franschen in één jaar vijftien groote koopvaardijschepen, die uit Zeeland naar Spanje stevenden, ter waarde van ruim 21 ton gouds. Daarbij berokkende het in beslag nemen der Nederlandsche goederen in Frankrijk, de heffing van een tweehonderdsten penning op de uitgaande koopmanschappen, het verbod van uitvoer van oorlogsbehoeften, waaronder pek, teer, roet, leer, masten en sprieten, het staken der haringvangst, en wat dies meer zij, onzen handel groote nadeelen, die nog vermeerderd werden door een bede van 200.000 gulden, waarvoor de regeering, behalve het heffen van andere belastingen, een stuiver legde op elk vat bier. Toch keerde, ondanks de gevaren van oorlog en zeerooverij, een uit Brabant, Vlaanderen, Holland en Zeeland in 1552 naar Spanje uitgeruste handelsvloot van 77 schepen met een rijke lading behouden in onze havens terug.

De oorlog met Frankrijk duurde slechts van 1551 tot 1553, doch tal van onze koopvaardijschepen werden in dat tijdsbestek door de Fransche kapers genomen. Enkhuizen, dat in 1551 ruim 60 groote zeeschepen, 200 Rijnbeurtvaarders, benevens vele haringbuizen bezat, verloor in dezen oorlog drie groote vaartuigen ter waarde van ruim 26.000 gld. en twee haringbuizen ter waarde van ruim 1800 gld. En in het volgend jaar verloor Enkhuizen alleen nogmaals vier groote zeeschepen, waardoor hare reeders en kooplieden nogmaals meer dan 20.000 gld. verloren. Geldt dit voor Enkhuizen; wij behoeven niet te vragen, welk een schade nog veel grootere koopsteden in dezen oorlog leden, zoodat schatten gouds in dezen oorlog verloren gingen. Maar mede behoeven wij niet te vragen hoe groot de handelsbloei dezer gewesten in dien tijd reeds moet geweest zijn, daar diezelfde stad in 1555 alleen 140 haringbuizen bezat.

Toen de machtige heerscher dezer landen, vergrijsd en verouderd voor zijn tijd onder het gewicht van een zooveel omvattend staatsbestuur, dan ook in 1555 in een plechtige vergadering der Staten-Generaal, leunend op den schouder van den jeugdigen Willem van Oranje, het bewind over deze gewesten aan den somberen Philips overdroeg, mocht hij met trotsch- en fierheid gewagen van den bloeienden staat dezer Zeventien Vereenigde Nederlanden.

Wie op dien staat het oog wilde slaan, hij had zich slechts naar Antwerpen te begeven, waar de handel een vlucht had genomen, die gansch Europa verbaasde. Daar vond men volgens Guicciardini kooplieden, die de wereld verbaasden door hunne alles omvattende handelsrelaties en hun ontzaglijke rijkdommen, die soms van 200 tot 400.000 kronen beliepen. Behalve vele Fransche kooplieden, die zich in vredestijd dagelijks te Antwerpen vertoonden, vond men daar Hoogduitsche, Deensche en Oostersche kooplieden, Italianen, Spanjaarden, Engelschen en Portugeezen; te zamen meer dan 1000 vreemde handelaren met hun voornaamste bedienden. Zelfs het voornaamste bankiershuis van Europa had daar een zijner hoofdkantoren; de wisselbank der Fuggers was er gevestigd. De koningen van Spanje, Portugal en de koningin van Engeland hadden te Antwerpen hunne handelsagenten of consuls, toen factors genoemd, die handelszaken deden en geld opnamen. Te Antwerpen werd wissel gehouden voor alle Europeesche steden van eenig belang, als Rome, Venetië, Milaan, Florence en Genua; Augsburg, Neurenberg en Frankfort; Medina del Campo, Villabona, Medina di Rossecco, Burgos, Calais, Sevilla en Lissabon; Lion, Parijs, Rouaan, Besançon en Londen. Geen wonder dat, waar zooveel vreemde munt gevonden werd, er tal van muntordonnantiën noodig waren voor Antwerpen's handelsverkeer.

Rome, de Heilige stad, waar de machtige kerkvorst zetelde, voerde geen goederen van waarde uit, maar Antwerpen, de stad der ketterij, voorzag haar van lakens, tapijten, saaien, lijnwaad en rijk gestikte en geborduurde kleederen. Van Acona zelfs werden vele soorten van gewaterde en ongewaterde kamelotten, specerijen, marokijnen en verfwaren naar Antwerpen verzonden, waarvoor lakens, karsaaien en andere Engelsche lakens, ook saaien, lijnwaad en tapijten, uit deze landen herkomstig, benevens konzenilje en een soort van karmozijnrood, oorspronkelijk uit Spanje, werden uitgevoerd.

Venetië, nog altijd een groote koopstad, ook al had zij het grootste deel van haar wereldhandel zien verloren gaan, leverde aan Antwerpen kruidnagelen, kaneel, nootmuskaat, gember, rabarber, aloë en andere zuidelijke voortbrengselen, zijden stoffen, bewerkte en ruwe zijde, kamelotten, tapijten, fluweel, scharlaken, katoen, komijn, ebbenhout en verfstoffen. Omgekeerd voerde Antwerpen daarheen uit juweelen, paarlen, Engelsche lakens en wol, saaien, herkomstig uit Rijssel, Arras, Valenciennes en Bergen, tapijtwerken, groote hoeveelheden karmozijnverf, kramerijen, huis-

raad en suiker en peper, van uit Portugal ingevoerd. Napels leverde eveneens zijde, zoowel in ruwen als bewerkten staat, enkele soorten van pelterijen, saffraan en manna. Derwaarts werden uitgevoerd vele Engelsche en Iersche lakens, gewild om hunne bonte kleuren, lijnwaad, sergiën, tapijten, kramerijen, metalen en koperen huisraadbenoodigdheden, en andere artikelen. Uit Sicilie ontving men galnoten, oranjeappelen, komijn, katoen en zijde, terwijl de uitvoer uit dezelfde producten van bodem en nijverheid bestond, die naar Napels en Sicilië werden vervoerd. Uit Milaan, de stad der goudsmeden en kunstgraveurs vooral, kwam gesponnen goud- en zilverdraad, zijde en goudlaken, bombazijn, scharlaken, fluweel, wapenen en kramerijen van groote waarde, benevens Parmezaankaas, een destijds veel gewilde en sterk gekruide Italiaansche kaassoort; terwijl men derwaarts peper, suiker, juweelen, muskus en andere reukwerken, Engelsch laken, saaien en lijnwaden, tapijtwerk, verfstoffen, Engelsche en Spaansche wol verzond. Uit Florence, Genua, Mantua, Lucca en andere Italiaansche steden werd aangebracht goud- en zilverlaken, gouden stukwerk, zijde, gesponnen goud- en zilverdraad, pelterijen en kramerijen, fluweel, satijn, koraal en drogerijen; de voorwerpen van den uitvoerhandel naar die plaatsen bestonden in saaien, lijnwaden, vlas, waaijers, fries, Engelsche wol, tapijten, kramerijen en huisraad. Bovendien werden in ruil voor tal van andere Italiaansche producten nog tin, lood, hout van Brazilië, was, lijnwaad, gezouten visch, timmer- en ander hout, tarwe en boonen naar geheel Italië uitgevoerd.

Naast den handel op Italië roemt Guicciardini dien van Antwerpen met Duitschland. Vandaar werd ingevoerd zilver in baren en staven, kwikzilver, ruw en gesmeed koper, wol uit Hessen, glas, pastel, fusteinen, mede, saffraan en andere verfstoffen, salpeter, huisraad, alle soorten van metaal, tallooze wapenen en duizenden oxhoofden Rijnwijn, vooral witte. De uitvoer bestond in juweelen, paarlen, specerijen, droogerijen, suiker, Engelsch laken, saaien, lijnwaad en kramerijen.

Denemarken, Oostland, Lijfland, Noorwegen, Zweden en Polen, ja zelfs Moscovië, hadden eveneens hun aandeel in Antwerpen's handelsverkeer. Vooral granen kwamen vandaar in ongeloofelijke hoeveelheid, maar ook koper, salpeter, weede, koperrood, Oostenrijksche wol, vlas, honing, pek en was. Het laatste vooral werd soms tot buitengewoon hooge prijzen verkocht. En mede werden van de Oostzeelanden ingevoerd zwavel, potasch, vele soorten

van pelterijen, vellen van visschen, buffel- beeren- en vossehuiden, houtwerk, scheepstimmerhout en het veelgewilde wagenschot, dat tot zelfs naar Italië werd uitgevoerd; bier, gezouten vleesch en visch, zoomede het beroemde barnsteen, dat wederom van uit Antwerpen naar alle streken der wereld verzonden werd. Terug voerde men vele specerijen, saffraan, suiker, zout, Engelsche en Iersche lakens, saaien, lijnwaad, fluweel, zijde en goudlaken, kamelotten, Spaansche-, Fransche- en Italiaansche wijnen, aluin, fijn hout, vooral van Brazilië, kramerijen, enz.

Met Frankrijk was de handel niet minder levendig. Zout van Brouage, weede van Toulouse, kanefas en andere grove lijnwaden uit Bretagne en Normandië, roode en witte wijnen, olie, graan, honing, terpentijn, pek, papier, glas, pruimen en fijne houtsoorten vormden de artikelen van invoer ter zee. Over land werd ingevoerd verguld werk, fijne lakens uit Parijs en Rouaan, karmozijn van Tours, bouratten van champagne, Lionsche garens en hennep, Spaansch groen van Montpellier, benevens voor groote sommen kramerijen. Edelgesteenten en paarlen, zilver in baren, kwikzilver, koper, klokspijs, lood, tin, vermiljoen, azuur, grofgreinen en Turksche greinen, Engelsche lakens, vooral ook karsaaien en friezen, maar ook Iersche lakens, kostbare lijnwaden, Oostenrijksche wol, leder, pelterijen, was, hop, gedroogd vleesch en gezouten visch vormden de artikelen van uitvoer.

Van niet minder belang was de handel met Engeland. Het machtige Albion, toen meer dan nu afhankelijk van het vasteland, zond naar Antwerpen een groote menigte fijne en grove lakens, franjes en andere kostbare wollen voorwerpen, saffraan, tin, lood, konijnenvellen en verschillende soorten pelterijen, leder, bier, kaas en andere levensmiddelen, zoomede malvezeiwijn, die daar telken jare uit Candia werd aangevoerd. Antwerpen voerde naar Engeland wederom juweelen en andere edelgesteenten uit, benevens onbewerkt zilver, kwikzilver, goud-, zilverlaken en zijde, gesponnen goud- en zilverdraad, kamelotten, grofgreinen en Turksche greinen, specerijen, drogerijen, suiker, katoen, komijn, galnoten, grof en fijn lijnwaad, saaien, tapijtwerk, weede, een menigte hop, glas, wapenen, en tal van levensbehoeften en andere artikelen. Meer dan Engeland nog verzond Schotland zijne fraaie pelterijen naar het machtige Antwerpen. Vooral de Schotsche martervellen waren een gezocht artikel en werden bij duizenden van uit Antwerpen weder verhandeld. En mede voerde Schotland schoone en groote paarlen naar Antwerpen uit, waarvoor het enkele soorten specerijen, suiker, zijden stoffen

en sommige andere producten van bodem of nijverheid terug ontving. De handel met Ierland was van minder aanbelang, doch mocht eveneens worden genoemd.

Machtig grootsch bovenal was in de 16e eeuw Antwerpen's handel met Spanje en Portugal.

Spanje vooral, dat op het gebied van handel en nijverheid niet op hooge ontwikkeling kon bogen, waar alles wilde leven van het goud, dat de Amerikaansche bezittingen opleverden, waar de landbouw weinig in achting stond en het handwerk niet veel meer gezien was, maar dat toch in de 16e eeuw als koloniale mogendheid immer hooger en hooger opbloeide, werd door deze gewesten voorzien van bijna alles, wat de mensch in zijn dagelijksch leven en omgeving noodig heeft. En het grondmateriaal, dat het in deze dagen van zijn bloei voor landbouw, nijverheid en de uitvoering van kunstwerken noodig had, werd eveneens voor een groot deel uit deze landen aangevoerd. En wederom had het bloeiende Antwerpen van dezen in- en uitvoer het leeuwendeel. Kwikzilver en koper, klokspijs, tin, lood, lakens uit Vlaanderen en Engeland, saaien van allerlei soort en kwaliteit, lijnwaden en andere manufacturen, Brusselsche en Mechelsche kantwerken, vlas, garen, was, pek, weede, zwavel, granen, gezouten vleesch en visch, kaas, boter, kramerijen en metaal, zijdewaren, zilver en zilverwerk, wapenen en huisraad, ja wat niet al, werd van uit Antwerpen naar Spanje gevoerd. Maar veel ontving het er voor terug.

Juweelen en edelgesteenten, paarlen, fijn goud en zilver, cochenille, pokhout, saffraan, drogerijen, scharlaken, ruwe zijde, fluweel van Toledo vooral, taf, zout en aluin, orseille, zeer fijne wol, ijzer, droog leder, vele soorten van wijnen en oliën, azijn, honing, melasse, Arabische gom, zeep, versche en gedroogde vruchten, als oranjeappelen, citroenen, granaatappelen, olijven, dadels, vijgen, rozijnen en amandelen, benevens wijn en suiker van de Kanarische eilanden; dat alles en nog meer voerde Spanje naar Antwerpen uit. Uit Portugal, de jeugdige koloniale mogendheid bij uitnemendheid, kwamen voorts de prachtvolle Oostersche paarlen, als versiersels beroemd en gewild in die dagen vol weelde en levensgenot, fijn goud en de beste specerijen, muskus, ivoor, aloë en azuur, ja zelfs wortelen uit China en tal van Oostersche voortbrengselen meer. Alles, wat Indië aan handelswaren opleverde, kwam te Lissabon aan en het grootste deel daarvan werd naar Antwerpen op Nederlandsche schepen vervoerd, vanwaar het de reis door de verschillende Europeesche landen aanvaardde. Dat daarbij ook de

uitvoer van Antwerpen naar Portugal van belang was, laat zich denken; Lissabon en Antwerpen waren beide de markten voor het Europeesche handelsverkeer, voor zoover het de Indische voortbrengselen betrof. Rekent men daarbij, dat Antwerpen nog in handelsrelatie met de noordkust van Afrika stond, dan begrijpt men welk een aanblik het Antwerpen dier dagen moest opleveren.

Zij, de rijkste stad van geheel Europa, had toen reeds eene bevolking van meer dan 100.000 zielen met eene vlottende, die op de helft daarvan geschat wordt. En al die menschen werkten als nijvere bijen te midden eener onvergelijkelijke handelsbeweging. De vermogende kooplieden maakten haar tot de bloem van Europa, waar de kantoren der groote Florentijsche, Genueesche en Duitsche bankiersfirma's, der Pazzi van Florence, der Dona's van Genua, en der reeds genoemde Fuggers van Augsburg, het middelpunt der Europeesche geldmarkt hadden gevestigd, terwijl steeds meerdere handelaars, door vele en groote privilegiën bevoorrecht, met onweerstaanbare kracht naar hare veste werden getrokken.

De voortreffelijke handelsweg naar zee waarborgde voor eeuwen, zoo het scheen, Antwerpen's hoogen bloei. Dagelijks gingen er niet minder dan 500 schepen in en uit, en dikwerf lagen er 2500 tegelijk op de breede Schelde. Meer dan 2000 vrachtkarren kwamen wekelijks uit Frankrijk en Duitschland hare poorten binnen, rijk beladen met allerlei voorwerpen voor den handel. De beurs werd dagelijks door het ongeloofelijk aantal van 5000 kooplieden bezocht en haar handelsomzet bedroeg $1^1/_2$ milliard per jaar. Alleen uit Duitschland bedroeg de invoer van fusteinen meer dan 600.000 kronen per jaar, terwijl gemiddeld elk jaar 40.000 vaten Rijnwijn werden doorgevoerd, ter waarde van omstreeks $1^1/_2$ millioen gouden kronen.

Hoezeer de graanhandel, waarin alle gewesten, doch vooral Holland deelde, van belang was, wijst ons de statistiek van den invoer uit. En ook daarin had Antwerpen rijkelijk haar deel. Uit de Oostzeeplaatsen werd jaarlijks 60.000 last koren, in het bijzonder rogge, naar Holland gevoerd en daar ieder last gewoonlijk op 40 gulden geschat wordt, bedroeg de waarde van dezen invoer de respectabele som van ongeveer 1 millioen, 680 duizend gouden kronen per jaar.

De wijninvoer te Antwerpen was eveneens van gewicht. Deze bedroeg te water en te land voor Antwerpen alleen meer dan een millioen kronen per jaar; de zoutinvoer 180.000 gouden kronen. In 1560, toen in plaats van 40.000 zakken wol 25.000 zakken uit Spanje werden ingevoerd, bedroeg de waarde nog 625.000 kronen;

en de invoer der Spaansche wijnen vertegenwoordigde nog veel grootere geldsommen. Alleen aan specerijen bracht Portugal meer dan voor een millioen kronen per jaar te Antwerpen aan en de invoer der Engelsche wol alleen werd op meer dan 250.000 kronen per jaar geschat. Jaarlijks voerde Engeland hier voor meer dan vijf millioen goudguldens aan lakens in en de geheele invoer van Engeland in de Nederlanden werd op 12 millioen gouden kronen geschat. Is het nog wonder, dat zulk een handelsbloei op alle gewesten terugwerkte; dat wij in de Zuidelijke Nederlanden overal een krachtige nijverheid waarnemen en de weelde zien toenemen, bij adel en burgerij, bij de kooplieden vooral, waaronder velen rijker zijn dan Europa's machtigste monarchen.

Is Antwerpen het machtige middelpunt van Europa's wereldverkeer en den handel dezer landen, die hare rijkdommen laat vloeien over gansch Brabant, Vlaanderen en de Zuidelijke Nederlanden, ook in het noorden vond Philips, de sombere koning en heer, een bloeiende bevolking, welvarend door handel, nijverheid en landbouw. Wij zagen het reeds in dit hoofdstuk aan tal van Zeeuwsche en Hollandsche ondernemingen en aan het aantal schepen van Enkhuizen.

Ofschoon de Noordelijke Nederlanden, noch de Zuidelijke hout voor den scheepsbouw opleverden, werden in de Noordelijke Nederlanden meer schepen gebouwd dan in alle andere landen van Europa. En dat niet alleen voor de vischvangst, nog steeds voor de Noordelijke gewesten de bron der rijkste inkomsten, maar ook voor het handelsverkeer; in het bijzonder voor het vervoer van eigen producten.

Volgens Guicciardini bedroeg de waarde der verhandelde boter en kaas in de Nederlanden per jaar meer dan een millioen gouds. Alleen te Assendelft hield men in het midden der 16e eeuw meer dan 4000 koeien, die iederen dag 8000 stoopen melk gaven, en ook in Oostzaan, Westzaan en Krommenie, ja in de geheele Zaanstreek, Waterland en West-Friesland vond men duizenden koeien. Naar alle landen van Europa, vooral naar Duitschland, Engeland en Spanje, werden groote hoeveelheden boter en kaas uitgevoerd en niet minder, ook al een gevolg van onzen drassigen, vetten bodem, turf.

De lage belasting op den uitvoer der turf bracht alleen de stad Gouda ruim 3000 ducaten 's jaars op; wel een bewijs, hoe ook toen reeds deze brandstof een gewild en gezocht handelsartikel was. Ook de stad Hoorn voerde jaarlijks een machtige hoeveelheid van beide deze producten naar Spanje en Portugal uit. Te Edam,

reeds bloeiend door zijne talrijke scheepstimmerwerven, vertegenwoordigde de uitvoer van boter en kaas eveneens aanzienlijke sommen per jaar. Gouda dreef, gelijk tal van andere Hollandsche steden, een aanzienlijken handel in bieren, terwijl tal van saaien, greinen en lakens, binnen hare veste vervaardigd, vandaar werden verhandeld. Nog in later jaren bracht men aanzienlijke zendingen saaien en lakens van Gouda naar Portugal over. Ook messenmakerijen en bierbrouwerijen vond men in deze plaats in grooten getale. Het Goudsche bier werd door geheel Vlaanderen, tot Duinkerken toe, verhandeld en vond in Brabant en de overige Nederlandsche provinciën grooten aftrek.

Ook Rotterdam was thans reeds een bloeiende plaats. In 1340, toen zij haar eerste handvest ontving, nog weinig meer dan een gehucht, begon deze stad thans langzamerhand hare beide zusters Schiedam en Vlaardingen te overvleugelen en zich tot een flinke koopstad te ontwikkelen. Men vond er vele lakenfabrieken, scheepstimmerwerven en scheepsmakersloodsen. Reeds in 1529 sloot zij tot bescherming en voortzetting der haringreederij eene overeenkomst met verscheidene andere plaatsen, terwijl zij in 1548 tot het verbond der voornaamste visschersteden toetrad, ter uitbreiding en handhaving der groote visscherij opgericht. Later, toen de Hollandsche IJsel meer en meer verzandde, verlegden de korenhandelaars hun te Gouda gevestigden zetel eveneens naar Rotterdam. Maar eerst in het volgend tijdperk wordt Rotterdam een plaats van groote beteekenis voor den overzeeschen handel en weet zij zich ook boven de Zeeuwsche steden te verheffen.

In het algemeen bloeiden de Hollandsche steden vooral door den handel in laken en lijnwaad. Het vlas voor het laatste kwam voor de fijnere soorten uit Vlaanderen en Luik; voor de mindere uit de Oostzeelanden. De wol, benoodigd voor de lakenfabrikatie, kwam zoowel uit Engeland en Schotland, als uit Spanje en de Zuidelijke Nederlanden. Haarlem en Leiden, en ook Delft, vervaardigden tal van lakensoorten en voerden die naar alle streken van Europa uit. Te Haarlem alleen werden ieder jaar tusschen de 10 en 12.000 wollen lakens vervaardigd en haar bloeiende wolhandel was van zeer ouden datum. Laken- en wolhandel verschaften daar aan vele inwoners, als wevers, vollers, wolkammers, droogscheerders, wevers en spinners, een goed bestaan. Het jaar 1524 zag binnen Haarlem's veste zelfs het ontstaan van een vereeniging van lakenhandelaars, alleen opgericht om den lakenhandel met Spanje en Italië meerdere uitbreiding te geven. Ook het Haarlemsch damast genoot door

gansch Europa groote vermaardheid. En niet minder bloeide de lakenfabrikatie te Leiden. Vooral het blauw Leidsch laken was wereldberoemd en vond op elke Europeesche markt grage koopers. In den bloeitijd van haar lakennering had Leiden zelfs meer dan 350 weefgetouwen, die per jaar 47000 stukken laken verwerkten [1]). Zoowel binnen- als buitenslands werd dit voortbrengsel van Leidsche nijverheid met graagte gekocht en in Antwerpen en Kampen even zoo goed verhandeld als te Bergen en Lissabon. Wie dan ook bedenkt, dat Leiden in haar bloeitijdperk 100.000 inwoners herbergde, begrijpt den grooten bloei dier dagen van onze tegenwoordige academiestad. En te Delft kwam naast de lakenfabrikatie ook de vervaardiging van aardewerk tot bloei, en werden de voortbrengselen dezer industrie van daaruit reeds naar Engeland en Frankrijk verzonden.

Onmogelijk is het in een kort bestek de handelsproducten van onze bloeiende Hollandsche-, Zeeuwsche-, Geldersche-, Overijselsche- en Friesche steden op te geven. Zoowel Alkmaar, Enkhuizen, Hoorn en Edam in het noorden, als Middelburg, Vlissingen, Veere, Zierikzee en den Briel in het zuiden, Kampen, Zwolle, Arnhem, vooral ook Deventer in het oosten, Leeuwarden en Groningen in het noord-oosten, waren steden, die met betrekking tot den binnen- en buitenlandschen handel naast nog tal van andere mochten worden genoemd. Maar Arnemuiden in het Zeeuwsche en Amsterdam in het Hollandsche gewest spanden toch de kroon.

Arnemuiden, thans een dorpje, was als haven in gansch Europa vermaard. Zoowel uit Spanje en Portugal, als uit Frankrijk en Engeland, kwamen daar tal van schepen aan, rijk beladen met goederen, meestal aan Zuid-Nederlandsche kooplieden behoorende. Meermalen zag men van 400 tot 500 schepen in deze zeehaven, waaronder alle Europeesche natiën waren vertegenwoordigd. Tal van schepen werden in het midden der 16e eeuw op hare hellingen gebouwd, zelfs van meer dan 300 last inhoud, destijds een aanmerkelijk laadvermogen, zoowel voor de vaart op Italië, als Spanje en Portugal. Nog in 1574 verkreeg deze plaats vele vrijheden en

1) Vgl. Orlers, Beschrijvinge der stad Leyden, bladz. 179 en 180. Eigenaardig is de opsomming der verschillende lakensoorten, die te Leiden werden vervaardigd; zie bladz. 177 en 178, 192 en 193. Op bladz. 194 geeft hij eene opgave der verschillende soorten van linten, te Leiden vervaardigd; op bladz. 181 en v.v. eenige keuren en ordonnantiën op de „Draperie". Ons exempl., waaruit wij deze bladzijden citeeren, is uitgegeven te Leyden bij Henrick Haestens, Jan Orlers ende Jan Maire, anno 1614.

rechten, die ten doel hadden het handelsverkeer met het buitenland uit te breiden.

Meer nog dan Arnemuiden, waarnaast wij ook Middelburg dienen te noemen, was Amsterdam eene plaats van beteekenis. Hoewel zij noch als haven voor Europeesche handelswaren, noch als koopplaats voor de omliggende streken met hare Zuid-Nederlandsche zuster Antwerpen kon wedijveren, mocht ook de Amstelstad zich toen reeds in een aanmerkelijken handelsbloei verheugen. In het bijzonder had de graanhandel zich daar steeds meer en meer ontwikkeld, en daardoor vooral was zij het centrum voor een groot deel van den binnen- en buitenlandschen handel der Noordelijke Nederlanden. Sedert tegelijk met den achteruitgang der Hanze de Zuiderzee-plaatsen meer en meer in verval geraakten, behalve zij, die hoofdzakelijk van de visscherij leefden, was Amsterdam gedurig in omvang en bloei toegenomen. Dordrecht zelfs, tot het midden der 15e eeuw nog de machtigste handelsstad van de Noordelijke Nederlanden, was sedert geheel door de koopstad aan Amstel en IJe, die op het einde van Karel's regeering 40.000 inwoners telde, overvleugeld.

Guicciardini getuigt omstreeks 1560, dat Amsterdam na Antwerpen de voornaamste koopstad der Nederlanden is. Tweemaal per jaar vielen tusschen de 200 en 300 groote korenschepen uit de Oostzee haar haven binnen, wier lading dadelijk door de kooplieden werd opgekocht, en soms zag men meer dan 500 schepen tegelijk op het IJe voor anker liggen, meestal Hollandsche en in het bijzonder Amsterdamsche schepen, die zelf de waren van de Oost- en Middellandsche-zee of van Engeland en Frankrijk naar Holland brachten, om die hier te verhandelen of door te voeren. Ook te Amsterdam heeft men dan ook een beurs en wisselkantoren, gelijk te Antwerpen, en immer machtiger verheft zich deze korenschuur van Europa tot wat zij eens in het volgend tijdperk zal worden: de grootste Europeesche koopstad. Ook hier, evenals in Antwerpen, hooren wij van assurantie-maatschappijen, die schip en lading verzekeren, van cargadoors en scheepsmakelaars, van wisselkantoren en wat dies meer zij, alles volgens de costumen van het hoog opbloeiende Antwerpen.

Gelijk in het vorig tijdperk bloeide ook nu nog in geheel Holland en Zeeland de haringhandel, een gevolg van de groote visscherij, zooals de haringvisscherij genoemd werd. Reeds is daarvan in het vorig hoofdstuk gewag gemaakt en moet, waar wij in het volgend tijdperk er nogmaals over moeten spreken, de eenvoudige vermelding volstaan. Wel echter kan worden opgemerkt,

dat van de 700 haringhuizen en booten der Nederlanden in 1562 Vlaanderen er honderd, Zeeland tweehonderd en Holland er vierhonderd bezat; de laatste bovendien van het grootste kaliber. Meer dan 20.000 gezinnen leefden van de haringvangst, zoodat het ons geen verwondering kan baren, dat Hadrianus Junius in 1560 getuigde, dat de welvaart van geheel Holland grootendeels afhing van de haringvisscherij.

Zoo was de toestand van deze landen, toen Karel V het bewind aan Philips overdroeg. Meer dan 200 steden, 6000 dorpen en 150 vlekken lagen over den Nederlandschen bodem verspreid, alle bewoond door nijvere lieden, die leefden van landbouw of nijverheid, en niet minder van handel en verkeer. Meer dan geheel Indië met al zijn schatten leverde Nederland aan Karel's regeering gelden voor den oorlog en geld voor het staatsbestuur. Wel geschiedde dit dikwerf onwillig, vooral waar het oorlogen gold, die ons slechts konden benadeelen; maar toch werd het gegeven. Eens zelfs trok Karel V in eene korte spanne tijds van negen jaren meer dan 40.000.000 gld. aan belasting uit deze landen. En dat in het midden der XVIe eeuw! Had Philips dan ook zijne roeping als vorst begrepen, welk een macht had er van deze gewesten kunnen blijven uitgaan; welk een gewicht had hij zelf in de schaal van het Europeesche staatsleven kunnen werpen.

Ongelukkig heeft het niet zoo mogen zijn. De band, die deze gewesten aaneen bond, was geen dynastieke; zij was slechts een persoonlijke band. En naarmate de hooghartige Philips, Spanjool in hart en nieren, devoot Katholiek, met alle opvattingen in dien tijd daaraan verbonden, tevens de Nederlandsche belangen aan de Spaansche wilde kluisteren, werden de Nederlanders steeds meer van hem verwijderd en rafelde de band, die de Nederlanden aan elkander en aan den vorst hechtte, steeds meer uiteen, totdat de opstand daar was, die de belangen der gewesten van een scheidde, maar ook het aanzien gaf aan een machtige republiek.

Het is hier niet de plaats om uit te weiden over de politiek van Philips II [1]); zijne vervolging der Lutheranen en Calvinisten,

1) Vgl. voor Philips II: Watson, History of the reign of Philipp II. — Dumesnils, Histoire de Philippe II. — Cabrera de Cordova, Philippe II. — Prescott, Gesch. der regeering van Philips II, vert. door Dr. W. J. A. Huberts. — Vgl. voor de gevolgen zijner politiek vooral ook: Mor. Jul. Bonn, Spaniens Niedergang während der Preisrevolution des 16 Jahrh. Stuttgart, 1896. Munch. Volkswirtschaft-Studiën, 12.

het schrikbewind van Alva, de Unie van Utrecht [1]), het optreden van een Willem van Oranje [2]) en een Maurits, een Leycester en een Oldenbarneveldt [3]). Reeds werd dit hoofdstuk te uitvoerig voor den opzet van dit boek en wij hebben slechts te schetsen, in enkele trekken, het verval van den algemeenen Nederlandschen handel en de opkomst van den Noord-Nederlandschen handel in de laatste helft der 16e eeuw.

De hoofdkwestiën, die deze gewesten, twaalf jaren na Philips optreden als beheerscher der Nederlanden, tot den opstand tegen Spanje's koning hebben bewogen, waren: het verblijf der Spaansche troepen, de instelling der nieuwe bisdommen en bovenal de verscherping der gehate inquisitie; de drie noodwendige uitvloeisels van de Spaansche heerschingstaktiek. Philips, de Spaansche koning, meende ook almachtig vorst der Nederlanden te zijn en deze landen met inkorting en kleinachting van alle privilegiën te kunnen regeeren; meende bovenal op het stuk van den godsdienst zijne onderdanen de wet te kunnen voorschrijven. En de Nederlanders, voorbereid door de prediking der humanisten en geroerd door de groote vragen van godsdienst en hervorming, wilden niet vervolgd worden om de inspraak van hun gemoed en niet lijden de verdrukking van de Spaansche inquisitie en evenmin die eener Spaansche soldatesca.

Reeds voor de opstand uitbrak, hebben echter de handelsbetrekkingen dezer gewesten geducht geleden en is hun handelsbloei grootendeels geknakt. De oorlog met Frankrijk en de vijandige

1) Voor de Unie van Utrecht is nog altijd van groot belang het werk van P. Paulus, Verklaring der Unie van Utrecht. De 2e druk verscheen te Utrecht in 1775 en 1776, in 4 dln. 8°. — Vergelijk daarbij ook de pamfletten van P. Dortsma, e. a. — Een meer beknopt overzicht leverde Dr. P. L. Muller, De Unie van Utrecht, 2e dr. 1878.

2) Zie over Willem I: Ruth Putnam, William the Silent, ook in het Holl. vertaald, en *** [W. H. de Beaufort], Het leven van Willem I. — Belangrijke bijdragen voor eenige momenten uit 's Prinsen leven of in verband daarmede geven ook de verschillende studiën van Mr. R. Fruin, Dr. P. J. Blok, Dr. P. L. Muller en Bakhuizen v. d. Brink. Zie ook de eerste afdeeling van Motley, The Rise of the Dutch Republic; „Archives de la Maison d'Orange Nassau," uitg. door Groen van Prinsterer; Gachard, Corresp. de Guillaume le Taciturne, en 's Prinsen eigen apologie, waarvan verschillende drukken bestaan. — Een populair boekje over zijn leven gaf Elberts, Leven van Willem den Eersten.

3) Vgl. over den grooten Staatsman en zijn leven: Motley, The Life of John of Barneveld, ook in het Holl. verschenen en met aanteekeningen voorzien door M. L. v. Deventer.

houding van Engeland hebben daartoe het hunne gedaan. Ook al gold dat alles Spanje; wij, gekluisterd aan het Spaansch bewind, ondervonden van dat alles mede de groote nadeelen.

Philips II bleef tot 26 Augustus 1559 in de Nederlanden. Reeds in 1556 was de oorlog met Frankrijk uitgebroken, die den 3^{en} April 1559 eindigde; toen kon Philips, zoo hij meende, gerust naar Spanje vertrekken, en hij deed het, om nimmer terug te keeren.

Maar reeds die drie jaren hadden onzen handel groote schade berokkend. Om het geld, de ziel van den krijg, machtig te worden, had Philips nog in 1556 een belasting geheven, bestaande in een honderdsten penning van alle onroerende goederen en een vijftigsten penning van alle koopmanschappen, die door Holland alleen voor een som van 333.000 was afgekocht. In het volgend jaar werd alle handel met Frankrijk verboden en bemoeilijkten de Fransche kaperschepen onze haringhuizen en onze graanvloot. En in 1558 zag de haringvisscherij haar bloei nogmaals bedreigd, toen Philips den uitvoer van haring, bokking, drooge en gezouten visch deed verbieden.

En tegelijk leed onzen handel door de verkoeling, tusschen de Spaansche en Engelsche hoven ontstaan, sedert de Protestantsche Elisabeth den Engelschen troon had beklommen [1]). Bij herhaling hooren wij die jaren, van 1560 af tot 1574 toe, van schade door de Engelsche kaapvaart aan onze schepen en mitsdien aan onzen handel toegebracht. Reeds in het begin van die periode werd een Antwerpsche brik bij Lowestoft geplunderd; evenzoo een rijk beladen koopvaarder bij Landsend. Willem de Zwijger, toen nog gouverneur van Holland, bericht eveneens aan de Landvoogdes de schade, die Rotterdam, Delft, Schiedam en Dordrecht door de Engelsche kaapvaart in hun handel lijden. Vooral sedert de Engelschen in 1562 Havre in hunne macht kregen en er een broeinest van kaperij van maakten, namen de klachten der Hollandsche kooplieden over het in beslag nemen van schepen en lading toe. Wel stelde Philips een congres met Engeland over de handelsbelangen voor, dat ook gehouden werd, doch het baatte weinig. In de Nederlanden toch werd juist in 1563 de oppositie tegen

1) Zeer belangrijk voor onze betrekkingen met Engeland in dezen tijd is de uitstekende dissertatie van H. Brugmans, Engeland en de Nederlanden, 1558—1567. Groningen 1892. In de volgende afdeeling komen wij op de betrekking tusschen Engeland en de Noordelijke Nederlanden, zoomede op onze handelsbetrekkingen met de Noordsche rijken in dezen tijd terug.

Granvelde heftiger en Elisabeth van Engeland had er belang bij, dat deze oppositie niet werd gesmoord. Zij, als Protestantsche vorstin, moest in een tijd, toen de godsdienstvraag tevens een der grootste staatkundige vraagstukken was, wel den strijd tegen Spanje, zij het ook zonder officieele oorlogsverklaring, levendig houden, te meer omdat de belangen van haar eigen volk daardoor werden gebaat.

Toch was het in strijd met alle bepalingen en verdragen, dat tijdens deze geschillen de rechten op inkomende goederen werden verhoogd. Ook bij den uitvoer van lakens betaalde de vreemdeling reeds hoogere rechten dan de ingezetenen, en het gevolg was dan ook, dat de Engelsche kooplieden een Engelsch stuk laken zes gulden goedkooper konden leveren dan de Nederlanders, waardoor de lakenhandel langzamerhand geheel in Engelsche handen kwam. En mede verbood men hier de invoer van eenige Engelsche grondstoffen en Engelsche manufacturen, behalve lakens en karsaaien, als ook het laden in Engelsche schepen, zoolang nog Nederlandsche vaartuigen voor het verkeer te krijgen waren. Het gevolg daarvan was de verlegging van den Engelschen lakenstapel naar Emden, waardoor de Nederlandsche handel reeds in 1564 groote schade leed.

Meer nog dan aan de Engelsche politiek is de ondergang van den Zuid-Nederlandschen handel aan het Spaansch bestuur zelf te wijten. Hoewel in 1564 op bevel van Philips de kardinaal Granvelle het land verliet, duurde de ontevredenheid, vooral sedert de afkondiging der besluiten van het concilie van Trente, hier te lande voort, totdat eindelijk het overkropte volksgemoed zich met kracht uitte in den beeldenstorm. Toen kwam in 1567 de ijzeren hertog, Don Alvarez de Toledo, aan het hoofd van een machtig leger in deze landen, om naar het bevel van Philips Roomschen en on-Roomschen beiden te straffen en ten bloede toe te vervolgen. Duizenden verlieten daarop het land, — duizende kooplieden ook —, en de bloedraad begon zijn ijzingwekkenden arbeid met het onthoofden van Egmond en Hoorne.

Maar mede werd de handel door het bestuur van den ijzeren hertog direct getroffen. Reeds in 1569 toch liet Alva beslag leggen op alle Engelsche goederen, die zich in deze gewesten bevonden, ter waarde van 700.000 gulden, en verbood den invoer van Engelsche wol en manufacturen, waardoor Antwerpen den Engelschen handel naar Hamburg zag verleggen en dientengevolge onberekenbare schade leed. De tiende penning, tot tweemalen toe afgekocht, die onzen handelsboei zou dooden, wordt in 1572 op bevel des

konings doorgezet, en brengt tal van protesten en nieuwe smeekbrieven aan den koning te weeg. Zelfs de drie bisschoppen van Vlaanderen verklaren plechtig en overtuigend, dat die belasting den handel zal vernietigen; maar ook zelfs dat kon niet baten. Slechts voor de aan vreemdelingen verkochte goederen werd eenige verlichting toegestaan, zoomede voor den verkoop van ruwe stoffen, zijdewaren en lakens in het groot.

Maar nu was het ook de tijd voor den algemeenen opstand; de verdrukten grepen naar de wapens, om Nederland te bevrijden van het Spaansch geweld. Reeds zingt het Geuzenlied op dreigenden toon:

O Nederlandt, ghy zyt belaen
Doodt ende leven voor U staen;
Dient den tyran van Spangien,
Of volgt om hem te wederstaen
Den Prince van Orangien.
Helpt den herder, die voor U strijdt,
Of helpt den wolf, die U verbijt;
Weest niet meer neutralisten.
Verbijt den tyran, tis nu den tyt,
Met al zijn tyrannisten [1]).

Nog weergalmt het geuzenlied, of reeds klinkt de tijding: De geuzen hebben den Briel genomen.

Machtig stormt het bericht in de harten van duizenden en de ijzeren hertog knarst op zijn tanden, ziedend van toorn over de eerste heldendaad van het volk van boter en kaas.

Thans eerst komt de strijd-, de moordzucht en bitterheid van het Spaansch regiment aan het licht. Zutphen, Naarden en Haarlem voelen het woeden van het zwaard des Spanjools. Maar van Alkmaar begint de victorie, en nog voor Alva's vertrek waait de driekleurige princenvlag naast zijn oranjestandaard op de meeste torentransen van Holland en Zeeland.

In 1573 verlaat Alva, met den vloek van heel het volk beladen, het land. Maar in welk een toestand.

Antwerpen's handel, eenmaal de roem van Europa, was sedert 1566 onherstelbaar geknakt. De fouten van het Spaansch regiment, de moeilijkheden met Engeland, de onveiligheid op de Schelde

1) Ook medegedeeld door Blok in zijne Gesch. v. h. Ned. Volk.

door het kruisen der piraten, de vestiging der geuzen te Vlissingen; dat alles had samengewerkt, om haar handelsbloei te vernietigen. En alle overige gewesten, ook Holland, Zeeland en Friesland, zijn bij zijn vertrek in de grootste verwarring, terwijl Amsterdam en Groningen, benevens eenige andere handelsplaatsen in het noorden, die nog de Spaansche zijde houden, evenals Antwerpen hunne verkeerswegen door de geuzen zien beheerscht. Maar onder de leiding van Willem van Oranje komt er langzamerhand orde in dien chaos en wanneer hij in 1584 verradelijk wordt doorschoten, zijn Holland en Zeeland van de Spanjaarden bevrijd, en hebben, daar de handel op de Oostzee nog altijd levendig is, een groot deel van Antwerpen's handelsbloei aanvaard.

Ook Amsterdam, dat tijdens haar vasthouden aan de Spaansche zijde, haar handel vernietigd zag en het gras tusschen hare straatsteenen zag groeien, begon op te leven en trok, gelijk Middelburg en Vlissingen, en welke Hollandsche en Zeeuwsche steden niet al, een groot gedeelte van Antwerpen's bloei tot zich. Vooral was dit het geval, sedert Antwerpen in 1585 voor het Spaansch geweld had moeten bukken, waardoor tal van Antwerpsche handelshuizen hun zetel naar Holland en Zeeland verplaatsten.

Maar nog kon, ondanks de hernieuwde opleving van onzen handel met de Oostzeesteden en Engeland, een nieuw tijdperk voor onze handelsgeschiedenis niet blijvend worden geopend, daar Portugal in 1580 door Spanje was geannexeerd.

Voor de jeugdige Republiek, in 1579 bij de Unie van Utrecht gesticht, was dit een groote bedreiging. Holland, Zeeland en Utrecht waren slechts van den Spanjaard bevrijd; de overige gewesten bekampten nog steeds met onmetelijke krachtsinspanning den overmachtigen Spanjool. Holland en Zeeland vooral, sedert Antwerpen's val in opkomst als de centra's van den Noord- en Zuid-Europeeschen handel, moesten zorgen voor de ziel van den krijg: het geld. Dat geld werd verkregen door den wel sedert eenigen tijd verminderden, maar nog altijd aanmerkelijken handel tusschen de havens der Oostzee, en die van Portugal en de Middellandsche zee, de vrachtvaart tusschen Noord- en Zuid-Europa dus, en de ter beveiliging der scheepvaart geheven convooi- en licentgelden. Thans, nu de belangrijkste haven van het Zuiden, nl. Lissabon, in Spaansche handen was, werd het Spanje mogelijk gemaakt, den handelsbloei der Noordelijke Nederlanden, jong en pas oplevend, te knakken, en zoo den opstand te fnuiken.

Reeds dadelijk vatte Philips het plan daartoe op, zelfs nog voor

de Algemeene Staten hem op 26 Juli 1881 hadden afgezworen, doch mocht gelukkig niet slagen. Wel worden de Hollandsche en Zeeuwsche koopvaarders bemoeilijkt en werd herhaaldelijk het plan beraamd om op alle Nederlandsche schepen, in Spaansche en Portugeesche havens vertoevend, beslag te leggen, doch dit besluit kon onmogelijk worden uitgevoerd. De Hollanders en Zeeuwen toch brachten in de eerste plaats het koren uit de Oostzee naar Sevilla en Lissabon, om er de producten uit Oost- en West-Indië voor in te ruilen, zoodat dus de algeheele sluiting der Spaansche en Portugeesche havens voor Nederlandsche schepen een hongersnood in Spanje en Portugal ten gevolge zou hebben. Eerst wanneer Spanje een vloot bezat en de zee niet aan zijn tegenstanders behoefde over te laten, eerst dan zou het dergelijke ondernemingen met hoop op succes kunnen beproeven.

Nog acht jaren duurde het, eer deze plannen werden uitgevoerd. Toen stak, in het laatst van Mei 1588, de machtige armada, de „onoverwinnelijke vloot" van uit Lissabon in zee. Meer dan zestig millioen had hare uitrusting aan de Spaansche regeering gekost en aan dagelijksch onderhoud kostte zij bovendien 30.000 Spaansche ducaten ter waarde van drie gulden elk. Honderd en dertig groote oorlogsschepen was zij sterk en de gezamenlijke bodems droegen ruim 3000 stukken grof geschut. 8000 matrozen, 2000 galeislaven, 20,000 soldaten en 300 monniken en priesters met een grootinquisiteur, waren mede aan boord dezer scheepsmacht, die onder bevel van Alonzo Perez de Guzman, hertog van Medina-Sidonia, stond, en waarop de bloem van den Spaanschen adel meetoog, om eer en roem te behalen in den strijd tegen de kettersche Republiek en het ongeloovige Engeland. Tegelijker tijd zorgde de hertog van Parma in de Zuidelijke Nederlanden voor een scheepsmacht van 33 oorlogschepen en een krijgsmacht van 43.000 man voor den te verwachten strijd te land.

Goed was het oogenblik gekozen. De Nederlanden, te vergeefs eerst aan Frankrijk en later aan Engeland opgedragen, hadden zoo pas aan Leycester het verblijf hier onmogelijk gemaakt en eene verkoeling tusschen de jeugdige Republiek en het machtige Engeland was het gevolg geweest. Reeds waren, om onzen handel in Engeland tegen te gaan, onze kooplieden in Engeland om de voorgeschoten gelden aan gewesten en steden bemoeilijkt, en was herhaaldelijk in de Engelsche havens op onze schepen beslag gelegd, die eerst tegen betaling van groote sommen weder werden vrijgelaten. Maar het wederzijdsch gevaar bracht de veeten tot stilstand

en deed de bedreigde Staten manmoedig tegen den Spaanschen veroveraar gezamenlijk optreden. Howard en Drake, Wassenaar, van der Does, Justinus van Nassau en Joost de Moor, zij allen gedroegen zich als helden en brachten met hun veel kleinere, doch veel lichtere vaartuigen den vijand de nederlaag toe, terwijl de Zeeuwsche piraten Parma beletten uit te zeilen. Toen kwam, zooals men zeide, „Gods adem Nederland en Engeland te hulp"; door een orkaan werden tal van Spaansche schepen verstrooid en verjaagd, op de Schotsche en Iersche kusten verpletterd en onherroepelijk vernietigd; slechts $^1/_3$ deel keerde in het tot bloedens toe geslagen Spanje terug.

Voor de jeugdige Republiek bevatte de zending der armada een heilzame les. Geleid door een staatsman als Oldenbarneveldt, en beschermd en zich steeds verder uitbreidend onder een veldheer als Maurits, begreep zij de souvereiniteit voortaan aan zich te moeten houden en zich zelf te moeten vormen tot een gevestigden staat.

Aan Maurits vooral, die van 1586 tot 1594 bijna geheel de generaliteitslanden, Gelderland, Overijsel, Friesland en Groningen van de Spanjaarden bevrijdde, komt de eer toe onze Republiek te hebben gevestigd. En toen in 1595 ook Drenthe zich voor Willem Lodewijk verklaarde en de Staten-Generaal zelfs bezetting te Emden legden, was die vestiging beslist.

Maar naast Maurits dankt de Republiek evenveel aan den bekwamen Oldenbarneveldt, die het roer van staat krachtig wist te hanteeren; Frankrijk tot den oorlog tegen Spanje bewoog en de klip van den Engelschen naijver op economisch gebied wist te ontzeilen. En toen dat alles was geschied, en bovendien een tractaat met die beide landen onze handelsbelangen regelde en onze eerste schepen zich mede vertoonden in de wateren van Insulinde, was eindelijk het overgangstijdperk van onzen handelsbloei, handelsvermindering en hernieuwde opkomst afgesloten, en kon de jeugdige Republiek ook op economisch gebied met opgeheven hoofd haar nieuwe leven ingaan.

Dat geschiedde in 1596. Op den 23^{en} Juni van dat jaar kwamen onze vier eerste schepen na een reis van een jaar en drie maanden op de reede van Bantam aan, en op den 31 October d. a. v. werd tusschen Hendrik IV, koning van Frankrijk, Elisabeth van Engeland en de Staten-Generaal een verdrag gesloten tot wederzijdsche bescherming van koophandel en scheepvaaart.

Welke pogingen na Portugal's kluistering aan Spanje door ons in het werk waren gesteld, om zelf naar Insulinde te stevenen,

wenschen wij liever bij de geschiedenis van onzen kolonialen handel te verhalen; die gebeurtenissen openen dan ook feitelijk het nieuwe tijdperk. Maar over het verdrag, dat daarnevens het in dit hoofdstuk behandelde tijdperk zoo schoon afsluit, diene een enkel woord.

Bij het verdrag van 31 October 1596 werden alle verdragen en voorrechten, men denke aan dat van 1496, opnieuw bevestigd, „omme te maintineren, conserveren, augmenteren ende te doen toenemen de vriendschappe ende te verzekeren de coopmanschappe ende commercie." Aan de landzaten der drie contracteerende partijen werd daarom vergund, om, met gelijk recht als de eigen inwoners van elk der partijen afzonderlijk, in een der drie landen te verkeeren en handel te drijven. Geene andere tollen zouden worden geheven, dan die, welke van de bewoners van het land, de provincie, of de stad werden geëischt, waar die handel werd uitgeoefend. De schepen, naar het Noorden zeilende, konden niet worden gedwongen eenige Nederlandsche havens aan te doen, of aldaar hunne goederen te verkoopen; hetzelfde moest worden in acht genomen omtrent de Nederlandsche vaartuigen, varende naar het Westen (en Zuiden). De brieven van marque, vroeger gegeven, zouden voor het vervolg niet meer geldig zijn, terwijl de schepen, van den vijand genomen, aan hen zouden behooren, die ze het eerst hadden buitgemaakt. Voorts zou het iedere partij vergund zijn tot bescherming van haar bijzonderen handel en ter bestrijding van zeeroovers verdragen aan te gaan met andere staten of landen, die niet tot dit verdrag waren toegetreden.

Dit verdrag nu, hoe er ook van Engelsche zijde later aan getornd werd, en welke geschillen ook later met Frankrijk daarover zijn ontstaan, is jaren lang de grondslag van onze handelsbetrekkingen met Engeland en Frankrijk geweest, en heeft, evengoed als de vestiging van ons gezag in Indië en onze handelsverdragen met de Noordsche rijken, medegewerkt om ons de hooge plaats te verzekeren, die wij op handelsgebied in de zeventiende eeuw hebben ingenomen.

TWEEDE BOEK.

Handelsbloei en Verval tijdens de Republiek der Vereenigde Nederlanden.

HOOFDSTUK V.

De Nederlandsche Handel tijdens de Gouden Eeuw of het Politiek-Economisch Tijdperk. Van 1596—1674.

1. Nieuwe Gezichtspunten?

De geschiedenis onzer letteren in de zeventiende eeuw zoo te schetsen, dat het tafereel niet al te zeer beneden de levendige en vaak schitterende werkelijkheid blijft, is eene moeilijke onderneming. Zij vergt van hem, die zich daaraan waagt, meer zorg, meer studie, maar ook meer tact dan van den beschrijver van het middeleeuwsche tijdvak, omdat hij hier met meer samengestelde toestanden en verschijnselen te doen heeft, terwijl het overvloedig materiaal, 't welk hem ten dienste staat, het gevaar in zijn nasleep heeft, dat de boomen beletten het bosch te zien.

Deze uitspraak van Jonckbloet met betrekking tot de geschiedenis onzer letterkunde geldt met eene kleine wijziging ook voor de geschiedenis van onzen handel in de zeventiende eeuw [1]). En wel met deze wijziging, dat wij ons met betrekking tot den handel moeten wachten de werkelijkheid niet nog schitterender voor te stellen dan zij in waarheid was, hetwelk dikwerf maar al te gretig wordt en kan worden gedaan, omdat wij voor deze materie juist een overvloedig feitenmateriaal missen. Dat gemis heeft onzen geschiedschrijvers over dit tijdperk dikwerf genoopt tot eene omwerking van de geschriften onzer benijders of bewonderaars, die onzen handelsbloei hoogelijk hebben geroemd, en bijna iedere omwerking heeft aan dien terecht zoo hooggeroemden bloei nog een accres van bewondering toegevoegd.

Hebben wij het wel, dan heeft Prof. Brugmans op dit feit het

1) Vgl. Dr. W. J. A. Jonckbloet, Gesch. der Nederl. Letterk. in de zeventiende eeuw. 3e uitg. Dl. I (III van het geheele werk), bladz. 3.

oog gehad, toen hij ergens opmerkte, dat wij ons vooral moeten hoeden voor eene al te groote bewondering van de Gouden Eeuw.

En terecht! Want op de gouden zou, in plaats van de diamanten, wellicht de zilveren en daarop de koperen eeuw gevolgd zijn, en, de lijn zoo doortrekkend, zouden wij ons thans misschien in de looden eeuw verzeild wanen, en, nederzittend in diepe bewondering voor vroegere grootheid, het handelen in dezen tijd vergeten.

Houden wij dan ook vast aan onze belofte, in de voorrede van ons boek gegeven, om vooral op de oorzaken van onze handelsontwikkeling in de afgebakende tijdperken het licht te doen vallen, dan moet allereerst de aandacht worden gevestigd op het relatieve van onze grootheid in de overigens terecht geroemde Gouden Eeuw. Relatief niet enkel en alleen met betrekking tot de toen levende geslachten der Europeesche natiën, maar ook met betrekking tot ons eigen land in dezen tijd.

Altijd zal het waar blijven — en wij citeeren hier weder eene uitdrukking van Prof. Brugmans —, dat onze handelsbloei in de zeventiende eeuw eigenlijk eene abnormaliteit was, uit buitengewoon gunstige omstandigheden voortgesproten, door even gunstige omstandigheden bevorderd [1]).

Maar bij eene voldingende beschouwing en vergelijking van toen en nu zal het eveneens een waarheid blijken te zijn, dat, indien onze handelsgrootheid van dien tijd onze huidige bevolking het tegenwoordig levensmillieu had moeten schenken, zij daartoe zeer zeker niet competent zou gebleken zijn.

Wij behoeven de laatste stelling niet toe te lichten, hoewel zij misschien voor velen nader bewijs behoeft. De geschiedenis van onzen handel in de jongstverloopene eeuw zal dit bewijs van zelf leveren. En de stelling van Prof. Brugmans behoeft zelfs geen bewijs meer; zij wordt door al onze historici algemeen erkend en daarmede tegelijk het relatieve van onze grootheid en de précaire positie der Nederlandsche natie als handelsmogendheid in de zeventiende eeuw.

Immers het feit, dat de handelsgrootheid der Nederlandsche Republiek in de zeventiende eeuw voor een groot deel het gevolg was van de bijna-geheel-onthouding der overige natiën op commerciëel gebied, — een laisser-faire ten gunste der Nederlanders, zonder weêrga [2]) —, is algemeen bekend. En dat zij de kans liep te ver-

1) Vgl. Dr. H. Brugmans, in het Tijdschr. voor Gesch., 11e Jaarg., 1896, bladz. 144.
2) Vgl. Dr. H. Brugmans, t. a. p., 10e Jaarg., 1895, bladz. 284.

minderen, zoodra ook de andere Europeesche natiën hunne belangen zouden gaan begrijpen en mededingen in den strijd op het gebied van den handel, is eene zoo dikwerf verkondigde meening, dat haar te herhalen bijna eene banaliteit zou mogen worden genoemd.

Doch ten onrechte!

Vergeten wij niet dat juist de erkenning, dat onze natie in de zeventiende eeuw haar toenmaligen grootschen bloei alleen kon bereiken door de achterlijkheid der overige natiën op commerciëel gebied, ons bijna uitsluitend gebracht heeft de kennis der negatieve oorzaken, waardoor onze handel in dien tijd plotseling tot zoo groote hoogte kon stijgen. Maar, behalve voor de meer algemeene geografische factoren en de meer directe gevolgen van den tachtigjarigen krijg voor de Zuidelijke Nederlanden, tasten wij zoo goed als in het duister rond, wanneer wij zoeken naar de positieve oorzaken, die naast de negatieve mede aan onze opkomst als eerste handelsmogendheid in de zeventiende eeuw ten grondslag liggen.

En zoo komt het, dat, wat ook beweerd moge worden — en terecht met betrekking tot de verzameling van feitenmateriaal, — van de moeilijkheid der middeleeuwsche Nederlandsche geschiedbeschrijving, den geschiedschrijver van den Nederlandschen handel het moeilijkste gedeelte zijner taak wacht, wanneer hij zich zet tot de behandeling van de geschiedenis van den Nederlandschen handel in de zeventiende eeuw.

Wat Jonckbloet met betrekking tot de geschiedenis der letterkunde opmerkte, geldt dus ook hier; waar de oorzaken en toestanden gecompliceerder worden, wordt de taak verzwaard. Maar het overvloedige feitenmateriaal, waarover de geschiedschrijver der letterkunde beschikken kan, is hier niet aanwezig, althans niet direct; de geschiedschrijver van den handel dient velerlei nevenpaden te bewandelen, zoo hij naast de negatieve althans eeniger mate ook de positieve oorzaken van de wordende en verwordene toestanden op het gebied van den handel in de Nederlanden in dit tijdperk wil leeren kennen.

Dit ter verontschuldiging voor zoo menige uitweiding, welke den lezer in een boek over handelsgeschiedenis wellicht overbodig mocht voorkomen.

In Januari 1596 deed de kardinaal Albrecht van Oostenrijk zijne intrede binnen Brussel. Zijne benoeming, straks door zijn huwelijk

met de Spaansche Infante gevolgd, was de laatste poging van Philips II om de Nederlanden voor zijn stamhuis te behouden, doch ook zij bleek, evenals de vroegere, ijdel. Wel begon de nieuwe landvoogd evenals zijne voorgangers met vredesvoorstellen aan de opgestane gewesten, doch met denzelfden troosteloozen uitslag. De Noordelijke Nederlanden waren voor de Spaansche monarchie hopeloos verloren.

Maurits, de veldheer der jeugdige Republiek, veroverde in datzelfde jaar Grol, Enschedé, Ootmarsum, Oldenzaal en Lingen op den Spanjaard, en bevrijdde daardoor den aan de Spaansche heerschappij ontgroeiden Staat der Zeven Provinciën bijna geheel van den vijand. Noord en Zuid, hoe dikwerf elkander nog beoorlogend en op elkander nog veroveringen makend, gingen sedert voor goed uiteen.

Geografisch was de blijvende vestiging der Republiek reeds twee jaar vroeger beslist; toen in 1594 Groningen door de reductie opnieuw aan Staatsche zijde was gebracht, werd het met de Ommelanden als zevende lid aan de Unie toegevoegd.

Mocht het staatkundig talent van Willem van Oranje en het zwaard van Maurits tot dezen gelukkigen uitslag van den opstand niet weinig hebben bijgedragen, niet te ontkennen valt het, dat zonder de onwankelbare trouw en volharding van Holland, het dichtst bevolkte, meest begaafde en rijkste gewest, de Republiek nimmer zoude zijn gesticht.

Zoowel uit economisch als strategisch oogpunt was Holland het steunpunt der toenmalige Republiek. De financiëele draagkracht dezer provincie was de hartader van den tegenstand, dien de Spaansche monarchie sedert het begin van den opstand had ondervonden. Hoewel zij telkens, wanneer de generaliteitskas ledig was, de benoodigde penningen voorschoot, droeg zij in de algemeene lasten niet minder dan 58 % bij, dus meer dan de overige provinciën te zamen [1]). De voornaamste staatscollegiën, de Staten-Generaal en de Raad van State, waren in dezelfde stad gevestigd, waar ook haar bijzonder staatscollege, de Provinciale Staten, zijne vergaderingen hield. Holland's stadhouder was de voornaamste

1) Vgl. Mr. O. VAN REES, Gesch. der Staathuishoudk. in Nederland. Dl. I, bladz. 158. De algeheele verdeeling werd in 1619 als volgt vastgesteld. Holland c^a. 58 %, Friesland 11 1/2, Zeeland 9, Gelderland 5 1/2, Utrecht en Groningen ieder ruim 5 1/2, Overijsel 3 1/2, Drenthe 1 %. Vgl. Dr. J. A. WYNNE, Gesch. v. h. Vaderl. 7^e dr., bladz. 121.

veldheer, Holland's raadpensionaris de voornaamste staatsman der Republiek.

Geen wonder dat Holland, bij den lossen band, die de provinciën te zamen snoerde [1]), in bijna alle zaken der Generaliteit den boventoon voerde en een overwicht op de overige provinciën verkreeg, dat zeer zeker niet gering mag worden geacht. Wat Holland wenschte, dreef het tengevolge zijner economische positie door; de binnen- en buitenlandsche politiek van Holland was de binnen- en buitenlandsche politiek der geheele Republiek, zij het ook niet altijd zonder morren en klagen.

En in dat Holland bewoog alles zich om den handel, met Amsterdam, de Nederlandsche koopstad bij uitnemendheid, aan de spits. Geen wonder dus, dat, vóór het overwicht der stadhouderlijke macht tijdens Willem III hier voor langen tijd was gevestigd, de buitenlandsche staatkunde der Republiek in hoofdzaak handelspolitiek is geweest.

In de instructiën der gezanten en in de diplomatieke onderhandelingen bekleedde tot 1674 de handel steeds de voornaamste plaats; men liet geen enkele gelegenheid voorbijgaan, hetzij om voordeelige handelstractaten af te sluiten, hetzij om afschaffing van verbodswetten of verlaging van inkomende rechten te verkrijgen, of voor den handel belemmerende bezwaren op te heffen.

Toch, ook al neemt men daarbij zelfs in aanmerking dat Holland, het machtigste gewest der Republiek, reeds in de vijftiende en zestiende eeuw voor een groot deel de vrachtvaart tusschen Noord- en West-Europa in handen had, kan het bevreemding wekken, dat een zoo kleinen Staat, met een zoo klein gewest aan de spits, tot zoo grooten economischen bloei wist te geraken, als dat met onze Republiek in de zeventiende eeuw het geval is geweest; een bloei, die haar door alle Europeesche natiën van dien tijd werd benijd, niet het minst omdat deze een hoogen opbloei van zoo velerlei kunsten en wetenschappen, van zoo tal van neringen en hanteringen, in de hand werkte.

Zeker, voor dien bloei waren de grondslagen door onze vrachtvaart en onze visscherij in een vroeger tijdperk gelegd. Maar daar moeten toch tal van nevenoorzaken hebben medegewerkt, om ons plotseling tot zoo groote hoogte op te voeren; het werkeloos blijven

1) Zie over onze staatsregeling vooral het uitmuntende boek van Dr. P. L. Muller, De Staat der Vereenigde Nederl. in de jaren zijner wording, 1572—1594. Haarlem, 1872. 8°.

op handelsgebied der overige mogendheden, welk een groote factor ook, was en bleef een zaak van negatief gewicht.

Terecht heeft dan ook Fruin opgemerkt, dat het wijzen op het laisser-faire-systeem der overige mogendheden nog niet voldoende tot verklaring van onzen handelsbloei is. „De fouten van anderen komen slechts ten goede aan hen, die in staat zijn om er partij van te trekken, en die hun eigen belangen met beter verstand behartigen." [1]) Doch ook al geeft men deze stelling van Fruin volmondig toe, dan blijft nog de vraag over door welke factoren dat inzicht geworden is en welke omstandigheden dat betere inzicht mogelijk hebben gemaakt. Want meer nog van een volk dan van een individu geldt het woord van Carlyle: „Ook al maken de omstandigheden den mensch niet, toch toonen zij hem."

De positieve oorzaken nu, die het hunne hebben bijgebracht tot onze handelsgrootheid en economischen bloei in de zeventiende eeuw, zijn van tweeërlei aard en houden nauw verband met de hoogte, waarop wij stonden op elk ander gebied.

Vergeten wij toch niet, dat onze natie in de zestiende eeuw twee processen doormaakte, die noodwendig groote gevolgen na zich moesten sleepen, en dan ook van bijzonderen invloed geweest zijn op onze wording als handelsmogendheid. Het eerste was een eenheidsproces onder de heerschappij der Bourgondisch-Oostenrijksche vorsten [2]); het tweede een psychisch proces, dat de geestelijke

1) Wij citeeren uit het hoofd. Wij meenen de uitdrukking in een der opstellen in de „Verspreide Geschriften" te hebben gelezen, doch konden de plaats niet weêrvinden.

2) Met een vriend, „die mij eenige feilen" toonde, moet ik over de opvatting van eene dynastie der Bourgondisch-Oostenrijksche vorsten verschillen. Op pag. 115 staat: „De band, die deze gewesten aaneen bond, was geen dynastieke; zij was slechts een persoonlijke band." Mijn beoordeelaar, dien ik zeer hoog schat, meende dat deze uitdrukking omgekeerd bedoeld was. Maar zij is bedoeld, zooals zij op bladz. 115 staat, en kan o. i. nooit anders worden opgevat. Eerst in 1543 wordt Gelderland aan Karel V afgestaan; in 1555, dus pas 12 jaar na de aanhechting van het laatste gewest, treedt hij reeds af. Dan komt Philips II aan het bewind en dadelijk nemen de verwikkelingen een aanvang. Van een gevestigde dynastie over de Nederlanden kan dan nog geen sprake zijn. De vóór en in 1543 aan Karel's kroon gehechte gewesten hadden dan ook o. i. eenvoudig aan Karel's unionistisch drijven toegegeven uit ontzag voor den persoon van den beheerscher dezer gewesten, niet uit ontzag voor zijne kroon of dynastie, waarvan door allerlei maatregelen wel eene blijvende stichting werd bedoeld, doch die nog niet gesticht was. Voor den persoon van Philips II bestond noch ontzag, noch liefde. En het is misschien zijne grootste fout geweest, dat hij niet de voldingende vestiging der Oostenrijksche dynastie heeft afgewacht, voor hij

spankracht en den drang naar vrijheid bij onze natie verhoogde. Waarbij dan nog deze bijzonderheid moet worden gevoegd, dat, hoe vreemd zulks misschien ook moge schijnen, in verband met het eerste proces het tweede niet alleen een conservatieven, maar ook een philologischen ondergrond heeft.

Op de goede zijde van het Bourgondisch-Oostenrijksch bestuur hebben wij in ons vorig hoofdstuk reeds gewezen. Het trachtte eenheid te brengen in wetgeving en landsbestuur; eenheid in rechtspraak, munt-, financie- en belastingwezen; eenheid ook in de binnen- en buitenlandsche politiek. En dat alles was hoog noodig voor deze gewesten, die als zooveel losse staatjes en heerlijkheidjes elkander voortdurend met veete en strijd bedreigden; waar naast de ridderschap de provinciale en de stedelijke autonomie voortdurend den boventoon voerde, hetwelk wederom een onophoudelijken binnenlandschen strijd voor kleine economische belangen ten gevolge had. De Bourgondisch-Oostenrijksche vorsten hadden zeer goed ingezien, dat, — wilden zij van de gunstige geografische ligging der Nederlanden blijvend profijt trekken en dit deel hunner Staten opvoeren tot de hoogte, waarop het strategisch en economisch kon staan, — eerst deze landen moesten worden bestuurd volgens eene onmiskenbare eenheid van gedachten en vervormd tot een bepaalden Staat. Op die wijze alleen zouden de Zeventien Nederlanden hebben kunnen vormen een staatkundig tegenwicht van Engeland en Frankrijk en machtig genoeg zijn geworden als evenknie, ook die beide in balans te houden.

Dat nu heeft niet zoo mogen zijn. Wel is ons staatkundig wordingsproces aangevangen, maar de auteurs van het plan, de Bourgondisch-Oostenrijksche vorsten, hebben de eindontwikkeling daarvan niet afgewacht vóór zij tegen Frankrijk en Engeland optraden. Naast hunne eenheidspolitiek als heeren der Nederlanden wierpen zij hun zwaard als Spaansch monarch in de weegschaal der politiek, en wij, gekluisterd aan Spanje, werden den prijs van dien inzet. Door de Fransche oorlogen en de veeten met Engeland leden wij als handelsnatie groote schade; economisch

met scherpere maatregelen begon. Had de persoon van Karel V al die heterogene bestanddeelen bij elkander kunnen voegen en misschien houden, Philips kon het niet; de dynastie is dus nooit gevestigd, daar zij aanvangt en eindigt met den landheer, die de eerste en de laatste erfheer van al de gewesten tevens was. Dit aan te geven, kwam ons te dezer plaats gewenscht voor. Ook al mag een boek nimmer eene plaats voor polemiek zijn; op principiële punten wordt men niet gaarne misverstaan.

slechte jaren waren het gevolg der Habsburgsch-Spaansche politiek.

Toen kwam de reactie. Tegen het unionisme der landsheeren, nog maar zoo kort verdragen, stak het provincialisme en particularisme der Staten en vroedschappen opnieuw het hoofd op; nog één schrede en ook het individualisme, niet het minst door den drang naar godsdienstvrijheid gevoed, begon zich schrap te stellen tegenover de landsheerlijke plannen.

Toen was het de tijd van den opstand; het unionistisch proces was geëindigd.

Let nu wel op, dat in den wordenden Staat, rijper en voller opbloeiend naarmate de opstand voortschrijdt, noch het oud-Germaansch-individualisme, noch het meer Frankisch getinte particularisme en provincialisme, noch het meer Romaansche unionisme der vroegere landsheeren den boventoon krijgt. Was het revolutionnaire element in de Nederlanden van individueelen en particularistischen aard geweest, bij den aanvang der zeventiende eeuw droeg de nieuwe Staat wel alle blijken van uit eene revolutie te zijn voortgekomen, doch was, wat zijne inrichting en onderdeelen betrof, bijna niet te onderscheiden van den vroegeren, meer monarchalen Staat, die echter, nog niet voldoende gerijpt, hier altijd een tweeslachtig karakter had gedragen. De bevolking had wel-is-waar een grootsch psychisch proces medegemaakt, niet het minst door de zucht naar individueele vrijheid en de noodzakelijkheid van den oorlog ter zee, — men denke aan de piraten en watergeuzen —, maar het overigens conservatief karakter der natie had zich neergelegd en moeten neerleggen bij de vroegere stedelijke autonomie, de reeds voorheen ingestelde provinciale besturen en den door den landsheer gelegden unionistischen band, thans vervangen door de Unie van Utrecht. Mocht de band der Unie dan ook al veel losser zijn dan de door den landsheer bij onderscheidene nieuw-ingevoerde maatregelen bedoelde gezags- en bestuurscentralisatie, de Unie was niettemin een erkend element van kracht, zeer zeker door den drang der omstandigheden op den voorgrond geschoven, maar toch ook in menig opzicht aan den bestuurstrant van den landsheer niet vreemd. Eenheid van volk, bestuur en militie blijvend te waarborgen, was het groote doel der Unie van Utrecht, en hoewel de band daartoe telkens opnieuw te zwak bleek, heeft zij toch twee eeuwen deze gewesten te zamen gehouden.

Meer echter dan onder de oude landsheeren het provincialisme, kwam onder het nieuwe régime de stedelijke autonomie en de indi-

vidueele vrijheid naar voren. En dat kon wel niet anders, daar men vooral voor het behoud en de handhaving der privilegiën den strijd had aangebonden en het vurige calvinistische element daarnaast vrijheid van godsdienst en geweten op den voorgrond had geschoven. De strijd, om politische en godsdienstige redenen aangevangen, was dan ook reeds spoedig in een algemeenen vrijheidskamp omgezet, die ook met de economische en politieke [1]) belangen der opgestane gewesten rekening hield; straks zou hij verworden tot een regelmatig gevoerden oorlog om de „vryheit, het welvaeren en de commercie deser landen."

Vrijheid nu, in welke mate zij verlangd wordt en van hoedanigen aard zij moge zijn, eischt de toewijding van het individu. Reeds de idée alleen verhoogt de waarde, het talent en de spankracht van hem, die haar voor zich wenscht; hoeveel te meer dan moest hier vermeerdering van geestelijke en intellectueele spankracht het gevolg zijn, waar die strijd aanving met piraten, met bannelingen, uit allerlei rang en stand voortgekomen, op de deinende golven van de vrije zee. Bij de geuzen viel alle gevoel van autonomie weg; zij waren reeds van den aanvang af de vrije mannen van een vrij volk, kampend om de zegepalm der vrijheid met een tyrannicken vijand op het ruime sop der zee.

Dat die vrijheid straks, wanneer de opstand vaster vormen zou aannemen, meer besnoeid zou moeten worden en voor, zij het al niet overheersching, dan toch voor beheersching in anderen vorm zou moeten plaats maken, werd bij den aanvang van den krijg niet bedacht. Men had door de onderdrukking veel verloren en toonde wat men voor de vrijheid durfde en kon. En de gloed en de ijver voor die vrijheid sloeg over op een groot deel der natie en het kweekte krachtige zelfbewuste individuen. Dat was het tijdstip, waarop het psychisch proces tot de vorming van een grootsch en zich krachtig verheffend individualisme een aanvang nam.

Men bedenke nu daarbij wel, dat het strijden voor individueele vrijheid, zonder meer, zich spoedig oplost in een strijd voor nationaal bestaan.

Wanneer de piratenhoofden zee- en landofficieren worden en vele ballingen naar hunne verlaten woonsteden terugkeeren, dan past alles zich weder aan bij het oude. De intellectueelen, straks leden der vroedschap, ijveren voor de vrijheid en de belangen

1) Men lette hier wel op het onderscheid tusschen politische (het innerlijk bestuur betreffende) redenen en politieke belangen.

hunner stad; de stedelijke autonomie en de aristocratische regeeringsvorm der steden doet opnieuw zijne intrede in de Nederlandsche maatschappij. Allerlei bepalingen, door de oude landsheeren gemaakt, welke nog passen in het nieuwe kader, worden overgenomen of opnieuw uitgevaardigd; de hoven, de rechtspraak, de algemeene bestuurswijze, dat alles blijft in stand of wordt opnieuw ingevoerd. De macht der kleine luiden, tijdens den opstand, waarvoor zij zooveel veil hadden gehad, meer en meer op den voorgrend getreden, wordt weder naar achteren gedrongen; de invloed der gilden en schutterijen zelfs verminderd in verhouding tot dien, welken zij vroeger onder den landsheer konden uitoefenen.

Naast het individualisme zat het conservatisme den Nederlanders in het bloed; de heeren zouden regeeren en de kleine luiden meer dan vroeger toezien.

Indien de Oostenrijksch-Bourgondische landsheeren door hun unionistisch drijven de natie niet veel goeds hadden gebracht, zou dat alles niet hebben kunnen geschieden. Maar de nieuwe mannen, thans als republikeinen tot zelfstandig landsbestuur geroepen, die voor de meeste vroegere maatregelen van bestuur geen betere wisten op te stellen, namen ze eenvoudig over, soms zelfs geheel ongewijzigd, met vermelding van den datum der vroegere uitvaardiging en den landsheer, op wiens last zulks was geschied.

De volgende voorbeelden mogen spreken.

De „Instructie van den Leenhove van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt", in 1627 en zelfs nog in 1652 herdrukt, dagteekende uit Karel's tijd en was oorspronkelijk den 20ᵉⁿ Maart 1519 uitgevaardigd [1]). De Instructie voor het Hof van Holland, in 1531 uitgevaardigd, werd in 1629 herzien, niet noemenswaard gewijzigd en herdrukt [2]). En evenzoo ging het met andere ordonnantiën en plakkaten, betreffende de huwelijken van minderjarigen, openbare verkoopingen, de aansprakelijkheid voor hypothecaire schulden, de toerusting van schepen, zeerechten, zeeverzekering, enz. [3]).

Maar nog een sterker voorbeeld van aanpassing aan de vroegere toestanden kan met betrekking tot den handel worden aangehaald.

Het verbod tot uitoefening van verschillende neringen op het platte land, in het belang der groote steden ook in de XVIIᵉ en

1) Zie Petit, Catal. der Pamfl.-verz., Nº. 5. v. d. Wulp, Coll. Meulman, Idem, Supplem. Nº. 8635.

2) v. d. Wulp, Idem, Supplem. Nº. 8641.

3) v. d. Wulp, Idem, Nº. 8643, 8653, 8654 en 15. — Petit, Idem, Nº. 100.

zelfs nog in de XVIIIe eeuw menigmaal uitgevaardigd, dagteekent ook uit Karel's tijd, en wel van 11 October 1531. Dit verbod werd nu onder meer ook in 1636 opnieuw nagedrukt en van kracht verklaard, en toen bleek het, uit den daarover gevoerden strijd, dat in 1531 de bannerheeren, ridderschap en edelen zich tegen de ordonnantie hadden verklaard, wat in 1636 de dorpsbesturen deden, die de vroegere plaats der edelen hadden ingenomen [1]).

Dat het hoog opgevoerde individualisme niettemin door het in sommige opzichten weder veldwinnend conservatisme niet te niet werd gedaan, laat zich denken. Niet alleen zelfs bleef het met betrekking tot den oorlog zich in menig opzicht krachtig handhaven, — getuige de zoo langen tijd bloeiende kaapvaart in Zeeland en den strijd over het bestand, omdat naar de meening van Amsterdam en andere koopsteden de voordeelen der kaapvaart daardoor zouden verminderen —, maar het doortrok als een zuurdeesem de geheele natie en deed op elk terrein, niet het minst op het gebied van den handel, en in velerlei ondernemingen zijn invloed gelden. Zoo had het individualisme den blik van den Noord-Nederlander verruimd en de strijd om vrijheid en bestaan als natie zijn intellectueele spankracht en ontwikkeling in elk opzicht vermeerderd en verhoogd.

Zonder dat individualisme, waarvan de stedelijke autonomie en het provincialisme als het ware meer gereguleerde gemeenschapsvormen zijn, had het Nederland der XVIIe eeuw op geen enkel gebied, en vooral niet op handels-terrein, die hooge plaats kunnen innemen, welke het zich in het staatkundig- en economisch verkeersleven heeft veroverd [2]). En dat individualisme werkte dit weder alleen uit, omdat het zich in staat, stad en provincie wist aan te passen, hoe gebrekkig dan ook, aan het unionisme der oude landsvorsten, en, voor zoover het zich overvalscht deed gelden, zich bepaalde tot particulier initiatief op economisch- en commerciëel terrein.

Dat het individualisme dit laatste weder kon doen, had het wederom voor een deel aan de oude landsheeren te danken, die, van uitheemschen oorsprong, hier een uitheemsch taaleigen hadden ingevoerd. En ziedaar den philologischen ondergrond.

1) Het origineel en den hier genoemden herdruk zijn te vinden bij PETIT, t. a. p., N°. 39 en 85.

2) Bij de klachten over de nadeelen van particularisme en provincialisme, vooral met betrekking tot den daaruit voortvloeienden onophoudelijken belangenstrijd, ook op economisch gebied, houde men dit steeds in het oog.

Den onderzoeker, die met ernst en ijver de oorzaken onzer commerciëele ontwikkeling in vroeger eeuwen tracht na te vorschen, zullen, na een eenigzins nauwgezet overzicht van onze geschiedenis, met betrekking tot onzen buitenlandschen handel al spoedig eenige feiten helder voor den geest staan.

En wel deze:

1°. Dat de opkomst en allereerste ontwikkeling onzer koopsteden gelijken tred houdt met hunne aansluiting aan de Hanze, de ontwikkeling van het Hanzeverbond en de geleidelijke uitbreiding van onze handelsrelaties met Engeland.

2°. Dat voorts, sedert het optreden der Bourgondisch-Oostenrijksche vorsten, het meer zuidelijk gelegen deel van Frankrijk en eindelijk alle Fransche havens in de vaartroute worden opgenomen, en de Hollandsche koopsteden daardoor economisch zoo sterk worden, dat enkele plaatsen reeds in de XVe eeuw als concurrenten der Hanzesteden kunnen optreden.

3°. Dat wij sedert onze vereeniging met Spanje ook de Spaansche en Portugeesche havens bezoeken, en onze eereizen zelfs tot de Kanarische eilanden uitstrekken, waardoor onze handelsbetrekkingen geducht worden uitgebreid, en wij de vrachtvaarders worden tusschen Noord- en Zuid-Europa.

4°. Dat wij in den aanvang der zeventiende eeuw, kort na de stichting der Republiek, reeds bijna den geheelen wereldhandel in handen hebben, en even goed het noorden van Rusland als de Levant, Indië als Amerika in onzen handelscirkel hebben opgenomen, van welken cirkel de Republiek der Vereenigde Nederlanden, een stipje op den aardbol, het middelpunt vormt.

Met betrekking tot onzen handel ter zee valt dus onder het bestuur der Bourgondisch-Oostenrijksche vorsten een geleidelijke uitbreiding waar te nemen, om, sedert onze losmaking van dat vorstenhuis, plotseling reusachtig te stijgen en afmetingen aan te nemen, waaraan men in deze landen, zelfs weinige jaren vroeger, nooit had gedacht.

Toch bestaat er tusschen dat alles een geregeld verband.

Ook al is het een onmiskenbare waarheid, dat het sluiten der Portugeesche havens voor onze schepen, gepaard aan onzen durf en in den oorlog opgekomen ondernemingsgeest, een gevolg van het zoo straks uiteengezette verhoogd individualisme, ons den zeeweg naar de Indiën en vooral Oost-Indië zelf heeft doen zoeken; onze zoo plotseling verhoogde handelsrelaties zouden niet te verklaren zijn, wanneer in die streken niet een cultuur had bestaan,

waarbij wij ons konden aanpassen, en de weg voor die aanpassing niet voor dien tijd was gebaand. En wat voor Oost-Indië geldt, zal ook op de plotselinge uitbreiding van onzen Levanthandel en onze betrekkingen met West-Indië van toepassing moeten kunnen zijn. Immers, waar een gelijke vlucht op een en hetzelfde terrein in onderscheiden gebieden wordt waargenomen, daar moet, hoeveel nevenoorzaken er ook kunnen bestaan, toch een hoofdoorzaak of een algemeene nevenoorzaak aan dat alles ten grondslag liggen.

Vatten wij den draad onzer uiteenzetting nu weder bij den aanvang op, dan kunnen wij voor de geregelde uitbreiding onzer buitenlandsche handelsbetrekkingen ter zee een bepaalde oorzaak leeren kennen, die ons later ook den grooten sprong van onzen nog vrij beperkten internationalen handel tot wereldhandel zal verklaren. Die oorzaak is de taalverwantschap, en later, ook nog in onzen tijd, de talenkennis.

Taalverwantschap leidde in de Middeleeuwen tusschen bewoners van onderscheidene streken tot broederschap. Vandaar dat bij den aanvang van ons meer intensief handelsverkeer met het buitenland de Vlamingen, Zeeuwen en Friezen, wier taaleigen zich gemakkelijker dan de overige Dietsche dialecten bij de Angel-Saksische taal aansloot, het grootste deel van den Engelschen handel tot zich trokken [1]) en de overige zeesteden in ons land zich meer in het bijzonder tot aansluiting bij de Hanze en den handel op de Oost-zee bepaalden. Het is dan ook vast, dat de Noord-Duitsche en Noord-Nederlandsche kooplieden, waar zij elkander in de Oostzee ontmoeten, elkander aanvankelijk als landgenooten hebben beschouwd en, waar het noodig was, gesteund. En inderdaad, zij hadden denzelfden zuiver Germaanschen oorsprong; zij spraken nog dezelfde, of althans een aan elkander nauw verwante taal; zij behoorden beide tot het groote Duitsche rijk [2]).

Met het optreden van het Bourgondische huis nu doet naast het

1) Van Meteren, die jaren lang te Londen woonde, noemde het Engelsch nog „ghebroken Duyts, vervreemt en vermengt met Fransche en Brittaensche termen ende woorden". Vgl. de meer aangehaalde editie van VAN METEREN fol. 244 recto. Vele Engelsche zeemanstermen, ook nu nog gebruikt, zijn aan de Holl. taal ontleend. Eigen ondervinding leerde ons, dat zelfs op Ascension en St. Helena, de twee meest verengelschte eilanden in den Atlantischen Oceaan, de aan de Holl. taal ontleende scheepstermen nog door de Engelschen worden gebruikt en door de inwoners verstaan; zij werden nog in 1897 zelfs zooveel mogelijk in den Holl. tongval uitgesproken.

2) Vgl. SARTORIUS, Gesch. des Hanseat. Bundes, Th. II, S. 12; Urkund. Gesch. S. 211 v., 269, in een ander verband aangehaald bij v. REES, t. a. p., bladz. 95.

Dietsch de Fransche taal zijne intrede in de Nederlandsche samenleving; eerst aan het hof, dan bij de ridderschap, en ten slotte, maar dan sterk verbasterd, bij de intellectueelen der bevolking en de kooplieden. Een onderhoud in die taal wordt door de velen, die haar spreken, ook in de Noordelijke Nederlanden gemakkelijk; de kennis dier taal, hoe primitief dan ook, breidt zich uit en tegelijk daarmede het handelsverkeer met Frankrijk.

Zoodra nu door onze vereeniging met Spanje het oog onzer kooplieden ook naar de Spaansche en Portugeesche havens werd gericht, kwam de kennis der Fransche taal onzen piloten geducht ten stade; zij konden met de kennis dier taal in die havens terecht en leerden ook de Spaansche en Portugeesche talen aan. En dat was niet moeilijk, omdat in den loop der jaren allerlei bourgondismen in onze taal waren ingeslopen, zoodat het gemakkelijk moest vallen de vreemde uitdrukkingen aan onze eigene taal te toetsen. Nog in het midden der XVIIe eeuw spraken de hoogere standen — niet de geleerden — in de Nederlanden Fransch en in het begin dier eeuw de meer-beschaafden uit het volk een verfranscht-Hollandsch, dat ons thans zeer vreemd zou voorkomen.

Zooals reeds terloops werd gezegd, hoe gevaarlijk ook voor het behoud eener zuivere Hollandsche taal, is dit Bourgondisme, dat in het laatst der XVIe eeuw zijn hoogtepunt bereikte, ons voor onze handelsbetrekkingen van groot gewicht geweest, en dat niet alleen omdat het Fransch voor een groot deel van Europa de handelstaal in dien tijd was [1]), maar ook omdat het, bij de weinige grondige kennis onzer kooplieden en piloten van de talen van Zuid-Europa, dezelfde plaats met betrekking tot ons verkeer met Frankrijk, Portugal en Spanje kon innemen als de taalverwantschap tusschen ons en de Germaansche stammen aan de Oostzeekust, waar het onze eerste betrekkingen met de Hanzesteden en de overige Oostzeehavens betrof.

Eenige nadere bewijzen zullen wellicht niet overbodig zijn.

Omstreeks 1616 klaagden Bredero en Scriverius, dat de krachtige pogingen tot taalzuivering, door de Amsterdamsche rederijkers-

1) De brieven van 5 en 7 Jan. 1598 van de Staten van Zeeland aan den gouverneur en de bestuurderen van de „Merchant Adventurers" te Londen waren b. v. in het Fransch gesteld. Ook de Middelburgsche afgevaardigden hielden op 20 Jan. 1598 in de „seer treffelycke en aensienlycke" vergadering der Merchant Adventurers te Londen hunne aanspraak in die taal. Zij werd door Mr. Gillis Fletcher, doctor in de rechten en requestmeester van den Hove van Elisabeth, echter in het Latijn beantwoord.

kamer „In Liefde Bloeyende" aangewend, waren mislukt. Hoe noodig die zuivering was kan blijken uit een brief van Hooft van 17 December 1618, waarin deze onder meer schreef: „My verlaetende op d'ouwde genegenheit uwer Ed. te mywaerts, capabel om alle importuniteit te excuseren, sal by desen de vryheit nemen, van hare importante occupatien te interromperen" [1]). En in een brief van Februari 1621 schrijft hij: „een tijdt, die haer met fard noch artificie kan behelpen ende de gemoederen apparieert naer sympathie van haer naïfe genegenheden, gestijft zijn met meer als gemeene confidentie" [2]). En hoe het zoogenaamde hoofsch Duitsch nog met Fransche woorden doorspekt werd, bewijst de parodie van Huygens in zijn „Voorhout" ons, als hij zegt:

„Myn soulas, myn vreughden-voetsel;
Ah! quitteert U. E. la cour?
Sult ghy eeuwigh absenteeren?
('k Schat de meid naer Leiden voer).
Wilt myn flames obligeren
Met een expedit retour."

De invloed van het Fransch en mede indirect van het Spaansch en Italiaansch, is in de XVIe en het begin der XVIIe eeuw ten onzent dan ook zeer groot geweest, ook bij de voorstanders van de zuivering der Hollandsche taal. Dat Hooft in 1605 zijne Granida aan het Italiaansch ontleende, laat zich denken; hij had Italië bezocht en er die taal geleerd [3]). Maar zelfs Bredero's Lucelle was oorspronkelijk een Fransch werk van Le Jars, terwijl hij zijn Spaanschen Brabander aan een Spaanschen roman „Lazarillo de Tormes" ontleende. Indirect is de invloed van het Spaansch eigenlijk nog grooter op letterkundig gebied geweest dan het Fransch;

1) Vgl. Hooft's Brieven, dl. I, bladz. 152 en 191, aangehaald bij Jonckbloet, t. a. p. bladz. 18.

2) Jonckbloet, t. a. p. bladz. 19.

3) Volgens Guicciardini werden in de XVIe eeuw in Zeeland vele personen aangetroffen, die Italiaansch kenden; weinigen in dat gewest konden volgens hem Fransch of Spaansch. Vermoedelijk had hij hier bepaaldelijk Middelburg op het oog en moet aan zijne mededeeling over de kennis der Italiaansche taal met betrekking tot den handel in het algemeen niet al te veel gewicht worden gehecht. Wel staaft zij het feit, dat in Middelburg een aantal Italianen uit Lombardije woonden, die daar dan ook zelfs een bankiershuis hebben gesticht, en die, naast den geldhandel ook dien in goud en juweelen dreven. Hunne goederen werden uitgestald in een afzonderlijk gebouw, Het Huis der Lombarden genaamd.

allerlei oorspronkelijk Spaansche romans van Lope de Vega en Calderon werden hier met graagte in het Hollandsch gelezen. Maar wat voor ons doel het meeste zegt, het waren bijna alle vertalingen uit de tweede hand, uit het Fransch, een gevolg van het op zoo schrikkelijke wijze ingeslopen Bourgondisme, waarvan onze taal eerst omstreeks 1650 gezuiverd werd.

Nu wij dit alles weten, ligt ook voor de plotselinge uitbreiding van ons handelsverkeer een der groote oorzaken voor de hand.

Zoodra wij ons zelven op den geheelen Zuid-Europeeschen handel en mitsdien op den Levanthandel gingen toeleggen, werd het aanvangsverkeer door onze langdurige relaties met Frankrijk en Engeland gemakkelijk gemaakt; het „steenkolen-fransch" onzer piloten, men houde ons dit anachronisme ten goede, was een eerste middel voor direct verkeer met de Zuid-Europeesche landen.

Datzelfde nu gold ook voor Indië. Ook daar konden wij ons dadelijk verstaanbaar maken; door hunne betrekkelijke taalverwantschap hadden de Portugeezen in de honderd jaren, die zij Indië in bezit hadden, daar met goed gevolg een zekere mate van Europeesche cultiveering in de spraak teweeg gebracht, waarvan nog tal van overblijfselen in de Maleische taal zijn te vinden. Onze piloten, die jaren lang op de Portugeesche koopvaarders hadden gevaren en met behulp van hun verfranscht-Hollandsch en hunne bijkomstige kennis der Fransche taal zich iets van het Portugeesch en Maleisch eigen hadden gemaakt, konden zich in Indië dadelijk voldoende verstaanbaar maken, om met eenig succes handelsrelatiën aan te knoopen.

Van belang is het, dat wij met betrekking tot Indië ook de keerzijde der medaille waarnemen. Immers juist door onze Indische relaties bleek het, dat, hoe belangrijk ook voor het aanknoopen van handelsbetrekkingen, taalverwantschap of eenige kennis eener vreemde taal niet voldoende is voor intensiever handelsverkeer, maar dat eene voldingende talenkennis den wereldhandel in het bijzonder moet bevorderen. En het zal zeer zeker die ondervinding, hier en elders opgedaan, geweest zijn, die ons in de zeventiende eeuw de noodzakelijkheid van taalstudie zoo dringend heeft doen inzien.

Dat beweren nog geen bewijzen is, zou men ons zeer zeker kunnen toevoegen. Maar de feiten spreken ook hier.

In vergelijking toch met den korten tijd, dien onze Levanthandel noodig had om tot bloei te komen, duurde onze blijvende vestiging in Oost-Indië vrij lang. Eerst in 1669 werd onze overmacht en alzoo onze blijvende vestiging in Oost-Indië verzekerd, toen de

laatste Portugeesche Oost-Indische bezittingen ons werden afgestaan. En dat lag evenmin aan gemis aan doorzettingskracht bij de Nederlanders, die integendeel zeer groot was, als aan de manmoedige verdediging der Portugeezen, die waarlijk niet te roemen viel.

Integendeel, reeds in het verhaal van Linschoten treft ons het diepe verval van het Portugeesche zeewezen en de weerlooze staat der Portugeesche factoriën in Indië [1]). Het leger, dat ze beschermen moet, is slecht gevormd en slecht aangevoerd, en en wordt zoo karig bezoldigd, dat niemand, die in eenige handelsbetrekking, hoe gering ook, kan overgaan, in dienst wil blijven. De Spaansche oorlogsvloot is dan ook niet bij machte den kapers, die op de terugkeerende rijk beladen schepen jacht maken, het hoofd te bieden. De schepen, waarmede Linschoten terugkeerde, hoewel gewapend en met kanonnen toegerust, komen angstig aanvaren en verbergen zich zooveel mogelijk; gelukkig, aan de geduchte kapers ontsnapt te zijn, sluipen zij ten laatste de haven van Lissabon binnen. Het is nauwelijks te gelooven, zoo bericht hij ons, hoeveel lichtzinnigheid, onkunde, lafheid en wanorde er op Portugeesche schepen heerscht. Zoo roekeloos wordt het schip geladen, van onderen met lichte waren en bovendeks met zwaardere, dat het topzwaar wordt en soms nog op de reede omslaat. De uitrusting is armoedig; als het roer gebroken is, heeft men niets om het te herstellen. Van de vijftig bootsgezellen verstaan er tien zoo tamelijk hun handwerk; de meeste matrozen zijn onbevaren. Het schip gelijkt volgens Linschoten een doolhof en vaart op Gods genade. Bijna nooit komt de jaarlijksche vloot van vijf schepen voltallig over; het is al wel, als er niet meer dan één van de vijf verongelukt is.

Waar wij dit alles weten, behoeven wij niet meer naar den bekenden weg te vragen en over eene moedige verdediging der Portugeezen tegenover de daden der Compagnie te denken.

De oorzaak lag dan ook elders. Vooral in den beginne is onze vestiging in Indië niet vlug gegaan, omdat de Portugeezen ons herhaaldelijk bij de Indische vorsten verdacht wisten te maken, dan als zeeroovers, dan weder als belagers van de belangen der inwoners.

1) Daar we Linschoten's verhaal niet bij de hand hebben, en het relaas in dit verband eene zaak van ondergeschikt belang is, volgen wij Fruin, Tien Jaren, bladz. 213, 214.

Welnu, dat dit zoo dikwerf met vrucht kon geschieden, lag niet in de laatste plaats aan de voldingende kennis der Portugeezen van de Maleische taal. Onze kooplieden en onze piloten kenden meer van het Portugeesch dan van het Maleisch; slechts een enkele was bekwaam tot het voeren van een geregeld gesprek in die taal. En door de practijk leerde men in de eerste tijden van onze vestiging in Indië het Maleisch niet spoedig genoeg, om den Portugeezen in elk opzicht den loef af te steken; onze taal, onze tongval leenden zich daartoe niet voldoende.

Dat nu was met de Portugeezen geheel anders geweest. Hun lispelende tongval, hunne taal, die zich als het ware naar de Maleische liet vormen, dwong hen als het ware tot het aanleeren der talen van Insulinde, en daardoor tot intensiever omgang en een meer ontwikkeld verkeer. Reeds bij het begin hunner vestiging was dit gebleken en in de honderd jaren, die sedert verloopen waren, hadden de Maleiers en Javanen de opname van tal van Portugeesche woorden in eigen taal gezien [1]). En zoo had de verwantschap van tongval en taal hier voor Portugal hetzelfde verricht als het vooruit aanleeren van vreemde talen in onzen tijd, want deze vooral had eene spoedige toename van het verkeer tusschen Portugal en Oost-Indië in de hand gewerkt. Niet dadelijk, maar later, na het aanleeren dier talen door het meer en meer toenemend verblijf van onze kooplieden en zeevaarders in dit eilandenrijk, zouden wij daarvan de rijpe vruchten plukken.

De weg daartoe werd ons geëffend door het Bourgondisme in onze eigene taal en de kennis van het Spaansch en Portugeesch, hoe primitief ook nog, ons daardoor gemakkelijk gemaakt. En te meer moet deze vrucht van onze kluistering aan de Bourgondisch-Oostenrijksche vorsten en het later door hen beheerde Spanje door ons dankbaar worden erkend, daar wij het zelfs na onze eeuwenlange vestiging in Indië niet zoover brachten als onze tegenstanders; de vermaleischte Hollandsche woorden zijn ook thans nog nihil tegenover de Portugeesche.

Van dat alles nu, de erkenning der taalverwantschap en, waar deze niet bestond, het noodzakelijkheidsgevoel tot het aanleeren van vreemde talen, was reeds dadelijk in den aanvang der XVIIe

1) Zie dit vooral aangetoond in het artikel van Dr. A. A. Fokker, Het Portugeesch element in het Maleisch, in de „Indische Gids" van Dec. 1902. Vgl. daarbij onze artikelen over Hooger Handelsonderwijs in „Ons Journaal", Sociologisch Maandbl., Jaarg. 1902—'03, N°. 4—7.

eeuw een practisch handelsonderwijs het gevolg, dat voor den grootschen vleugelslag onzer commerciëele betrekkingen van zeer groote waarde is geweest en in ons boek dus niet onvermeld mag blijven. De mededeeling daarvan behoort echter niet meer tot deze afdeeling, maar tot de beide volgende, waarin de meer algemeene oorzaken van onze opkomst als groote handelsmogendheid beknopt zullen worden aangegeven.

2. Handelswetenschappelijke Ontwikkeling.

Een der voornaamste factoren voor de ontwikkeling van ons intensief handelsverkeer in de zeventiende eeuw is, wij hebben het reeds opgemerkt, misschien wel onze wetenschappelijke ontwikkeling op commerciëel gebied geweest.

Toch zegge men niet met Cd. Busken Huet [1]), de eenige geschiedschrijver, die, zij het ook met een enkel woord, daarop gewezen heeft, dat onze kooplieden en zeevaarders allen zijn voortgekomen uit de toenmalige bestaande inrichtingen voor lager- en middelbaar onderwijs, ook al kan men het met hem eens zijn, dat wij zouden dwalen, wanneer wij ons de zeelieden, de matrozen zelfs, van dien tijd voorstelden als lieden zonder opvoeding, pikbroeken kwansuis.

Immers goede inrichtingen voor lager- en middelbaar onderwijs hebben hier noch in de zeventiende, noch in de achttiende eeuw bestaan.

Zeker, aan bekwame en kundige onderwijzers, sieraden van hun stand zelfs, heeft het ook ten onzent in de XVIIe en XVIIIe eeuw niet ontbroken, maar over het algemeen was de toestand van ons schoolwezen in die tijden allerjammerlijkst [2]). Zelfs nog in de XVIIIe

1) Busken Huet, Het Land van Rembrandt, Dl. II, 1e ged., bladz. 42, 200. — Busken Huet is terecht dikwerf over zijn sterk kleuren van soms oppervlakkige dingen hard gevallen. Dit gaf o. m. Dr. Kernkamp de stelling in de pen „Busken Huet's Land van Rembrandt munt niet uit door de bewerking van het zuiver historisch gedeelte." (Diss. Stelling XIII). Daartegenover staat echter o. i. dat tot dusverre Busken Huet onze beste wijsgeerige geschiedschrijver is geweest.

2) Voor het onderwijs in de XVIIe eeuw raadplege men Schotel, Het Oud-Holl. Huisgezin, ed. Rogge, bladz. 79—112, en Dr. G. J. Vos Az., Amstel's Kerkelijk Leven, fol. 87—90 en 284—286. — Voor de XVIIIe eeuw, Hofdijk, Ons Voorgeslacht, Dl. VI, bladz. 255—258 en Hartog, De Patriotten en Oranje, bladz. 43—48.

eeuw werd menig gewezen livereibediende door den dorpsheer tot onderwijzer aangesteld en moest, vóór het aanvaarden van zijn post, soms de lees-, schrijf- en cijferkunst nog wat aanleeren, om den verstgevorderden op zijne eigene schoolbanken gelijk te worden of voorbij te streven. Wel was het in de steden, met name te Amsterdam, vrij wat beter gesteld, doch op de gewone scholen leerde men weinig meer dan wat lezen, schrijven en rekenen, zoomede de eerste beginselen van den godsdienst, terwijl de Fransche scholen en de kostscholen aan die kunde eenige kennis van het Fransch en wat beschavingsvernis bijzetten. Voorts had men dan de groote of Latijnsche scholen, waar in hoofdzaak de beginselen der oude talen onderwezen werden, en die dus weinig of geen ontwikkeling voor het gewone leven konden geven [1]).

Goede scholen, handelsscholen in het bijzonder, waren er in die dagen dus nog niet. Engelsch, Duitsch en Fransch, en vooral het in den loop der XVII[e] eeuw nog zoo hoognoodige Italiaansch te leeren, althans op de school, was in die dagen onmogelijk. Het voorbeeld, te Middelburg gegeven, waar in 1593 de kooplieden de lessen in de geschiedenis van den rector van het gymnasium, Mr. Jacobus Gruterus, in zoo grooten getale kwamen volgen, dat de colleges in het auditorium van de koorkerk moesten gehouden worden [2]), bleef als kiem eener hoogere handelscursus naast de belanglooze privatissima van Stevin in de wiskunde en Plancius in de zeevaart- en aardrijkskunde, elders gegeven, eene groote bijzonderheid, die de algemeene opleiding onzer kooplieden en zeevaarders niet ten goede kwam.

Maar toch, men voorzag in het bestaand gemis; men leerde practisch. De koopman, die in den aanvang dier eeuw dikwerf zelf nog mede ter zee voer, leerde in de practijk den handel kennen; de gestichte factoriën voorzagen in de behoefte van tolken. Straks bestudeerde men de vreemde talen in het eigen land van den vreemdeling. De reizen der zonen onzer rijke kooplieden in

1) Vgl. WAGENAAR, Gesch. v. Amsterdam. Dl. I, fol. 690 en Dl. II, fol. 373—378. — Eigenaardig is het, dat de leerlingen der Lat. school een geheelen dag vacantie hadden als er lijfstraf plaats had, misschien wel om hun ook de levende verbeelding te geven van het opschrift, dat toen reeds, evenals nu boven den ingang van het gymnasium, boven de poort prijkte: „Disciplina Vitae Scipio".

2) Vermeld door Mr. J. H. DE STOPPELAAR, Balthasar de Moucheron, bladz. 216. Reinier, de neef van den rector, die te Middelburg logeerde, vond het geval zoo opmerkelijk, dat hij in een Lat. brief aan Petrus Gruterus te Amsterdam daarover zijne verwondering te kennen gaf.

de zeventiende eeuw, dikwerf geroemd in de geschiedenis onzer letterkunde, hadden dan ook nog een ander doel dan het veeltijds vermelde. Niet ter algemeene ontwikkeling alleen, niet uitsluitend ter vermeerdering van litteraire kennis dienden zij, maar vooral voor het aanleeren van talen, zoo hoog noodig voor het zich meer en meer ontwikkelend handelsverkeer en het ontdekken der draden, die de handelsrelaties van andere volken aan elkander bonden. Voor de zonen der rijke kooplieden waren deze reizen de hoogescholen voor den handel; zij leerden daardoor de economische behoeften van den vreemdeling kennen. En even goed als de handel en de economische ontwikkeling in de zeventiende eeuw onzen blik hebben verruimd en onze algemeene kennis en ontwikkeling hebben bevorderd, evenzeer heeft de vermeerderde kennis, vooral talenkennis en land- en volkenkunde, onzen handelsbloei wederkeerig in de hand gewerkt.

Zelfs de geleerden dachten in dien tijd over het probleem van handelswetenschappelijke ontwikkeling na. In zijn redevoering, den 9en Januari 1632 ter gelegenheid van de opening zijner lessen in de wijsbegeerte aan de nieuw-opgerichte Doorluchtige School te Amsterdam uitgesproken, legt de bekende Caspar Barlaeus zeer scherp den nadruk op de voor den koopman zoo hoog noodige wetenschappelijke ontwikkeling [1]). Ja, dat zelfs niet alleen; hij tracht zelfs het synthetisch verband aan te geven van datgene, wat men onder handelswetenschappen heeft te verstaan.

Zeker, primitieve zeventiende-eeuwsche raadgevingen ontbreken in de rede van Barlaeus niet. Zelfs niet alleen zijn betoog over het nut van de philosophie voor den koopman, hoe vernuftig ook uitgewerkt, is een harer vermakelijke zijden met betrekking tot den handel; ook zijne aanprijzing van eene soort reclame-welsprekendheid, die echter niet in dienst van het bedrog mag staan, behoort er toe. Maar wanneer die echt-zeventiende-eeuwsche primitieve raadgevingen aan het adres der kooplieden eindigen, dan wordt zijn rede, tot hiertoe eigenlijk een goed gemeend pleidooi voor oprechtheid en eerlijkheid in den handel, van gewicht. Want van

1) Deze rede „Mercator sapiens, sive oratio de conjungendis mercaturae et philosophiae studiis" (De verstandige koopman, of rede over het verband tusschen handels- en wijsgeerige studiën) is in folio te Amsterdam bij Willem Blaeu uitgegeven. Voor een overzicht der geheele rede leze men de redevoering van Prof. DE BUSSY daarover, met wiens opvatting wij het echter niet eens zijn, en vergelijke daarbij onze studie „Een pleidooi voor Handelsstudie in de Zeventiende Eeuw" in „Handelsstudie", 2e Jaarg., No. 33.

daar af gaat zij over in eene warme aanprijzing van het groote nut der handelswetenschappen voor de bevordering en de ontwikkeling van den handel en het handelsverkeer, en is het of hij ons, twintigste-eeuwers, de hand reikt. Economie, philosophie, aardrijkskunde, volkenkunde, wis- en natuurkunde, warenkennis, talenkennis, niets eigenlijk, wat hem ontgaat. En van al die hulpmiddelen ter ontwikkeling van den koopman wordt het groot belang door hem aangewezen; de waarde dier wetenschappen ook voor den handel door hem in een helder licht gesteld.

Dient de ethica den koopman bij al zijne handelingen tot richtsnoer te strekken, de economie dient hem tot kennis van de wisseling en verhandeling der waren in ruil voor andere waren of geld, en leert hem bovendien — en hier komt de administratieve kennis meer bepaald aan de orde — zijne zaken goed te leiden en te besturen.

En daarnaast is de aardrijkskunde van zeer groote beteekenis. Waar toch de handel betrekkingen tusschen verschillende landen en steden met zich brengt, mag de kennis dezer wetenschap voor den koopman onontbeerlijk worden geacht. Want daar is toch eigenlijk geen plaats, zij moge nog zoo ver of zoo slecht gelegen zijn, ja bijna onbewoonbaar blijken tengevolge van het klimaat, of zij prest den ondernemenden koopman tot het aanknoopen van handelsbetrekkingen. Daarom is het noodig de ligging en gesteldheid van landen en zeeën, van havens en rivieren grondig te kennen, zoomede het klimaat, in verband met de behoeften der bevolking.

Op zich zelve kan echter de kennis der aardrijkskunde niet volstaan. Men moet ook van de natuurvoortbrengselen der verschillende landen op de hoogte zijn, zoowel wat de onderscheidene gewassen als andere producten betreft. Zoo levert Indië in hoofdzaak ivoor, Ethiopië wierook, Perzië zijde, de Molukken welriekende kruiden, Amerika zilver, Zweden koper, Engeland tin, enz. En dat alles dient men te weten.

Toch is ook dit nog niet voldoende. De koopman dient de waar, die hij koopt, ook te kunnen schatten en daarvoor zal het noodig zijn, dat hij de natuur en den aard der dingen kent. Zoowel van metalen, als boomen en planten, van edelgesteenten en kruiden, ja van allerlei vee, visschen en vogelen zelfs, dient hij eigenlijk iets te weten, zoodat de warenkennis met de geografie dient gepaard te gaan.

Ook de wis- en natuurkundige aardrijkskunde, de zeevaart en sterrenkunde, worden ter beoefening door Barlaeus aanbevolen en

het nut daarvan toont hij door verschillende voorbeelden aan. Zoo hield hij dus ook rekening met den koopman, die, wat thans niet meer gebeurt, zelf ter zee medevoer en dikwerf de kapitein van zijn schip was.

Van niet minder gewicht acht hij daarbij de talenkennis. Want hoe zal een handelaar, die niet met onderscheidene talen bekend is, zich in verschillende landen kunnen bewegen, om relaties aan te knoopen. Wil hij naar Griekenland, zoo zal hij toch Grieksch moeten kennen; naar Italië, Spanje of Frankrijk, dan zal hij òf die talen, òf althans Latijn moeten leeren spreken, en desgelijks zal hij, wenscht hij in het Oosten relaties aan te knoopen, Arabisch moeten kennen. En dat zijn nog maar voorbeelden!

Ja, de kennis eener taal is zelfs nog niet voldoende. Want bij al de vakken, hier door Barlaeus genoemd, trekt hij ten slotte nog de volkenkunde, die meer wellicht dan eenige andere wetenschap door den koopman of handelsemployé dient te worden bestudeerd. Want indien de koopman zich niet weet te voegen naar de levenswijze en de gewoonten eener natie, hoe zal hij dan met haar kunnen verkeeren? Daarom moet men veel lezen over de gewoonten en het leven der verschillende volken, want de zeden en gewoonten van een volk niet te kennen, is of tot schande, of schadelijk voor den koopman. En voor beide dient hij zich te wachten.

Dat zulke ideeën niet alleen in het brein van Barlaeus leefden, maar practisch in het bedrijvige leven van dien tijd alom werden toegepast, behoeft na al het aangevoerde bijna geen betoog. De aardrijkskunde, men denke b.v. aan het beroemde werk van Blaeu, het „Toonneel des Aerdrijcx", stond hier op zeer hoogen trap. Reeds in 1633 stelde de regeering der Republiek een bepaalden cartograaf aan, waartoe Willem Jansz. Blaeu, de beroemde leerling van den beroemden leermeester Tycho Brahé, werd benoemd. Geen andere zee- of paskaarten mochten dan ook naar Indië worden gezonden of aan de schippers worden medegegeven, dan die door hem waren vervaardigd. En omgekeerd moest hij de journalen der stuurlieden nagaan en de kaarten daarmede successievelijk corrigeeren en amplieeren [1]).

Maar Blaeu was in dien tijd hier lang de eenige cartograaf niet. Het verdient voor de veelzijdigheid der gaven van ons zeventiende-

1) Voor de beteekenis van Blaeu's atlas zie men onze uitvoerige studie „De Cartographie in de Nederlanden in de XVIIe eeuw en thans" in „Boek en Kunst", 1^e Jaarg., afl. 4.

eeuwsch voorgeslacht opmerking, dat onze beroemde Plancius, Hervormd predikant te Amsterdam, bekwaam theoloog, aandeelhouder in de Oost-Indische Compagnie en bekwaam aardrijkskundige tevens was. Hij gaf, het worde nog eens gepreciseerd, zelfs privaatlessen aan onze zeelieden in de stuurmanskunst en de wis- en natuurkundige aardrijkskunde, evengoed als Simon Stevin dit in de wiskunde, de natuurkunde en het boekhouden deed [1]). Doch dit zijn bekende voorbeelden.

Een minder bekend bewijs voor de uitvoerige inlichtingen, die onze cartografen in de landen, die zij in kaart moesten brengen, inwonnen, geeft ons Dr. Kernkamp in zijn Verslag van een onderzoek in Zweden, Noorwegen en Denemarken naar archivalia, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland. Deze geschiedvorscher vond in het Rijksarchief te Kopenhagen, dossier A, N°. 101, een brief van den Amsterdamschen cartograaf Hessel Gerritsz. aan Theod. Rodenburg, ged. 3 Augustus 1628, die onder meer het volgende inhield: [2])

„Tegenwoordig wordt hier in Amsterdam bij ons gesneden eene caerte" van Denemarken, Noorwegen en Zweden met aangrenzende landen tot aan Moscou en Archangel, „op 6 reale bladen." Alles wat Zweden aangaat is „seer curieuslijck geteykent door de E. Andries Burens, tegenwoordich Burgermeester in Stockholm," door hem begonnen op last van Hertog Karel en onder den tegenw. Koning Gustaaf voltooid. Daar het voor Denemarken en Noorwegen „seer honorabel" zou zijn om even goed op de kaart te komen, zoo verzoeken wij eenige voorschriften, daartoe dienende, „als daer is: seeckre zeevaert, by Mr. Joris Carel betrocken, waarin de Deensche zee in sommige delen curieuser als by andere is vertoont; voorder, wat 't landt Seelandt is aengaende, daer en werdt niet aen getwijffelt of D. Johan Laurenberg, professor mathematicus in de schole te Sorö in Seelandt, sal daervan yets veel beter als eenighe voorgaende konnen geven, ende van andere landen van 't Rijck soude licht oock yets te vinden sijn, hetsy van de eylanden,

1) Vgl. voor Plancius o. m. Dr. G. J. Vos Az., Amstel's Kerkelijk Leven, bladz. 101, 102.

2) Vgl. Dr. KERNKAMP, t. a. p., bladz. 281, 282. — Rodenburg woonde in 1628 vermoedelijk niet, gelijk Prof. Kernkamp schijnt te meenen, in den Haag, doch verbleef hoogstwaarschijnlijk als agent van het Deensche Hof te Brussel. Met voldoende zekerheid valt over zijne woonplaatsen tusschen 1623 en 1633 niet te spreken. Zeker is echter, ook al heeft hij er wel eens vertoefd, dat hij in dat tijdperk niet in de Republiek gevestigd was en sedert 1626 meest te Brussel verbleef.

van Jutlandt, van Schonen, van Wighyden of 't landt van Noordoosten in Noorwegen, van Tellemarck, ende sonderling van de gelegentheit van de silvermynen in Tellemarck ende van verscheyden ander oorden van Noorwegen. Mede is ons onderrecht seeckere caert van Yslandt, alsoo 't selve tot 't Rijck is behoorende, mede aen of by de caert sal werden vertoont." Als er van sommige streken geen „geographische afteyckeningen" te krijgen zijn, houden wij ons aanbevolen voor een „beschryving met woorden." „De havenen ende vaerden van Noorwegen, die wij over eenige jaeren hebben geteyckent, sullen op 't curieuste" op de kaart vertoond worden. De koning van Denemarken heeft ons octrooi verleend; daarom zullen wij al ons best op de kaart doen en zorgen dat die in 't voorjaar af is. Verder verzoeken wij toezending van de zeerechten, in Noorwegen en Denemarken gebruikelijk; van de koninklijke ordonnantiën en statuten over de zeevaart; van de costumen tusschen schippers en kooplieden; van de bepalingen omtrent admiraalschappen, omtrent den Sonttol, enz. „welcke stucken op den tytel van Deensche Zeerecht, nevens ander landen zeerechten by ons souden in Neerl. tale ghedruckt worden."

Dat zulk een wijze van werken de aardrijkskundige wetenschap ten goede moest komen, laat zich denken. En de aardrijkskunde zelve bewees door het licht, dat zij over landen en volken, zeeën en havens verspreidde, steeds meer diensten aan de scheepvaart en daardoor indirect gewichtige diensten aan onzen handel en ons handelsverkeer.

Naast tal van aardrijkskundige werken nu hebben vooral de talrijke reisbeschrijvingen onze kennis van land- en volkenkunde vermeerderd, en ons telkens opnieuw naar nieuwe relaties, débouché's, ja, soms zelfs opzettelijk naar nieuwe avonturen doen zoeken, hetwelk de gestadige uitbreiding van ons handelsverkeer is ten goede gekomen en onze koopvaardij in menig opzicht heeft gebaat.

Geen vloot keerde in onze havens terug, geen kraak werd genomen, geen fregat uit den vreemde kon hier wederom binnenloopen, of het verhaal van de reizen en avonturen, opgesmukt met allerlei bijzonderheden, deed dadelijk bij het volk de rondte. Uit de deftige langwijlige journalen van vlootofficieren en koopvaardijschippers, van stuurlieden en opperkooplieden, haalde het Statencollege de bijzonderheden der reis; de cartograaf zijn lengten en breedten, havens, kusten en zeeën; de koopman zijn débouché's, maar het volk de pakkende verhalen van ontmoetingen en avonturen. Boekverkoopers vooral speculeerden in dit opzicht op den volksgeest

en trokken, zoodra een officiëel „Journael" verschenen was, de avontuurlijke bijzonderheden er uit, om die, aaneengeregen en in elkaâr gegoten, als blauwboekjes en vlugschriften onder het volk te verkoopen. En zij gingen er blijkens de bestaande pamfletten-catalogi grif in; menig omgewerkt scheepsjournaal of reisverhaal beleefde verscheidene edities. Vooral de schuine voorstellingen van het leven in vreemde landen, de beschrijvingen van robuste vrouwen vooral, oefenden invloed op de erotische stemming van het volk, niet alleen in de eerste, maar ook nog in de tweede helft der zeventiende eeuw. En daardoor kwam er een avontuurlijk waas over den gemeenen man, waardoor ook hij wilde zien de vreemde oorden en streken, waar men genoot van het leven, niet het minst genieten kon van het ongebonden, zich aan den blanke overgevende vrouweleven [1]).

Wie zal zeggen hoeveel het verlangen naar de vulgaire genietingen des levens en het erotisch gevoel van de lagere standen in dien tijd hebben bijgedragen, om onze schepen met matrozen te bevolken, ook al gingen die schepen naar het uiterste der aarde? Maar dat het er veel toe heeft bijgedragen, is zeker. En zoo is de land- en volkenkunde ook indirect en langs indirecten weg aan scheepvaart en handel ten goede gekomen; zij heeft een ras van alles durvende en onvervaarde zeelieden gevormd, dat onze vlag op de verste zeeën en in de meest afgelegene oorden heeft doen prijken.

Houdt men dit alles in het oog, dan wordt het verklaarbaar dat Holland en Zeeland reeds in 1602 meer schepen en bootsgezellen hadden dan het geheele koninkrijk van Engeland.

Dat een bepaalde tak van handel, van binnenlandschen handel, daardoor weder in het bijzonder moest bloeien, laat zich denken. De Nederlandsche persen leverden in de zeventiende eeuw misschien meer boeken af dan die van alle overige landen van Europa te zamen; de groote boekenmarkt was toen niet in Duitschland, maar in Nederland te zoeken [2]). En onder de van de Nederlandsche

1) Men leze als voorbeeld voor zulk een invloed eens het nog in 1668 verschenen vlugschrift „Oprecht Verhael van 't eiland van Pines, of laetste ontdekking van een vierde eiland in Terra Australis Incognita", enz. Rotterdam, 1668. 4°. — KNUTTEL noemt in zijn Catalogus van de Pamfl.-verz. der Kon. Biblioth. hiervan twee uitgaven. Vgl. KNUTTEL, t. a. p., 9613 en 9614. Een andere uitgave dan die beide bezit de Amsterdamsche Universiteits-Bibliotheek en vermoedelijk zijn er nog meer edities verschenen.

2) ROGERS, Story of Holland, pag. 220. — LUZAC, Holl. Rijkdom, Deel I, II, volgens register.

pers gekomen werken bekleedden die over het boekhouden wel op verre na niet de eerste, maar toch eene voorname plaats.

Maar al te veel is uit het gebrek aan bescheiden over onzen handel en handelsverkeer afgeleid, dat hier alles uit drang naar vrijheid ontstond, door het geluk zich vestigde, door gewoonte zich ontwikkelde. Maar hoeveel waars in die opvatting ook moge schuilen, over het geheel is zij niet waar, wanneer zij niet met onze voor dien tijd hooge ontwikkeling op het gebied der handelswetenschappen wordt aangevuld; ook met onze ontwikkeling op administratief gebied.

Niet in de school, slecht als zij was, bestond ook hier het opvoedend element, maar in het boek, na volbrachte dagtaak gretig ter hand genomen en bij het walmende licht der vetkaars vlijtig bestudeerd.

Reeds in 1583 schreef Nicolaas Petri van Deventer, rekenmeester te Amsterdam, zijn „Practique, om te leeren reeckenen, cypheren ende boeckhouden (met die Regel Coss) ende geometrie, seer profijtelycken voor allen coopluyden." Het boek werd uitgegeven door Cornelis Claesz te Amsterdam en in 1588 aangevuld met een werk „Boeckhouden op die Italiaensche maniere," ook uitgegeven te Amsterdam in 1591 en te Alkmaar in 1596 met een ondertitel „Het vierde deel deses boecks, leerende 't Boeckhouden met twee boecken, van nieus gecomponeert op de maniere Italiane." Dit werk in twee deelen nu is verscheidene malen herdrukt, aangevuld en omgewerkt, totdat ten slotte de uitgave, in 1635 door H. Laurentz bezorgd, tot drie deelen was aangegroeid, daar aan de twee bestaande, sterk omgewerkte deelen nog een journael, oncostboeck en twee schuldt-boecken waren toegevoegd [1]).

Zoo was het begin. Primitief moge dat werk nog geweest zijn, maar als baanbrekend werk voor de boekhoudkunst in de Noordelijke Nederlanden heeft het zijne onmiskenbare verdiensten gehad en is dan ook vóór en in de zeventiende eeuw door tal van andere werken gevolgd.

Die alle hier te memoreeren, gedoogt ons bestek echter niet. Maar de voorloopers van onzen beroemdsten kenner en beoefenaar van het boekhouden, Simon Stevin, dienen hier toch te worden genoemd. Zij waren Elcius Edouardus Leon Mellema, zoon van den Leeuwarder burgemeester Lieuwe Mellema, die in 1590 een

1) Vgl. de opmerkelijke studie van J. Hagers, Bouwstoffen voor de Gesch. v. h. Boekhouden in de Nederlanden, bladz. 8 en vv.

werk over dit onderwerp in een band [1]), en Martinus Wenceslaus, die in 1595 en 1599 een groot werk over deze materie in twee deelen schreef, in het laatstgenoemde jaar ook nog in het Fransch uitgegeven, en, evenals de Hollandsche uitgave, te Middelburg verschenen. En daarop volgde Zach. de Hoorebeke met zijn „L'art de tenir Livre de Compte ou de Raison, contenant le train de marchandise, par divers pais et villes capitales de l'Europe," eveneens te Middelburg uitgegeven.

Boven al die schrijvers nu staat Simon Stevin, die door niet minder dan acht kloeke werken, waaronder folianten zelfs, de grondlegger der administratieve wetenschappen in de Nederlanden is geweest [2]). Hij, wis- en natuurkundige van den eersten rang, die ook de grondlegger der mechanica is geweest, misschien ook de uitvinder van het gebruik der exponenten in de algebra en de invoerder der tiendeelige breuken in de rekenkunde, heeft zich als administratief-wetenschappelijk man niet minder naam gemaakt; om hem beweegt zich reeds dadelijk na 1605 de wetenschap van het boekhouden in de Zeventiende Eeuw.

Meer dan zestig werken, waaronder er vele waren, die vijf en zes herdrukken beleefden, de onbekende en zoekgeraakte werken niet medegerekend, zijn nog na die van Stevin alleen in de zeventiende eeuw hier te lande over het boekhouden verschenen. En bijna al die auteurs bouwden voort op den grondslag door Stevin en zijn voorgangers gelegd.

Een enkele, als B. H. Geestevelt, „boeckhouder op de Cingel, op de hoeck van de Warmoes-gracht in Geest te velt, t' Amsterdam" in zijn „Italiens Boeckhoudens Spiegel", in 1663 en, opnieuw vermeerderd en verbeterd, in 1664 te Amsterdam uitgegeven, maakt daarop ook voor dien tijd eene vermakelijke uitzondering en ruimt meer plaats aan de bestrijding zijner aanvallers dan aan het wetenschappelijk gedeelte in. Maar hij schijnt èn in zijn „Boeckhoudens Tafereel" èn in zijn „Lichtende Fakkel" evengoed als in zijn Spiegel slechts citaten uit de tweede hand te hebben aaneengeregen. Maar Geestevelt was dan ook blijkens de reeks zijner geschriften een waar plagiaris, die het meer om de penningen dan om de wetenschap te doen was [3]). Hij bestudeerde de werken zijner voorgangers niet,

1) „Gedruckt tot Franicker bij Gielis van den Rade," met portret van den schrijver, en aanwezig in de Gemeente-Bibliotheek te Leeuwarden.

1) Zie de opgave der titels bij Hagers, t. a. p., bladz. 9, 10.

3) Dit stuk was reeds ter perse, toen mij de nummers 29 en 30 van „Handelsstudie" (3e Jaarg.) in handen kwamen, waarin een onbekende Geestevelt's Spiegel

kon die van zijne meest beroemde voorgangers door gemis aan ontwikkeling zelfs niet grondig bestudeeren, en raakte dientengevolge van de wijs.

Opmerkelijk is het echter, juist voor de hoogte van het wetenschappelijk peil van het boekhouden in die dagen, dat tegen dezen onwetenschappelijken schrijver dan ook dadelijk pamfletten verschenen zijn, en zelfs in het Haarlemmer-Meer-Boeck een philippica tegen hem verscheen, in welke geschriften zijne „verkeerde stellingen, groove misslagen, dubbelsinnigheden, als andere dwalingen" stuk voor stuk werden aangetoond en uiteengezet [1]).

Zulke schrijvers, ook zij behoorden in de zeventiende eeuw, evengoed als in de twintigste eeuw, thuis. Maar over het algemeen stond het boekhouden voor dien tijd hier op vrij hoogen trap en geen onzer naburen heeft in dit tijdperk ons op administratief gebied voorbij kunnen streven.

Ons bestek gedoogt natuurlijk niet, dit hier te bewijzen; wij moeten met het meêgedeelde volstaan. Maar den lezer van dit werk zal na de lezing van dit gedeelte van ons hoofdstuk toch ééne zaak duidelijk zijn geworden. En wel deze, dat in de zeventiende eeuw de handelgeest onzer voorvaderen niet alleen den bloei der wetenschappen krachtig heeft bevorderd, maar dat aan den anderen kant de handelsgeest, ons handelsverkeer en onze handelsbloei veel, zeer veel zelfs, te danken hebben aan de practische beoefening der handelswetenschappen en de vermeerdering der handelskennis. En zoo heeft, naast tal van andere positieve en negatieve oorzaken, ook deze positieve oorzaak medegewerkt tot onze opkomst en vestiging als groote handelsmogendheid.

3. Algemeene Oorzaken.

„Wat belanght den koophandel, die floriert door Godes seghen alhier meer als in eenigh lantschap van de christenwerelt; alsoo dat oock verscheyden natien haer sulcks ten hooghsten syn benijdende, gelijck ick dan buyten landts, in Italien ende elders in de

typeert. Men zal daarin vooral op de vermakelijke zijde van het boek de aandacht gevestigd zien en daaruit vrijwel de juistheid onzer conclusie kunnen afleiden.

2) Zie de lijst der tegenschriften in Hagers, t. a. p., bladz. 14 en 15.

Levanten zijnde, sulcks menigmael selfs gehoort hebbe. De studien [dien]aengaende, deselve bloeyen in dese onse Nederlanden meer als in eenigh geweste der werelt."

Met die woorden leidde Ernst Brink, burgemeester van Harderwijk, in 1630 de Hollandsche vertaling van den atlas van Mercator bij het Nederlandsche volk in.

Dat dit op het eind van het derde decennium der zeventiende eeuw reeds gezegd kon worden, was, naast vele andere oorzaken, zeker voor een groot deel te danken aan het talent, de energie en de kennis der Zuid-Nederlandsche ballingen, die hier een toevluchtsoord hadden gevonden.

De inneming van Antwerpen, in 1585 door Parma, had de eenmaal zoo bloeiende Scheldestad den genadeslag gegeven. Bij hare capitulatie toch werd aan de Protestanten vier jaren tijds gegund om met al hun bezittingen, de schepen daaronder begrepen, de Zuidelijke Nederlanden te verlaten; wie echter de stad niet verliet moest zich onder de gehoorzaamheid des konings begeven en tot den Roomsch-Katholieken godsdienst terugkeeren [1]).

De meeste Antwerpenaren nu, voor zoover zij Protestanten waren, richtten hun koers naar de Noordelijke Nederlanden. Mochten sommige Zuid-Nederlandsche kooplieden, voor het grootste deel dan wol- en lakenhandelaars, ook al naar Engeland oversteken, de meesten deden hun arbeidskracht en kapitaal de Republiek en daarin voornamelijk Holland en Zeeland toevallen. Wel was in Engeland de loonstandaard veel lager dan in de zeegewesten van het noorden, zoodat uit dat oogpunt wellicht een trek naar Engeland grootere aanbeveling verdiende, maar de vreemdelingen werden in Engeland zwaar belast en er bovendien uit de gilden gehouden [2]). Reeds in 1585 verlieten bijna 19000 kooplieden en fabrikanten Antwerpen en zetten zich voor een groot deel in Holland, in het bijzonder te Amsterdam, neder [3]). Daarbij genoten ook Rotterdam, Middelburg, Vlissingen en Veere de voordeelen der Antwerpsche emigratie; Middelburg zelfs, zij het al niet in de voornaamste, dan toch in de eerste plaats.

1) Zie deze en de overige bepalingen van het verdrag van overgave in VAN METEREN, t. a. p., fol. 223.

2) SCHERER, Algem. Gesch. v. d. Wereldhandel, vert. door CALISCH, Dl. II, bladz. 410. — BRUGMANS, Handel en Nijverheid in „Amsterdam in de Zeventiende Eeuw", fol. 15.

3) BRUGMANS, t. a. p., fol. 15. — ANDERSON, Origine of Commerce, Tom I, pag. 428.

Middelburg toch was in die dagen, zooals bekend is, een voorname havenplaats, ja mocht, ook al zou Rotterdam haar spoedig voorbijstreven, zich bij den aanvang der XVIIe eeuw nog beroemen na Amsterdam ongeveer de voornaamste koopstad en havenplaats der Republiek te zijn. De stad had altijd in drukke verbinding met Antwerpen gestaan en het was dus niet te verwonderen, dat ook binnen hare veste de toestrooming van Antwerpsche vluchtelingen zeer groot was. Alleen in de jaren 1584 tot 1586 zijn er niet minder dan 2700 Antwerpenaars binnen Middelburg als nieuwe lidmaten der Hervormde kerk ingeschreven, een klein bewijs hoe groot het aantal vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden was [1]).

Onder al die uitgewekenen nu vormden de kooplieden verreweg de meerderheid. En velen van hen blonken weder uit door buitengewone schranderheid en eene door langdurige ervaring verkregene uitgebreide handelskennis, die den handel in elk opzicht ten goede moest komen. Daarbij vond hun ondernemingsgeest hier nieuw voedsel, waardoor hier te lande weldra een wedstrijd op handelsgebied ontstond, gelijk te voren nimmer was aanschouwd. Tal van bekende zeventiende-eeuwers, die zich op het gebied van handels- en scheepvaartondernemingen, zoomede op handelswetenschappelijk gebied, terecht een naam hebben verworven, waren dan ook uit het zuiden afkomstig. Barlaeus, de voorstander der handelswetenschappen, b. v. was in 1584 te Antwerpen geboren. Plancius, Stevin, Usselincx, Le Maire, De Moucheron, Brunel, en zelfs de bekende Lodewijk de Geer, die later te Amsterdam het huis „met de Zeven Hoofden" bewoonde, waren allen nu wel juist geen Antwerpenaars, doch zonder onderscheid uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstig.

Dat Antwerpen, gelijk geheel het zuiden zoo van zijne intelligente zonen beroofd, ook zonder onze verdere pogingen tot afsluiting van de Schelde tot ondergang gedoemd was, laat zich denken. Nog was het twaalfjarig bestand niet gesloten, of reeds was het eenmaal zoo bloeiende Antwerpen een verlaten haven, een vervallen landstad geworden, talrijk nog in bevolking wel is waar, maar ook in dit opzicht door emigratie nog dagelijks achteruit-

1) Men vergelijke voor meerdere bijzonderheden: De Stoppelaar, Balthasar de Moucheron, bladz. 38, en de door dezen schrijver aangehaalde bronnen. — Te Lintum, De „Merchant Adventurers" in de Nederlanden, bladz. 63, die aan hetzelfde werk zijne mededeelingen ontleende.

gaande. Van de veertig Genueesche kantoren waren er nog twee, van de talrijke Portugeesche en Engelsche firma's was slechts een enkele overgebleven. En zelfs de weinige handel der nog in Antwerpen aanwezige kooplieden werd dagelijks belemmerd door de lastige Zeeuwsche piraten op de Schelde, wier voorposten, de vestingen Lilloo en Liefkenshoek, als messen op de keel der stad waren, en bemoeilijkt door de zware lasten, waaraan de landsregeering de kooplieden onderwierp [1]).

En ook al kan de vraag worden geopperd, of Antwerpen, zelfs als de Schelde geopend ware gebleven, de concurrentie met Holland zegevierend had kunnen volhouden, daar de stad voor den landhandel met Frankrijk en Duitschland over geen rechtstreeksche waterwegen kon beschikken [2]), dan neemt zulks nog niet weg, dat de emigratie en de sluiting der Schelde haren val geducht hebben verhaast en dat onze bloei daardoor snel en krachtdadig in de hand is gewerkt.

Onze handelsusances, onze nieuwe ondernemingen, onze kennis op administratief gebied, dat alles toch dankten wij voor een groot deel aan de emigranten uit de Zuidelijke Nederlanden, die ons in dat alles gedurende de geheele zestiende eeuw voor waren geweest.

Zoo werden b. v. de Antwerpsche „coustumen" met betrekking tot den wissel en de assignatie in den oudsten druk der Handvesten van Amsterdam van 1597 eenvoudig overgenomen en voor Amsterdam van kracht verklaard [3]). En ook de makelaardij is door de emigranten uit het Zuiden in het oog loopend toegenomen; alleen in Middelburg lieten zich in 1597 veertien Antwerpenaars voor de uitoefening van het makelaarsberoep als poorters inschrijven.

Een ander voorbeeld van minder bekenden aard levert ons het in de vorige afdeeling besproken gebied der administratieve wetenschap.

Tot aan 1583 waren over het boekhouden geen werken in de Noordelijke Nederlanden verschenen. Maar in Antwerpen waren in 1543 twee en in 1550 drie werken over het boekhouden verschenen [4]), en in 1573 en 1582 wederom twee werken van andere schrijvers.

1) Vgl. Blok, Gesch. v. h. Ned. Volk, Dl. IV, bladz. 5.

2) Vgl. Muller, Onze Gouden Eeuw, Dl. I, bladz. 275.

3) Vgl. Wagenaar, Gesch. van Amsterdam, Dl. II, fol. 537.

4) Een dezer werken is het in de Universiteits-Bibliotheek te Leiden berustende werk van Valentin Mennher, Practique brifve pour cyfrer et tenir Livres de Compte touchant le principel train de marchandise. Anvers, 1550. 2 tom. 8°. — In 1899 verscheen een door J. G. Ch. Volmer bezorgde herdruk van dit werk bij J. van Druten te Utrecht.

Ook hierin waren de Zuidelijke Nederlanders, gelijk te verwachten was, dus onze voorloopers geweest. En nu is het bijzonder opmerkelijk om te zien hoe dit na 1583, wanneer in de Republiek het eerste werk over het boekhouden verschijnt, plotseling verandert. Immers nog slechts eenmaal verschijnt daarna in de Zuidelijke Nederlanden in de zestiende eeuw een werk over het boekhouden, en wel van Martin van den Dycke, in 1598 te Antwerpen. Maar dan duurt het ook tot 1691 alvorens er wederom een boek op dit gebied in de Zuidelijke Nederlanden verschijnt; dat is „De Lichtende Fackel des Koophandels" van Pieter La Court, in dat jaar te Brussel verschenen.

Van hoeveel gewicht nu echter de vestiging van zoo tal van Zuid-Nederlanders in de Republiek ook mocht zijn, toch is het niet de eenige immigratie geweest, die op de uitbreiding van onzen handel en ons handelsverkeer een gunstigen invloed heeft uitgeoefend. De vestiging der Spaansche en Portugeesche joden, door godsdienshaat en bloedige vervolgingen van het Pyreneesche schiereiland verdreven, heeft daartoe eveneens het hare bijgedragen. Zeker, de lust om hen op te nemen, was niet zoo groot als men misschien zou vermoeden. De Portugeezen, die zich oorspronkelijk te Middelburg wilden vestigen, werden daar zelfs niet toegelaten. Men weigerde hun de gevraagde vrijvergunning, die wellicht een aanmerkelijk gedeelte van den handel, waarop later het kooprijke Amsterdam zich mocht beroemen, naar Zeeland zou hebben overgebracht [1]).

De vroedschap van Amsterdam toonde echter een beter inzicht te hebben; zij liet de vluchtelingen niet alleen binnen de stad toe, doch wees hun een bepaald gedeelte ter gezamenlijke bewoning aan. Zoo ontstond te Amsterdam de jodenbuurt, niet gelijk te Frankfort en te Rome als een ghetto, maar eene aan het overige in alles gelijke wijk der stad [2]). En sedert stroomden steeds meer Israëlietische vluchtelingen, niet alleen uit Spanje en Portugal, maar ook uit Duitschland en Polen, Amstel's vroede veste binnen.

Vooral de Portugeesche joden nu waren in het bezit van dikwerf groote kapitalen en uitgebreide handelsrelaties met de kusten der Middellandsche zee en de schalen van de Levant, tot in het

1) Vgl. KOENEN, Gesch. der Joden, bladz. 141.

2) Zie voor meer uitvoerige mededeelingen over de vestiging der Portugeesche en Hoogduitsche Israëlieten te Amsterdam, WAGENAAR, Gesch. van Amsterdam, Dl. II, fol. 219 en vv. — Vgl. voor onze mededeeling BUSKEN HUET, t. a. p., Dl. II, 2e ged., bladz. 301.

hart van Syrië toe. Zij vooral kenden van ouds den geldhandel en de usantiën van het crediet; zij wisten van staatsleeningen en renteberekeningen mede te spreken. En ook al kan het bij lange na nog niet worden vastgesteld van hoeveel invloed hunne vestiging hier op den handel en de negotie is geweest, zeer zeker mag deze niet gering worden geacht en is hunne kennis van den Levantijnschen en Perzischen handel ons in menig opzicht ten goede gekomen. Het vermoeden ligt dan ook voor de hand, dat de Spaansche en Portugeesche Israëlieten hier niet alleen na den vrede van 1648 een intensief verkeer met de Spaansche en Portugeesche havens in de hand hebben gewerkt, maar reeds in het begin der zeventiende eeuw veel hebben bijgedragen om den Levantijnschen handel zoo spoedig tot hoogen bloei te brengen. En ook de effectenhandel, die in Nederland zijne bakermat heeft, zal niet het minst onder den invloed der Spaansche en Portugeesche Israëlieten zijn ontstaan. Zeker is althans, dat zij voor menige latere onderneming, ook al was deze van gemeentelijken of staatkundigen aard, gelden hebben voorgeschoten. Zoo verstrekte b. v. de zeer vermogende Israëliet Isaac Antonio Baron Lopez Suasso in het gedenkwaardige jaar 1688 aan Willem III tijdelijk de toen reusachtig groote som van twee millioen gulden, in dit geval vermoedelijk zonder renteverplichting of andere vergoeding [1]). De vestiging der Hoogduitsche joden daarentegen schijnt niet van zoo verreiken len invloed geweest te zijn, daar zij over het algemeen niet rijk waren en hoofdzakelijk slechts handel in muntspeciën dreven.

In het algemeen kan men dan ook zeggen, dat de bevordering der immigratie onzen handel en ook onze nijverheid geducht ten goede is gekomen, ook al werd zij niet in alle provinciën en plaatsen in gelijke mate bevorderd. Vlamingen, Walen, Israëlieten, Duitschers, Polen, later ook Engelschen en Franschen, werden door allerlei gunstige bepalingen de geheele zeventiende eeuw door naar deze gewesten gelokt; vrijstelling van belastingen en opheffing of vrijstelling van de gildereglementen waren onder meer gunstige voorwaarden, die hun meer dan eens werden toegestaan.

Holland, het handeldrijvende gewest bij uitnemendheid, ging daarin al de overige provinciën voor en Amsterdam, de grootste koopstad der wereld in die eeuw, blonk daarin wederom boven alle andere steden uit. De landprovinciën toonden over het algemeen meer bekrompen inzichten te huldigen. De Israëlieten, in de zeven-

1) Zie deze bijzonderheid bij KOENEN, Gesch. der Joden, bladz. 208.

tiende eeuw te Amsterdam zoo volkomen thuis, werden nog in de XVIIIe eeuw in Utrecht in de hoofdstad en in Gelderland van het platte land geweerd. En nog in 1739 werd aan de arbeidzame Hernhutters, die zich in Wijk-bij-Duurstede wilden nederzetten, aldaar aanvankelijk de vestiging geweigerd. De vroedschap van Leiden b. v., die anders in menig opzicht de immigratie binnen hare stad bevorderde, weigerde in het begin der XVIIe eeuw arme wolwevers binnen hare veste op te nemen. Volgens sommigen zouden daardoor de armlastigen staan te vermeerderen en hunne vestiging aan het welvaren der stad dus niet ten goede komen.

De regeering der stad Amsterdam echter vatte doorgaans de zaak anders op. Zij begreep dat niet het kapitaal alleen, maar ook de nijvere hand de economische welvaart bevordert; evenals de door Middelburg geweigerde Israëlieten nam zij de door Leiden geweigerde arme wolwevers op. Von Pestel, de schrijver der Commentarii de Republica Batava, meende dan ook terecht dat het in het belang der stad was, wanneer zij een zoo groot mogelijk aantal personen van alle kanten binnen haar grondgebied toeliet [1]). In Amsterdam vond men dan ook zelfs eene Armenische kolonie, die met het moederland de handelsrelaties levendig hield, en tot een levendigen en voordeeligen handel in allerlei Oostersche producten niet weinig bijdroeg [2]). Van hoe groot belang deze relatie moest zijn, kan men beseffen, wanneer men weet, dat de Armeniërs in de XVIIe eeuw zich ook in Italië vasten voet en crediet hadden weten te verschaffen; zich in de Perzische provinciën aan de Kaspische zee boven alle natiën wisten te verheffen, en dat zij een levendigen handel met Kertsch en Dschulfa tot in het Russische binnenland toe, alsmede met Turkije en Indië dreven [3]).

Geheel die bevordering van immigratie en van de stichting van bijzondere koloniën nu sproten, gelijk algemeen bekend is, naast economische beweegredenen voort uit eene godsdienstige verdraagzaamheid, zeker niet voldoende voor dezen tijd, maar die in dien tijd een navolgenswaardig voorbeeld voor gansch de beschaafde wereld mocht worden genoemd. Terecht heeft Fruin het dan ook

1) Bij VON PESTEL, t. a. p., Dl. I, pag. 263 vinden wij het volgende: „Amstelodamensium interest, videre, ut quam plurimi ad sua pomoeria undiquaque affluant." — Ook geciteerd in VAN REES, Gesch. der Staathuishoudk. in Nederland, Dl. I, bladz. 252 (noot).

2) DE ROEVER, Uit onze oude Amstelstad, bladz. 135 en vv., die over deze kolonie vele bijzonderheden mededeelt.

3) Vgl. SCHERER, t. a. p., Dl. II, bladz. 716.

opgemerkt, dat, vergeleken met andere rijken, hier inderdaad het vaderland der burgerlijke vrijheid was [1]). En Spinoza getuigde in zijn Godgeleerd-Staatkundig Vertoog, dat de bevolking hier inderdaad het zeldzame geluk had van in een gemeenebest te leven, waar aan ieder volkomen vrijheid van meening en godsvereering werd toegestaan, en waar men niets dierbaarder en lieflijker achtte dan de vrijheid [2]).

Vooral van de economische voordeelen der godsdienstige vrijheid was men zoo overtuigd, dat men haar liever niet in andere landen zag toegepast. Immers, toen de Staten-Generaal in 1668 in het belang van onze kooplieden den koning van Zweden trachtte te bewegen om de vrije uitoefening van den Hervormden godsdienst in zijn rijk toe te staan, meende hun gezant Pieter de Groot aan de Witt te moeten opmerken: „daer ick moet bekennen van sentiment te syn, dat er niet ruineuser voor de Commercië̈n van onzen Staedt kan uitgevonden worden, als soodaenige libre exercitie, die ick gelove, dat vele Familië̈n uyt ons Landt soude trecken, bijaldien dat deselve soo in Denemarcken, als in dit Ryck, wierde toegestaen." [3])

Met die vrijheid en verdraagzaamheid, hoeveel daarop naar aanleiding der oorzaken en met betrekking tot de algeheele toepassing ook nog viel af te dingen, nu ging een groote mate van economische vrijheid gepaard, die eveneens in dat tijdperk in de overige Europeesche Staten zoo goed als onbekend was. Immers nog in 1673 deelt William Temple ons met eenigen ophef mede, hoe hier ieder zijn eigen gang mocht gaan en vrijelijk zijne zaken mocht waarnemen, zonder zich met de zaken van anderen in te laten, en zonder bemoeiïng der overheid. En niet het minst meende hij daaraan den drang tot naarstigheid en noeste vlijt te moeten toeschrijven, waardoor dit land een voorbeeld van zoo groote arbeidzaamheid was, dat een ledigganger in de Nederlanden onder de curiositeiten moest worden gerekend [4]).

1) Fruin, Verspreide Geschriften, Dl. I, bladz. 44.

2) De Lat. zinsnede luidt: „Nobis haec rara felicitas contingit, ut in republica vivamus, ubi unicuique iudicandi libertas integra et Deum ex suo ingenio colere conceditur, et ubi nihil libertate carius nec dulcius habetur."

3) Brieven van de Witt, Dl. II, bladz. 590, aangehaald bij van Rees, t. a. p., Dl. I, bladz. 243.

4) Vgl. Sir William Temple, „Observations on the United Provinces." — Sekere Aenmerckingen over de Vereenigde Nederlandtsche Provintien, in 't Engels beschreven door de Heer William Tempel . . . Londen 1673. Na de copye

Wat echter Temple's bevreemding opwekte, was in de Nederlanden niet nieuw. Wij weten reeds dat men ten onzent al in de middeleeuwen tot het besef was gekomen, dat persoonlijke vrijheid, eigendomsrecht en handelsvrijheid de groote voorwaarden voor volksvrijheid zijn. De aangeboren vrijheidsliefde der ingezetenen, de handelspolitiek der vorsten, de invloed der steden en het overwicht der provincie Holland hebben er allengs reeds op het laatst der zestiende eeuw toe geleid om die overtuiging meer en meer te versterken en in de regeeringsbeginselen te doen opnemen. Dat er dan ook in de XVIIe eeuw op economisch gebied in de Nederlanden meer vrijheid gevonden werd dan elders, en dat de jeugdige en kleine Republiek te midden van den krijg tegen de machtigste monarchie, geleid door dit beginsel, den hoogsten trap van bloei bereikte, was dan ook geenzins, gelijk zoo dikwijls beweerd wordt, het uitsluitend gevolg van de verdubbelde krachtsinspanning, die door den strijd voor nationale onafhankelijkheid en gewetensvrijheid op bijna elk gebied werd opgewekt, of van de talenten en kapitalen uit de Zuidelijke Nederlanden naar het noorden gevloeid. De opstand tegen Spanje, van hoe groot gewicht deze ook was, bevestigde eigenlijk slechts vaster en gaf breeder vleugelslag aan de ideeën, die hier reeds in het laatst der vijftiende en in de zestiende eeuw waren gevoed [1]).

Zeker, het kan niet ontkend worden, dat het eigenbelang der kooplieden aan geheel dezen drang naar economische vrijheid ten grondslag lag [2]). Vandaar dat de slechte uitwassen dezer vrijheidsidée op handelsgebied evenmin uitbleven als de verdediging van het eigen monopolie, zoodra het naburige volken en concurrenten gold. En meer nog dan met betrekking tot de godsdienstvrijheid komt door alle naden en mazen van het net der zeventiendeeeuwsche handelspolitiek het eigenbelang heengluren. Ook hier was al te scherpe doorvoering aan den eenen kant en inconsequentie aan den anderen kant aan de orde van den dag.

Men zegge nu daarom niet dat de koopman, zoolang zijne handelingen zich niet in eene al te geprononceerd misdadige richting bewogen, of niet, na 1602, rechtstreeks de belangen van de van

't Amsterdam, voor de Wed. van Joseph Bruyningh, enz., bladz. 71. Pamflet KNUTTEL, t. a. p., N°. 11010.

1) Vgl. VAN REES, t. a. p., Dl. I, Inl. 27, 28, met wiens opvatting wij echter eenigermate verschillen, wat men bij vergelijking bemerken zal.

2) Het is onmogelijk dit hier ter plaatse in den breede uiteen te zetten. Men leze daarvoor eens VAN REES, t. a. p., Dl. I, bladz. 283—286.

staatswege geoctrooiëerde handelscompagniën aanrandde, in zekeren zin boven de wet stond; dat hij de landsrechten mocht ontduiken, inlandsche handels- en industriëele geheimen aan het buitenland mocht verkoopen en als leverancier van den vijand optreden, waardoor de handelsman van die dagen op ruime wijze tot nadeel van het land en tot schade van onze reputatie in den vreemde van de passieve houding der autoriteiten misbruik gemaakt heeft, ook al grondt men deze stelling op een scherp en langdurig archief-onderzoek [1]). Want tegenover zulk een meening staat de stellige zekerheid, dat ons land door zijn handel groot en machtig is geworden, en onze reputatie ook in de zeventiende eeuw in het buitenland hoog stond aangeschreven.

Bovendien, de geëischte handelsvrijheid had hier juist ten gevolge, dat wij geen bepaalde handelswet kenden, ook al werden tal van bepalingen met betrekking tot den handel in de plakkaten en ordonnantiën neêrgelegd. Maar deze verordeningen droegen meestal een tijdelijk karakter; zij bevestigen eer het gemis der wetgeving dan dat zij als zoodanig willen doorgaan [2]).

De eenige slotsom, waartoe wij, ons stellende op zeventiende-eeuwsch standpunt, dan ook mogen komen, is deze, dat de handelsvrijheid met betrekking tot het eigen land te veel en met betrekking tot het buitenland te weinig werd gehuldigd. Naast vrijheid tot immigratie, die zoowel door Grotius, als Huber en De la Court wordt verdedigd, staat men in al de werken en vlugschriften van dien tijd een wellicht al te groote handelsvrijheid voor. Zoowel Grotius als Boxhorn keuren het goed, dat, niettegenstaande de oorlog woedt, de handel met den vijand voortduurt. Want op die wijze verzwakt de vijand zichzelven; hij verschaft ons de ziel van den oorlog: het geld [3]). En Martinus Schoock, de schrijver

1) Zie deze bittere stelling uitgesproken door Elias in „De Vroedschap van Amsterdam", bladz. 41, die uit het oog verliest, dat van de groote massa der kooplieden geen bescheiden over zijn, en men op de bestaande bescheiden, vooral niet op grond van acten en processtukken, geen premissen voor een geheelen stand mag opbouwen.

2) Een bepaalde handelswetgeving kende men in dien tijd eigenlijk nergens. Eerst in 1681 vaardigde Lodewijk XVI het zeewetboek uit, het beste van die eeuw, tevens Code de Commerce. Vgl. Scherer, t. a. p., Dl. II, bladz. 43, 44.

3) In 1638 diende Frederik Hendrik bij de Staten-Generaal eenige voorstellen in, waarbij o. m. een voorstel tot verbod van handel op de Spaansche havens en het strafbaar stellen van den verkoop van schepen aan den vijand, waarvan o. a. de Amsterdamsche burgemeesters Andries Bicker, Abraham Boom en Jan Cornelisz Geelvinck hun werk maakten. Te Amsterdam zag men de zaak echter

van „Belgium Foederatum", in 1652 verschenen, waarschuwt zelfs tegen berisping of afkeuring van de handelingen der kooplieden, opdat hun vrijheid niet worde belemmerd [1]).

Zeker, waar zulk een absolute vrijheid met betrekking tot het eigenbelang wordt gehuldigd, daar kan het niet anders of ook de slechte kanten van het menschelijk leven en streven komen af en toe scherp naar voren. Maar de groote massa der kooplieden, die kalm haar weg ging, heeft van die vrijheid niet dat misbruik gemaakt, wat sommige acten, processtukken en pamfletten ons van een kleine, zij het dikwerf intelligente en behendige minderheid doen zien. De Engelschen, die onzen handelsbloei in die tijden in de eerste plaats met leede oogen aanzagen, hebben juist om strijd de eerlijkheid en goede trouw van onze kooplieden geroemd. Walter Raleigh, Lamb, Sir Joshua Child, Lord Somers, Owen Felltham, William Temple, al die Engelsche tijdgenooten, waaronder vrienden en niet-vrienden der Republiek, hebben meer of minder de aandacht hunner landgenooten op deze hoedanigheid der Nederlandsche kooplieden gevestigd.

Als goederen in Nederland zijn gemaakt of opgeslagen, zegt Lord Somers, worden zij overal zonder moeite verkocht, want de kooper weet, dat zij juist zoo zijn, als zij worden opgegeven in hoedanigheid, gewicht en maat. Zoo is het niet met de Engelsche goederen. Onze fabrikanten zijn zoo gewoon aan bedrog en vervalschingen, dat zij hunne waren buitenslands in verachting brengen. En aldus hebben de Nederlanders de voorkeur bij den verkoop hunner fabrikaten boven ons, door hun eerlijk bewerken tot zelfs van hunne liassen en naalden [2]). En Owen Felltham, volgens Campbell een echt aanhanger van Karel I en een onvervalscht episcopaal, die niet instemde met onze republikeinsche instellingen, getuigde des ondanks van de Nederlanders: „In al hun fabrikaten zijn zij gematigd en standvastig, want zij zijn als vruchten aan

anders in dan de stadhouder. Wanneer het leveren van oorlogsbehoeften en schepen aan den vijand den Denen, Zweden en Oosterlingen niet kon worden belet, dan begreep men niet, waarom men dezen concurrenten de voordeelen moest laten, die anders aan ons zelven ten goede zouden komen. — Vgl. Elias, t. a. p., bladz. 86, en het daar aangehaalde pamflet „Lauweren-Krans", genoemd bij Knuttel, N°. 6851, zoomede „Het Rechte Derde Deel van 't Hollands Praatje". Pamfl. Kn. 6842.

1) Vgl. het Lat. citaat uit Schoock's werk in van Rees, t. a. p., bladz. 298 (noot).

2) Vgl. Lord Somers's Tracts, ed. Walter Scott, Tom. VI, pag. 446 en vv., waar ook de zorg van onze regeering voor den handel wordt vermeld en de Amsterdamsche Bank besproken.

de boomen, elk jaar dezelfde als het eerste jaar; geene appelen het eene jaar en houtappelen het volgende, en zoo steeds voort. Bij den verkoop daarvan houden zij zich ook aan hun woord; zij willen liever winnen dan afpersen en hebben de manier niet, waarop onze landgenooten de wijzen misleiden en de onwetenden bedriegen, en door hun oneindig overvragen aan de wereld bekend maken, dat zij iedereen zouden bedriegen, als het in hunne macht stond." [1])

Wanneer wij nu na onze beschouwing over de leidende beginselen van den handel overgaan tot de zeventiende-eeuwsche handelspolitiek, dan treft ons al dadelijk het feit, dat de Nederlanders datgene, wat zij voor zich zelven verlangden, niet aan anderen wenschten toegekend te zien.

In dat opzicht betoonden wij ons de evenknie van Engeland, dat ook vrijheid van handel alleen voor zich wenschte, maar haar anderen misgunde. Met de Hollandsche handelsvrijheid ging dan ook een uitsluitingsgeest gepaard, die overal, waar dat ook maar eenigszins mogelijk was, zich deed gelden. Reeds in 1598 klaagde zekere Johann de Freundt, die zich in dienst van Zweden te Lissabon bevond, om handelsrelaties tusschen Zweden en Portugal aan te knoopen, dat de Hollanders, zoodra zij het doel van zijn verblijf aldaar bemerkten, hem groote vijandschap betoonden. „Dy Hollander bekennen selbst, wen wir Schweden unse navigation auf Spanghiën haben, so isz ihre seyghelatie (zeilage) auf Spanghiën verdorben, weil sy allesz von Schweden, Liefflandt vund Polen mussen holen, wasz sy ihn Spaenghiën brenghen." [2]) Het sprak wel van zelf, dat het eigenbelang verhindering daarvan te weeg moest brengen; geen wonder dus dat men den Zweedschen commissaris allerlei moeilijkheden in den weg legde.

Was dit reeds zoo in het laatst der XVIe eeuw, hoeveel meer moest dit het geval zijn in de XVIIe eeuw, toen de wordende Staat meer en meer gevestigd werd en een koopliedenregeering de draden der buitenlandsche politiek in handen hield. De regeering toch, hoe oligargisch zij na verloop van korten tijd ook mocht

1) Geciteerd door CAMPBELL in zijn werk „De Puriteinen in Nederland, Engeland en Amerika", vert. van J. W. G. VAN MAANEN, Dl. II, bladz. 313.

2) Brief van J. DE FREUNDT, geschreven uit „Horen" den 13^{en} April 1598 aan Hertog Karel, aanwezig in het Rijksarchief te Stockholm, medegedeeld in het verslag van Dr. KERNKAMP, bladz. 18, 19.

zijn, was het getrouwe beeld der natie; haar politiek was handel en haar handel politiek. Niet alleen Engeland, maar ook wij waren er op bedacht de tractaten als middelen te bezigen, om den handel van het eene land ten koste van dien van het andere te doen bloeien, en gedurende de geheele zeventiende en een groot deel der achttiende eeuw hebben onze in de handelspolitiek bedreven diplomaten met tact en behendigheid allerlei middelen aangewend om dit doel te bereiken. De kunst des onderhandelaars bestond in het ontdekken der meest voordeelige punten voor onzen handel; deze te versterken en zoo mogelijk uit te breiden, was het doel van iedere vredesonderhandeling. Wij moesten begunstigd worden, ook al werden anderen er door achteruit gezet. Het denkbeeld van billijke wederkeerigheid kwam in die tijden bij geen enkel politicus op. Hoe beter de diplomaat er in slaagde die wederkeerigheid te ontgaan, de tegenpartij te benadeelen en aan hare zwakheid of onwetendheid privilegiën af te persen, hoe hooger men zijn talent waardeerde.

Zoo bleef b. v. bij het Tractaat van Munster de vaart op de Schelde gesloten, opdat de herleving van Antwerpen, waar volgens Schoock nog altijd veel wissel-, assurantie- en commerciehandel [1]) werd gedreven, geen schade zou doen aan het naijverige Amsterdam.

En kende men hier monopoliën, waarvan de Oost- en West-Indische Compagnie de sprekendste voorbeelden waren, men verzette zich gedurig tegen het ontstaan van monopoliën in andere landen, hoewel men die wel voor zich trachtte te bedingen. Boxhorn leerde zelfs uitdrukkelijk, dat men bij het sluiten van handelsverdragen monopoliën moest trachten te bedingen, daar deze, hoewel in het binnenlandsch verkeer schadelijk en met roof gelijk staande, tegenover het buitenland zeer wenschelijk zijn. En de meening van Huber, dat men met het toekennen van monopoliën hoogst voorzichtig moet zijn, inzonderheid bij de kooplieden, daar de vrijheid van handel het beste middel is om de nijverheid aan te moedigen en den Staat te verrijken, was daarmede niet in strijd; integendeel, beide meeningen vullen elkander aan en doen zien hoe onze belangen en die van andere volken met geheel verschillende schalen gewogen werden.

Ook de Groot deed zulks en ging zelfs in zijn beroemd boek „De jure belli et pacis" aan groote inconsequentie mank.

1) Commissiehandel? — Vgl. Schoockius, t. a. p., pag. 159, ook aangehaald door van Rees, t. a. p., bladz. 243; echter zonder bemerking.

Immers, hoewel hij daarin onbeperkte vrijheid van handel voorstaat, verdedigt hij het verbod van invoer van vreemde koopwaren, met het oog op de bevordering der inlandsche nijverheid, en verdedigt eveneens het specerijmonopolie der Oost- en West-Indische Compagnie, waarmede onze regeering natuurlijk volkomen overeenstemde.

Maar wanneer de keurvorst van Mainz in 1649 een zoutmonopolie aan zijn land verleent, dan dringen de Staten van Holland dadelijk op afschaffing daarvan aan „als strijdig tegen de vrijheid der negotie". En evenzoo hield men in 1695 Zweden terug van het vaststellen van een monopolie voor pek en teer, en bewoog men zelfs nog in 1710 den Czaar van Rusland om geen monopolie voor verschillende soorten van zaden te verleenen, maar den onbelemmerden in- en verkoop van die handelswaar te laten bestaan.

Dat, bij den naijver tusschen de gewesten, en de soms tegenstrijdige belangen der steden en der regeering en vroedschappen, deze schommelende handelspolitiek wel eens tot tegenstrijdige maatregelen en verwikkelingen aanleiding gaf, laat zich denken. Hoevele operatiën b. v. ook door de Oranjeprinsen tegen Antwerpen op touw werden gezet, om deze stad aan het grondgebied der Republiek toe te voegen, Amsterdam verijdelde die pogingen telkens en de regeering der stad liet zelfs oogluikend den uitvoer van oorlogsmateriaal naar Antwerpen toe. Nog in 1645 en 1646 legde Frederik Hendrik zich meer dan eens op het bemachtigen der Scheldestad toe; eene mislukking was echter het gevolg. Amsterdam wenschte de verovering harer vroegere mededingster niet en een breuk met het stadhouderlijk hof was ten slotte het eenig blijvend resultaat [1]).

Naast de voordeelen van particularisme en individualisme, zonder welke in dien tijd de Republiek niet die hoogte had kunnen bereiken, waarop zij zich commerciëel en economisch heeft weten te plaatsen, hebben de nadeelen daarvan zich over het algemeen dan ook dikwerf doen gelden.

Ja, de eigenbaat der steden, een gevolg van de stedelijke autonomie, leidde niet alleen tot onderlingen naijver, maar ook tot onderdrukking van het platte land, waardoor de huisvlijt en fabrieksnijverheid zich daar niet voldoende konden ontwikkelen. En daarvan is ten slotte het gevolg geweest, dat de handel, die hier niet voldoende door de nijverheid gerugsteund werd, zoodra

1) Vgl. Wagenaar, Gesch. van Amsterdam, Dl. I, fol. 545.

de overige Europeesche Staten hunne economische belangen beter gingen begrijpen en zich vooral op het fabriekswezen gingen toeleggen, zich niet op het vroeger ingenomen standpunt kon blijven handhaven.

Reeds in de zeventiende eeuw was het te voorzien, dat, zoodra het leven in de steden duurder werd en de huizen, gronden en levensmiddelen in prijs stegen, de nijverheid voor de productie van menig artikel het platte land zou noodig hebben, om met succes de concurrentie met het buitenland te kunnen volhouden. Maar onze stedelijke regeeringen, met name Amsterdam vooral, hebben daar niet aan gedacht. De nijverheid werd toevalliger wijze wel dikwerf nevens den handel bevorderd, maar niet in verband met den handel. De politiek der steden was handelspolitiek; de nijverheid kon alleen op hare hulp rekenen, zoolang zij zich binnen de muren der stad bevond.

Dat egoïsme heeft de steden, die er aan toegaven, echter niet altijd de gewenschte voordeelen bezorgd, ja, haar meer dan eens zelfs schade berokkend. En in het bijzonder is het wederom Amsterdam, dat — naast Delft, met betrekking tot Delftshaven, — een sprekend voorbeeld van herhaalde kortzichtige eigenbaat met betrekking tot Zaandam heeft gegeven.

Reeds in de zestiende eeuw was men aan de Zaan begonnen met het kalefateren van schepen en zou zich wellicht langen tijd met de daarmede behaalde winsten hebben tevreden gesteld, wanneer de regeering van Amsterdam, om de nijverheid harer stad te bevoordeelen, niet aan de schuitenvoerders gelast had om hunne vaartuigen binnen de stad te laten herstellen, op straffe van hun gilderecht te verliezen. Maar nu begonnen de Zaankanters, die hun kapitaal niet renteloos wilden laten liggen en hun werkvolk in dienst wenschten te houden, eerst kleine en later, op het voetspoor van Enkhuizen en Edam, ook groote koopvaardijschepen te bouwen, die door den bekenden Overtoom, in 1609 gemaakt [1]), over een breeden dijk uit de Binnenzaan in de naar het IJ loopende Buitenzaan gewonden werden.

Nu deed de toenemende scheepsbouw sedert 1596 [2]) eene menigte

1) Van Rees, bladz. 174, geeft 1600 als jaar aan. Alle andere bronnen geven echter het hier vermelde op.

2) Aan de Zaan vond Cornelis van Uitgeest in 1592 de kunst uit, om hout met een windmolen te zagen, en daarop vestigde hij op een drijvend vlot de eerste houtzaagmolen „Het Juffertje" in den voorzomer van 1596. — Vgl. Koenen, Voorlez. over de Gesch. van Scheepsbouw en Zeevaart, bladz. 79.

houtzaagmolens verrijzen, waaraan ook de Amsterdamsche houtkoopers en timmerlieden veel werk verschaften. Doch toen ook te Amsterdam zulke molens gebouwd werden, verbood de vroedschap voortaan gezaagd hout van de Zaanstreek in de stad te brengen en ruw hout derwaarts uit te voeren. Ten tweeden male meende men alzoo den Zaanlandschen handel en de Zaanlandsche nijverheid den kop in te kunnen drukken.

Maar Amsterdam had opnieuw buiten den waard gerekend. Want nu zochten de Zaankanters de bron van herkomst zelve op, knoopten betrekkingen aan met Noorwegen en de kusten der Oostzee, en voegden eerlang den houthandel in het groot bij hunne overige middelen van bestaan.

Een gevolg van anderen aard had de handelwijze van Delft tegenover Delftshaven, dat tot het rechtsgebied van Delft behoorde.

De burgers, die zich op den handel of de scheepvaart toelegden, vestigden zich natuurlijk het liefst in Delftshaven, waar de ligging aan de Maas, in verband met het kanaal naar die stad, de uitoefening dezer bedrijven zeer begunstigde. De Delftsche vroedschap zag echter met leede oogen, dat het afhankelijke vlek, deels ten koste der stad, meer en meer in bevolking en welvaart won, en besloot eindelijk daaraan paal en perk te stellen. Zij verbood te Delftshaven anders dan met toestemming der Delftsche magistraat te bouwen, terwijl voorts de hoogte der huizen werd voorgeschreven, waarboven men niet gaan mocht; de uitoefening van sommige neringen werd voorts bemoeilijkt of onmogelijk gemaakt. Maar de Delftshavenaars waren niet aan hun grond gebonden, en het gevolg van al die bekrompen bepalingen was geen ander dan dat de kooplieden en cargadoors naar Rotterdam vertrokken, waar men vrij in zijn doen en laten was. Eerst toen het te laat was, zag de Delftsche vroedschap hare misslagen in [1]).

Tegenover dergelijke bekrompen begrippen staat echter weder het verblijdend feit, dat men in de Nederlanden de vrijheid ter zee met alle kracht tegenover de aanmatigingen van andere mogendheden, in het bijzonder tegenover Engeland, niet alleen met de pen, maar ook met het zwaard verdedigd heeft. Onze grootste en talentvolste pleiter daarvoor was onze nog altijd terecht beroemde Huigh de Groot.

Dat de Groot niet, zooals in onze oude leerboeken dikwerf met

1) Vgl. VAN BLEYSWIJCK, Beschryvinge der stad Delft, ed. 1667, bladz. 741—744. — FRUIN, Verspr. Geschr., Dl. VI, bladz. 131—133. — v. REES, t. a. p., bladz. 175.

blijden ophef werd vermeld, in elk opzicht oorspronkelijk werk heeft geleverd, doet tot de zaak zelve met betrekking tot ons land niets af. Zoowel voor zijn „De jure belli ac pacis" als voor zijn „Mare liberum" heeft hij van de vroeger reeds verkondigde meeningen door Portugeesche, Spaansche en Italiaansche juristen een vlijtig gebruik gemaakt; hij ontleende in het bijzonder veel aan Fernandus Vasquius en daarnaast menige stelling, vooral voor het natuur- en volkenrecht, aan Franciscus Vittoria en aan Covarruvia. Doch hij verzwijgt zulks niet. Integendeel, hij roemt het talent, de kennis en de scherpzinnigheid zijner voorgangers op meer dan eene plaats [1]). Niet in de waarde van het absoluut-oorspronkelijke, maar in het klemmende van het betoog en de daardoor groote verbreiding van de waarheid der stelling, dat de zee vrij moet zijn, is de Groot's verdienste dan ook gelegen. Hij heeft de nadeelen van het monopolie en de onmisbaarheid der vrije mededinging ter zee in het helderste licht gesteld.

Zeker, ook de Groot maakt onderscheid tusschen den Oceaan en de zee in meer beperkten zin. Hij geeft toe, wat de laatste betreft, dat de kustvaart en de visscherij door verdragen en gewoonten kunnen worden beperkt, maar de vaart naar vreemde oorden en streken, naar vreemde havens en koopsteden, de visscherij in het hooge noorden ook, zij vrij, omdat de zee het gemeen goed der volkeren is evenals de lucht, die ons omgeeft. Het natuurrecht en het volkenrecht beide moeten gebaseerd zijn op vrijheid van handel en vrijheid ter zee; zonder die vrijheid is het commerciëel en economisch leven der volkeren onbestaanbaar. Overheersching van het eene volk door het andere kan op het gebied der zee niet worden geduld.

Daadwerkelijk nu hebben de Staten-Generaal en de regeeringen der zeeprovinciën en koopsteden aan dit beginsel met hand en tand vastgehouden. En dat niet alleen tegenover Engeland, waarvan wij straks de bewijzen van zelf zullen zien, maar ook tegenover andere Staten.

Toen het twaalfjarig bestand zou worden gesloten, namen de Staten van Holland den 15^{en} Maart 1608 eene geheime resolutie, om nimmer „eenigsints hetzij in het geheel of deel, directelycken of indirectelycken, te wijken, over te geven of af te staen van

1) Vgl. voor de Groot's bronnen FRUIN, l.l., Dl. III, bladz. 411, 431, 433 en vv. — v. REES, t. a. p., Dl. I, bladz. 238, 239, en de genoemde werken van DE GROOT.

de vrye zeevaert, alomme ende tot alle plaetsen van de waereld," met welke resolutie de Staten-Generaal zich vereenigden.

Daarop stuitte elk beroep der Spanjaarden op historische of volkenrechtelijke gronden af en zij zagen zich ten slotte verplicht te dulden, dat artikel 4 van het bestand de uitdrukkelijke bepaling inhield, dat het voortaan aan de ingezetenen der Republiek vrij zou staan ook buiten Europa „met alle princen, potentaten en volckeren" handel te drijven, die hun dit zouden toestaan [1]). De koning van Spanje behield zich alleen het onbetwiste recht voor om den Nederlanders het verkeer met zijne eigene koloniën te ontzeggen.

Wat Spanje met betrekking tot Indië terecht voortaan werd onthouden, waren de Staten evenmin geneigd aan Venetië met betrekking tot de Adriatische zee toe te blijven kennen. Toen François van Aerssen dan ook in 1620 als gezant naar Venetië vertrok, kreeg hij den uitdrukkelijken last tegen de heerschappij van Venetië over de Adriatische zee bekwamelijk te ageeren. En „soo verre yet by den Hertoch ofte Senaet werd gemoveert tegen „de vryheyt vanden coophandel vande Geuniëerde vrye Nederlanden „in de Golpho, den ambassadeur sal hem excuseren daervan in „eenige handelinge te treden, als niet gelast sijnde, noch en sal „zelver daer van geen openinge doen, maer evenwel sal by maniere „van discours wel mogen verstaen op wat voet den coophandel „deser landen aldaer bequamelicken sonder interruptie ofte ver„hindernisse sal mogen werden gecontinueert ende gedreven tot „meerder benefitie van beyde de republicquen." [2])

Dat echter, waar het eigenbelang sterker sprak dan het beginsel, ook in dit opzicht menige inconsequentie begaan werd, laat zich denken. Zelfs de Groot, die in 1609 met zijn Mare liberum als voorvechter voor de vrijheid ter zee was opgetreden, moest kort daarop twee malen, in 1613 en 1615, als vertegenwoordiger der Staten in Engeland, de argumenten, uit zijn eigen boek geput, weêrleggen [3]). Hij deed het, zooals van zulk een buitengewoon schranderen kop te verwachten was, met ongemeene handigheid, zonder aan het wetenschappelijk karakter van zijn betoog te kort

1) Van Meteren, t. a. p., fol. 577 recto. — Vgl. ook van Rees, t. a. p., bladz. 236, 237, die Arend aanhaalt.

2) „Rapport van den heer van Sommelsdijk over zijne legatie naar Venetië in 1620", in de Berigten van het Historisch Genootschap, 1853, Dl. V, 1e Stuk, bladz. 46. Van Rees, t. a. p., bladz. 237 (noot).

3) Vgl. Mr. S. Muller Fz., Mare Clausum, bladz. 7.

te doen. Maar al die behendigheid en geleerdheid kon de inconsequentie niet wegnemen.

Toch komt desondanks aan de regeering der Republiek de eer toe de „vrije zee" krachtig te hebben verdedigd, evengoed als zij den regel „vrij schip, vrij goed" zooveel mogelijk in het volkenrecht heeft trachten in te voeren en het begrip van contrabande heeft beproeven te bepalen en te beperken. De gunst „vrij schip, vrij goed" werd door ons in 1612 voor het eerst verkregen, en wel van Turkije.

Daarnevens nu was door verschillende, zij het ook op zich zelve staande en niet altijd samenhangende verordeningen ons zeerecht vrij goed geregeld. En dat ook de verplichtingen tusschen reeders, maatschappijen, gezagvoerders, stuurlieden en matrozen in vaste bepalingen omschreven waren, leert ons ten slotte Le Long in zijn koophandel van Amsterdam [1]).

Al deze oorzaken nu, waarbij wij op het voetspoor van anderen nog de regeeringsvorm zelve, zoomede het regeeringsbeleid en tal van andere kleine bijzonderheden, als de spaarzaamheid, zuinigheid en eenvoud der bevolking konden toevoegen [2]), hebben deels langs positieven, deels langs negatieven weg medegewerkt om de Republiek der Vereenigde Nederlanden in de zeventiende eeuw tot zoo groote commerciëele en economische hoogte op te voeren.

En daarbij kwam nu nog ten slotte de toestand der ons omringende staten, die hun een hooge vlucht op handels- en economisch gebied in die eeuw onmogelijk maakte, althans gedurende de eerste helft daarvan, en waardoor eigenlijk alle doeltreffende mededinging, behalve van de zijde van Engeland, was uitgesloten.

Ja, zelfs Engeland, dat in de dagen van Elizabeth een tijd van voorspoed gekend had, dat bijna de geheele zestiende eeuw door had mogen bogen op eene buitenlandsche politiek, die scheepvaart en handel ten goede moest komen, kon ons, hoe dikwerf het dit ook beproefde, in de eerste helft der XVIIe eeuw niet als volwassen mededinger op zijde streven. Tijdens het bestuur van Jacobus I en Karel I, en vooral tijdens den burgeroorlog, had

1) Oorspronkelijk opgesteld door Le Moine de l'Espine en door Le Long verbeterd en vermeerderd. — Vgl. Dl. I, editie 1780, bladz. 42—46.

2) Wie daarvan meer wil weten, leze onze Studie „Een Engelschman over den Nederlandschen Handel in de Zeventiende Eeuw" in „Handelsstudie", 3^{e} Jaargang, N°. 20 en vv. — Van den eenvoud der bevolking geeft Campbell aan de hand van Voltaire een staaltje. Zie zijn reeds genoemd werk, Dl. I, bladz. 108.

Engeland weinig oog voor zijne economische belangen; het verloor den voorsprong weder, dien het in de zestiende eeuw had verkregen. Eerst in het midden onzer Gouden Eeuw, wanneer Cromwell, de ijzeren man met het stalen hart, het roer van staat in handen zou hebben, zou dit anders worden. De Israëlieten b.v., in zoo menig opzicht onmisbare krachten en talenten voor den handel en de verscherping van den handelsgeest, werden tot op Cromwell's tijd uit Engeland geweerd.

Frankrijk, de tweede naburige groote staat, was vooral door de godsdienstoorlogen sedert 1562 economisch schrikbarend achteruitgegaan. Tegen het einde der XVIe eeuw was het aantal fabrieken sterk afgenomen, bestonden er geen veilige verkeerswegen meer en lag daar veel grond braak en woest. Wel trachtte Hendrik IV daarin verbetering te brengen, doch hoewel tijdens zijn bestuur door allerlei maatregelen handel en nijverheid werden bevorderd, doemden de burgertwisten na zijn dood al die pogingen tot onvruchtbaarheid. Eerst na den dood van Mazarin zou de handel weder opleven en met het optreden van Colbert zouden handel en nijverheid weder iets gaan beteekenen.

En Duitschland verkeerde in nog ongunstiger conditie. Werd het in de zestiende eeuw door allerlei binnenlandsche onlusten en oorlogen geteisterd, de zeventiende eeuw zag dit land in den dertigjarigen krijg gewikkeld. En het einde van dien kamp bracht voor Duitschland weinig goeds, daar de Zweden in het bezit van de monden van Wezer, Elbe en Oder waren, en dientengevolge Duitschland's zeehandel beheerschten.

In het westen en noorden belemmerd door de Hollanders, Engelschen, Denen en Zweden, en in het oosten door de Turken, kon de Duitsche handel zich alleen nog naar het zuiden, naar de zijde van Italië ontwikkelen, welk land echter ook achteruitging. Slechts Hamburg, de uitvoerhaven voor de Elbestreek en voor een groot deel, door de kanaalverbinding van Elbe en Oder, ook van het Oderland, en Bremen bleven als havenplaatsen en handelscentra's van beteekenis. Hamburg werd echter gedurig belemmerd door Denemarken, dat zich tijdens de troebelen gaarne zuidelijk zou hebben uitgebreid, en Bremen door de Zweden, die het geheele bisdom bezaten. Niettemin bleven deze beide plaatsen met de verschillende landen van West-Europa een min of meer uitgebreiden handel drijven.

Hoe geducht overigens de achteruitgang der Hanzesteden was, toont ons Schäfer in zijn werk „Die deutsche Hanse" aan. Op bladz.

132 van zijn werk geeft hij een overzicht van de sedert 1620 tot 1640 op Bergen varende Hanzeschepen, waaruit wij zien, dat tegen 233 in 1598 en 167 in 1599, in 1620 tot 1621 nog slechts 125 Hanzeschepen op Bergen voeren, welk aantal in 1640—1641 successievelijk tot 32 was gedaald.

Door dat alles konden wij te gemakkelijker in de XVIIe eeuw uitleven ons politiek-economisch tijdperk; economisch, omdat in dat tijdperk onze economische belangen, zij het dan ook hoofdzakelijk van commerciëel standpunt gezien, overal en in alles den boventoon voerden; politiek-economisch, omdat de regeering dezer gewesten in geheel haar bestuur en beleid deze belangen als het groote doel eener goede politiek op den voorgrond plaatste.

Besluiten wij dit gedeelte met de mededeeling, dat de overige Europeesche staten nog minder dan de reeds genoemde tot concurrentie met onze natie in staat waren, en dat zelfs de pogingen in Zweden en Denemarken tot verheffing van handel en nijverheid met Nederlandsch geld geschiedden, waarvan Amsterdam in de eerste plaats de voordeelen trok.

4. Europeesche Handel.

Na zooveel over de oorzaken van onzen handelsbloei in de zeventiende eeuw te hebben medegedeeld, wordt het tijd den handel zelven eens te beschouwen. Veel gegevens bezitten wij ondanks alle archiefonderzoekingen daarover nog niet. Maar uit de overgeblevene tollijsten, de opbrengsten der convooien en licenten, de medegedeelde getallen van in- en uitgaande schepen, de hier en daar in pamfletten en blauwboekjes vermelde bedragen en goederen, kunnen wij ons althans een beeld vormen van het handelsverkeer, dat door ons met de verschillende Staten van Europa en de landen buiten Europa werd onderhouden.

Eigenlijk, want dit alles geldt ook voor de achttiende eeuw, is de geschiedenis van onzen handel tot op de negentiende eeuw dus de geschiedenis onzer handelsbetrekkingen. En dat kan wel niet anders, omdat er van de kooplieden zelven zoo weinig gegevens met betrekking tot hun handel zijn overgebleven en van hunne archieven zoo goed als niets is bewaard. En de Staat zelve zorgde evenmin voor geregelde noteeringen van in- en uitgeklaarde

goederen, of van de waarde dier goederen; nog in de XVIIIe eeuw was onze landsadministratie in dit opzicht hopeloos verwaarloosd.

Toch kunnen wij ondanks dat alles nog wel een goed inzicht in onze handelsrelaties ontvangen en den omvang en de beteekenis van onzen handel in menig opzicht belijnen en bepalen.

Niet echter de Indische handel, hoe hoog dikwerf ook geroemd, bracht de meeste voordeelen aan de handeldrijvende Republiek, maar de Europeesche handel, en daarvan vooral de „Oosterse negotie", de handel op de landen en kusten der Oostzee en Rusland. Moederhandel noemden de Staten van Holland den Oostzeehandel eenmaal zeer terecht, met juiste kenschetsing van de plaats, welke deze handelstak in de geschiedenis van den Nederlandschen handel inneemt [1]).

Een kort overzicht, door Prof. Blok op bladz. 22 van het 4^e^ deel zijner Geschiedenis van het Nederlandsche volk medegedeeld [2]), geeft voor het begin der zeventiende eeuw de beteekenis van den wereldhandel der Vereenigde Provinciën aan en doet ons helder inzien dat de Oostzeehandel werkelijk van overwegende beteekenis was.

Bestemming.	Aantal schepen.	Lasten inhoud.	Bemanning.
Oostzee	3000	300000	38000
Archangel	20	2400	560
Denemarken en Noorwegen [3])	500	45000	10000
Spanje	2000	200000	50000
Italië	600	78000	15000
Kustvaart [4])	10000	268000	40000
Kanarische eilanden	60	4000	1320
Barbarije	50	4000	1200
Guinea	10	1250	400
St. Thomas	10	1000	250
Angola	8	800	200
Transporteren . . .	16258	904450	156930

1) Vgl. Kernkamp, De Sleutels van de Sont, bladz. 2. Het spreekt bijna van zelf, dat, waar wij in hoofdzaak een handboek schrijven en ons boek nu weder in een gewoon overzicht overgaat, de noten beknopter worden. Wij zullen echter zooveel mogelijk de gebruikte litteratuur opgeven, opdat men ze voor uitvoeriger studie kan raadplegen. Waar wij bronnen gebruiken, geven wij natuurlijk de bron bepaaldelijk aan.

2) Prof. Blok ontleende dit overzicht weder aan de Bijdragen en mededeelingen van het Hist. Genootschap, Dl. 19, bladz. 15 vlg.

3) Bedoeld zijn de havens ten westen van de Sont.

4) Naar de kusten van Frankrijk, Duitschland, Spanje en Portugal, zoomede van Vlaanderen, voeren tal van kleinere schepen, smakken genaamd.

Transport . . .	16258	904450	156930
Brazilië	15	1500	375
St. Domingo	6	450	120
Oost-Indië	7	4200	2100
China	3	600	300
Totaal	16289	911200	159825

Ook al rekent men nu dat dit cijfer wel $^1/_3$ te hoog is, omdat blijkbaar enkele rubrieken, als Spanje, Denemarken en Noorwegen, onder de rubriek kustvaart opnieuw zijn meegeteld, dan vertegenwoordigen deze met $^1/_3$ verminderde getallen nog de meest respectabele bewijzen van onze scheepvaart en mitsdien van ons handelsverkeer. Een Nederlandsche koopvaardijvloot van tienduizend grootere en kleinere schepen, met een inhoud van 600.000 lasten of 1200.000 tonnen [1]) en eene bemanning van 100.000 koppen, is niet te laag gerekend voor den aanvang der zeventiende eeuw.

Was de vaart naar de Oostzee, zooals ook uit dit overzicht bleek, de voornaamste, ook de kapitalen, waarmede de vaart en de handel op de havens der Oostzee gedreven werden, waren verreweg het grootst. De Oostzeehandel van Amsterdam b.v. was veel belangrijker dan die van alle andere Nederlandsche zeesteden te zamen en deze is ook voor Amsterdam in de XVIIe eeuw nog voortdurend gestegen [2]), niet alleen positief, maar ook relatief. Nog in 1666 stak dan ook $^3/_4$ van het kapitaal der Amsterdamsche beurs in den Oostzeehandel. Van het overige vierde part stak de helft in de haring-, walvisch- en robbenvangst, en eerst van het overschietende $^1/_8$ deel het leeuwendeel in de Oost- en West-Indische Compagnie [3]).

Hoe snel het aantal jaarlijks de Sont passeerende schepen sedert het eind der XVe eeuw was toegenomen, bewijst ons van Ravesteyn in de bijlagen van zijn proefschrift „Onderzoekingen over de economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam gedurende de 16^e en het eerste kwart der 17^e eeuw."

Daaruit blijkt dat in 1497 door de Sont voeren 795 schepen, waarvan 567 Nederlandsche en daaronder weder 455 uit Holland. Amsterdam was toen in de Sont-registers door 75, Enkhuizen

1) Blok, t. a. p., verwart de lasten- met de tonnenmaat, als hij spreekt van 600.000 tonnen. 1 last = 2 ton.

2) Brugmans, „Handel en Nijverheid" in Amsterdam in de XVIIe eeuw, fol. 15.

3) Schäfer (Dietrich), Die deutsche Hanse, Bielefeld und Leipzich, 1903. 8°., bladz. 128, 129.

echter door 101 schepen vertegenwoordigd; Rotterdam in het geheel niet. In 1547 is het totaal aantal de Sont passeerende schepen tot 1917 gestegen, waarbij 1105 uit de Nederlanden, waaronder 917 uit Holland. Nu heeft echter Amsterdam met 185 schepen den voorrang boven Enkhuizen, die er 122 in de vaart heeft. Rotterdam is wederom niet vertegenwoordigd. In 1574 is Nederland tengevolge van de troebelen relatief sterk achteruit gegaan en Amsterdams scheepvaart door de Sont tot zoo goed als niets gereduceerd, te begrijpen, omdat het de Spaansche zijde hield. In dat jaar is het totaal de Sont passeerende schepen 4567, waaronder 2009 Nederlandsche schepen, nog niet de helft dus. Van Holland zijn daaronder 1865 schepen, waarvan slechts 2 uit Amsterdam, 285 uit Enkhuizen, 237 uit Hoorn, 216 uit Medemblik, 120 van Terschelling, 162 van Vlieland en 172 uit Rotterdam. In 1597 zijn de verhoudingen weder op den ouden voet gebracht, zij het ook relatief, daar in geheel de Oostzeevaart een kolossale vooruitgang is waar te nemen.

Immers in dat jaar passeeren niet minder dan 6673 schepen de Sont, waaronder 3908 Nederlandsche, waarbij 3089 uit Holland. Daaronder weder uit Amsterdam 255, uit Enkhuizen 514, Hoorn 310, Medemblik 242, Terschelling 231 en Vlieland 304. Maar ook andere plaatsen en plaatsjes genieten dan van de Oostzeevaart enorme voordeelen. Een plaatsje als Akkersloot b.v. heeft in dat jaar 84 schepen, die de Sont passeeren; Edam 76; Grootebroek 90; Monnikendam 45; Muiden zelfs nog 17; Purmerend en Purmerland gezamenlijk 29, Ransdorp 48 en Rotterdam, dat zich meer op het verkeer met Engeland toelegde, toch nog 100.

Eigenaardig is het, dat we uit deze lijsten ook de ontwikkeling van Zaandam met betrekking tot den Oostzeehandel kunnen nagaan. Wordt deze plaats in de vorige lijsten zoo goed als niet genoemd en had zij in 1588 nog pas 2 schepen in de vaart, die de Sont passeerden, in 1597 was dit aantal reeds tot 26 geklommen en in 1608 tot 85. Maar ook de Oostzeevaart in zijn geheel en niet het minst het aandeel der Nederlanders daarin is dan ook weder geducht toegenomen.

Immers in 1608 passeeren niet minder dan 6582 schepen de Sont. Daarvan zijn er 4362 uit de Nederlanden afkomstig, waarvan weder 816 uit Friesland en 3387 uit Holland De getallen voor de genoemde plaatsen en plaatsjes zijn dan de volgende: Amsterdam 360, Enkhuizen 443, Hoorn 445, Medemklik 132, Terschelling 360, Vlieland 207, Rotterdam 75. Voorts Akkersloot 99, Edam 134,

Grootebroek 70, Monnikendam 21, Muiden 7, Purmerend en Purmerland gezamenlijk 24, en Ransdorp 60. De kleinere plaatsen krijgen dus minder aandeel in de Oostzeevaart dan vroeger, doch vermoedelijk hebben vele reeders hunne kantoren dan reeds naar de grootere steden, steeds hooger en hooger opbloeiende centra's voor handel en verkeer, verplaatst.

Men meene nu niet, dat deze getallen ons ook een juist beeld geven van het aantal schepen, dat voor onze vaart door de Sont in gebruik was. Immers is ieder schip minstens tweemalen gesignaleerd, op de heen- en terugvaart, en menig schip deed meer dan eenmaal per jaar de reis naar de Oostzee. Maar juist dit was ten zeerste in ons voordeel.

Martinus Tancken, resident van den koning van Denemarken in den Haag, diende den 19 Oct. 1645 bij de Staten-Generaal eene memorie in, waarin hij er uitdrukkelijk op wees, dat de Nederlanders niet bevreesd behoefden te zijn voor de mededinging der „Oostersche steden", die belangrijke handelsvoordeelen hadden bekomen bij het tractaat, in 1645 tusschen Zweden en Denemarken gesloten. En dit grondt hij, behalve op de mindere kosten, die een Hollandsch schip aan uitrusting kost, juist op de vele reizen met een en hetzelfde schip. Immers, zoo luidt zijn betoog, „De inwoonderen der Vereenichde Nederlanden hebben eerstelick grooter experientie aengaende de schipvaert, dan de Oosterlinghen, uyt welcke havenen die oock vaeren; connen oock met minder volck haere schepen regeeren. Houdende op haere schepen beter mesnage, ende geven aen het scheepsvolck minder tractement, welck schipvolck in Hollandt ende Vrieslandt overvloedich is te becomen ende in de Oostersche steden daerjegens seer raer, sulcx dat men het daer voor hout, dat een Hollants schip met ses mannen geregeert can werden, daer een schip van gelijcke groote van de Oosterlingen meer dan thien van noode heeft; derhalven, omdat de oncosten soo ongelijck sijn als verhaelt is, connen de ingesetenen deser landen varende door den Orisondt, ende dat met gelijcke waeren als den Oosterlinghen, evenwel noch meer profijt doen, dan de selve Oosterlinghen."

„Ten anderen hebben de inwoonderen deser landen die oostwaerts trafiqueren in de Oosterzee, selve de binnenvaerten, in voegen dat ingevalle sy in de eene haven haere waaren niet en connen met proffijt vercoopen ofte haere ladingen proffijtelick innemen, besoecken sy wel de tweede jae de derde ofte vierde haven, niet keerende door den Orisondt te rugge tot dat sy haer proffijt wel

hebben gedaen. De oosterlingen, van wat custen sy oock affvaaren, en hebben de kennisse ofte wetenschap, noch de gewoonheijt met de binnenvaerten te houden, maer als sy eens des jaers den Sondt gepasseert hebben, laeten sy int gemeen daerbij blijven; de trafiquerende deser landen passeren daer jegens op een jaer den Zondt wel 3 a vier reijsen, ende doen alsoo grooteren proffijt soo in de Oostzee als met diversche mael te vaeren door den Orizondt." [1])

Vatten wij nu de redenen van dit betoog in enkele trekken samen, dan komen wij tot de slotsom, dat de oorzaken, waarom de Nederlanders zooveel voordeelen uit het handelsverkeer met de Oostzeekusten trokken, moeten worden gezocht in het goedkoop en snel varen, hunne volharding, hun handelsgeest en de vrachtvaart.

Met Zweden vooral waren onze handelsbetrekkingen zeer levendig en onze vaart op het meer en meer tot bloei komende Stockholm, dat sedert het verval van Wisby de grootste stapelplaats voor den handel in het noorden der Oostzee begon te worden, wierp dikwerf groote voordeelen af.

Voor een deel hing dit samen met Zweden's economische en staatkundige opkomst, die vooral onder Karel IX (1604—1611) en Gustaaf Adolf (1611—1632) door allerlei maatregelen op het gebied van handel en nijverheid krachtig werd bevorderd. En de politiek dier vorsten, om Zweden economisch en staatkundig tot den eersten Oostzeestaat te verheffen, wordt ook door hunne opvolgers volgehouden en de geheele zeventiende eeuw door naar Zweden's voorrang getracht.

Daarvan nu trokken de Nederlanders vooral de voordeelen.

Immers, waar de ontginning der Zweedsche mijnen, der ijzer- en kopermijnen vooral, en de bevordering der industrie het eerste doel was, waarnaar men streefde, daar moest, waar minder aandacht aan scheepsbouw en scheepvaart werd geschonken, de uitbreiding van Zweden's buitenlandschen handel, het gevolg van de vermeerdering en verhooging der industrie, ons als vrachtvaarders en handelaars op de Oostzee ten goede komen.

Daarbij kwam nu dat de ontginning der Zweedsche mijnen in de eerste helft der zeventiende eeuw bijna geheel door tusschenkomst van Nederlandsch kapitaal en crediet geschiedde, en dat de handel in Zweedsch koper bijna geheel in handen der Amsterdamsche kooplieden was. Geen wonder dus, dat wij reeds in het begin der

1) Vgl. KERNKAMP, De Sleutels van de Sont, bladz. 2, 3 (noot).

zeventiende eeuw ons bijna geheel van den buitenlandschen handel van Zweden hadden meester gemaakt, en Zweden voor een groot deel economisch van de Nederlanden afhankelijk werd.

Één man vooral is het geweest, die daartoe een niet gering deel heeft bijgedragen, zoodat ook in dit werk op zijn persoon even in het bijzonder de aandacht dient gevestigd. Dat was Lodewijk de Geer. [1])

Gesproten uit een adellijke familie uit het Luiksche, om des geloofswille naar de Noordelijke Nederlanden uitgeweken, behoorde ook hij dus oorspronkelijk tot de talrijke emigranten, die in de Republiek over het algemeen zooveel tot eene vermeerdering van handel en scheepvaart hebben bijgedragen. Op een koopmanskantoor te La Rochelle leerde hij de handelspractijk kennen en vestigde daarna een kantoor te Amsterdam. Op raad van zijn zwager Trip legde hij zich vooral op den handel in wapenen toe, in dien tijd, toen in bijna geheel Europa de oorlogsfakkel brandde, een zeer gewild artikel. Met Zweden, dat uitmuntend staal opleverde en ook reeds geschut vervaardigde, kwam hij alzoo in nauwe betrekking, te eerder daar de Staten-Generaal door Trip meer dan eenmaal ook hunne aankoopen van oorlogsmateriaal in Zweden lieten doen. Ten slotte nam deze energieke handelsman niet alleen de levering van wapens en ammunitie, maar het werven van troepen en de uitmonstering van geheele regimenten op zich, en sloot zoowel met de Republiek als met Zweden en Venetië contracten voor dergelijke leverantiën af in vennootschap met Trip, eveneens een ondernemend koopman, die alles aanpakte, waarin hij voordeel zag.

Langzamerhand nu werden de banden tusschen de Zweedsche regeering en de Geer nauwer toegehaald, vooral sedert hij een der grootste inschrijvers was op een geldleening, door Gustaaf Adolf uitgeschreven, waarvoor de opbrengst der Zweedsche kopermijnen als onderpand strekte. Deze omstandigheid schijnt voor hem eene aanleiding te zijn geweest, om zich op de hoogte te gaan stellen van de exploitatie der Zweedsche bergwerken. Zoodra hij daartoe de kans schoon zag, trad hij op als fabrikant van de artikelen, waarin hij handel dreef. In den beginne slechts pachter, later eigenaar van verschillende Zweedsche ijzer- en kopermijnen, werd

1) Zie over de Geer: J. L. W. DE GEER, Lodewijk de Geer; PIERRE DE WITH, Louis de Geer; KERNKAMP, de Sleutels van de Sont, bladz. 7, 8; WRANGEL, De betrekkingen tusschen Zweden en de Nederlanden, bladz. 30 en v.v.

hij weldra voor Zweden den Krupp der zeventiende eeuw. Door hem en zijne bloedverwanten de Besche en zijn neef M. de Geer ontstond er weldra eene groote nijverheidsbeweging bij Finsprong, op Godegärd en in Norrköping, deels ook in Nerike te Skylberg en in Upland te Österby, Löfsta en Gimo. Voor zijne rekening verschenen er smederijen en smelterijen van koper en ijzer; fabrieken van staven, spijkers, hoefijzers, kogels, geweren, pieken, harnassen en ander krijgstuig; inrichtingen voor de vervaardiging van messingartikelen en staaldraad, en bij Finsprong en Österby geschutgieterijen. De door de Geer daartoe ontboden werklieden waren meestal Zuid-Nederlanders. Sedert 1618 tot het midden der zeventiende eeuw was daarvan in Zweden een vrij belangrijke immigratie het gevolg, waarvan nog heden ten dage sporen in de betreffende streken te vinden zijn. Geen wonder alzoo, dat door zijn toedoen Amsterdam de voornaamste markt voor Zweedsch ijzer en geschut werd, dat van daar weder door geheel Europa werd uitgevoerd. De Geer's pakhuizen in Amsterdam bevatten dan ook een voorraad oorlogsbenoodigdheden, die den grimmigsten ijzervreter konden doen watertanden. En de Geer verstond zijn vak zoo goed, dat hij in 1644 Zweden niet alleen het noodige geschut voor den zeeoorlog tegen Denemarken leverde, maar ook de benoodigde schepen voor de vloot, met de bemanning inclusief eenige zeehelden op den koop toe. Door dat alles was de Geer, die soms jaren achtereen in Zweden vertoefde, zoo in aanzien gekomen, dat hij in 1645 door den rijkskanselier van Zweden over den vrede met Denemarken werd geraadpleegd. Reeds vroeger waren dan ook zijne verdiensten door de Zweedsche kroon volledig erkend; bij koninklijk brevet was hij in 1641 in den adelstand verheven.

Zulke kooplieden en industriëele ondernemers nu telde onze Republiek meer. Aan de Zweedsche zilvergroeven van Sala is de naam van den Nederlander Anthony Grill onafscheidelijk verbonden. De Nederlander Tom Blomaert arbeidde in het vak der ijzersmederij; Marcus Kock in dat der koperbewerking. Voor de Zweedsche kunstnijverheid, voor de artistieke metaalbewerking, voor de verbetering van het muntwezen, voor de waterstaatswerken, voor het graven van het Hjelmar-kanaal, het grootste dat in de zeventiende eeuw werd gegraven, voor de sluiswerken bij Söderström in Stockholm, voor den vestingbouw, voor de architectuur verleenden Nederlanders hunne diensten aan Zweden en eveneens is in de zeventiende eeuw het drooglegging van ver-

schillende meren en moerassen in Zweden door Nederlanders geschied. [1])

Door dat alles breidden in de zeventiende eeuw onze handelsrelaties met Zweden zich voortdurend uit en werden de Zweedsche havens, volgens Wrangel toen zeventien in getal, een rijken bron van handelsinkomsten voor den Nederlandschen koopman.

Van die havens was naast Stockholm Göteborg wel het meest van belang, daar het èn de Nederlanden èn Zweden voor een deel onafhankelijk maakte van den Sonttol, die de Oostzeevaart immer drukkende lasten oplegde. Göteborg was eigenlijk geheel door Nederlandsche emigranten gesticht en had meer het karakter van een Nederlandsche dan van een Zweedsche stad; Nederlandsche energie en handelsgeest brachten daar bloei en vertier. Hoewel pas in 1619 gesticht, dagteekende de oorsprong dezer later zoo belangrijke stapelplaats reeds uit de zestiende eeuw. In het laatst dier eeuw toch hadden tal van Nederlanders zich in Nieuw-Lodöse gevestigd en vraagden omstreeks 1580 daar een stapelplaats aan. Karel IX besloot toen aan den mond der Göta-elf eene stad aan te leggen tot uitbreiding van den Zweedschen handel en dit besluit had letterlijk eene kolonisatie uit Nederland tengevolge. Maar na enkele jaren werd de stad door de naijverige Denen, die van deze vestiging nadeelen voor den Sonttol duchtten, verwoest. Toen besloot Gustaaf Adolf in 1619 een nieuw Göteborg te stichten, welk besluit door den generaal-stadhouder van Elfsborg, Nils Stiernsköld, en den commissaris Johan Salvius, die beiden met de Nederlandsche toestanden bekend waren, krachtig ten uitvoer werd gelegd. Sedert kwamen vooral door toedoen van Abraham Cabeliau, oorspronkelijk een Amsterdamsch koopman, doch sedert 1607 eerst burgemeester van het oude, later van het nieuwe Göteborg [2]), en Dr. Jacob van Dijck, Zweedsch hofraad, oorspronkelijk een Haarlemmer, tal van Nederlanders naar de nieuwgebouwde stad. Zoo groot was hun aantal, dat tusschen 1630 en 1640 meer dan de helft van de leden der Duitsche gemeente aldaar Nederlanders waren.

Niet te verwonderen is het alzoo dat Göteborg weldra de groote stapelplaats voor de Nederlanders in Zweden werd, daar zij beide landen, èn Nederland èn Zweden, tenminste voor een deel onaf-

1) Vgl. voor meerdere bijzonderheden dienaangaande WRANGEL, t. a. p., bldz. 33, 34.

2) Cabeliau bekleedde later nog andere gewichtige betrekkingen in Zweden. Men zie daarvoor WRANGEL, t. a. p., bladz. 45.

hankelijk maakte van den Sonttol. Een oogenblik hebben onze ondernemende voorvaderen er zelfs aan gedacht, om, nu zij eenmaal vasten voet in Göteborg hadden, geheel van den Sonttol bevrijd te worden. Men wilde daartoe dwars door Zweden van uit Göteborg een kanaal graven, een plan, dat toen echter niet is uitgevoerd. En een ander plan van Cabeliau, de oprichting eener Perzische handelscompagnie in Zweden, bleef eveneens onuitgevoerd.[1]) Maar beide pogingen, ook al hadden zij geen resultaat, doen toch zien hoe de Nederlandsche handels- en ondernemingsgeest zich in Zweden in de zeventiende eeuw gelden deed.

Geen wonder voorwaar, dat onze handel met Zweden van groote beteekenis was, en, waar naast Zweden al de kustlanden van de Oostzee ons hunne producten voor den handel leverden, de Oostersche negotie de hartader van 's lands welvaren kon worden genoemd.

Hoe bloeiend de Oostzeehandel tegen het midden der zeventiende eeuw was, heeft Kernkamp ons in zijn meergemeld proefschrift „De Sleutels van de Sont" op uitnemende wijze aangetoond. Van de 1035 schepen, die tusschen 19 Juni en 16 November uit de Noordzee de Sont binnenstevenden, waren 986 uit Nederlandsche havens en slechts 49 uit vreemde havens afkomstig.[2]) En, met uitzondering van Harlingen, zijn deze Nederlandsche havens alle zeesteden van de provincie Holland; geen enkele Zeeuwsche haven komt er bij voor. Holland staat dus ook nu weder aan de spits en Amsterdam heeft thans blijvend het leeuwendeel verkregen. Want het rust nu alleen meer schepen voor de Oostzeevaart uit dan al de overige Nederlandsche havens te zamen. Dan komen de steden van het Noorderkwartier, Hoorn en Enkhuizen vooral; vervolgens, met vrij wat minder getallen: Harlingen, Rotterdam, Medemblik, Zaandam, Monnikendam en Edam.

Van de uitgaande schepen was ongeveer $^1/_4$ met haring bevracht en evenveel met zout, terwijl ruim $^1/_3$ geballast uitliep. De overige schepen bevatten stukgoederen, meest voortbrengselen van eigen nijverheid, als lakens en linnen, munt en juweelen, kaas, verfstoffen en tal van andere artikelen, zoomede zuidvruchten en

1) Over de pogingen tot oprichting der Perzische Compagnie deelt Kernkamp in zijn meergemeld Verslag, bladz. 130, 131, ons bijzonderheden mede. Ook voor andere commerciëele plannen, b.v. die van Usselincx, bevat dit verslag belangrijke mededeelingen. Men zie daarvoor bladz. 96 en vv.

2) Men zie voor dit en de mededeelingen die volgen: Kernkamp, „De Sleutels van de Sont", Muller, „De Gouden Eeuw", Koenen, Voorlezingen, enz.

tropische producten, specerijen vooral, wijnen, brandewijn en oliën.

Al die schepen brachten in hoofdzaak granen en hout terug. De overvloedige toevoer van granen maakte de Zeven Provinciën tot een korenschuur voor Europa, die nog gevuld bleef, wanneer elders gebrek heerschte. Dantzig was de haven, waar de landbouwstreek der oevers van Weichsel en Pregel haar rijke oogsten ter markt bracht; vandaar kwamen dan ook jaarlijks 200 schepen, beladen met koren, vooral rogge, in de Republiek terug. Ook Riga en Koningsbergen waren van belang voor den graanhandel, hoewel nog meer voor den houthandel. Vandaar kwam het klaphout en wagenschot, de masten en de sparren, de planken en delen, welke de scheepstimmerwerven in het vaderland steeds in grooter hoeveelheid noodig hadden, wilden zij aan alle bestellingen, waaronder vele uit het buitenland, voldoen. En toch, ook al kwam $^1/_4$ van de schepen rijk met hout beladen uit de Oostzee terug, betrof dit cijfer nog slechts een gedeelte van onze houtvaart. Want het Noorsche hout behoefde de Sont niet te passeeren, en juist dit werd voor den scheepsbouw en den huizenbouw op het platte land het meest gebruikt.

Naast al dat graan en hout betrok Nederland uit het oosten en noorden van Europa hennep en vlas, teer en pek. Al die ruwe stoffen werden hier te lande bewerkt; het aantal houtzaagmolens en touwslagerijen, blok- en zeilmakerijen nam met de stijgende behoeften van scheepvaart en visscherij gestadig toe en vermeerderde tevens de Oostersche vaart en negotie. De overige retourlading bestond hoofdzakelijk uit pelzen en veeren, potasch en weedasch, salpeter, steenen, geschut, ijzer en koper; het laatste, gelijk wij reeds weten, uit Zweden afkomstig.

Behalve de Oostzeekusten hadden ook de Deensche gewesten aan deze zijde van de Sont, Holstein, Jutland en Noorwegen, hun aandeel in de groote handelsbeweging.

Van uit Denemarken, welks bewoners voorheen zelf hunne ossen op de Hoornsche markt te koop kwamen aanbieden, betrok men nog altijd een groot aantal ossen. Elk voorjaar zeilde een aantal schepen uit het Vlie naar de kusten van Holstein en Jutland; zij scheepten daar magere ossen ten behoeve der vaderlandsche vetweiderijen in, die aan de beesten eer kon behalen, dank zij de malsche klaver der Hollandsche weiden. [1]) Maar ook andere artikelen en waren werden van uit die streken naar hier vervoerd en wij lever-

1) Vgl. KERNKAMP, De Sleutels van de Sont, bladz. 9.

den omgekeerd allerlei voortbrengselen van het zuiden van Europa en onze koloniën, zoomede der vaderlandsche nijverheid, tot linnen, garens en wollen toe, ja misschien kousen incluis. Vondel althans, die nog wel iets anders was dan de geringe Hollandsche burgerjongen en kousenwinkelier, waarvoor de traditie hem zoo graag door laat gaan, deed althans twee malen een reis naar Denemarken, in 1628 en 1657, beide keeren voor zaken, zij het dan de laatste maal door minder aangename omstandigheden. [1]) Hij bezocht toen tevens Göteborg voor zaken en dat de schulden, die hij daar moest innen, een persoonlijk bezoek waard waren en tegen de kosten en moeiten van zulk een reis konden opwegen, getuigt voor de uitgebreide handelsrelaties van het koopmanshuis „Vondel" en, waar dit huis een zoo gering onderdeel van buitenlandsche koopmansgoederen vertegenwoordigde, voor onze uitgebreide handelsrelaties ook met de kusten aan deze zijde der Oostzee.

De handel met Noorwegen, die hier ook dient te worden vermeld, was hoofdzakelijk houthandel, die jaarlijks door eenige honderden schepen werd onderhouden.

Niet Zaandam, zooals men wellicht zou vermoeden, maar Amsterdam en Hoorn hadden het grootste aandeel in dezen handel, die aan de windmolens der Zaanstreek voortdurend arbeid verschafte. Ook Dordrecht nam aan den Noordschen houthandel deel en had in het hooge noorden hare factoriën. Evenwel bleef voor Dordrecht de Rijnsche houthandel van overwegend belang.

Behalve met Noorwegen werd ook een levendige houthandel met Archangel gedreven; ladingen reusachtige balken kwamen vandaar naar de Nederlanden. Vooral na 1630 is deze handel zeer toegenomen, waartoe het verlof van den Russischen Czaar aan de Nederlanders, om in zijne rijken hout te mogen kappen en daarvoor bosch aan te koopen in de Dwinastreek, niet weinig medewerkte. Wel moest dit met Russisch werkvolk geschieden en moesten verschillende tollen als uitvoerrecht worden betaald, [2]) doch er bleven des ondanks voordeelen genoeg over om de Nederlanders tot uitbreiding der handelsrelaties met Archangel en geheel Moscovië aan te sporen.

Aan de stichting van Archangel heeft Rusland het ontstaan van zijn zeehandel te danken gehad. Rusland, of Moscovië, gelijk men toen algemeen zeide, bezat destijds nog geen anderen toegang dan

1) Vgl. Brandt, Leven van Vondel, editie J. B. Elwe, bladz. 33, 74. Prof. Kalff's leven van Vondel verdient op menige plaats herziening.

1) Vgl. Scheltema, Rusland en de Nederlanden, Dl. I, bladz. 138.

de Witte Zee. En het is de bekende Olivier Brunel geweest, [1]) die de Nederlanders tot de relaties met het hooge noorden heeft aangespoord; hij en De Moucheron waren de eigenlijke grondleggers van onzen zeehandel met Rusland. De eerste Nederlandsche factorie te Archangel is door Balthasar de Moucheron gesticht [2]) en, toen anderen zijn voetspoor volgden, was weldra de geheele pelterijenhandel in handen der Nederlanders.

De eerste pogingen, om vasten voet aan den mond der Dwina te krijgen, dagteekenen reeds van 1577 en 1578. Niet ten volle gelukt, werden zij in 1581 met meer succes voortgezet en met den Czaar officiëele onderhandelingen over den handel met Moskou van uit Archangel geopend. Moskou was wel is waar veertien dagreizen van de eenige Russische haven verwijderd, doch de Nederlandsche koopman zag daar niet tegen op.

De Engelschen, die ons hier vóór waren, trachtten ons eene blijvende vestiging in Archangel wel te beletten, doch zulks mocht hun niet baten. Een verzoek van Elisabeth van Engeland, in 1585 aan Feodor I gedaan en in 1588 herhaald, om den Russischen handel alleen aan de Londensche kooplieden te veroorloven, werd afgewezen en opmerkelijk is daarbij het antwoord van den Czaar, die lang voor onzen Huygh de Groot den vrijen handel verdedigde. „Het is vreemd," zoo luidt het antwoord aan Elisabeth in 1588, „dat de koningin bij herhaling een verlangen kenbaar maakt, even ondoordacht als weinig vriendschappelijk. Wij hebben reeds gezegd en herhaald, dat wij niet om den wille van Engeland onze havens kunnen sluiten en van de handelsvrijheid kunnen afzien, welke wij ons tot wet hebben gesteld." [3]) Behoeft het nog betoog, dat sedert aan alle vreemdelingen vergund werd handel op Rusland te drijven? En minder nog wellicht, dat de Nederlanders daarvan zoo krachtig gebruik maakten, dat de Engelsche mededinging weldra weinig gevaar meer voor ons opleverde.

Het gevolg was dan ook, dat reeds in 1600 meer dan een Nederlandsch handelshuis in Archangel gevestigd was en men reeds in 1608 in de Nederlanden eene maatschappij voor den handel op de Witte Zee oprichtte, toen Noordsche handel genoemd. [4])

1) Zie voor hem het uitnemende boek van Mr. S. Muller Fz., Gesch. der Noordsche Compagnie, bladz. 25 en vv.

2) Vermoedelijk was Brunel, zijn deelgenoot in deze onderneming, toen reeds overleden. Vgl. Muller l.l., bladz. 34.

3) Zie deze kwestie uitvoeriger bij Scherer, t. a. p., Dl. II, bladz. 686.

4) Niet te verwarren met de Noordsche Compagnie, waarover later meer.

En in 1619 eindelijk werd de handel met Rusland op vaste grondslagen gevestigd.

Sedert nam onze handel op Rusland, ook al werd deze nooit van overwegend belang, zoo toe, dat in 1622 een reglement op de vaart naar Rusland werd vastgesteld. Een Nederlandsch gezantschap, in 1630 naar den Czaar gezonden, had zelfs in last niet minder dan 10 à 12000 lasten rogge op te koopen, om in de schaarschte en duurte van graan te kunnen voorzien. De rogge kostte toen te Amsterdam niet minder dan van 250 tot 330 goudgulden het last, de tarwe 437 goudgulden. [1])

Van deze onderhandeling was de vestiging van een Nederlandsch agent in Moskou het gevolg, maar het kappen en vervoeren van hout eigenlijk het eenige blijvend resultaat. De vrije uitvoer van granen, waarop Rusland plotseling een uitvoerrecht van $2^1/_2$ percent had geheven, werd ons niet vergund; het koopen en uitvoeren van salpeter werd eveneens afgewezen en de vrijheid, om door Moscovië op Perzië te handelen, werd ons evenmin toegestaan, omdat dit Engeland vroeger eveneens was geweigerd.

Een nieuw gezantschap, in 1631 derwaarts gezonden, had echter beter resultaat; de graanhandel vooral werd van belemmerende bepalingen vrijgesteld en sedert werd Rusland onze korenschuur. Bij de twee werven, voor Zaanlandsche rekening te Archangel aangelegd, kwamen er meer en in geheel Moscovië vestigden zich langzamerhand ondernemende vertegenwoordigers van Nederlandsche huizen. Kwam de pelterijenhandel geheel in onze handen, de handel in teer werd in 1641 eveneens door een Hollander voor vijf jaren gepacht. Door dat alles nam de zeehandel zoo toe, dat in 1643 en 1645 hier nieuwe bepalingen gemaakt werden op de vaart naar Moscovië. En hoewel toen de Russische handel voor een groot deel over Narwa liep, nam tengevolge der ons stuk voor stuk verleende monopoliën de scheepvaart op Archangel zoo toe, dat wij daar in 1648 niet minder dan twee honderd factoriën hadden. [2])

Evenals in Zweden begonnen de Nederlanders nu ook in Rusland de bergwerken te exploiteeren. Smederijen en ijzergieterijen werden daar door ons toedoen opgericht; vrijheid van tollen en tienden voor den uitvoer van dit artikel was onze belooning. Daarnaast verrezen een lakenfabriek, een papiermolen, een glasblazerij en

1) Voor uitvoeriger mededeelingen zie men SCHELTEMA, t. a. p., bladz. 115—226, en DE ROOY, t. a. p., bladz. 488 en vv.

2) MACPHERSON, Annals of Commerce, Vol. II, pag. 436.

andere fabrieken, alle op Nederlandsch initiatief. Het handelsverkeer met Rusland scheen dus tegen het midden der zeventiende eeuw op hechte grondslagen gevestigd.

Maar de naijver bleef niet uit. Reeds in 1646 en 1647 werden door de in Rusland gevestigde Nederlandsche kooplieden klachten ingediend over allerlei misbruiken en knevelarijen. Vooral met de verhooging van in- en uitvoerrechten begon men zeer willekeurig te werk te gaan. De kort daarop met Engeland gevolgde oorlog en de uitgevaardigde Acte van Navigatie deden ook op onze Russische handelsrelaties hun invloed gelden; vele kooplieden moesten zelfs Moskou verlaten. Ook Archangel ging achteruit en al nam Narwa daardoor in bloei toe, zoo was dit onzen kooplieden op dat pas van weinig nut; vreemde natiën trokken daarvan in hoofdzaak de voordeelen. Wel herleefde na het sluiten van den vrede met Engeland onze Russische handel, doch de Russen bleven ons allerlei beletselen in den weg leggen.

Een verbod om ons hennep, kalk, potasch, weedasch, jucht en pelterijen te verkoopen, werd in 1660 en 1661 uitgevaardigd en berokkende onzen kooplieden groote schade. Een Russisch gezantschap, in 1663 naar de Nederlanden gezonden, om de goede verstandhouding te herstellen, had het gevolg dat onze gezant Jacob Boreel het volgend jaar met een zending naar het Czarenrijk werd belast. Daardoor kwam er wederom eenige verbetering in den toestand en zelfs de tweede Engelsche oorlog stremde onze vaart op Rusland niet. Integendeel, de handel breidde zich uit; Nederlanders behoorden zelfs tot de kooplieden van het hof en de kopermijnen bij Olonets werden door een Nederlander ontgonnen. Maar de vriendschappelijke betrekkingen kwamen voorloopig toch niet meer op den ouden voet. Een plan om te Astrakan werven aan te leggen, werd ons door een plotseling uitgebroken opstand belet, die ons verkeer met Rusland buitendien toch reeds bemoeilijkte. De schepen werden opgehouden, de bemanning mishandeld en de tollen te Archangel verhoogd. Aan de Oostzee werden alle goederen aangehouden, wat de zending van Nicolaes Heinsius ten gevolge had, maar de belemmeringen duurden voort, en door de hooge tolrechten daalde het aantal Nederlandsche schepen, die te Archangel aankwamen, in 1669 van ongeveer zestig op 22. Wel werd na 1670 de behandeling onzer kooplieden weder eenigszins beter en bleef de handel met Rusland in 1671 en 1672 zelfs vrij, doch de vette jaren keerden vooreerst niet terug. Eerst later, wanneer Peter de Groote het bewind over het

Czarenrijk zou voeren, zou dit anders worden; de mededeelingen daarover behooren echter tot een volgend hoofdstuk.

Kon onze Oostersche negotie, waarbij ook de handel op Rusland behoorde, een der bloeiendste takken van onze volkswelvaart worden genoemd, het sprak wel van zelf dat, waar de verhouding tusschen Zweden en Denemarken en Zweden en Rusland de geheele zeventiende eeuw door zeer gespannen was, het behoud daarvan tot verwikkelingen aanleiding moest geven, vooral met betrekking tot den Sonttol, die, zooals wij weten, door Denemarken geheven werd. De stichting van Göteborg en onze vaart op Archangel droegen evenveel tot de buitensporige verhooging van den Sonttol bij als onze steeds meer toenemende vaart op de Oostzeehavens. De vrees, dat door de nieuwe vaartroute de opbrengst dezer voor Denemarken zoo gewichtige tolheffing zou verminderen, was daartoe evenzeer een drijfveer als de zucht om uit de toenemende Oostzeevaart zooveel mogelijk voordeel te trekken. Bovendien maakten de gedurige verwikkelingen tusschen Zweden en Denemarken de vaart op de Oostzee telkens onveilig, zoodat onze regeering zich herhaaldelijk met deze aangelegenheden had in te laten. Het evenwicht in het noordoosten van Europa zooveel mogelijk te bewaren en de lasten van den Sonttol niet hooger dan strikt noodig te doen opvoeren, was de eerste eisch eener goede handelspolitiek.

De kwestie over den Sonttol dagteekende, gelijk wij weten, reeds van vroeger. In de zestiende eeuw vooral was de Sonttol telkens opnieuw opgedreven en ook tusschen de jeugdige, nog opkomende Republiek en Denemarken waren in 1589 geschillen over den Sonttol en de knevelarijen, waaraan de voorbijvarende schepen van de zijde der Deensche tolbeambten bloot stonden, ontstaan en was daarover een officiëel schrijven aan den koning gezonden, dat niet geheel zonder vrucht bleef. [1]) Maar later, sedert Oldenbarneveldt het roer van staat in handen had, nam men betere middelen te baat, om tot eene goede oplossing voor den handel te geraken.

Het begon met een gezantschap naar Denemarken in 1611. De oorlog tusschen Zweden en Denemarken maakte op dat pas de vaart op de Oostzee zeer onveilig en de Staten wenschten dus al het mogelijke in het werk te stellen om den vrede te bevorderen.

1) Vgl. Wagenaar, Vaderl. Hist., Dl. VIII, bladz. 319.

Maar Christiaan IV weigerde onder den invloed der Spaansch-Habsburgsche ligue de Staten te erkennen en wenschte evenmin de gevraagde tolvermindering toe te staan. Een verdrag tusschen de Nederlanden, Lubeck en de overige Hanzesteden, en Zweden tot handhaving der vrijheid van handel en scheepvaart op Oost- en Noordzee, was van deze hooghartige houding in 1614 het gevolg. En Denemarken, dat voor deze triple-alliantie ontzag kreeg, begon nu wat in te binden en bracht de tollen op redelijken voet terug. [1])

Gedurig deden zich echter nieuwe verwikkelingen voor en tusschen de jaren 1629 en 1639 werd het tarief niet minder dan acht malen gewijzigd. Denemarken, Spanje en de hertog van Holstein-Gottorp sloten zelfs in 1638 eene voorloopige overeenkomst om Zweden te bezetten en de Nederlandsche schepen voor goed van de Oostzeevaart uit te sluiten. Maar tengevolge van de nederlaag der Spaansche vloot bij Duinkerken werd dit plan volkomen onuitvoerbaar. [2])

Dat de opbrengst dier tol voor Denemarken hoogst gewichtig was, behoeft bijna geen betoog, en het was dan ook zeer te verwonderen dat Denemarken op zulk een gewaagd plan inging. In 1629 b.v. bedroeg de opbrengst 255,719 rijksdaalders, in 1631 293,789 rijksdaalders.

Maar voor den financieelen nood, waarin Christiaan IV steeds verkeerde, was dit lang niet voldoende; verhooging volgde dan ook op verhooging, terwijl strenge visitatie alle fraude tegenging.

Vooral in het reeds vermelde jaar 1638 werd de Sonttol plotseling buitensporig verhoogd, waarom in 1639 een gezantschap naar Denemarken vertrok om den Sonttol voorloopig op den voet van 1637 te herstellen. Als antwoord verboden de Staten-Generaal de vaart op de Oostzee en Noorwegen, en het scheen dat een oorlog stond uit te breken.

Maar de Nederlandsche handelspolitiek, die wist te geven en te nemen, sloeg een anderen weg in, om tot beëindiging van het geschil te geraken.

Het verbond met Zweden, in 1614 gesloten, was sedert lang geëindigd en een nieuwe alliantie, om onze positie tegenover

1) Vgl. KERNKAMP, De Sleutels van de Sont, bladz. 17, en DE ROOY, Gesch. v. d. Ned. Handel, bladz. 480. Ook het volgende ontleenen wij een en ander gedeeltelijk aan beide werken; voor meerdere kennis dienaangaande wordt het boek van Dr. KERNKAMP bijzonder aanbevolen.

2) Vgl. OTTO PRINGSHEIM, Beiträge zur wirtschaftl. Entwicklungsgesch. der verein. Niederl. S. 19.

Denemarken te versterken, dus allezins gewenscht. En dat te meer, omdat ook Zweden reeds in afwijking van dit tractaat had gehandeld, door sedert 1631 van uitgaande schepen en goederen te Dantzig, Pillau, Riga en elders allerlei nieuwe rechten te heffen, alles tot groote schade voor onzen handel.

Een gezantschap werd alzoo naar Zweden gezonden en werkelijk kwam een nieuw verbond voor vijftien jaren tot stand, waarbij men elkander tot beveiling van de scheepvaart en den handel in de Oost- en Noordzee bijstand beloofde, en tevens een nieuw tarief voor in- en uitgaande goederen werd ingevoerd.

Een gezantschap, het volgend jaar daarop naar Denemarken gezonden, had tot resultaat dat de heffing voor vijf jaren weder op den voet van 1637 gebracht werd, doch een formeel tractaat werd niet gesloten.

Nauw was op deze wijze voor korten tijd eene bevredigende oplossing verkregen, of opnieuw ontbrandde de kwestie. De goederen, die uit Zweden naar Pommeren werden getransporteerd, waren in 1643 door Christiaan IV met onderscheidene rechten bezwaard. Op grond van het verdrag van 1640 vroeg Zweden alzoo onze hulp, die echter niet direct werd verstrekt. Wel liet men toe, dat Lodewijk de Geer hier ten behoeve en voor rekening van Zweden eene vloot van dertig schepen uitrustte, en werd onze koopvaardijvloot, die in 1644 700 vaartuigen telde, door 42 oorlogsbodems begeleid, doch medehulp aan Zweden werd daardoor niet verleend. De vloot, die in 1645 onder Witte de With opnieuw voor de Sont bleef kruisen, diende alleen tot bescherming van onze eigene koopvaardijschepen, waarvan er dan ook driehonderd de Sont passeerden zonder tol te betalen. Een gezantschap, naar beide hoven gezonden, diende om bemiddelend op te treden, hetwelk spoedig gelukte. Nog in 1645 maakte de vrede van Bromsebro een einde aan den oorlog tusschen Zweden en Denemarken, terwijl een afzonderlijk verdrag, dat van Christianopel, onze verhouding met Denemarken regelde. Bij deze verdragen werd bepaald, dat Zweden voortaan van den Sonttol zou zijn vrijgesteld, terwijl ten onzen behoeve de tollijsten op een gemiddeld tarief werden gebracht, dat veertig jaren lang zou gelden, waarna de voordeelige bepalingen van het erftractaat van Spiers in werking zouden treden. Voorts werden de in den laatsten tijd onwettig geheven bijtollen afgeschaft, de lastige visitatie in de Sont zeer beperkt en de tollen in Noorwegen, zoomede de visitatie aldaar, bijzonder verlicht. De doorvoer door de Sont zou voortaan onbelemmerd kunnen

geschieden en Nederlandsche goederen in vreemde schepen niet hooger dan in onze eigene schepen worden belast. De overige artikelen, voor ons doel van minder belang, betroffen den tol te Glückstadt, die voor ons buiten werking werd gesteld.

Sedert wijzigde zich nu onze verhouding tegenover de Staten van het Noorden. Tusschen ons en Zweden, dat de houding der Nederlandsche Staten in 1644 en 1645 moeilijk kon verkroppen, ontstond eenige verkoeling, terwijl onze verhouding tot Denemarken tegemoetkomender werd.

Reeds in 1649 begon men van Deensche zijde met de Nederlanden te onderhandelen over den afkoop van den Sonttol tegen 200.000 rijksdaalders per jaar. En werkelijk werd een verdrag gesloten, hoewel eerst in 1651 bekrachtigd, waarbij de Sonttol voor 350.000 gulden per jaar werd afgekocht. Dit was het zoogenaamde redemtietractraat, waarbij werd bepaald dat alle schepen en goederen, uit de Nederlanden de Sont doorgaande, tolvrij zouden zijn, mits de schipper zijne zeebrieven vertoonde. Voorts verbond de koning zich om van alle andere schepen en goederen, die vroeger niet tolvrij waren, tol te blijven heffen. De vuren, tonnen en bakens op de kusten van Jutland, Schonen en Denemarken moesten op zijne kosten worden onderhouden. Wel werd dit verdrag van uitkoop in 1653 weder te niet gedaan, maar ook toen nog verbond Denemarken zich met niemand dan de Staten-Generaal ooit een dergelijk verdrag te zullen sluiten en de Sont voor Engelsche oorlogsbodems of gewapende koopvaardijschepen te sluiten.

Twee jaren daarna, in 1655, brak tusschen Zweden en Polen een oorlog uit en opnieuw zeilde een Nederlandsche vloot naar de Sont, om de Oostzee voor onze vaart te beschermen. Tegelijk werd door een nieuw verdrag met Denemarken de vrije vaart op de Oostzee bekrachtigd, welk verdrag in 1657 werd vernieuwd en tot 1685 van kracht verklaard. Bovendien werden in 1658 alle verschillen over den Noordschen tol en de meting der schepen door een afzonderlijk verdrag uit den weg geruimd.

Intusschen hadden wij in 1656 met Zweden het tractaat van Elbing gesloten, [1]) waarbij de verdragen van 1640 en 1645 werden bevestigd en als hoofdzaak bepaald werd, dat gedurende den oorlog de vaart op de Oostzee niet zou worden belet en de tollen volgens het vastgestelde tarief zouden worden geheven. Dit nam

1) Zie hierover vooral Fruin's Verspreide Geschriften, Dl, VIII, bladz. 50, 51.

echter niet weg, dat wij in 1658, toen tusschen Denemarken en Zweden de oorlog opnieuw uitbrak, Denemarken met een oorlogsvloot onder van Wassenaar Obdam en de Ruyter steunden, waarvoor het bij wijze van betaling de opbrengst der Sonttollen in pand gaf. Het gevolg was dat Zweden, nog vóór het met Denemarken op 6 Juni 1660 te Kopenhagen den vrede beteekende, op 9 December 1659 met ons het tractaat van Elseneur sloot, [1]) waarbij aan de verwikkelingen met betrekking tot onzen handel op Zweden een einde werd gemaakt, aan het tractaat van Elbing nadere uitlegging werd gegeven, en een nieuw tarief van uitgaande en inkomende rechten werd vastgesteld. Wel wist Karel XI, gebruik makende van onzen benarden oorlogstoestand, dit verdrag in 1667 weder vernietigd te krijgen en door een ander te vervangen, zoodat opnieuw allerlei geschillen met betrekking tot den handel ontstonden, doch deze werden op 2 Mei 1673, zij het dan ook voorloopig, weder bijgelegd.

Met Denemarken bleven tot het einde van dit tijdperk de betrekkingen inniger. Nog in 1666 werd een nieuw verdrag van koophandel met Denemarken gesloten, waarbij Denemarken beloofde geen Engelsche oorlogsschepen in Deensche zeeën of op de Deensche kusten toe te laten, terwijl daarbij tevens eenige bepalingen werden gemaakt over den Noordschen tol, de scheepsmeting, over de bijlegging der geschillen tusschen de Nederlandsche en de Deensche Oost-Indische Compagnie, benevens over die van eenige bijzondere kooplieden. Voorts werd bij dit verdrag de houthandel in Noorwegen voor goed geregeld; allerlei houtwaren, zelfs het eikenhout, zegt Le Long, zou men voortaan aldaar kunnen inladen, mits de masten niet grooter waren dan 20 palm en men $^1/_8$ rijksdaalder van ieder last, ter zwaarte van 4000 pond, aan uitvoerrecht betaalde. En toen in 1672 tengevolge van den oorlog ons land in de meest benarde omstandigheden verkeerde, verbond de Deensche koning zich om onzen handel en scheepvaart op de Deensche kusten met eene vloot te beschermen.

1) Men zie den tekst van al deze tractaten in „Den Vrede van beyde Koningen, Denemarcken ende Sweden, ghesloten ende ghecon cludeert den 6 Juni 1660. Beneffens alle de Tractaten soo van Roodschilt, Elucidatien van Elbingh, ende alle andere daer onder vervadt ende mede begrepen. Naer d'Originele getrouwelijck overgeset." Z. pl. en j. 4°. — Pamflet, genoemd door TIELE in de collectie van FRED. MULLER, No. 4810. De Koninkl. Bibliotheek heeft het niet; een exemplaar van dit zeer zeldzame boekje is in ons bezit.

Waren onze handelsbetrekkingen met het noorden en oosten van Europa alzoo van bijzonder groote beteekenis, onze handel met Frankrijk en Zuid-Europa was eveneens van groot gewicht. Misschien was er zelfs geen land, waar de Nederlandsche zeeman zulk een gewone gast was als in Frankrijk. [1]) De staatkundige richting van Willem I had daartoe voorzeker het hare bijgedragen en het verdrag van 1596 had, zooals wij reeds weten, de grondslagen onzer verdere economische betrekking tot Frankrijk gelegd. Tegenover Spanje hadden Frankrijk en de Republiek één belang en een bondgenootschap was bij een volk als de Nederlanders onbestaanbaar zonder handelsgemeenschap en bevoorrechting. Gelijkstelling van Nederlanders met Franschen werd voortaan regel bij alle verbintenissen tusschen beide landen.

Trouwens, dat was dan ook in Frankrijk's belang. Immers, de Franschen konden onzen handel nog minder missen dan eenig ander volk, want in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw was de scheepvaart der Atlantische havens hoe langer hoe meer afgenomen en de uitvoer bijna geheel in Nederlandsche handen geraakt.

Geen wonder dan ook, dat, waar reeds in 1608 een afzonderlijk verbond met Frankrijk tot onderlinge bescherming in zaken van koophandel en gelijke behandeling van de ingezetenen van beide landen werd gesloten, daarop in 1624 een tractaat volgde, waarbij aan de Nederlanders vrije handel in Frankrijk werd toegestaan, zoolang tot daarin nader zou zijn voorzien. Het verdrag van Parijs (1627) gaf aan dit tractaat nog eene nadere uitbreiding en bevestigde de bepalingen daarvan opnieuw.

Bepaalde handelsverdragen waren deze verbintenissen nu eigenlijk niet. De politiek speelde er een hoofdrol in en de koophandel werd meer als bijzaak behandeld. Maar voor de ontevredenheid der kooplieden, waarover Berg ons een en ander bericht, bestond toch eigenlijk geen reden. [2]) Intusschen had dit ten gevolge, dat in het tractaat van 1646 nog meer dan vroeger op de belangen van den handel werd gelet. [3]) Door dit tractaat verkregen wij vooral groote voordeelen, omdat het ons vergund werd Spaansche goederen in Frankrijk in te voeren. Het werd voorloopig, in afwach-

1) Vgl. voor onze handelsbetrekkingen met Frankrijk Muller, De Gouden Eeuw, en De Roov, Gesch. v. d. Ned. Handel, waaraan ook wij een en ander ontleenen.

2) Berg, De Refugiés in de Nederlanden, Dl. I, bladz. 92.

3) Zie voor dit verdrag Aitzema, Dl. VI, fol. 270.

ting van nader te maken bepalingen, voor vier jaren van kracht verklaard.

Kort daarop ontstond echter tusschen ons en Frankrijk eene verwijdering tot groote schade voor onzen handel. De door ons afzonderlijk gesloten vrede met Spanje te Munster gaf de Fransche regeering terecht eene aanleiding tot groote ontstemming; de Fransche gezant werd zelfs uit den Haag terug geroepen. Het volgend jaar verbood Frankrijk den invoer van Nederlandsche manufacturen, terwijl in 1650 de bepalingen der ordonnantiën van 1543 en 1584 betreffende de kaperij in Frankrijk van kracht werden verklaard.

Vooral op de Middellandsche zee weerden de Fransche kaperschepen zich nu en berokkenden ons groote schade, terwijl zij onzen handel op Spanje en Italië geducht belemmerden. De schade, die de Amsterdamsche kooplieden hierdoor leden, werd reeds bij den aanvang van 1651 op zeven en een half millioen begroot. Amsterdam verlangde nu zelfs eene openlijke oorlogsverklaring aan Frankrijk, maar de overige Hollandsche steden meenden terecht, dat men zich daaraan niet mocht wagen en het beter was om te beproeven de zaken op den voet van het verdrag van 1646 weder in het reine te brengen. [1]) Ter bevordering van den vrede tusschen Frankrijk en Spanje was onze gezant Boreel reeds in 1649 naar Parijs gezonden met den uitdrukkelijken last, om ook pogingen tot de sluiting van een nieuw verdrag met Frankrijk aan te wenden. Deze poging gelukte echter niet en de schade, aan den handel toegebracht, werd voortdurend grooter. Wij verloren zelfs de vrachtvaart op Genua, Livorno en Lucca door de belemmeringen, die Frankrijk onzen handel en scheepvaart in den weg legde. Daarbij bedreigde ook de navigatieacte van Cromwell onzen handel met achteruitgang en ten slotte stond door den daaruit gevolgden oorlog met Engeland, die in 1652 uitbrak, een groot deel van onzen handel stil.

Wel maakte de vrede van Westminster een einde niet alleen aan onzen oorlog met Engeland, maar ook aan de Engelsch-Fransche verwikkelingen, zoodat onze handel weldra tot zijn vroeger standpunt was teruggebracht, doch de gespannen toestand tusschen de Republiek en Frankrijk duurde niettemin voort. Frankrijk ging voort met het wegnemen van onze koopvaardijschepen; van 1648 tot 1657 werden er niet minder dan 328 genomen, waarvan de

1) Vgl. Wagenaar, Vaderl. Historie, Dl. XII, bladz. 50, 51.

schade tusschen de twintig en dertig millioen werd begroot. Daarbij begon men in 1655 in Frankrijk vijftig stuivers te heffen van elk vat, dat vreemde schepen, in Fransche havens lading innemende, konden inhouden. Ook nu werden weder te vergeefs klachten over deze voor den handel zoo nadeelige belasting aangeheven; de Fransche regeering was niet te bewegen deze heffing in te trekken. [1])

Nog meer gespannen werd onze verhouding tot Frankrijk echter in 1657, toen de Ruyter twee Fransche kaperschepen nam, die sinds lang onzen kooplieden aanmerkelijke schade hadden berokkend. Op alle in Frankrijk vertoevende Nederlandsche schepen en de Nederlandsche goederen in Frankrijk werd beslag gelegd, en Boreel, die zich dadelijk bij de Fransche regeering beklaagde, kon geen opheffing van dezen maatregel verkrijgen. Hier vorderde de Fransche gezant de beide opgebrachte schepen terug, waartoe de Staten evenmin waren te bewegen. Integendeel, zij gingen, zij het ook door den nood gedrongen, tot represaille-maatregelen over en legden beslag op alle Fransche goederen, schulden en wisselbrieven, terwijl zij den invoer van Fransche waren en manufacturen, benevens allen handel op Frankrijk verboden.

Nu bond Lodewijk XIV in. De Thou werd naar den Haag gezonden en beloofde de opheffing van het beslag, benevens de sluiting van een scheepvaartverdrag, waarbij aan de Nederlanders dezelfde voorrechten zouden worden toegestaan, die in 1655 aan de Hanzesteden waren verleend. Wij daarentegen zouden het eene opgebrachte schip teruggeven en het andere, dat door de Ruyter te Cadix was verkocht, in gereede penningen vergoeden. Maar de toestand van vóór 1648 keerde daardoor nog niet terug; nimmer heeft onze handel op Frankrijk zich weder tot zijn ouden bloei van de eerste helft der zeventiende eeuw kunnen verheffen.

In een pamflet „De Gout-mijn van Vranckryck, geopend en gestopt door Gerard van Wassenbergh", in het jaar 1672 opgesteld, wordt ons in warenopgaven en cijfers de vroegere jaarlijksche staat van den Fransehen uitvoer naar Engeland en de Nederlanden geschetst. [2])

1) Vgl. DE WITT's Brieven, Dl. I, bladz. 317.

2) Lang hebben wij gezocht waaraan LUZAC, t. a. p., Dl. I, bladz. 364, DE ROOY, Gesch. v. d. Ned. Handel, bladz. 441, en andere auteurs hunne warenlijsten en cijfers betreffende onzen invoer uit Frankrijk ontleenden. Wij vonden deze eindelijk in dit Pamflet, genoemd door KNUTTEL, Catal. v/d. Pamfl. Verz. der Kon. Bibliotheek, onder N°. 10028. Daaruit bleek echter tevens, dat al die auteurs onzen invoer uit Frankrijk te hoog hebben geschat, daar de cijfers, die zij mededeelden, op Engeland en Nederland gezamenlijk betrekking hebben.

En daar het leeuwendeel daarvan naar de Nederlanden ging, kunnen wij althans bij benadering den omvang leeren kennen van onze handelsrelaties met Frankrijk, te voordeeliger, daar de invoer grootendeels met Nederlandsche schepen geschiedde.

De uitvoer van fluweel, effen en gebloemd satijn, goud- en zilverlaken, armozijn en andere zijdewaren naar „Engelandt en Hollant" wordt geschat op twee millioen gulden per jaar. Aan laken, taffetas, lijnwaad, linten en andere zijden stoffen, te Tours vervaardigd, werd jaarlijks voor vier millioen uitgevoerd. Aan linten, kanten, passementen en knoopen, te Parijs, Rouaan, St. Chamont en St. Estienne vervaardigd, bedroeg de som van uitvoer vier millioen; aan serge en stramien meer dan twee millioen gulden. Aan kastoren hoeden en haren en wollen hoofddeksels ruim anderhalf millioen. Aan pluimen, bandeliers, gordels, koorden, waaiers, hulsels, maskers, gouden en geëmailleerde spiegels, horloge- en uurwerk-kasten, luxedoozen en kistjes voor medailles, platen, goud en juweelen, meer dan twee millioen. Aan handschoenen, te Parijs, Rouaan, Vendome, Clermont en elders vervaardigd, meer dan vijf tonnen gouds. Uit Picardië aan sajetten garens alleen reeds dezelfde som. Aan papier, waarbij naar de plaatsen van herkomst zoowel behangsel- als luxepapier dient te worden gerekend, werd jaarlijks voor ruim twee millioen uitgevoerd. Aan spelden en naalden, die hoofdzakelijk in Parijs en Normandië werden vervaardigd, zoomede aan houten kammen, bedroeg de uitvoerwaarde meer dan vijf tonnen gouds. Aan allerhande „malerijen", vooral op gekleurd glas, werd voor ongeveer dezelfde som uitgevoerd. Aan lijnwaad voor niet minder dan vijf millioen gulden en aan huiselijke geriefelijkheden, als bedden, dekens, [zijden] behangsels, zoomede behangsels van andere stoffen vervaardigd, zelfs met zijden strikken, franje en pluimen versierd, voor meer dan een millioen. Voorts aan saffraan, pastel, zeep, honing, amandelen, olijven, kappers, pruimen en pruimedellen voor meer dan twee millioen gulden jaarlijks.

Met deze lijst is echter de opgave van de waren, die Frankrijk jaarlijks naar de Nederlanden en Engeland uitvoerde, nog niet compleet; de voornaamste producten van uitvoer ontbreken zelfs nog.

Bovenaan staat natuurlijk de wijn, niet alleen als handelswaar, maar als noodzakelijk product van uitvoer, wat door den schrijver van dit vlugschrift droog maar scherp wordt opgemerkt. „Daer-enboven word' er noch een seer groote menighte van wijnen uyt Bordeaux, Rochelle, Nantes, en Bayone gevoert, die, — zegt hij —

soo sy niet wech-gesonden wierden, ten meestendeel souden verderven en verloren gaen, en dit bedraeght meer dan tachtigh tonnen goudts."

En op de wijnen volgen de brandewijnen, waarvan de uitvoer 25000 stukken per jaar bedroeg, dat is met de azijn samen voor meer dan drie millioen gulden aan waarde. Voorts voeren jaarlijks nog tusschen de vijf- en zeshonderd schepen naar Brouage, Oléron en andere Fransche havens, om daar zoutladingen in te nemen, te zamen voor meer dan anderhalf millioen gulden. Koren, tarwe, rogge en gerst werd alleen in bijzonder vruchtbare jaren uitgevoerd en de waarde daarvan telt dan ook in het eindcijfer van den jaarlijkschen uitvoer naar de Nederlanden en Engeland niet mede.

Het eindcijfer van dezen geheelen uitvoer, die voor het grootste gedeelte in Nederlandsche handen was, bedroeg acht-en-dertig millioen gulden. En in 1658, toen onze vrachtvaart van Frankrijk op Engeland tengevolge der navigatieactie reeds sterk verminderd was en ook de directe uitvoer naar Nederland niet meer zoo groot was als voor den Munsterschen vrede, rekende onze gezant Boreel in eene propositie de Fransche regeering nog voor, dat de directe uitvoer naar de Nederlanden toch nog altijd drie en veertig millioen livres per jaar bedroeg. Geen wonder, dat Frankrijk belang bij het scheepvarende en handeldrijvende Nederland had, en het lang duurde eer het ons openlijk den oorlog aandeed.

Maar niet alleen bij den uitvoer, ook bij den invoer had Frankrijk belang. Wel kennen wij de cijfers van onzen invoer in Frankrijk zelfs niet bij benadering, maar toch was deze daarom niet minder van gewicht. Hout en ijzer b.v. kreeg Frankrijk bijna uitsluitend door Nederlandsche bemiddeling. Ook de invoer van drogerijen, Noordsche goederen, labberdaan en stokvisch bedroeg aanzienlijke sommen. Alleen aan walvischtraan verzonden wij jaarlijks voor twaalf tonnen gouds naar Frankrijk, behalve nog de waarde aan olie en baarden.

Dat wij bij eene goede verstandhouding met Frankrijk niet minder belang hadden dan Frankrijk zelf, laat zich denken. Niet alleen dat de invoer ons groote voordeelen bezorgde, maar bovendien was het handelsverkeer in Frankrijk zelf voor een groot deel in onze handen. Zoo kostbaar was het verkeer daar te lande, dat de Nederlandsche scheepvaart de bemiddelaarster werd van het handelsverkeer tusschen het zuiden en het westen en het noorden des lands, terwijl ook Frankrijk's vaart op de Levant en zijne kustvaart met Nederlandsche schepen plaats had. Ja, de Fransche koloniën in West-

Indië ontvingen hunne noodigste producten in hoofdzaak door bemiddeling van den Nederlandschen smokkelhandel en voerden, dank zij de onzinnige, beperkende maatregelen der regeering ten voordeele der geoctrooieerde maatschappijen, een goed deel harer voortbrengselen door hetzelfde middel uit. En hoeveel Frankrijk ook uit mocht voeren, tal van voortbrengselen der Nederlandsche nijverheid vonden in Frankrijk ruimen afzet, daar de gewone waren, de stoffen, die het volk en de kleine burger droeg, dikwerf goedkooper door het buiten land konden worden geleverd dan door den Franschen fabrikant, die in zijne aflevering door allerlei tollen en formaliteiten was belemmerd.

Dat de handel, vooral de binnenlandsche handel en de vaart op de koloniën, op den duur niet in Nederlandsche handen kon blijven, laat zich denken. En Lodewijk XIV trachtte dan ook op alle mogelijke wijzen daarin verandering te brengen, in de eerste plaats door ons op allerlei manieren voortdurend te bemoeilijken. Aan Gillis du Gué werd in 1657 octrooi voor den uitsluitenden handel in walvischtraan, olie, baarden en andere Noordsche producten verleend; later, in 1659, werd voor dit doel in Frankrijk zelfs eene bijzondere handelscompagnie opgericht. Maatregelen van geringeren aard, als b.v. het verbod van invoer van Amsterdamsche zwarte zeep te Rouaan in 1663, hadden dezelfde strekking.

Eene ernstige poging, om onze scheepvaart op Frankrijk te fnuiken, had intusschen in 1659 plaats gehad. Niet alleen werd toen opnieuw het in 1655 ingevoerde vatgeld geheven, maar werd het laden van vreemde schepen in Fransche havens belet, zoolang de Fransche schepen hunne lading of vracht nog niet hadden bekomen.

Dit vooral was eene groote nieuwigheid en tot nadeel der „Vereenigde Nederlanden Commercie", zegt Aitzema zeer terecht, [1]) en zij gaf dan ook aanleiding tot zulke represaille-maatregelen onzerzijds, dat het ongenoegen van den koning in hooge mate werd opgewekt. Wel werden van Beuningen, van Gent en de Huybert tegelijk met eene buitengewone zending naar Frankrijk belast, om de oude verdragen te hernieuwen, maar dit mocht voorloopig weinig baten. De dood van den alvermogenden kardinaal Mazarin, de moeilijkheden over den invoer van traan en over het vatgeld hielden de zaken twee jaren sleepende, totdat eindelijk den 27^{en} April 1662 te Parijs een verdrag werd gesloten, [2]) onzer-

1) Aitzema, Dl. IX, bladz. 643, aangehaald door de Rooy, t. a. p., bladz. 442.

2) Niet 7 April, zooals de Rooy vermeldt. — Voor de voornaamste artikelen raadplege men de geautoriseerde uitgave der „Geextraheerde Articulen", in 1663 te 's-Gravenhage uitgegeven, genoemd bij Knuttel, t. a. p., N°. 8740.

zijds mede door Boreel onderteekend, waarbij onderlinge bescherming van koophandel, visscherij en zeevaart als stelregel werd aangenomen en de handel voor beide volken werd vrijgesteld. Alleen mochten de Nederlanders, zoolang het octrooi der traanmaatschappij duurde, geen traan in Frankrijk brengen en was de invoer van contrabande verboden. In een separaat artikel werd wel-is-waar het vatgeld van vijftig stuivers gehandhaafd, doch het zou slechts één maal en wel bij het uitgaan geheven worden, terwijl schepen, die zoutlading innamen, slechts de helft behoefden te betalen. Had men dus de opheffing dezer bezwarende belasting al niet kunnen bedingen, eenig voordeel was toch verkregen, daar voor het noodigste uitvoerartikel vermindering was toegestaan.

Twee jaar later maakten nieuwe geschillen echter wederom eene zending naar Frankrijk noodig. De Staten-Generaal hadden ingevolge het recht, hun bij het reeds genoemde separaat artikel toegekend, van Fransche schepen, uit onze havens gaande, hetzelfde vatgeld geheven, tot groot ongenoegen der Fransche kooplieden. En de geschillen daarover moesten nu weder uit den weg geruimd. Men verkreeg echter weinig meer dan dat de schepen voortaan gemeten zouden worden, terwijl een nieuw tarief van in- en uitvoer werd vastgesteld. Colbert was aan het bestuur gekomen en zijne protectionistische maatregelen tot opbeuring en bescherming der Fransche nijverheid deden zich reeds dadelijk gevoelen.

Nog in 1664 werd eene Oost-Indische Maatschappij in Frankrijk opgericht, waarbij Hollandsche handelskennis en Hollandsch kapitaal Colbert de behulpzame hand boden, terwijl Marseille door allerlei maatregelen de stapelplaats van den Levantschen handel werd. De vaart op de Oostzee en de visscherijen werden door den energieken minister aangemoedigd; hij verbood of belastte met hooge rechten den invoer van Fransche nijverheidsproducten en verminderde de uitvoerrechten daarop; voorts trachtte hij den uitvoer door premiën aan te moedigen, terwijl hij den uitvoer van goud en zilver verbood.

Geen wonder dat dit alles nadeelig op onzen uitvoerhandel werkte en reeds in 1666 onze handel en scheepvaart groote schade leden. Daarbij kwam dan nog dat door de meest willekeurige meting der schepen de vatbelasting zoo hoog werd opgevoerd, dat een groot deel der vrachtvaart op Frankrijk voor ons verloren ging, omdat de vracht niet kon worden goedgemaakt. In 1665 was bovendien een oogenblik op alle Nederlandsche schepen beslag gelegd en de tijdelijke belemmeringen tengevolge der heerschende pest deden

het hunne om ons met betrekking tot den handel gevoelige slagen toe te brengen.

Al die maatregelen zouden echter nog door strengere gevolgd worden.

Werd naar het inzicht van Colbert door het laatst vastgestelde tarief van 1664 de Fransche nijverheid niet voldoende gerugsteund, ook daarin zou hij in 1667 voorzien. Verscheidene artikelen werden hooger belast en de invoer van Nederlandsche lakens in sommige plaatsen van Frankrijk zoodanig bezwaard, dat dit met een verbod gelijk stond, zoodat de handel op Frankrijk vooral in de jaren 1669 en 1670 grootendeels in verval geraakte. Verschillende nieuwe maatschappijen, door tal van privilegiën bevoorrecht, werden in Frankrijk opgericht en begonnen handel met het buitenland te drijven. In 1670 werd bovendien de koloniale handel aan alle vreemdelingen verboden, terwijl verder tot groot nadeel van onze vrachtvaart werd bepaald, dat de koloniale producten op Fransche schepen naar Fransche havens moesten worden vervoerd, terwijl omgekeerd in de koloniën slechts Fransche waren uit Fransche havens mochten worden ingevoerd.

Hoe schoorvoetend ook, eindelijk gingen onze Staten — toen nog eigenlijk Jan de Witt, die het hoofd en de ziel der landsregeering was, — tot retorsiemaatregelen over. In 1671 werd de invoer van Fransche brandewijn en verschillende geweven stoffen verboden; enkele andere stoffen met 50 % belast. Op het honderd Fransch zout [1]) werd een belasting van 200 gulden geheven. Vreemde boter en kaas werd met 25, de meeste vreemde stroop met 5 procent invoerrecht belast.

Dadelijk nam Frankrijk tegenmaatregelen, die in scherpte alle vroegere overtroffen. Het inladen van brandewijn in Hollandsche schepen werd verboden en van haring, bokking en specerijen, door ons ingevoerd, werd een bovenmate hoog invoerrecht gevorderd.

Luide klachten aan weerszijden waren het gevolg; in Frankrijk alleen begrootte men de schade, door het onverkocht blijven der wijnen geleden, op vijf-en-dertig millioen livres. Maar die klachten baatten thans niet; ook de Staten handhaafden thans met kracht hun recht en een verbod van invoer van alle Fransche wijnen, azijn, papier, kanefas, enz. was het eenig gevolg onzerzijds van Lodewijks tegenmaatregelen.

De groote Louis was over dat alles diep verbolgen. Alvorens ons

1) Lasten? WAGENAAR, Vad. Hist., Dl. XIII, bladz. 439, noch het Groot-Placcaetboek, waaraan hij deze opgave weder ontleende, geven een nadere verklaring.

den oorlog te verklaren, vorderde hij de intrekking van alle tegen Frankrijk gerichte plakkaten; herstelling van alle bepalingen betreffende den handel op den voet van 1662, zonder dat hij gehouden zou zijn in Frankrijk evenzoo te handelen; vrijdom voor zijne schepen van het door de Staten geheven vatgeld en de sluiting van een handelsverdrag binnen drie maanden, waarbij tevens de handelsbelangen in Oost en West geregeld zouden worden.

Dat de Staten ongeneigd waren aan deze eischen te voldoen, laat zich denken. In het belang van den handel, de ziel van het Nederlandsche volksleven, zou het zwaard moeten beslissen. De oorlog barstte dan ook, gelijk bekend is, in 1672 uit. De vaart op den Rijn werd ons dadelijk door Frankrijk belet; alle in Frankrijk wonende Nederlanders moesten binnen zes maanden vertrekken; alle handel op de Nederlanden werd verboden. De Nederlandsche kantoren in Frankrijk werden daarop gesloten en zelfs in Londen, Spanje, Italië, Portugal en het noorden van Duitschland werden de gevolgen van dezen schadelijken oorlog gevoeld. Onze scheepvaart en handel stonden zoo goed als stil en onze eigene economische malaise moest noodwendig in al de vertakkingen onzer reusachtige economische relaties haar schadelijken invloed doen gevoelen, te meer, waar ook Engeland daadwerkelijk aan Frankrijk's zijde stond.

Toch hebben de Nederlanders, koene zeelieden als zij waren, nog groote voordeelen in dezen oorlog weten te behalen, zij het ook van bijzonderen aard. Tegen 136 koopvaardijschepen, door ons in de jaren 1672 en 1673 verloren, hebben wij in datzelfde tijdperk 2945 Engelsche en Fransche schepen opgebracht, en alzoo onzen concurrenten op economisch gebied een schade toegebracht, waarvan zij zich niet zoo dadelijk konden herstellen. Ja, zelfs hebben wij gedurende dezen oorlog niet alleen onze handelsrelaties met het noorden van Europa onderhouden, maar zelfs met de Fransche volksplantingen in West-Indië het verkeer volgehouden en daarvan nog geduchte voordeelen weten te trekken.

Dat de maatregelen van Colbert en deze oorlog ons ook blijvende schade hebben berokkend, laat zich denken. Wanneer wij de volgende tijdperken behandelen, zal het ons blijken dat onze betrekkingen met Frankrijk nooit meer op den ouden voet zijn gekomen en onze handel op Frankrijk nimmer de hoogte van vóór 1648 heeft bereikt.

Evenals de handel op de West-Indische koloniën van Frankrijk sedert het midden der zeventiende eeuw in smokkelhandel ont-

aardde, was onze handel op Spanje en Portugal voor 1648 op eene enkele uitzondering na een sluikhandel op groote schaal, die echter dikwerf voordeelige winsten afwierp.

Zooals wij weten, was in het laatst der zeventiende eeuw Spanje met Portugal vereenigd geworden en had Philips niet alleen de Spaansche havens, maar ook Lissabon voor de vreemde koopvaarders gesloten. Wel werden in 1603 en 1604 voor schepen van andere natiën andere, zachtere bepalingen uitgevaardigd, doch voor de Nederlandsche scheepvaart en handel bleven tot 1609 de oude bepalingen van kracht. Het bestand bracht daarin verandering, doch na 1621, toen het verbod hernieuwd was, trad de oude toestand haar tweede stadium in, om eerst na 1648 in ons voordeel te veranderen.

Toch bezocht de Nederlandsche koopvaarder, zij het ook onder vreemde vlag, de Spaansche en Portugeesche havens. Aanzienlijke hoeveelheden oorlogsbehoeften en scheepsbouwmaterialen, hout, ijzer, leder, granen, hennep, enz., kocht Spanje van Nederland, en de strengste bevelen der regeeringen te Madrid en Brussel vermochten niets tegen den drang der omstandigheden. Zoo leverden de Nederlanders aan Spanje een groot gedeelte van hetgeen dit land noodig had om hen te beoorlogen, terwijl zij daarbij een dubbel voordeel hadden; eerst winst in den handel en daarna buit bij de overwinning. [1])

Nauw was in 1640 de scheiding tusschen Portugal en Spanje een voldongen feit geworden, of de Staten-Generaal spanden hunne krachten in om met Johan IV, voorheen hertog van Braganza, thans koning van Portugal, op goeden voet te komen. Werkelijk werd dan ook den 12^{en} Juni 1641 te 's Gravenhage een afzonderlijk vredesverdrag met Portugal gesloten, waarbij niet alleen de rechten onzer Oost- en West-Indische Compagnie werden erkend, maar ook de handel op de Afrikaansche kusten geregeld werd en tot gezamenlijken krijg tegen Spanje werd besloten. Voor den handel was vooral art. 34 van belang, waarbij bepaald werd dat het „den Heeren Staten Generael der Vereenichde Provintien vrij [zoude] staen ende geoorlooft zijn in alle de havenen van 't rijck van Portugal, d'eylanden ofte andere ghewesten, daer toe ghehoorende ende specterende, ghelegen in Europa, te committeren, ende met behoorlicke authoriteyt te versien, consuls, die sorghe sullen dragen voor hare onderdanen ende inwoonders, frequenterende de voorsz.

1) Vgl. Scheerer, t. a. p. Dl. II, bladz. 298.

havenen; ende vice versa en wert oock toegestaen aenden koninck van Portugael te doen inde havenen deser landen. [1])

Zoo waren dus de goede betrekkingen met Portugal wederom hersteld en de haven van Lissabon, nog altijd een Zuid-Europeesche markt van gewicht, benevens de overige kleinere zeehavens, weder voor ons geopend. Immers volgens art. 25 mochten de wederzijdsche ingezetenen, van wat natie of religie zij ook zouden zijn, wederzijds varen en handelen met allerhande soorten van waren ende coopmanschappen, terwijl de tollen, imposten ende andere rechten niet hooger zouden zijn dan voor de inwoners van den betreffenden Staat. Terwijl bovendien onze kooplieden in Portugal alle voordeelen en voorrechten zouden genieten, die zij voorheen hadden genoten, vóór dat Portugal onder den koning van „Castiliën" gebracht was. [2])

Weldra werd dit verdrag door het bekende vredestractaat van Munster gevolgd en alzoo een eind aan den tachtigjarigen krijg gemaakt.

Bij dit verdrag, den 30^{en} Januari 1648 gesloten, werden de Oost- en West-Indische Compagniën gehandhaafd in het bezit van alles, wat zij op dat tijdstip in Oost- en West-Indië bezaten, en werd aan beide compagniën en haar ambtenaren vrije handel en verkeer in Spanje toegestaan. Voorts zouden volgens art. 8 de „ondersaten vande landen vande voornoemde Heeren Coninck ende Staten, doende traffique inde landen de een van d'andere, niet gehouden wesen te betalen meerder rechten en impositien als de eygen onderdanen respective. In voegen dat de ingesetenen en onderdanen vande Gheunieerde Provincien sullen zijn ende blijven gheeximeert van seecker twintich par cents, ofte oock dierghelijcke mindere, meerdere, ofte eenige andere impositie die den Coninck van Spagnien geduyrende den twaelf-jarigen trefves geheven heeft, ofte hier na directelick ofte indirectelick soude willen heffen op de voornoemde ingesetenen ende ondersaten vande Gheunieerde Provincien ofte tot laste vande selve boven ofte meerder als op sijn eygen ondersaten." Art. 9 bepaalde dat „de Coninck ende de Staten buyten hare respective limiten vande passerende goederen, noch te water noch te lande, geen incomende, uytgaende, ofte andere lasten vermogen te ontvangen", terwijl volgens art. 10 „de onderdanen" van beide landen zouden genieten „de oude vryheydt

1) Zie het „Tractaet van Bestant", enz., in 1642 te 's Gravenhage uitgegeven, genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 4875.

2) Vgl. het geheele artikel in de gemelde uitgave.

vande tollen vande welcke sy in vredelijcke possessie geweest [waren] voor het begin van den oorloch." En eindelijk zou naar luid van art. 11 „de hanteringe, ommegangh ende commercie tusschen de respective onderdanen niet mogen verhindert worden, ende indien eenige verhinderingen mochte ghebeuren, de selve [zouden] reelick en metter daet werden wech genomen." [1])

Behalve vele andere belangrijke artikelen, zooals die over de tollen op Rijn en Maas en den Zeeuwschen tol, over het gezoden grof- en fijn-zout, over het beslag leggen op schepen, de „Chambre mi partie" en andere bepalingen, voor den handel en het handelsverkeer van belang, was voor onzen handel misschien art. 14 het meest van gewicht, daar dit bepaalde dat „de riviere de Schelde als mede de canalen van 't Sas, Swijn en andere zee-gaten daer op responderende, van de zijde van de Heeren Staten gesloten mochten worden gehouden." Door dit artikel had vooral de handelspolitiek van de groote koopstad aan 't „Ye" eene gewichtige overwinning behaald; hare beroemde voorgangster in het Zuiden werd elke nieuwe opluiking voortaan onmogelijk gemaakt.

Slechts weinig tijds na den vrede van Munster beheerschten wij reeds den geheelen Spaanschen handel. Door ons onbetwistbaar commerciëel overwicht hadden wij weldra onze mededingers uit de Spaansche havens zoo goed als verdreven en den buitenlandschen handel van Spanje, voor zoover deze geen koloniale handel was, bijna geheel in onze macht. Dat de Spaansch-Fransche en Engelsch-Spaansche oorlogen daartoe het hunne bijdroegen, laat zich denken; deze berokkenden ook onzen koopvaarders verliezen, daar de Engelsche, Portugeesche en Fransche kapers vele Nederlandsche schepen buit maakten, bewerende dat deze contrabande bevatten. Een tractaat van marine, in 1650 gesloten, dat bepalingen daaromtrent inhield, werd door de kaapgrage tegenstanders even dikwerf over het hoofd gezien als het wellicht door onze kooplieden werd overtreden.

Niettegenstaande deze verliezen mocht in de zeventiende eeuw de handel op Spanje een rijke bron van inkomsten worden genoemd. Spanje, welks landbouw was verwaarloosd en welks nijverheid was vernietigd, had te midden zijner schatten van Peru en Mexico gebrek aan de onontbeerlijkste levensbehoeften. Nederland verschafte aan Spanje graan; Nederland kleedde het Spaansche volk. Zelfs werd ons gemeenebest met sommige privilegiën begunstigd

1) Zie voor dit en het volgende de officiëele Holl. uitgave van het „Tractaet van Vrede", enz., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 5733.

door het hof van Madrid, dat daardoor aan Frankrijk afbreuk wilde doen. [1])

Cadix was de voornaamste zeehaven van Spanje; daar kwamen de Indische en Amerikaansche producten aan en werden dan overgeladen in Nederlandsche schepen, waarvan er jaarlijks ongeveer dertig in de vaart waren. Behalve granen en manufacturen voerden wij visch, kaneel en peper in, en traden door Spaansche tusschenkomst ook voor de koloniën als leveranciers op. Van grooter belang was echter de uitvoer: paarlen, edelgesteenten, verfstoffen, kina, vanille en tabak uit de koloniën; zuidvruchten, wijnen, olie, zout, ijzer, staal en zeep uit Spanje zelf. De waarde tusschen in- en uitvoer, die zeer aanzienlijk was, werd door Spanje met Amerikaansch goud en zilver betaald. Het voornaamste artikel van uitvoer, met opzet nog niet genoemd, was echter wol, de beste van geheel Europa. En de cijfers van dien uitvoer kunnen tevens bewijzen welk een groot overwicht wij nog in het laatst der zeventiende eeuw op handelsgebied uitoefenden. [2])

Immers, de hoeveelheid wol, die Nederland in dien tijd jaarlijks van daar uitvoerde, wordt op 15000 tot 16000 balen geschat, terwijl de uitvoer van dit artikel voor Frankrijk en Engeland te zamen jaarlijks slechts 3000 balen beliep. En al die wol werd weder door onze lakenfabrieken in stoffen omgewerkt, die voor een groot deel weder naar Spanje werden uitgevoerd, zoodat door dezen uitvoer èn onze nijverheid èn onze invoer werden bevoordeeld. Geen wonder voorwaar, dat een groot deel van de opbrengst der Amerikaansche zilvermijnen in de brandkasten der Nederlandsche kooplieden vloeide.

Was Lissabon naast de Spaansche havens nog altijd van beteekenis, onze handel op Portugal bleef de geheele zeventiende eeuw door van vrij wat minder belang. De houding van Portugal noopte zelfs den Staten in November 1657 aan Portugal den oorlog te verklaren; het ging vooral om onze nederzetting in Brazilië. Heftig was men hier tegen Portugal verbitterd en verschillende pamfletten en blauwboekjes zagen hier te lande daarover dan ook het licht. [3]) Maar het bleek al spoedig, dat wij Brazilië zouden moeten opgeven, zoodat wij op 6 Augustus 1662 met Portugal een vrede sloten, zij het ook onder sterk protest van Zeeland en Gelderland, waarbij

1) Vgl. Scherer, t. a. p., Dl. II, blz. 353.

2) Vgl. Scherer, Idem, en Hoefman, Handelsgesch., bladz. 109.

3) Een der belangrijkste is het „Manifest ofte Reden van oorlogh tusschen Portugael ende de Vereenichde Provintien," enz., uitgegeven te 's Graven-Haghe bij Henr. Hondius, 1659, 4°. — Vgl. Knuttel, t. a. p., N°. 8173.

Brazilië aan Portugal werd afgestaan. In ruil daarvoor moest Portugal acht millioen gulden betalen, òf in gereed geld, òf in suiker, tabak en zout. Mocht er alsnog een tekort blijven, dan zou dit met den door Nederlandsche kooplieden in Portugal op te brengen tol verrekend kunnen worden. [1])

Het verdrag kon dus niet schitterend worden genoemd. Geen wonder dus dat de provincie Zeeland, die het meeste belang bij de West-Indische Compagnie had, er zoo sterk tegen ageerde, dat de ratificatie eerst den 14en December 1662 en de afkondiging op 14 Maart 1663 kon geschieden. Waar echter door Portugal aan ons volkomen vrijheid van handel in alle goederen, zelfs op Brazilië, behalve in Braziliaansch hout, werd toegestaan en zelfs onder zekere voorwaarden den handel in contrabande vergund werd, had men toch van dit verdrag in de Republiek vrij hooge verwachtingen, die echter niet in vervulling traden. Wel werd door ons jaarlijks uit Portugal een vrij hoog bedrag aan zuidvruchten, wijn, suiker, verfhout uit Brazilië en zout van St. Ubes gevoerd, maar een grootschen tak van buitenlandschen handel is die op Portugal nimmer geworden.

Aan den Spaansch-Portugeeschen handel nu knoopte zich sedert het eind der zestiende eeuw de handel op de Middellandsche zee en de Levant vast. Niet voor 1590 werden voor het eerst Nederlandsche schepen in de Middellandsche zee gezien. In aanmerking genomen, dat zij met graan waren beladen, wat destijds en nog veel later bijna uitsluitend te Amsterdam te krijgen was, mag de onderstelling worden gewaagd, dat dit voornamelijk Amsterdamsche koopvaarders waren. En sedert waren, zelfs na zeer korten tijd, de Amsterdammers in alle havens der Middellandsche zee, welhaast ook in de Levant, waar de groote heer van Stamboel oppermachtig heerschte, zeer gewone en gewenschte bezoekers. [2])

Maar ook andere plaatsen in Nederland waren bij dezen handelstak geinteresseerd. Volgens Velius [3]) vertrokken in 1591 van uit Hoorn de eerste vier of vijf schepen naar Italië, „overmidts de groote vrachten, die sy van de cooplieden bedongen", voegt hij

1) Vgl. het eerste artikel van dit verdrag in de „Articulen van Vrede ende Confoederatie, gheslooten tusschen ... Portugael ... ende de ... Staten Generael", enz. 's Graven-Hage, 1673. 4°. — Ook vermeld bij Knuttel.

2) Vgl. Brugmans, Handel en Nijverheid, t. a. p., fol. 18.

3) Vgl. Velius, Kronjek van Hoorn, editie 1648, bladz. 270.

er bij. En in 1592 legde men zich op deze vaart te Hoorn zoo toe, dat de rijkdom der burgers bijzonder toenam en alle huizen, landerijen en vaste goederen plotseling zeer in prijs stegen. In 1593 lag zelfs op de reede van Texel een vloot van veertig schepen voor deze vaart zeilree, waaronder vier of vijf uit Hoorn, meest alle met graan geladen. Een geduchte storm sloeg verscheidene vaartuigen van haar ankers, waardoor een bijna niet te schatten schade aan deze flotille werd toegebracht. Toen zij later door de Straat voer, werden verscheidene vaartuigen door kapers genomen en voor goeden prijs verklaard; opnieuw leden reeders en kooplieden dus groote schade.

Nu meene men niet, dat dit alles den Nederlandschen koopman van nieuwe ondernemingen in die richting kon afschrikken. Toen in 1596 Francisco Moresini, een Venetiaansch edelman, hier te lande kwam om voor Venetië graan aan te koopen en over zee te doen vervoeren, daar in Italië gebrek aan levensmiddelen heerschte, stonden reeder en koopman opnieuw gereed om het hoofd te bieden aan de gevaren, die deze vaart toen nog opleverde, en de risico op zich te nemen.

Eerst elf jaren later echter zou de Straat veiliger worden. De overwinning van Heemskerk, in 1607 op de Spaansche vloot behaald, opende de Middellandsche zee voor onze schepen en sedert zetten verscheidene bodems jaarlijks koers naar hare havens, vooral toen het met Spanje gesloten bestand de vrije vaart meer begunstigde.

Ook de Staten Generaal zagen zeer goed in, dat de vaart op Italië en de Levant voor ons van het hoogste gewicht kon worden en zonden in 1609 Cornelis van der Myte als gezant naar Venetië, om met die republiek onderhandelingen over een handelsverdrag aan te knoopen. [1]) Maar Venetië achtte, onder invloed van Spanje en den Paus, eene nadere relatie met ons nog niet raadzaam, zoodat onze gezant slechts de verzekering verkreeg van vrijen handel en scheepvaart, wat trouwens in het belang van Venetië was. De Venetiaansche gezant Thomas Contarini keerde van uit de Nederlanden eveneens onverrichter zake terug.

Wat van der Myte niet gelukt was, mislukte Aerssen in 1620 eveneens. Maar hij bracht het toch tot een verbintenis, waarbij

1) Zie het uitvoerig relaas dezer zending bij v. METEREN, t. a. p. fol. 607 en 608. DE ROOY vergist zich als hij zegt, dat de berichten van v. METEREN en WAGENAAR met betrekking tot het jaar der zending verschillen.

een Nederlandsch gezantschap in Venetië gevestigd werd, waaraan de consuls ondergeschikt en rekenschap van hunne daden en handelingen verschuldigd waren.

Intusschen, ook al mocht de handelspolitiek der Staten nog niet met voldoenden uitslag worden bekroond, onze kooplieden hadden reden over den natuurlijken loop van zaken tevreden te zijn. Meer en meer toch nam de handel niet alleen op Venetië, maar ook op Genua en andere Italiaansche havens toe. Alleen in de haven van Venetië lagen in Februari 1616 achttien Nederlandsche koopvaardijschepen; twee maanden later kwamen daar tien Nederlandsche schepen met graan van Sicilië aan en in Maart 1617 lag er wederom een groot aantal schepen in diezelfde haven. In 1618 kwamen weder twee Nederlandsche schepen, met wol geladen uit Spanje, kort na elkander in de haven van Venetië aan, zoodat het scheepvaartverkeer met Venetië toen reeds vrij belangrijk mocht worden genoemd. Onder deze schepen telde men er verscheidene van de grootste soort. [1])

Omstreeks dat jaar vestigden eenige Amsterdamsche koopmanshuizen voor het eerst filialen in Venetië, waardoor de handelsbetrekkingen tusschen de beide republieken zeer werden versterkt. Niet lang duurde het dan ook of de buitenlandsche handel van Venetië werd grootendeels door ons gedreven.

Niet in den uitvoer, gelijk in het noorden, maar in den invoer was de waarde van dien handel gelegen. Ingevoerd werd door ons koren, kaviaar, de verschillende producten onzer visscherijen, masten en andere scheepsbehoeften, meekrap, linnen, wol, specerijen, verfhout, enz. Koper en ijzer werd niet ingevoerd, evenmin als laken stoffen, omdat Venetië zelf beroemde lakenfabricken bezat. Uitgevoerd werden zout, rijst, anijs, kamfer, aluin, zuidvruchten, olie, wol, ruwe en gewerkte zijde, kanten, fluweel, hennep, spiegels, glaswerk, staal, terpentijn, zwavel, enz., voor het meerendeel artikelen van ondergeschikt belang.

Geheel de eerste helft der zeventiende eeuw door bleef onze invloed op commerciëel gebied met betrekking tot Venetië en Italië stijgend. Maar langzamerhand kwam er stilstand en achteruitgang, ofschoon de wederzijdsche vriendschap ongestoord bleef, ook na 1638, toen de gezanten van beide gemeenebesten werden teruggeroepen. Maar die vrienschap kon niet verhinderen, dat na 1648

1) Vgl. De Jonge, Nederland en Venetië, bladz. 296, ook aangehaald bij De Rooy, t. a. p., bladz. 428 en 429.

het handelsverkeer met Italië verminderde. De oorlogen, waarin wij sedert werden gewikkeld, de onveiligheid der Middellandsche Zee, de ontwikkeling van handel en nijverheid bij de met ons concurreerende volken, de aanvoer van zijde uit Oost-Indië, de oprichting van zijdefabrieken in Frankrijk, de hernieuwde toename van den lakenhandel van Italië op Duitschland vooral, dat alles heeft daartoe het zijne bijgebracht.

Naast het handelsverkeer met Venetië dient in het bijzonder dat met Genua te worden genoemd, waarop een belangrijke handel gedreven werd in zijde, tapijtwerk, goud en zilverlaken, olie, zeep, rijst, drogerijen en marmer. Voorts Livorno, de stapelplaats van koffie en katoen, zoomede de handel met Bergamo, Bologna, Modena en Turijn, hoofdzakelijk in ruwe zijde, en op Parma in Parmezaansche kaas. De invoer bestond in het algemeen uit producten van het noorden en westen van Europa, waaraan Italië door onze tusschenkomst groote behoefte had, daar de staatkunde van Oostenrijk den grooten landhandel, die toch al sterk was verminderd, aan Italië zoo goed als onmogelijk maakte. [1]) Maar ook met deze havens verminderde ons handelsverkeer sedert den Munsterschen vrede, daar Frankrijk, gelijk wij reeds weten, onze vaart op Italië gedurig belemmerde, en onze vrachtvaart op Livorno, Genua en Lucca dientengevolge grootendeels te niet ging.

Toch bleef onze vaart op de Middellandsche Zee, vooral door onze betrekkingen met de Levant, de geheele zeventiende eeuw door van beteekenis, waartoe de vrachtvaart niet weinig medewerkte. Want behalve de directe vaart op de Middellandsche zeehavens kregen wij langzamerhand een groot deel van de vrachtvaart tusschen die havens zelve in handen. Moesten onze schippers lang wachten op een retourlading, wat in Italië niet zelden gebeurde, dan ondernamen zij korte zeetochten tusschen de havens zelve. Zij voerden dan b.v. koren uit Sicilië naar Venetië en namen daar weder eene lading in, die in Zuid-Italiaansche havens afzet kon vinden. Zij konden dat natuurlijk tegen veel lager vracht doen dan anderen, omdat zij, die anders nutteloos stil lagen en den reeders onderhoudskosten berokkenden, al bij betrekkelijk lage verdienste aanzienlijk voordeel behaalden. [2])

Een bijzonder voordeel was ook de groote waarde van den bal-

1) Vgl. Muller, De Gouden Eeuw, Dl. I, bladz. 317. — De Rooy, t. a. p. bladz. 430.

2) Vgl. Muller, l. l., Dl. I, bladz. 307.

last. Voor tal van schepen, die uit ons land goederen in de havens van de Middellandsche Zee hadden ingevoerd, was zelfs na lang wachten geen retourlading te krijgen; de meesten moesten geballast den terugweg aannemen. Maar die ballast bestond in marmer, soms van de beste en fijnste soort, waarvan massa's werden ingenomen, en die hier graag van de hand ging. Want dit marmer leverde voor de inwendige versiering der Nederlandsche koopmanshuizen, gelijk men destijds de deftige burgerwoningen noemde, een zeer gewenscht materiaal; goedkoop en goed, billijk en deftig gingen in dit geval hand aan hand. En zoo trok de energieke Nederlandsche koopman tot zelfs met betrekking van den ballast voordeelen van den handel op de landen der Middellandsche Zee, waar koopmansgeest en nijverheidsenergie nog sluimerden en de krachten ontbraken, om van den handel in 's lands producten de grootst mogelijke voordeelen te trekken.

Hebben wij onze relaties met de Levant voor een groot deel aan de vestiging der Israëlieten in de Nederlanden te danken, van af de zending van Cornelis Haga naar de Porte in 1611 dagteekent de grootste ontwikkeling van den Levanthandel, die alle andere relaties met de Zuid-Europeesche landen overtrof. Wel had reeds in de laatste jaren der zestiende en de eerste der zeventiende eeuw een druk scheepvaart- en handelsverkeer met de Levant een aanvang genomen, doch zulks geschiedde onder Fransche vlag, uit hoofde van een sedert jaren tusschen de Porte en Frankrijk bestaand verdrag. Maar hoewel de Turken zeer goed wisten, dat de onder Fransche vlag varende Nederlandsche schepen geen Fransche schepen waren, lieten zij ze toch toe, omdat ze de rebellen tegen Spanje als hun natuurlijke bondgenooten beschouwden. [1]) Dit duurde tot 1610, toen eenige Nederlandsche schepen door Fransche kapers werden genomen. Een Nederlandsch koopman, Jacob Gijsbrechtsz, te Constantinopel gevestigd, klaagde hierover bij de Turksche regeering en schreef tegelijkertijd over deze kwestie een missive aan de Staten Generaal. [2]) Reeds dadelijk vaardigde de Porte toen een bevel uit naar alle havens in het Turksche rijk, om den Nederlanders, ook die welke onder de vlag der Verceinigde Gewesten

1) Vgl. voor dit overzicht van onze handelsbetrekkingen met de Levant: **Muller**, De Gouden Eeuw, Dl. I, bladz. 308 en vv.; **Blok**, Gesch. v. h. Ned. Volk, Dl. IV, bladz. 363 en vv.; **De Rooy**, t. a. p., bladz. 410—436 en de verder door ons aangehaalde bronnen.

2) Deze missive is gedateerd 24 Aug. 1610 en opgenomen in **Van Meteren**, t. a. p. fol. 626.

zouden handelen, alle mogelijke gunsten te verleenen, terwijl de Porte tevens de eerste stappen deed tot het sluiten eener handelsovereenkomst met onze Republiek.

De aanvang van het schrijven der Porte is te eigenaardig, om dien niet even mede te deelen. De missive is opgesteld door admiraal Bassa en begint aldus: [1])

„Allah is die daer helpt het volck van de uytgelesen christenen „van de groote religie van den Messias, die goede ende dubbelt„goede, het volck van Jesus, die onderwysen die dinghen aen „alle de Republicque; de Heeren des deuchts en der schriftueren, „die daer versaken de beelden en de klocken der misse, die van „Vlaenderen ende Hollandt, ende de geregeleerde seer verstandige „grave Mauritius, dat alle haer saken eindigen ten goede... Voorts „aen alle andere van Vlaenderen en de principalen van dien, „Allah, die het opperste goet is, stercke U in den rechten wegen „tot een saligh eynde, ende gheve U wat daer toe noodigh is, ende „wy wenschen U vrede, leven ende geduerige ruste, ende dat meer „is, seggen wy, een grooten prijs in dese tegenwoordighe tijden", enz.

Vooral om dit laatste was het op dat pas de Republiek te doen en om de commerciëele voordeelen, waaraan de Porte reeds bij voorbaat te gemoet kwam, door in dit schrijven mede te deelen, dat aan alle kooplieden en schippers uit Nederland datgene, wat zij mochten begeeren, zou geworden; dat er last was gegeven om de Nederlanders niet in hun handel te belemmeren; dat zij vrij mochten in- en uitkomen en men hun dadelijk de goederen, die zij verkochten, zou betalen, en dat de machtige havens der koningen van Otthman voor het Nederlandsche volk en alle zijne bondgenooten zouden openstaan.

Op dit schrijven nu werd Haga in 1611 als orateur door de Staten naar de Porte gezonden. Wel werkten de Fransche en Engelsche diplomatie, ja ook de Venetiaansche gezant, ons tegen, maar het gelukte hem des ondanks in 1612 het in uitzicht gestelde verdrag te sluiten. Niet alleen werd ons vrije handel te land en ter zee in het geheele gebied van den sultan toegestaan, een vrijheid, die zelfs werd uitgestrekt tot de Zwarte zee, de zee van Azof, Rusland en Cyprus, voornamelijk in het belang van den zouthandel; werden ons voorts gelijke rechten en vrijheden vergund als de Engelschen en Franschen genoten, ook van de vaart onder eigen vlag, zoomede de aanstelling van Consuls in de voornaamste schalen van de Levant, maar het verzekerde ons bovendien in sommige

1) Vgl. v. METEREN, t. a. p., fol. 626 (2e kolom).

opzichten tegen de groote plaag der Middellandsche Zee, nl. de zeerooverij, waartegen wij ons nimmer krachtig genoeg hebben kunnen verdedigen.

Zoodra de vergunning tot de aanstelling van agenten verkregen was, ging Haga aan den arbeid, en behalve onze consulaten in Venetië hadden wij binnen weinige jaren consulaten in Dalmatië, Griekenland, Turkije, Klein-Azië, Syrië en Egypte, zoomede in het niet onder Turksche invloed staande Algiers en Tunis.

Maar de eigenaardige toestanden van het Oosten noopten nog tot andere maatregelen. Om den Levanthandel meerdere kracht bij te zetten en onder toezicht te houden, werd door de Amsterdamsche regeering in 1625 een college van „Directeuren van den Levantschen handel en navigatie in de Middellandsche Zee" opgericht, dat te Amsterdam zijn zetel had en welks leden door de burgemeesters dier stad werden aangesteld. Het had te zorgen, dat de reglementen, die in het belang van dien handel werden gemaakt, werden nagekomen en voorts op allerlei wijzen te waken voor de Nederlandsche belangen in de Levant en daarover advies te geven. Voorts mochten zij bijzondere rechten op den Levantschen handel en scheepvaart heffen en waren zij belast met het toezicht over de rekeningen en de uitrusting van schepen, waarvoor sedert 1627 door de Staten Generaal bepaalde verordeningen werden voorgeschreven.

Dit Amsterdamsche College werd tijdens de zeventiende eeuw door andere van gelijken aard te Middelburg, Leiden, Hoorn, Enkhuizen en Medemblik gevolgd. Werden die van Enkhuizen en Medemblik weldra weder opgeheven, in 1670 kreeg ook Rotterdam zijn College van Directeuren voor den Levantschen handel, dat ook in de achttiende eeuw een voornaam deel in de aangelegenheden van de Levant nam.

Al die colleges nu gaven aan de samenwerking der particuliere kooplieden groote kracht en dit was te meer noodig, waar eene samenhangende en met monopolie voorziene Levantsche compagnie nimmer tot stand is gekomen, omdat onze Staten den particulieren handel niet al te veel aan banden wilden leggen, nu Oost- en West-Indië, en een tijdlang ook het noorden van Europa, daarvoor waren gesloten. Door de aanstelling van bezoldigde directeuren werd de Levantsche handel dus slechts aan een bepaald toezicht en door verordeningen aan vaste regels gebonden, zonder het particulier iniatief te veel te schaden.

Aleppo was destijd de voornaamste haven van de Levant, waarbij Constantinopel uit commerciëel oogpunt zelfs ten achter stond.

Alexandrië werd betrekkelijk weinig bezocht, behalve door schepen, die van de Italiaansche havens uit als vrachtvaarders daarheen kwamen. De betrekkingen met Syrië en Anatolië waren dan ook levendiger dan die met Egypte, ofschoon de aanzienlijkste haven van klein Azië, Smyrna, toen niet zulk een groot middelpunt voor den Aziatischen handel was dan in onze dagen. De invoer bestond hoofdzakelijk uit Indische waren, die men langs den grooten omweg via de Kaap de Goede Hoop, Nederland, en van daar terug door de straat van Gibraltar, nog goedkooper kreeg dan langs den directen weg over Perzië. Voorts Hollandsch en Vlaamsch linnen van onderscheidene soort en kwaliteit, garens, visch, verfstoffen, granen, pelzen en andere Scandinavische en Russische producten, zoomede goederen en voortbrengselen uit Frankrijk en de kusten van Italië en Dalmatië, onderweg ingeladen. De uitvoer uit de Levant omvatte de Oostersche voortbrengselen in hun vollen omvang, van koren, tapijtwerk en kemelshaar, tot opium, koffie, paarlen en reukwerken toe.

Door dit alles ontwikkelde zich gedurende de zeventiende eeuw de straatvaart meer en meer. Alleen uit Hoorn voeren tot in het begin der achttiende eeuw jaarlijks van vijftig tot zeventig schepen ter straatvaart, zij het dan ook dat een schip wellicht twee of meermalen de reis deed, zoodat dit getal eigenlijk niet de schepen in letterlijken zin, maar het aantal uitklaringen betreft. En ook al missen wij stellige cijfers over de voordeelen van dezen handel, een blik op de schade, onzen koopvaarders door zeeroovers en, tijdens de verwikkelingen met Frankrijk, door Fransche kaperschepen toegebracht, doet ons zien van hoeveel gewicht de handel op de Levant wel moet geweest zijn. Deze werd voor de jaren 1641 tot 1650 geraamd op $7^1/_2$ millioen gulden; voor 1650 op 2 millioen, 348 duizend gulden; voor 1651 op een millioen, 329 duizend gulden.[1]) Zulke cijfers bewijzen meer dan genoeg van welk een omvang een handel moet geweest zijn, die zulke verliezen kon lijden.

Slap, zeer slap, is onze houding tegen de immer voortdurende zeerooverijen geweest. Mocht de Ruyter ook al een enkele maal de Barbarijsche roofstaten tuchtigen, meestal deden wij het met geschenken af, ook bij de Tursche ambtenaren, die ondanks onze vriendschap met de Porte onze kooplieden op allerlei wijzen wisten te benadeelen. Eigenlijk werden de verdragen met alle Staten der Middellandsche Zee hunnerzijds slecht nagekomen en

1) Otto Pringstein, t. a. p., S. 17.

deden wij telkens opnieuw, om al te groote verwikkelingen te voorkomen, de zaak met geschenken af. Slechts werd, om aan al die rooverijen eenigszins blijvend het hoofd te bieden, telkens opnieuw de tonnenmaat der schepen voor de straatvaart en de Levant vastgesteld, zoomede de bewapening dier koopvaardijschepen zoo verordend, dat zij steeds als oorlogsbodems konden dienst doen, en het varen in admiraalschap onophoudelijk als het beste middel tot verweer door de Staten verplichtend gesteld. [1])

In verband nu met dezen zich over geheel Europa en Azië uitstrekkenden wereldhandel ontwikkelde zich ook de vaart op Engeland en de aan de Noordzee gelegen Duitsche havens, zoomede de rivier- en overlandhandel met Duitschland.

Daar de handel op Engeland telkens leed onder de met dat rijk in de zeventiende eeuw gevoerde oorlogen, zullen wij daaraan een afzonderlijk gedeelte wijden en besluiten dit deel van ons hoofdstuk met enkele mededeelingen over Duitschland.

Was Duitschland's economische positie in de zeventiende eeuw gedurig dalende, toch mag daarom ons handelsverkeer met Duitschland niet gering worden geacht. Mocht de Hanze al sterk achteruit zijn gegaan en eindelijk in 1669 vormelijk worden ontbonden, [2]) voor het verkeer ter zee bleven Hamburg en Bremen belangrijke in- en uitvoerhavens. Emden was van veel minder belang en eigenlijk meer eene Nederlandsche dan eene Duitsche stad; zij stond dan ook geheel onder Nederlandschen invloed en sedert 1602 had de stad eene geregelde bezetting van Staatsche troepen. Toch heeft zelfs deze havenplaats een oogenblik de bezorgdheid der Staten gaande gemaakt, toen daar in 1632 eene Abyssinische Maatschappij werd opgericht, met het doel om handel op Oost-Indië te drijven, welke onderneming echter spoedig door gebrek aan ondersteuning te niet ging.

Wat Hamburg betreft, deze haven bleef de uitvoerhaven voor de granen en het hout, vlas, hennep, ooft en metalen van het Elbe- en Odergebied, zoomede van Silezische linnens, en de

1) Zie de verschillende uitgaven van het „Placaet opte grootte, equipagie, monture, manninge en admiraelschappen der schepen, varende door de Strate van Gibraltar, naer de Middellandtsche Zee, ende op de Levant," 's Graven-Hage, 1652, 1663 en 1667. 4°., genoemd in MEULMAN's Pamfl.-Verz., N°. 3287, 3984 en 4453.

2) Vgl. SCHERER, t. a. p., Dl. II, bladz. 632, 633, en Idem, bladz. 747 en 748.

invoerhaven voor tal van onze producten en koloniale waren, voornamelijk haring en wollen stoffen, specerijen en thee. De vaart van Hamburg op de Nederlanden was een der voornaamste takken van het handelsverkeer dezer stad; zij omvatte in 1625 ongeveer $^1/_3$ van den tonneninhoud en de helft van het aantal te Hamburg thuisbehoorende schepen. In 1642 werd het aantal in- en uitklaringen der tusschen Hamburg en de Nederlanden heen en weer zeilende vaartuigen op 3000 geschat. Een druk beurtverkeer onderhield bovendien sedert 1613 wekelijks een vasten dienst tusschen Hamburg en Amsterdam. [1]) Toch was de wisselhandel met Hamburg nog levendiger dan de goederenhandel. Hamburg, dat vooral in de eerste helft der zeventiende eeuw een druk handelsverkeer met Spanje onderhield, stelde zich bijna op geen andere wijze in het genot der winst daarvan dan door middel van wissels op Nederland. En eveneens kon Hamburg voor zijn handel op Rusland zich slechts van wissels bedienen. [2])

Van uit Bremen vonden de producten van het Wezergebied, voornamelijk hout en bier, hun weg naar de Nederlanden; wij voerden daar wederom onze producten en onze koloniale waren in. Een beurtverkeer tusschen Amsterdam en deze haven, in 1647 ingesteld, had eveneens ten doel een geregeld verkeer tusschen beide havens te bevorderen en was dan ook van groote beteekenis voor onzen handel op Noord-Duitschland.

Verreweg van het grootste gewicht was echter de Rijnvaart, die, van hoe groote beteekenis reeds voorheen, zich vooral uitbreidde na onze vestiging in Oost- en West-Indië en het aanwassen van onze handelsbetrekkingen met de Levant. Hield het grondgebied der Republiek ook al bij Nijmegen en Arnhem op, de grenzen van den Nederlandschen handel reikten veel verder, tot Bazel toe, en sloten zich oostwaarts bij Zwaben en Frankenland, zuidwaarts bij Zwitserland, westwaarts bij den Elzas, de Paltz en Lotharingen aan.

Dit was, nu Duitschland's landhandel door de oorlogen niet alleen, maar ook door onze opkomst als zee- en handelsmogendheid, vervallen was, het natuurlijk gevolg onzer ligging. De Rijnlanden hadden geen betere markt om te koopen en te verkoopen dan Holland. En bij de toeneming van de behoeften dier streken moest

1) Vgl. Blok, t. a. p., Dl. IV, bladz. 365 en 366, wiens bedoeling vermoedelijk met onze opgave overeenkomt, en Lüder, Gesch. des holl. Handels, S. 532.

2) Vgl. Scherer, t. a. p., Dl. II, bladz. 361; Lüder, t. a. p., S. 532.

de Nederlandsche handel zijn voordeel vinden in belangrijke ladingen suiker, koffie, thee, cacao, specerijen, oliën, zijden en wollen stoffen, Spaansche en Fransche wijnen, brandewijn, gedroogde en ingelegde vruchten, visch en tal van andere artikelen. [1])

Alleen de specerijhandel op Duitschland werd op eenige millioenen guldens per jaar geschat. [2]) Geen wonder, dat de Rijnschepen dikwerf een ontzaglijke waarde in hadden en de lading soms een bedrag van 600,000 gulden en meer bedroeg. En daarbij komt dan nog de winst der vrachtvaart, die tot Keulen bijna geheel in handen der Nederlanders was.

Alles bij elkander, rekende men dat niet minder dan 1300 schepen geregeld den Rijn opwaarts bevoeren. [3]) Naar gelang van hun tonneninhoud waren zij verdeeld in drie klassen, nl. van 2000, 1500 en 1000 centenaars lading. Niet minder dan 2788 trekpaarden werden voor den sleepdienst daarvan gebezigd.

Keulen was de belangrijkste stapelplaats voor den Nederlandschen Rijnhandel: de eigen handel, door die plaats als Hanzestad gedreven, had wel is waar opgehouden, maar daarentegen bloeide er de commissie en expeditiehandel. Daar hadden gewoonlijk de overladingen plaats; bijgevolg was die stad de stapelplaats voor alle artikelen, die Rijn af- en opwaarts gevoerd werden.

De geheele zeventiende eeuw door bleef de invoer van natuurproducten uitsluitend in onze handen; onze uitvoer naar Duitschland van fabrieksgoederen verminderde echter gaandeweg weder, deels tengevolge van de ontwikkeling der binnenlandsche nijverheid in Duitschland, deels tengevolge der Fransche invoeren gedurende de laatste helft van dit tijdperk.

De gewichtigste tak van den Rijnhandel was de houthandel. In het Schwarzwald en het Odenwald, aan de oevers van den Moezel en de Saar, zegt Scherer, groeiden — zij het dan ook voor een deel — de masten en kielen der Nederlandsche vloot. Op groote vlotten dreef het hout den Rijn afwaarts. Algemeen werd de waarde van een kubieken voet op een dukaat geschat, zoodat de handel in masten en balken schatten moet hebben bedragen, en bovendien

1) Vgl. DE ROOY, t. a. p., bladz. 510, die LÜDER volgt.

2) Vgl. SCHERER, t. a. p., Dl. II, die ten onrechte beweert, dat alleen de specerijhandel op honderd millioen gulden per jaar werd geschat, waartegenover de meer aanneembare meening van LÜDER staat, die zegt dat de geheele omzet, behalve van hout en wijn, die veel grooter was, jaarlijks meer dan honderd millioen gld. bedroeg.

3) Voor het verdere gedeelte volgen wij SCHERER, t. a. p., Dl. II, bladz. 362—364.

ontvingen wij uit Duitschland nog jaarlijks voor zes à zeven millioen gulden aan timmerhout.

Na het hout was de wijn, zoowel Rijn- als Moezelwijn, het voornaamste artikel. En dat lang niet alleen voor onze eigene consumptie, maar vooral ter doorzending naar het noorden van Europa en Engeland. Tabak kwam uit de Paltz en werd ten onzent met Virginia-tabak vermengd, om dan weder gedeeltelijk naar Duitschland te worden uitgevoerd. De Elzas en Zwaben leverden hennep; de Hundsrück verschafte pot- en weedasch; uit de mijnen aan den Moezel en de Lahn werd ijzer gehaald. Ook aan vruchten en mineralen betrokken wij voor groote sommen uit de Rijnstreken. Op de Frankforter missen sloegen wij de noodige galanteriën en kramerijen in; linnen kwam uit Gulik, Berg en de Westfaalsche districten; uit Luik en Aken werden Maas-afwaarts steenkolen, ijzer, staalwaren en oorlogsmateriaal naar Nederland verzonden.

Geheel die handel nu werd voor het grootste deel in commissie gedreven; alleen hout en wijn werden uit de eerste hand en op de plaats zelve door ons gekocht. De in- en uitvoeren stonden de geheele zeventiende eeuw door ongeveer gelijk, zoodat voor beide volken de handelsbalans gunstig mocht worden genoemd; in de achttiende eeuw echter sloeg volgens Scherer de balans ten nadeele van Duitschland over.

Dat de Rijnhandel wel eens tot verwikkelingen en onaangenaamheden aanleiding gaf, laat zich denken, daar de Rijntollen dikwerf lastig en drukkend voor ons waren. Maar daar ons binnenverkeer met Duitschland te land aan nog grootere belemmeringen onderhevig was, heeft men zich ten onzent nooit bijzonder over de Rijntollen bezwaard gevoeld; het verkeer langs den Rijn leverde ondanks de hooge tollen toch nog genoeg voordeelen op.

Ten slotte dient nog eene enkele bijzonderheid te worden vermeld, en wel, dat ook Engeland niet buiten onze Rijnvaart kon. Toen dan ook in 1667 de vrede van Breda werd gesloten, bevatte het verdrag de bepaling, dat de verordeningen der Acte van Navigatie niet van toepassing zouden zijn op de Duitsche artikelen, die door ons Rijnafwaarts werden gevoerd.

Zoo bezat dan het kleine Nederland, wij hebben het thans gezien, een wijdvertakt net van handelsrelaties over geheel Europa, dat ons tot den eersten handelsstaat der wereld maakte en onzen kooplieden rijke voordeelen aanbracht. Van Oost- en West-, van

Zuid- en Noord-Europa hielden wij de draden van handel en verkeer in handen. Wij waren de groote tusschenmarkt van Europa geworden, de handeldrijvende natie bij uitnemendheid.

De verstandige politiek onzer koopliedenregeering, die Staten en gewesten in evenwicht hield, om de economische voordeelen, die elk hunner ons aanbracht, had daartoe evenzeer het hare bijgedragen als onze gunstige ligging, onze energie en ondernemingsgeest. Maar toch hadden wij dit alles niet kunnen bereiken zonder onze visscherijen en onze koloniën in Oost en West, die eenerzijds tot onze politiek-economische oorlogen met Engeland aanleiding hebben gegeven, maar ons anderzijds van de belangrijkste producten voorzagen voor het grootste deel van dien handel in al zijne vertakkingen.

5. Onze Visscherijen.

Het behoeft wel geen betoog, dat een natie nimmer tot grooten handelsbloei kan geraken, wanneer zij zelve geen koopwaren heeft aan te bieden. Een onvruchtbare landstreek zelfs kan door hare gunstige ligging tijdelijk een stapelplaats worden, maar op den duur den handel toch bezwaarlijk boeien. Vrachtvaart is een voordeelig bedrijf, waaraan Nederland zeer veel verschuldigd is, maar vrachtvaart kan zich alleen uit eigen handel ontwikkelen en heeft daaraan voortdurend behoefte. Zou ons vaderland dus in de zeventiende eeuw het middelpunt van den Europeeschen handel worden, dan moesten ook de verschillende takken van nijverheid tot eenigen bloei geraken, om ons aan uitvoerproducten te helpen. In hooge mate nu werd daarin voorzien door onze zeevisscherijen,[1]) de „hoofdnering en een van de principaelste mijnen der Vereenichde Nederlanden."

Wel is de vischvangst het gewone bedrijf der aan zee wonende volken, maar geen van deze wist gelijk het Nederlandsche aan dit bedrijf zijne plaatselijke beperktheid te ontnemen en er een tak van wereldhandel van te maken.

Reeds in de vorige eeuw waren wij de vischleveranciers voor een groot deel van Europa, maar in de zeventiende eeuw werden wij dit voor alle katholieke landen van dit werelddeel, zoomede voor de verschillende koloniën in Afrika, Azië en Amerika. [2])

1) Vgl. van Rees, t. a. p., Dl. I, bladz. 20, waaraan wij met eene kleine wijziging dezen aanhef ontleenen.

2) Vgl. Scheerer, t. a. p., Dl. II, bladz. 369.

Hoe de visscherij sedert de zestiende eeuw was toegenomen, bewijst ons van Meteren, als hij mededeelt, dat in 1601 alleen uit Holland en Zeeland 1500 buizen ter haringvangst voeren, of viermaal meer dan een halve eeuw te voren. [1])

De haringvangst of groote visscherij nam, we begrijpen het reeds uit die opgave, onder onze visscherijen de voornaamste plaats in.

In hun plakkaat van 19 Juli 1606 verklaren de Staten haar dan ook voor „een van de principaelste mijnen deser landen, waerbij vele duysent huysgezinnen hen gheneeren ende onderhouden; oock veele ende verscheyde hant-wercken, neeringe, vertieringe ende sonderlinghe zeylagie ende navigatie wordt in eere gehouden." Wel duizend zeilen sterk is de vloot, die den eersten Juni van ieder jaar uit het Vlie op de haringvangst uitloopt; niet minder dan twintig duizend visschers zijn er aan boord. „Geen koning op aarde heeft ooit zulk een vloot door zijn onderdanen zien uitrusten," zegt een Engelsch bewonderaar. [2])

Hoeveel menschen zich ten onzent in de zeventiende eeuw wel met de visscherij bezig hielden, valt niet met zekerheid te bepalen. Walter Raleigh deed dienaangaande in 1603 aan Jacobus I eene zeer overdreven opgave. Volgens hem zouden de Nederlanders alleen op de kusten van Groot-Brittannië met 3000 schepen en 50.000 man de visscherij hebben uitgeoefend. Bovendien zouden dan nog 9000 buizen en 150.000 menschen zich met de overige visscherij, de uitrusting der buizen en den handel in visch hebben bezig gehouden.

Daar de schrijver van het „Interest van Holland" deze cijfers had overgenomen, meende Anderson deze „comming from so great an author" als vaststaand en boven alle bedenking te mogen aannemen. [3]) Maar zij werden uit een zoo partijdig oogpunt gegeven en verschillen zoo zeer met andere opgaven uit dien tijd, dat wij ze niet als zoodanig mogen aanvaarden. Aitzema b.v. berekende, dat in Nederland ongeveer 100.000 menschen van de visscherij leefden, en Carleton, de Engelsche gezant in den Haag, hoorde het aantal visschers op 50 000 begrooten.

De globale schatting van dien tijd was echter als volgt:

Voor de vangst van nieuwe haring, die van Pinksteren tot Sint Jan gevangen werd, werden gebruikt 600 schuiten, met 7500 lasten

1) Vgl. VAN METEREN, t. a. p., fol. 437, 438. BLOK, t. a. p., Dl. IV, bladz. 27.
2) Vgl. FRUIN, Verspr. Geschr. Dl. IV, bladz. 257.
3) Vgl. ANDERSON, Origin of commerce, ed. 1787. Tom. II, pag. 218.

inhoud en eene bemanning van 6000 koppen. Voor de vangst van haring, kabeljauw, leng en schelvisch, van Sint Jan tot Sint Nicolaas, 3000 schuiten, met 90000 lasten inhoud en 37500 koppen. Voor de vangst van kabeljauw en schelvisch, van half December tot half April, 600 schuiten, met 7500 lasten inhoud en 4800 koppen. Voor de haring- en bokkingvangst op de Zuiderzee, van Kerstmis tot Mei, 800 schuiten, met 4000 lasten inhoud en 6000 koppen. En voor de zoetwatervisscherij, die voor de helft op onze groote rivieren werd uitgeoefend, 600 schuiten, met 7500 lasten inhoud en 3000 koppen. [1]) In het geheel dus 5600 schuiten, met 116500 lasten inhoud en 57300 koppen.

Het laat zich echter denken, dat de schuiten, die van Pinksteren tot St. Jan op haringvangst voeren, opnieuw zijn medegeteld in het aantal, dat van Sint Jan tot Sint Nicolaas op haringvangst uitging, zoodat het aantal schuiten, ook volgens deze opgave, 5 00 zou beloopen. De bemanning zou dan 51300 koppen geteld hebben, wat met Carletons begrooting vrijwel overeenkomt. Op 40000 mag men volgens Fruin hun aantal stellig begrooten [2]) en, gezien het gemiddeld aantal koppen voor iedere schuit, zou het aantal bodems voor de visscherij dan ongeveer 4000 hebben bedragen.

Hoe dit ook zij, alle berichten stemmen hierin overeen, dat de haringvangst een menigte schepen bezig hield en in aanzienlijke hoeveelheid eene kostbare handelswaar opleverde, die in alle landen van Europa zeer gezocht was. En naast de haringvangst bloeiden ook onze overige visscherijen, terwijl bij dat alles in de zeventiende eeuw ook nog de walvischvangst zijne schatten voor den handel kwam bijdragen.

Zonder overdrijving konden zoowel de benijders als de bewonderaars dezer gewesten dus beweren, dat de visscherij alleen aan het kleine Nederland meer schatten opbracht dan andere volken met de grootste inspanning aan de aarde konden ontwoekeren.

Onze visscherij was door dit alles de moeder van onzen internationalen handel niet alleen, maar ook de grootste steunpilaar voor onze zeevaart en scheepsbouw. De bekwaamste matrozen en zeelieden werden in de school der visscherij gevormd en de convooien tot hare beveiliging waren menigmaal een kweekschool voor de

1) Vgl. Blok, l. l., blz. 27, wiens opgave over de Zuiderzee-visscherij foutief is. Ook de eindcijfers zijn onjuist.

2) Vgl. Fruin, l. l., bladz. 258.

groote zeehelden, die het Nederland der zeventiende eeuw in zoo ruime mate heeft opgeleverd.

Dat de regeering onzer Republiek de visscherij — en daarvan vooral de groote — dan ook in het bijzonder onder hare hoede nam, laat zich denken. Tal van bepalingen werden op het vangen, het zouten en het kaken van den haring gemaakt, die ten doel hadden ons het monopolie van den haringhandel blijvend te verzekeren.

Zoo verbood men in 1620 vóór den 24^{en} Juni te visschen, of haring te vangen tusschen de rotsen van Ierland, Hitland en Noorwegen. Eveneens was het den visschers verboden elkander de vangst te beletten of de netten te bederven. En indien zij niet konden of wilden visschen, moesten zij dadelijk weder onder zeil gaan. De haring, waaraan eenig gebrek was, moest terstond in zee worden geworpen. [1])

Daarnevens kende men allerlei plakkaten en verordeningen op het pakken van den haring. Het toezicht en branden der tonnen was opgedragen aan gezworenen; de afmetingen der duigen en hoepen waren bepaald; de manier van het inzouten en kaken stipt voorgeschreven, en verschillende merken voor de soorten van haring vastgesteld. [2]) Geene buizen of netten, noch eenige voorwerpen, voor de haringvisscherij van nut, mochten aan vreemdelingen worden verkocht en de uitvoer van haringtonnen, want, hoepen, hoephout en garen werd meer dan eens op zware straffen verboden.

Wanneer wij in aanmerking nemen, dat b.v. alleen de Elbestreek jaarlijks 12000 lasten haring van ons betrok en de opbrengst der groote visscherij jaarlijks op millioenen guldens werd begroot, [3]) dan kan men deze zorg der Staten voor de haringvisscherij en den haringhandel zeer goed begrijpen. Maar deze inmenging bereikte op het laatst zulk een hoogte, dat men in een net van belemmerende bepalingen verward raakte, wat het bedrijf niet ten goede kon komen. En de concurrentie deed men er geenzins door te niet.

1) Vgl. DE ROOY, t. a. p., bladz. 516.

2) Vgl. voor dit en hetgeen volgt vooral Mr. A. BEAUJON, Overzicht v. d. Gesch. der Nederl. Zeevisscherijen.

3) SCHERER, l. l., blz. 370, vermeldt dat in den bloeitijd der haringvangst jaarlijks 2000 buizen werden uitgezonden, die gemiddeld met 300.000 lasten haring terugkwamen. Het last op 204 gulden geschat, zou de jaarlijksche opbrengst der haringvisscherij in hare beste jaren ruim zestig millioen gulden hebben bedragen.

Naast de haringvisscherij dient in het bijzonder ook de walvischvangst even te worden besproken. Het was deze visscherij, waarop Huygen van Linschoten in een zijner journalen voor het eerst de aandacht gevestigd had, toen hij mededeelde dat met de walvischvaart goede zaken zouden zijn te maken, zoo men er zich slechts mede bezig wilde houden. De opkomst ervan dagteekent dan ook pas van het begin der zeventiende eeuw.

Volgens het eenigszins verwarde verhaal van Zorgdrager [1]) waren in 1611 in verschillende plaatsen des lands, met name te Amsterdam, Schiedam, Hoorn, Enkhuizen en Middelburg, inschrijvingen geopend om de zoo winstgevende nering der walvischvangst ook in de Nederlanden te vestigen. [2]) Maar op zulk een uitgebreide schaal zou dit bedrijf vooreerst nog niet worden ingericht. Voorloopig vereenigden zich alleen Lambert van Tweenhuysen, Jacques Nicquet, Jacques Mercys en eenige andere Amsterdamsche kooplieden, wier namen alweder eene Zuid-Nederlandsche afkomst verraden, tot eene compagnie, die ten doel had de walvischvangst in de Noordelijke IJszee te beginnen. Dit was de aanvang van de bekende Noordsche Compagnie, waaraan door den bekenden en bekwamen Utrechtschen archivaris, Mr. S. Muller Fz., een zoo uitvoerige studie is gewijd.

De jeugdige, voorloopig nog niet geoctrooieerde vereeniging rustte in 1612 een schip van 140 last uit, bemand met 36 koppen, en zond het onder bevel van Willem van Muyden naar Spitsbergen met patent van graaf Maurits „om aldaer walrussen te bekomen, ofte anders haer profijt te soecken." Deze tocht mislukte zoo goed als geheel. De Engelschen, die toen reeds elke onderneming ter zee, waar en door wien ook ondernomen, aanmerkten en bejegenden als een inbreuk op een denkbeeldig privilegie hunner natie, waren op de kusten van Spitsbergen, destijds de eenige plek in de Poolzee, waar men walvisschen ving, ons voor geweest en beletten ons de vangst rond het eiland. [3])

Het volgend jaar vertrokken meer Nederlandsche schepen naar Spitsbergen; zij werden nu door zeven schepen der Engelsche Moscovische Compagnie aangevallen, gedeeltelijk verdreven en beroofd. Slechts een der schepen, door een Zaandamsche reederij uitgerust, ontkwam zonder schade.

1) Vgl. Zorgdrager, Groenlandsche visscherij, bladz. 207.

2) Vgl. voor dit en hetgeen volgt vooral het uitnemende boek van Mr. S. Muller Fz., De Gesch. der Noordsche Compagnie.

3) Vgl. Beaujon, t. a. p., bladz. 106.

Maar, ook al had de Moscovische Compagnie ons door deze daad den oorlog verklaard, wij waren daarom nog geenzins van plan ons van deze visscherij te laten afhouden. De onderscheidene reeders vereenigden zich nu tot eene bepaalde Compagnie, de Noordsche Compagnie geheeten, en verzochten den 27 Januari 1614 bij request aan de Staten Generaal octrooi en consent, „omme voor den tijdt van thien eerstkomende jaren alleene te mogen handelen van Nova Sembla tot Fretum Davidis toe, daer onder begrepen Spitsbergen, Beeren-eylant, Groenlandt ende de andere eylanden, die onder de voorsz. limiten souden mogen gevonden worden."

Het gevraagde octrooi werd voorloopig voor drie jaren verleend. Het doel was natuurlijk door onderlinge samenwerking de concurrentie te vernietigen en dan door regeling van productie en prijzen de markt der aangevoerde artikelen te beheerschen. Daarbij werd zorg gedragen voor het behoud van de zelfstandigheid der contractanten, zoowel in het beheer als in de techniek van den handel, terwijl de winstverdeeling plaats had volgens de kapitaalkracht der bij de compagnie geïnteresseerde firma's. Weldra bouwde zij op Spitsbergen eigen „loges" voor de traankokerij, waarbij de visschers en andere zeelieden in het goede seizoen hunne tenten en hutten opsloegen, zoodat er zelfs een dorp „Smeerenburg" ontstond, dat echter telkens verlaten werd. En de compagnie wist hare belangen weldra zoo op den voorgrond te plaatsen, dat de Staten jaarlijks eenige oorlogsbodems beschikbaar stelden tot bescherming dezer visscherij, tevens een belangrijken handelstak, waarvoor het walrussenivoor, het spek der walvisschen, walrussen en robben, de robbenvellen, het traan en de baleinen belangrijke ruilwaren opleverden. [1])

In den aanvang ging deze visscherij bijzonder goed en de deelnemers beleefden gulden dagen, maar later gebeurde het dikwijls dat de schepen met een slechte vangst of onverrichter zake terugkeerden, zoodat de Compagnie, wier octrooi in 1617 vernieuwd was, en die in 1622 met de kleinere Zeeuwsche Compagnie was vereenigd en in 1636 een in Friesland opgerichte concurreerende compagnie in zich opnam, omstreeks 1640 een zoo kwijnend bestaan leidde, dat het octrooi niet meer werd verlengd. Daarop volgde in 1645 de vrijverklaring der walvischvangst, en dat met uitstekend gevolg! De ijsvisscherij leverde sedert door grootere bezuiniging in administratie en uitrusting ruime winsten; het getal schepen nam

1) Vgl. Blok, l. l., bladz. 20.

verbazend toe, en op het einde van het door ons aangegeven tijdperk was het getal der Nederlandsche walvischvaarders vijftienvoudig verdubbeld.

Geen wonder, dat de Noordsche Compagnie voortaan een afschrikwekkend voorbeeld was, dat overal werd aangehaald, waar het gold de nadeelen van monopolie en bescherming overtuigend te bewijzen. Niet het monopolie, maar de vrije mededinging had ook dezen bestaanstak tot bloei gebracht.

Toch bleven zoowel de Staten Generaal als de Staten van Holland ook na den val der compagnie door allerlei maatregelen en voorschriften de walvischvangst beschermen.

Zoo bleef de deelneming aan buitenlandsche maatschappijen streng verboden en was het uitrusten van andere dan Nederlandsche schepen, zoomede de verkoop van netten, vischwant en alles, wat daarmede samenhing, aan buitenlanders niet geoorloofd. Nergens anders dan hier mochten ook de walvischvaarders hunne ladingen binnenbrengen; geen visschers of matrozen mochten zich in dienst van vreemden begeven. De voornaamste bepaling, die tot den bloei der walvischvaart wel het meest heeft bijgedragen, was die van 1675, waarbij het spek, de walvischbaarden en de traan voortaan vrij van rechten mochten worden ingevoerd. De gevolgen daarvan behooren echter in het volgend gedeelte thuis.

Dat ook de overige visscherijen, o. a. de kabeljauwvangst, groote voordeelen opleverden, zal na al het aangevoerde geen betoog behoeven. En dat behalve over de visscherij in het hooge noorden ook over de haringvangst met Engeland verwikkelingen ontstonden, zullen wij straks nader kunnen zien.

6. De Oost-Indische Compagnie.

Waer dat men sich al keerd of wend
 End' waer men loopt of staet;
Waer dat men reyst, of rost, of rend,
 En waer men henen gaet,
Daer vint men, 't sy oock op wat ree,
 D'Hollander end' de Zeeuw;
Sy loopen door de woeste zee,
 Als door het bosch de leeuw.

In koud' en heete landen al,
Gelegen Zuyd' of Noord',
Of Oost, of West, op berg en dal,
Men van haer spreecken hoord.
Sy krygen menig schip en boot
Uyt 't Indiaensche ryck,
Daer syn geen volcken, oock hoe groot,
In veelen haers gelyck.

Zoo bezong onze vermaarde Valerius, de componist van verscheidene oud-Hollandsche toonzettingen, die ook nu nog gewaardeerd en gezongen worden, de „Scipvaert" van het kloeke Holland en Zeeland zijner dagen en de onversaagde zeereizen van zijne allesdurvende tijdgenooten tot zelfs naar het verre Insulinde.

En waarlijk, ook al was de onderneming der Nederlanders, om naar het verre Insulinde te stevenen, niet zoo moeilijk als zij vroeger werd voorgesteld, onze vestiging in Indië was niettemin een gebeurtenis van zoo groote beteekenis, dat zij op tijdgenoot en nageslacht immer een bekorenden invloed heeft uitgeoefend.

Economisch was deze vestiging evenals die in Amerika bovendien van zeer groote waarde. Want indien wij de Spaansche en Portugeesche koloniën in Oost- en West-Indië niet veroverd hadden, zouden onze handel en zeevaart slechts die der Hanze hebben overtroffen; onze commerciëele betrekkingen zich uitsluitend, en dat op veel kleiner schaal, tot Europa beperkt hebben, en wij in het gunstigste geval de tusschenhandelaars van het noord-oosten en zuid-westen van Europa gebleven zijn. [1])

In het gunstigste geval, men lette daar wel op. Immers, wanneer wij ons niet met kracht op den Indischen handel hadden geworpen en een der concurreerende Staten, voornamelijk Engeland, zich daarvan had meester gemaakt, was het zelfs te vreezen geweest, dat wij voor Noord- en Midden-Europa niet meer de algemeene markt en stapelplaats der Oostersche producten waren gebleven, en onzen wijdvertakten tusschenhandel met andere natiën hadden moeten deelen. [2])

Niet wij, maar de Engelschen toch waren na de Portugeezen de eersten, die de Indische wateren doorkruisten. Drake en Cavendish hadden reeds jaren terug met hunne kaperschepen de Indische

1) Vgl. Scherer, t. a. p., Dl. II, bladz. 296.
2) Vgl. De Stoppelaar, t. a. p., blz. 30.

zeeën bevaren, van de Molukken af tot de Kaap de Goede Hoop toe. Drake had zelfs al in 1580 van de Molukken eene groote hoeveelheid specerijen medegebracht, waardoor ook in Engeland het verlangen naar scheepvaart en handel op Indië was opgewekt.

In 1591 hadden daarop eenige Londensche kooplieden onder Raymond en Lancaster drie schepen uitgezonden, om in Indië handelsbetrekkingen aan te knoopen. Maar deze zending had een onvoldoend succes gehad en een daarop gevolgde tocht in 1596 mislukte geheel.

Was uit dit alles reeds te voorzien, dat wij aan de Engelschen geduchte mededingers zouden krijgen, die slechts met moeite door ons uit de vaart zouden kunnen worden gehouden, aan de andere zijde was door hen een voorbeeld gegeven, dat wij konden navolgen. Geen wonder alzoo, dat wij beproefden, wat reeds door de Engelschen was volbracht.

Bovendien, wij hadden te kiezen tusschen de vaart op Indië of het verlies van een onzer voordeeligste takken van handel, dien in de Oostersche producten, welke tot nu toe door onze tusschenkomst van uit Lissabon over een groot deel van Europa waren verspreid.

Bekend is het, dat wij niet dadelijk den tocht om de Kaap de Goede Hoop hebben aangedurfd. Wel had van Linschoten, gelijk reeds werd vermeld, ons het verval van het Spaansche en Portugeesche zeewezen in duidelijke bewoordingen aangetoond, maar de vrees voor de overmacht van onzen nog altijd niet gering te schatten vijand behield eenigen tijd de overhand.

Ofschoon de Engelschen sinds 1553 te vergeefs beproefd hadden om in noordoostelijke richting door de IJszee Indië te bereiken, waarom deze tochten sedert 1580 dan ook waren opgegeven, waagden wij deze poging opnieuw in de hoop op beteren uitslag. Maar de expeditiën van 1594 en 1595 mislukten evenals de laatste en meest beroemde tocht van 1596, ook al bleef de heldenmoed en de opoffering onzer koene zeelieden, waaronder vooral Willem Barendsz uitblonk, niet geheel zonder resultaat. [1])

Nieuwe ontdekkingen waren het gevolg, en bovendien waren deze tochten de aanleiding tot onze later zoo bloeiende walvischvaart.

Met dat al gaf men den moed niet op. Wat langs den noorde-

1) Men leze daarover Mr. S. Muller Fzn., De Reizen der Nederlanders naar de Noordpool.

lijken weg onbereikbaar bleek, zou om de Zuid moeten gelukken.

Die weg was geen geheim. Ieder, die zich de moeite wilde getroosten de talrijke coursen en derouten, door de Portugeesche schippers in het licht gegeven, te bestudeeren, kon dien leeren kennen. Linschoten had er een aantal verzameld, die achter zijn „Itinerario, voyage ofte schipvaert naer Oost- of Portugaelsch Indiën; reysghoschrift van de navigatiën der Portugaloysen in Orienten", in 1596 uitgegeven, zijn afgedrukt. De verschillende afstanden, de lengten en breedten der hoofdpunten, de richting van stroom en wind, de gevaren der reis en de middelen om die te ontgaan, waren daaruit voldoende te leeren. [1])

Bovendien ontbrak het niet aan Nederlanders, die vóór Houtman, de leider van den eersten tocht, op de kantoren te Lissabon de gebruiken van den overzeeschen handel hadden afgezien, ja, zelfs niet aan mannen, die op Portugeesche schepen de reis naar Indië hadden medegemaakt, en dus bij ondervinding kenden, wat Houtman maar van hooren zeggen had.

Ons volk gloeide in die dagen van ondernemingsdrift, van zucht naar avonturen. Er was in Nederland meer dan een man gelijk aan Jan Huygen Linschoten, die ons in zijn reisverhaal mededeelt: „Van mijner jeugd af geneigd tot het lezen van vreemde dingen van landen en geschiedenissen, waarin ik een bijzonder welbehagen en vermaak had, met groote opwekking van begeerten om vreemde en onbekende landen te zien en avonturen te zoeken; om zoo eenigszins mijn lust te voldoen, heb ik besloten mij eenigen tijd uit het vaderland en den omgang met vrienden en magen, hoewel het mij zwaar viel, te verwijderen." En hij ging, pas zeventien jaar oud, naar Spanje, naar Lissabon, naar Goa zelfs, om aan zijn reis- en weetlust voldoening te geven. Dertien jaren later kwam hij na een vijfjarig verblijf in Indië wederom thuis, met een schat van aanteekeningen over alles wat hij gezien had en waaruit hij nu zijn merkwaardig boek samenstelde, het eerste boek, dat den Nederlanders in hun eigen taal te lezen gaf welke zaken de Portugees in Indië deed en wat de Hollander, zoo hij moed had, er kon doen.

Niets, zegt Fruin, wat ons bij het lezen van zijn reisbeschrijving meer verrast dan de mededeeling, dat hij overal een menigte Duitschers en Nederlanders aantreft. Zij vormen te Goa een afzonderlijken kring, door de Portugeezen met minachting aangezien,

1) Vgl. voor dit en hetgeen volgt Fruin, Tien jaren, bladz. 210 en v.v.

maar toch geduld. Een Nederlander, met wien hij bekend raakte, had China en Japan bezocht; een ander, wiens merkwaardigen levensloop hij uitvoerig verhaalt, was als jongen naar zijn oom te Venetië en door dezen verder naar Aleppo gezonden, om den handel in edele gesteenten grondig te leeren. Maar in plaats van toen terug te keeren, was hij te Ormus en Goa zijn fortuin gaan zoeken. Een derde, een Antwerpenaar, dien hij te Lissabon had leeren kennen, vindt hij op zijn thuisreis onverwachts te Sint Helena terug als facteur aan boord van het schip, dat de jaarlijksche lading peper van Malakka naar Portugal overbracht, terwijl hij zelf als facteur van de peper van Goa terugkeerde. Een bewijs dus, dat zelfs in posten van vertrouwen Nederlanders werden gebruikt.

Maar ook in minderen rang, als busschieters en trompetters aan boord der schepen en in de Indische bezittingen, dienden, naar Linschoten ons verzekert, meestal Duitschers en Nederlanders. En zoo wordt het waarschijnlijk, wat onze geschiedschrijver van Reyd beweert, dat Philips zelf, naijverig op de zeemacht, waarin het veroverde Portugal zijn rijk overtrof, liever Nederlanders dan Portugeezen als bootsvolk op de Indische vloten liet aannemen.

Wij hebben ons dus waarlijk niet te verwonderen, dat de Nederlanders den wedstrijd gingen wagen; het moet eerder onze verbazing wekken, dat zij dien zoo lang ontweken. Maar eindelijk pakten eenige ondernemende Amsterdamsche kooplieden, waaronder Hendrik Hudde, Reynier Pauw, Jan Poppen en Dirck van Os, de zaak aan en richtten eene „Maatschappij van Verre" op, voor wier rekening terstond vier schepen, de Hollandia, de Mauritius, de Amsterdammer en het Duifken, werden uitgerust.

Op den 2en April 1595 lag deze kleine vloot op de reede van Texel reisvaardig, om nog dien zelfden dag „in den naeme des Heere" zee te kiezen. Onder de opvarenden, in het geheel 249 koppen, vinden wij Frederik en Cornelis de Houtman, aan welken laatste de handelsbelangen waren toevertrouwd, terwijl Jan Jansz. Molenaar als admiraal fungeerde. Opperste piloot was Pieter Dircksz. Keyzer.

Het puik der Hollandsche zeelui was op deze schepen nu juist niet aanwezig en, wanneer het om de eer van het land te doen was geweest, had eene andere wijze van bemanning aanbeveling verdiend. Woeste avonturiers en zoontjes van rijke kooplieden, die de ouders liever wilden loodsen, vormden het gros. „Het waren broodtdronckene kinders, die d'ouders op dese reyse gestuert hadden

om ghetemd te worden ofte uyt te blyven", zegt een tijdgenoot. Maar het gold nu eenmaal eene particuliere handelsonderneming, waaraan ook de kaper-idée niet geheel en al vreemd was; de „Maatschappij van Verre" monsterde eenvoudig ieder, die zich aanbood.

Lang heeft deze eerste reis geduurd. Eerst op 7 October wierpen de schepen in de baai van St. Augustijn aan de zuidwestkust van Madagaskar het anker uit, na de gevreesde Kaap gelukkig te zijn gepasseerd.

Maar op de vloot zelve had men met allerlei tegenspoeden te kampen gehad. Er waren tal van zieken aan boord en men had groot gebrek aan drinkwater. Op een klein eilandje bij de baai werden zelfs zooveel dooden aan den schoot der aarde toevertrouwd, dat men het den naam van Hollandsch kerkhof gaf. En onder hen, die gespaard waren gebleven, waren er nauwelijks twintig in staat om op hun beenen te staan. Geen wonder dat de vreugde der bemanning groot was, dat men eindelijk weder eens vasten grond onder de voeten kon hebben.

Met de inboorlingen hadden de onzen niet veel op. „Ze syn cleyn van persoon en leelijck van gesichte" en zien er ongeveer uit „gelijck een dieft die door het lange hanghen verdroocht is." Maar het land is goed; overvloed van water is er, en alles blijkt even goedkoop. Een broodmes of iets dergelijks wordt zelfs voor een os of een schaap ingeruild; er zijn dus goede zaken voor vivres te doen.

Twee maanden blijft de vloot in de baai voor anker liggen; dan zeilt ze verder, daar de inboorlingen den Hollanders niet meer willen verkoopen, om reden, schrijft van der Does, „dat wij sulck een heyligh leven onder hen aenrighten." Maar in Januari 1596 is ze nog pas aan de noordkust van Madagaskar, waar de bemanning met een dorpshoofd uit ossenhorens broederschap drinkt. Eindelijk wordt weder voor goed zee gekozen en de reis voortgezet. Men schrijft al Mei en nog is er geen land in het zicht. Tot overmaat van ramp worden de schepen door een vliegenden storm overvallen, die de stuurlui „met haer besteck aen landt doet staen." Ook het drinkwater raakt weder op en de levensmiddelen minderen sterk. Aan het getwist en krakeel komt geen einde; allen murmereeren over de ontberingen, over de ziekten, kortom over alles.

Eindelijk, op den 5^{en} Juni, schijnt er uitkomst te komen; men bereikt het eiland Eugano, tegenover Sumatra's zuidwestkust, en

zendt terstond eenige schepelingen naar den wal, om voor de zieken en gezonden het noodige in te slaan. Maar de inboorlingen nemen tegenover de blanken zulk een dreigende houding aan, dat de onzen in allerijl naar boord terugkeeren.

Men zocht een goed heenkomen en bereikte den vasten wal van Sumatra, waar gelukkig overvloed van water en vruchten was. Wat echter meer zegt, men trof daar een Maleier aan, die aanbood om de kleine vloot voor een ronde som naar Bantam, „de principaelste coopstadt geleghen op het eylandt Java-Mayoor" te loodsen, welk aanbod gretig werd aanvaard. Er nu werpen eindelijk de Nederlandsche vaartuigen in den avond van 23 Juni 1597, dus na een reis van een jaar en drie maanden, onder het eiland Pandjang, vlak bij de schoone baai van Bantam, het anker uit. [1])

Maar het tijdstip van onze aankomst was niet gelukkig. De oogst van dat jaar was reeds grootendeels verscheept, zoodat hier bijna geen zaken waren te doen. Bovendien waarschuwde de regent Cornelis Houtman tegen de Portugeezen als „menschen soo dobbel, dat men nimmermeer haer harte en conde kennen." Wel ontvingen de onzen verlof om aan den wal een zoogenaamde loge of verkoophuis op te richten en daarin hunne handelswaren uit te stallen, ja, ontbrak het zelfs niet aan koopers, maar de in ruil aangeboden peper bleef uit. Nu begint Houtman te dreigen, waarop de regent eenvoudig alle aan den wal vertoevende Hollanders ter plaatse laat brengen „waer men gewoonlijck was de misdadighe te executeren om ter doot gebracht te worden." Maar, hoewel Houtman begint met zijn twee halve kanonnen de stad te bombardeeren, brengt men de Hollanders niet ter dood. De rechters konden het over de wijze van straf niet eens worden. De een wilde, volgens de mededeeling van Van der Does, de gevangen Nederlanders „in staken gheset hebben; d'ander laten doorloopen hebben van een stuk gheschuts, ende de derde ghepoigjaerdeert." Het slot was, dat men de onzen gevangen hield, zonder hun verder leed te doen.

Maar, wat treuriger is, ze moeten aan hun lot worden overgelaten. Want men heeft gebrek aan water en na het zeegevecht met de inboorlingen, dat op de reede plaats gehad had, wilden de Bantammers ons niets meer leveren.

Op den 13^{en} September, den sterfdag van den verdienstelijken

1) Met opzet zijn wij over dezen eersten tocht eenigszins uitvoerig. Wie er nog meer van weten wil, leze eens R. van Eck's Luctor et Emergo, waaraan ook wij een en ander ontleenen.

opperpiloot Keyzer, verliet men de reede, om den 2en October weder met gevulde watervaten terug te keeren. De achtergelaten broeders bleken nog in leven te zijn en werden na eenige onderhandeling den elfden October door den regent van Bantam in vrijheid gesteld. Maar de handel bleef wederom uit en na nieuwe wederzijdsche vijandelijkheden waren wij gedwongen te vertrekken. Men bezocht nu Jakatra, waar men vriendelijk werd ontvangen, en sukkelde verder Java's noordkust langs tot aan Sidajoe, waar wij opnieuw een aanval der Javanen hadden te verduren. En ook op Madura ging het niet beter, zoodat de onzen ten slotte besloten maar niet naar de Molukken te stevenen, doch de thuisreis te aanvaarden.

De Amsterdam, die niet zeewaardig meer was, werd aan de vlammen prijs gegeven, en de terugreis naar het vaderland op 11 Januari 1597 ondernomen.

Met een verlies van meer dan hondervijftig man keerde de vloot eindelijk na een reis van bijna twee en een half jaar den 14en Augustus 1597 op de reede van Texel terug. Zij bracht zelfs geen voldoende lading mede om de kosten van uitrusting te kunnen dekken. De medegebrachte lading van specerijen was niet meer dan middelmatig, ofschoon toch rijker dan er ooit een te Amsterdam was binnengevallen. Maar de Amsterdamsche compagnie was niettemin tevreden over de reis, omdat de machteloosheid der Portugeezen, om ons den handel op Indië te beletten, nu gebleken was.

Toen de schepen op de rêe kwamen, werden dan ook de klokken geluid en was er groote vreugde, die men op allerlei wijzen toonde. Want Indië lag voor den Hollandschen ondernemingsgeest open; een nieuwe bron van welvaart begon te vloeien. Terstond besloot de compagnie met een vloot van acht schepen een tweede tocht te ondernemen, wel een bewijs, dat de uitkomst der eerste reis de hoop op beter niet had benomen [1])

Om in de rijke winsten, die men van de nieuwe vaart algemeen verwachtte, te kunnen deelen, verrezen er binnenkort naast de eerste compagnie een aantal andere, drie te Amsterdam, twee te Rotterdam, twee in Zeeland en een te Delft.

In 1598 liepen reeds voor rekening van drie dezer maatschappijen acht en twintig groote Oost-Indievaarders uit en het liet zich aanzien, dat het daarbij niet zou blijven.

Nog was dan ook het jaar 1601 niet ten einde, of reeds waren

1) Vgl. Fruin, Tien jaren, bladz. 222.

vijftien vloten, te zamen vijf-en-zestig schepen tellende, uit de Vereenigde Gewesten naar Indië gestevend en vandaar met rijke ladingen teruggekeerd. [1]) Niet alleen waren toen reeds voordeelige handelstractaten met verscheidene inlandsche vorsten gesloten, maar ook de Portugeezen reeds van vele plaatsen verdreven en hunne sterkten door de Nederlanders bezet of geslecht.

Zoo werd inderdaad bewaarheid, wat de Fransche gezant De Buzanval in 1599 aan zijne regeering voorspelde, dat de schatten van het Oosten, in plaats van naar Portugal te gaan, weldra den koers naar de Nederlanden zouden nemen.

Toch vertoonden zich reeds teekenen van bedenkelijken aard.

De verschillende compagniën toch concurreerden tegen elkander op een verschrikkelijke manier. Zij zeilden, volgens eene uitdrukking dier dagen, elkander de schoenen van de voeten en het geld uit den buidel. Wel hadden de Staten-Generaal, om dit te voorkomen, reeds in 1598 de verschillende compagniën vermaand om „haer saecken wyselyck te willen beleyden ende sorge te dragen dat nae de geleghentheyt, die zy sullen bevinden onder de vyandt ende onder hen selve, zy malcanderen op te voyage ende doende hare trafique bejegenen in alle goede vruntschap, eenicheyt ende correspondentie, ende alle mogelycke assistentie ende behulp te bewysen,... sonder d'een den anderen de traffique te verhinderen oft de goeden te verdieren," maar het had weinig gebaat.

De kooplieden toch, naijverig op elkander en op de grootst mogelijke winst bedacht, kenden geen vuriger wensch dan de met groote kosten uitgeruste schepen met rijke lading te zien binnenvallen. En de schippers, naar den wensch der reeders handelend, offerden niet zelden de toekomst aan de winst van het oogenblik op. De stoutmoedige Wolfert Harmensz b.v., die niet schroomde om op 25 Dec. 1601 met drie schepen en twee jachten eene Spaansch-Portugeesche vloot van acht galjoenen en twee-en-twintig galeien voor Bantam aan te tasten, en haar dwong met verlies af te deinzen en het ruime sop te kiezen, liet een half jaar later de om hulp smeekende Amboineezen, die hem groote voorrechten aanboden, aan de wraakzucht der Portugeezen over, omdat hij zijne schepen, met kostbare specerijen geladen, niet aan het vijandelijk vuur wilde blootstellen. Want zijne reeders hadden er geen

1) Vgl. Van Rees, t. a. p. Dl. II, bladz. 8; De Jonge, De opkomst van het Nederl. gezag in Oost-Indië, Dl. II, bladz. 279. In hoofdzaak ontleenen wij aan beide werken een groot gedeelte van ons overzicht en achten ons door deze mededeeling van gedurige verwijzing ontheven.

onmiddellijk belang bij, dat Amboina voor den Nederlandschen handel open bleef, of dat aan andere Nederlandsche schepen eveneens een rijke lading bezorgd werd. Integendeel, iedere compagnie trachtte dit met betrekking tot de met haar concurreerende compagnie te voorkomen.

Zoo werd Steven van der Hagen, die in 1599 met eene vloot van drie schepen voor rekening eener Amsterdamsche compagnie naar Indië vertrok, er met nadruk op gewezen „dat men altyd in gedachtenis hebben sou, dat de Zeeuwen ons werk viant syn, en dat sy derhalve niet ligtelyk vertrout en werden." En twee jaren later schreven de bewindhebbers der vereenigde Amsterdamsche compagniën aan de admiralen hunner vloten in Oost-Indië: „Het is u beter dan ons bekend, wat nadeel en verlies het ons wezen zou by aldien de Zeelandsche vlote by ul. arriveerde eer onze schepen geladen waren. Daarom koopt, koopt zoo haest als doenlijk is, en het gecogte, laadt het voort in uwe schepen; wij nemen alles wat er van specerijen gereed te bekomen is, en zoo gyl. door gebrek van gereede speceryen voorcoop deedet, maakt ul. conditiën en contract zoo vast als doenlyk is, en soo haest er eenig gecocht goed by u aenkomt, laadt het in uwe schepen. Gylieden moet zorg dragen, dat onze vloet door de aenkomst van de Zeeuwsche niet de minste schade lyde. Wy hebben met henlieden in het minste geen contract ofte accoord wegens de negotie."

De gevolgen van dit alles bleven natuurlijk niet uit. De scherpe mededinging tusschen de ondernemers, die tegen elken prijs ten spoedigste in Indië lading zochten te bekomen, deed den prijs der specerijen in Indië buitengewoon stijgen, terwijl de groote en voortdurende aanvoer op de Hollandsche markten hier den prijs drukte. In 1601 werd dan ook in een memorie aan de Staten Generaal opgemerkt, dat de vaart op Oost-Indië „eerlange geheel infructueux en bedorven sal worden, tensy dat daerinne promptelyck wordt voorsien."

Dit nu is, na veel bezwaren te hebben overwonnen, ten slotte geschied. [1]) Oldenbarneveldt vooral heeft het helder ingezien, dat groote resultaten niet door kleine middelen kunnen worden bereikt, en met kracht geijverd voor de samensmelting der verschillende maatschappijen tot één groote Oost-Indische Compagnie,

1) Behalve de reeds genoemde werken raadplege men hierover v. d. Chys, Gesch. van de stichting der O. I. Comp.; Pompe, Gesch. der Nederl. Overzeesche Bezittingen, en Muller, De Gouden Eeuw.

die eindelijk op 20 Maart 1602 met een octrooi voor een-en-twintig jaren werd opgericht.

Dat de organisatie van dit handelslichaam in overeenstemming met den toestand in de Nederlanden was, kan ons niet verwonderen. De onderneming was een algemeen Nederlandsche, hoewel Holland — en in het bijzonder Amsterdam — er meer deel aan had dan eenige andere provincie of stad. Maar het octrooi werd toch door de Staten-Generaal verleend, de hoogste autoriteit tegenover het buitenland en tevens de voor alle Nederlanders geldende Hooge Overheid. Het verleende aan de Compagnie voor den in het octrooi bepaalden tijd niet alleen het uitsluitend recht op de vaart en den handel op Indië, hetzij langs de straat van Magellaan of rond de Kaap de Goede Hoop, maar ook de souvereiniteitsrechten binnen het bepaalde handelsgebied.

De Compagnie werd dus in Indië voor het moederland de eenige vertegenwoordigster der Staten-Generaal en was daar bevoegd tot het sluiten van overeenkomsten met vorsten of andere regeeringen, het bouwen van sterkten, het leggen van garnizoenen, het aanstellen en ontslaan van militaire, burgerlijke en rechterlijke ambtenaren, kortom tot alles, waartoe een Souverein in staat is. Zij voerde de vlag van de Staten-Generaal; hare officieren en ambtenaren zwoeren haar en de Staten-Generaal trouw. Want het voorschrift, dat de bevelhebbers der terugkeerende vloten aan de Generale Staten van hunne verrichtingen een rapport moesten overleggen, was slechts een vorm; er is althans nooit de hand aan gehouden. Alleen bij de instelling van het ambt van gouverneur-generaal, hetwelk 29 November 1609 plaats had, hebben de Staten hun gezag rechtstreeks laten gelden en ten duidelijkste getoond, dat zij zich beschouwden als de Souverein van de Compagnie en van alles wat aan de Compagnie onderdanig was.[1])

Het gezag der Oost-Indische Compagnie was dus een gedelegeerd gezag; zij zelve was de gevolmachtigde van de Staten-Generaal, die haar overigens volle vrijheid liet, zoolang het octrooi gold. Werd dit vernietigd, dan kwam alles rechtstreeks onder de Staten-Generaal te staan.

Reeds nu was zij verplicht om de tien jaren, te rekenen van af het jaar 1603, rekening en verantwoording aan de Staten-Generaal te doen; van de in 1602 uitgezonden vloot moest afzonderlijk rekening worden gedaan. Maar deze bepalingen zijn zoo slecht nagekomen, dat verscheidene strijdschriften en blauwboekjes

1) Vgl. Muller, De Gouden Eeuw, Dl. I, bladz. 324—326.

over de nalatigheid der Compagnie het licht zagen, vooral in 1623.

De Compagnie was verdeeld in vier kamers, [1]) die, naar gelang van het kapitaal, dat zij vertegenwoordigden, aandeel hadden in het beheer, in de lasten en de winsten. Amsterdam had in deze onderneming wederom het leeuwenaandeel; zij had 37 ton gouds, meer dan de helft van het bedrijfskapitaal, bijeengebracht. Zeeland bracht ruim 13 ton aan; Enkhuizen, dat met Hoorn de Kamer van West-Friesland vormde, bracht bijna $5^1/_2$ en Hoorn ruim $2^1/_2$ ton gouds bij. Delft, dat met Rotterdam de Kamer van de Maas vormde, legde ruim $4^1/_2$ ton, Rotterdam daarentegen slechts 175,000 gulden in [2]).

Dientengevolge moest Amsterdam ook de helft der uitrusting van elke vloot dragen; Zeeland een vierde; de beide Maassteden en de twee West-Friesche ieder te zamen een achtste. De aandeelhouders uit andere gewesten werden over de verschillende Kamers naar hun provinciën verdeeld; de meesten werden bij de Amsterdamsche Kamer ingedeeld.

Amsterdam, de grootste koopstad der Republiek, had dus het voornaamste aandeel en de meeste zeggingskracht in deze onderneming. Vandaar dat het niet alleen twintig bewindhebbers had tegen Zeeland twaalf, terwijl de overige Kamers er slechts zeven hadden, maar in de Kamer van Zeventien, het hoofdbestuur der Compagnie, stelden Amsterdam's bewindhebbers acht leden, terwijl Zeeland er vier en de andere colleges er ieder maar een benoemden; het zeventiende lid werd bij beurten door elke Kamer, met uitsluiting van die van Amsterdam, gekozen. Wat echter de stelling van Amsterdam met betrekking tot de Compagnie vooral machtig maakte, was de in de Staten van Holland nog kort vóór de vaststelling van het octrooi doorgedreven bepaling, dat de keus der bewindhebbers zou worden overgelaten aan de burgemeesters der stad, waar de Kamer gevestigd was, zoodat de in het octrooi opgenomen bepaling omtrent hunne benoeming door de Staten van het betrokken gewest uit eene nominatie, door de overige

1) Het aantal kamers wordt in de onderscheidene werken verschillend opgegeven, n.l. 4, 5 en 6, hetgeen oogenschijnlijk eene tegenstrijdigheid is. Kamers, die zitting hielden, waren er officiëel vier; daarbij kwam de Kamer van Zeventien, wat het getal tot vijf opvoert. Beschouwt men echter de vereenigde Kamers van Hoorn en Enkhuizen en Delft en Rotterdam als afzonderlijke Kamers, dan worden het er zes; zeven, wanneer men de Kamer van Zeventien daarbij telt.

2) Zie de juiste cijfers bij Luzac, Holland's Rijkdom, Dl. I, bladz. 256.

bewindhebbers gepresenteerd, slechts voor Zeeland gold [1]).

Niet zoodra was de Compagnie opgericht, of men toog met vernieuwden ijver en ondernemingsgeest aan het werk. De eerste vloot, bestaande uit veertien schepen, werd nog in 1602 onder Wybrand van Waerwyck door haar uitgezonden en in 1603 door een tweede vloot van dertien schepen, [2]) onder Steven van der Hagen, gevolgd. In 1605 werd Cornelis Matelief met twaalf schepen en in 1606 Van Caerden met acht schepen naar Indië gezonden, terwijl in 1607 een vloot onder Verhoeven uitliep.

Het kan natuurlijk ons doel niet zijn al die tochten hier te memoreeren: nog minder om de Compagnie in hare lotgevallen te volgen. [3]) Wij hebben slechts te doen met de Compagnie als handelslichaam en te maken met de commerciëele voordeelen, die zij aan de Republiek heeft bezorgd. Wel dient te worden vermeld, dat de Compagnie niet alleen handelslichaam, maar ook een oorlogvoerend lichaam was, en als zoodanig hare instructie kreeg van de Staten-Generaal, die de bewindhebbers vermaanden, dat zij voortaan hun admiraals en kapiteinen instrueeren zouden „om den vyandt in Indië, derselver persoonen, schepen ende goederen, by alle mogelijke wegen te beschadigen ende afbreuck te doen." Dientengevolge werd, in overleg met de gedeputeerden der Staten, aan Steven van der Hagen in December 1603 een geheime instructie medegegeven, „inhoudende verscheyden concepten om den gemeenen vyandt soo te water als te lande grootelijcks te beschadigen".

Dat dit uit den aard en den loop der omstandigheden van zelf voortvloeide, laat zich denken. Reeds vóór de oprichting der octrooiëerde compagnie waren, gelijk wij gezien hebben, de vijandelijkheden niet uitgebleven en was door ons menig voordeel behaald.

1) Vgl. Muller, De Gouden Eeuw, bladz. 328. De oorspronkelijke druk van het octrooi, waarvan wij den hoofdinhoud mededeelden, is hoogst zeldzaam. Tiele vermeldt in Muller's Pamfl.-collectie onder N°. 490 een nadruk van 1624 en Petit onder N°. 763 een herdruk zonder jaar, eveneens uit dien tijd en zeker niet vroeger dan laatstgenoemd jaar. In zijn geheel vindt men het afgedrukt in Luzac, t. a. p., Dl. 1, Bijlage R., 2e. stuk, bladz. 116 en vv.; Groot Placaet boek, Dl. I, fol. 530 en vv., zoomede, volgens het in het Indisch archief aanwezige handschrift, in v. d. Chys, t. a. p., bladz. 98—115.

2) Fruin, Verspr. Geschr., Dl. III, bladz. 377, zegt dat deze vloot twaalf schepen telde; Luzac en andere auteurs geven het aantal echter als dertien op.

3) Behalve de reeds genoemde werken is vooral van belang „Valentijn, Oud en Nieuw-Oost-Indiën", waarvan wij vooral voor de zoogenaamde buitenkantoren een trouw gebruik maakten.

Maar thans kwam men openlijk voor de zaak uit, en werd het kapen van 's vijands goederen evenzeer als de handel gewettigd en op prijs gesteld.

Die kaperijen nu, waarvan de Zeeuwen tijdens het kortstondig bestaan hunner bijzondere maatschappijen het eerste voorbeeld hadden gegeven, bezorgden de Compagnie en haar deelhebbers in den beginne menig voordeel en zetten den Indischen handel hier reeds voor het Bestand leven en vertier bij.

Zoo veroverde Heemskerck den 25^{en} Februari een Portugeesche kraak, een groot gevaarte van 700 last, hoog opgetimmerd en met een diepgang van 32 voet, met ruim 750 schepelingen, waaronder omstreeks honderd vrouwen en veel kooplieden, eigenaars der lading, aan boord. Wel had de Portugeesche gezagvoerder zich krachtig verdedigd, maar tegen de twee goed bemande kleine Nederlandsche bodems moest hij het toch afleggen, zoodat hij onder beding, dat alle opvarenden ongehinderd naar Malakka zouden vervoerd worden, capituleerde. Aan deze voorwaarde voldeed Heemskerck zoo getrouw, dat hij later zelfs door de kooplieden en den raad van Malakka geprezen en bedankt werd voor de goede behandeling, die de gevangenen van hem hadden ondervonden. Het schip en de rijke lading waren die behandeling dan ook wel waard.

Algemeen was de vreugde in het vaderland over deze stoute daad van den koenen zeevaarder en, hoe groot de buit ook was, het gerucht vergrootte de waarde daarvan nog verscheidene malen.

Een dadelijk verschenen vlugschrift [1]) vermeldde: „Den buyt wordt geschat op tsestichmael hondert duysent ducaten, waaronder 26 hondert duysent gulden aen Chineese syde, neffens een groote swaerte van ongefineert ende ongesuyvert gout, met velen anderen costelycken waren, coopmanschappen ende meubelen syn, onder anderen een coninclycken stoel met edelgesteenten ende kleynodiën ingeleyt, dattet een wonder is daer af te schryven. Die men met groot verlangen dagelycx verwachtende is." Maar zoo groot was de buit lang niet, al vertegenwoordigde de opbrengst der verkochte goederen en van de kraak toch nog de respectabele som van drie millioen, 389 duizend en 772 gulden, 2 schellingen en 2 penningen [2]).

1) De titel is „Corte ende sekere Beschryvinghe vant veroveren der rycke ende gheweldighe krake, comende uytet Gheweste van China, door den Admirael Jacobus Hems-Kerck", enz. Vgl. Petit, Catal. der Pfl.-Verz., N°. 804.

2) Vgl. Fruin, Verspr. Geschr., Dl. III, bladz. 397 en 398, die over deze zaak uitvoerig handelt.

Een gelijk stukje haalde Wybrand van Waerwyck uit. In den zomer van 1604 was deze scheepsbevelhebber in Indië om lading in te nemen, doch met den handel ging het zeer slecht. In Augustus van dat jaar verloor hij bovendien door verraad achttien van zijn schepelingen. Toen hij nu voor Macao een Portugeesche kraak ontmoette, haastte hij zich het uitlokkend voorbeeld van Heemskerck te volgen, om zich voor alle geleden schade en onrecht schadeloos te stelllen. Met zijn beide schepen, de Erasmus en de Nassau, viel hij de kraak aan, veroverde haar, en spoedde zich, zonder zich verder om den handel te bekommeren, naar het vaderland.

Weet men nu, dat het volk van Heemskerck 123,000 gulden als aandeel in den buit ontving, waartegen het volk van Wybrand van Waerwyck zich 98,000 gulden zag toegekend, dan kan men de waarde van dezen tweeden buit veilig op twee millioen, drie honderd en veertig duizend gulden begrooten.

Was het wonder dat in 1606 vijf en zeventig procent aan de aandeelhouders werd uitgekeerd, ook al brachten de handelsrelaties nog bij lange na het voordeel niet op, wat men in den beginne daarvan verwacht had. En nog minder te verwonderen was het, dat tijdens de onderhandelingen over het Bestand allerlei blauwboekjes en vlugschriften het licht zagen, om de vaart op Indië te behouden, ook al zou na dien tijd een der grootste voordeelen der Indische vaart vervallen. Want hielden de vijandelijkheden op, dan zou ook het buitmaken van schepen op den vijand moeten eindigen.

Dat de Indische handel toen nog niet zooveel opleverde, als men wel had gehoopt, leeren ons noch de uitgekeerde dividenden, noch de Remonstrantie der Oost-Indische Compagnie en eenige der in die jaren verschenen vlugschriften. Maar toch is het een algemeen bekend feit en wij kunnen er ons slechts over verwonderen, dat geen enkel tijdgenoot daarop de aandacht gevestigd heeft.

Integendeel, men spande de verwachting al hooger en hooger, en beloofde zich gouden bergen van de Indische vaart, die — het dient er bij gevoegd — voor een deel ook werkelijk verkregen zijn. Maar toch weder lang niet in die mate als de schrijvers van dien tijd ons willen doen gelooven.

„Die Compagnie van de Oost-Indiën heeft voor 't tegenwoordich soo in Indiën, als ter zee derwaerdts ende herwaerts, veertich goede schepen op 't vorderlicxsten ghetimmert, ende ten oorloghe toegherust, niet minder d'een deur d'ander als ses hondert lasten, met hare victualie ende provisie van oorloghe ghecost hebbende

niet min dan 25 duysent croonen, elcke schip op hebbende hondert vijftigh goede stucken gheschuts van metale, sonder noch 500 yseren stucken, ende vijf duysent goede ervarene mannen," zegt de schrijver van het Onpartydich Discours. [1]) „Ende sy van daer hebben in capitael omtrent dry hondert tonnen gouts te verwachten," voegt de schrijver eener Memorie er bij [2]). Maar in werkelijkheid waren de cijfers zoo hoog niet en hield de schrijver van het laatste vlugschrift zich met betrekking tot Guinea dichter aan de waarheid, toen hij voor de vaart en den handel op die kust een aantal van twintig schepen berekende en de geheele omzet op deze kust jaarlijks op twaalf tonnen gouds schatte.

Het te verwachten Bestand noopte echter tot ophemeling der feiten. Wij zijn een volk van „zee- ende coopluyden om door die gantsche wereldt te handelen, zynde oock t'zelve de gheheele qualiteyt van ons wesen;" wij zijn „de beste coopluyden en de cloeckste zee-varende lieden van de geheele werelt," zoo heet het in de vermelde vlugschriften. Voor ons was geen andere remedie open „dan die vaert ende handelinghe op de Indiën t'aenvaerden, diewelcke Godt met eenen sonderlinghen voorspoet heeft ghesegent, alsoo dat wij deselve niet en moghen verlaten." De koning van Spanje is om „gheenen andren eynde in dese handelinghe ghetreden, dan om syne Indiën met vreden te moghen ghenieten, 't welcke soo veel geseyt is, als dat wy souden die zee verlaten." Maar daar kunnen wij niet intreden om den grooten bloei, dien onze handel en scheepvaart daar reeds bereikt hebben. En om dien bloei en „Godes segheninghe" te bewijzen, volgen dan op deze goed gemotiveerde gronden de straks aangehaalde cijfers.

In werkelijkheid — wij merkten het reeds op — waren echter de jaarlijksche invoeren niet zoo hoog, als men toen aangaf, en later, tot op onzen tijd, nog in ernst meende.

De totaalinvoer der Oost-Indische Compagnie bedroeg van 1597 tot 1705 drie honderd en vijf millioen gulden en was in de voordeeligste jaren vóór 1672 geen enkele maal hooger dan elf millioen gulden. [3]) En deze cijfers komen overeen met de opgave van den schrijver der „Aenwysinge dat men van de Oost- en West-Indische

1) Onpartydich Discours opte handelinghe vande Indiën. Zonder afz. titel, pl. en j., 4°., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 1436.

2) Memorie vande ghewichtighe redenen die de Heeren Staten Generael behooren te beweghen, om gheensins te wijcken vande handelinghe ende vaert van Indiën. Zonder afz. titel, pl. en j., 4°., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 1433.

3) Vgl. OTTO PRINGSHEIM, t. a. p., S. 15.

Compagniën een Compagnie dient te maken," [1]) die berekende dat de Compagnie jaarlijks van acht tot tien millioen gulden invoerde en voor ongeveer een vierde van dit bedrag uitvoerde.

De grootste helft nu van den genoemden totaalinvoer viel niet in het thans behandelde, maar in het volgend tijdperk. Dit laat zich reeds opmaken uit het getal terugkeerende schepen, dat vóór 1648 drie honderd vier en dertig bedroeg, doch van 1649 tot 1703 op 1051 begroot wordt.

Terecht merken van Rees en Muller dan ook aan, dat het beheer der Compagnie altijd ondoorgrondelijk is geweest, en men op de hooge dividenden, die de Compagnie uitkeerde, geen premissen voor haar grootschen bloei mag opbouwen. Want hoewel er jaren waren, dat er niets werd uitgekeerd, bedroeg toch het gemiddeld dividend vóór 1648 twintig en na 1648 25 % per jaar, wat niet in verhouding tot de kosten en baten stond. En zelfs nog in de achttiende eeuw, toen haar achteruitgang zichtbaar was, werd door den bekenden hoogleeraar von Pestel opgemerkt, dat op één aandeel, nominaal groot drie duizend gulden, gedurende een tijdperk van ongeveer tachtig jaar niet minder dan honderd en zeven duizend, zes honderd vijf en twintig gulden was ontvangen.

Toch moeten wij in een handelsgeschiedenis de oorzaak dier hooge dividenden trachten uit te vinden.

Uit het feit, dat de Compagnie geene afschrijvingen deed en geen reservefonds vormde, kan deze verhouding van invoer tot de dividenden niet alleen worden verklaard. Maar wel uit de hooge prijzen, die de Compagnie wist te bedingen voor de specerijen, van welken handel zij het monopolie had. Eene reusachtige winst vergoedde dus wat de Compagnie aan warenkwantiteit miste; vandaar dat zooveel winst werd behaald, die echter in verhouding aan weinigen ten goede kwam, terwijl onze overige handelstakken en onze visscherijen aan duizenden en duizenden brood en arbeid verschaften.

Eenige voorbeelden mogen volstaan. In 1632 liepen er zeven schepen binnen, wier lading op 2100,000 gulden werd geschat, doch die volgens den geschiedschrijver Hooft ongeveer tien millioen opbracht. Eene vloot, die in 1661 terugkeerde, had eene lading in van zes millioen gulden aan waarde, die nog voor geen twee millioen gulden was ingekocht.

Bij zulke winsten is het begrijpelijk, dat ondanks het slechte beheer de actiën voortdurend stegen, in 1650 tot 380 en in 1658

1) Verschenen te 's-Gravenhage in 1644. Vgl. KNUTTEL, t. a. p., No. 5117.

tot ruim 400 procent. Daarna klommen zij van 405 op 438 en 450 procent; in 1663 waren zij tot 470 procent opgevoerd en in 1671, op het einde van dit tijdperk dus, toen de Compagnie in Juni eene uitdeeling van 45 en in Juli nog eene uitdeeling van 15 procent deed, stegen hare actiën zelfs tot 570 procent. [1]) Toch zouden zij later bij mindere uitkeeringen nog hooger worden, want het is eigenaardig, dat, hoewel later grootere ladingen aankwamen, de dividenden daarom niet hooger werden, maar daalden.

In 1672 b.v., toen de jaarlijksche retourvloot, die gelukkig binnenliep, de nog niet bereikte waarde van veertien millioen gulden inhield, bedroeg de uitkeering vijftien procent.

Niet alleen in de retourvloten heeft men echter de winsten der Compagnie te zoeken, maar ook in den handel van uit Indië op de Aziatische kustlanden en den daarmede in verband staanden tusschenhandel.

Het handelsgebied der Compagnie toch was veel grooter dan de uitgestrektheid van den Maleischen Archipel.

Het reusachtig gebied, waarop zij handel dreef, strekte zich uit van de Kaap de Goede Hoop en Arabië tot China en Japan toe. Batavia zelfs was in dit tijdperk nog een zeer onbelangrijk kantoor, dat wel administratief een groote rol speelde, maar voor den Indischen handel met betrekking tot Java nog van zeer weinig beteekenis was. Bij de Molukken, Japan, Malakka, Ceylon, Coromandel en Bengalen had de Compagnie de geheele zeventiende eeuw door veel meer belang dan bij Java. Eerst in de achttiende eeuw, toen de koffie- en suikercultuur op Java werd ingevoerd en met kracht bevorderd, werd dit anders. Maar toen was de Compagnie een ander stadium ingetreden en, behalve een soms door den nood gedrongen oorlogvoerend lichaam, niet uitsluitend handelslichaam meer, hoewel door eene meer intensieve cultuur juist de handel zeer wordt bevorderd.

De eenige bewindhebber, die de mogelijkheid van de bevordering van den handel door indirecte maatregelen in het eerste tijdperk der Compagnie grondig heeft ingezien, is Coen geweest. Hij, de stichter van Batavia, heeft het duidelijk begrepen, dat de handel op Indië niet alleen een vast steunpunt noodig had, maar dat ook de kolonisatie en de cultuur handel en verkeer in de hand moesten werken. Maar de kooplieden gingen niet met Coen mede; zij wilden directe handelsvoordeelen verwerven en vonden de stichting van handelsfactoriën voldoende.

1) Vgl. Luzac, Holland's Rijkdom, Dl. II, bladz. 112—117.

Voor 1674 is dan ook het landbezit der Compagnie in den Indischen archipel zeer beperkt gebleven. Behalve eenige Moluksche eilanden, bezat zij in dat jaar nog slechts een aantal factoriën en forten op de kusten der grootere eilanden, en zelfs op Java was het landgebied niet verder uitgebreid dan tot Batavia en omstreken. De Compagnie had zich slechts vergenoegd met tractaten van alleenhandel en haar handel alleen bepaald tot de voorhanden producten. Niet in de vermeerdering van handelswaren, maar juist in de beperking daarvan en in het monopolie had zij haar voordeel gezocht, een standpunt, dat de stabiliteit van onzen Indischen handel niet ten goede kwam, hoewel het een enkele maal wel groote winsten afwierp. Noch op het productie-, noch op het consumptievermogen van den inlander werd gewerkt, wat toch onze nijverheid en invoer in elk opzicht ten goede had moeten komen, zoowel met betrekking tot Indië als het vaderland.

Maar men dacht er niet aan. Het specerijmonopolie en de groote winsten, daaruit voortvloeiende, was en bleef langen tijd de grootste drijfkracht voor den Indischen handel.

Hoewel over alle deelen van Indië verspreid, groeiden de specerijen nergens in zulk een overvloed als op de Molukken. Vandaar dat men zich allereerst van den alleenhandel op de Molukken, zoomede op Amboina en Banda trachtte meester te maken en de Portugeezen in de eerste plaats van daar zocht te verdrijven, wat reeds tijdens het Bestand voor een groot deel gelukte. Maar lang duurde het eer de Compagnie de Molukken geheel in hare macht en de bevolking volkomen onder den duim had.

In 1644 kon de schrijver der genoemde „Aenwysinge" berichten, dat „de Compagnie ghenoegsaem alleen de Moluksche eylanden bezit, daer de nagelen en notemuscaet groeien, en daer de foelie wast, zijnde de ziel van de Oost-Indische negotie".

Genoegzaam, dus nog niet geheel, ook al had van Diemen de Portugeezen in 1638 voor goed van Amboina verdreven. Maar al waren de Portugeezen weg, de bevolking was nog in 1648 in opstand tegen de Compagnie; de Amboineezen kwamen dan ook pas in 1650 voor goed tot rust, en eerst in 1680 waren al de Molukken voor goed onderworpen aan de handelsbeginselen dezer in de Nederlanden rijkdom aanbrengende maatschappij.

Schandelijk was het, dat de Compagnie die onlusten in de hand werkte. Men voerde oorlog tegen de natuur zelve en als uitvloeisel daarvan een waren verdelgingskrijg tegen de inlandsche bevolking, alles tot handhaving van het monopolie.

Op bevel der Compagnie werd de teelt der muskaatnoot tot het eiland Banda beperkt; op Amboina en enkele kleinere omliggende eilanden mocht slechts een bepaald aantal kruidnagelboomen worden gekweekt, terwijl op de overige eilanden deze gewassen met wortel en tak werden uitgeroeid. Het aanleggen van elke nieuwe plantage was ten strengste verboden en iedere aanplanting werd met wapengeweld belet. Met de vorsten werden tal van tractaten van dezen aard gesloten en de inlanders, die het waagden, zich te verzetten, aan de gruwelijke wraak van de Compagnie prijs gegeven.

Zochten de inlanders iets van hunne productie door middel van sluikhandel te slijten, waarvoor de Compagnie met argusoogen waakte, dan trok de Compagnie het zwaard uit de scheede en woedde daarmede naar hartelust.

Op die wijze zijn er vooral van de jaren 1650 tot 1656 duizenden inlanders vermoord en duizenden tot den bedelstaf gebracht; zijn geheele eilanden en landstreken ontvolkt geworden en is aan de heerlijke Molukken een schade toegebracht, waarvan zij zich zelfs nu nog niet hebben hersteld.

Het is vooral de beroemde, maar ook beruchte Arnold de Vlaming van Outshoorn geweest, die de belangen der Compagnie op zoo gruwelijke, voor de heeren bewindhebbers echter uitnemende, wijze wist te dienen.

Niet aan hem alleen mag echter de schuld worden geweten; hij was slechts de uitvoerder van de voorschriften der bewindhebbers. Schreven de „Poincten en articulen" van 1650 niet voor, dat de „Compagnieministers zoo zeer niet moeten arbeiden, om veel giroffelnagelen te mogen bekomen, als wel vooral vigeleren en zorg dragen, dat dezelve door de inwoners of vreemde natiën niet veroverd worden. En dat om de Ternatanen van de cultuur dier nagelen zooveel doenlijk te diverteren, zij altijd in actie van oorlog gehouden moeten worden en niet tot rust mogen komen"? En met betrekking tot de eilanden van Amboina werd hetzelfde voorgeschreven, daar deze „meer giroffelnagelen, het eene jaar door het andere uitgerekend, uitgeven kunnen, als de geheele werelt verteren kan". En voorts dat „ten hoogste importeert en daaraen gelegen is, dat de nieuw ontdeckte eilanden, en inzonderheid het eiland Damme, geen nootmuscaet of foelie uitgeven, maar dat de boomen mettertijd geëxtirpeerd worden". [1])

1) Vgl. hier vooral Van Rees, t. a. p., Dl. II, bladz. 233 en vv., die over dit ontwerp zeer uitvoerig is.

De bevolking uitgezogen en uitgemoord, heerlijke vrucht van de handelspolitiek der Compagnie. En zij versaagde niet; integendeel, in het volgend tijdperk zou de uitroeiïng en de beperking der nagelteelt steeds stelselmatiger geschieden, en dit zou zoo doorgaan gedurende gansch de achttiende eeuw. En sedert Speelman in 1667 het machtige Makassarenrijk ten onder bracht, kon dit met te meer vrucht plaats hebben, daar de levendige smokkelhandel in specerijen, door de Makassaren gedreven, sedert gefnuikt was.

Met weinig kosten zooveel mogelijk winst te maken, was het doel der Compagnie, waar naar alle bestuurders zich hebben gericht. En dit was vooral door de specerijen te verkrijgen, die nog in het begin der achttiende eeuw aan de Compagnie slechts ruim zes stuivers het pond inkoopsprijs kostten, terwijl zij voor bijna vier gulden het pond werden verkocht.

Welke winsten een dergelijk verschil van in- en verkoop aan de Compagnie moest bezorgen, kunnen wij het best nagaan als wij den omvang van den handel in specerijen, waaronder men muscaatnoten, zoowel als foelie en kruidnagelen moet verstaan, op het einde van dit tijdperk in cijfers brengen.

Omstreeks 1674, toen het stelsel van beperking en uitroeiïng zoo goed als volkomen was ingevoerd, bedroeg de oogst der muskaatnoten jaarlijks gemiddeld 350,000 pond en de foelieoogst 110,000 pond. Drie vierde werd daarvan naar Europa uitgevoerd; het overige bleef in Azië als product voor den ruilhandel tusschen de verschillende factoriën. Op de Amboina-eilanden alleen waren geregeld vier duizend velden met een half millioen kruidnagelboomen beplant, die in goede jaren ongeveer 350,000 pond nagelen, dus bijna de geheele oogst, opleverden, behalve nog de olie, die daaruit verkregen werd. En zoo wordt het begrijpelijk, waarom de tijdgenoot dezen handel de ziel der Oostersche negotie noemt en de Compagnie met zooveel kracht haar gezag op de Molukken gelden deed.

Het sprak wel van zelf dat ook in andere producten handel gedreven werd, waarvoor Batavia, dat zooals men weet in 1621 werd gesticht, langzamerhand het algemeen opslagkantoor werd. Van daar uit werden dan de ingekochte waren naar het moederland of de tot het gebied der Compagnie behoorende en zich steeds verder uitbreidende factoriën vervoerd.

Timor en Celebes leverden schilpad, sandelhout, sago, rijst, olifantstanden, kamfer, katoen, gember en was op. Sumatra, waarmede wij reeds vroeg betrekkingen hadden aangeknoopt, en wel in de eerste plaats met Atjeh, maar welk eiland toch eigenlijk

pas sedert 1666 blijvend bezet werd door de stichting van verschillende factoriën, leverde goud, benzoïn, kamfer en peper op; eveneens dus zeer gewilde artikelen. Borneo, waarmede wij eveneens sedert 1664 geregelde handelsbetrekkingen aanknoopten, leverde diamanten, kamfer, suiker, was, ebbenhout, goudstof, kassia, gember en andere handelswaren aan de Compagnie, waar tegenover wij daar koper, kwikzilver, glas, spiegels, lijnwaden, lakens en papier invoerden. En Java, waar wij vooral sedert 1645 vasten invloed kregen, verschafte de Compagnie suiker, rijst, kardamom, zwavel, indigo, arak en rum. De koffie en de tabak zouden later volgen en eveneens van groot belang voor den handel worden.

Toch ziet men uit het aangevoerde, dat de handel met het Indische eilandenrijk in dit tijdperk nog niet den omvang van later had en niet te vergelijken is bij den tegenwoordigen toestand. Maar de tusschenhandel met de Aziatische kustlanden leverde bijzonder groote voordeelen op.

Omstreeks 1670 had de Compagnie zich voor het grootste deel van den Aziatischen handel meester gemaakt, die vroeger door de Arabieren werd gedreven. In China en Japan, in Arabië en Perzië waren de Indische voortbrengselen zeer gezocht, en evenzoo werd er tusschen Voor- en Achter-Indië, alsmede tusschen deze en de noordelijke landen van Azië, een levendige ruilhandel gedreven. En voor zoover dit ter zee kon geschieden, had het grootste deel van dien handel eindelijk door tusschenkomst der Nederlanders plaats. In alle Aziatische handelsplaatsen hadden wij ten slotte onze factoriën en agenten.

Zonder strijd was dit natuurlijk niet gegaan; overal hadden wij de Portugeezen moeten verdrijven; in 1641 nog uit Malakka, het centrum van den Oost-Aziatischen handel; in 1656 uit Ceylon; in 1658 van de kust van Coromandel; in 1661 van de kust van Malabar en in 1663 uit Goa, dat hun echter werd teruggegeven. Maar toen was dan ook de macht der Portugeezen voor goed vernietigd en waren wij de beheerschers der Indische zee geworden.

Vooral de kust van Coromandel was voor den Aziatischen handel van groot gewicht; van daar kwamen het lijnwaad en de kleedingstukken, die voor ons geheele Aziatische handelsgebied, de Molukken zelfs niet uitgezonderd, een zeer voornaam artikel van invoer vormden.[1])

1) Volgens het „Rapport door de Gecommitteerde Bewindhebbers van de O.-I. Comp." van 1664, opgenomen in Luzac, t. a. p., Dl. II, Bijlage D., bedroeg de inkoop van Indische artikelen op de kust van Coromandel in 1663 ruim twee en een half millioen gulden, waarvoor in hoofdzaak Indische „lynwaten" waren aangekocht.

Vandaar, dat wij daar al spoedig vasten voet trachtten te verkrijgen en te Paliakate een factorie vestigden. Sedert 1658 echter werd Nagapatnam onze hoofdnederzetting op de kust aldaar.

Dezelfde oorzaak, die ons tot de vestiging op de kust van Coromandel noopte, dreef echter onze concurrenten eveneens tot werkzaamheid in die richting. Op deze kust werden in de zeventiende eeuw tal van Europeesche nederzettingen gevestigd; wij hadden er behalve tegen de Portugeezen, die te San Thomé gevestigd waren, ook te concurreeren met de Engelschen te Madras, de Franschen te Pondichéry en de Denen te Tranquebar. Maar geheel de zeventiende eeuw door bleven de Nederlandsche nederzettingen verreweg de voornaamste. Om den uitvoer der Indische kleedjes te bevorderen, hadden wij daar zelfs eigen wevers in dienst, dat ons bij contract met de Inlandsche vorsten was toegestaan. De invoer bestond meest in specerijen, Japansch koper en kostbare houtsoorten. [1])

Wat Japan betreft, veel langer dan een eeuw waren wij de eenige Europeanen die er toegang hadden. In 1609 stevende van den Broek derwaarts, om te zien in hoeverre het hem zou gelukken daar handelsbetrekkingen aan te knoopen. Hij vond er een zeer minzame ontvangst en bij zijn vertrek werd hem een brief voor den Prins medegegeven, waarbij den Nederlanders de handel op Japan benevens de stichting van factoriën werd toegestaan. Sedert kregen de Portugeezen aan ons in Japan geduchte mededingers en hoewel zij alle krachten inspanden, om ons bij den keizer van dit rijk verdacht te maken, mocht hun zulks niet gelukken. Integendeel, zij moesten het land ruimen en wij bleven meester van den handel. Doch de belangen van de Compagnie werden niettemin benadeeld door eene algemeene vervolging tegen de christenen, waartoe de Portugeezen, door dweepzuchtige bedoelingen geleid, aanleiding hadden gegeven. Dit had ten gevolge dat de Compagnie hare factorie van Firando naar het eilandje Desjima moest overbrengen, door een brug gemeenschap hebbende met Nangasaki, in welks haven onze schepen ankerden en waar sedert de Nederlandsche factorie gevestigd is gebleven.

Langen tijd was Japan „de sterkste zenuw van den handel der Compagnie en van de Indische winsten;" geen wonder dus, dat

1) Voor de buitenkantoren volgen wij in hoofdzaak de richting, door de Commissie van Advies voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën aangegeven. Overigens raadplege men de reeds genoemde werken en bronnen.

men zich vele bezwaren en moeilijkheden getroostte om dien handel te behouden. Vooral in het midden der zeventiende eeuw zijn die moeilijkheden zeer groot geweest, en ook in 1665 en 1666 deden zich verwikkelingen voor. Maar het gelukte ons telkens opnieuw de opkomende stormen te bezweren, hoewel wij ons sedert 1672 moesten vergenoegen met jaarlijks niet meer dan voor ongeveer een millioen, vijftig duizend gulden in te voeren, en niet meer dan 25000 picols koper uit te voeren. De handel geschiedde door bemiddeling van Japansche makelaars, die naar willekeur de prijzen bepaalden.

Toch leverde, ondanks dit alles, de Japansche handel groote winsten op, terwijl omgekeerd Japan onzen handel en die der Chineezen niet missen kon. Want het was slechts aan de kooplieden der bevoorrechte nationaliteiten geoorloofd, om, zij het dan ook onder strenge beperkingen, hunne koopwaar in hunne eigene schepen aan te voeren, terwijl het den Japanners op zware straffen verboden was om schepen van groote afmetingen te bouwen. Slechts kleine schepen, alleen voor de kustvaart geschikt, mochten de inwoners bezitten en bevaren. [1])

Het belang, dat de Compagnie bij den handel op Japan had, was in de eerste plaats in den uitvoer van koper te zoeken, dat zij gemiddeld voor een en dertig gulden het picol inkocht, terwijl zij het in hare Indische bezittingen gemiddeld voor ruim negentig gulden het picol van de hand deed. Voorts werden lakwerk, porcelein en drogerijen, zijde, kunstwerken, soja en ambergrijs uitgevoerd, wat eveneens met voordeel van de hand ging. Doch de meeste winst, enorm groot soms, werd op den invoer behaald, waarvan ruwe en bewerkte zijde, lakens, wol, specerijen, huiden en bloedkoraal de hoofdartikelen vormden.

De handel op China was van weinig minder belang. Deze werd op het eiland Formosa gedreven en hield sedert 1661, toen de Chineezen ons van daar verdreven, [2]) bijna geheel op, om in de

1) Vgl. het artikel „Scheepsbouw", door baron IWASAKI in ALFRED STEAD's boek „Japan door de Japanners," editie Sijthoff, bladz. 556.

2) Over de verovering van Formosa door den zeeroover Coxinga is veel te doen geweest. Eenigen tijd na de verovering zag zelfs een lijvig vlugschrift in twee deelen daarover het licht. Het is getiteld: „'t Verwaarloosde Formosa, of Waerachtig Verhael, hoedanigh door verwaarloosinge der Nederlanders in Oost Indiën, het eylant Formosa vermeestert ende ontweldight is geworden. Begrepen in twee deelen Hier zyn bygevoeght eenige aenmerckelyke saken, rakende d'oprechte gront der Sinese wreetheyt en Tyranny, gepleeght aan de Predicanten, school-

achttiende eeuw, toen wij ons in Canton mochten vestigen, opnieuw te herleven. Deze handel behoorde echter niet onder het ressort van den gouverneur-generaal, doch werd voor Nederlandsche rekening onder het bewind eener commissie uit de Kamer van Zeventien uitgeoefend. Uitgevoerd werden ruwe en bewerkte zijde, lakwerken, koper en tin, edelgesteenten, geconfijte vruchten, thee en porcelein; de invoer bestond meest in gemunt en ongemunt zilver, specerijen, lakens en wollen stoffen.

De handel op Siam, Cambodja en Tonkin was van veel minder belang. Die op Tonkin, in 1637 op initiatief van Van Diemen begonnen, geraakte na eenigen tijd in verval, doch herleefde omstreeks 1661. Maar in 1665 was men opnieuw voor verval bevreesd en in 1700 werd de factorie opgeheven. Onze betrekkingen met Cambodja dagteekenden van 1635 en hielden in 1672 wederom op. Maar met Siam onderhielden wij sedert 1648 geregelde relaties, die niet zonder belang waren. Ons kantoor was te Ajudia, de oude hoofdstad van het land, gevestigd en aan de kust bezat de Compagnie eenige bijkantoren. De handel bestond hoofdzakelijk in uitvoerartikelen: huiden, verschillende houtsoorten, zwarte suiker, rijst, zout en tin.

Van geheel dit uitgestrekte gebied nu was Malakka het middelpunt. Geen wonder dus, dat de verovering dezer plaats in 1641 van groot belang was, en onze macht in Indië sedert toenam.

In Voor-Indië, waarvan wij reeds gewag maakten, hadden wij ook buiten de kust van Coromandel onze factoriën; de geheele kust van Malabar tot Goa toe was zelfs een tijd lang aan de Compagnie onderworpen. Te Hoegli aan den Ganges was ons hoofdkantoor voor Bengalen gevestigd, terwijl verschillende bijkantoren meer landwaarts in gelegen waren. Maar tot grooten bloei kon onze vestiging daar blijvend niet geraken, omdat de Engelschen ons te veel in den weg stonden. Wel verzochten wij nog in 1671 tolvrijheid, zooals de Engelschen overal op de kust genoten, zoomede vergunning tot vervoer op onze eigene paspoorten, doch ons gezantschap keerde onverrichter zake terug. Niettemin was de salpeter- en opiumuitvoer van gewicht, en voerden wij ook

meesters ende Nederlanders aldaer. Met by-gevoeghde authentyke bewijzen.... by een vergadert door C. E. S. en met schoone figuren verciert. t'Amsterdam, by Jan Claesz ten Hoorn en Michiel Pieters, 1675." 4°. Het is aanwezig in de Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam. Een ander exempl. wordt genoemd door v. D. WULP in MEULMAN'S Pamfl.-Verz., onder N°. 5430.

katoenen stoffen, neteldoek, amfioen, zijde, rijst en boomwol uit, terwijl wij edele metalen, gemunt zilver en specerijen invoerden.

Aan de westkust van Voor-Indië, op de kust van Malabar, werd eveneens een voordeelige handel gedreven. Hier, waar de Compagnie in 1662 Cochin op de Portugeezen veroverd had en er sedert bijna als onbeperkt gebiedster heerschte, had zij als het ware het monopolie van den peperhandel, die groote winsten opleverde. En bij de Malabaarsche kust sloot Suratte zich aan, eveneens tot het rijk van den grooten mogol behoorende, waaruit wij katoenen stoffen, indigo, salpeter en opium betrokken, zoomede zilveren ropijen voor den handel op Bengalen.

Onze gewichtigste bezitting in Voor-Indië was echter niet op het vasteland te zoeken. Ceylon, het kaneeleiland, was zoowel uit een handelsoogpunt, als om de uitbreiding van het gezag der Compagnie, die vandaar uitging, van groote beteekenis.

Ceylon was reeds in 1602 door Joris van Spilbergen bezocht met zijne drie schepen, waarmede hij in 1601 voor rekening van het huis De Moucheron & Co. van Veere was uitgezeild. En hij, de eerste Nederlander, die dit eiland bezocht, had daar zeer goede zaken gemaakt niet alleen, maar van den mahārāhja van Kandy een schat van robijnen, saffieren, topazen en andere edelgesteenten, te zamen ruim twee honderd stuks, ten geschenke gekregen, waarover hij vrij mocht beschikken. [1] Hij had vandaar de eerste kaneel medegebracht, [2] makende tevens — zegt van Meteren [3] — „een onderlinge vriendtschap ende verbondt metten koningh [van Kandy] teghen de Portugesen: tot versekeringhe van welck verbondt nam hij aldaer voor de playe van Matacallo drie Portugesche schepen, die verbrandende, om te toonen dat sy waerachtige vyanden waren". En sedert, want de tocht van Spilbergen was de laatste Oost-Indische reis voor particuliere rekening, was de Compagnie zijn voetspoor gevolgd en had zoowel de Portugeezen vandaar zoeken te verdrijven als de vriendschapbanden tusschen haar en den mahārāhja van Kandy zoeken te versterken.

Omstreeks 1640 was haar dit eindelijk gelukt. Wel was volgens

1) Over die juweelen is vrij wat te doen geweest. Men zie daarover DE STOPPELAAR, Balthasar de Moucheron, bladz. 209 en vv.

2) Volgens LUZAC, t. a. p., Dl. II, bladz. 252, bedroeg de lading kaneel tusschen de zestig en zeventig fardeelen, d. i. pakken.

3) Vgl. VAN METEREN, t. a. p., fol. 475, die over de eerste Indische tochten zeer uitvoerig handelt.

Valentijn reeds in 1612 met den mahārāhja een verdrag van alleenhandel aangegaan, maar jaren had het geduurd eer de Compagnie het handelsmonopolie inderdaad bezat. Want de Portugeezen kenden het gewicht van dit eiland en zetten zich zoo schrap mogelijk tegen de plannen der Compagnie over. Maar eindelijk, vooral tusschen de jaren 1636 en 1644, leden zij er groote verliezen en werden successievelijk uit Baticalao, Negombo, Punto Gale en Trinconomalē verdreven, terwijl zij in 1638 hadden moeten gedoogen, dat een voordeelig handelstractaat tusschen de Compagnie en den mahārāhja was gesloten, waarbij aan de Compagnie het uitsluitend handelsmonopolie op Ceylon, behalve de handel in olifantstanden, werd verzekerd.

Sedert was de kaneelhandel, want ook aan dat tractaat is nooit volkomen uitvoering gegeven, voor meer dan drie kwart in handen der Compagnie. Zij kweekte die deels op haar eigen gronden en bekwam ze voor een ander deel van den mahārāhja. Voorts werden arreek, een product voor de bereiding van verfstof, en, van de kust van Madure, kleedjes uitgevoerd, terwijl te Jafna een olifantenmarkt werd gehouden, waarheen kooplieden trokken uit verscheidene gewesten van het vasteland van Indië. Ook was de parelvisscherij hier van groot gewicht, en de handel in edelgesteenten en indigo niet zonder belang.

Als centraalpunt voor scheepsverkeer was Ceylon bovendien van het grootste gewicht. Daar verzamelde jaarlijks een aantal Oost-Indië-vaarders zich; daar stelde zich uit schepen van Bengalen, van Coromandel, Malabar en andere plaatsen, een groot deel der jaarlijksche retourvloot samen, dat zich aan de Kaap met de retourschepen, van Batavia uitgezeild, voor den tocht naar patria vereenigde. De gouverneur der Compagnie, die te Colombo gevestigd was, had dan ook zooveel om handen, dat hij twee commandeurs onder zich had, te Jafna en te Gale, terwijl op tal van plaatsen, waaronder Trinconomalē, Baticalao, Manaar, Negombo en Caliture als de voornaamste dienen te worden genoemd, gezaghebbers der Compagnie gevestigd waren. Het gezag van den gouverneur strekte zich bovendien nog tot de kust van Madure (op het vasteland) uit, waar Tutucorin de hoofdplaats was. Ceylon werd dan ook onder de „gouvernementen" der Compagnie als het aanzienlijkste beschouwd. De bezetting bestond uit 2500 man en werd later, tijdens de Engelsch-Fransche oorlogen, nog aanzienlijk vermeerderd. Het aantal christenen bedroeg tienduizenden; twaalf predikanten waren dan ook geregeld op Ceylon met den herderlijken

dienst belast. Niet minder dan honderd scholen voor het onderwijs aan inlandsche christenen waren er op het einde van dit tijdperk op Ceylon verrezen, en in het volgend tijdperk zou eene school voor inlandsche hulppredikers dit geheel bekronen. [1]).

Zoo ziet men dat de Compagnie, in tegenstelling met haar bedrijf in de Molukken, hare zorgen wel eens verder dan tot den handel alleen uitstrekte, al bleef de handel en het handelsverkeer de hoofdzaak niet alleen, maar de ziel en de groote drijfveer van alles, wat zij ondernam. Maar Ceylon was dan ook het gewichtigste punt buiten den archipel. Geen wonder dus dat de Compagnie het met argusoogen bewaakte, en het eiland, dat de begeerte zoowel van Engeland als Frankrijk opwekte, in de achttiende eeuw een der meest bedreigde punten werd.

Behalve met al de reeds genoemde rijken en kustlanden onderhield de Compagnie bovendien nog gewichtige handelsbetrekkingen met Perzië en Arabië. Hier had van den Broek, die in 1616 door Coen naar de Roode Zee was gezonden, met succes eene groote kustreis volbracht en den grondslag gelegd tot een verkeer, dat de geheele zeventiende eeuw door rijke vruchten droeg. Reeds eenige jaren later, in 1624, had de Compagnie met den schah van Perzië een verbond gesloten, waarbij het haar vergund werd in diens gebied handel te drijven, zonder betaling van rechten, en zonder dat zij gedwongen zou zijn om tegen haar wil goederen over te nemen. Bovendien verkreeg zij toen nog vele andere voorrechten. En sedert was de handel op Perzië voortdurend toegenomen, zoo zelfs, dat alleen de invoer van specerijen door de Compagnie sedert het midden der zeventiende eeuw jaarlijks 1,600.000 pond bedroeg. Het hoofdkantoor was te Gamron of Bender Abbas gevestigd, terwijl er nog bijkantoren te Ispahan en te Bassora waren. Voor het overlandverkeer was bovendien een posthouder te Aleppo gevestigd. De voornaamste uitvoerartikelen waren zijde, tapijten en wol, welke de Compagnie, gelijk dat op de meeste buitenkantoren geschiedde, in hoofdzaak met specerijen en Indische kleedjes betaalde, terwijl ook suiker en kamfer werden ingevoerd.

De alleenhandel op Perzië heeft de Compagnie echter nooit gehad

1) Vgl. hier vooral Dr. G. J. Vos Az., Amstels Kerkelijk Leven, fol. 331—333, die tal van cijfers mededeelt, welke voor den invloed der Compagnie op het geestelijk leven der inlanders in hooge mate getuigen. Het is eene verkwikking nevens de wandaden der Compagnie, waarvan wij gewag maakten, zulke feiten eens onder de oogen te zien. Maar hier ter plaatse moeten wij met de bloote vermelding volstaan.

en menig geschil met den schah over handelskwesties is door de Compagnie moeten worden gestild. In 1645 brak tusschen de belanghebbende partijen zelfs een openlijken oorlog uit en vermeesterde de Compagnie het eiland Kismis. Maar ten slotte werd van den schah toch wederom een nieuw handelsverdrag verkregen, dat ons groote voordeelen beloofde.

Onze voornaamste mededingers in Perzië waren — het spreekt wel van zelf — weder de Engelschen. Maar de Nederlandsche handelsbelangen waren de geheele zeventiende eeuw door, en zelfs nog in de achttiende eeuw, in Perzië overwegend. Ja, wij hadden een enkele maal, in 1653 en 1654 b.v., nog voordeel bij die concurrentie. In het eerstgenoemde jaar veroverde de Compagnie op de Engelschen vier groote schepen, die in de Perzische Golf een volle lading hadden ingenomen. Een daarvan strandde op de Perzische kust, en de overige drie werden met volk en lading naar Batavia gebracht, waar de buit ten behoeve der Compagnie werd ontladen. En het volgend jaar vielen wederom twee in Perzië rijk beladen Engelsche schepen in onze handen. De matrozen maakten bij die gelegenheid zelfs een zoo grooten buit, dat zij elkander het zilver met hoeden vol en de paarlen en edelgesteenten met handen vol toedeelden. Maar dit waren uitzonderingen, die alleen in oorlogstijd een vet kluifje opleverden.

Meer afwisselend en niet van zooveel gewicht waren ten slotte onze betrekkingen met Arabië. Nu eens werden zij van belang genoeg geacht, om een vast kantoor in het leven te roepen, maar even dikwerf werd dit weer opgeheven. De voornaamste handelsartikelen waren koffie, wierook en mirrhe. Sedert echter in de achttiende eeuw de koffiecultuur op Java werd ingevoerd, namen onze handelsbetrekkingen met Arabië sterk af.

Zoo hebben wij dan het handelsgebied der Compagnie beschouwd en begrijpen nu waarom de jaarlijksche invoeren in Nederland niet op dat hooge dividend wezen, dat als winstaandeel kon worden uitgekeerd. Immers, ook al kon onze schets slechts met weinig cijfers worden geïllustreerd, het bleek genoegzaam, dat de Compagnie gedurende de zeventiende eeuw als een reuzenpoliep geheel Azië, voor zoover het ter zee bereikbaar was, in haar handelsgemeenschap omvatte. En millioenen schatten zijn er op die wijze door haar en hare ambtenaren, zelfs nog door de lorrendraaiers en de Chineezen, welke laatsten in Batavia een vaste wijk bewoonden, verdiend.

De tusschenhandel en de vrachtvaart, niet de rechtstreeksche handelsgemeenschap met het huidige Insulinde, leverde de meeste voordeelen op. En, hoeveel winst officiëel ook behaald werd volgens de uitkeeringen aan de participanten, toch bleven er schatten aan maat en strijkstok hangen, en spekten tal van ambtenaren hun zak met de voordeelen, die zij uit particuliere en mitsdien ongeoorloofde relaties trokken, en die dus de Compagnie niet ten goede kwamen.

Maar nog iets anders is uit onze schets gebleken.

En wel dit, dat de grootste handelsbloei der Compagnie niet, gelijk men vroeger meende, in de eerste helft der zeventiende eeuw moet worden gezocht, maar later, op het eind daarvan.

Tot 1674 hebben, — gaat men de opgegeven jaartallen nog eens na, dan zal dit ten volle blijken, — onze relaties met Indië zelf en de buitenkantoren zich voortdurend uitgebreid, en zijn eigenlijk pas sedert 1684 zoo stabiel geworden, dat de Compagnie jaarlijks zonder één enkele maal over te slaan de uitkeering der dividenden kon volhouden. Zij was toen echter reeds een koloniseerend lichaam geworden en de behandeling daarvan behoort in het volgend hoofdstuk.

Voor 1674, het zij nog eens gezegd, was de Compagnie, van beginsel uit althans, uitsluitend en alleen handelslichaam. Zelfs de oorlogen met de inlandsche vorsten, telkens en telkens gevoerd, hadden alleen de instandhouding en nakoming van het handelsmonopolie ten doel. Eerst later, door den nood gedwongen, streefde de Compagnie als planter naar landbezit.

Toch heeft zij in het behandelde tijdperk nog eigenlijk gezegde volksplantingen gesticht. Wij bedoelen Mauritius en de Kaap de Goede Hoop.

Op hun lange zeereizen, het kon niet anders, hadden de schepen der Compagnie behoefte aan een vast tusschenstation, waar desnoods een overlading kon geschieden en de schepen gekalefaterd konden worden. [1]) Ascension en Sint Helena waren daartoe ongeschikt, en bovendien al te ver op den weg naar het vaderland. Men koos dus Mauritius, [2]) dat in 1638 als ververschingsplaats werd ingericht en tot een zuiver Europeesche kolonie vervormd. Het bood, behalve zijne ligging, nog een bijzonder voordeel aan

1) Zie voor de moeilijkheden, waarmede de schepen door den langen duur der reis soms te kampen hadden, Fruin, Verspr. Geschr., Dl. III, bladz. 385.

2) Over deze nederzetting leze men het artikel van S. Kalff in Elzevier's Geïllustreerd Maandschrift, Jaarg. 1899, bladz. 156 en vv. Kalff meent, dat wij later het eiland niet hadden moeten prijsgeven, ook uit handelsoogpunt niet.

door het ebbenhout, dat het eiland in ruime mate opleverde en een zeer gewild handelsartikel was. Maar later oordeelde men de Kaap geschikter en verliet toen Mauritius. Wel werd het eiland in 1663 opnieuw bezet, doch alleen uit vrees voor eene bezetting door andere mogendheden, zoodat deze tweede vestiging van geen beteekenis was. In 1714 werd het eiland voor goed ontruimd.

De Kaap was als ververschingstation nog beter geschikt dan Mauritius. Maar men had zich in den aanvang niet aan eene vestiging aldaar durven wagen. Eerst in 1648 wees van Riebeek terecht op het belang eener koloniale vestiging aan de Tafelbaai, waarop de Compagnie in 1651 eene volksplanting met de noodige werktuigen en bouwstoffen uitzond, om de zuidpunt van Afrika in bezit te nemen. Van Riebeek bouwde nu een sterkte aan de Zoutrivier; kocht vee en landerijen van de Hottentotten, en gaf ieder der volksplanters zestig morgen lands, om na verloop van eenige jaren in zekere termijnen te betalen. Voorts deed hij wijnbergen aanleggen en ontbood vrouwen uit Holland. En sedert, nadat de handel daar was vrijgesteld en het bestuur geregeld, trokken steeds meer gezinnen uit Nederland derwaarts, zoodat de kolonie al spoedig een zekere mate van bloei bereikte. En eindelijk, in 1658, werd het als ververschingstation voldoende ingericht geacht en bleef dit sedert voor goed. Maar, hoewel de kolonie later tot grooten bloei kwam, voor den handel is zij nimmer van beteekenis geworden.

Zoo hadden wij dan ten slotte drie punten van groot gewicht voor den Indischen handel bezet, te weten: Batavia als stapelplaats en administratief kantoor; Ceylon als verzamelplaats voor de schepen van het vasteland, en Kaapstad als vaste rustplaats. En de Engelschen, onze grootste concurrenten in het oosten, zagen het belang daarvan zoo goed in, dat zij voortdurend begeerige blikken daar naar wierpen, en ten slotte, in 1795, er twee van in hunne macht hebben gekregen.

Voorloopig ging het nog alleen om Batavia en het westen van Java. Maar in het tijdperk, dat wij thans behandeld hebben, was de strijd daarover veel te stelselloos gevoerd, om succes te hebben. En bovendien had Engeland vóór het optreden van Cromwell geen voldoende kapitaalkracht, om dergelijke ondernemingen met goed gevolg te ondernemen. Maar ze beproefden het toch, even als de Franschen en de Denen, die nog minder succes hadden.

Voor wij dit gedeelte van onzen Oost-Indischen handel beëindigen, over de concurrentie der Engelschen dus nog een enkel woord.

Reeds zagen wij, dat de Compagnie naast de Portugeezen, die zij overal verdreef, op menige plaats mededingers kreeg. En dat in de eerste plaats in de Engelschen, die nog voor ons, in 1600, eene Oost-Indische Maatschappij hadden opgericht. Maar deze kon niet met onze Compagnie worden vergeleken. Zij beschikte slechts over één millioen gulden aan kapitaal en stond dus gelijk met de kleinere maatschappijen, die voor de oprichting der Oost-Indische Compagnie hier de vaart op Indië waren begonnen. En terwijl wij ons met de Molukken bezig hielden, hadden de Engelschen zich te Bantam gevestigd, waar zij op zeer voordeelige voorwaarden aanzienlijke hoeveelheden peper opkochten, om die naar Europa te vervoeren. Matelief, die in 1608 uit Oost-Indië naar Nederland terugkeerde, meende dat men de Engelschen wellicht kon weren, door hun te beletten iets anders dan peper naar Europa te vervoeren, en onzerzijds, door steeds peper als ballast in te nemen en naar hier over te brengen, den prijs van de peper zoo te drukken, dat op den peperhandel geen voordeel meer behaald werd [1]).

Maar zoo gemakkelijk waren de Engelschen niet te overwinnen. Reeds in 1598 hadden zij als spion op onze schepen gevaren [2]) en, ziende dat wij ons voorloopig in hoofdzaak bij de Molukken bepaalden en uit den specerijenhandel groote voordeelen trokken, wendden zij zich eveneens daarheen en kochten ook groote hoeveelheden specerijen op. Wel dwongen de scheepsbevelhebbers der Compagnie nu en dan de Engelsche schepen te vertrekken en ons in de Molukken het terrein vrij te laten, maar om de Engelschen van daar geheel te verdrijven, en vooral hen voor goed uit Bantam te verwijderen, daartoe waren zij niet in staat. En bovendien, men leefde met Engeland in vrede, hoe had men hen willen verdrijven, zelfs al had men gekund?

Gevolg van een en ander was, dat men in 1610 van Nederlandsche zijde het voorstel deed om beide Compagniën te vereenigen, doch dit werd door de Engelschen verworpen uit vrees, dat de Hollanders door hunne bekwaamheid en ijver het aandeel der Engelschen, dat uit hoofde van het ingebrachte kapitaal toch reeds klein zou zijn, meer en meer zouden beperken [3]).

1) Vgl. VAN REES, t. a. p., Dl. II, bladz. 53.
2) Door FRUIN opgemerkt; wij konden echter de plaats niet weêr vinden.
3) Men leze over dit en het volgende VAN REES, t. a. p.

Sedert ontstond er tusschen de Engelschen en Hollanders in Indië een geregeld gevoerden concurrentiestrijd, waarin de eersten al meer en meer het onderspit dolven, naarmate onze Compagnie haar gezag uitbreidde en hare vloot en krijgsmacht vermeerderde. Dientengevolge kwamen de Engelschen èn in 1615 èn in 1618 op het voorstel van 1610 terug, echter zonder blijvend resultaat. Wel kwam den 17 Juli 1619 een verdrag tot stand, waarbij bepaald werd, dat de handel in Indië voortaan voor beide compagniën zou open staan en dat men zelfs gemeenschappelijk trachten zou vrijen handel in China en andere landen te verkrijgen, ja, werd dit verdrag den 9en Juni 1620 plechtig te Batavia afgekondigd, maar dit alles baatte de Engelsche Compagnie niet. Onze bekwame Coen, destijds Gouverneur-generaal van Indië, behandelde de Engelschen op den voet eener uit gunst toegelatene en aan het oppergezag der Compagnie ondergeschikte natie, in plaats van hun gelijke rechten toe te kennen. En eindelijk gaf de samenzwering, in Februari 1623 door Engelsche handelsagenten gesmeed, om het Nederlandsche fort te Amboina met behulp van omgekochte soldaten te vermeesteren, den bewindvoerders onzer Compagnie een gewenschte aanleiding om voor goed met de Engelschen te breken. De samenzwering werd bijtijds ontdekt, de schuldigen terecht gesteld, en de Engelschen werden gedwongen dadelijk de Molukken en het volgend jaar hunne factorie te Batavia te ontruimen. Van dat oogenblik af werd het een maxime der Oost-Indische Compagnie om den Engelschen „den smaak van den Oost-Indischen handel te doen vergaan."

Met welk succes dit geschiedde, hebben wij reeds gezien. Ten slotte moesten de Engelschen ook Bantam verlaten, zoodat wij meester bleven van het Indische eilandenrijk. Maar de verhouding van Engeland en de Republiek werd, vooral sedert de „Ambonsche moordgeschiedenis," meer en meer gespannen, en de moord op Amboin telkens opnieuw opgerakeld, wanneer Engeland gereed stond ons den oorlog aan te doen.

7. De West-Indische Compagnie [1]).

Naast de Oost-Indische Compagnie kwam in 1621 ook eene West-Indische Compagnie tot stand. Opgericht met het doel den

1) Men vergelijke voor dit overzicht, voor zoover geen speciale bronnen worden genoemd, van Rees, t. a. p., Dl. II; Scheurer, t. a. p., Dl. II; Muller,

vijand in zijn rijkste koloniaal gebied aan te tasten en afbreuk te doen, was zij eerst in de laatste plaats een handelslichaam. Vandaar, dat zij voor het scheppen en in stand houden van een koloniaal rijk nog minder geschikt was dan de Oost-Indische Compagnie, die zich in den Indischen Archipel betrekkelijk gemakkelijk kon handhaven, vooral toen de zoo gevaarlijke mededinging der Engelsche Oost-Indische Compagnie was overwonnen. Voor den handel is de West-Indische Compagnie dan ook van vrij wat geringer beteekenis geweest als hare Oost-Indische zuster en voor de algemeene welvaart heeft zij nog veel minder bijgedragen dan deze. Vooral met betrekking tot den West-Indischen en Amerikaanschen handel heeft het monopoliestelsel zijn doel gemist.

Te verwonderen was dit niet. Want het gebied, dat aan de West-Indische Compagnie voor hare operatiën werd toegewezen, was niet alleen verbazend uitgebreid en betrekkelijk dicht bij gelegen, maar bovendien reeds goed bekend en door de Nederlanders druk bezocht.

Toen de Compagnie was opgericht, waren de westkust van Afrika, zoomede Brazilië voor onze natie reeds langen tijd gewone handelsplaatsen. Immers reeds vóór 1580 voeren Nederlandsche schepen, mede voor rekening van kooplieden uit Oporto, als vrachtvaarders op de Portugeesche kolonie „Brasyl". Wel werd Portugal toen door Spanje veroverd en de handel op de Portugeesche koloniën sedert verboden, maar dit hield de Nederlanders niet uit de vaart. Nu men geen gecorloofden handel mocht drijven, dreef men smokkelhandel. Of wel, men stevende, daar de kooplieden van Oporto en Vianna onze schepen moeilijk konden missen, onder Spaansche vlag naar Brazilië en bemande, daar „in die quartieren geen anderen naciën en moghten handelen," onze schepen met Portugeesche matrozen.

Zoo geraakte reeds lang vóór de West-Indische Compagnie werd opgericht een groot deel van den West-Indischen handel in onze handen. En de aanvoer van sommige Westersche koloniale producten op de Nederlandsche markt was zoo groot, dat in de laatste jaren der zestiende eeuw het pond suiker te Amsterdam drie stuivers minder kostte dan te Lissabon.

de Gouden Eeeuw; De Rooy. Gesch. v. d. Ned. Handel; Pompe. Gesch. der Nederl. Overzeesche Bezittingen; Luzac, Holl. Rijkdom; Netscher, Brazilië; van Rees, Gesch. der Nederl. Volksplantingen in Noord-Amerika, terwijl wij voor Nieuw-Nederland nog eens op de belangrijke mededeelingen in het reeds aangehaalde werk van Campbell verwijzen.

In het bijzonder echter is de vaart op West-Indië na 1591 toegenomen. Usselinx, [1]), de bekende uitgeweken Antwerpsche koopman, begon toen zijne koloniale plannen met betrekking tot Zuid-Amerika te ontwikkelen en vestigde daardoor de aandacht onzer kooplieden op deze voor den handel zoo belangrijke kusten. De Moucheron, die met Usselinx bevriend was en grootsche ondernemingen op touw durfde zetten, reedde weinige jaren later, in 1595, zijn eerste schip naar de dusgenaamde „Spaansche Indiën" uit. Of de tocht groot succes heeft gehad, is echter niet bekend.

Zeker is, dat in 1598 een Nederlandsche koopvaarder, die een reis naar La Magarita, een der Curaçaosche eilanden, had gemaakt, met een rijke lading Zeeland binnenviel. In hetzelfde jaar deed Olivier van Noort op zijne reis om de wereld Brazilië aan, doch werd er niet vriendschappelijk ontvangen.

Op het laatst der zestiende en in het begin der 17e eeuw was het echter nog niet het Mexicaansche zilver, maar het zout vooral, dat ons naar Amerika trok. Het zout was voor ons een onontbeerlijk artikel; de Nederlandsche visscherij-ondernemingen gebruikten daarvan enorme hoeveelheelden. Geen wonder, dat het voor ons een ware goudmijn was, toen onze Nederlandsche schippers rijke zoutplaatsen ontdekten op de Curaçaosche en andere niet ver van den wal gelegen onbewoonde eilandjes. Het zeewater, dat bij springtijden en hoogen vloed in gleuven en gaten bleef staan, had daar, als het door de hitte der zon was verbrand, sedert eeuwen een uitmuntend zout achtergelaten, dat tot dikke korsten was aangegroeid. Men had het maar voor het opscheppen; het kostte geen geld en was met minder moeite te bekomen dan op het eiland Majo. Bovendien vorderde de reis derwaarts, heen en terug, niet meer dan hoogstens elf weken. [2])

Het zoutverbruik in de Nederlanden nam bovendien op het laatst der zestiende en het begin der zeventiende eeuw reusachtig toe. Behalve voor de visscherij had men het in Holland en Friesland in groote hoeveelheden noodig voor de boter- en kaasindustrie, zoomede voor het pekelen van het voor de scheepvaart benoodigde vleesch en spek. In Zeeland was de behoefte wel minder groot, maar de aanvoer moest toch aanzienlijk zijn voor de talrijke keeten,

1) O. VAN REES handelt in zijne Geschiedenis der Staathuishoudkunde, Dl. II, bladz. 72 en vv., uitvoerig over dezen verdienstelijken zeventiende-eeuwschen economm.

2) Vgl. DE STOPPELAAR, t. a. p., bladz. 170. 171.

waarin het ruwe zout op meesterlijke wijze werd geraffineerd. Geen wonder dus dat de vaart op deze eilanden weldra van tachtig tot negentig schepen per jaar behoefde, te meer omdat het West-Indische zout een prachtige witte kleur had en bij de raffinade zeer veel uitleverde.

Uit Hoorn vertrokken ieder jaar verscheidene schepen ter zoutvaart en tal van Zeeuwsche vaartuigen openden het handelsverkeer met de Amerikaansche kusten. Nog vóór de zestiende eeuw ten einde was, bevonden zich reeds vele Nederlandsche kooplieden op Cuba en bezochten onze zeelieden de Golf van Mexico. En al in 1599 zonden de Staten onder van der Does een vloot in zee, om onzen handel in West-Indië te beschermen en den Spanjaarden afbreuk te doen. Een gedeelte dezer vloot bereikte Brazilië en behaalde aldaar grooten buit, waarmede men in 1600 in het vaderland terugkeerde.

Met de vaart op West-Indië stond de vaart op Guinea in nauw verband. Hoorn en Enkhuizen hadden in 1593 hunne eerste schepen naar Afrika's Westkust uitgereed. Van het eerste schip werd niets meer vernomen, totdat men later hoorde, dat de schepelingen door de Franschen waren vermoord. Maar het Enkhuizer vaartuig bracht een lading goud en zeven of acht honderd olifantstanden mede. Nu was de begeerte opgewekt en reeds vóór de sluiting van het Bestand werd door tal van schepen op deze kust een levendige handel in ivoor, goud, zout en andere producten gedreven, die ons in ruil voor messen, lepels, lijnwaad en kramerijen werden verstrekt. De bekende Balthasar de Moucheron vond Afrika zelfs een zoo gewichtig punt voor handelsoperatiën en tevens als rustpunt voor de schepen, die naar Oost- en West-Indië voeren, dat hij in 1598 met goedvinden van de Generaliteit en prins Maurits een expeditie naar het Prinseneiland (Isola del Principe) uitrustte, om dit eiland, ongeveer vijftig mijlen van de kust van Guinea gelegen, in bezit te nemen. Met groot beleid hebben de scheepskapitein Antonie Le Clercq en de jonge Cornelis de Moucheron, die mede aan boord was, het door Balthasar uitgedachte plan uitgevoerd. Moest het eiland ook al later weder worden verlaten, omdat de uit Nederland daar gevestigde bevolking door ziekten tot op een vijfde geslonken was, dat nam niet weg dat de vermeestering van dit vruchtbare en uit een strategisch oogpunt zoo belangrijke eiland door een eenvoudig koopman met een handvol varensgezellen eene gebeurtenis was, die niet alleen in Nederland, maar ook daar buiten groot opzien verwekte. Bovendien was de

expeditie, het verlies van menschenlevens daargelaten, niet zonder beteekenis geweest, daar langs de geheele kust een zeer voordeelige handel was gedreven.

De tijdens de onderhandelingen over het Bestand verschenen pamfletten, waaruit wij reeds voor de Oost-Indische Compagnie hebben geput [1]), bevatten dan ook voor de vaart op Afrika en West-Indië gegevens, die ons doen zien van hoeveel belang deze toen reeds mocht worden geacht. Men berekende dat in 1608 op Guinea gehandeld werd [2]) met twintig schepen van 150 à 200 last, gezamenlijk met vier tot zes honderd koppen bemand. De omvang van dien handel werd op ongeveer twaalf ton gouds per jaar geschat. Op Punta d'Araya, — Punto del Rey, zooals men hier zeide, — voeren geregeld van tachtig tot honderd groote schepen, van omstreeks zes tot zeven honderd vaten inhoud, gezamenlijk met 1800 tot 2000 koppen bemand. Het voordeel van handel en zoutvaart werd te zamen op een millioen gulden geschat. Op de eilanden St. Domingo, Cuba, en andere plaatsen, werden voor den handel in huiden, tabak, verfhout en andere waren, geregeld twintig schepen van gemiddeld twee honderd last gebruikt, gezamenlijk bemand met twaalf tot vijftien honderd koppen. De handelsomvang aldaar werd op acht tonnen gouds per jaar geschat, zoodat geheel de omvang van den Afrikaanschen en West-Indischen handel toen op ongeveer drie millioen gulden werd getaxeerd.

Zeker, neemt men de cijfers van den Europeeschen en den Oost-Indischen handel in aanmerking, dan is deze som niet groot te noemen. Maar zij mocht toch belangrijk genoeg heeten, om naar de plannen van Usselinx te luisteren, die deze streken wilde koloniseeren, om aan geheel dien handel en de productie eene grootere uitbreiding te geven. Reeds waren, ook te Amsterdam, verschillende kleine maatschappijen voor den handel op de Goudkust en West-Indië opgericht, die met elkander begonnen te concurreeren, zoodat leiding van bovenaf noodig scheen.

Usselinx's plan nu was in hoofdtrekken zeer eenvoudig en bestond in het stichten van volksplantingen zonder slaven, niet om daar, gelijk de Spanjaarden, goud en zilver te zoeken, maar een steeds meer intensiever en voordeeliger ruilhandel van manu-

1) Wij bedoelen het „Onpartydich Discours" en de „Memorie vande redenen om gheensins te wijcken vande vaert van Indiën," genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., No. 1436, en 1433.

2) „Daghelijcx" voegt de „Memorie" er bij.

facturen en kramerijen tegen de producten van den bodem tusschen het moederland en de kolonie te kunnen drijven [1]). Dat de Spanjaarden zich daartegen zouden verzetten, zag Usselinx zeer goed in. Maar juist door met beleid in Amerika den strijd tegen de Spanjaarden aan te binden, zou men daar de Spaansche macht kunnen ondermijnen, en hare gouden en zilveren hulpbronnen in eene andere bedding leiden.

Om dit doel te bereiken, was de samenwerking van velen onmisbaar, en Usselincx trachtte door woord en geschrift onze staats- en kooplieden daartoe aan te sporen. Voorloopig echter zonder resultaat.

Wel vond zijn plan groote belangstelling en werd zelfs in Juli 1606 door de Staten van Holland in overweging genomen, maar Oldenbarneveldt, de leider der partij, die het Bestand met Spanje wilde doorzetten, werkte het met alle kracht tegen, wat te Amsterdam en Hoorn een storm van verontwaardiging deed opgaan, en de positie van Oldenbarneveldt als staatsman en leider van de belangen der Republiek geducht heeft benadeeld.

Maar zijne tegenwerking had op het oogenblik succes. Den 9en April 1609 werd het twaalfjarig bestand gesloten en de plannen tot oprichting eener West-Indische Compagnie waren daarmede voorloopig van de baan.

Maar nauw had de oude landsadvocaat op het „bloedigh moordschavot" zijn welbekend leven gelaten, of de Staten van Holland besloten om „het stuck der West-Indische Compagnie" weder ter hand te nemen. Vooral de Amsterdamsche regenten, kooplieden niet alleen, maar ook handels- en oorlogsintriganten in hart en nieren, begonnen dadelijk met kracht te ijveren om „dese saecke, daeraen den lande in 't gemeen ten hoochsten gelegen is" met succes te bevorderen. En na vele beraadslagingen werd eindelijk op den 3en Juni 1621 een octrooi voor de West-Indische Compagnie vastgesteld, [2]) waarin wel-is-waar niet de plannen van Usselincx waren nedergelegd, maar dat toch voor een aantal jaren een handelslichaam voor de negotie op de Afrikaansche kust en West-Indië in het leven riep. Want Usselincx had vooral op eene kolonisatie op groote schaal aangedrongen, van welk plan, behoudens in artikel 2, dat „de voorschreven Compagnie populatie van vruchtbare en onbewoonde quartieren [soude] mogen bevorderen,

1) Behalve het overzicht van v. Rees raadplege men de talrijke vlugschriften van Usselinx, te vinden in de genoemde Pamfletten-catalogi, en bijna alle ook in de Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam aanwezig.

2) Het octrooi is in zijn geheel opgenomen in Luzac, Holl. Rijkdom. D. I. Bijlage S.

ende alles doen dat de dienst der landen, profyt ende vermeerderinge van den handel sal vereyschen", in het octrooi niets te bemerken was. Maar ook de handelsbelangen stonden niet op den voorgrond. Afbreuk aan den vijand te doen, was het hoofddoel van de oprichting der West-Indische Compagnie geweest, en dit vooral werd haar streven, toen zij eenmaal was gesticht.

Dat zij, met dit plan als hoofddoel voor oogen, noch als krijgvoerende macht Spanje groote schade zou berokkenen, noch als handelsmaatschappij belangrijke winsten zou behalen, door den grooten omvang van het gebied, is reeds in die dagen door Usselincx terecht opgemerkt. Maar men sloeg zijn raad in den wind en in arren moede verliet de ontwerper zijn tweede vaderland, om na eenigen tijd in dienst van Zweden over te gaan.

Bij het octrooi, voor den tijd van vijf-en-twintig jaren verleend, gaven de Staten-Generaal aan de West-Indische Compagnie dezelfde voorrechten als aan de Oost-Indische Compagnie waren toegestaan. Echter met dit onderscheid, dat nu dadelijk bepaald werd, dat de directeuren der Compagnie een gouverneur-generaal moesten kiezen, en, voor hem, „instructie geconcipieerd hebbende", dezelve, „daarna bij Haer Hoog Mog. geapprobeerd ende commissie gegeven zal worden: ende dat voorts zoodanigen gouverneur-generael, zoo wel als andere vice-gouverneurs, commandeurs ende officieren gehouden sullen weezen den eed van getrouwigheid aen Haer Hoog Mog. te doen, ende oock aen de Compagnie."

Dit als bewijs, dat de Staten-Generaal dadelijk het hoogste gezag aan zich trokken, en de Compagnie oogenblikkelijk tot een publiek politiek lichaam werd gepromoveerd.

Het handelsmonopolie werd op de volgende wijze omschreven:

Voorts vergunnen Hare Hoog Mog. „dat binnen den tijd van vier en twintig jaren niemand van de ingheboornen ofte inghesetenen deser landen, anders dan alleen uit den naem van deze Vereenigde Compagnie, uit deze Vereenigde Landen, nochte ook van buiten dezelve landen, zal mogen vaaren ofte negotieeren op de Afrikaansche kusten en landen van de keerkring des Kreefts af tot aan de Caep de Goede Hoop toe, noch op de landen van America, van het zuideinde van Terra Nova door de Straete van Magellaen, Le Maire, ofte andere straeten ende passagien daer omtrent gelegen, tot aen de Straete van Anjan, zoo op de Noordzee als op de Zuidzee, nochte eenige eilanden aen de eene ende andere zijde ende tusschen beyden gelegen: mitsgaeders op de Austraelsche ofte Zuiderlanden, streckende ende leggende tusschen beide de

meridiaenen, raeckende in 't Oosten de Caep de Goede Hoop, ende in 't Westen het oosteinde van Nova Guinea incluis."

Voorts kreeg de Compagnie de macht om verbonden aan te gaan en sterkten aan te leggen, alles onder toezicht van de Staten-Generaal. Zij werd voorts voor den tijd van acht jaren van de betaling van convooien en licenten vrijgesteld, zoodat zij dus gedurende dien tijd noch inkomende, noch uitgaande rechten te betalen had, en ontving voorts eene subsidie van een millioen gulden, in vijf jaren te voldoen. Verder zou de Compagnie door de regeering der Republiek met zestien oorlogsschepen en vier jachten worden beschermd, waarbij zij echter hetzelfde aantal oorlogsbodems van gelijke sterkte had te voegen. De admiraal werd door de Staten-Generaal benoemd.

Geen beter bewijs, dat buit- en kaapvaart het doel der Compagnie was, dan deze bepalingen. Maar toch werd ook het handelsmonopolie streng gehandhaafd. Want zelfs werd uitdrukkelijk bepaald, dat haar, met uitsluiting van ieder ander, het halen van zout aan Punta d'Araya was toegestaan, waartegen vooral de steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik zich heftig verzetten. Een zoutmonopolie, al was het slechts met betrekking tot het West-Indische zout, moest nadeelig op vele takken van handel en nijverheid werken, en het is onbegrijpelijk dat de regeering der Republiek dit niet heeft ingezien. Toch wilden de Staten niet zoover gaan als de woordvoerders en voorstanders der nieuwe compagnie, die het zoutmonopolie in zijn geheel wenschten te bezitten. Dan, zoo zeide men, zou de mededinging van mindere zoutsoorten, van de kust van Portugal, de Kaapverdische eilanden, of andere streken, geheel zijn afgesneden, maar de prijs van het zout zou dan ook vier of vijfmaal verdubbeld zijn. Daar dit niet aanging, werd dus alleen het West-Indisch zout onder het monopolie begrepen, en de vrije invoer van ander zout niet verboden.

Van zelf had dit tengevolge, dat men zich wederom meer op het zouttransport van andere streken ging toeleggen, waardoor de Compagnie belet werd monopolieprijzen voor het door haar ingevoerde zout te bedingen. En bovendien bleven voortdurend, in strijd met het octrooi, schepen op West-Indië varen, om zout te halen en handel te drijven, hetgeen de Compagnie langs de uitgestrekte kusten van Amerika moeilijk kon beletten. Vooral de Amsterdamsche reeders zonden ook na 1621 schepen naar de goudkust en Amerika, en berokkenden in hunne kwaliteit van lorrendraaiers de Compagnie groote nadeelen. Maar ook zonder dit optreden van particuliere

reeders en handelaars zou de Compagnie van haar zoutmonopolie geen groote voordeelen hebben getrokken. Want het fort St. Jago, met het oog op het monopolie der West-Indische Compagnie van Spaansche zijde op Punto d'Araya opgericht, sloot, vóór de Compagnie zich daartegen verzetten kon, den toegang tot de voornaamste zoutpannen af.

Zoo was dan de Compagnie opgericht en werd de inschrijving voor kapitaalstorting geopend, die echter niet spoedig volteekend werd. Het oorlogsbedrijf, dat de Compagnie zou gaan voeren, maakte velen huiverig; de weinige zeggingskracht der participanten in de Oost-Indische Compagnie had de kleinere kapitalisten in de Republiek bovendien van een zoo geformeerd en bestuurd lichaam reeds afkeerig gemaakt. Maar eindelijk kwam er dan toch een som van ruim zeven millioen bijeen, zoodat de Compagnie haar werkkring kon aanvangen.

Die zeven millioen waren verdeeld als volgt:

De Staten-Generaal		*f* 500,000.—
De Kamer van Amsterdam		„ 2,846,582.—
De Kamer van Zeeland, te weten voor de Steden Vlissingen en Veere door Prins Maurits gefourneerd	*f* 50,000.—	
De stad Middelburg	„ 897,475.—	
De stad Vlissingen	„ 199,600.—	
De stad Veere	„ 132,700.—	
Tholen	„ 100,000.—	
		f 1,379,775.—
De Kamer van de Maas		„ 1,039,202.10
De Kamer van het Noorderkwartier		„ 505,627.—
Groningen en de Ommelanden		„ 836,975.—
Totaal		*f* 7,108,161.10 [1]

Het bestuur der Compagnie werd ingevolge den inleg verdeeld in vijf Kamers, te weten: een te Amsterdam; een in Zeeland, met zetel te Middelburg; een te Rotterdam, die van de Maas; een te Hoorn, en een in Groningen, voor den inbreng van Groningen en Friesland te zamen. Deze vijf Kamers telden gezamenlijk 74 bewindhebbers, die wederom een Algemeen Bestuur kozen, waarin Amsterdam acht, Zeeland vier, elk der andere Kamers twee, en

1) Vgl. Luzac, Holl. Rijkdom, Dl. I, bladz. 318.

de Staten-Generaal een of meer vertegenwoordigers had. Dit opperste college werd de Kamer der Heeren Negentien genoemd.

Om de zes jaren moest rekening en verantwoording worden gedaan, terwijl jaarlijks, zoo dit ten minste tien procent kon bedragen, dividend moest worden uitgekeerd.

Zoodra de onderscheidene bijdragen waren ingekomen en het bestuur geregeld was, toog men aan den arbeid, en reeds in het begin van November 1623 had de Compagnie vijftien schepen in zee. Al die schepen, ook de vloten, die later werden uitgezonden, hielden zich bijna uitsluitend bezig met de kaapvaart en het vermeesteren van prijzen. Vooral langs de kust van Brazilië, dat in het begin der zeventiende eeuw volgens v. Meteren aan Spanje jaarlijks meer dan 500,000 ducaten opbracht, werden op groote schaal strooptochten gehouden. Wat men niet mede kon nemen, werd eenvoudig vernield. Vermeesterde de Compagnie al eens een belangrijk punt, zooals b.v. in 1625 de stad St. Salvador en iets later St. Domingo, dan werd dit zoo slecht versterkt, dat het den Spanjaarden niet moeilijk viel om dit weder te vermeesteren.

Zeker, groote en kloeke daden werden dikwerf door de Nederlandsche vlootvoogden en scheepsbevelhebbers verricht. De Nederlandsche kapers werden de schrik der West-Indische zeeën en onberekenbaar was de schade, die Spanje leed door den thans van Europa naar Amerika overgebrachten zeeoorlog. Piet Hein, Loncq, Pater, Ita, Jol, Houtebeen en anderen, hebben wonderen van dapperheid verricht en met geringe macht soms groote voordeelen op den vijand behaald.

Die feiten hier te vermelden, gaat niet aan. Wel dienen wij even stil te staan bij de verovering der Zilvervloot door Piet Hein. En wel omdat zonder hare vermeestering door dezen zeeheld de Compagnie reeds na weinige jaren bankroet zou gegaan zijn, en zij bovendien door de groote sommen, die zij hierdoor in handen kreeg, althans eeniger mate ook de koloniseerende richting insloeg, wat zij reeds aan de Amazonen-rivier, aan de Wiapoca en op het eiland Tabago wel-is-waar had beproefd, doch welke pogingen uit geldgebrek waren mislukt.

De Spaansche Zilvervloot, op 9 September 1628 door Piet Hein bemachtigd, hield niet minder in dan 177,537 ponden zilver, 3005 kisten en balen indigo, 37,375 huiden, 1000 paarlen, 135 ponden goud, 7961 stukken campêchehout, 253 kisten suiker, een partij amber, bezoar, specerijen, en vele andere koopwaren. De waarde ervan wordt verschillend opgegeven, en wel van elf en een half tot vijftien millioen gulden.

Hoe dit zij, de Compagnie was voorloopig uit hare geldverlegenheid gered en ging nu werkelijk beproeven verschillende punten in West-Indië blijvend te bezetten. Loncq veroverde in 1630 Olinda en het Recief op de kust van Brazilië, het eerste vaste steunpunt der West-Indische Compagnie, en bracht weldra de geheele provincie Fernambuco tot onderwerping.

Dadelijk bracht de Compagnie het bestuur van het veroverde gewest op vasten voet en beloofde aan de bevolking het onverdraagzame Spaansche regeeringsstelsel door een ander en mild bestuur te vervangen. Godsdienstvrijheid, onpartijdige rechtspleging, lage in- en uitvoerrechten en belastingen, afschaffing van den gedwongen krijgsdienst en vele andere voorrechten, waren de middelen, waardoor de oude Portugeesche kolonisten werden overgehaald, om zich aan het nieuwe bestuur te onderwerpen, en andere kolonisten werden gewonnen. Een admiraal werd aangesteld om voor de bescherming der kustlanden te waken.

Kort daarop maakte Pater zich meester van de stad Santa Martha, tusschen Rio Hache en Carthagena gelegen, een belangrijk punt voor den handel met Nieuw-Grenada en Quito. En later, in 1634, geraakte de Compagnie in het bezit van de kleine Antillen, St. Eustatius en St. Martin. Het volgend jaar werden wederom nieuwe veroveringen gemaakt en het scheen dus dat de Compagnie ook als handelslichaam een beteren tijd te gemoet ging. En dat vooral, omdat de Compagnie zoo gelukkig was in Joan Maurits, graaf van Nassau-Siegen, een gouverneur te vinden, die uitnemend voor zijne taak berekend was.

Deze, in 1636 met het opperbewind in West-Indië belast, zorgde niet alleen dat de vruchtbaarste en voor den handel de gunstigst gelegene helft van Brazilië geheel in onze macht kwam, doch trachtte vooral de nijverheid op te beuren en het land tot bloei te brengen. Een in 1638 genomen maatregel was bovendien uitnemend geschikt, om deze plannen in de hand te werken, ook al bracht die aan het monopolie der West-Indische Compagnie een gevoeligen slag toe. Immers, in dat jaar besloten de bewindhebbers met goedkeuring der Staten-Generaal tegen betaling van eene recognitie van tien procent den vrijen handel op Brazilië toe te staan aan alle inwoners der Republiek en van Brazilië. De particuliere schepen zouden echter slechts een reis per jaar heen en weêr mogen maken, terwijl de handel in slaven, Braziliaansch hout en krijgsbehoeften uitdrukkelijk aan de Compagnie verbleef.

Maar de goede werking van dat alles duurde niet lang. Niet

alleen dwongen de Staten-Generaal Joan Maurits op menigen vrijzinnigen maatregel terug te komen, maar hij werd door de karigheid der bewindhebbers eveneens in zijne plannen tegengewerkt. Soms had hij gebrek aan geld, om zijne soldaten te betalen, en aan levensmiddelen, om hen te voeden. Geen wonder, dat hij in 1644 teleurgesteld en ontmoedigd naar het vaderland terug keerde, zij het ook op last der Staten, waardoor onze bezittingen zonder voldoend gezag achterbleven.

Toch was het juist nu den tijd geweest om ons gezag in Amerika duurzaam te vestigen. Want in 1640 had Portugal zich van Spanje vrij gemaakt, waarop de nieuwe koning van Portugal met ons een aanvallend en verdedigend verbond had gesloten, en een wapenstilstand voor den tijd van tien jaren voor zoover het de koloniën betrof. Dientengevolge moesten wij wel onze veroveringen op Portugal staken, maar daar de Compagnie in het bezit van het reeds verworven gebied bleef, had zij zich deze tien jaren ten nutte te maken, om haar gezag en dat der Staten blijvend te vestigen.

Brazilië toch was gebleken een voor den handel zeer belangrijke kolonie te zijn. Alleen in 1634 toch had de uitvoer aan suiker één millioen, 655 duizend, 700 gulden bedragen en die aan Braziliëhout 72,000 gulden. Daar het suikerriet niet zonder slaven aangeplant kon worden, had Joan Maurits bovendien gezorgd, dat wij een vast steunpunt in Afrika kregen. Hij zond daartoe reeds in Juni 1637 den kolonel van Koin met negen schepen en 1200 man naar de kust van Guinea, welke expeditie het sterke fort St. George del Mina veroverde, wat niet alleen het minder goede doel, maar ook den handel in producten op deze kust ten goede moest komen. Sedert werden jaarlijks ongeveer vijftien duizend negers naar Brazilië getransporteerd, waar zij aan de Compagnie telkens ruim twee millioen gulden opbrachten, waarbij van zestig tot tachtig procent zuivere winst was.

Zeker, die handel was niet te verdedigen, maar men leefde in de zeventiende eeuw, toen de zwartjes, zoo goed als thans nog door de Afrikaansche blanken [1]), bijna niet als menschen beschouwd werden, zoodat zich weinig of geen stemmen tegen dezen handel verhieven. De schrijver van de „Tsamenspraeck tusschen een Hollandsch ende Brabantsch Koopman" was een der weinige uitzonderingen. Maar al waren de tegenstrevers meerder in aantal geweest, het zou

1) „Een kaffer es eigenlijk ni e' mensch ni, maar 'n hond", zegt menige Boer nog in onzen tijd.

vermoedelijk weinig hebben geholpen. Want er zat zooveel winst aan deze negotie, dat ieder er deel aan wilde hebben, zoowel de Engelschen en Franschen, als de Denen en Zweden, ja, zelfs de Duitschers. Houdt men dit in het oog, dan kan men ons zelfs nog de eer geven, dat wij het minste aandeel in dezen onteerenden handel hebben gehad en nooit anders dan slaven voor onze eigene kolonie hebben aangevoerd. [1])

Naast de slavenhandel leverde nu de warenhandel sedert zeer groote voordeelen op. De waarde van den uitvoer naar Nieuw-Nederland, waarover straks nader, Senegambia en de kust van Guinea bedroeg jaarlijks niet minder dan bijna zeven millioen gulden, en de invoer aan pelterijen, goud, ivoor, amber, huiden en andere artikelen ruim veertien en een half millioen gulden.

Nu meene men niet, dat deze cijfers den handelsomvang van de Compagnie als handelslichaam weergeven; deze was veel kleiner. Maar toch mocht ook deze nog aanzienlijk worden genoemd. De Compagnie alleen voerde jaarlijks voor twee millioen gulden naar hare bezittingen uit en voor ongeveer zes millioen gulden in [2]), cijfers, die het voortbestaan der Compagnie zouden wettigen.

Geen wonder dus, dat men, waar het octrooi weder moest worden verlengd, er ernstig aan dacht, en er van de zijde der West-Indische Compagnie ook met alle kracht naar streefde, om eene samensmelting van beide compagniën tot stand te brengen. Geen argumenten zoo zwak, of zij werden nog aangevoerd, om hiertoe te komen. En terecht. Want de West-Indische Compagnie had den vijand in zijn hechtste sterkten bestookt, waardoor aan de Oost-Indische Compagnie meer dan anders de handen waren vrijgegeven. Maar de bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie dachten er anders over en werkten dit plan geducht tegen. Toen werd het duidelijk, waar ook de landsregeering met dit plan niet medeging, dat de Staat toch iets zou moeten doen, op welke wijze dan ook. De rijkste kolonie in het verre Westen moest behouden blijven, wilde het eenmaal in het leven geroepen krijgs- en handelslichaam zich met kracht blijven handhaven en het zijne tot eene verdere vredige ontwikkeling van handel en cultuur bijdragen.

En toch liet men Brazilië verloren gaan. Reeds een jaar na het vertrek van Joan Maurits brak daar een opstand uit tegen het

1) Vgl. Scherer, t. a. p., Dl. II, bladz. 91—107, die zeer uitvoerig over den slavenhandel is.

2) Volgens de „Aenwysinge", enz., genoemd door Knuttel, t. a. p., No. 5117.

Nederlandsch gezag, en dat met zooveel succes, dat de onzen dadelijk in de versterkte kuststeden de wijk moesten nemen en het land aan den vijand moesten prijsgeven.

Dit treurig verloop moet echter niet zoozeer aan de bewindhebbers dan aan de kortzichtige politiek der Nederlandsche regeering worden toegeschreven. Immers, de bewindhebbers konden niet anders dan Joan Maurits zeer zwak bijstaan. Want door hare geregelde groote oorlogstoerustingen was de Compagnie reeds in 1630 in groote moeilijkheden geraakt en had zich verplicht gezien tot het sluiten van leeningen, om in hare steeds klimmende uitgaven te voorzien. In 1636 had zij achttien millioen gulden schuld en in 1640 verkeerde zij reeds in hopeloozen toestand. De Staten-Generaal hadden dus de Compagnie krachtig moeten bijstaan, maar de weinige kracht en eenheid, de groote zelfzucht en partijschap, en de onderlinge naijver beletten iederen doortastenden maatregel.

Eerst toen het te laat was, zag men iets van het verzuim in. Toen het octrooi der Compagnie in 1644 werd verlengd, ontving zij slechts een som van een half millioen, om de bijna verloren rijke bezitting te redden. Maar de daarvoor uitgeruste vloot kon niets uitrichten. Daarop zond men in 1647 Witte Cornelisz. de With met een aanzienlijke vloot van oorlogs- en transportschepen naar Brazilië, maar, eenmaal daar, werd ook hij niet voldoende gesteund en keerde op eigen gezag onverrichter zake terug. Joan Maurits, dien men nog eens aanzocht, om het gouverneurschap te aanvaarden, bedankte voor die eer: het was te laat. Nog maar vier plaatsen bevonden zich in de macht der Compagnie. En steeds kromp hare macht, en eindelijk werd in 1654 de laatste plaats door ons verlaten. In 1661 werd het toch reeds verloren Brazilië bij vredesverdrag aan Portugal teruggegeven, en sedert waren de rijke hulpbronnen van onze vroegere kolonie voor den Nederlandschen handel en de Nederlandsche nijverheid als afzetgebied gesloten.

Van belang is het op te merken, hoe het „verzuimd Brasil" door de regeeringsmannen, die bij de Oost-Indische Compagnie geinteresseerd waren, met opzet in de hand is gewerkt. Eene Amsterdamsche Vroedschapsvergadering, in Augustus 1649 gehouden, is in dit opzicht zeer leerzaam [1]).

1) Men zie hier voor de „Copye van de Resolutie vande Heeren Burghemeesters ende Raden tot Amsterdam op 't stuck vande West-Indische Compagnie, genomen in Augustus 1649, vermeld bij KNUTTEL, t. a. p., No. 6472.

In die vergadering deelde de burgemeester Anton Oetges van Waveren mede, dat hij vroeger dikwijls van zeven tot acht honderd ossen aan de Compagnie placht te verkoopen, terwijl ze nu geen stuiver tot aankoop bezat en hij haar niet graag zou borgen. Hij meende dan ook, dat de Compagnie op de een of andere wijze zou moeten worden geholpen, daar anders haar bankroet te wachten was. Andries Bicker, die bij de Oost-Indische Compagnie groot belang had, merkte droogjes op, dat hij dat al lang had zien aankomen, maar dat dit aan de bestuurders van dit lichaam te wijten was, en hij geen kans zag de West-Indische Compagnie te „salveren". En Pieter Hasselaer was het daarmede volkomen eens. „Aan de West-Indische Compagnie is doch geen salf meer te strycken", beweerde hij, en het is dus beter — en deze raad was misschien goed, — dat de vaart op West-Indië geheel vrij wordt. Zijn advies kwam alleen wat te laat en sproot niet uit nobele beweegredenen voort.

Evenzoo dacht Gerbrandt Claesz Pancras er over. Maar Dr. Nicolaes Tulp, beroemd geneesheer en bekend magistraatspersoon tevens, die bovendien uitnemend op de hoogte was, vond deze oordeelen niet vrij van eigenbelang en meende dat de Compagnie, het kostte wat het kostte, moest worden bijgestaan. Vooral Brazilië wenschte hij te behouden, daar deze kolonie een „gesonde lucht en een goet climaet" had, en van vrij wat meer belang voor den invoer onzer nijverheidsartikelen kon worden dan het gebied der Oost-Indische Compagnie. En hij was niet de eerste, die op het groot belang dezer kolonie wees. Want reeds tien jaren vroeger had Ds. Soler, predikant in Brazilië, zijn „Cort en Sonderlingh Verhael van Brasilien" [1]) het licht doen zien, waarin hij niet uitgepraat raakte over de heerlijkheid en de vruchtbaarheid van Brazilië en den rijkdom van producten, vooral de suiker, dien het opleverde. En evenals de schrijver van de „Ontdeckinghe van rijcke Mijnen in Brasil" [2]) had ook hij gewezen op het belang dezer kolonie voor den invoer van waren uit het moederland. Maar het was vergeefsche moeite geweest, evenals nu de poging van Tulp te vergeefs zou zijn.

Want de meeste vroedschapsleden vielen niet Dr. Tulp bij, maar gaven burgemeesteren gelijk; slechts Hendrick Dircksz. Spiegel, en de heeren Bas en Pater met eenige anderen schonken het voorstel van Tulp steun.

1) Het boekje is verschenen te Amsterdam bij Boudewijn de Preys in 1639. Vgl. KNUTTEL, t. a. p., N°. 4635.

2) Ghedr. te Amsterdam, voor Joh. van Hilten, 1639. Vgl. KNUTTEL, No. 4634.

Het opmerkelijkst was echter de bestrijding van Tulp's meening door het lid der vroedschap Huydecoper. Niet alleen van de samensmelting met de Oost-Indische Compagnie, maar zelfs van het voortduren der West-Indische verwachtte hij de ruïne van den Oost-Indischen handel. Immers de West-Indische Compagnie zou, eenmaal in Brazilië voor goed genesteld, kunnen beproeven een vaart of „trecpadt" naar de Zuidzee te maken, om „so van achteren in Oost-Indië te comen", en de vaart der Oost-Indische Compagnie dus kunnen bederven en voor een groot deel overbodig maken. En het schijnt, dat de architect Vinckeboom daartoe reeds een plan op papier ontworpen had; althans hij voegde er bij: „of een Overtoom so als mons. Vinckebooms den architect."

Eigenbelang en nog eens eigenbelang heeft dus aan het „Verzuimd Brasil" veel toegebracht. Maar toch staat men verbaasd en verwonderd over de vlucht, die de gedachten onzer kooplieden in de zeventiende eeuw namen, en wat zij zouden aandurven, om scheepvaart en handel mogelijk te maken. Het Panamakanaal, nog onuitgevoerd in dezen tijd, zweefde reeds vaag voor de oogen van den zeventiende-eeuwschen Hollandschen handelsman.

Evenals met Brazilië is het ook met onze kolonie Nieuw-Nederland gegaan, terwijl onze overige Amerikaansche bezittingen en onze nederzettingen op Afrika's Westkust herhaaldelijk vijandelijke aanvallen hadden te verduren, wat ons menig verlies berokkende.

Vooral op de kust van Guinea is dit laatste het geval geweest, zoodat het eigenlijk verwondering moet baren, dat wij dit gebied tot 1874, toen wij het aan Engeland afstonden, blijvend hebben bezet. De Denen, de Zweden, de Franschen, de Engelschen vooral wenschten een aandeel in den handel op deze kust, waarvan men zich onmetelijke voordeelen beloofde. Wij, die er slechts eene factorie en geen kolonie hadden, voerden slaven, goud en ivoor van daar uit, en voerden er ijzer, linnen en sterke dranken in. En, het is reeds opgemerkt, vooral aan den slavenhandel wilde men deel hebben, zoodat wij onze concurrenten, die ons in Afrika van alle zijden omringden, bijna niet van het lijf konden houden.

Wel trachtte de Compagnie, om sterker te staan, ook in Afrika haar gezag uit te breiden en veroverde in 1641 San Paulo de Loanda, wat de inbezitname van geheel Angola ten gevolge had, maar zij kwam te laat en reeds eenige jaren later (1648) moesten

wij dit op de Portugeezen veroverde gebied wederom afstaan. En met onze andere veroveringen op de Afrikaansche kust liep het niet veel beter af, zoodat wij op het einde van dit tijdperk nog slechts onze forten op de kust van Guinea, waaronder St. George del Mina het voornaamste was, in bezit hadden. En ook deze bezaten wij niet zonder leedwezen van Engeland, waaraan wij toen reeds zooveel hadden moeten afstaan, en dat ons zoowel hier als elders zooveel moeilijkheden had berokkend.

Zoo was in 1663 in Engeland een „Royal Company of Adventurers opgericht", waarvan de hertog van York het hoofd werd. De eenige bezitting der Engelschen op de kust van Guinea, het fort Cormantine, ging bij koop in handen der nieuwe compagnie over, die nu, een vast steunpunt hebbende en daarbij hulp der Engelsche regeering ontvangende, oogenblikkelijk tot dadelijkheden overging. Nog in vollen vrede met Engeland veroverde Holmes, die in 1664 met eene vloot van twee en twintig schepen naar Afrika en Amerika was gezonden, om den Engelschen handel te beschermen, in Afrika het door ons bezette eiland Goeree, nabij Kaap Verde, en de sterkten Takorary en Cabo Cors op de kust. Ernstige nota's tusschen de Nederlandsche en de Engelsche regeering waren het gevolg. Maar deze konden het Engelsch bewind, dat Holmes steunde, niet bewegen, om het wederrechtelijk in bezit genomene weer te geven. [1])

Nu namen de Staten den 11^{en} Augustus 1664 de vermaarde resolutie, waarbij de Ruyter, die in de Middellandsche Zee kruiste, in het geheim gelast werd om het door de Engelschen bezette gebied te hernemen. En 's lands groote admiraal volvoerde die opdracht met succes. Takorary werd stormenderhand hernomen; Goeree keerde insgelijks onder het Nederlandsch gezag terug en dra werd de Ruyter met groote vreugde te St. George del Mina ontvangen. In het begin van het volgend jaar veroverde de Ruyter ook het Engelsche fort Cormantine en stevende daarop, de eer van 's lands vlag gehandhaafd hebbende, naar Amerika, om daar aan de Engelsche veroveraars het hoofd te bieden, wat hem, daar hij gebrek aan leeftocht begon te krijgen, niet gelukte. Hij moest terugkeeren.

Daar, in Amerika, had ons intusschen een nieuwe slag getroffen; wij hadden Nieuw-Nederland verloren.

1) Vgl. het uitnemende werk van Japikse, De verwikkelingen tusschen de Republiek en Engeland, bladz. 167 en vv. en 354 en 355, waarin al deze kwesties uitvoerig worden geschetst.

Geen bezitting, die meer het karakter eener kolonie droeg dan Nieuw-Nederland. Sedert 1609 reeds was het eiland Manhattan aan den mond der Hudson-rivier de verblijfplaats van Nederlanders, die de kostbare pelterijen der inboorlingen opkochten om ze naar het handeldrijvend Holland te vervoeren [1]). In 1612 werden in deze streek eenige zoogenaamde forten gebouwd, die echter reeds het volgend jaar in de handen der Engelschen vielen.

Twee jaren later begon de Nederlandsche regeering zich uit handelsoogpunt ook met deze streken te bemoeien. Den 27^{en} Maart 1614 toch vaardigden de Staten-Generaal op verzoek van onderscheidene kooplieden een plakkaat uit, waarbij aan de ontdekkers eener nieuwe landstreek de uitsluitende vaart derwaarts voor vier reizen verzekerd werd. Tegen hen, die vóór den afloop van den bepaalden termijn het zouden wagen dit monopolie aan te randen, werd confiscatie van schip en goed en bovendien eene geldboete van vijftig duizend ducaten, ten voordeele der ontdekkers, vastgesteld. De laatsten waren echter gehouden om binnen veertien dagen na hunne terugkomst van de eerste reis een nauwkeurig rapport in te leveren, opdat de regeering den tijd zou kunnen bepalen, waar binnen deze vier reizen zouden moeten zijn volbracht. Mochten echter verschillende handelshuizen tegelijkertijd of binnen het jaar dezelfde streken ontdekken, dan zouden zij te zamen de voordeelen van het genoemde monopolie genieten. [2])

Door dit plakkaat werd de ondernemingsgeest van verschillende kooplieden en reeders aangewakkerd, en reeds in hetzelfde jaar treffen wij Hendrik Christiaensz van Cleef en Adriaen Block met vier schepen uit Amsterdam, benevens Cornelis Jacobsz Mey met een schip uit Hoorn, op de kust van het eiland Manhattan aan. Aan deze drie schippers komt inzonderheid de eer van de verdere ontdekking der geheele kust van boven kaap Cod tot aan den mond der Delaware, door hen Zuidrivier genaamd, toe.

Ingevolge de bepalingen van het vermelde plakkaat der Staten-Generaal verkregen nu de reeders dezer vijf schepen op den elfden October 1614 het uitsluitend recht om vier reizen te doen binnen vier jaren, in te gaan op den eersten Januari 1615, naar zekere nieuw door hen in Amerika ontdekte landen, die zij Nieuw-Nederland noemden.

1) Vgl. VAN REES. Gesch. der Staathuishoudkunde, Dl. II, bladz. 330 en vv.

2) Vgl. mede VAN REES, Gesch. der Nederl. Volksplantingen in N.-Amerika, bladz. 12—15, waaraan wij ook voor het vervolg een en ander ontleenen.

Onmiddellijk sloegen nu de bezitters van dit octrooi, die zich zelven den naam gaven van de Vereenigde Nieuw-Nederlandsche Compagnie, de handen aan het werk, om van hun recht de grootst mogelijke voordeelen te trekken. Op een eiland in de Hudson, een weinig beneden de tegenwoordige stad Albany, werd door hen een groot pakhuis gebouwd, door een stevige gracht en paalwerk omringd, en van twee metalen en elf steenen kanonnen voorzien. De bewaking van dit zoogenaamde fort werd aan een garnizoen van tien of twaalf man toevertrouwd. Het onaanzienlijk gebouwtje op het eiland Manhattan, thans weder in onze macht, werd eveneens door een goed versterkt pakhuis vervangen.

Zoo had men zich dan onzerzijds van twee belangrijke punten verzekerd, waarvan het eene nabij Albany bij uitstek gunstig voor het verkeer met de Indianen gelegen was, terwijl het andere voor de uit Nederland komende schepen een veilige losplaats bood. De Hudson vergemakkelijkte bovendien het verkeer tusschen de beide forten.

Met bijzonderen ijver legde men zich sedert op den ruilhandel toe, waarbij men uitsluitend het inslaan van pelterijen op het oog had. Allerwege werden de wouden doorkruist, om de Indianen tot vriendschap te verlokken en hen te bewegen, om iets van hun overvloed van kostbare dierenvellen in ruil voor Europeesche waren af te staan. En eenmaal in het jaar kwamen dan de schepen der Vereenigde Nieuw-Nederlandsche Compagnie deze gezochte handelswaar afhalen, om die in Nederland ter markt te brengen.

In 1618 nu was het octrooi dezer kleine ondernemende vennootschap geëindigd en het werd niet vernieuwd. Ook de onderscheidene aanvragen van andere kooplieden, om een privilegie voor den handel op Noord-Amerika, werden met eene weigering beantwoord; de beraadslagingen over de oprichting der West-Indische Compagnie maakten het niet mogelijk aan iemand op dat pas octrooi te verleenen. Van toen af stond het derhalve ieder vrij de nederzettingen in Noord-Amerika te bezoeken, totdat het octrooi, aan de West-Indische Compagnie verleend, daaraan een eind maakte. De Kamer van Amsterdam werd sedert met het bestuur over Nieuw-Nederland belast.

De Engelschen, die Virginia bezet hielden, hieven wel klachten aan, dat de Hollanders bezit namen van aan Engeland behoorend grondgebied, maar daarom was men nog niet geneigd deze nederzetting prijs te geven. Nauw was de West-Indische Compagnie dan ook gesticht, of nog in 1623 vertrok haar eerste schip naar

Nieuw-Nederland, in 1624 door een tweede gevolgd, dat de eerste Nederlandsche emigranten aan boord had. Men kocht onderscheidene landstreken van de inboorlingen, onder meer eene uitgestrektheid gronds benoorden het Staten-eiland, waar Michiel Pauw, de zoon van den Amsterdamschen burgemeester Reinier, voor zijne eigene rekening eene volksplanting aanlegde, die hij Pavonia noemde, doch die niet lang heeft gebloeid. Voorts kocht men in de Noordrivier het Staten- en Noten-eiland, Hoboken en het eiland Manhattan aan de Delaware, op welk laatste eiland in 1623 het fort Nassau werd gesticht, en waarom heen weldra een plaatsje ontstond, dat den naam van Nieuw-Amsterdam ontving, thans, gelijk men weet, New-York [1]).

Landbouw werd er in de eerste tijden niet uitgeoefend; de pelterijenhandel, zoomede de handel in hout was en bleef hoofdzaak.

En die handel was zeer zeker niet te versmaden, hoewel de Compagnie er in die jaren misschien weinig op gelet heeft, daar zij toen juist met hare vloten geduchte oorlogsvoordeelen behaalde.

In 1624 werd voor 27000 gulden aan bevervellen en timmerhout naar Nederland uitgevoerd, welk bedrag in 1627 reeds tot meer dan het dubbele was gestegen, en in 1630 reeds boven de 68000 gulden liep. In 1632 en 1633 werd voor ongeveer een ton gouds alleen aan pelterijen uitgevoerd en begon de Compagnie een voordeeligen handel te drijven met Nieuw-Engeland, dat zij van ossen en schapen uit Holland, zoomede van Vlaamsche paarden, en uit West-Indië van tabak en zout voorzag. Maar, — het viel niet te ontkennen, — deze winsten baatten niet veel, omdat daartegenover enorme onkosten moesten worden uitgegeven, om de kolonie te doen toenemen en zich daar te handhaven. Die kosten waren door het wanbeheer van de bewindhebbers zoo groot, dat, ondanks de groote winsten, de Compagnie in 1644 meer dan een half millioen aan deze kolonie verloren had. En intusschen waren de Engelsche volksplantingen in Noord-Amerika binnen denzelfden tijd tot een trap van bloei gestegen, die met de armoede en machteloosheid van Nieuw-Nederland een merkwaardig contrast opleverde.

Waaraan het verloop van deze kolonie te wijten was, kunnen wij hier ter plaatse niet uitvoerig aangeven [2]).

1) Vgl. behalve de genoemde werken ook DE ROOY, t. a p., bladz. 409 en vv.
2) Men leze daarvoor de genoemde werken van VAN REES.

Een kort overzicht moge daarom volstaan.

Wij behoeven niet te zeggen, dat het doel der Compagnie, om uit haar monopolie zooveel mogelijk voordeel te trekken, de grootste oorzaak daarvan was. Niet tot bevordering der kolonisatie geneigd, en bovendien den ijver en den ondernemingsgeest der aanwezige kolonisten tegenwerkend, omdat zij van dezen concurrentie vreesde, heeft de Compagnie tegelijk met de belangen der kolonisten op den duur ook hare eigene belangen geschaad. Hoe zij in het belang van den invoer de kolonisten tegenwerkte, blijkt vooral uit het feit, dat het dezen in den beginne op straffe van verbanning en arbitraire correctie verboden was handel te drijven, en het vervaardigen van linnen en katoenen goederen, of het weven van stoffen, hun evenmin was gedoorloofd. Alleen aan de patronen [1] was de handel langs de kust van Florida tot New-Foundland verdoorloofd, mits zij telkens Manhattan aandeden en daar vijf procent belasting van de waarde der lading betaalden. Noch burgerlijke, noch handelsvrijheid bezaten de kolonisten alzoo, wat niet dan nadeelig op de kolonie kon werken. Wel stond het den kolonist vrij graan en tabak, of andere producten op zijn grond te verbouwen, juist zoo als hij verkoos, maar de door hem gewonnen producten mochten alleen in de schepen der Compagnie worden vervoerd.

Zoo hield het monopolie van in- en uitvoer, aan de Compagnie verleend, handel en nijverheid in drukkende boeien. Zelfs het verlof, aan de patronen verleend, om hunne producten in eigen schepen te vervoeren, deed het monopolie der Compagnie weinig of geen schade, daar dit vervoer niet zonder eene drukkende recognitie aan de Compagnie kon geschieden.

Nadat, vooral ten gevolge van de onverantwoordelijke handelingen van den directeur der kolonie Wouter van Twiller, opvolger van den bekwamen Pieter Minuit, de aandacht der Nederlandsche regeering op de misstanden in Nieuw-Nederland gevestigd was, drongen de Staten-Generaal bij de Compagnie op krachtige maatregelen ter bevordering van de kolonisatie en op meer handelsvrijheid voor de kolonisten aan.

1) Ieder aandeelhouder der Compagnie, die, binnen vier jaren na kennisgeving van zijn voornemen aan de Compagnie, eene kolonie van ten minste vijftig personen, boven de vijftien jaar oud, stichtte, kreeg den naam van patroon over het door hem bezette gebied. Hij bestuurde de op zijn grondgebied gevestigde kolonisten en bezat, behoudens het oppergezag van — en het recht van beroep op — de Compagnie, de rechtspraak over hen.

Niet dan noode liet de Compagnie zich hiertoe bewegen, maar eindelijk werd dan toch in 1638 de handel in Nieuw-Nederland en langs de kusten van Florida en New-Foundland, dus ook op Virginië en Nieuw-Engeland, aan alle kolonisten veroorloofd. Ook het monopolie van den pelterijenhandel werd opgeheven. Echter bleef de vaart tusschen de kolonie en het moederland aan de schepen der Compagnie voorbehouden, behalve de particuliere vaart der patroons tegen de vermelde recognitie. Ten slotte werd in 1640 bepaald, dat de voorrechten van het patronaatschap niet meer uitsluitend aan de aandeelhouders, maar aan alle burgers der Republiek zouden worden verleend, die binnen den tijd van drie jaren de door hen bezette streek met vijftig kolonisten bevolkten. Daardoor kregen meer personen dan vroeger het recht op eigen transport tusschen de kolonie en Nederland, zij het ook nog onder zeer beperkende en drukkende bepalingen. Het verbod, om binnen de kolonie wollen, linnen of katoenen goederen te vervaardigen, werd mede opgeheven.

De goede werking van dit alles deed zich spoedig gevoelen. De landontginning en het verbouwen van tabak en graan namen toe: talrijke boerderijen werden opgericht: schepen voor de particuliere vaart op Nieuw-Engeland en Virginië werden aangebouwd, en het aantal kolonisten, ook uit de Nederlanden, vermeerderde.

Willem Kieft, de opvolger van Twiller, bracht echter door zijn optreden, oogluikend door de Compagnie toegelaten en soms zelfs op haar last geschied, wederom achteruitgang in dien toestand. Want de Compagnie zag in iederen kolonist een mededinger en wenschte dus den particulieren handel te bemoeilijken. Had het plakkaat der Staten van 1640 een uitvoerrecht van tien ten honderd op de pelterijen en vijf ten honderd op den uitvoer van andere waren verordend, de Compagnie voerde deze vijf procent op algemeene producten tot zestien op. En dit verhoogde recht werd met de uiterste gestrengheid ingevorderd en het werkelijk of voorgewend verzuim van allerlei belemmerende voorschriften dikwerf met verbeurdverklaring van schip en lading gestraft. Ja, zoover ging de hebzucht van de Compagnie, dat zij niet zonder grond verdacht werd van hare ambtenaren valsche maten en gewichten te doen gebruiken.

De onverstandige en later onmenschelijke bejegening, die Kieft den Indianen deed ondergaan, riep bovendien van de jaren 1641—1645 een waren verdelgingskrijg van beide zijden in het leven, die de kolonie bijkans geheel uitputte. Zoo zelfs, dat de bevolking

in en om Nieuw-Amsterdam, die in 1643 nog 2500 zielen telde, in 1646 op vijf honderd was gedaald.

Op die wijze drukte de Compagnie haar eigen belangen en gingen, behalve de voordeelen der kolonisten, die zij wilde beperken, hare eigene handelsvoordeelen verloren.

De toestand werd dan ook zoo, dat door de bewindhebbers der Compagnie ernstig de vraag werd overwogen, of het niet raadzaam zou zijn van het oppergezag over Nieuw-Nederland afstand te doen. De Engelsche koloniën in Noord-Amerika toch waren tot grooten bloei gebracht en onze kolonie scheen nog slechts rijp om een prooi der Engelschen te worden, die trouwens reeds jaren tegen onze nederzetting hier hadden geprotesteerd.

Men besloot echter tot het behoud der kolonie en verandering van tactiek. De handel en de scheepvaart in en tusschen de kolonie en het moederland werd geheel vrij verklaard, onder beding echter van rechtstreeksche vaart tusschen de beide gewesten, en zonder den kolonisten het recht van invoer in de kolonie toe te kennen. Ook de handel op Brazilië en West-Indië werd aan de kolonisten vergund. De voornaamste inkomsten der Compagnie zouden voortaan alleen de belastingen zijn, waarvan de in- en uitvoerrechten het hoofdbestanddeel vormden, en die rechtvaardig zouden worden geïnd.

Kieft werd bovendien afgezet en door Pieter Stuyvesant, directeur der kolonie Curaçao, opgevolgd, die in vastberadenheid, energie, eerlijkheid en kunde, zijn voorganger verre overtrof. Maar hij was een getrouw dienaar der Compagnie en handhaafde haar gezag, ook toen zij als vergoeding voor het verlies van haar monopolie hare inkomsten op onbillijke wijze zocht te vermeerderen.

Zoo werden de in- en uitgaande rechten onder zijn bestuur tot dertig procent opgevoerd, wat niet alleen tot verarming der bevolking, maar ook tot kwijning van den handel leidde.

Natuurlijk bepleitten de kolonisten hiertegenover, zelfs bij monde van eene commissie, daartoe opzettelijk in 1649 naar de Nederlanden gekomen, handelsvrijheid, vermindering der hooge tolrechten, en opheffing van de verplichting, om alleen naar het vaderland uit te voeren en vandaar geen lading te mogen medenemen. Bovendien drongen zij er op aan, dat de geschillen met de Engelsche volksplanting zouden worden bijgelegd en de grenzen van beide koloniën zouden worden vastgesteld, opdat ook aan deze gedurige verwikkelingen een einde zou komen.

De bewindhebbers der Amsterdamsche Kamer waren echter niet

geneigd om aan deze verzoeken der kolonisten te voldoen. Zij waren de heeren; de bewoners der kolonie mochten toezien en gehoorzamen. Maar de overige Kamers der Compagnie, die nu begrepen, dat slechts de bevordering van kolonisatie en de vermeerdering van handelsvrijheid verbetering in den toestand konden brengen, dwongen de Amsterdamsche bewindhebbers tot toegeven.

In April 1652 werd het uitvoerrecht op de tabak opgeheven, de prijs van den overtocht van landverhuizers met de schepen der Compagnie aanmerkelijk verminderd, de slavenhandel aan de kolonisten vrijgelaten, en hun toegestaan hun eigen stedelijk bestuur, bestaande uit burgemeester, schout en schepenen, te kiezen.

Sedert trad de kolonie Nieuw-Nederland werkelijk een beter tijdperk in. Wel bracht de eerste Engelsche oorlog een tijd lang stagnatie in de kolonisatie te weeg, doch niet zoodra was de vrede in 1654 gesloten, of de toevoer van kolonisten nam toe. Weldra verrezen hier en daar vlekken en dorpen, en begon zich naast de handel weldra ook de fabrieksnijverheid te verheffen. Ook de scheepsbouw, waarvoor de uitgestrekte wouden het hoofdbestanddeel opleverden, breidde zich uit. Bierbrouwerijen, distilleerderijen, fabrieken van potasch en aardewerk, zoomede steenbakkerijen, werden eveneens opgericht. In 1657 beproefde men ook de zijdecultuur in Nieuw-Nederland over te planten, terwijl nog in 1661 de eerste zoutketel werd opgericht.

Door dat alles namen de voortbrengselen van den landbouw zoozeer in omvang en waarde toe, dat de Compagnie in 1659, zij het dan ook onder sterken drang der kolonisten, dezen laatsten den uitvoer naar Frankrijk, Spanje, Italië en de Caraïbische eilanden toestond, uitgezonderd dien van bevervellen, die alleen naar Amsterdam mochten worden uitgevoerd.

Overal dus leven en vertier in de kolonie, waar door tal van nieuwe plaatsnamen, als Breukelen, Amersfoort, Midwoud en Nieuw-Utrecht, de herinnering aan het moederland werd levendig gehouden, even als dit met Nieuw-Amsterdam het geval was. Bovendien kwam door een flink optreden van Stuyvesant de Zweedsche kolonie Altona in ons bezit; zij werd door de Zweden aan de stad Amsterdam verkocht.

Zoo scheen het dus, dat de kolonie een tijd van bloei te gemoet kon gaan, en toch liep zij met rassche schreden haar ondergang te gemoet. Want al die maatregelen, hoe goed bedoeld ook, kwamen te laat om Nieuw-Nederland alsnog tot eene kolonie te

maken, die tegenover de daaromheen liggende bloeiende Engelsche koloniën een tegenwicht kon vormen.

Nauw had in 1660 Karel II den Engelschen troon beklommen, of reeds namen de maatregelen tegen onze kolonie een aanvang.

Allereerst werd de navigatie-acte ook voor Nieuw-Engeland van kracht verklaard, zoodat onze reeders van de voordeelige vrachtvaart op de Engelsche koloniën werden uitgesloten. Zij moesten daardoor al dadelijk de groote voordeelen missen, die de uitvoer van tabak uit Virginië en Maryland hun opleverde.

Zoo was dan het voorspel begonnen en erger dan dit stond te wachten.

Nogmaals trachtte nu de Compagnie, hare vroegere fouten inziende, door nog mildere bepalingen de kolonisatie te bevorderen, wat spoedig gelukte. Want Nederland was als volgepropt met uitgewekenen uit alle oorden van Europa, die nu bij honderdtallen naar Amerika werden vervoerd. Al de bezittingen aan de Zuidrivier werden aan de stad Amsterdam afgestaan, onder voorwaarde dat zij jaarlijks vierhonderd landverhuizers derwaarts zou voeren. En de groote koopstad der Republiek kweet zich van die verplichting ten volle. Zelfs Plokhoy, de Nederlandsche zeventiende-eeuwsche socialist, werd in zijne kolonisatieplannen door de Amsterdamsche regeering gesteund en ging deze in 1662 in de Nieuwe Wereld beproeven [1]). En de Engelsche Puriteinen, die na de troonsbestijging van Karel II opnieuw in grooten getale hun vaderland moesten verlaten, vonden over Holland eveneens een toevluchtsoord in onze kolonie.

Met rassche schreden ging nu de bevolking van Nieuw-Nederland vooruit en klom onder het bestuur van Stuyvesant van twee tot tien duizend zielen. Reeds begon Nieuw-Amsterdam een belangrijke koopstad te worden en praalde met echte zeventiende-eeuwsche Amsterdamsche koopmanshuizen, die hare moederstad niet zouden hebben ontsierd. Naast de reeds genoemde plaatsen verrezen nu ook Boswijck, Nieuw-Haarlem en Bergen. Op het Stateneiland ontstond een dorp, dat hoofdzakelijk door uitgewekene Hugenoten bewoond werd. En op al die plaatsen werden uit vrijwillige bijdragen scholen opgericht, ja, te Nieuw-Amsterdam reeds in 1659 zelfs eene Latijnsche school, die door de jeugd uit Virginië bezocht werd.

Onder zulke voorwaarden zou weldra ook de handel wederom kunnen bloeien, indien deze slechts tijd had om tot ontwikkeling

1) Vgl. Mr. H. P. G. Quack, De Socialisten, Nieuwe Uitgave, Dl. I, bladz. 174 en vv.

te komen. Maar de weinige jaren van activiteit wogen niet op tegen de vele, die van de hebzucht en de fouten der Compagnie en hare ambtenaren getuige waren geweest.

In Maart 1664 stond Karel II het gansche grondgebied in Noord-Amerika van den westelijken oever der Connecticut tot den oostelijken oever der Delaware aan zijn broeder, den hertog van York, af. Ook Nieuw-Nederland en het lage eiland behoorden tot dit grondgebied; de aanspraken onzerzijds werden door Engeland niet erkend.

Als opperbevelhebber der Engelsche vloot bezat de hertog van York de middelen, om zich te doen gelden en zijne aanspraken kracht bij te zetten, terwijl onze regeering niets deed om de kolonie te redden. Nog in hetzelfde jaar verschenen van de Engelsche, onder Holmes uitgezeilde vloot vier schepen voor Nieuw-Amsterdam, dat zich niet kon verdedigen, en door den bevelhebber van het eskader, Nicholls, gesommeerd werd om zich over te geven. Zulks geschiedde bij verdrag op 8 September 1664. De overige dorpen zagen zich verplicht dit voorbeeld te volgen, zoodat nog in hetzelfde jaar de geheele, zoo belangrijke Nederlandsche volksplanting in het bezit van Engeland was overgegaan.

Wel niet dadelijk voor goed, want zij kwam nog eenmaal in onze macht. Onze viceadmiraal Cornelis Evertsen heroverde haar in 1673. Maar slechts voor korten tijd, want bij den vrede van Westminster, dus reeds het volgend jaar, werd de kolonie voor altijd aan het toen reeds overmachtig geworden Albion afgestaan.

Naast het „Verzuimd Brasil" alzoo een verloren Nieuw-Nederland! Wat schoot nu de Compagnie in het verre Westen nog als bezitting over?

Zeer zeker niet veel, maar toch nog punten van bijzonder belang, vooral uit commerciëel oogpunt beschouwd. Allereerst Suriname, dan onze nederzettingen in Guyana, t. w. Essequebo, en Berbice, en ten slotte eenige eilanden van de groep der Antillen.

Suriname was oorspronkelijk door de Engelschen gekoloniseerd. Toen David Pietersz. de Vries in 1634 tot aan de rivier van dien naam doordrong, vond hij daar een zestigtal Engelschen, die zich met den verbouw van tabak bezig hielden [1]). Vermoedelijk zonder gunstig resultaat evenwel, daar de nederzetting weder verlaten werd. Daarop vestigden in 1640 de Franschen zich daar, die er

1) Zie over deze kleinere nederzettingen vooral Luzac, Holl. Rijkdom, Dl. II, bladz. 156 en vv.

evenmin lang verbleven. Het ongezonde klimaat, tengevolge van de vele moerassen, en de geregelde aanvallen, die de blanken van de Indianen hadden te verduren, waren hier voor eene Europeesche nederzetting moeilijk te overwinnen bezwaren.

Maar de Engelschen gaven den moed nog niet op; zij kwamen weder onder Willoughby terug, zich opnieuw met de tabaksteelt en het vellen der bosschen bezig houdende.

Zoo stonden de zaken, toen wij eindelijk in 1656 ons daar beproefden te vestigen. Met of zonder verlof der bezitters, de West-Indische Compagnie vestigde zich dieper landwaarts in en bouwde aan de Comawine een loods, om als opslagplaats voor de van de Indianen verkregen producten te dienen. Daarop gaf de Compagnie in 1659 aan eenige Israëlieten verlof om daar eene volksplanting aan te leggen, die werkelijk ontstond, en waarbij zich in 1660 nog eenige Israëlieten uit Livorno voegden. Maar ook deze vestiging kwam niet tot ontwikkeling, daar de Franschen in 1664 ons weder van daar verdreven.

Intusschen had de kolonie der Engelschen zich bijzonder ontwikkeld. Reeds waren een aantal suikerplantages, — wel veertig of vijftig, zegt Luzac, — aangelegd en bestond er een gevestigd bestuur over deze kolonie, die in 1662 door Karel II aan Willoughby en Hide in eigendom was afgestaan.

Maar opnieuw zouden de Engelschen hier geen geluk hebben. Want de tweede Engelsche oorlog brak kort hierna uit en, daar de Engelschen onze koloniën aanvielen en vermeesterden, vergenoegden wij ons met de hunne aan te vallen. Met betrekking tot Suriname is dit den Zeeuwschen scheepsbevelhebber Abraham Krijnssen uitnemend gelukt. Met drie schepen de rivier opgevaren, veroverde hij in Maart 1666 [1]) bij verrassing het Engelsche fort, dat de kolonie moest beschermen, waarop de geheele bezitting bij verdrag aan ons overging. Wel veroverden de Engelschen haar weder, maar bij den vrede van Breda werd de kolonie in ruil voor Nieuw-Nederland wederom aan ons afgestaan.

De streek van de Essequebo was reeds in het laatst der zestiende eeuw door de Zeeuwen bezocht, die daar, nog voor de West-Indische Compagnie werd opgericht, eene volksplanting hadden aangelegd, waarvan het bestier aan de schippers werd overgelaten. En later, toen de Compagnie krachtens haar monopolie ook op deze nederzetting recht had, bleef het bestuur op dezelfde wijze geregeld,

1) Luzac, Dl. II, bladz. 246, geeft 28 Februari (oude stijl?) als datum op.

behoudens de rekenschap der bewindvoerders aan de bewindhebbers der Compagnie. De eerste vestigingen waren dus vermoedelijk telkens tijdelijk en hielden alleen met de gunstige tijdstippen voor den ruilhandel verband. Als kolonie nam de nederzetting niet op, daar de hoop op ontdekking van zilvermijnen niet verwezenlijkt werd. Vandaar dat reeds in 1632 in de Kamer van Negentien het voorstel werd overwogen, om de kolonie te verlaten, waaraan de Kamer van Zeeland echter hare goedkeuring onthield, zoodat dit plan niet doorging.

De Zeeuwen bleven dus op Essequebo varen, totdat de Kamer van Zeeland op 29 Juni 1635 hiervoor aan J. van Peere uitsluitend octrooi verleende. En ten slotte namen de Staten van Zeeland in 1657 deze bezitting van de West-Indische Compagnie over. In 1665 werd zij echter door de Engelschen genomen, die haar een tijd lang bezet hielden, terwijl later de Franschen kwamen, om nog wat na te plunderen.

Krijnssen, die Suriname op de Engelschen veroverde, nam echter van daar uit in 1667 Essequebo weder in bezit en liet er eene bezetting achter, om ons verder den vijand van het lijf te houden. Nu ontstond er strijd over de vraag aan wie de kolonie behooren zou, aan de Staten van Zeeland of aan de West-Indische Compagnie. Eerst in 1669 werd dit vraagstuk beslist. Toen werd de kolonie wederom aan de Compagnie teruggegeven, onder beding, dat zij zou staan onder het bijzonder bestuur der Kamer van Zeeland en het aan de ingezetenen van Zeeland zou vergund zijn op deze kolonie met heen- en retourvrachten te varen, natuurlijk tegen betaling der daarvoor bepaalde recognitie.

Een gelijk beloop ongeveer nu had ook de vestiging van onze kolonie Berbice gehad. Ook hier waren de Zeeuwen de eerste bezoekers geweest en wel met schepen van den Vlissinger van Peere, wien reeds in 1626 of 1628 octrooi was verleend om op de kust van Guyana te varen. Ook deze nederzetting werd in den aanvang door de daarheen gezonden schippers bestuurd, maar zij werd weldra van zooveel belang, dat men een commandeur over haar aanstelde, wien een raad van vijf of zes personen werd toegevoegd. Veel had de kolonie nochthans te lijden van de inboorlingen, die later echter dieper landwaarts introkken, en niet minder van de Engelschen en Franschen, die het haar, vooral in 1666, voortdurend lastig maakten. Maar zij ontstond deze aanvallen zegevierend en bleef ook na 1674, toen nog een soldatenopstand moest worden overwonnen en andere rampen haar teisterden, in het bezit der Compagnie, die haar echter wederom aan het huis van Peere opdroeg, onder bepaling

dat voor ieder schip, dat door deze firma naar Berbice zou worden uitgereed, een recognitie moest betaald worden van 575 gulden, en dat alleen de Compagnie de kolonie van slaven mocht voorzien.

Behalve deze kolonies bezaten wij op het einde van dit tijdperk in Midden-Amerika de eilanden Curaçao, in 1634, en St. Eustatius, in 1639 door ons veroverd. Wel was dit laatste eiland sedert nog herhaaldelijk in de macht der Engelschen, maar eindelijk behielden wij het doch voor goed. St. Martin was niet minder in de zeventiende eeuw herhaaldelijk van meester veranderd, totdat wij in 1648 dit eiland met Frankrijk deelden, en daarvan niet het slechtste deel ontvingen. En ten slotte bezaten wij sedert 1640 de eilandjes Tabago en Saba.

Klein mochten deze bezittingen zijn, — Saba zelfs weinig meer dan een hooge rots en nauwelijks een vierkante mijl groot, — toch zouden zij door hunne ligging voor onzen handel van groot gewicht worden en wij door het bezit van dit weinige nog groote voordeelen behalen.

Maar zoover was het thans nog niet, dit zou eerst in het volgend tijdperk blijken. Voorloopig kon alleen worden geconstateerd, dat de West-Indische Compagnie het leeuwendeel harer bezittingen had verloren, en zich omstreeks 1670, ja al vroeger, niet meer kon handhaven. Haar bankroet, dat ook uit een moreel en commerciëel oogpunt een bankroet was, kon niet worden tegengehouden.

Als van zelf spreekt, hebben de bewindhebbers en aandeelhouders zich nog zooveel mogelijk trachten te sauveeren. Een in 1667 gevormd plan, om de goederen en het octrooi der Compagnie tot betaling harer schulden te verkoopen, ging echter niet door. Zij gaf toen, in ruil voor een som van twee honderd en vijftig duizend gulden, die de Staten in hetzelfde jaar tegen vier procent voor haar opnamen, om eene schuld aan de Zweedsch-Afrikaansche Maatschappij te kunnen voldoen, hare bezittingen in pand aan de Staten-Generaal. Maar noch dit, noch de gunsten, haar bij een in 1669 met Portugal gesloten verbond verleend, met betrekking tot den zouthandel, waren in staat de Compagnie uit haar toestand van volslagene uitputting op te heffen.

Ging de aflossing der zooeven vermelde som reeds met groote moeilijkheid gepaard, de verdere terugbetaling der vroeger geleende som van achttien millioen gulden, waarvan volgens Luzac nog zes millioen stond te betalen, was voor de Compagnie eene besliste onmogelijkheid. De Staten-Generaal besloten dus de bestaande maatschappij te ontbinden en een nieuwe West-Indische Compagnie op te

richten, die voor de schulden der vroegere niet aansprakelijk zou zijn.

Na velerlei besprekingen, ook met de bewindhebbers der oude Compagnie, is deze nieuwe maatschappij den 20ᵉⁿ September 1674 tot stand gekomen, en haar voor vijf en twintig jaren octrooi verleend.

Bij dit octrooi werd onder meer bepaald, dat de oude West-Indische Compagnie met ingang van den laatsten September 1674 op zou houden te bestaan [1]). Echter met dien verstande, dat „de participanten en de depositanten van de voorgaende Compagnie niet alleen bij hare voorgaende navigatie, traffyque ende hanteringe werden geconserveert", maar ook zooveel mogelijk gezorgd zou worden, dat haar „traffycque als mede de zeevaert, ende het debit der manufacturen deser landen, sooveel mogelyck soude mogen toenemen, bysonder in conformiteyt van de tractaten, alliantien, verbonden, entrecourssen op de traffycque ende zeevaert met andere princen, republicquen, ende volckeren eertijdts ghemaect."

Vandaar dat men ook deze nieuwe Compagnie een zeker monopolie verleende, dat echter niet zoo ver ging als het oude, en dat aan de vaart en den handel van particulieren veel meer vrijheid overliet, ja, beide zoo goed als geheel vrijstelde.

Immers werd bepaald „dat binnen den tijdt van dese loopende eeuwe, ende over sulcks tot den jare seventhien hondert incluys, niemandt van de ingeboorenen of inghezetenen deser landen, anders dan alleen uyt den naem van dese Vereenigde Compagnie, uyt dese Vereenighde Nederlanden, nochte oock van buyten dese landen sal mogen vaeren ofte negotieren op de kusten ende landen van Africa, te reeckenen van den Tropico Cancri af, tot de hooghte van dertigh graden bezuyden de linie aequinoctiael, met alle de eylanden in dat district, onder de voorsz. kusten gelegen, ende in specie mede de eylanden St. Thomé, Annabon, Isle de Principe ende Fernando Polo, midtsgaders de plaetsen van Isekebe ende Bauwmerona aen het vaste landt van America gelegen, als mede de eylanden Curaçao, Aruba ende Buonaire." De verdere „limiten van het vorige octroy" zouden echter „aen alle de ingezetenen [der Republiek] sonder onderscheydt open zijn, om by de selve na haer welgevallen bevaren ende behandelt te moghen worden."

Daartegenover zouden echter de particuliere handelaars de West-Indische Compagnie moeten erkennen en, „by forme van recognitie" aan hare bewindhebbers het volgende moeten betalen:

„Van de goederen naer Nieuw-Nederlandt, ende van daer wederom

1) Zie de officiëele uitgave van het „Octroy", uitgegeven te 's Graven-Hage, bij Jac. Scheltus, 1674. 4°, genoemd bij KNUTTEL, t. a. p. N°. 11112.

herwaerts ghebracht wordende, drie per cento, ende van de waren, gaende na West-Indien, ende van daer wederom in dese landen komende, twee per cento, ende voorts vijf guldens per last van de schepen, varende op de verdere plaetsen van America, in het oude octroy begrepen, soo van uytgaen als van inkomen respective . . ., soo nochthans, dat de voorsz. vijf gulden per last niet sullen mogen worden gevordert van de schepen, varende op de Caribische eylanden, dewelcke het ordinaris recht van convoy sullen betalen aen de collegien ter admiraliteyt daer die zijn uytvarende, ende dat de voorsz. particuliere handelaers bovendien oock gehouden sullen wesen ten ghenoege van de gemelte Compagnie te stellen suffisante cautie, dat sy met hare schepen niet sullen bevaren . . . eenighe plaetsen onder de eerste classe begrepen, ende aen de selve Compagnie privatelyck met seclusie van allen anderen geconcedeert." Mocht men zulks toch beproeven, dan zou schip en lading worden verbeurd verklaard.

De bedoeling van deze bepaling was eigenlijk om de Compagnie zooveel mogelijk in het bezit van den winstgevenden slavenhandel te laten, die in dit octrooi voor het eerst met name wordt genoemd. „Negros, ofte eenighe andere koopmanschappen," zegt het octrooi, een bewijs, dat ook de regeering der Republiek den handel in slaven tot den goederenhandel rekende.

Overigens verschilde het nieuwe octrooi weinig van het oude. Bijstand in geval van oorlog en vrijdom van in- en uitgaande rechten werd ook aan deze Compagnie toegekend. Zij zou worden bestuurd door vijftig bewindhebbers; het hoofdbestuur zou door een Kamer van Tienen worden uitgeoefend. De Kamer van Amsterdam zou daarin vier leden, die van Zeeland twee, die van de Maas, het Noorderkwartier en Stad en Lande ieder een lid kiezen; het tiende lid zou door de Staten-Generaal worden benoemd.

Van belang was het echter, — en dit was het groote verschil met de vroegere Compagnie —, dat in het geheele octrooi van buit- en kaapvaart geen sprake was; van af heden zou de handel de hoofdzaak, zoo mogelijk het eenige doel zijn.

Zoo ving voor onzen West-Indischen handel het nieuwe tijdperk met eene nieuwe Compagnie aan; of het een beter tijdvak voor haar zou worden, dan het vervlogene voor haar gevallen zuster was geweest, moest de tijd leeren.

8. Onze Handelsbetrekkingen en Handelsverwikkelingen met Engeland.

Woensdag 14 Maart 1674 was voor 's Gravenhage een vreugdedag. De vrede van Westminster, die den 19^{en} Februari van dat jaar een einde aan den derden Engelschen oorlog had gemaakt, werd op dien dag in de residentie der Oranje's gevierd met een militaire optocht, muziek, het spelen der carillons en het afsteken van vuurwerk. Willem III, het hof en de regeering vereenigden zich dien dag aan een voortreffelijken disch, waaraan meer dan honderd-twintig personen aanzaten, waaronder zelfs een Tromp niet ontbrak.

Wil men ter illustratie even een beschrijving?

„De tafel was voorsien van allerhande silverwerck: de servetten curieus gevouwen, op de manier van duyven, konynen, pauwen en allerhande gevogelte, en is opgedist in ambique. Daer waren 55 schotels in piramide van alderhande kostelijcke confituren, en soo veel van alle het kostelijck freuyt: peren de bon chrestien, appelen van Sina, renetten en andere rariteiten; 110 schotels met allerhande kostelijcke spijs; 170 entremets of alderhande kostelijcke dinghen; noch 100 met andere kostelijcke spys. Daer sijn geweest veel jonge hasen, konynen, capoenen, hoenderen, kiekens, calkoenen, eyntvoghels, patrijsen, feysanten, leeuwarken [leeuwerikken], speenvarkens, wilde swyntjes, suyg-lammeren, schapen, kalven, herten, ossen, schapetongen, ossetongen, Westphaelsche hammen, en alles wat men bedencken kan. Sijnde alderhande kostelijcke wynen ook [daer] geweest" [1]). De eerste dronk werd door Willem III op den koning van Engeland ingesteld en sedert volgde toast op toast, waarbij de schuimende champagne, parelend in fijne kristallen glazen, telkens noodigde tot een hernieuwde uiting van de heerschende feeststemming.

Men ziet, de Hollanders der zeventiende eeuw konden eten en drinken, meer dan de sterkste uit het geslacht der twintigste eeuw vermoedelijk zal kunnen verdragen. Maar vechten konden ze niet minder; ze hadden het bewezen in de drie zeeoorlogen, die tusschen Nederland en Engeland in de zeventiende eeuw waren gevoerd.

1) Verhael van 't gepasseerde van de vreughde-vieringhe, over de geslooten vrede, met den koninck van Engelant . . . op Woensdagh den 14 Maert 1674. Pamflet, genoemd bij Knuttel, t. a. p., N°. 11123, bladz. 4.

Die oorlogen, we weten het reeds, waren in hoofdzaak economische oorlogen geweest; ze waren gevoerd om het politiek-economisch overwicht van een der beide partijen.

Geheel de zeventiende eeuw door, ja, al in de zestiende eeuw, had het Engelsche volk, welks krachten op economisch gebied maar niet voldoende tot ontwikkeling konden komen, de steeds stijgende commerciëele grootheid der Nederlandsche Republiek met verbittering aanschouwd en eindelijk was de uitbarsting niet uitgebleven; de wapens hadden moeten beslissen. Tot driemalen toe hadden de schepen elkander bestookt, de kanonnen gedonderd, de vuurmonden dood en verdelging gebracht, de zwaarden en kortjannen elkander gekruist, — en nu was het vrede.

Of die vrede van langen duur zou zijn, moest de toekomst leeren. Maar hoe de strijd ontstaan was en wat deze aan beide partijen had gebracht, mocht op dat tijdstip reeds van algemeene bekendheid worden geacht.

Ook voor ons is dit van belang te weten; wij dienen dan ook in dit boek onze verwikkelingen met Engeland eenigzins uitvoerig te behandelen, doch daarbij de economische redenen van de politieke af te scheiden, of, wat soms moeilijker valt, in het dichte weefsel der politiek de fijne draden der economische drijfveeren trachten te ontdekken.

In het complex onzer buitenlandsche handelsbetrekkingen heeft de handel op Engeland zeer zeker nimmer de voornaamste plaats ingenomen en dat vooral niet in de zeventiende eeuw. Maar toch hebben wij altijd met Engeland zeer nauwe handelsrelaties onderhouden.

In Elisabeth's tijd vooral zijn de politiek-economische betrekkingen tusschen de wordende Republiek en de Engelsche regeering van zeer intiemen aard geweest en stonden wij zelfs — men denke aan de dagen van Leycester — onder een soort van Engelsch protectoraat.

Zeker, wij hadden Elisabeth daartoe aangezocht, omdat wij zonder hare hulp den strijd tegen Spanje niet vermeenden te kunnen volhouden, en de Engelsche koningin had eerst na lang aanhouden, en toen nog op zeer bezwarende voorwaarden, den gevraagden steun toegezegd. Maar onze staatslieden — niet de kooplieden, gelijk uit enkele vlugschriften blijkt, — hadden daarbij vergeten, dat Engeland reeds vóór ons den strijd met Spanje om

de heerschappij ter zee had aangebonden en dat niet onze, maar Engeland's positie als zeemogendheid door de overeenkomst, in 1585 gesloten [1]), werd versterkt. Slechts Oldenbarneveldt heeft zulks wellicht begrepen en daarom Leycester in al zijne pogingen tegengewerkt.

Misschien was het dan ook juist om de versterking van Engeland's positie, dat bijna geheel Europa nota nam van de zonderlinge overeenkomst, die Engeland de sleutels van onze groote rivieren in handen gaf en ons economisch dus hoogst nadeelig kon zijn. Immers van de „Verclaringhe der oorsaken, beweghende de coninghinne van Enghelandt hulpe te geven", oorspronkelijk in het Engelsch verschenen, zag ook nog een Fransche, Italiaansche en Duitsche vertaling het licht [2]).

Niet minder dan Vlissingen, Middelburg en den Briel had de Engelsche koningin als waarborg voor hare hulp geëischt, en werkelijk waren Vlissingen en den Briel aan Engeland in pand gegeven, benevens het fort Rammekens, dat voor Middelburg in de plaats was gekomen. Doch deze oplossing bracht in den door Engeland gewenschten staat van zaken weinig verandering, daar de schepen om de Zuid Arnemuiden, de voorhaven van Middelburg, binnenliepen, zoodat Engeland de gewenschte stad toch in zijne macht had.

Van de groote voordeelen, die dit tractaat beloofde, kon Engeland echter voorloopig geen partij trekken. De Nederlanden in eene soort van afhankelijkheid te houden, dat ging nog, te meer daar de Engelsche gezant sedert zitting in onzen Raad van State had [3]). Maar voor dadelijke commerciëele voordeelen was de tijd niet rijp. Immers, Nijmegen was in Spaansche handen, zoodat de Engelsche handel op Duitschland niet over ons land kon plaats hebben. En toen eindelijk in de laatste jaren der zestiende eeuw in dezen toestand verandering kwam, was het getij voor Engeland verloopen door den grooten voorsprong, door Amsterdam en andere Noord-Hollandsche koopsteden op commerciëel gebied gemaakt. Dat deed de beteekenis van den Briel dus alvast te niet.

1) Zie de bepalingen van het contract in VAN METEREN, t. a. p., folio 226, 27. — Vgl. ook WAGENAAR, Vaderl. Historie, dl. VIII, bladz. 88—103.

2) Vgl. de verschillende uitgaven bij KNUTTEL, Catalogus v d Pamfl.-Verz. der Koninkl.-Bibliotheek, No. 748-755.

3) In den beginne hadden behalve de opperbevelhebber der Engelsche troepen eigenlijk twee leden zitting in dezen Raad; deze toestand heeft echter slechts tot 1598 geduurd.

Maar ook het Zuiden herleefde niet meer, zoodat het afzetgebied in Vlaanderen, vroeger van groote beteekenis, voor Engelsche goederen weinig meer te beteekenen had. Dientengevolge werden èn den Briel èn Vlissingen slechts garnizoensplaatsen voor de hier vertoevende Engelsche hulptroepen, plaatsen dus, die economisch voor Engeland weinig beteekenis hadden en nimmer die voordeelen konden opleveren, welke de Engelsche regeering zich daarvan had voorgesteld.

Het moge wellicht vreemd schijnen achter eene zaak, die officiëel alleen van den politieken kant werd beschouwd, geheime economische beweegredenen te zoeken, maar het is niettemin zeker, dat Elisabeth en hare raadgevers bij het sluiten van het tractaat van Westminster ook door economische beweegredenen met betrekking tot den Engelschen handel werden gedreven. En dat te meer, omdat het voortbestaan van den Engelschen wolhandel, Engeland's voornaamsten tak van buitenlandschen handel, in die dagen eene zaak van zeer précairen aard was geworden.

De Engelsche wolhandel toch was een monopolie der „Merchant Adventurers", sedert 1406 door de Engelsche regeering als officiëel en bevoorrecht handelslichaam erkend [1]). De commerciëele techniek van dit handelslichaam bestond in het opkoopen der wol in Engeland, zooveel als het maar kon inslaan, en het vervoer daarvan naar eene bepaalde plaats op het vasteland, waar deze werd opgeslagen en successievelijk verkocht. Ook kocht het op de plaats, waar zijn stapel gevestigd was, andere goederen in voor het vervoer naar Engeland. Hoofdzaak was echter de invoer van Engelsche wol en Engelsch laken, dat direct van Engeland naar een ondergeschikt kantoor op het vasteland werd overgebracht en daar opgeslagen, en van daar door inkoop van anderen verder zijn weg vond.

Op tweeërlei wijze nu werkte dit monopolie schadelijk voor Engeland zelf. Allereerst bleven al in het begin der zestiende eeuw groote hoeveelheden wol, die anders velen arbeid en brood hadden kunnen verschaffen, onverkocht, omdat de „Merchant Adventurers" geen voldoende kapitaalkracht hadden, om geheel de beschikbare hoeveelheid op te koopen [2]). Maar, ook al ware hun handelskapitaal

1) Het laatste vermeldt ons Te Lintum in zijn reeds aangehaald werk over de „Merchant Adventurers". Of de „Merchant Adventurers" toen reeds een vast aaneengesloten en aan bepaalde regelen gebonden handelslichaam vormden, zal door latere onderzoekingen nog moeten worden bevestigd.

2) Vooral door Thomas Morus in zijn „Utopia", de eerste socialistische staats-

grooter geweest, zoodat zij de thans niet opgekochte hoeveelheden wel in circulatie hadden kunnen brengen, dan had hun dat nog weinig gebaat, omdat hunne gebrekkige handelstechniek geen nieuwe débouchés kon scheppen, om den totaalomzet te vergrooten. In de tweede plaats moest eindelijk de Engelsche regeering, wilde zij het monopolie succes doen hebben, altijd zorgen voor een „pied à terre" op het vasteland, waar deze handelswaar kon worden opgeslagen en verkocht [1]).

Calais, dat in 1558 voor de Engelschen verloren ging, was twee eeuwen lang zulk een stapelplaats geweest en daarna hadden de „Merchant Adventurers" hunne kantoren en magazijnen te Antwerpen gevestigd. Maar toen hier de onlusten uitbraken, moesten zij vertrekken en vestigden zich in 1569 te Hamburg. En nu bleek het eerst recht hoe Engeland vroeger Calais noodig had gehad en dat eene vrije plaats van vestiging zonder bijzondere voorrechten voor de gebrekkige handelstechniek der „Merchant Adventurers" geen gewaarborgd débouché was. De Hanseaten kwamen in beweging en zorgden dat de „Merchant Adventurers" in 1578 Hamburg weder moesten ontruimen. Daarna zetten zij zich in Staden neder, wat de Hanseaten natuurlijk niet bevredigde, die opnieuw met vertoogen bij den Rijksdag aankwamen, om een verbod van invoer van Engelsche lakens en de uitwijzing van alle Engelsche kooplieden te eischen. Werkelijk werd zulk een besluit in 1582 genomen, ofschoon nog niet uitgevoerd, daar de sluwe Engelsche gezant Hilpin zulks wist te verijdelen. Maar eindelijk, in 1597, werd het besluit bij keizerlijk decreet toch van kracht verklaard en werden de Engelschen genoodzaakt het Duitsche grondgebied te verlaten [2]).

man, scherp aangegeven. Ook op de schadelijke werking der monopolies in et algemeen heeft hij de aandacht gevestigd en op de bevordering der spinnerij n weverij aangedrongen. Morus was Lord-kanselier van Engeland en werd op Juli 1535 onthoofd. Eene vertaling van zijn oorspronkelijk in het Latijn verchenen boek werd bezorgd door F. Domela Nieuwenhuis. Men vergelijke daarbij Ir. H. P. G. Quack, De Socialisten, Nieuwe Uitgave, Dl. I, bladz. 212—235.

1) Een dergelijke „pied à terre" heeft ook Cromwell nog voor Engeland achten te scheppen door de verovering van Duinkerken in 1658 op de Franschen. ie het in 1646 in bezit hadden genomen. In 1662 verkocht Engeland de plaats chter wederom aan Frankrijk.

2) Men zie hierover het „Translaet vande Ordinantie ende Mandaet van ijner Key. Majesteit.... tegens de Ingelsche Monopoliers ghenaemt Marcantz aanturiers, residerende te Staden, enz., uitgevaardigd te Praag 1 Aug. 1597, enoemd door v. d. Wulp in Meulman's Pamfl. Verz.. N°. 841. De uitwijzing ordt op bladz. 11 uitvoerig medegedeeld.

Hoe dikwerf ook ontkend, de strijd tusschen de Hanse en de Engelsche kooplieden, waardoor de Hanse wel-is-waar ten slotte uit Londen verdreven werd en dus zichzelve de grootste schade berokkende, maar de Engelsche handel niet minder aan groote belemmeringen onderhevig was, moet de overeenkomst van 1585 niet weinig hebben beïnvloed, althans van Engelsche zijde. En dat onze kooplieden er eveneens zoo over dachten en meenden dat de Duitsch-Engelsche verwikkelingen ons land wellicht ten goede konden komen, bewijst het feit dat Amsterdam, zoodra Nijmegen weder in onze handen was, in 1591 aan de „Merchant Adventurers" het Begijnhof als „court" aanbood, op welk aanbod terecht niet werd ingegaan. De steeds meer opkomende lakenindustrie in Holland, die in alle opzichten de concurrentie met de Engelsche kon doorstaan, zou veel te nadeelig op den Engelschen handel hebben gewerkt. Alleen als de aanslagen van Leycester, die in 1587 voor goed had moeten vertrekken, gelukt waren, had misschien in de toekomst de Engelsche handel ten koste der Hollandsche industrie kunnen bloeien [1]).

Gelijk reeds gezegd is, moesten de „Merchant adventurers" in 1597 toch Duitschland verlaten, en verzochten toen zich in de Nederlanden te mogen vestigen. Maar de rollen waren nu omgekeerd; Amsterdam althans had geen lust meer den stapel binnen hare muren gevestigd te zien.

Dat er niettemin plaatsen in de Republiek waren, die belang bij zulk eene vestiging hadden, en dus de meest mogelijke moeite deden, om den universeelen stapel der geheele „fellowship" in handen te krijgen, laat zich denken.

Nog in hetzelfde jaar opende Groningen dan ook de onderhande-

1) De bemoeiïngen van Elisabeth met onzen opstand en de zending van Leycester niet in eene behandeling van onzen „Handel op Engeland te sleepen" is een der weinige punten, die de „Commissie van Advies voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën" wel wat nader had mogen verduidelijken. Want het schijnt integendeel juist eene zaak van het hoogste gewicht, om de economische redenen, die achter Leycesters politiek optreden nog altijd verscholen liggen, nader te kennen. Of zou het een toeval zijn, dat hij juist zijne aanslagen op onze meer en meer opkomende grootste koopstad, t. w. Amsterdam, en Leiden, de voornaamste plaats van onze lakenindustrie, richtte? Dat lijkt al even onwaarschijnlijk als dat zijn plakkaat tot staking van den handel op Zuidelijke Nederlanden alleen een politiek doel zou gehad hebben. De dubbelhartigheid van Elisabeth's politiek vereischt dan ook vooral van den economischen kant nadere toelichting, die wij misschien eerst door het ontdekken van de een of andere geheime instructie zullen leeren kennen. — Vgl. voor de aangegeven opmerking het „Overzicht" der genoemde Commissie, bladz. 40.

lingen met de „Mercantile Adventurers Societeit", waarbij het de voordeelen der stad zoo breed mogelijk uitmeette. Het Damsterdiep, zoo heette het, was door vergraving en uitdieping van de sectie Appingadam zulk een uitstekenden toegangsweg geworden, dat schepen van 14, zegge veertien last [1]), gemakkelijk voor de stad konden komen. De Scholbach [2]) bij Oostmahorn leverde eene goede ankerplaats; de landwegen waren uitstekend te bereizen, beweerde men. Maar dit alles kon de „Merchant Adventurers" niet bewegen naar Groningen te komen. De zoo geroemde toegangen vertrouwden ze niet en de uitstekende landwegen, waarlangs het vervoer naar Duitschland zou moeten plaats hebben, waren van dien aard, dat men zich wel tweemaal mocht bedenken eer die voor dit doel te gebruiken. Bovendien lieten de concurrenten van Groningen niet na om de followship, misschien wel wat overbodig, te wijzen op de eindelooze twisten tusschen de stad en de ommelanden, zoomede op den last van zware garnizoenen, die Groningen als grensplaats voortdurend moest herbergen. Zoo kreeg deze stad den stapel dus niet en zij heeft er na dien tijd geen moeite meer voor gedaan; het zou haar toch niet hebben gebaat.

Onder de overige liefhebbers waren Delft, Rotterdam en Middelburg de voornaamste en daarvan weerde Middelburg zich het meest. Na vele onderhandelingen, waarbij aan de „Merchant Adventurers" allerlei voorrechten werden toegestaan, kreeg Middelburg eindelijk hun geheelen stapel binnen hare veste [3]). Sedert was de fellowship der „Merchant Adventurers" hier tot 1668 een bevoorrecht handelslichaam, dat wel niet al zijn handel over de Republiek bleef drijven en evenmin al dien tijd te Middelburg gevestigd bleef, maar toch het eenige groote handelslichaam was, waar-

1) Men denke hier niet aan een drukfout. Met kleine schepen werd in de Republiek soms heel wat uitgericht, vooral dingen, die het licht niet mochten zien. Zoo reedde de Amsterdamsche koopman Jacob Jansz. Wijncoop nog in 1669 een scheepje uit van slechts achttien last voor clandestiene zeerooverij. (Vgl. Elias, De Vroedschap van Amsterdam, bladz. 46 en 47). En de Moucheron zond van 1600 tot 1603 drie schepen naar Indië, die wel grooter, doch voor zulk een reis afschrikwekkend klein waren, t. w. twee vliebooten, van 55 en 80 last ieder, en een pinas, groot 35 last. Zij bereikten echter niet het doel hunner reis. (Zie: de Stoppelaar, t. a. p., bladz. 204—206).

2) Onder dezen naam werd in de 15e en 16e eeuw de uitmonding van de Dokkummer Ee verstaan. Thans ligt het Friesche Gat nagenoeg op deze plaats. Vgl. Blink, Nederland en zijne bewoners, Dl. II, bladz. 336.

3) Vgl. voor al deze onderhandelingen: Te Lintum, De Merchant Adventurers in de Nederlanden, bladz. 38—50.

door Engeland zijne commercieele relaties met de Republiek onderhield [1]).

Van de overige handelsrelaties met Engeland hielden wij onzerzijds de draden in handen; het waren onze schepen, die op Engeland voeren en dit land van bijna alle mogelijke producten voorzagen, die het van elders moest betrekken. Ja, niet alleen dit, maar zelfs het transport der „Merchant Adventurers" en de vrachtvaart van Frankrijk op Engeland waren in het laatst der zestiende eeuw en het begin der zeventiende eeuw voor een groot deel in onze handen. En zoo wordt het begrijpelijk, dat tegelijk met de nauwere relaties, die de Engelschen hier in het belang van hun handel moesten aanknoopen, ook de naijver grooter werd, zoodat ten opzichte van Engeland onze handelsbetrekkingen en verwikkelingen bijna niet zijn te scheiden.

Vooral met betrekking tot den wol- en lakenhandel zijn de geheele zeventiende eeuw door tusschen ons en Engeland kwesties van ernstigen aard opgerezen. Die handel en de visscherij waren eigenlijk de eenige directe positieve redenen, ook al wogen de negatieve, onze Indische handel en onze betrekkingen met het Noorden, maar vooral onze bloeiende vrachtvaart, zwaarder in de schaal der Engelsche politiek.

Die wolhandel nu was èn voor Engeland èn voor ons van groot belang. Negen tiende van Engeland's buitenlandschen handel was wolhandel, geen handel in baalwol, maar in verwerkte wol [2]). De meeste wolstoffen, lakens, zooals men toen zeide, werden ruw verzonden en door ons geverfd en opgemaakt, zoodat onze nijverheid daarvan groot voordeel had, te meer, daar het monopolie van geheel dien uitvoer in handen der „Merchant Adventurers" was en alles dus over ons land ging. De waarde ervan bedroeg in 1618 twee en twintig millioen, acht honderd negentien duizend, twee honderd en twee en zeventig gulden, volgens den „staet

1) Middelburg hield den geheelen stapel tot 1611 en nog tien jaar een gedeelte; het andere gedeelte werd wederom naar Hamburg verplaatst. 14 April 1621 kreeg Delft het andere deel. Op 5 Feb. 1635 vestigde de court zich te Rotterdam en op 29 Nov. 1655 van daar te Dordrecht, maar was toen van weinig gewicht meer, daar na 1654 haar voornaamste stapel te Hamburg was gevestigd. En eindelijk maakte een besluit der Staten-Generaal, in verband met den vrede van Breda in 1668 genomen, een einde aan dit handelslichaam als bevoorrechte handelscorporatie.

2) Vgl. Hume, History of England, Holl. uitg., Rotterdam 1769—1774, Dl. VI, bladz. 178.

van acht speciën van manufacturen", in dat jaar „uyt Engelant" naar hier „gescheept" [1]).

De specificatie luidt als volgt:

72000	Laeckens	à	200	gld.	per	stuk	=	ƒ 14,400,000.—
38676	Bayen	à	40	„	„	„	=	1,546,040.—
15008	Carsayen	à	25	„	„	„	=	375,200.—
11784	Sayen	à	30	„	„	„	=	353,520.—
50196	Perpetuanen	à	30	„	„	„	=	1,505,880.—
71502	Sargies	à	40	„	„	„	=	2,860,080.—
441264	paer Kousen	à	3	„	„	paer	=	1,323,792.—
45476	„ zijde Kousen	à	10	„	„	„	=	454,760.—

Hetwelk een totaaluitvoer maakt van ƒ 22,819,272.—

Walter Raleigh heeft dus, gelijk men vroeger meende, in 1614 zijne opgave niet opzettelijk vergroot, toen hij den invoer van Engelsche lakens in de Nederlanden jaarlijks op tachtig duizend stukken en dientengevolge het jaarlijksch verlies aan nationaal vermogen op 400000 Engelsche ponden schatte. Immers ook Tollenaer berekende in 1672 zeer nauwkeurig, dat, zoo de uit Engeland aangevoerde manufacturen ook hier vervaardigd hadden kunnen worden, jaarlijks een totaal van 45 millioen gulden meer in circulatie zou zijn gebracht.

Het groote voordeel, dat wij van dien handel genoten, nu hinderde den Engelschen geducht, vooral sedert hun opkomende koopmansgeest zich spitste op de voordeelen, die hunne eigene nijverheid van dezen handel zou kunnen trekken, indien alle verwerkte stoffen opgemaakt en geverfd konden worden verzonden. Door allerlei blauwboekjes en vlugschriften werd dan ook in het begin der zeventiende eeuw op deze materie in Engeland de aandacht gevestigd en trachtte men de regeering aan te sporen, om door allerlei beschermende maatregelen eigen handel en nijverheid

1) Dit is de eenige vertrouwbare specificatie, die, voor zoover ons bekend is, bewaard bleef. Zij is vermeld in een vlugschrift van AREND TOLLENAER, Remonstrantie ofte Vertoogh, inhoudende verscheyden schatten van groote consideratie tot behoudinge en vermeerderinge van het welvaren van de Republique van Hollandt ende West-Vrieslandt; met een korte Remonstrantie bij forme van Requeste, enz. Tweede deel, 's-Gravenhage, 1672, 4°. — Vgl. KNUTTEL, t. a. p., N°. 10035. Volgens eene aanteekening in zeventiende-eeuwsch handschrift op het titelblad van het exemplaar der Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam zou het den 23en December van genoemd jaar verschenen zijn.

ten koste van „de commercie ende trafique" der Republiek uit te breiden, wat echter maar niet zoo dadelijk kon gelukken.

Destijds toch waren de Engelschen nog geenzins in de eerste plaats een handeldrijvend en zeevarend volk, ofschoon het reeds in de zestiende eeuw op koene zeevaarders kon roemen. Maar de kleinere tochten van Cobham, zoowel als de grootere van Hawkins, Cavendish en Drake, waren in hoofdzaak rooftochten geweest, waarvan zelfs koningin Elisabeth groote voordeelen had genoten [1]). En de Engelsche natie was daarmede zoo ingenomen, dat men Drake zelfs den edelen zeeroover noemde, wel een bewijs hoe de zeeroverij den Engelschen in het bloed zat. En nog jaren daarna, in 1660 en 1661, kaapten de Engelschen onze schepen in vollen vrede op commissies van Zweden en Portugal, waarvan vooral de kapers, die op Portugeesche commissie voeren, ons zeer veel afbreuk deden [2]). Eerst in 1662 werd het kapen op vreemde commissies door Karel II aan zijne onderdanen verboden als eene soort van dankbaarheid voor de uitlevering der drie zoogenaamde koningsmoordenaren, die door middel van Downing's intrigues en omkooperij te Delft waren gevat, en met verlof der Staten naar Engeland waren vervoerd [3]). Doch zelfs dit koninklijk besluit hielp niet veel, ook niet toen van de zijde van Portugal de vijandelijkheden met het oog op den te sluiten vrede waren opgehouden. Ja, de ratificatiën waren reeds uitgewisseld en nog brachten de Engelsche kapers onze schepen op, zich op hunne commissies beroepende. Geen wonder dus, dat zelfs Hume, de verdediger der Stuarts en de voorvechter der Tories, Engeland onder koningin Elisabeth nog met het onbeschaafde Rusland en het zeeroovende Turkije vergeleek.

Dat echter de rooftochten onder Elisabeth's regeering in verband met den bestaanden Engelschen handel de ondernemingszucht moesten prikkelen, laat zich denken. Vandaar de tocht van Humphrey Gilbert naar New-Foundland en de eerste kolonisatie van Virginië in 1585 door Walther Raleigh, zoomede de tochten der Engelschen naar Oost- en West-Indië, waarover wij bereids gesproken hebben.

Niet zoozeer in het gemis aan energie bij het Engelsche volk, dat de pamfletschrijvers van dien tijd telkens opnieuw zoeken op

1) Vgl. Campbell, t. a. p., Dl. I, bladz. 391, 392 en 398—406, die hierover zeer uitvoerig is.

2) Vgl. Japikse, t. a. p., bladz. 48 en 175—177.

3) Vgl. Idem, ibid, bladz. 200.

te wekken [1]), maar in den monopoliegeest en de weinige kapitaalkracht lag de groote oorzaak, waarom Engeland ons in de zeventiende eeuw met al zijne ondernemingen niet ter zijde kon streven.

Engeland vooral was in die dagen het land der monopolies. Alle handel was in handen van maatschappijen, door de kroon uitsluitend met een bepaald handelsgebied begiftigd en onder leiding en toezicht der regeering staande, die daarvan weder de voordeelen genoot. Zoo was de handel op Amerika in handen der London- and Plymouth Co.; de vaart op de noordelijke zee vóór Amerika het uitsluitend recht der New-Foundland Co.; de handel op de landen om en voorbij de Kaap de Goede Hoop aan de East-India Co. verzekerd; de handel op Noorwegen en Rusland, langs den nieuwen weg om de Noordkaap, in handen der Moscovia Co.; die op Pruissen en de Oostzeekusten werd uitsluitend door de Baltische Co. en die op Turkije door de Levantsche Compagnie gedreven. En ten slotte hadden de „Merchant Adventurers", gelijk wij weten, den handel op de Nederlanden in handen. En al die maatschappijen hadden die voorrechten met groote sommen moeten koopen, waarbij dan nog kwam, dat ook de belastingheffing een prerogatief der Kroon was, zoodat de in- en uitgaande rechten en de belastingen op de binnenlandsche koopwaren door den vorst willekeurig konden worden verhoogd of verlaagd, een voorrecht, waarvan vooral door de Stuarts, te beginnen met Jacob I, herhaaldelijk ten nadeele van den Engelschen handel is gebruik gemaakt, maar hun val ten slotte heeft verhaast.

Dat er op die wijze van particulier initiatief weinig of geen sprake kon zijn, laat zich denken. En eveneens ligt het voor de hand, dat de monopoliegeest door de regeering in de hand werd gewerkt, en maatschappijen en kooplieden telkens opnieuw weêr den steun van den vorst moesten zoeken, wilden zij niet ten gronde gaan.

En daarbij kwam nu nog het feit, dat al die maatschappijen behalve de fellowship der „Merchant Adventurers" toch eigenlijk een kwijnend bestaan leidden, omdat het hun alle aan voldoend bedrijfskapitaal mangelde. Volgens Davenant bedroeg de waarde van al het circuleerende goud en zilver in Engeland in den aanvang der zeventiende eeuw niet meer dan vier millioen pond

1) Ook door onze nieuwere geschiedschrijvers wordt op dit feit bijna uitsluitend de aandacht gevestigd, om onzen voorsprong te verklaren. Vgl. b. v. Muller, De Gouden eeuw, Dl. I, bladz. 278.

sterling [1]). De geheele koophandel, zoowel de binnen- als de buitenlandsche, concentreerde zich bijna uitsluitend in Londen [2]) en daar woonden niet meer dan tweehonderd burgers, die min of meer vermogend waren en gezamenlijk als de leiders van den handel en het handelsverkeer konden worden aangemerkt [3]). Berekent men nu het kapitaal dat alleen voor den wol- en laken-uitvoer benoodigd was, dan begrijpt men dat al die maatschappijen slechts weinig draagkracht hadden en Engeland's handel, althans relatief, nog van weinig beteekenis was.

Een dadelijk gevolg van dit alles was, dat, hoe goed de Engelsche regeering ook voor hare marine zorgde, de Engelsche handelsvloot slechts weinig schepen telde en scheepstimmerwerven en reederijen in Engeland nog tot de zeldzaamheden behoorden. Vooral onze vrachtvaart konden de Engelschen niet missen; tegen zestig schepen, waarmede de Engelschen in het begin der zeventiende eeuw op de Nederlanden voeren, hadden wij er 600 op Engeland in de vaart [4]). Alleen in den Levanthandel was Engeland in dien tijd ons de baas; wij zonden toen jaarlijks voor 600.000 gld. naar de Levant, doch de uitvoer der Engelschen derwaarts was veel aanzienlijker [5]). Maar dat was dan ook alles.

Niet te verwonderen was het alzoo, waar de Engelschen zoo voortdurend onzen opkomenden handelsbloei voor oogen hadden, dat tusschen ons en Engeland eene rivaliteit ontstond, die, zoo het Engelsche volk eenmaal voldoende economisch weêrbaar was, geweldige gevolgen na zich moest slepen. En noodzakelijker wijze bewoog die mededinging zich om twee spillen: protectie van de Engelsche industrie en van den Engelschen handel eenerzijds; bemoeilijking van den Nederlandschen handel en de Nederlandsche scheepvaart anderzijds.

Reeds tijdens Elisabeth werd zulks begrepen en William Cicil stelde reeds toen voor eene scheepvaartacte uit te vaardigen, die Engeland ten goede zou komen en den Nederlanders zou benadeelen, terwijl tegelijk de monopoliën in Engeland dienden te worden afgeschaft. Maar zij durfde zulks niet aan en het gevolg was, dat onze handelsbetrekkingen met Engeland geene wijziging ondergingen en

1) Macpherson, Annals of Commerce, Tom. II, pag. 215.

2) Onder de overige steden in Engeland was alleen Bristol als handelsplaats noemenswaard. Vgl. Scherer, t. a. p., Dl. II, bladz. 411.

3) Vgl. Hume, t. a. p., Dl. V, bladz. 738.

4) Vgl. Hume, t. a. p., Dl. VI, 177.

5) Vgl. Macpherson, t. a. p., Tom. II, pag. 305, 306, ook aangehaald bij de Rooij, bladz. 456.

ook nog in de zeventiende eeuw beheerscht werden door de bepalingen van het Groot-Entrecours, die dan ook in 1594 en 1596 waren bevestigd. Tegelijk ontstond er in de laatste jaren van hare regeering een beweging tegen de al te grif verleende monopoliën, die zelfs voor den handel in bepaalde artikelen waren ontstaan, waarvan de afschaffing der kleine monopoliën in 1601 het gevolg was. In 1604 werd deze maatregel nog door andere van gelijken aard gevolgd, ofschoon de bevoorrechte maatschappijen voor den buitenlandschen handel in wezen bleven. Alleen werd in 1607 de handel op Spanje vrij verklaard, welk besluit onzen handel geen schade kon berokkenen.

Toch was het reeds toen gebleken, dat de Engelsche en Nederlandsche handelsbelangen niet samengingen, maar zich kruisten.

Jacob I had nl. in 1604 een voorstel aan onze Staten gedaan, dat ten doel had den Engelschen de vrije vaart op Antwerpen te verzekeren. De Engelsche schepen zouden dan vrij van onderzoek voorbij het door ons bezette fort Lillo mogen varen en in ruil voor het hun verleende voorrecht dezelfde licenten als de Nederlandsche betalen, de eene helft af te dragen aan den ontvanger der Staten, de andere helft ten behoeve van den koning [1]). Natuurlijk hoopten de Engelschen op die wijze een deel hunner verloren Vlaamsche handelsrelaties terug te krijgen en de stapel te Middelburg zou hierdoor van grooter beteekenis worden. Eenig voordeel zat er dus voor de Nederlanders wel aan. Maar de nadeelen zouden voor ons nog grooter zijn geweest, waarom de Staten dan ook weigerden aan 's konings wensch te voldoen en hem berichtten, dat zij ook ten opzichte van zijne onderdanen zich houden zouden aan het plakkaat waarbij bepaald was, dat geen goederen of handelswaren 's lands sterkten op de Schelde mochten passeeren zonder onderzocht en verbodemd te zijn [2]). Immers, had Engeland belang bij de opening der Schelde, wij — en vooral het meer en meer opbloeiende Amsterdam — hadden belang bij de afsluiting van dit vroeger zoo belangrijke vaarwater.

Alleen op het misnoegen der Staten, omdat Jacobus vrede met Spanje had gesloten op voor onze vrachtvaart nadeelige voorwaarden, waardoor ons verbond met Engeland van weinig beteekenis was geworden, berustte deze weigering niet, zooals van Meteren en Wagenaar ons willen doen gelooven. Onze regeering, die in het belang van 's lands zelfstandigheid hare bondgenooten

1) Vgl. VAN METEREN, t. a. p., fol. 486*d* en 487.
2) WAGENAAR, Vaderl. Historie, Dl. IX, bladz. 177.

nog te zeer noodig had en waarlijk niet mocht verbitteren, was politiek genoeg aangelegd om in dergelijke gevallen van geen al te groote ontstemming blijk te geven; het was ons handelsbelang, dat hier den doorslag gaf.

Zoo was het dus reeds in den aanvang der zeventiende eeuw te zien, dat Nederland en Engeland op den duur niet samen konden gaan, omdat hunne handelsbelangen, hoe dikwerf men ook beproeven zou die kunstmatig samen te voegen, niet inhaerent waren.

Integendeel, de bloei van Nederland's handel, scheepvaart en nijverheid moest deprimerend op Engeland werken, terwijl de verhooging van deze takken van welvaart in Engeland noodwendig op de belangen van het zeevarende en handeldrijvende Nederland een nadeeligen invloed moest uitoefenen. De natuur zelve had de beide natiën tot concurrenten bestemd en Engeland moest bereid worden gevonden de mededinging met de Nederlanden krachtig te aanvaarden, wilde het economisch niet voortdurend achteruitgaan en misschien het reeds veroverde handelsterrein op den duur weder verliezen.

De kracht tot dat optreden ontbrak Engeland echter in het begin der zeventiende eeuw in elk opzicht; vandaar dat allerlei tracasseriën ontstonden, die wel-is-waar telkens weder tot nieuwe verwikkelingen aanleiding gaven, maar eerst veel later zouden leiden tot den grooten strijd, dien de zeventiende eeuw tusschen ons en Engeland heeft gezien.

Die alle te memoreeren, ligt niet in de lijn van ons werk. Maar wel dienen wij even aan te stippen, vooral waar wij ook deze schets weder met zoo weinig cijfers kunnen illustreeren, hoe zij door een reeks pamfletten in die dagen werden levendig gehouden en tegelijk met de bewondering ook de verbittering over den Nederlandschen handel en den Nederlandschen handelsgeest stijgende werd. Want al die vlugschriften geven ons een kijkje op de verhouding van onzen handel, zoomede van onze scheepvaart en nijverheid, tegenover dien van Engeland, wat zeer zeker bij gebrek aan bescheiden van meer reëelen aard van groot belang moet worden geacht.

Zoo bericht Sir Thomas Overbury, die in 1609 een reis door Frankrijk en de Nederlanden maakte, dat wij driemaal meer schepen bezaten dan de Engelschen en de vrachtvaart op zeer groote schaal uitoefenden. En die, — zegt hij, — begunstigd als

zij wordt door de ligging der Nederlanden aan den mond der groote rivieren en de Noordzee, aan den grooten verbindingsweg tusschen Noord- en Zuid- en Oost- en West-Europa dus, is de groote oorzaak van de algemeene welvaart daar te lande. En de Engelschen mogen daarover wel eens nadenken, want de Nederlanders kunnen hun niet alleen de wet stellen, maar, zoo zij dit wenschen, hen zelfs uit den handel stooten, iets wat waarlijk niet te roemen valt [1]).

Een ander schrijver, Tobias Gentleman, die Engeland den weg wees om schatten te winnen en een waarachtige beschrijving gaf van den onmetelijken rijkdom, die jaarlijks door de Hollanders uit Zijner Majesteits zeeën getrokken werd [2]), zoekt de oorzaken van onze welvaart niet zoozeer in de vrachtvaart dan wel in onze visscherij.

Klein is hun land, zegt hij, en toch heeft het meer zeelieden en visschers dan Engeland, Schotland en Frankrijk te zamen. Het land levert geen enkele bouwstof op, die voor dezen tak van nijverheid benoodigd is, en toch hebben de Nederlanders het zoover gebracht, dat zij met deze nering schatten verdienen. Geen wonder dus, dat de Nederlandsche natie een volk is, „that all other nations and countries do admire them". En tevens maakt de visscherij volgens hem de Nederlanders militair weerbaar, want door de visscherij verkrijgen zij werk en schepen om hun land in geval van nood te verdedigen. En de Engelsche Raad beschermt hen zelfs, terwijl zij de onkunde, nalatigheid en zorgeloosheid der Engelschen zelfs durven bespotten en den armen visschers in hun gezicht durven zeggen, dat zij hun oude schoenen mogen dragen. („Ya English! ya zall or oud scone dragien", maakt Gentleman ervan).

Is dit langer te dulden, roept Gentleman ten slotte uit. Zullen de edele Britten het nog langer werkeloos aanzien, dat een volk, zoo van alle hulpmiddelen ontbloot, die zij (de Engelschen) op een paar uitzonderingen na binnen hun bereik hebben, uit hunne landen

1) Vgl. Overbury, Observations upon the State of the XVII Provinces as they stood Anno Dom. 1609. Z. pl. 1626. 4°., Vermeld bij Knuttel, t. a. p., N°. 3659.

2) Het boekje verscheen te Londen in 1614 en was opgedragen aan den graaf van Northampton, admiraal van Engeland en lid van den geheimen raad, met verzoek het den koning voor te leggen. De titel luidt: „Englands Way to win Wealth, and to employ Ships and Mariners. Or, a plain Description what great Profit it will bring unto the Commonwealth of England, by the erecting, building, and adventuring of Busses to Sea a Fishing: With a true Relation on the inestimable Wealth that is yearly taken out of his Majesty's Seas by the Hollanders," etc.

het geld wegvoert, zoodat men op één dag meer Engelsche Jacobussen in de handen der Hollandsche vischvrouwen ziet dan ooit te Londen? Is het nog langer te verduren, dat de Nederlanders uit onze zeeën de schatten halen, waarmede God ons zoo bovenmate gezegend heeft? „Shall we neglect so great blessings, o slothful England, and careless countrymen? Look but on these fellows, that we call the plump Hollanders, behold their diligence in fishing, and our own careless negligence!" [1])

In die meening stond Gentleman niet alleen. Een tot nog toe onbekend Engelsch schrijver [2]), die op het belang van de uitbreiding van Engelands handel wees, betoogde eveneens, dat onze geheele scheepvaart afhing van de visscherij, en dat wij daarom de vrachtvaarders van de geheele wereld waren, omdat wij de visscherij zoo goed als in handen hadden. Hij wenschte dan ook dat de Engelsche regeering het voorbeeld der Nederlandsche zou volgen en vooral de haringvangst door verschillende maatregelen zou aanmoedigen. Bovenal gaf hij echter den raad, om den Hollanders de visscherij in de Engelsche zeeën te verbieden; dat zou hun een gevoeligen slag toebrengen en tevens gunstig op het visscherijbedrijf in Engeland werken.

Of dit ook helpen zou voor de uitbreiding der Engelsche handelsrelaties, was een tweede vraag. Als het begin er maar was, zou de rest wel komen. Maar dat de Engelschen ook op handelsgebied niet in de schaduw der Nederlanders konden staan, toont hij door eenige voorbeelden aan.

Zoo is de handel op Rusland en Lijfland geheel in Nederlandsche handen, de Spaansche zouthandel eveneens. Ook te Dantzig hebben de Nederlanders verre de overhand. Op Noorwegen hebben de Nederlanders veertig schepen in de vaart, de Engelschen maar vijf. De kolenhandel van Newcastle, de voornaamste tak van den Engelschen handel na den wol- en lakenhandel, wordt, voor zoover deze het buitenland betreft, geheel door Nederlanders gedreven. Handel op West-Indië bestaat in Engeland niet, ondanks de kolonisatie en

1) Vgl. voor een uitvoeriger beschouwing Mr. S. Muller Fz., Mare Clausum, bladz. 88 en vv.

2) „The Trade's Increase. London, printed by Nicholas Okes, and are to be sold by Walter Burre 1615". Fruin, Verspr. Geschr., Dl. IV, bladz. 258, vergist zich dus als hij Walter Burre schrijver van het boekje noemt; deze was de uitgever. Andere houden Robert Keale voor den schrijver, vermoedelijk echter ten onrechte. Vgl. voor een overzicht van den inhoud Mr. Muller Fz., Mare Clausum, bladz. 92—97.

de geoctroiëerde handelsmaatschappij, en in Oost-Indië zijn viermaal meer Nederlanders dan Engelschen gevestigd.

Of voor dat alles, gelijk de schrijver meende, alleen de bevordering der visscherij zou helpen, stond te bezien. Immers, meer en meer bleek het, dat de groote strijd tusschen de twee natuurlijke concurrenten op de wereldmarkt zou moeten worden gestreden en dit kon niet plaats hebben alvorens de Engelsche koopman in gelijke omstandigheden en onder dezelfde voorwaarden met den Nederlandschen handelsman kon mededingen. Bescherming zonder vrijheid van beweging kon onzen concurrenten niet baten.

Dat nu is door Walther Raleigh scherp en helder ingezien. Hij vooral had van den Nederlandschen en den Engelschen handel en de takken van nijverheid en scheepvaart, daarmede in verband staande, eene degelijke studie gemaakt en bood de slotsom zijner onderzoekingen omstreeks 1610 aan Jacobus I aan [1]). En die is voor Engeland alles behalve vleiend, want hij verzwijgt niets en legt de hand op de wonde plek van het Engeland dier dagen. Want de Engelsche handel heeft ook volgens Raleigh weinig te beteekenen en het zou dwaasheid zijn dit te willen ontkennen. Niet door dit te verbloemen, kan Engeland verder komen, maar door naar zijne naburen te zien en de oorzaken na te vorschen waardoor de Nederlandsche handel en nijverheid zulk een omvang, belangrijkheid, en bovenal zulk een groot overwicht op die van alle andere volken hebben verkregen. Want — het is Raleigh die het zegt, — de concurrenten van Engeland [2]) worden niet alleen rijk door het zoeken van vreemde markten, doch vooral door hun gebruik van het Engelsch gebied ter land en ter zee.

De Nederlanders nu staan daarbij in de eerste plaats op den voorgrond; zij vooral maken een uitstekend gebruik van de hun aangebodene gelegenheid en „all the amends they make the English is, they beat them out of trade in all parts with their own

1) Gedrukt als vlugschrift onder den titel: „Observations touching trade and commerce with the Hollanders, and other nations, presented to King James, wherein is proved that our sea and land commodities serve to enrich and strengthen other countries against our own." Vgl. *Works of Sir Walther Raleigh*, Tom. VIII, pag. 351—376. Voorts SCHERER, t. a. p., Dl. II, bladz. 425. en voor de visscherijkwestie, door RALEIGH uitvoerig besproken, wederom het laatst aangehaalde werk van Mr. S. MULLER Fz., bladz. 72 en vv.

2) In algemeenen zin bedoeld. De uitdrukking slaat niet alleen op onze natie, gelijk uit het vervolg van het betoog blijkt.

commodities". Niet alleen hebben zij de geheele vrachtvaart tusschen Noord- en Zuid-Europa in hunne handen, maar ook het handelsverkeer met Engeland bijna geheel in hunne macht. En het meest markante daarvan is, dat zij den grootsten en meest noodigen voorraad handelswaren alleen in dure tijden in Engeland brengen en in gewone omstandigheden, om de hooge invoerrechten die in Engeland geheven worden, zich de moeite van een groot vervoer niet eens getroosten, waardoor de bewoners van het Engelsche eilandenrijk soms van het noodigste verstoken blijven. Maar ook in het gewone handelsverkeer zijn er nog vijfhonderd Nederlandsche schepen tegen vijftig Engelsche in de vaart.

En dan hun overige handel, hoe groot is die niet in verhouding tot Engeland! Wil men een voorbeeld?, vraagt Raleigh, dat tevens eene vergelijking geeft.

„Op de kusten van Groot-Brittannië is de rijkste vischvangst, maar Nederland drijft den grootsten handel in visch. Polen, Frankrijk en Spanje brengen het meeste graan, wijn en zout voort, maar de handel in die artikelen is in het bezit der Nederlanders. Duitschland heeft heerlijke wouden, Engeland levert lood, tin, wol en lakens op, maar ook voor deze handelswaren is Nederland de markt: in één woord, wij zijn allen afhankelijk van de groote stapelplaatsen aan de boorden van Maas en Amstel, waaraan wij schatplichtig zijn geworden."

Daarin nu kan volgens Raleigh wel degelijk verandering worden gebracht, want hij acht Engeland veel beter tot algemeene stapelplaats en voorraadschuur geschikt dan de Nederlanden. Zoo slechts de regeering en het volk zich kunnen doordringen van den geest en de maatregelen weten te nemen, die een handelsstaat eischt, dan zal deze toestand, die toch feitelijk abnormaal is, zeer zeker wijziging ondergaan. De Engelsche regeering dient daarbij dan echter vooral te bedenken, dat de „convenient privileges and settled constitutions", zoomede hunne „smallness of custom and liberty of trade" de hoofdoorzaken zijn, waardoor de Nederlanders hun handel, scheepvaart, visscherij en nijverheid tot zoo grooten bloei hebben gebracht.

Alzoo lage belasting, vrijheid van handel, bevordering van eigen bedrijf, vooral van de visscherij, en opbeuring van de Engelsche scheepvaart zijn volgens Raleigh de maatregelen, die de regeering dient te nemen, om met succes den Hollanders het hoofd te kunnen bieden. En dat daarbij de kolonisatie en de vaart op Indië niet dienen te worden vergeten, laat zich denken.

Voor zulke maatregelen was echter de regeering der Stuarts niet het aangewezen element. Vooral Jacob I niet, die zich liever met theologische onderwerpen en disputen inliet dan met economische vraagstukken. Maar toch werkten al die geschriften zooveel uit, dat de Engelsche commerciëele politiek zich een enkele maal in de aangegeven richting bewoog en ons voortdurend allerlei moeilijkheden in den weg werden gelegd.

Allereerst werd den 16den Mei 1609 door Jacobus I een proclamatie uitgevaardigd, die aan vreemdelingen het visschen in de zeeën en op de kusten van Engeland verbood, althans indien zij niet tegen betaling eener jaarlijksche belasting van speciaal daartoe te Londen en te Edinburg aangestelde beambten verlof hadden bekomen. De koning meende tot dezen maatregel te moeten overgaan op grond van het verval der Engelsche visscherij en door het groot „ongelijck" en de „injuriën", zijn onderdanen aangedaan.

Hoe hoog deze belasting zijn zou, werd niet bepaald. Het zou voor het verkrijgen der vergunningen voldoende zijn, dat de stad, de provincie of zelfs de Staat, die verlof wilde hebben, door zijnen ambassadeur in Engeland of een speciaal daartoe afgevaardigd persoon, de licenten alle te gelijk deed verzoeken met opgave van de hoeveelheid en de grootte der schepen. Het te betalen bedrag zou dan bij overeenkomst kunnen worden vastgesteld [1]).

Door dit besluit, in strijd met de bepalingen van het Groot Entrecours uitgevaardigd, was het eerste conflict met Engeland geboren. Want het Groot Entrecours van 1496 had de visscherij op de kusten der betrokken landen van beide zijden vrij verklaard, terwijl het vrije verkeer in de Schotsche wateren sedert 1550 eveneens bij verdrag een voldongen feit was geworden. En deze bepalingen waren bij alle latere overeenkomsten met Engeland bevestigd. Jacobus kon dus zonder in strijd met de wederzijdsche verdragen te handelen zijn plan met betrekking tot de visscherij moeilijk doorzetten.

Toch heeft hij het, gedreven door de omstandigheden, beproefd.

De Engelsche koning was te veel van zijn parlement afhankelijk, om niet te trachten zijne inkomsten op allerlei wijzen uit te breiden, en zeker zou een recognitie voor het vischrecht daarvoor een der beste maatregelen zijn. Maar evenzeer moesten wij dit plan met kracht tegengaan, niet om de belasting, maar om het beginsel.

Immers, hadden wij eenmaal het recht van den Engelschen

1) Vgl. voor de uitvaardiging VAN METEREN, fol. 580, 581, die het geheele stuk in extenso mededeelt, en Mr. S. MULLER FZ., l. l., bladz. 51.

koning, om onze visscherij te belasten, erkend, dan was onze economische vrijheid ernstig bedreigd en bevonden wij ons in de Engelsche zeeën als het ware op Engelschen bodem en werden van Engeland's willekeur of bescherming rechtens afhankelijk. Terecht lieten de Staten dan ook nog in 1616 door hun gezant verklaren, dat zij „om de consequentie" niet één haring aan Engeland wilden afstaan, terwijl zij in dien tusschentijd reeds hadden verklaard, dat hun „weynich verscheelde off sy de visscherie ex communi vel particulari jure mochten behouden, mits dat sy in allen gevalle van de conservatie van dien versekert waren". De Engelsche koning wilde de zee sluiten; wij begonnen den strijd om de open zee, door de Groot in zijn „Mare Liberum" reeds verdedigd [1]).

Een gezantschap, het volgend jaar naar Engeland gezonden, kon echter niet bewerken, dat Jacobus zijn eisch liet varen. Wel werd het plakkaat geschorscht, doch de kwestie bleef als een dreigende wolk aan den politiek-economischen hemel hangen.

Bij die kwestie kwamen nu andere, waarover het gezantschap van 1610 eveneens had te onderhandelen. Om de vaart der Engelschen op Oost-Indië te bevorderen, had Jacobus gelast, dat geen peper in Engeland mocht worden ingevoerd dan met de schepen der Engelsche Oost-Indische Compagnie, eveneens een bedreiging voor onzen Indischen handel en onze vrachtvaart [2]). Voorts had Jacobus een belasting op de inkomende schepen geheven en den impost op verschillende handelsartikelen verhoogd, terwijl de belasting op den uitvoer van wollen stoffen eveneens opgevoerd was [3]).

Vooral dit laatste was eene zaak van groote beteekenis en wij dienden dus alles in het werk te stellen, om vermindering van den impost op den in- en uitvoer te verkrijgen. Maar die pogingen mochten natuurlijk weinig baten, te meer, waar de kwestie over de beide Oost-Indische Compagniën niet tot de gewenschte oplossing kwam [4]).

Kroniekmatig gaan dan ook sedert de verwikkelingen voort; ambassade op ambassade vertrekt naar Londen, nu eens met beter, dan weder met slechter gevolg, zonder echter ooit tot eene bevredigende uitkomst te geraken.

Dat alles hier te releveeren, zou niet gaan; slechts enkele punten dienen te worden aangestipt.

1) Vgl. o. m. Dr. M. C. Tideman, De Zee betwist, bladz. 3 en 4.
2) Zie dit feit vermeld in van Meteren, t. a. p., fol. 583*d*.
3) Vgl. ook hier van Meteren, t. a. p., fol. 608, 609.
4) Zie boven, bladz. 257, 258.

In 1612 vaardigde Jacobus I een plakkaat uit, dat van groot belang voor den Engelschen lakenhandel kon worden en de Engelsche nijverheid moest bevoordeelen. Immers werd daarbij aan ieder onderdaan vergund bereid en geverfd laken uit te voeren, terwijl slechts de uitvoer van ruw laken een monopolie der „Merchant Adventurers" zou blijven [1]). Terecht hoopten de koning en zijne raadslieden, dat de uitvoer daardoor zou toenemen tot schade der Nederlandsche nijverheid, terwijl de „Merchant Adventurers" daardoor niet te veel nadeel zouden lijden, daar zij ook den invoer in de Nederlanden van tin, saffraan, konijnenvellen, leder, granen en bier hadden weten machtig te worden, terwijl zij van hier uit den uitvoer van Rijnsche wijnen, koper, staal, hennep, ijzer- en koperwerk, ketels, linnen, harnassen, salpeter en andere artikelen naar Engeland regelden.

De represaillemaatregel bleef natuurlijk niet achterwege en den 16^{en} October vaardigden de Staten-Generaal een verbod uit tot het invoeren van alle bereide en geverfde wollen lakens, stametten, karsaaien en baai, uitgezonderd gemengde kleuren [2]). En dat dit verbod telkens hernieuwd werd, o. a. 6 Maart 1643, 30 Dec. 1650 en 4 Mei 1663, bewijst hoe lang de verwikkelingen over den laken- en wolhandel met Engeland hebben geduurd en hoe telkens en telkens weer dezelfde zaak op het tapijt kwam.

Sterker nog trad Jacobus in 1616 op, toen hij eenvoudig den geheelen uitvoer van ongeverfde lakens verbood, wat echter de belangen der „Merchant Adventurers" te veel schaadde, zoodat hij dezen maatregel op aandringen van zijn eigen onderdanen weder moest intrekken [3]). En vermoedelijk waren het alleen de onderhandelingen over de teruggave der pandsteden [4]), die onze regeering

1) Vgl. het meergemelde Pamflet van Arend Tollenaer, genoemd bij Knuttel, t. a. p., N°. 10035, bladz. 5.

2) Vermeld door denzelfden schrijver in het eerste stuk van zijn vlugschrift, genoemd bij Knuttel, t. a. p., N°. 10034.

3) Vgl. Hume, t. a. p., Dl. VI, bladz. 178.

4) Zij werden den 6^{en} Juni 1616 aan ons teruggegeven op zeer voordeelige voorwaarden, die wij vooral aan het staatsmanstalent van Oldenbarneveldt te danken hadden. Vgl. daarover P. J. Blok, Gesch. van het Ned. Volk, Dl. IV, bladz. 75. — Van hoeveel belang dit werd geacht, bewijst ons Hume, als hij uitroept: „Dit is dan de dag van de volkomen vrijheid der Nederlanden." (Hume, t. a. p., Dl. VI, bladz. 28). En nog in een pamflet, in 1673 verschenen, genaamd „Het tegenwoordige Interest der Vereenigde Provinciën," genoemd bij Knuttel, t. a. p., N°. 10911, wordt deze teruggave van de zijde van Engeland een groote fout genoemd. Zie bladz. 38 aldaar.

deden besluiten, om daartegenover slechts opnieuw den reeds gemelden maatregel zonder nadere verscherping te stellen.

In 1618 vertrok een gezantschap naar Engeland, om de geschillen over den Oost-Indischen handel, den lakenhandel, de haringen de walvischvangst, ja wat niet al, bij te leggen, en het scheelde toen weder zeer weinig, of de kwesties over de visscherij, die vooral tot heftige debatten aanleiding gaven, hadden tot een breuk met Engeland geleid. De Engelsche gezant Carleton dreigde althans, dat Engeland met de wapens in de hand tegen de Republiek op zou treden, waartegenover Maurits verklaarde, dat Holland niet zou toegeven, „quand même on les presseroit à coup de canon" [1]). Engeland was echter voor een oorlog niet gereed en wij poogden met het oog op onze handelsbelangen de zaken voortdurend in der minne te schikken, wat ook toen gebeurde.

Gemakkelijk ging dit echter niet altijd en nog kort voor den dood van Jacobus [2]), in 1623, begonnen de verwikkelingen opnieuw, toen de uitvoer van ongeverfd laken weder verboden werd, waartegenover de Staten nu een zeer scherpen maatregel namen en den 22sten April van dat jaar niet alleen den invoer van wol, buiten de Republiek gekamd en bereid, verboden, maar ook den uitvoer van alle soorten ruwe en ongekamde wol, benevens dien van schapenvachten [3]). Jacobus, die den economischen strijd veel te stelselloos voerde, bond daarop wederom in, en vaardigde, nu voor goed, het volgende jaar het buiten werking gestelde besluit van 1612 wederom uit, waarbij ook aan andere Engelsche kooplieden dan den „Merchant Adventurers" vergund werd in Duitschland en de Nederlanden met geverfde, bereide en allerlei gekleurde lakens handel te drijven, en aan de fellowship het monopolie der ruwe lakens verbleef [4]).

Door al die verwikkelingen had de Nederlandsche handel en visscherij, hoe bemoeilijkt ook, nog niet veel geleden. Wel echter kon bij den dood van Jacobus I de slotsom worden opgemaakt, dat, zoo zijne regeering de monopolies meer beperkt en de belastingen niet telkens willekeurig verhoogd had, de Engelsche handel tot grooter bloei zou gekomen zijn.

1) Vgl. S. Muller Fz., Mare Clausum, bladz. 151 en 168; Tideman, t. a. p., bladz. 5.

2) Hij stierf 27 Maart 1625.

3) Vgl. Tollenaer, t. a. p., genoemd bij Knuttel, N°. 10035, bladz. 24.

4) Vgl. Anderson, Origine of Commerce, Tom. II, pag. 18.

Zoo had hij de belastingen op de uitgaande goederen successievelijk van 5 tot 25 procent verhoogd, wat niet alleen een nadeeligen invloed op den uitvoer, maar ook op de nijverheid moest uitoefenen. De geldrente bedroeg tot 1624 nog tien ten honderd en werd toen pas op acht procent gesteld; het leven was steeds duurder geworden en alle levensbehoeften, ook de grondstoffen voor kleedingstukken, waren hoog in prijs [1]). En toch was door het weinige, dat hij in het belang van Engeland's handel had verricht, de handel van zijn rijk sedert 1590 meer dan verdubbeld.

Dit in het oog houdende, zou het voor de Nederlanden de groote vraag zijn, of zijn opvolger, Karel I, een beteren en meer stelselmatigen weg wist in te slaan om Engeland's handelsbloei te verhoogen en onzen handel wellicht gevoelige slagen toe te brengen. Niet te verwonderen was het alzoo, dat wij bij Karel's troonsbestijging dadelijk beproefden om onze Engelsche relaties op den ouden voet te brengen, wat in naam gelukte. Werkelijk werd in 1625 tusschen ons en de Engelsche regeering te 's-Gravenhage een of- en defensief verbond tegen Spanje gesloten en een tweede verdrag te Southampton, waarbij voor handel en scheepvaart de oude verbonden van kracht werden verklaard.

Een dubbele overeenkomst dus, waaraan echter nooit voldoende uitvoering is gegeven. Bovendien sloot Engeland al in 1630 vrede met Spanje, zoodat het eerste verdrag toen reeds verviel. En in 1627 waren de geschillen over den lakenhandel opnieuw ontstaan, zoodat ook de tweede overeenkomst weinig resultaat had. Ja, deze en de Ambonsche „moordgeschiedenis" gaven aanleiding tot een optreden van Engelsche kapers in de Middellandsche zee tegen onze koopvaardijschepen, zoodat, maar nu van de andere zijde, ook in Europa een toestand ontstond, die wij reeds in Indië hebben gezien: een oorlog in het klein zonder oorlogsverklaring. Cats, die naar Engeland om schadevergoeding werd gezonden en een ontwerp voor een scheepvaartverdrag moest aanbieden, keerde onverrichter zake terug. Wel daarentegen werden nog een paar van onze Oost-Indie-vaarders opgebracht en kwam een Engelsche vloot voor Texel, om daar een vreemd vaartuig op te wachten [2]).

1) Vgl. Hume, t. a. p., Dl. VI, bladz. 164.

2) Vgl. voor deze kwesties Aitzema, Saeken van Staet en Oorlogh, Dl. I, fol. 649—655 en 768.

Meer en meer werd de toestand dus gespannen; het was slechts aan de verhouding van koning en parlement en de godsdienstwisten te danken, dat de zaken niet tot een uitbarsting kwamen. En later vervreemde Karel I de Londensche kooplieden, die hij zoo bijzonder te vriend moest houden, van zich, door hen te dwingen hem een deel hunner winsten voor zijne binnenlandsche operatiën en zijne verkwistende hofhouding af te staan, zonder een anderen grond dan zijn koninklijk welbehagen [1]).

Geen wonder, dat wij nader steun bij Frankrijk zochten en de verhouding tot Engeland voortdurend slechter werd. Eene belasting, „Shipmoney" genaamd, werd in 1635 geheven en trof vooral onze schepen; in 1636 werd onze haringvangst door eene Engelsche vloot zeer bemoeilijkt en moesten wij — wel een blijk hoe de toestand begon te veranderen — dertig duizend gulden betalen, om dien zomer de vangst op de Engelsche kusten te mogen voortzetten. Een zending van van Beveren als gezant liep zonder resultaat af; wel werden in 1637 door den Engelschen koning kaperbrieven tegen onze vaartuigen uitgegeven. Vooral op de haringvisscherij wilden de Engelschen zich toeleggen; zelfs werd er eene maatschappij voor opgericht, die echter geen succes had, daar het buitenland niet van de Engelsche haring gediend was.

Opnieuw bleef de uitbarsting echter uit, thans ten gevolge van de godsdienstgeschillen in Engeland. Sedert 1636 begon de trek der dissenters naar het vaste land en tal van nijvere burgers uit Norfolk en Suffolk zetten zich met hunne huisgezinnen in Leiden, Alkmaar en andere plaatsen neder, waar zij hun handwerk, de lakenweverij, voortzetten en de Nederlandsche nijverheid deden toenemen.

Of Karel I al het werk van Selden, „Mare Clausum" [2]) deed uitgeven tegen De Groot's „Mare Liberum", om zijn oppermacht ter zee te doen erkennen en ons tot het strijken der vlag te noodzaken, mocht hem weinig baten; de toestand van zijn eigen land was niet van dien aard, dat hij Engeland's handel en scheepvaart ten koste van de Nederlanden kon doen bloeien. Toen hij dan ook op 30 Januari 1649 het schavot beklom, was Engeland's nijverheid verminderd, waarvan wij de voordeelen genoten, en in de verhouding der Nederlandsch-Engelsche vracht-

1) Vgl. Jorissen, Historische Bladen, Dl. III, bladz. 117.

2) Dit werk was reeds in 1618 opgesteld, doch werd pas in 1635 op last van Karel I gedrukt. Vgl. Fruin, Verspr. Geschr., Dl. III, bl. 413.

vaart nog weinig verandering gekomen, daar tegen een Engelsch schip op Nederland wij er zes op Engeland in de vaart hadden.

Maar nu kwam ook Cromwell aan de regeering, de grondvester van Engeland's grootheid als handelsmogendheid; de uitbarsting, door de Stuarts tegengehouden, zou door den Lord-Protector worden verhaast.

Cromwell toch had al die meeningen, welke in het belang van Engeland's handel en in het nadeel der Nederlanders gedurende den loop der zeventiende eeuw door schrijvers uit het Engelsche volk waren verkondigd, in zich opgenomen en ging deze, verwerkt tot een bepaald stelsel en vastgelegd in een speciale wet, reeds dadelijk nadat hij de teugels van het Engelsch bewind in handen had genomen, in toepassing brengen.

Het begon al in 1650, zoodra de Iersche en Schotsche zaken eenige verademing toelieten en de zege bij Dunbar was bevochten. Op den 18den October van dat jaar toch vaardigde het Engelsche Parlement eene acte uit, waarbij de handel op Barbados, de Caraïben en Virginië aan vreemdelingen werd verboden. Vooral voor ons was dit een gevoelige slag, omdat onze koopvaarders op die streken een drukke vaart onderhielden, niet alleen op Nederland, maar zelfs op Engeland [1]).

Een oorlog durfde Cromwell toen echter nog niet aan, beducht voor de houding der nog talrijke Engelsche koningsgezinden en de buitenlandsche verwikkelingen, die een oorlog met Nederland kon opleveren.

De economische verheffing van de nieuwe Engelsche republiek werd dus eerst langs vredelievenden weg beproefd. Vandaar, dat hier een Engelsch gezantschap onder leiding van St. John kwam, om eene innige verbintenis tusschen de beide republieken tot stand te brengen, gegrond op de overeenkomst in godsdienst en staatsinrichting, in economische ontwikkeling en neigingen, in belangen van allerlei aard en op de oude vriendschappelijke betrekkingen van vroeger dagen, „for the general good of christendom as well as for our own". Maar van Staatsche zijde werd dit denkbeeld met koele terughouding ontvangen; men wilde wel overeenkomsten treffen tot bescherming der wederzijdsche belangen, doch geen nauwe verbinding van welken aard ook, die door de meerderheid der wederzijdsche bevolking niet werd gewenscht. Dit was naar den zin der Engelsche gezanten, niet het minst volgens

1) Vgl. Tideman, t. a. p., bladz. 32, 33.

St. John, echter een veel te algemeen antwoord; zij vroegen dus een voldoend en klaar bescheid op hun verzoek tot sluiting eener defensieve alliantie. Maar St. John keerde onverrichter zake terug en ook onze gezantschappen in Engeland wezen elk voorstel van dezen aard voorzichtig van de hand [1]).

Nu tastte het Parlement onder den invloed van Cromwell en St. John door en vaardigde den 9en October 1651 de bekende „Act of Navigation" uit, die in Augustus bij het Parlement was ingediend.

Toch was ook deze acte niet als een oorlogsverklaring bedoeld; zij was alleen een daad van handelsconcurrentie, die, in algemeene termen vervat, de Nederlandsche vrachtvaart en den Nederlandschen handel geducht moest treffen [2]).

Tweeslachtig naar haar aard en wezen, uitvloeisel als zij was van de door zooveel Engelschen aangeprezen maatregelen, beschermden de bepalingen van deze acte den Engelschen handel, terwijl zij den Nederlandschen een gevoeligen slag beproefden toe te brengen. Immers, allereerst mochten geene voortbrengselen van den bodem of de nijverheid van Azië, Afrika en Amerika in Engeland worden ingevoerd dan met schepen, in Engeland of Engeland's koloniën gebouwd, aan Engelschen in eigendom toebehoorende en voor drie vierden met Engelschen bemand.

Men begrijpt de bedoeling van deze bepaling: zij moest den invoerhandel van Azië, Afrika en Amerika, die thans hoofdzakelijk door tusschenkomst van Nederlandsche vrachtvaarders plaats had, in de handen der Engelschen brengen. Vandaar ook de daarmede in verband staande bepaling, eveneens in de acte van navigatie opgenomen, dat geen anderen dan geboren of geneutraliseerde Engelschen in de Engelsche koloniën het beroep van koopman of factor mochten uitoefenen. Immers, zonder deze bepaling zou Engeland wel de voordeelen van het transport der goederen uit andere werelddeelen naar het eigen land kunnen genieten, doch zouden de groote winsten van den eigenlijken groot- en commissiehandel toch nog aan ondernemende buitenlanders kunnen toevallen, wat

1) Vgl. Blok, t. a. p., Dl. V, bladz. 53—56 en de daar aangehaalde bronnen. Voor de verdere kwesties raadplege men het uitvoerige werk van Tideman, dat uitsluitend daarover handelt.

2) Vooral Cromwell wenschte den oorlog niet, omdat het een strijd tegen broeders in den geloove gold. Zie: Gardiner, Commonwealth and Protectorate, Tom. II, pag. 128.

voor de eigen koloniën — en verder kon Engeland niet gaan — thans werd voorkomen.

En daarnaast trachtte men door bepalingen van gelijke strekking ook den Engelsch-Europeeschen handel in bescherming te nemen en op te voeren. Want de acte bepaalde voorts, dat Europeesche producten alleen mochten worden ingevoerd door Engelsche schepen of schepen van het land van herkomst, t. w., waar die producten groeiden of gemaakt werden. Terwijl eindelijk nog werd bepaald, dat geen kabeljauw, haring of andere zoute visch, walvisschen, walvischbaarden of traan in Engeland zou mogen komen, of van daar worden uitgevoerd, anders dan door Engelsche schepen.

Dat de acte, maar dan in het belang van Engeland, ook enkele uitzonderingsbepalingen bevatte, laat zich denken. Zoo zou het verbod van invoer anders dan met Engelsche schepen, of met schepen van het land van herkomst der goederen, zich niet uitstrekken over ongemunt metaal, noch over goederen, genomen bij wijze van schadeverhaling, noch over zijde of zijden stoffen, over land uit Italië vervoerd, welke laatste stukgoederen men te Ostende, Nieuwpoort, Rotterdam, Middelburg, Amsterdam, of eenig andere havens op het continent zou mogen inladen voor het vervoer naar Engeland, evenwel onder eene gerechtelijke verklaring, dat zij tegen Engelsche goederen waren gekocht of ingeruild [1]).

Zoo betrad dan Engeland den weg eener krachtige handelspolitiek, die het als natie en als zeemogendheid groot zou maken, ten nadeele van de Nederlandsche scheepvaart en den Nederlandschen handel, niet zoozeer evenwel tot schade van den Nederlandsch-Engelschen handel, gelijk dikwerf is beweerd, maar ten koste van een groot deel van onze vrachtvaart en onzen transitohandel.

Aan vertoogen onzerzijds ontbrak het natuurlijk niet evenmin als aan pogingen, om de acte te doen intrekken. Tal van blauwboekjes en vlugschriften verschenen en zelfs zagen herdrukken van het Groot Entrecours het licht [2]), om Engeland op de vroegere bepalingen omtrent handel en scheepvaart te wijzen.

Maar doel troffen noch de ambassades, noch de pamfletten, die

1) Vgl. behalve de *Acte* zelve, waarvan vele Engelsche uitgaven bestaan, WAGENAAR, Vaderl. Historie, Dl. XII, bladz., 211, 212; DE ROOY, t. a. p., bladz. 461; BLOK, t. a. p., Dl. V, bladz. 57; MULLER, De Gouden Eeuw, Dl. II, bladz. 343 en vv. — SCHERER. t. a. p., Dl. II, bladz. 427.

2) Zoo b. v. het „Tractaet van Vrede ende Mutuelle Commercie, ofte Entrecours van koophandel, besloten tot Londen Aº. 1495 den 14 Feb." [O. S.] enz. 's-Graven-Haghe, 1651, 4º., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., Nº. 6980.

trouwens door evenveel vlugschriften van Engelsche zijde werden gevolgd. Ook de zaak van Amboina werd van Engelschen kant nog eens opgerakeld en onzerzijds een verweer in het licht gegeven, wat den toestand niet beter maakte [1]).

Kortom, de verwikkelingen van vroeger keerden plotseling in zoo sterke mate terug, dat een oorlog tusschen beide mededingers onvermijdelijk was. En dat te meer, omdat de nadeelen van deze acte door ons oogenblikkelijk werden gevoeld. Want wij bezaten nu eenmaal zoo goed als geen eigen handelsproducten, zoodat onze vrachtvaart op Engeland, vooral het vervoer van Noordsche producten, dadelijk ophield en ons van menig zoet winstje beroofde. En nu er geen uitvoer was, ontbrak ook de thuisvracht van Engelsche waren, wat de schade meer dan verdubbelde. Wel berokkende dit in den aanvang ook den Engelschen nadeelen, zoo groot zelfs, dat sommigen op intrekking der acte aandrongen, maar Cromwell zette door en liet zich begrijpelijkerwijze noch door eigen onderdanen, noch door ambassades onzerzijds van den met zooveel kracht ingeslagen weg afleiden.

Zoo was dan, wat reeds in het begin der zeventiende eeuw gevreesd was, nu een feit geworden; de oorlog stond voor de deur. Hoe de kanonnen als van zelf afgingen, onze vlootvoogden met moed en beleid optraden, maar het voordeel ten slotte aan de zijde der Engelschen verbleef, is genoeg bekend en kan men in alle Nederlandsche geschiedwerken vermeld vinden. Wij hebben slechts in herinnering te brengen, dat de schade, aan onzen handel en onze scheepvaart toegebracht, zoo groot was, dat wij genoodzaakt waren de vredesonderhandelingen te openen, om tot beëindiging van den krijg te geraken, wat trouwens ook door Engeland werd begeerd.

En in schepenaantal èn in rijkdom was Engeland vooruitgegaan;

1) Zie het „Journaal ofte Waarachtige Beschrijvinge van de gruwelijke conspiratiën der Engelschen ontdekt in de eylanden van Amboyna, in Oost-Indien...., dienende tot vermorselinge van d'onrechtvaardige actie des Parlements van Engelandt op de Nederl. Oost-Ind. Compagnie", enz. t'Amsterdam, gedr. voor Hendr. Stam, 1652. 4°., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 7200. En hoe men telkens en telkens weer van Engelsche zijde over deze zaak redekavelde, bewijst het feit, dat zij in een Engelsch schotschrift van 1699 „A Trip to Holland, being a description of the country, people and manners; as also some select observations on Amsterdam" opnieuw werd opgehaald. Daartegen verscheen toen van onze zijde „An Answer to a late ill. natur'd libel.... by a Dutch merchant". Vgl. KNUTTEL, t. a. p., N°s. 14446 en 14447.

het kon voorloopig tevreden zijn. Reeds vóór de oorlog verklaard was, hadden de Engelschen volgens het „Veenboers-Praetjen" [1]) niet alleen verscheidene haringbuizen genomen, maar ook een schip van Middelburg met veertien stukken geschut, een van Rotterdam, geladen met koorn, 27 koopvaardijschepen uit andere plaatsen van verschillend kaliber, zoomede drie groote oorlogsschepen, twee te Amsterdam en een te Vlissingen thuis behoorende, waarvan alleen de schade aan inhoudende koopmansgoederen te zamen op twintig millioen gulden werd begroot. En kort daarop werd volgens denzelfden schrijver bijna een geheele koopvaardijvloot [2]), komende uit Spanje, geladen met zout, olie, wol en andere waren, genomen, tot groote schade voor onze kooplieden [3]).

Is het wonder, dat men hier in tal van blauwboekjes zeide, dat de Engelschen van ons geld rijk werden en met ons geld den oorlog bekostigden, waarvan zij alle voordeelen genoten en wij alle nadeelen te betreuren hadden. Binnen enkele maanden was onze vrachtvaart in Europa bijna niet meer vol te houden, stond onze bloeiende visscherij stil en schenen onze havens zelfs niet veilig meer. Alle bronnen van onze welvaart werden plotseling verstopt; de handel en dientengevolge ook onze nijverheid stonden stil; bankroeten op bankroeten volgden; ons zeevolk en onze arbeiders liepen ledig rond; het geheele land scheen te zullen verarmen, daar tengevolge van den stilstand van onzen zeehandel ook de land- en rivierhandel zoo goed als ophield. Zestienhonderd koopvaardijschepen maakten de Engelschen in dezen oorlog op ons buit en wij kregen er slechts enkele kolenschepen voor terug; dat waren onze voordeelen. Het was dan ook met een gevoel van verlichting, dat onze natie op 23 April 1654 de tijding ontving, dat de Vrede van Westminster aan dit alles een eind maakte, ook al werd de gehate acte van navigatie daardoor niet te niet gedaan [4]).

1) „Veenboers-Praetjen tusschen drie gebuyren..., raeckende den tegenw. staet der Vereenighde Nederlantse Provintien, ende 't Parlement van Engelandt". Leyden, 1652 4°., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p. N°. 7235.

2) De vloot zou uit 36 schepen bestaan hebben, waarvan er slechts vijf ontkwamen.

3) Ter vergelijking van het hier medegedeelde diene, dat Brandt en Aitzema de schade wel op minder, maar tijdens de eerste zeven maanden van den krijg toch nog op ongeveer zestien millioen gulden begrooten.

4) Voor de vreugde, die hier heerschte, leze men JAN VOS, Beschryving der vertooningen, die... op de Vreede tusschen Engelandt en Neederlandt t' Amsterdam op de markt vertoont zijn. t' Amsterdam. 1654, 4°., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 7530.

Volgens de bepalingen van dit vredestractaat zouden wij voortaan voor een of meer Engelsche oorlogsschepen in de Britsche wateren de vlag moeten strijken; zou elk der beide Staten zich onthouden van bijstand aan elkanders vijanden en zou door ons recht worden gedaan wegens het gebeurde op Amboina. Binnen Europa zouden scheepvaart en koophandel aan beide volken vrij staan; door beide partijen zou een vergoeding voor geleden schade worden verleend. Dientengevolge vorderde de Engelsche Oost-Indische Compagnie voor de schade, die zij van 1611 tot 1652 door ons geleden had, 2,695,990 ponden sterling, benevens de renten; wij daarentegen eischten 2,918,611 ponden sterling. De vrije handel op de Engelsche volksplantingen, *dien wij zoo gaarne* hadden bedongen, werd ons geweigerd en de rechtstreeksche handel op Engeland werd ons slechts toegestaan volgens de bepalingen der bestaande Engelsche wetgeving; omtrent de vrije visscherij daarentegen werd niets bepaald [1]). Voorts zou nog een nader verdrag van marine tusschen ons en Engeland gesloten worden, gelijk eenige jaren vroeger door ons met Portugal was tot stand gebracht, welk besluit echter op de lange baan werd geschoven en ten slotte niet werd uitgevoerd.

Zoo bleef dus ook na den vrede de acte van navigatie onzen tusschenhandel en onze vrachtvaart ernstig bedreigen, ook al hadden wij geen nieuwe kanalen te zoeken voor de toch reeds verloren vaart op de Engelsche koloniën, die met Jamaïca waren vermeerderd. En de Engelschen, die nu steiselmatig beschermd werden, trachtten in Oost- en West-Indië sedert meer en meer voet te krijgen en daar, vooral in Voor-Indië en op de kust van Guinea in Afrika, grootere handelsvoordeelen dan tot dusverre te verwerven. Voornamelijk op de kust van Guinea wierp de handel aanmerkelijke winsten af en de Engelsche kooplieden, die op kapitaalsvermeerdering waren bedacht, beproefden, gesteund door de regeering, die het belang daarvan inzag, daar vooral onze voornaamste concurrenten te worden.

Maar de acte van navigatie had daarom nog niet dadelijk de uitwerking, die de Engelschen daarvan verwacht hadden en zij

1) Zie de „Artykelen van vrede tusschen Engelandt ende de Staten Generaal" enz. Utrecht, 1654, 4°., genoemd door Tiele in Muller's Pamfletten-collectie, N°. 4290, aanwezig in de Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam. Dat bij geheime overeenkomst ook nog de bekende Acte van Seclusie werd vastgesteld, om ten slotte tot den vrede te geraken, behoeft zeker slechts pro memorie vermeld.

bracht, toen de vrede eenmaal gesloten was, zoo goed als geen vermindering in de algemeene welvaart hier te weeg, zoodat de Engelsche naijver opnieuw voedsel kreeg. Want de Engelschen konden niet buiten ons, voor zoover het den handel op Duitschland betrof en evenmin buiten onze visscherijproducten.

Zoo verbood de acte van navigatie b. v. wel degelijk den invoer van visch door vreemdelingen in Engelsche havens en toch kochten de bewoners van Yarmouth haringen van de Hollanders, die daar jaarlijks in November kwamen en er zeer welkome gasten waren. En de weinige haring, die de Engelschen van Yarmouth uitvoerden naar Zuid-Europa, werd n. b. van de Hollanders gekocht. Ja, nog meer viel in dit verband te constateeren. Zelfs de bokking, die men te Yarmouth van de haring maakte, werd van daar uit door Hollandsche schepen naar andere plaatsen vervoerd [1]).

Aldus werd de akte van navigatie reeds vóór 1660 slecht nageleefd en het stond te voorzien, dat, indien de Engelsche regeering haar maatregelen niet verscherpte, onze handel slechts weinig belemmering zou ondervinden en de Engelsche handel niet spoedig genoeg tot bloei zou geraken. En de verdragen, die volgden, konden den opnieuw gerezen naijver niet wegnemen, evenmin als de verordeningen van Engelsche zijde dadelijk het gewenschte gevolg hadden.

Eerst regelde een verdrag van 1659 de nog altijd niet afgedane kwesties tusschen de Engelsche en de Nederlandsche Oost-Indische Compagniën [2]). En daarna, bijna onmiddelijk na de restauratie, in September 1660, vaardigde Karel II, om zijn onderdanen gunstig te stemmen, opnieuw de acte van navigatie uit, thans met verscherping van enkele bepalingen. Want hij begreep ten volle eerst dan de natie volkomen op zijne hand te zullen krijgen, wanneer hij het protectionisme in den ergsten graad bleef handhaven, en moest alzoo, gedreven door de omstandigheden, een concessie aan zijn eigenbelang doen, dat hem persoonlijk moest nopen om met de Nederlanden op goeden voet te blijven.

Vooral ten opzichte van de koloniën was de acte verscherpt. Want er was nu de clausule aan toegevoegd, dat geen suiker, tabak, katoen, indigo, gember en verschillende houtsoorten uit

1) Vgl. Japikse, De verwikkelingen tusschen de Republiek en Engeland van 1660—1665, bladz. 73.

2) Vgl. Japikse, t. a. p. bladz. 202.

eene Engelsche kolonie mocht worden gevoerd dan met bestemming naar eene andere Engelsche kolonie of Engeland zelf [1]).

En bij dezen maatregel bleef het niet. Ook de Engelsche nijverheid, straks ook de Engelsche visscherij, moest ten koste van de Nederlandsche worden beschermd.

Eene aanleiding daartoe was gemakkelijk te vinden. Want er waren onder meer bij het Parlement klachten ingekomen, dat de Hollanders buitengewoon hooge invoerrechten hieven van Engelsche lakens, om, zooals men zeide, daardoor de Hollandsche lakenfabrikatie ten koste der Engelsche te verheffen. En beide Huizen boden daarop den koning petities aan om hierin te voorzien, zoodra onze ambassadeurs over een verdrag zouden komen onderhandelen. Daarop volgde nog in hetzelfde jaar een verbod van woluitvoer uit Engeland, terwijl voorts andere uitingen van het protectionisme niet uitbleven.

Onder meer werd in 1662 bepaald dat geen vreemde schepen voortaan dezelfde voorrechten mochten genieten als de in Groot-Brittannië gebouwde schepen, al waren zij ook zoo bemand als de navigatie-acte voorschreef, terwijl tevens premiën op den aanbouw aan groote schepen werden uitgeloofd.

Het volgend jaar werd deze beschermingsmaatregel door een tweeden van anderen aard gevolgd. In Augustus 1663 werd een bill uitgevaardigd, waarin groote voorrechten werden verleend aan hen, die zich op de visscherij wilden toeleggen. Ook deze bill was reeds in 1660 door het Lagerhuis aan de Engelsche regeering voorgesteld en toen al in beginsel aangenomen. Maar de uitvaardiging was vertraagd en wij hadden een geduchten medestander aan Lodewijk XIV gekregen, die tegenover de pretensies van Engeland de garantie der visscherij in 1662 op zich nam. Maar het drijven der Engelschen noopte het volgend jaar toch tot de uitvaardiging; zij wenschten de protectiemaatregelen in alle opzichten doorgevoerd te zien [2]).

En daarbij kwamen nu nog de klachten der „Merchant Adventurers" over de gedurige schending der voorrechten, die zij in de Republiek hadden verkregen. Maar juist die door ons verleende voorrechten hadden van tijd tot tijd onze geheele lakenindustrie

1) Vgl. het meergemelde vlugschrift van Arend Tollenaer, genoemd bij Knuttel, N°. 10034, bladz. 18, en Japikse, t. a. p., bladz. 52.

2) Zie over al deze kwesties Japikse, t. a. p. bladz. 52, 53, 70—76, 185, 203 en 269, en de daar aangehaalde bronnen.

met eene moordende concurrentie bedreigd; hoe kon men dan nu verwachten, dat wij ons ernstig bekommerden om de kooplieden van het Entrecours te Londen, waar Engeland alle bepalingen van dit vroegere verdrag zelf had ingetrokken en door andere vervangen? Wij hieven dan ook de rechten op den invoer van geverfde lakens niet op; integendeel was er ten onzent ernstig sprake van om die rechten te verhoogen, wat door de houding van Dordrecht, dat toen het recht van den stapel bezat, werd verijdeld. De Engelsche gezant Downing daarentegen klaagde omgekeerd over zijne eigene landgenooten, dat zij het verbod van woluitvoer uit Engeland niet nakwamen. Vooral uit Ierland werd volgens hem geregeld op de een of andere wijze wol naar de Republiek vervoerd, soms wel negentig pakken, ieder van vijfhonderd pond, in ééne week [1]).

Door dit alles baatte het door ons met Karel II op 14 September 1662 gesloten verdrag van vriendschap en confoederatie al heel weinig; het povere resultaat der buitengewone ambassade, naar Engeland gezonden om zoo mogelijk een tractaat van marine te verkrijgen, waarin vooral de bepaling „vrij schip, vrij goed" zou zijn nedergelegd en omschreven, werd door de vijandige houding der Engelschen tot nul gereduceerd [2]).

Zoo waren dan alle vroegere kwesties opnieuw op het tapijt gekomen; reeds van af 1660 werd onze handel en nijverheid weder van alle kanten gehinderd en bedreigd. En opnieuw sloeg de naijver tot eene oorlogszuchtige stemming over, gelijk ook tien jaar vroeger was geschied, maar thans in vrij wat meerdere mate. Wel beproefden wij èn de protectionistische maatregelen èn de stemming der regeering herhaaldelijk door geldelijke geschenken aan de Engelsche staatsdienaren te keeren, omdat onze handelsbelangen door een oorlog niet zouden worden gediend. Men noemde zulks hier „om door eenige soeticheydt te mogen capteren de gunste van de voornaemste [Engelsche] directeurs". Op den duur konden

1) Zie de Missive van Downing aan Bennet van 12 Oct. 1663, aangehaald bij Japikse, t. a. p., bladz. 270.

2) De artikelen van het genoemde verdrag zijn uitgegeven onder den titel „Articuli Tractatus confoederationis et amicitiae inter Magnae Britanniae Regem et Ordines Generales Foederatarum Belgii Provinciarum initi". Hagae-Comitis, 1663. 4°. Vgl. Knuttel, t. a. p., N°. 8733. Hiervan verscheen ook eene Holl. vert., genoemd bij Knuttel, onder N°. 8735.

ook deze maatregelen ons echter niet baten; Engeland verlangde een oorlog tegen de economisch nog altijd overmachtige Republiek.

Werkelijk waren er in Engeland zeer velen, die meenden „dat se door den oorlogh de gantsche commercie aen haar konden trecken, ende de onse ten eenemael ruïneeren". En in 1663 sprak men het openlijk uit, dat de Engelsche handel nooit tot bloei zou geraken, wanneer de Nederlandsche handel niet werd geknot. Vandaar dan ook, dat eindelijk, toen alle protectionistische maatregelen niet dadelijk hielpen, de schuld op de Nederlanders werd geworpen. Het heette toen, dat de „oppressions of the Dutch" Engeland de grootste nadeelen berokkenden en dat het alleen aan ons te wijten was, dat de Engelsche handel geen sneller vorderingen maakte [1]).

Opnieuw stonden wij dus voor een oorlog, die in Engeland zeer populair was, en van welker gevolgen men daar de grootste verwachtingen koesterde.

Elders hebben wij verhaald hoe het op de kust van Guinea en in onze Amerikaansche koloniën in 1664 tot een botsing kwam, waarbij wij onze sterkten op eerstgenoemde kust herwonnen, doch Nieuw-Nederland in Engelsche handen zagen overgaan. Wij daarentegen veroverden later Suriname.

Een geluk was het, dat bij den aanvang van den krijg onze handelsvloot uit de Middellandsche zee, Spanje en Portugal, die twintig millioen gulden waarde inhield, behouden binnen kwam. Want economisch gesproken, werden wij, die de grootste scheepvaart en visscherij hadden, noodzakelijker wijze het kind van de rekening. Zoo verbrandde de Engelsche admiraal Holmes op 19 Augustus 1666 op de reede van Vlieland niet minder dan 140 koopvaardijschepen [2]), waardoor wij eenige millioenen schade leden. En behalve deze verloren wij in dezen oorlog 130 Bordeauxvaarders, ongerekend de schepen, die buiten Europa door de Engelsche kapers werden genomen. De weinige Engelsche schepen, die wij tijdens den krijg in onze macht kregen, waren voor dat alles eene schrale vergoeding.

Maar de oorlog werd door ons beter en stelselmatiger gevoerd dan voorheen. Engeland snakte ten slotte naar den vrede, die op 31 Juli 1667 te Breda gesloten werd.

De bepalingen van dien vrede werden door de Witt terecht

1) Vgl. voor een en ander de uitvoerige mededeelingen van JAPIKSE, t. a. p., bladz. 229, 288 en 313—315.

2) Volgens DE ROOIJ, t. a. p., bladz. 466, 170 koopvaardijschepen.

glorieus genoemd, omdat men thans van Engeland voorwaarden had kunnen bedingen, die te voren niet waren verleend en in de toekomst misschien nooit meer verkregen zouden worden.

Alleszins voordeelig was het vredestractaat niet, omdat wij Nieuw-Nederland verloren. Immers, hoewel alle wederzijdsche beleedigingen vergeten en als niet geschied aangemerkt zouden worden, bleven de contracteerende partijen ieder in het bezit van datgene, wat zij in dezen oorlog op elkander veroverd hadden. Maar het bevatte anderzijds met betrekking tot de verwikkelingen op de kust van Guinea en die in Amerika en Oost-Indië, zoomede tot onzen handel in het algemeen, belangrijke besluiten.

Zoo werden de eischen, waarover men het in 1662 niet eens had kunnen worden, wederzijds nietig verklaard en werden alle brieven van schadeverhaling ingetrokken, onder welke voorwaarden die ook mochten zijn verleend. De beide mogendheden beloofden voorts elkander te zullen bijstaan, zoo iemand het mocht ondernemen den vrede van den een of den anderen Staat te verstoren. Men zou bovendien elkanders wederspannelingen geene hulp verleenen en, zoo deze zich in een van beide landen ophielden, op verzoek binnen een maand overleveren, welke bepaling, het spreekt bijna van zelf, alleen de Engelsche kroon ten goede kon komen. Opnieuw werd over het strijken van de vlag eene overeenkomst getroffen, terwijl men zich, in afwachting van een zoo spoedig mogelijk te sluiten tractaat van scheepvaart en commercie, van beide zijden zou houden aan de bepalingen, neergelegd in de artikelen 26 tot 42 van het in 1662 gesloten Nederlandsch-Fransche handelsverdrag, waarbij het vervoer van contrabande, en wat men daaronder te verstaan had, geregeld was. Maar van het meeste gewicht voor onzen handel was de bepaling, „dat tot elucidatie van het placaet, 't welck van de zyde des coninghs van Groot-Britanniën inden jare 1660 is ghepromulgeert, om die natie op te wecken en te noodigen tot voortsettinge van de scheeps-vaert, waer door aen de vreemdelingen wert verboden eenige andere waren binnen Engelandt in te voeren, als de geene, de welcke in yeders landt komen te wasschen, ofte door handwerck zijn ghemaekt, [het] de[n] Heeren Staten Generael, ende der selver ondersaten nochtans geoorloft sal zijn, met haer schepen in Engelandt te mogen brengen alle gewasschen, vruchten ende manufacturen van Nederlandt ende Hoogh-Duytslandt, die doorgaens mette beste commoditeyt, ende naer 't meeste gebruyck, niet anders dan door 't ressort ende gebiedt der Vereenighde Nederlanden, 't zij per axe, 't zij langhs

de rivieren werden vervoert naar de zee-havenen, om van daer voorts over zee getransporteert te werden." [1])

Zoo was dan onze transitohandel van Duitschland op Engeland gered en vermoedelijk stond, om ook aan de Engelschen daarvan meerdere voordeelen te gunnen, het besluit der Engelsche regeering van 1668 in verband, waarbij de stapel der Schotsche goederen, sedert lang te Veere gevestigd, naar Dordrecht, waar ook de Engelsche stapel was, werd verplaatst, wat echter niet het gewenschte succes schijnt te hebben gehad, daar deze in 1675 opnieuw naar Veere werd verlegd, vooral door toedoen van Willem III. De politiek zou hier zeker niet den doorslag hebben gegeven, wanneer er groote economische belangen mede waren gemoeid. Maar het succes kon niet groot zijn, omdat, niettegenstaande de Schotsche stapel te Veere, allerlei Schotsche goederen ook elders werden aangevoerd evenals die Engelsche goederen, waarvan de „Merchant Adventurers" het recht van monopolie hadden verloren [2]).

Voor den handel op Ierland, die hoofdzakelijk van uit en op Rotterdam werd gedreven, moet echter deze bepaling van zeer groot belang zijn geweest, daar ook naar dit deel van Groot-Brittannië vele goederen uit ons land en Duitschland op Nederlandsche schepen werden vervoerd. En Amsterdam, dat lang niet het grootste aandeel in den handel op Groot-Brittannië had, kon eveneens over deze clausule van het vredestractaat van Breda tevreden zijn. Want het verzond behalve granen, die de Engelschen zeer zeker voortdurend van ons moesten betrekken, fijne en grove Hollandsche lijnwaden, zeildoek, papier, stijfsel, baleinen, allerlei soorten zijden stoffen, kant, potasch en weedasch, lakmoes, batist en kamerijksdoek, blik en koper, kramerijen, verfstoffen en andere artikelen naar Engeland, waarvan een groot gedeelte nu weder met eigen schepen kon worden vervoerd.

Bovendien, door deze bepaling kon ook de invoer toenemen en deze was, de inkomende Engelsche en Schotsche goederen van 1667 tot 1668 alleen te Amsterdam gerekend, nog altijd van vrij

1) Vgl. de officiëele uitgave van de „Articulen van Vrede ende Verbondt, tusschen Karel, de tweede van dien naem, coningh van Groot-Britanniën ende de Staten Generael", enz. 's Graven-Hage, 1667. 4°., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 9518, en WAGENAAR, Vaderl. Historie, Dl. XIII, bladz. 263—268.

2) Zie boven, bladz. 310. Door BRUGMANS in zijne bijdrage „Handel en Nijverheid" in „Amsterdam in de Zeventiende Eeuw", bladz. 81 en vv., uit het oog verloren. Men vergelijke het betoog aldaar.

groot belang. Immers, daar alleen werden in dat jaar uit Engeland ingevoerd 590 stuks „Engelsche packlaekens wit geverft", 362 stuks „Engelsche laeckenen in de wolle gheverft", 3036 stuks „Laeckensche Dozijnkens van Nortfolk", 20 stuks „Engelsche carsayen", 105 stuks „Schotsche lakenen", 11609 stuks „Schotsche en Noordsche carsayen" en 696 dozijn „Schotsche plets" [1]).

Wel is het onmogelijk bij gebrek aan bescheiden te beslissen hoeveel Nederlandsche schepen voor den in- en uitvoer dezer artikelen jaarlijks op Engeland in de vaart waren, maar in elk geval blijkt uit de vlugschriften van dien tijd, dat wij door het geciteerde artikel van het Bredasche vredestractaat een groot voordeel hadden verkregen, dat èn onzen directen handel èn onzen doorvoerhandel op Engeland in menig opzicht ten goede moest komen.

Op dit tractaat nu volgde het volgend jaar het daarbij in uitzicht gestelde afzonderlijk verdrag, waarbij voor beide partijen vrijheid van handel en scheepvaart werd bedongen, zelfs voor vijandelijke goederen, mits geen contrabande zijnde, terwijl tevens bepalingen werden vastgesteld omtrent de paspoorten en cognossementen, zoomede de wijze van onderzoek der schepen, waarbij als regel werd aangenomen: „vrij schip, vrij goed; onvrij schip, onvrij goed". Voorts werden door de Nederlandsche Staten de voorrechten, tot nog toe aan de „Marchant Adventurers" als bevoorrecht handelslichaam verleend, ingetrokken, wat zoowel den Engelschen als den Nederlandschen handel ten goede kon komen. En daarbij kwam nog in hetzelfde jaar de bekende triple alliantie tusschen de Nederlanden, Engeland en Zweden, onze nieuwe verhouding tot Engeland versterken en, zoo men hoopte, bestendigen [2]).

Dit laatste nu heeft niet zoo mogen zijn. Nog eenmaal heeft Engeland in de zeventiende eeuw de wapens tegen de Nederlanden opgevat; opnieuw deed het ons op 7 April 1672 den oorlog aan.

Maar dit was geen oorlog meer om economische en commerciëele belangen, doch een krijg, waarin de Engelsche koning zich door Fransche staatkunde en Fransch goud liet wikkelen tegen den wensch van het Engelsche volk. Schade leed onze handel er zeer

1) Volgens de convooi-lijst van 1667—1668, de eenige, die wij uit de zeventiende eeuw bezitten, aangehaald door BRUGMANS in zijne bijdrage „Handel en Nijverheid", t. a. p., bladz. 81, 82.

2) Vgl. voor deze mededeelingen het „Tractaet de Marine, tusschen.... Carel de II.... ende Staten Generael..., gesloten inden Hage den 17 Feb. 1668, genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 9620, en de „Articulen van 't Verbont ofte Triple Lique, enz., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 9622.

zeker door, ofschoon zelfs onze Smyrnasche vloot, die 15 ton gouds aan waarde inhad, hoewel aangevallen, met slechts gering verlies binnenviel. En wat wij op onze vijanden veroverden, was van zoo groote waarde, dat wij ons over enkele kleine nadeelen waarlijk niet behoefden te bekommeren. Maar de stagnatie in handel en verkeer was ditmaal groot, zoo groot zelfs, dat de actiën onzer Oost-Indische Compagnie tot op de helft en de schuldbrieven van het land tot op dertig procent daalden.

Twee jaren verkeerde het land in een desperaten toestand, maar toen werd dan ook tusschen ons en Engeland een vast verbond van vrede gesloten, dat eerst honderd jaren later zou worden verbroken. Dat was de vrede van Westminster, gesloten op 19 Februari 1674, met welker viering wij de beschouwing van onze handelsbetrekkingen en handelsverwikkelingen met Engeland hebben geopend.

Die vrede was eigenlijk eene herhaling van den vrede van Breda, daar alle bepalingen daarvan ook thans van kracht werden verklaard. Wij gaven Nieuw-Nederland, dat door ons heroverd was, weder aan Engeland en behielden Suriname, terwijl beide partijen zich verbonden elkander in het bezit te stellen der plaatsen, die men elkander gedurende dezen oorlog ontnomen had. Voorts zouden evenals vroeger van beide zijden gevolmachtigden worden benoemd tot het sluiten van een nieuw verdrag van koophandel en zeevaart, dat ook nu weder het volgend jaar tot stand kwam en volkomen dezelfde strekking had, terwijl nog voor eventueele geschillen, die tusschen de Nederlandsche en Engelsche Oost-Indische Compagniën konden ontstaan, oplossing door arbitrage in beginsel werd aangenomen [1]).

Zoo kon dan nu de slotsom worden opgemaakt en nagegaan wat deze om economische redenen met zooveel kracht gevoerde oorlogen aan beide partijen hadden gebracht; wat Engeland op commerciëel terrein zich had veroverd en wat de Nederlandsche Republiek, hetzij direct of indirect, had verloren.

Dat door de acte van navigatie de Engelsche scheepvaart was toegenomen, bewijst al dadelijk het feit, dat er na de strenge vorst in 1674 alleen uit de Maasmonden driehonderd Engelsche, Schotsche en Iersche schepen uitliepen, zoodra de dooi en de Oosten-

1) Vgl. Wagenaar, Vaderl. Hist., Dl. XIV, bladz. 299—301.

wind zulks toelieten [1]). Een groot verschil dus met den toestand in het begin der zeventiende eeuw, toen Engeland eerst zestig, later honderd schepen op de Republiek in de vaart had. En wij begrijpen daardoor tevens van hoeveel belang de handel van Duitschland op Engeland was geworden, welke als transitohandel geheel over de Nederlanden gedreven werd en waarvan wij mede de voordeelen genoten, daar de Duitsche en Nederlandsche goederen ook nog met onze schepen konden worden vervoerd, en waarvan het transport voor ons van groot belang was, getuige de moeite, die wij ons getroost hadden, om te dien opzichte althans milde bepalingen te erlangen.

Hadden wij in den handel op Italië en Portugal, die vroeger voor Engeland de grootste voordeelen afwierp, een ruimer aandeel gekregen, in Spanje was Engeland ons de baas geworden en de handel op Brazilië sedert 1654 geheel in Engelsche handen geraakt [2]).

In het algemeen was dan ook de Engelsche handel en scheepvaart geducht toegenomen, wat vooral blijkt uit de opbrengsten der tolrechten, die in 1590 slechts vijftigduizend ponden sterling, doch thans zeker meer dan 422000 pond sterling per jaar bedroegen [3]). Maar toch had de Engelsche economische politiek haar doel gemist, waar zij bedoelde den Hollandschen handel en scheepvaart te overvleugelen en geheel den transitohandel van Noord- en Zuid-Europa naar Engeland te trekken. Want de tonneninhoud der Nederlandsche koopvaardijvloot was nog tweemaal zoo groot als dien van Engeland [4]) en de Engelsche uitvoer stond nog altijd ver bij dien van Nederland ten achter. Eerst in 1740, dus tegen het midden der volgende eeuw, zou de uitvoer van beide concurrenten gelijk worden; eerst toen werden de Engelschen onze gelijkwaardige concurrenten op de wereldmarkt [5]).

Dat onze directe handel op Engeland zeer zeker evenmin was achteruitgegaan, is aan geen bedenking onderhevig. Nog altijd betrokken wij tal van koopmansgoederen uit Engeland, als lakens

1) Vgl. de „Hollandsche Mercurius" van 1675, bladz. 265, aangehaald bij de Rooy, t. a. p., bladz. 468. Dat ook onze vrachtvaart van Frankrijk op Engeland grootendeels in Engelsche handen was overgegaan, deelden wij reeds op bladz. 199 mede.

2) Vgl. o. m. Hoefman, Handelsgesch., bladz. 138.

3) Vgl. Scherer, t. a. p., Dl. II, bladz. 467.

4) Vgl. Scherer, t. a. p., Dl. II, bladz. 367, 368.

5) Vgl. Pringsheim, Beiträge zur wirtschaftl. Entwickelungsgesch. der verein. Niederl. S. 10.

en andere manufacturen, hoeden, gewerkt ijzer, garens, katoenen, Indische en Turksche stoffen, zoomede ruwe en bewerkte wol, die gedeeltelijk bij ons en voor een ander deel in Duitschland ter markt werd gebracht. Daartegenover leverden wij aan Engeland lijnwaden, zeildoek, papier, baleinen, zijden stoffen, kanten, foelie en kaneel, drogerijen, kwikzilver, vermiljoen, meekrap, hout, jenever, garens, linten en andere artikelen, voor een deel in dit hoofdstuk reeds genoemd. De cijfers van dien in- en uitvoer zijn zelfs bij benadering niet aan te geven. Maar waar, ondanks den stapel te Hamburg, de jaarlijksche invoer van laken en wol uit Engeland ten onzent nog in dezen tijd op twintig millioen gulden werd geschat [1]), dus de waarde daarvan niet noemenswaard was achteruit gegaan en alzoo relatief toegenomen, omdat die invoer onder gelijke omstandigheden als nu vroeger veel minder zou hebben bedragen, daar mogen wij veilig besluiten, dat over het algemeen de directe handel op Engeland niet was verminderd, terwijl de nijverheid, die zooveel uit het buitenland betrok, terecht bloeiend mocht heeten.

Absoluut hadden wij dus, dit blijkt uit alles, weinig verloren. Maar relatief had onze handel tegenover den Engelschen handel niet meer dezelfde beteekenis als vroeger. De algemeene handelsbeweging toch was in de tweede helft der zeventiende eeuw reusachtig toegenomen, maar ons aandeel daarin niet evenredig vermeerderd. Daarvoor was ons land te klein en onze bevolking te gering; wij dienden ons tot het met zooveel succes verkregene voortaan te beperken.

Om dit met goed gevolg te kunnen doen, hadden wij waarlijk onze krachten ter dege in te spannen, want in elk geval was ook voor onze bestaande bébouché's op de wereldmarkt Engeland een mededinger gebleken, waarmede niet viel te spotten. Voorloopig echter hadden wij te dien opzichte nog een voorsprong op Engeland, daar, met hoeveel energie de Engelsche regeering ook handel en scheepvaart had bevorderd en hoeveel nieuwe afzetgebieden de Engelsche ondernemingsgeest zich ook had veroverd, Engeland's nijverheid nog ver bij de onze ten achter stond en noch onder Cromwell, noch onder Karel II noemenswaard was vooruitgegaan.

Daarbij nu dienden wij nog met ééne zaak rekening te houden en wel met het verlies van enkele koloniale producten, die de Engelsche

1) Vgl. het meermalen aangehaalde vlugschrift van Arend Tollenaer, genoemd bij Knuttel, t. a. p., N°. 10034, bladz. 9.

markt door de bepalingen der navigatieacte als monopolie in handen trachtte te krijgen. Want daarbij was vastgesteld, dat de Engelsch-koloniale producten als suiker, tabak, katoen, indigo, gember en verfhout, naar geen ander land dan Engeland mochten worden verzonden.

Wel was voor enkele koloniale producten eene uitzondering gemaakt en mochten deze als „non-enumerated"-artikelen — de overige hadden de benaming „enumerated" ontvangen — naar het buitenland worden gevoerd, doch ook dit slechts onder zeer beperkende voorwaarden. Maar waar Brazilië en Nieuw-Nederland b.v. aan ons hadden toebehoord en ook de vrachtvaart op de Engelsche koloniën door ons voor een groot deel gedreven was, konden wij juist door deze bepaling groote schade lijden, ook voor zoover het onze handelsrelaties in Europa betrof. Want een groot deel van dien handel dreven wij juist door middel van koloniale producten.

Niet of wij in het ons overgeblevene koloniaal- en handelsgebied die producten eveneens hadden, was de groote vraag, maar of wij geregeld een voldoende hoeveelheid aan de markt konden brengen, zoodat de nadeelige bepaling der Engelsche navigatieacte geen succes verkreeg.

Daarop nu was slechts één antwoord mogelijk. En wel dit, om de cultuur van die producten, waaraan voor onze markten een tekort ontstond, in onze eigene koloniën te bevorderen of althans aan te moedigen, waardoor wij uit eigen opbrengst het aequivalent zouden kunnen verkrijgen van die hoeveelheid, welke wij wel-is-waar noodig hadden, maar ons door de Engelsche economische politiek werd onthouden.

Dat dit laatste dan ook metterdaad is geschied en dus de Engelsche nevigatie-acte, zij het ook indirect, ten slotte op onze cultuur in Oost-Indië een gunstigen invloed heeft uitgeoefend, zullen wij in den loop dezer geschiedenis alsnog kunnen opmerken.

HOOFDSTUK VI.

Het Bloeitijdperk der vroegere Nederlandsche Grootindustrie en der Oost-Indische Compagnie. Van 1674—1704.

1. Inleiding en Beschouwing.

Zoo was dan de groote krijg, die de Republiek de laatste jaren had moeten voeren, voor het grootste deel gelukkig beëindigd; slechts met Frankrijk duurde de oorlog voort, maar thans buiten het Nederlandsche grondgebied. Onze handel, die, gelijk wij gezien hebben, een kort tijdperk van achteruitgang en stilstand beleefd had, kon wederom zijn oude vlucht hernemen; onze nijverheid en onze visscherij konden wederom opbloeien als voorheen. Althans, indien de omstandigheden daartoe medewerkten en de veerkracht en de energie van onze kooplieden en nijvere burgers niet geheel was verslapt, de krijg de noodige hulpbronnen niet gedeeltelijk had verstopt, en de maatregelen van Engeland en Frankrijk met betrekking tot onzen handel en onze nijverheid deze bestaanstakken niet al te zeer benadeelden.

Dat wij aan deze beide naties groote concurrenten hadden gekregen, die eigen handel en nijverheid zooveel mogelijk trachten op te beuren, viel niet te ontkennen. Maar de algemeene handelsbeweging was sedert den Westfaalschen Vrede geducht toegenomen; ook aan onze concurrenten kon daarvan een deel toevallen, zonder ons noemenswaard nadeel toe te brengen.

Relatief vormt het jaar 1674 dan ook een keerpunt in onze handelsgeschiedenis. Procentsgewijze bereiken wij met betrekking tot het wereldverkeer niet meer die commerciëele hoogte, waarop wij voor dit tijdstip hadden gestaan. Maar onze handel en onze nijverheid gaan daarom nog niet achteruit. Integendeel, ook in dit tijdvak vallen er gebeurtenissen buiten ons grondgebied voor, die op onzen handel en onze nijverheid een gunstigen invloed uitoefenen en ook dit tijdperk tot een periode van grooten bloei maken,

zoodat het in menig opzicht voor het voorgaande niet onder behoeft te doen.

Met de algemeene opvatting strookt deze stelling niet. In den regel wordt de tijd van Willem III reeds in de meeste opzichten als een tijdvak van verval voor de Republiek beschouwd en laat men haar, wij hebben het reeds vroeger opgemerkt, economisch al na den vrede van Munster langzaam achteruitgaan. Met Willem III neemt dan de dalende lijn reeds eene verontrustende nederwaartsche beweging, om in de achttiende eeuw bijna horizontaal een groot tijdperk van verval aan te geven.

Op het gebied van kunst en letteren, van wetenschap, misschien ook van zeden, nu is dat tijdens het stadhouderschap van Willem III zeer zeker het geval. Maar op economisch gebied houdt onze bloei stand, ook al wisselen enkele takken van handel en nijverheid om en gaat de waarde van enkele débouché's voor ons verloren, wat echter door den meerderen afzet op andere buitenlandsche markten, — men denke aan de uitbreiding van de Nederlandsch-Russische handelsbetrekkingen, — weder wordt goed gemaakt. De handelsbalans blijft dus in evenwicht; de nijverheid en onze Oost-Indische handel en cultuur bereiken zelfs een grootere hoogte, dan zij tot nog toe hadden bereikt.

Dat er niettemin tal van misstanden vielen waar te nemen, die, nu onze concurrenten zich meer dan vroeger economisch weerbaar maakten, des te scherper in het oog vielen, moet echter grif worden toegegeven.

Het uitgebreide monopolie der Oost-Indische Compagnie b.v., dat allen particulieren koloniaalhandel verbood en met betrekking tot onze rijke bezittingen in Indië alle persoonlijke initiatief aan banden legde, was vooral in dit tijdperk niet meer te verdedigen, en er gingen dan ook werkelijk stemmen op, om daaraan een einde te maken. Maar het monopolie bleef in wezen, zelfs nog in de achttiende eeuw, toen werkelijk scherpzinnige handelslui in nog veel sterker mate de compagnie en het haar verleende monopolie aan niet malsche critieken onderwierpen.

Hetzelfde nu viel eveneens te zeggen van de West-Indische compagnie, ook al had haar monopolie eene geduchte inkrimping ondergaan en waren de haar verleende rechten beduidend verminderd.

Wat de nijverheid betrof, de gildekeuren en reglementen beperkten deze nog voortdurend, ook al werd ten behoeve der meer en meer opkomende grootindustrie, door de Fransche emigranten hier tot eene beduidende hoogte opgevoerd, daarvan meer dan eens

afgeweken en aan tal van ondernemers ontheffing van het gilde-verband verleend. Maar dat nam niet weg, dat de nijverheid tot de steden beperkt bleef en eene vestiging van verschillende bedrijven op het platte land tot de vrome wenschen bleef behooren.

Door uitsluitende vestiging in de steden, waar grond en arbeidsloon zooveel duurder waren en waaraan men door het heilloos systeem van kinderexploitatie slechts eenigszins te gemoet wist te komen, verkregen tal van nijverheidstakken hier geen voldoende stabiliteit en gingen in de volgende eeuw even hard te gronde als zij waren opgekomen.

De nijverheid op te beuren en bepaaldelijk het fabriekswezen door vrijgevige bepalingen en bijzondere reglementen te bevorderen, zooals Colbert dit met vrucht in Frankrijk had gedaan, werd ook nu het groote doel der lands- en gewestelijke regeering niet. Men begreep hier nog niet algemeen, dat de nijverheid een der belangrijkste steunpilaren ook van den uitvoerhandel is. Slechts voor den binnenlandschen handel beschouwde men haar als een krachtigen steun, omdat men daardoor den invoer uit het buitenland kon beperken. Vandaar in hoofdzaak de bevordering der productie in het groot door de Vroedschappen der reeds bestaande handels- en nijverheidscentra's en dat menigmaal nog als bij toeval, terwijl men in de meeste gevallen nog altijd een angstvallig toezicht op de kwantiteit en kwaliteit der goederen bleef uitoefenen.

Dat onze geheele bestuursinrichting en regeeringswijze voor eene goede ontwikkeling van het binnenlandsch handelsverkeer en den afzet onzer nijverheidsproducten in het eigen land niet deugden, werd door onze stedelijke en gewestelijke magistraten beide niet ingezien. Eene weerspiegeling van de Nederlandsch-Engelsche en Nederlandsch-Fransche verwikkelingen leverde ons eigen land zelfs meer dan eens op. Zoo belastte de regeering van Utrecht en Friesland herhaaldelijk de Hollandsche manufacturen, om de nijverheid in hunne eigene provinciën aan te moedigen [1]), waarop de represaillemaatregelen van de Hollandsche Staten natuurlijk niet achterwege bleven.

Al die misstanden konden echter in dit tijdperk nog gedragen worden. Met enkele bepalingen van tijd tot tijd uit te stellen en in bijzondere gevallen daarvan af te wijken, zonder het oude systeem van voogdij over commerciëele en industriëele ondernemingen ge-

1) Zie o. a. het meergemelde Pamflet van AREND TOLLENAER, genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 10034, bladz. 5.

heel te wijzigen en te herzien, meende men voor handel en nijverheid voldoende te zorgen. Aan den in enkele provinciën meer en meer opkomenden landbouw, vooral in het Utrechtsche en Geldersche, waar de tabaksteelt meer en meer werd beoefend, zoomede aan den tuinbouw in het Hollandsche gewest werd van regeeringswege nog minder aandacht geschonken, terwijl deze bestaanstakken in de overige provinciën zoo goed als verwaarloosd werden. Hier juist liet men alles aan het particulier iniatief over, zonder zelfs, behalve in Holland, regelend tusschen beide te komen, wat nu en dan noodig was.

Handel en nog eens handel bleef het groote doel, waarnaar overigens de bevolking streefde in onze Republiek, ook onder Willem III. En dat vooral buitenlandschen en transitohandel, terecht als de twee grootste factoren van onze grootschen economischen bloei aangeprezen. Vooral de vrachtvaart en de transitohandel hadden ons tot dusverre zoo groote voordeelen opgeleverd, dat menigeen zich blind begon te staren op de inkrimping daarvan op bepaalde gebieden, zonder rekening te houden met datgene, wat er voor in de plaats was gekomen: vermeerdering van onzen afzet in het behouden gebied.

In dit tijdperk nemen dan ook de klachten over het verval van onzen handel onrustbarend toe. Wil men de schrijvers der verschillende vlugschriften van de laatste vijftien jaren der zeventiende eeuw op hun woord gelooven, dan heeft Nederland bijna geheel zijn vrachtvaart verloren en zijn verschillende afzetgebieden voor ons gesloten of van onwaarde geworden, zoodat Nederland zoo goed als geen handel of handelsverkeer meer heeft. Alleen de bewindhebbers der Compagnie worden nog rijk, mede door de schade, die de Compagnie door den invoer van Oostersche manufacturen aan de binnenlandsche nijverheid berokkent, maar overigens lijden alle takken van bestaan aan eene hartroerende malaise.

Zulke eenzijdige beschouwingen behoeven ons echter niet te verwonderen; zij waren als het ware de profetiën van hetgeen volgen zou, wanneer men de immer stijgende belastingen, waardoor de handel werd gedrukt, niet verminderde.

De zware oorlogen, die de Republiek had mooten voeren, hadden ontzaggelijke sommen verslonden en men had door allerlei belastingen getracht het evenwicht tusschen inkomsten en uitgaven te herstellen. Zoo was het gekomen, dat in de Republiek, die in het begin der zeventiende eeuw door de Engelschen om de lage in- en uitvoerrechten als om strijd was geprezen, de in- en

uitvoer langzamerhand bovenmate was belast, waarmede de lage belasting in buitenlandsche havenplaatsen thans eene schrille tegenstelling vormde.

Allereerst nu dienen wij deze kwestie nader te beschouwen, vooral, omdat men ook in de volgende eeuw telkens en telkens weder op afschaffing der drukkende belastingen aandrong, om handel en nijverheid hooger te doen opbloeien.

Naast de convooien, eene belasting op den in- en uitvoer in het algemeen, had men hier als belasting op het vervoer naar en van een vijandelijk land de licenten gekregen. Deze laatste belasting nu was volgens een nadere order van 1633, behalve op den in- en uitvoer van hier naar vijandelijk gebied en omgekeerd, tevens geheven op den doorvoer uit onzijdig of vijandelijk gebied op vijandelijk gebied en, maar dan alleen bij het inkomen, op den doorvoer uit onzijdig of uit vijandelijk gebied naar onzijdig gebied. Eene vrijwel drukkende belasting dus met zeer omslachtige bepalingen, die evenwel den kooplieden het voordeel gaf van vrijelijk met den vijand handel te mogen drijven, zoodat eene groote winst deze belasting verzoette. Maar al in 1648 was er bij het sluiten van den vrede ernstig sprake van geweest, of de heffing der licenten, nu er vrede kwam, niet behoorde te worden afgeschaft. Maar zij was niettemin gehandhaafd, ja, weldra zelfs tot een algemeen inkomend en uitgaand recht uitgebreid en met de convooien onder één bedrag voortaan op de lijsten gebracht [1]).

De bestaande rechten nu waren tegen het uitbreken van den Engelschen oorlog in 1651 voor den in- en uitvoer over zee wederom met $^1/_3$ verhoogd en bij de algemeene lijst van 1655 opnieuw geregeld, met behoud van de verhooging. En daarenboven was in 1652 ingevoerd een algemeen veilgeld, t. w. een algemeen invoerrecht op alle goederen van twee procent en een uitvoerrecht van een procent, terwijl een vroeger op enkele takken van scheepvaart afzonderlijk gelegd lastgeld algemeen van kracht werd verklaard. Wel werd het last- en veilgeld in 1655, na het beëindigen van den krijg, tot de op de helft verminderd, maar in elk geval was er toch weder eene nieuwe belasting gecreëerd, die onzen handel ter zee op den duur moest drukken. Bovendien werd deze belasting in de latere oorlogen met Frankrijk meestal weder tot het oorspronkelijke bedrag opgevoerd, zoodat onze handel en

1) Zie voor dit en hetgeen volgt uitvoeriger: Mr. F. N. Sickenga, Bijdrage tot de Gesch. der Belastingen in Nederland, bladz. 133 en vv.

scheepvaart de nadeelen van den oorlog telkens dubbel gevoelden.

Maar deze belastingen waren lang de eenige niet. Boven deze beide vereenigde middelen van 's lands inkomsten ontwikkelden of handhaafden zich nog tal van afzonderlijke belastingen op bepaalde takken van handel of nijverheid, zooals die op den handel en de vaart naar de Oostzee, de Middelandsche zee, de rechten op de visscherij, die zeer matig waren, en later, in 1698, een afzonderlijke belasting van de vaart op Archangel, groot $^1/_2$ procent der waarde, in 1723 op den geheelen Russischen handel en scheepvaart van toepassing verklaard. Bovendien kende men hier rechten op het gemaal, het zout en de zeep, op de turf, de boter en kaas, op het vee, op huiden, wol en lakens, linnen, verfstoffen en tal van andere artikelen, waardoor de meeste handels- en nijverheidsproducten ten slotte bovenmatig werden belast.

Geen wonder, dat onze kooplieden herhaaldelijk trachtten deze drukkende lasten te ontduiken en dat omkooperij en fraude aan de orde van den dag waren. Want bij al die lasten kwamen de talrijke tollen, vooral de Rijntollen, de scheepvaart geducht bezwaren, zoodat slechts enorme winsten de groote kosten konden goedmaken. In plaats van ons te benijden, begon de buitenlander dan ook al te spotten, dat in de Republiek niets onbelast was dan het water, dat men dronk, en de lucht, die men inademde.

Tijdens het stadhouderloos bestuur nu had men al deze maatregelen ter versterking van 's lands inkomsten zich vrijwel kalm laten opleggen. Men begreep algemeen, dat men zich groote opofferingen moest getroosten, om Engeland het hoofd te bieden en onze hooge handelspositie tegenover dit rijk op te houden. Men gevoelde dat die oorlogen economische oorlogen waren; zij werden gevoerd om de „navigatie en commercie" dezer landen. Wilde de handel zich hier op het bereikte hooge peil handhaven, dan had men eenvoudig de tijdelijke nadeelen te dragen. Want onze regeering was een koopliedenregeering, die allereerst naar de bevordering onzer handelsbelangen streefde en daaraan alles ondergeschikt maakte.

Met het optreden van Willem III kwam in het regeeringsdoel echter verandering. Voor hem gold niet het woord, door Bismarck later gesproken en dat de Witt tot het zijne had kunnen maken, „dat de regeering geen beginselen, maar belangen heeft te dienen". Want de stadhouder-koning streefde reeds als stadhouder naar een ideaal en maakte èn de belangen der Republiek èn de belangen van den handel daaraan ondergeschikt. Geen rentmeester van, maar

de beschikker over de belangen van het Nederlandsche volk is Willem III geweest. Hij moest dit zijn, gezien de groote politieke en religieuze doeleinden, waarnaar hij, ondanks de fouten, die men hem ten laste legt, met enorme energie en eene reusachtige volharding heeft gestreefd; hij, de man, zoo zwak van lichaam en zoo groot van geest. Maar die politiek kwam den Nederlandschen handel lang niet in alle opzichten ten goede; belastingverzwaring in plaats van belastingvermindering was het gevolg. En de maatregelen op dit gebied werden natuurlijk niet met onverdeelde sympathie begroet, vooral niet het plakkaat van 1687, dat alle tot dusverre geheven belastingen van kracht verklaarde en de overtreders ervan met de strengste straffen der wet bedreigde. Vandaar dan ook die klachten, vooral in dat jaar, over het verval van onzen handel, die al die lasten had te torsen en toch zoo moeilijk dragen kon.

Overdrijving schuilde daar zeer zeker in. Maar eveneens in de considerans van dit plakkaat, waarin het heette, dat het vooral tegen de sluikerijen gericht was, waardoor de eerlijke koopman benadeeld werd, die in zijn debiet bij den sluiker moest achterstaan. Waarlijk, om den eerlijken koopman te bevoordeelen, ook al waren er grove sluikerijen en fraudes van grooten omvang en ernstigen aard ontdekt [1]), werd het plakkaat niet uitgevaardigd, maar om aan geld te komen voor de alles kostende Europeesche oorlogen, die onder Willem III werden gevoerd. Het strenge toezicht op de sluikerij, waartoe de admiraliteitscolleges na de uitvaardiging van het plakkaat scherpelijk werden vermaand, was zeer zeker dringend noodig, maar men had daarbij den belastingdruk tevens dienen te verzachten.

Dat onze handel achteruitgegaan was, kon niet ernstig worden beweerd, veel minder met documenten worden gestaafd. Maar dat Engeland ons den voet dwars zette „nu al sedert eenige jaren in alle negotie door Italië, de geheele Oostzee, Duitsland, Moscoviën, Smirna", ja, waar niet al, kon niet worden geloochend. En evenmin was het tegen te spreken, dat „Hamburg en andere plaatsen" hun handel door lage in- en uitvoerrechten deden toenemen [2]). En de schrijver van de „Onmogelijke en vergeefse Reformatie" was niet ver van de waarheid, toen hij het „diverteren" van een deel

1) Zie over deze kwestie uitvoerig WAGENAAR, Vaderl. Hist., Dl. XV, bladz. 326 en vv.

2) Zie de „Onmogelijke en Vergeefse Reformatie", in 1687 zonder afz. titel, pl. en j. verschenen, genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 12621, bladz. 6.

van onzen handel vooral meende te moeten wijten aan „de belastingen, waar van der, God beter 't, in deesen Staat so veele en velerley syn, als mogelijk de heele waereld over oyt in een rijk of land 't seffens bekent syn geweest" [1]). Hij vergat slechts aan te geven, dat het aandeel onzer concurrenten in de toenemende algemeene handelsbeweging ons nog geen directe nadeelen behoefde te brengen.

Maar niet alleen aan de belastingen, ook aan de „regeerders en regenten", weet hij de weinige zorg, die men in die dagen voor den handel had. Vroeger, ja, werd onze Republiek door kooplieden bestuurd, maar nu door mannen, „daervan de tiendc, ja de honderste geen regte kennis van de negotie heeft". En hun kroost wordt bovendien dom en dwaas opgevoed. Immers „hun kinderen te laten studeeren is 't eenemaal buiten de moode, en negotie of fabrique te laaten leeren is te veragt". Wat gelukkig dit voordeel heeft „datse eenigsins gedwongen sijn de koopluyden en fabrikeurs te favoriseeren ende de negotie te maintineeren, of se moeten in min als vijftig jaaren alle verarmen" [2]). Wat men dus voor den handel deed, en dit viel onder de regeering van Willem III niet te loochenen, gebeurde slechts noodgedrongen en niet, gelijk vroeger, omdat men in den handel den grootsten factor van de welvaart der Republiek zag, die door alle mogelijke maatregelen moest worden bevorderd en uitgebreid.

En de schrijver dezer Reformatie was lang de eenige niet, die er zoo over dacht. Ook in het „Relaes en Contradictie op de motieven, om het koopen en verkoopen van Oost en West Indische actiën . . . te beswaren" [3]) wordt op dezelfde feiten scherp de aandacht gevestigd, terwijl nog het volgend jaar verschillende vlugschriften over deze materie het licht zagen [4]).

Maar mede zien wij uit al deze vlugschriften, dat bij een deel der gegoede burgerij de ware koopmansgeest aan het dalen was en een stelsel van geldverdienen was opgekomen, dat weinig van

1) Zie: IDEM, bladz. 1, 2.

2) Vgl. IDEM, bladz. 4, 5.

3) Vgl. het „Relaes en Contradictie" enz., zonder afz. titel, pl. en j., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., No. 12622*a*. Op bladz. 10 worden een paar voorbeelden van de vermindering van het zouttransport gegeven.

4) Zeer belangrijk zijn onder meer de „Consideratiën over de huydendaagsche commercie, met bijgevoegde speculatiën over 't werk der transitoire goederen, z. pl. en j., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 13037, en den „Brief van een particulier burger van Londen aan zijn vriend in een voornaam koopstad van Holland. Uyt het Eng. vert. Z. pl. 1688, 4°., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 13038.

een windhandel in effecten verschilde. Wij bedoelen het handelen in premieaffaires in Oost- en West-Indische actiën, wat men echter niet wilde tegengaan, doch met belasting verzwaren, om den reëelen handel in goederen te verlichten.

Daarover uit te weiden, kan thans ons doel niet zijn. In ons hoofdstuk over den fondsenhandel zullen wij daarover een en ander mededeelen. Maar wel moet hier ter plaatse worden opgemerkt, dat de windhandel ons niet vreemd was en reeds voor dezen in den reëelen handel was voorgekomen, ja, meer dan eens honderden tot den bedelstaf had gebracht.

Vooral de bekende tulpenhandel, die in het najaar van 1636 op groote schaal gedreven was en tot een waar hazardspel was opgevoerd, had eene neiging tot speculatie aan den dag gebracht, die de slechte uitwassen van den koopmansgeest onzer natie voldingend had aangetoond. Speculanten hadden toen een goed gebruik gemaakt van de in de laatste jaren opgekomen mode der bollen- en bloemenkweekerij ten behoeve van de sierlijke tuinen in de stad en op het land, waar men in sommige streken geen vruchtboomen en heesters meer zag, doch alles had uitgeroeid om kleurrijke bloemen, vooral tulpen, te kunnen kweeken. De zoogenaamde colleges der floristen, die in bijna alle herbergen der Hollandsche steden bijeenkwamen om hunne bollen te verhandelen, werden weldra middelpunten van hartstochtelijke speculatiezucht, eerst van de floristen zelf, daarna van een groot deel der burgerij. Door gegoeden en armen werden de herbergen, waar deze colleges bijeenkwamen, als het ware belegerd, hopende in een minimun van tijd rijk te worden door de kolossale prijzen, waartoe de bollen, op levering tegen den volgenden zomer verkocht, maar thans nauwelijks te veld staande, allengs stegen. Honderden en duizenden guldens werden niet alleen voor de bollen, maar ook voor de termijnlevering daarvan besteed. In eene enkele stad ging voor meer dan tien millioen gulden om. En vooral op papier werd er grof geld verdiend, want de leveringsacten werden telkens met hooger winst omgezet. Maar toen in Februari 1637 de reactie intrad en eene plotselinge daling der prijzen aan deze „bollen-razernie" een einde maakte, waren door menschen uit alle rangen en standen in een ommezien schatten gelds verloren. Enkelen hadden veel geld verdiend, maar de verliezen die daartegenover geleden waren, met name te Leiden, Haarlem, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen en Amsterdam, konden niet opwegen tegen de grove winsten van enkelen. Wel hadden, zooals dat altijd gaat, bij de plotselinge daling de

belanghebbenden getracht de zaken nog te redden door te bepalen, dat men van de prijzen, na den laatsten September 1636 besproken, bij levering slechts tien procent zou hebben te betalen, maar ook deze werkelijk milde schikking bracht geen redding. Want men had in deze „breynelooze coopmanschap" met zulke enorme bedragen gespeeld, dat ook het tiende gedeelte de meeste deelnemers tot den bedelstaf bracht. En de opschorting van betaling, door de Staten van Holland en de Vroedschappen der bij dezen windhandel geïnteresseerde steden afgekondigd, kon evenmin den geldelijken ondergang van talloos velen verhoeden; slechts zij, die voorzichtig hadden gespeculeerd, konden hun algeheelen ondergang voorkomen. Geen wonder dan ook, dat de „rasernie van Flora" in April 1637 een einde had genomen onder de vervloekingen van honderden, die in hunne verwachtingen van grooten rijkdom waren teleurgesteld [1]).

Maar geleerd, voor goed geleerd, hadden wij blijkbaar nog niet; telkens en telkens weer zou de speculatiegeest ongebreideld opduiken; de geld- en de hebzucht zouden soms werkelijk den kanker van den overigens terecht geroemden Hollandschen handelsgeest blijken te zijn.

Niet alleen uit de opkomende premie-affaires, maar zelfs uit de inrichting van ons consulaatwezen bleek het, dat voor geld alles moest zwichten. En vooral in dit tijdperk kwam het aan den dag, dat onze handelsbelangen teveel aan directe voordeelen werden opgeofferd.

Een sprekend voorbeeld daarvan, want veel is ons niet bewaard, levert het consulaat te Aleppo op, destijds de voornaamste haven voor onzen Levanthandel [2]). Daar hadden wij tot ongeveer 1664 onze eigene groote handelshuizen gehad, o. a. die van Jan de Meyert, Fouquier, Theodore Bernardo, Benning, Mostert en van Driessen, zoomede een eigen consul, zekeren Mesteeker. Maar al die huizen waren langzamerhand in verval geraakt door de buitengewone lasten, die de Turksche ambtenaren den eigenaar daarvan oplegden. En onze consul kon het ook niet houden; hij was eveneens vertrokken, waarop onze handelsbelangen met goedvinden van den sultan aan den Franschen consul waren toevertrouwd.

Maar ook voor de vier Fransche consuls, die zich daar tot 1684

1) Vgl. Blok, Gesch. v. h. Ned. Volk, Dl. IV, bladz. 371, 372, en de daar aangehaalde bronnen.

2) Zie boven, bladz. 214, en vgl. voor het betoog, dat volgt, „Memorie over het Consulschap van Aleppo", genoemd bij Knuttel, t. a. p., Aº. 1689, Nº. 13297.

afwisselden, bleek het verblijf te Aleppo niet voordeelig; de een na den ander vertrokken zij.

Eindelijk, in 1684, werd door Frankrijk zekere François Julien, die vier jaren lang te Amsterdam als zakenman had gewoond, met het consulaat belast. Sedert nam deze èn de Fransche èn de Nederlandsche belangen tot groot genoegen van de Fransche en Nederlandsche handelaars waar.

Toch, al waren onze huizen te Aleppo verdwenen en hadden wij daar geen eigen consul meer, dreven onze kooplieden nog een aanmerkelijken handel op Aleppo, die zeer zeker in belangrijkheid voor den vroegeren eigen handel niet behoefde te wijken. Deze was nu een entrepôthandel geworden, die door bemiddeling van factoors werd gedreven. Geen wonder dus, dat velen onzer kooplieden te Aleppo gaarne wederom een eigen consulaat zagen gevestigd.

Dat ging echter niet gemakkelijk en er is dan ook van een plan, in 1689 te berde gebracht, om daar weder een eigen consul te hebben, niets gekomen. Want de consul werd nòch door de regeering, nòch door de gezamenlijke bij dezen handel geïnteresseerde kooplieden, nòch door de directeuren van de colleges voor den Levantschen handel en de navigatie in de Middellandsche Zee betaald. Integendeel, hij moest, om het consulaat te mogen uitoefenen, nog 600 Rijksdaalders per jaar aan de directeuren voor de „Colleges voor den Levantschen handel" toe betalen [1]), eene som, zoo hoog, dat hij moeite had die op te brengen, zonder tot allerlei afpersingen over te gaan, ook al mocht hij twee procent van de uitgaande en twee procent van de inkomende goederen als extra belasting voor onderhoud van zijn consulaat heffen.

Niet een bezoldigd consulaat leverde ons dus indirecte voordeelen door eene richtige zorg voor onze handelsbelangen, maar de Compagnie trok een direct voordeel uit het bestaan van het consulaat. En dit feit te Aleppo stond zeer zeker niet op zich zelf, want ook van elders vernemen wij klachten over onze consuls en vreemde consuls, wien onze handelsbelangen waren toevertrouwd; klachten, die wel dezelfde oorzaken tot grondslag zullen hebben gehad.

Was dus ons consulaatwezen nog zeer primitief geregeld, zoodat

1) Pringsheim, Beiträge, u. s. w., S. 27, beweert alzoo ten onrechte dat de consuls in de Levantsche havens door de directeuren van het College voor den Levantschen handel [te Amsterdam?] werden bezoldigd en de directeuren daarvoor eene buitengewone belasting hieven. Vermoedelijk putte hij uit de tweede hand en heeft de bron, het hier vermelde vlugschrift, niet in handen gehad.

dit onze handelsbelangen in dit tijdperk en ook in het volgende nog lang niet in alle opzichten ten goede kwam, met de zeeverzekering, ook in dit tijdperk meer en meer opgekomen, was het beter gesteld.

Reeds in het begin der zeventiende eeuw was te Middelburg door hoofdzakelijk Vlaamsche uitgewekenen een Bond van Onderlinge Verzekering voor handels- en scheepvaartondernemingen opgericht, of, zooals de statuten vermeldden, met het doel om voor den koopman de meeste schade met de minste „quetze" te voorkomen [1]).

Maar eene eigenlijke assurantiemaatschappij was dit nog niet en onze regeering, die het nut van zeeverzekering zeer goed inzag, had zelfs meer dan eens getracht eene algemeene assurantiecompagnie voor de geheele Republiek op te richten, welk plan door tegenwerking van Amsterdam, dat daarvan drukkende lasten voor den koophandel duchtte, was tegengewerkt [2]). In 1640 hadden de voorstanders ervan dit plan dan ook opgegeven en sedert zorgden onze Staten als voorheen voor de regeling dezer materie, de verzekering zelf aan het particulier iniatief overlatend. En werkelijk voorzagen verschillende assurantiecompagniën in dit tijdperk bijzonder goed in dit voor den handel zoo gewichtige risicobedrijf [3]). Onze wijze van zeeverzekering zou dan ook alle redenen tot tevredenheid hebben gegeven, indien de Nederlandsch-Fransche oorlogen, die voortdurend groote onveiligheid ter zee met zich brachten, maar niet telkens tot zulk eene beduidende premieverhooging hadden geleid.

Vooral in 1690 en 1691 namen de klachten over de hooge premies der zeeverzekering hand over hand toe en begon men werkelijk groote nadeelen voor den handel daarvan te duchten. Want bij alle belastingen, die den handel reeds drukten, en de bijzondere in- en uitvoerrechten door onze consulaten in het buitenland geheven, ja, de afpersingen van onze consuls soms, werd ook de oorlogspremie langzamerhand eene voor den handel drukkende belasting.

1) Vgl. De Stoppelaar, Balthasar de Moucheron, bladz. 46, 47 en 53.

2) Vgl. Blok, t. a. p., Dl. IV, bladz. 295, 337 en 338.

3) Eigenlijk was de eerste Nederlandsche assurantie-maatschappij voor averij op aanhoudend verzoek der kooplieden te Amsterdam in 1598 opgericht. Maar haar reglement werd pas in 1612 door de Staten van Holland goedgekeurd; als officiëel lichaam heeft de Kamer van Middelburg dus den voorrang. De z.g. Amsterdamsche Kamer van Assurantie en Averij werd onderscheidene malen gewijzigd en in 1744 door een geheel nieuwe vervangen. Ook te Rotterdam werd in 1604 een dergelijke „Kamer" opgericht, die in 1712 werd vernieuwd.

Zoo betaalde men van schepen en goederen naar Hamburg in vredestijd slechts 1 à $1^3/_4$ procent, nu $3^3/_4$ à 4 procent; naar de Sont, Lubeck en de Belt, Noorwegen, enz. anders $2^1/_2$ à 3 procent, nu van 5 tot 7 procent. Op de vaart naar Archangel en Moscovië bedroeg de premie anders voor de heen- en retourvracht 5 à 6 procent; nu nam men minstens 10, soms zelfs 14 procent. Voor de vaart op Engeland bedroeg de assurantiepremie anders maar $1^1/_2$, hoogstens 2 procent, nu bedong men 4 en 5 procent. Op St. Sebastiaan, Bilboa, Biscaye, Portugal, Cadix en de Spaansche kusten, voor welke vaartroute de verzekeringspremie anders $3^1/_2$ à 4 procent was, berekende men thans 7 à 8 procent; zonder convooi zelfs 10 à 12 procent. Voor de vaart op Malaga, Genua, Livorno en de verdere havens van de Middellandsche Zee en de Levant nam men in vredestijd van 4 tot 6 procent; nu van 10 tot 15 procent. En de vaart op Curaçao, Guinea en de Amerikaansche kusten, waarvoor de premie anders 5 à 6 procent bedroeg, kon nu op zijn laagst tegen 9 procent worden verzekerd en bij toenemende onveiligheid voor niet minder dan 15 $^0/_0$ van de waarde van schip en lading [1]).

Zoo, we hebben het nu gezien, werd de handel in dit tijdperk door allerlei lasten en bezwaren gedrukt, waartoe vooral de oorlogen van Willem III het hunne bijdroegen, zoodat het waarlijk geen wonder was, dat telkens en telkens opnieuw klaagtoonen werden aangeheven.

Daartegenover waren echter ook verblijdende verschijnselen waar te nemen, ook al vielen die niet in die mate en niet zoo dadelijk in het oog als in het voorgaande tijdperk.

Mocht de nog altijd gehekelde acte van navigatie al niet geheel worden ingetrokken, zelfs niet toen Willem III en Maria het bewind over Engeland hadden aanvaard, anderzijds hadden de in 1674 gesloten vrede en onze latere nauwe vereeniging met Engeland het gelukkig gevolg, dat de scherpe mededinging op de wereldmarkt sedert vredelievend kon worden gevoerd. Wel duurde tusschen de beide Oost-Indische Compagniën de rivaliteit voort en hadden in Indië nog een enkele maal kleine schermutselingen plaats, doch deze gaven

1) Vgl. de „Consideratie of kort Vertoog van Nederlants waar belang bij dese Fransen oorlog", te Amsterdam, 1691. 4°., genoemd bij KNUTTEL, N°. 13657, bladz. 22 en 25.

geene aanleiding tot een oorlog; het bleef bij klachten en vertoogen. En wat eigenlijk de acte van navigatie betrof, de schrijver van een vlugschrift over de Engelsch-Hollandsche zaken, schreef in 1689 terecht [1]), dat het eigenlijk de moeite niet waard was daarvan te spreken. Over „'t strijken der vlagge, uitvoeren der waren en de haring-visscherij" nu nog in den breede jeremiades aan te heffen, ging niet aan „want de Bredasche vrede van 't jaar 1667", welks bepalingen in 1674 alle opnieuw van kracht waren verklaard, had „er genoeg voor gezorgt".

Dit, voor zoover het Engeland betrof. En met de overige Europeesche mogendheden werden de vroeger gesloten verdragen en verbonden meermalen hernieuwd, een enkele maal zelfs uitgebreid, zoodat onze handelsrelaties intact bleven en, behalve met Frankrijk, weinig of geen belemmeringen ondervonden.

En de goede zorgen, die onze bestuurscorporatiën aan vaarten en kanalen bleven wijden, waarborgde ons voor dien tijd een nog altijd goed en snel transito- en een goedkoop binnenlandsch handelsverkeer. Vooral in Holland stelde men er prijs op de middelen van verkeer te vermenigvuldigen en te onderhouden in overeenstemming met de eischen van het verkeer. Dat niet de land-, maar de waterwegen daarbij op den voorgrond stonden, laat zich denken. Want om aanzienlijke hoeveelheden goederen van dikwerf grooten omvang of zwaar gewicht goedkoop en snel te vervoeren, was er geen beter middel denkbaar dan een vaartuig. En gelijken tred met de steeds meerdere zorg voor de waterwegen hield dan ook de oprichting van telkens meerdere beurtveeren, die bij onderlinge overeenkomst der vroedschappen tusschen de verschillende steden werden ingesteld. Zij bestonden hierin, dat aan vertrouwde en bekwame schippers met goede schepen op bepaalde dagen een geregeld vervoer tusschen de contracteerende steden werd toegestaan. Niet altijd werd zulk een veer verpacht ten voordeele der stedelijke kas, maar soms werd ook een deel der kosten van zulk een beurtveer daaruit bestreden, al naar mate het bedrijf meerder of minder voordeel afwierp [2]).

1) Vgl. „De gelukkige en aanstaande Gevolgen uit de Unie en verbintenis tusschen Haar Majesteiten Wilhem de III en Maria de II, Koning en Koningin van Groot Britanie, Frankrijk en Ierland, en de.... Stat. Gen." enz., genoemd bij Kn. 13293, bladz. 12 en vv.

2) Vgl. voor eene uitvoerige beschouwing v. Rees, Gesch. der Staathuishoudkunde in Nederl., Dl. I, bladz. 268 en vv., en Buys, Verordeningen op de veer- en beurtschepen, bladz. 16, 19, 20 en 56.

Bij dit alles werden de landwegen niet verwaarloosd, hoewel aan de oprichting van geregelde diensten voor het vervoer te land meer aan het particulier iniatief werd overgelaten. Maar bijna overal werd toch op de wagens en paarden der voerlieden en de behandeling der kooplieden en reizigers behoorlijk toezicht gehouden.

Niet alleen tot voorkoming van ontduiking der belastingen, maar ook in het belang des handels vond men in de meeste koopsteden een menigte aangestelde pakkedragers en kraankinderen, van wier hulp men verplicht was zich te bedienen, althans bij het vervoer van aan rechten onderhevige goederen. En zoowel de beurtschippers, als de voer- en sjouwerlieden, waren in den regel aan bepaalde tarieven gebonden.

Dat de autonomie der steden, die steeds tot onderlingen naijver leidde, en de al te nauwkeurige regeling, niet het minst de uitsluiting der vrije mededinging en de ongelijkheid van reglementen en tarieven, ten slotte tot groote bezwaren aanleiding moest geven, was reeds meer dan eens gebleken. Want dit in den beginne uit handelsoogpunt begonnen toezicht van overheidswege leidde langzamerhand tot tal van bepalingen der stedelijke besturen, waarbij meer op de opbrengst der veeren dan op de handelsbelangen gelet werd. Doch ook deze misstanden kwamen meer en meer eerst in de volgende eeuw aan het licht [1]).

Het postwezen had door de toeneming der beurtveeren en de verbetering der wegen eveneens eene groote verbetering ondergaan, ook al was dit toen en zelfs nog in de achttiende eeuw niet schitterend te noemen.

Vroeger, in het begin der zeventiende eeuw, gaf men zijne brieven aan een schipper, voerman, of een vriend mede. Slechts in de groote steden kende men stadsboden, die tegelijk voor particulieren brieven mede namen. In die steden had men dan ook bepaalde plaatsen, zooals te Amsterdam het paalhuisje, waar men zijne brieven bracht, die vandaar door den bode werden afgehaald. Verder hadden dan de kooplieden onderling nog hunne eigene vaste loopende- en koopmansboden, die zij uit hunne eigene beurs bezoldigden.

Zoo had men te Amsterdam, de principaalste koopstad der Republiek, sedert 1568 boden op Antwerpen; sedert 1572 op Zeeland; sedert 1597 op Rouaan; sinds 1604 op Deventer en sinds 1605 op

1) Vgl. v. Rees, t. a. p., Dl. I, bladz. 270, 271.

Keulen; sedert 1606 op Emden en Hamburg; sedert 1609 op Gent, Rijssel, Groningen en Munster; sinds 1610 op Nijmegen en sedert 1611 op Doornik, Valenciënnes en Wezel; sinds 1614 op Arnhem, terwijl in 1617 postboden op Breda, in 1619 op Leeuwarden, in 1620 op Dordrecht en Harlingen, en in 1621 op Delft werden aangesteld, met bepaling van den tijd van hun vertrek en aankomst. Maar deze boden liepen zoo ongeregeld, dat de kooplieden genoodzaakt waren om hunne brieven grootendeels vooraf te schrijven en, wanneer de post aankwam of vertrok, in te vullen [1]).

Toch voorzag eene loopende post reeds in eene groote behoefte en vele steden hadden in de zeventiende eeuw het voorbeeld van Amsterdam gevolgd. Boden en bodessen, want ook vrouwen genoten het vertrouwen onzer kooplieden, reisden al wandelende in de zeventiende eeuw met de brieven der kooplieden en hetgeen hun verder werd toevertrouwd. Men kon de brieven, die men met de stadsboden wenschte mede te geven, vooruit frankeeren; er werd dan een stadswapen bij wijze van postzegel opgedrukt. Wenschte men dit echter niet, dan schreef men op den brief „den bode loon". En het brievenvervoer nam zoo toe, dat men in 1616 te Amsterdam twee brievenbussen in dienst stelde en in 1634 een stadsbrievenbesteller.

Door het zich steeds uitbreidende handelsverkeer bleek deze wijze van brievenverzending echter verre van voldoende en sedert het midden der eeuw zon men dan ook op middelen, om hierin verbetering te brengen.

Die verbetering kwam in 1649 door middel der rijdende posten, die omstreeks 1680, dus in het tijdperk, dat wij thans behandelen, bijna overal waren ingesteld. De eerste rijdende post liep in het eerstgenoemde jaar van Zevenbergen naar Antwerpen, waarvoor octrooi was verleend aan Hendrik Jacobsz. van der Heyde, die in zijne poging om dit te verkrijgen door den Rotterdamschen burgemeester Quack, die later de buitenlandsche verbindingen verbeterde, krachtig was gesteund. Kort hierna werd door hem ook een rijdende post ingesteld voor het kantoor van Amsterdam op Hamburg. Daarop volgde in 1659 de rijdende schipperspost van 's-Gravenhage op Amsterdam; in 1660 de rit voor de Engelsche brieven, die te Scheveningen op een pink werden bezorgd en dadelijk vervoerd; in 1662 de rijdende schipperspost van Amsterdam op Delft en Rotterdam. Deze schipperspposten waren door de ondernemers der beurtveeren ingesteld;

1) Vgl. Schotel, Maatschappelijk Leven, enz., ed. Rogge, bladz. 262.

vandaar hun eigenaardigen naam voor een postdienst, die met den wagen of te paard plaats had [1]).

Bij al die postdiensten sloten zich weldra de rijdende post van 's-Gravenhage op Groningen, van 's-Gravenhage op Brabant, de Noord-Hollandsche post van Schagen en de Texelsche zeepost aan, zoodat omstreeks 1680 op de belangrijkste verbindingslijnen voor binnen- en buitenland de gaande boden door rijdende posten vervangen waren.

Niet alleen was dit eene zeer groote verbetering, waardoor de brieven soms dagen eerder hunne bestemming bereikten, maar een belangrijk gevolg hiervan was, dat de eerst geheel op zich zelven staande boden en postmeesters door de kostbaarheid der rijdende posten tot onderlinge aaneensluiting werden genoodzaakt, om de in eene zelfde richting gaande brieven voor gezamenlijke rekening te doen vervoeren of overeenkomsten te sluiten, waardoor zij het vervoer voor eene vaste vergoeding per jaar aan den ondernemer van een rit konden aanbesteden.

Een voorbeeld daarvan levert wederom Amsterdam op, waar men drie postkantoren in de nabijheid der beurs had, t. w. het Antwerpsche, het Keulsche en Hamburgsche postkantoor. Op deze drie kantoren werden de brieven naar alle oorden, voor zoover er postcoursen op waren, besteld. Over het eerste gingen alle brieven naar Brabant en Vlaanderen, al de Vlaamsche steden en de Spaansche Nederlanden, zoomede naar Engeland, Spanje en Portugal; over het tweede die naar Duitschland, Zwitserland, Italië, enz.; over het derde alle brieven naar Kleef, Pruissen, Polen, de geheele Oostzee, het Noorden en Moscovië [2]).

Met de ontwikkeling van het postwezen nu stond de zich in de zeventiende eeuw wijzigende handelstechniek in nauw verband.

Niet alleen begon de reederij zich meer en meer van den eigenlijken koophandel los te maken en was de handelsman niet meer de bevrachter van zijn eigen schepen, waarmede hij vroeger zelf de handelsroute maakte tot persoonlijke aanbieding zijner waren, maar ook de dure filialen onzer handelshuizen in het buitenland konden langzamerhand, toen het postverkeer beter en sneller werd, vervallen. Meer en meer begon men — ook al was dit reeds vroeger opgekomen, omdat men hier sedert lang voorkoop, termijn- en crediethandel kende — de schepen door middel van cargadoors te

1) Vgl. Mr. J. C. Overvoorde, Gesch. v. h. Postwezen in Nederl. bladz. 83.
2) Vgl. Schotel, t. a. p., bladz. 264.

bevrachten en den buitenlandschen handel door middel van factoors en zaakgelastigden, of direct door middel van briefwisseling met de buitenlandsche afnemers of leveranciers, zelven te drijven. Dit was niet zoo omslachtig en veel goedkooper. De handel voer er dus wel bij, ook al klaagden onderwetsche kooplui steen en been over het verval van onzen handel in het buitenland, omdat onze filialen schrikbarend verminderden.

De meeste klachten betroffen in dit tijdperk dan ook niet zoozeer het eigenlijk verval, waarvan geen sprake was, maar de gewijzigde techniek van den handel, waarvan menigeen niets begreep. Onze schepen deden soms zelfs onze eigene havens niet meer aan; wij charterden ze eenvoudig direct van Spanje of Portugal naar Hamburg of andere Oostzeehavens, uit welke laatsten zij met de noodige lading terugkeerden. Onze reeders spaarden daardoor een aardig sommetje op het vervoer uit en onze kooplieden door hetzelfde middel een aardige duit op de hier zoo hooge in- en uitvoerrechten [1]).

Dan werkten nog andere gebeurtenissen den toenemenden warenhandel hier in de hand, die gedeeltelijk in deze en de volgende eeuw tevens de daling van de brouwnering zouden bewijzen.

Allereerst kwam in dit tijdperk het tabaksverbruik tot zijn vollen bloei en bezorgde velen welvaart en arbeid. Wel was de tabak reeds in de zestiende eeuw hier bekend geweest, maar nog in het begin der zeventiende was het oordeel over de tabak hier afkeurend. In het midden dier eeuw eerst wonnen de voorstanders van rooken en snuiven het zichtbaar van de tegenstanders en op het einde daarvan was het tababsverbruik ondanks den langdurigen strijd van consistories en predikanten daartegen hier algemeen geworden; zoo algemeen zelfs, dat onze visschersvrouwen en boerinnen van het platte land met het bekende „stompje" in hun mond rondliepen.

Niet alleen dat dit de tabaksteelt hier te lande in de hand werkte, maar de pijpenfabrikatie, die met het tabaksverbruik in betrekking stond, ontwikkelde zich vooral in dit tijdperk op groote schaal. Te Gouda vooral, waar tusschen 1650 en 1660 de eerste groote pijpenfabriek was opgericht, schonk dit bedrijf honderden arbeid en brood. En nog meer zou dit het geval in de eerste helft der achttiende eeuw zijn, toen negen-en-twintig ovens

1) Men leze, om deze conclusie te leeren kennen, de reeds genoemde pamfletten, vooral die welke tusschen 1686 en 1691 zijn verschenen.

alleen te Gouda geregeld doorbakten en de pijpenfabrikatie daar alleen van vijftien tot zestienduizend menschen bezig hield [1]).

En daarnaast kwamen de overige producten der koloniale cultuur steeds meer een aandeel in het verbruik vragen.

Dronken b.v. in het midden der zeventiende eeuw de hoogere standen in Den Haag nog slechts thee, tegen 1680 was het theeverbruik hier algemeen geworden en deed ook de suikerpot in dat jaar zijne intrede in de kamers van de meer burgerlijk levende gezinnen. En de koffie, nog in het begin der zeventiende eeuw slechts bij kruidkundigen bekend, kwam iets later, maar toch nog vóór 1700 mede in vele gezinnen het oud-vaderlandsche bier verdringen, terwijl de chocolade toen aan het Hof haar aandeel in de consumtie kwam vragen [2]).

Dat alles bracht voor den handel in koloniale waren groote voordeelen mede en zou het nog meer doen, wanneer wij ons zelven op deze cultures in onze bezittingen gingen toeleggen, want tot dusverre hadden de grootste winsten van den Indischen handel zich tot de specerijen en de peper bepaald. Maar de warentoeneming werkte ook bevorderend op de warenproductie; theepotten, schenkkannen, kopjes, schoteltjes, koffie- en theedoozen, tabakspotten, snuifdoozen, ja, wat niet al, werden geliefkoosde handelsartikelen, op welker vervaardiging ook onze nijverheid zich met graagte toelegde. En dat alles komt in dit tijdperk op.

Dat het particulier iniatief, zooals men ons vroeger altijd wilde doen gelooven, in dit tijdperk geheel verslapt was, kon op grond van de toename der warenproductie en goederenhandel dan ook niet worden aangenomen. Maar het leidde niet meer tot bewonderenswaardige feiten en gebeurtenissen, gelijk in het begin der zeventiende eeuw; daarvoor was de tijd voorbij.

Een Pieter de la Court, die het stoute voorstel had gedaan, om de duinen bij Leiden door te graven en zoo van deze fabrieksstad een havenplaats te maken [3]), waardoor, had men het plan toen kunnen doorzetten, de stad zijner inwoning een groote concurrent van Amsterdam en Rotterdam zou zijn geworden, stierf in 1685 en met hem zijne grootsche illusie.

Ook een Arent Roggeveen was nog de vertegenwoordiger van het oude ondernemende geslacht der Hollandsche handelaren en deed nog

1) Vgl. Schotel, t. a. p., bladz. 62.

2) Vgl. Schotel, t. a. p., bladz. 50, en Idem, Het Oud-Hollandsch Huisgezin, ed. Rogge, bladz. 377, 384, 388 en 394.

3) Vgl. v. Rees, t. a. p., Dl. I, bladz. 380.

in dezen tijd een voorstel van koenen en stouten aard, den ouden Hollandschen ondernemingsgeest waardig. Hij ontving van de Generale Staten in September 1676 de vergunning, om gedurende twintig jaren met uitsluiting van alle anderen de Zuidzee tusschen de Straat van Magellaan en Nieuw Guinea te bevaren, en gaf toen een Voorlooper uit [1]), om daarvoor eene compagnie op te richten. Men moet durven, zoo sprak hij, om geld te maken. „Wel is waer, men soude [ook] konnen een kous doen, om soo te spreken; maer bij aldien Godt het selfde geliefde te zegenen met een goede prijs, soo is de selfde niet voor eens, maer voor altijdt, soo dat hondert gulden kan worden duysent guldens en door den tijdt thien en meer duysent guldens. Soodat wel een kleen verlies magh geavontuert worden tegen een groote winst" [2]). Maar dat kleine verlies, het benoodigde kapitaal dus, bedroeg voor de eerste reis niet minder dan zes tonnen gouds [3]); wel een bewijs dus, dat Roggeveen meende, dat er nog durf en ondernemingsgeest in de Republiek zetelde.

Echter, het meer gedocumenteerde plan van Roggeveen ging evenmin door als het terloops gedane voorstel van de la Court. De Hollandsche koopman was over het algemeen voor dergelijke gewaagde en speculatieve ondernemingen te angstvallig geworden; hij bevorderde liever den kleinen warenhandel en de nijverheid, waarvan de voordeelen te berekenen waren. En bovendien zou de groote Oost-Indische Compagnie, gesteld er waren meer grootsche plannen te berde gebracht, zich tegen dergelijke ondernemende geesten voldoende hebben geweerd, om hen voor goed af te schrikken. Dat bleek vooral, toen Jakob Roggeveen in 1721 werkelijk het plan van zijn vader verwezenlijkte, en, met drie schepen van uit Texel zijn beroemden tocht beginnende, eindelijk rond de West in Batavia aanlandde. Ondanks alle protesten werden schepen en ladingen eenvoudig verbeurd verklaard, en Roggeveen en de zijnen konden met de gewone Indische retourvloot naar het vaderland terugkeeren.

Alles bij elkander genomen, valt dus in dit tijdperk, het mocht dan

1) Voorlooper op 't Octroy, van de.... Staten Generaal, verleent aen Arent Roggeveen en sijn medestanders, over de Australise Zee, ofte beter geseght het onbekende gedeelte des werelts, enz. Beschreven door A. Roggeveen, Middelburgh, 1676. 4°., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 11391.

2) Zie het laatst vermelde vlugschrift, bladz. 11.

3) Vgl. voor de kostenbecijfering IDEM, bladz. 19—23.

toen nog niet zoo algemeen worden opgemerkt, een betrekkelijk groote verandering in de handelsusances en de handelstechniek te constateeren. De algemeene handelsbeweging was niet alleen verbreed, zij was ook intensiever geworden. En vooral stond tegenover het verlies van een gedeelte onzer vrachtvaart eene vermeerdering van den goederenhandel over, vooral tengevolge der Hollandsche bedrijvigheid.

Daarmede nu stond eene wijziging van de handelsrelaties en den kantoortoestand in verband, die het begrijpelijk maakt, dat de zonen der voorheen opgekomen en rijk geworden kooplieden liever niet meer in den handel gingen, daar de schatten, die hun vaders vroeger als in den schoot vielen, nu met groote administratiekennis en beleid beetje bij beetje moesten worden verzameld.

De tijd was zoo langzamerhand voorbijgegaan, dat een koopman huiselijk in zijn nachttabbert, met een slaapmuts op het hoofd en een paar muilen aan, zijne zaakjes kon afdoen. Wat Bredero eens spottend in zijn „Moortje" had opgemerkt, was eene algemeene waarheid geworden. Hij had nu al wat „dosynen vol lyassen, vol assignatie, oblygatie, wisselbrieven, konossementen, konvoy-billetten bevatte", in zijn hoofd noodig. „En kamers vol journaels, schuldtboecken, alphabetten en riemen kladt-papiers en tafels vol chijffers". En de lessen, eenmaal door Barlaeus den kooplieden voorgehouden, dienden thans ter dege in toepassing te worden gebracht, wilde de Nederlandsche handelaar op de hoogte van zijn tijd blijven en zijne zaken kunnen wijzigen naar de behoeften.

Maar behalve eene algemeene handels- en administratieve kennis had hij ook in dit tijdperk nog heel wat muntkennis noodig, wilde hij zich niet telkens opnieuw in zijne berekeningen vergissen. En het is vooral voor den binnenlandschen handel en de nijverheid een geluk geweest, dat dit tijdvak ook op het gebied van het muntwezen groote verbetering bracht.

Het muntwezen toch, hoe dikwerf ook ten onzent aan regeling en herziening onderworpen, was nog altijd een zwak punt met betrekking tot den handel. Bankpapier kende men niet en de betalingen geschiedden in den groothandel met zakken guldens en andere muntstukken, in loopende munt of bankgeld. De kleinhandelaars daarentegen moesten zich dikwerf met eene betaling in buiten koers gestelde of vreemde munt te vreden stellen, later met zakken pasmunt. Want men kende hier „aeloud en hedendaegsch, inlandsch en uitlandsch, reëel en gefungeerd, bank en courant, grof en fijn, goed en kwaad, nationaal en particulier

geld;" wel een bewijs, dat er nog altijd tal van muntsoorten in omloop waren, waarin eerst op het einde van dit tijdperk afdoende verbetering kwam.

Zeker, vergeleken met den toestand van het muntwezen in andere landen, had hier de geheele zeventiende eeuw door reeds een zekere orde geheerscht, die den handel in menig opzicht ten goede was gekomen. Want het was in dien tijd nog volstrekt niet vreemd, dat de regeeringen zelf winst zochten te behalen door geld te slaan tegen eene fictieve waarde en nog meer door het overstroomen van het naburige vreemde grondgebied met geldspeciën van gelijk voorkomen als daar wettig in omloop waren, maar van minder gehalte. Daarenboven werden de munten op allerlei wijze besnoeid en vervalscht, zoodat, daar bijna elke regeering zoo nu en dan die middelen in practijk bracht, op dit punt een oorlog van iedereen tegen allen bestond [1]).

In Holland en in het gebied der Unie was dan ook vooral sedert het begin der zeventiende eeuw een verbitterde strijd gevoerd tegen de vreemde minderwaardige munten. Met name die, welke te Hedel, vlak op de grens, tegenover Bommel werden geslagen, stonden in een slechten reuk en waren het onderwerp van allerlei verordeningen. Waar echter ook Leycester indertijd had gemeend door het aanmunten van goudstukken van veel hooger nominale dan werkelijke waarde de Republiek uit hare financieele moeilijkheden te kunnen redden, had hij juist kort te voren de bestaande verwarring op dit punt vermeerderd.

De geheele zeventiende eeuw door werd hier nog altijd gerekend met het pond van veertig grooten [2]), met den gulden, zooals men later placht te zeggen. Daarenboven nog met ponden Vlaamsch, die zes, en ponden sterling, die twaalf van die ponden heetten te gelden; soms ook nog wel met ponden zwarte tornoysen. De Carolusgulden [3]) was door de hoogere waarde van het zilver langzamerhand uit de circulatie verdrongen. Daarentegen was de Unierijksdaalder een veel gebruikt betaalmiddel geworden; de waarde daarvan was bij verschillende plakkaten der Staten Generaal, in 1606 en later uitgevaardigd, op twee gulden en acht stuivers

1) Vgl. voor dit en hetgeen over het muntwezen verder volgt: Muller, De Gouden Eeuw, Dl. III, bladz. 132—139, en Schotel, Maatsch. Leven, bladz. 240—244. Voor uitvoeriger studie raadplege men W. F. Schimmel, Geschiedkundig overzicht van het Muntwezen in Nederland, bladz. 1—31.

2) Zie boven, bladz. 102.

3) Zie Idem, ibid.

bepaald, maar dit muntstuk werd over het algemeen voor een waarde van twee gulden en tien stuivers in betaling genomen. Daarnevens had men dan den leeuwendaalder, die een gulden en achttien stuivers waard heette. En daar de gulden, t.w. de rekenmunt, toen niet veel minder waard was dan die, welke tegenwoordig wettig betaalmiddel is, vóór de groote daling van het zilver der laatste jaren, en dus overeenkwam met de waarde van onzen gulden, waren deze beide laatste oorspronkelijk op den voet van Duitsche rijksmunten geslagen muntspeciën *f* 2.50 en *f* 1.90 waard.

Daarnaast waren echter tal van andere munten, als Philippusdaalders, pijlguldens en andere in omloop, wier waarde men vruchteloos door de plakkaten zocht te fixeeren.

Gouden munt was er wel veel minder in omloop, maar toch noch genoeg, om de verwarring te vergrooten. Vooral Engelsche gouden munt was hier in de zeventiende eeuw een veel gebruikt betaalmiddel, terwijl ook de Spaansche gouden matten lang zeer gezocht waren. Om die te weren, waren de zoogenaamde gouden rijders geslagen, die in 1610 op *f* 10,2 st. werden berekend, waarnaast de dukaten in omloop kwamen, die bij uitgifte op *f* 3,16 st. werden gesteld, maar al spoedig voor vier gulden werden aangenomen, terwijl de rijder in het midden der zeventiende eeuw reeds tot veertien gulden gestegen was.

Zulk een verhouding van werkelijke waarde tot waarde van uitgifte kon op den duur natuurlijk niet worden gehandhaafd. Maar het viel moeilijk hierin verandering te brengen, daar op de munt geen nominale waarde was uitgedrukt, zoodat het te gemakkelijker viel er een willekeurige waarde aan te verleenen en ieder het het veiligst achtte de muntstukken naar het gewicht te berekenen, wat vooral met het oog op het snoeien der munt, een werkelijk euvel in dien tijd, aanbeveling verdiende.

Dit laatste ging natuurlijk niet met de pasmunt, aan welke men bij herhaling vruchteloos een vaste waarde in stuivers beproefde toe te kennen. De stuivers toch waren in de zeventiende eeuw de onderdeelen van de rekenmunt geworden en hadden de grooten der zestiende eeuw, die de helft van een stuiver golden, geheel vervangen.

Behalve de tienstuiverstukken, die gelijke waarde als de Engelsche schellingen heetten te hebben, en die destijds veel meer in het verkeer bleven dan de vijfstuiverstukken, had men in Holland in de zeventiende eeuw nog schillingen van zes, sesthalven van vijf en een

halven, en stooters van twee en een halve stuiver gekregen. En andere gewesten hadden daarnaast eveneens tal van kleine pasmunten in het verkeer laten opnemen, die in groote hoeveelheid door de muntmeesters werden geslagen, en onder de meest verschillende namen, sommigen al van zeer ouden datum, in omloop kwamen. Zoo b. v. de Groninger flabben, die acht stuivers golden, en hun onderdeelen; zoo de Zeeuwsche pietjes en pijlstuivers, en dergelijke geldstukken meer.

Terwijl men nog tevergeefs trachtte hierin eenige orde te stichten, te moeilijker, omdat bijna ieder gewest en menige groote stad zijn eigen muntmeesters had, kwam er nieuwe toevloed van vreemde munt uit de Zuidelijke Nederlanden de toch al ingewikkelde muntkwestie nog meer in verwarring brengen. Tal van patacons, die ook wel souvereinen of crusado's (kruisdaalders) heetten, en dukatons, die op drie gulden en drie stuivers geschat werden, begonnen hier de geldmarkt te overstroomen. Weldra werden zij overal in het verkeer aangetroffen, hoewel hun gehalte werkelijk veel geringer was dan de waarde, welken zij plachtten te gelden. Ja, zij verdrongen eindelijk de Nederlandsche munten dermate, dat de Staten-Generaal in 1659 nieuwe munten van gelijke waarde lieten slaan, en wel de zoogenaamde zilveren dukaten, die, naar den beeldenaar, ook wel zilveren rijders genoemd werden.

Maar daardoor was aan de willekeurige waardebepaling van de munt nog geen einde gemaakt; slechts den omloop van vreemde munt hield men eenigszins tegen. En als een staaltje, hoe raar men daar nog mede omsprong, mag gelden dat de Staten van Zeeland eenigen tijd later hun rijksdaalder een stuiver hooger dan den Hollandschen stelden, hoewel de hunne minder gewicht had.

Erger nog was het met de koperen pasmunt, die even veelsoortig en dikwerf van zeer treurig gehalte was, waarover wij hier echter niet zullen uitweiden. Bovendien, hoewel het toen veel meer dan thans gewoonte was groote bedragen met pasmunt te voldoen, behoefde niemand meer koperen pasmunt aan te nemen dan de zeer kleine hoeveelheid, die de Staten hadden verordend. De speculanten verdienden trouwens al genoeg door bedragen, die niet met wissels of bankgeld en groot zilvergeld behoefden voldaan te worden, met zakken schellingen of sesthalven te betalen.

De laatsten vooral werden steeds meer aangemunt door de muntmeesters, die er geweldig aan verdienden en steeds met elkander concurreerden, ook door het geld beneden de waarde uit te geven. De veelheid der muntplaatsen en het gemis aan een bepaalde reken-

munt, die overal een vaste waarde vertegenwoordigde, waren dan ook de ergste misstanden. Hoeveel vreemde en minderwaardige munt ook telkens billioen werd verklaard, afdoende verbetering zou er niet komen alvorens een standaardmunt in het leven werd geroepen.

Dit nu werd vooral in dit tijdperk helder ingezien en de Staten van Holland, het regeeringscollege, dat nog altijd het meest met de belangen van den handel rekening hield, besloten dan ook in 1681 daartegen zooveel mogelijk afdoende maatregelen te nemen. Zij bevalen de aanmunting van drieguldenstukken, die voortaan de eigenlijke standpenningen zouden zijn, en van twee een en halve guldenstukken als onderdeelen van den standpenning, waarvan het éénguldenstuk in zilverwaarde ongeveer met den guldenrekenmunt gelijk zou staan.

Dit hielp. Van nu af aan bestond er in Holland een munt, die men uit kon geven, zonder hare waarde voortdurend te moeten berekenen. Maar om van dezen maatregel het volle nut te genieten, moest men hem algemeen maken.

Dat nu gelukte in 1686, toen Holland het zoogenaamd „gemeen concert" op het stuk van de munt met Gelderland, Utrecht en Overijssel aanging, waarbij deze gewesten zich bij den Hollandschen muntvoet aansloten en de Hollandsche driegulden daar overal gangbaar werd gesteld, niet als negotiepenning, maar tegen zijne nominale waarde. En acht jaren daarna, in 1694, verklaarde een plakkaat der Staten-Generaal den Hollandschen driegulden tot standpenning in de geheele Republiek, nadat in 1693 eerst al de schellingen der bijzondere gewesten en steden, die als pasmunt mochten dienst blijven doen, in verband daarmede tot hun juiste waarde waren teruggebracht, zoodat ook deze niet meer voor het vooropgestelde bedrag, maar slechts tegen de juiste waarde konden worden uitgegeven.

Van toen af was er dus in de Republiek een algemeen geldende wettige munt: in zilver de driegulden en zijn onderdeelen; in goud de heele en halve rijder, die veertien en zeven gulden golden.

Alle andere munten werden òf verboden òf billioen verklaard. Het eerste was toepasselijk op alle buitenlandsche munten, die sedert uit ons handelsverkeer verdwenen. Andere munten weder werden voortaan alleen als negotiepenningen erkend, wat met name gold van alle gouden munten, de rijders uitgezonderd, én van enkele zilverstukken. Verscheidene van deze bleven tegen een vaste waarde in het verkeer. In de eerste plaats de ducaten, die weldra

den vasten koers van vijf gulden en vijf stuivers bereikten, en later, dank zij hun goudgehalte, nog hooger in koers werden en als bewaarmunt in de volgende eeuw zoo geliefd, dat de Staten op het oude stempel voortdurend nieuwe dukaten bleven aanmunten. Ook de zilveren ducaton bleef tegen 3 gulden, drie stuivers, en de Zeeuwsche rijksdaalder tegen 2 gulden en twaalf stuivers een veel gebruikte munt.

Zoo werd dan, al bleef de pasmunt slecht als vroeger, in dit tijdvak een afdoende verbetering in ons muntwezen gebracht, die den handel in menig opzicht ten goede moest komen. En sedert de Staten in 1699 zorgvuldig tegen vermindering van gewicht of gehalte begonnen te waken, werd de nieuwe toestand stabiel. Sinds was de rekenmunt geen fictie meer, terwijl er voortaan geen plakkaten voor tariefeering of tolerantie van allerlei vreemde en eigen muntsoorten meer noodig waren. Onze munt was nationaal geworden; deze alleen, met uitsluiting van alle vreemde, was wettig betaalmiddel. En zij genoot sinds dien tijd een algemeen crediet, zoodat de speciehandel hier sedert gevestigd was.

Hield de nieuwe inrichting van ons muntwezen alzoo overal in dit tijdperk ons crediet in waarde, niet minder deden het onze banken met betrekking tot den wisselhandel, terwijl onze beurzen vooral te Amsterdam en Rotterdam, nog altijd onzen alles omvattenden wereldhandel bevorderden.

Van die banken was de op 31 Januari 1609 opgerichte Amsterdamsche wisselbank de voornaamste. Door haar vooral, hoewel de Dordrechtsche evenals de in 1616 opgerichte Middelburgsche en de in 1635 opgerichte Rotterdamsche banken, zoomede enkele andere, daartoe ook het hunne bijdroegen, hadden wij ons in de zeventiende eeuw van den wissel op alle handelsplaatsen meester gemaakt en waren wij de kassiers van geheel Europa geworden [1]).

Die banken, te beginnen met de Amsterdamsche, hadden eigenlijk haar oorsprong te danken aan den verwarden toestand, waarin ons muntwezen in het begin der zeventiende eeuw verkeerde, ook al verkeerde dit bij onze concurrenten in nog veel slechter toestand. De handel werd toen nog grootendeels met contant geld gedreven en overal waren dus wisselaars noodig, die ongewenschte munt tegen op het oogenblik gewilde speciën inruilden. De functie der wisselaars was dus eene hoogst belangrijke en kwam eeniger mate overeen met die onzer bankiers, daar zij ook geld voorschoten en credietbrieven uit-

1) Vgl. Luzac, Hollands Rijkdom, Dl. III, bladz. 377.

gaven. Toen de Republiek was gesticht, werden zij in de onderscheidene steden benoemd door de generaals der munt op voordracht der plaatselijke besturen op eene instructie, waarop zij een eed moesten afleggen. Hun bedrijf bestond in het opkoopen en inwisselen van al het hun aangeboden edel metaal, zoomede van alle verboden en tot billioen verklaarde muntspeciën tegen een bij tarief vastgestelden prijs, welke laatsten zij dan bij de provinciale muntmeesters moesten inleveren. Niemand mocht zich overigens met dien handel in goud of zilver inlaten. Maar de wisselaars verkochten dikwijls het billioen weder aan goud- en zilversmeden, terwijl zij zelfs ook goede speciën opkochten, om die met agio weder van de hand te doen. Geen wonder, ook al was dit laatste hun bij plakkaat van 1603 met eenige beperkingen toegestaan, dat er over de practijken der wisselaars klachten rezen evenals over de kassiers, die, uit den aard der zaak steeds een overvloed van klinkende specie in bewaring hebbend, ook al — en dikwerf niet ten onrechte — werden beschuldigd de zwaarste muntspeciën uit te voeren en de steigering der goede muntspeciën in de hand te werken [1]).

Om dit bicquetteeren en steigeren der munt tegen te gaan, koos de Amsterdamsche regeering in 1608 den meest radicalen weg; zij hief de kassierderij eenvoudig geheel op, terwijl zij de wisselaars, die voor een deel tevens de kassierderij uitoefenden, onder strenge contrôle stelde. Daarop volgde toen in 1609 de oprichting der Amsterdamsche wisselbank, die het algemeen kassiers- en wisselbedrijf gezamenlijk zou uitoefenen, terwijl ook de betaling der wisselbrieven boven de *f* 600.— waarde te Amsterdam door middel van deze bank voortaan zou plaats hebben.

Op den voorgrond stond echter de voorkoming van de gedurige steigering der munt. Alle muntsoorten, zelfs ongemunt metaal, kon men bij de bank brengen voor den bij de ordonnantiën daarvoor bepaalden prijs; men kreeg daarvoor òf geld, òf een crediet in bankgeld, dus in courante goede specie. Dat crediet kon men af- en over laten schrijven zoo dikwerf men dat wenschte; stuurde een handelaar zijn crediteur of den trekker van een wissel naar de bank, dan was deze er zeker van in goede klinkende specie te worden voldaan.

1) Zie over dit onderwerp: W. C. Mees, Proeve eene Gesch. van het Bankwezen in Nederland, enz. Luzac, Hollands Rijkdom, Dl. III, bladz. 371 en vv. en onze uitvoerige studie „De oprichting der Amsterd. Wisselbank in 1609" in „Handelsstudie", 2e Jaarg., Nos. 36, 44 en 51.

Dat de vroedschap daardoor het doel „om alle steijgheringhe ende confusie in 't stuk van de munte te weren", niet bereikte, laat zich denken; het bankgeld begon zelf agio of opgeld te doen. Maar wat de nieuwe inrichting wel werd, ondanks haar zelve, was eene uitnemende deposito- en credietbank, want de specie bij haar gedeponeerd onder welken vorm dan ook, en de credieten, welke daarvan het gevolg waren, vertegenwoordigden enkel en alleen goede en courante munt. Bovendien bleef de stad borg voor alles, wat bij de bank werd ingebracht, en kon op de penningen, in de bank berustende, geen beslag worden gelegd. Geen wonder dus, dat de oprichting dezer bank, niet het minst door de toelating van den wissel en de assignatie, in verband met het vertrouwen en het crediet, dat de inrichting genoot, een belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van onzen handel was. Want juist het crediet en de wissel hebben op den duur aan den handel eene grootsche ontwikkeling kunnen geven; door het crediet en den wissel in het bijzonder is de binnenlandsche tot internationalen handel, de internationale handel tot wereldhandel gegroeid [1]).

Dat de overige banken in de Republiek, die op het voetspoor der Amsterdamsche werden opgericht, in inrichting en werkwijze met deze overeenkwamen, ligt voor de hand. En dat al die banken in dit tijdperk, nu de grondige herziening van ons muntwezen tot stand kwam, maar vooral de Amsterdamsche, hun werkkring niet zagen inkrimpen, maar uitbreiden, is gemakkelijk te begrijpen.

Over onze beurzen, die wij bij de behandeling van dit tijdperk ook binnen den gezichtskring van den lezer meenden te moeten trekken, behoeven wij niet uit te weiden; evenals thans waren zij de verzamelplaatsen der kooplieden, die contant-, crediet- en termijnhandel dreven. Alleen gold dit alles nog altijd in hoofdzaak den goederenhandel; al kwam de fondsenhandel ook meer en meer op, eerst de achttiende eeuw zou een meer levendigen fondsenhandel aan de beurs zien verschijnen. En eindelijk kan nog worden aangestipt dat in dezen tijd ook de kamers van koophandel meer en meer opkwamen, waarvan de eerste in 1663 te Amsterdam was opgericht.

Zoo vloeien dan alle lijnen van het betoog in een en hetzelfde

1) Andere volken volgden dan ook ons voorbeeld. In 1619 werd te Hamburg en in 1658 te Zweden een bank opgericht. De „Bank of England" dateert van 27 Juli 1694. De Zweedsche en Engelsche bank waren tevens circulatiebanken.

punt te zamen, nl. den blijvenden bloei van onzen handel ook in dit tijdperk.

Zeker, daar waren symptomen, die er op wezen, dat men onzen handel van regeeringswege wel eens wat al te veel kon belasten; de klagers hadden geen ongelijk, die beweerden, dat enkele takken van welvaart waren afgenomen, zij het dan ook nog niet noemenswaard en dan nog in jaren van malaise. Maar daar tegenover stond dan toch ook het verblijdende feit, dat verschillende zeventiende-eeuwsche instellingen, waaraan reeds vroeger de aandacht was gewijd, omdat zij het handels- en verkeerswezen sneller en de techniek ervan breeder en dieper maakten, juist in dit tijdvak tot volle ontwikkeling kwamen, en daardoor aan handel en verkeer volledig dienst gingen bewijzen.

Vooral zoo men op dit laatste lette, waren er vele redenen tot tevredenheid, die wel tegenover de oorzaken, die tot klachten aanleiding gaven, opwogen. Doch het scheen alsof men er blind voor was; men zag naar Frankrijk en Engeland, riep luider en luider om protectie en bevordering door verbodsmaatregelen van nijverheid en scheepvaart, ja, menigeen wenschte zelfs hier een acte van navigatie uitgevaardigd te zien, die tevens den invoer hier zou beperken en hoog belasten, maar waardoor onze handel zeer zeker niet zou zijn gebaat. Het protectionisme begon de overhand te nemen, misschien wel juist tengevolge van den bloei onzer nijverheid.

Moeilijk is het van den meer en meer opkomenden aandrang om bescherming in dezen tijd de oorzaak aan te geven. Vermoedelijk was zij echter te zoeken in het feit, dat de voordeelen van een groot deel der opkomende grootindustrie nu niet juist in hoofdzaak den Nederlanders maar aan de hier gevestigde buitenlanders toevielen, die deze naar hier hadden verplaatst. De geboren Nederlander daarentegen, die zich van ouds meer met den handel en de scheepvaart inliet, was op allerlei wijzen zwaar belast. En waar nu de vroedschappen der steden aan de emigranten, die hier hunne bedrijven kwamen vestigen, groote voorrechten toestond, ja, de Generale en Gewestelijke Staten dat voetspoor soms volgden, vormde dit met de hooge in- en uitvoerrechten wel eenig contrast.

Die voorrechten nu waren dikwerf van zeer belangrijken aard en gingen zelfs met voorschotten gepaard, die niet gering waren te noemen. Maar wij dankten aan den nieuwen stroom van emigranten met betrekking tot de algemeene welvaart dan ook zeer veel, waarom wij tot slot van deze inleiding daarop nog even de

aandacht wenschen te vestigen. En dat te meer, omdat in de achttiende eeuw, behoudens enkele wijzigingen in bestaande inrichtingen en toestanden, alles bij het oude bleef en op het gebied van handel en nijverheid geen gebeurtenissen van ingrijpenden aard, die beide takken van bestaan bevorderden, zijn te vermelden.

Geheel de zeventiende eeuw door was er ontegenzeggelijk geen land in Europa, waar de nijverheid op grooter schaal werd uitgeoefend dan in de Nederlanden. En reeds meermalen hadden wij gelegenheid terloops op te merken hoe tal van bedrijven, en daaronder vooral de scheepsbouw en de wol- en lakenweverij, hier een hoogen trap van ontwikkeling hadden bereikt. Dat de groot-industrie dan ook eerst door de komst der Fransche refugié's hier gevestigd zou zijn, gelijk Pringsheim beweert [1]), is niet geheel en al juist. Wel dagteekent eene kortstondige, maar toch zeer hooge vlucht van het eigenlijke fabriekswezen uit dien tijd; de grootproductie door gemeenschappelijken arbeid in een en dezelfde localiteit of een verbonden reeks van localiteiten is het, die meer dan vroeger zijne intrede doet in de Nederlandsche samenleving. Buiten enkele in de zeventiende eeuw opgekomen en tot bloei geraakte industriën, zooals de groot-scheepsmakerij en de buskruitfabrieken, de groote zoutziederijen, enkele groote weverijen en de touwslagerijen, kende men hier ook voor 1685 wel productie in het groot voor rekening van den koopman-ondernemer, doch slechts door middel eener zeer uitgebreide huisindustrie, gelijk thans nog de productie van linnen en katoenen goederen in Brabant. Maar eene goede ontwikkeling van het eigenlijke fabriekswezen was tot nu toe door de strenge bepalingen der gildeverbanden tegengehouden.

Natuurlijk kunnen wij daarover niet uitweiden, wij moeten met de vermelding volstaan [2]). Immers, wij dienen niet te vergeten, dat het verleden onzer nijverheid met betrekking tot dit werk slechts in zooverre belang voor ons heeft, waar haar invloed op onzen buitenlandschen handel en de nationale en internationale handelspolitiek niet valt te miskennen. Zelfs de meest krachtige ontwikkeling der nijverheid ten behoeve van het binnenlandsch

1) Vgl. O. Pringsheim, Beiträge, u. s. w., S. 31.

2) Om den toestand onzer industriën in de zestiende en het begin der zeventiende eeuw te leeren kennen, leze men: W. v. Ravesteyn Jr., Onderzoekingen over de economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam gedurende de 16e en het eerste kwart der 17e eeuw, verschenen te Amsterdam bij S. L. v. Looy, 1906. 8o.

verbruik behoort tot de geschiedenis der nijverheid en niet tot die van den handel.

Dat onze scheepsbouw en lakenindustrie werkelijk daarop van invloed zijn geweest, hebben wij in ons vorig hoofdstuk bereids aangetoond. En nu, in dit tijdperk, wordt dit ook met andere industriën onmiskenbaar het geval, ja, houden enkele zelfs de handelsbalans in evenwicht, die anders zou dalen door den verminderden invoer uit Frankrijk.

De oorzaak daarvan is meer dan voldoende bekend. Wat de schijver der meergemelde Aenwijzinge in 1644 neerschreef, n.l. „Ist oock waerachtich dat door de goede gelegentheyt deser landen tot de algemeene generale commertie, zeevaart en trafyque door de heele werelt, een seer groot getal van menschen uyt alle landen en steden van Europa in deselve haer hebben neergeset, gelijck dat gemeenelijck gebeurt, sulckx dat deselve alle andere landen verre overtreffen in alderhande hantwercken en manufacturen, so van sijde, linnen, wolle, katoen, goud, silver, koper, tin, ijser en alle andere stoffen, dewelcke tot veel milioenen in waerde jaerlijcx uit deselve landen werden vervoert om in andere landen geconsumeert te worden", was in dit tijdperk nog meer dan vroeger niet ver van de waarheid. Geen Walen en Vlamingen uit de Zuidelijke Nederlanden, geen Israëlieten of Maranen waren het echter ditmaal, maar Franschen, door de herroeping van het edict van Nantes in 1685 in grooten getale uit Frankrijk verdreven.

Al voor de opheffing van het edict, maar vooral sedert 1685 trokken de refugiés in grooten getale naar de Nederlanden, waar de lands- en stedelijke besturen de om den godsdienst vervolgden met open armen ontvingen. Reeds in 1686 werd het aantal der naar de Republiek uitgewekene Franschen op 75000 begroot en nog bleef de stroom aanhouden.

Daaronder nu waren lieden van allerlei rang en stand: officieren, predikanten, werklieden, landbouwers, kooplieden en fabrikanten. Sommigen kwamen totaal verarmd hier aan, maar er waren toch ook schepen met emigranten, die 300.000 kronen aan goud en edelgesteenten met zich voerden.

Dadelijk beijverden de besturen der steden zich om door voorrechten, voorschotten en tijdelijke ontheffing van lasten de Fransche fabrikanten en werklieden binnen haar grondgebied tot vestiging te nopen. En de nijverheid, in het bijzonder die der Hollandsche steden, met name de lakennijverheid en die van Fransche mode- en luxeartikelen, trok daar groote voordeelen van. Want niet

alleen kregen de oude nijverheidstakken door dezen plotselingen toevoer van frissche krachten nieuw leven, maar ook nieuwe industriën, als die van hoeden, zijden stoffen, gaas, fluweel, taf en passement, vestigden zich hier. Krachtig ontwikkelde zich van nu af de grootindustrie en de voorrechten, aan de nieuwe takken van nijverheid geschonken, brachten er veel toe bij om het enge keurslijf der gildenrechten op den duur te verbreken [1]).

Maar de voorrechten, die men den fabrikanten toestond, waren dan ook niet gering. Al in 1681 hadden de Hollandsche Staten eene resolutie genomen, „dat alle familiën, die zich in dit gewest voor goed zouden willen nederzetten, voor den tijd van twaalf jaren vrijdom van alle lasten en schattingen zouden genieten". En in andere gewesten werden dergelijke besluiten eveneens afgekondigd, terwijl de steden het voorbeeld der hooge regeering volgden.

Zoo werd te Amsterdam aan zes huisgezinnen het burgerschap en drie jaren vrijdom van de stedelijke accijnsen geschonken, benevens verlof om hunne handwerken buiten de gilden te mogen uitoefenen [2]). Aan Pierre Baille, een voornaam koopman uit Clermont in Laguedoc, die zich ook te Amsterdam vestigde, werd het gewezen aalmoezeniers-ziekenhuis tot werkhuis in bruikleen gegeven, waar hij om te beginnen honderd Fransche vluchtelingen aan den arbeid zou zetten, waartoe de stad hem tienduizend gulden zonder renteverplichting voorschoot. En terzelfder tijd werden hem tweehonderd en veertig meisjes uit het wees-, aalmoezeniers- en diaconiehuis toegestaan om „Point de Venise" en andere kanten te vervaardigen, of haar dit althans te leeren. Ook aan Jean Pineau waren te voren al drie of vier duizend gulden

1) Vgl. Blok, Gesch. v. h. Ned. Volk, Dl. V, bladz. 368 en 369. Voor dit en hetgeen onmiddelijk volgt, raadplege men voorts: Leonie van Nierop, De bevolkingsbeweging der Nederlandsche stad, bladz. 64—70, en Mr. H. J. Koenen, Gesch. v. d. vestiging en den invloed der Fransche vluchtelingen in Nederland, bladz. 255 en vv., zoomede de daar aangehaalde bronnen.

2) Over dit besluit, dat den naijver der gilden en kleinere burgerij opwekte, is veel te doen geweest. Nog in 1690 klaagde de Amsterdamsche burgerij bij de Vroedschap, dat zij in hare neringen en handwerken schade leed door de vrijdommen, aan vreemden toegestaan, waarop door de regeering werd besloten om de driejarige vrijstelling van de stedelijke accijnsen en de ontheffing van de gildenverbanden, of de vereischten derzelve, sedert 1681 verleend, niet meer te vergunnen, doch de vreemdelingen met de overige burgers gelijk te stellen. Echter met dien verstande, dat het de regeering vrij zou staan om de tot dusverre verleende vrijheden alsnog toe te staan aan hen, die regelrecht uit Frankrijk kwamen. Vgl. Koenen, t. a. p., bladz. 277, 278.

verstrekt, mits hij de „Serges de Nismes", die hij maakte, het bestuur der stad in handen stelde. En aan Dinant Loures stond men het oprichten van vijftig weefgetouwen voor de vervaardiging van wollen stoffen toe. De taffetas-fabrikant Jean Cabrier werd ook bedacht, om zijn bedrijf gaande te houden, en verkreeg een geschenk van vijfhonderd gulden in eens en eene subsidie van tweehonderd gulden per jaar.

Ging het zoo te Amsterdam, ook te Rotterdam verrezen fabrieken, vooral van builgaas en hoeden, die naar Frankrijk werden verzonden. En Leiden zag haar ouden roem op het gebied van geweven stoffen, die door de Engelsche en Fransche concurrenten wel wat geleden had, opnieuw herleven. Te Haarlem zag men fabrieken van zijden en gazen stoffen, linten en andere modeartikelen verrijzen; de Nieuwstad werd daar geheel door immigranten bevolkt. Te Utrecht kwam door de vestiging der refugié's eveneens de textielnijverheid tot bloei. Daar hielden de wol-, zijde- en fluweelfabrieken, die sedert het beroemde „velours d'Utrecht" vervaardigden, op het einde der zeventiende eeuw meer dan tienduizend personen bezig.

Maar dit alles waren nog lang de eenige voordeelen niet.

Behalve de genoemde nijverheidstakken toch kwamen door hun toedoen ook de eigenlijke handwerken tot bloei. Zoo werd de kunst van goud- en edelsteenbewerking door hen op hoogen trap gebracht, terwijl het uurwerkmaken en herstellen, de verwerij en de lederbereiding, zoomede het wapensmeden en slotenmaken door hen voortdurend werd verbeterd. Ook de Fransche schoen- en kleedermakers, de haar- en kantwerksters vonden in onze Republiek een ruim bestaan, zoodat ook deze het hunne tot den bloei der nijverheid en de algemeene welvaart bijdroegen, terwijl de papierfabrikatie in het Geldersche en aan de Zaan door hunne vestiging eene groote vermaardheid kreeg. Ook de boekdrukkerij en het boekverkoopersbedrijf ondergingen door de uitgave van tal van Fransche werken eene groote uitbreiding; de Hugetons en later de Luzac's werden de opvolgers van de Elzeviers en de Blaeu's. De Hugetons dreven volgens een tijdgenoot een zoo uitgebreiden boekhandel, dat er geen stad in geheel Europa was, in het bijzonder in Spanje, Italië, Frankrijk, Engeland en Duitschland, waar dit huis niet evenals in Constantinopel, Alexandrië, Smyrna, Aleppo en andere plaatsen buiten Europa, zijne pakhuizen, commiesen en factoors bezat.

Dat bovendien de Fransche uitgewekenen ook nog tot de koloni-

satie van Indië, de Kaapkolonie en Suriname het hunne hebben bijgedragen, kan hier niet dan terloops worden vermeld.

Houden wij dit alles in het oog, dan kan het ons niet meer verwonderen, dat de fabrikanten van fijne Fransche nijverheidsartikelen, die nog in Frankrijk hun bedrijf uitoefenden, nog vóór de zeventiende eeuw ten einde was de scherpe mededinging van onze nijverheidsproducten op de Europeesche markten gevoelig ondervonden. De „marchandises de Paris", zooals men toen zeide, onder welken naam men bandeliers, ceintuurs, veeren, waaiers, handschoenen, maskers, kapsels, horloges, spiegels en dergelijke artikelen begreep, zoomede modeartikelen in het algemeen, als linten en kanten, passementen en knoopen, Normandische spelden en naalden, goud- en zilverlakens, Lyonsche en Toursche zijden- en fluweelen stoffen, luxepapier en andere papiersoorten, benevens de beroemde Fransche brandewijnen [1]) waren voortaan ook uit de Nederlanden te betrekken en met ergernis zagen de Franschen de aanzienlijke vermindering van hun debiet, waaraan overigens de oorlogen tegen de Republiek en de haar vijandige handelspolitiek even goed hun aandeel hadden [2]).

Omstreeks het einde van dit tijderk, bij den aanvang der achttiende eeuw dus, nam de nijverheid door al die oorzaken hier dan ook een zeer beduidend standpunt in.

Terwijl de Fransche fabrieksteden kwijnden en de bevolking daar gebrek leed, konden de Hollandsche bijna geen handen genoeg vinden om aan alle aanvragen tot levering te voldoen. Al die fabrieken, van welken aard ook, die te Amsterdam, Haarlem, Rotterdam, Leiden, Utrecht, aan de Zaan en op de Veluwe, en waar al meer waren opgericht, hadden voortdurend arbeid en mochten zich in een voldoende afname verheugen. En de Nederlanders, ondernemend als zij waren, namen aan geheel deze industriëele ontwikkeling deel. Ook de branderijen, waar eerst de brandewijn en later ook jenever gestookt werd, behoorden tot de nieuwe industriën, die floreerden. Maar vooral de Hollandsche zijdefabrieken waren toen de eerste der wereld; jammer slechts, dat men ze sedert door protectiemaatregelen zooveel mogelijk trachtte te beschermen.

Niet alleen de gewestelijke, maar ook de Generale Staten deden

1) Sedert sprak men hier van Inlandsche-Fransche brandewijn, eene uitdrukking die voor enkele jaren nog door de Zaankanters gebruikt werd, om goed Hollandsch fabrikaat aan te duiden.

2) Vgl. Blok, t. a. p., Dl. V, bladz. 456 en 457, en Koenen, t. a. p. bladz. 278.

aan deze protectiemaatregelen mede. Toen er zich onder meer in Holland een stroohoedenfabriek, door Fransche vluchtelingen gedreven, gevestigd had, bepaalde de Staten Generaal dat het inkomend recht op buitenlandsche stroohoeden, dat zes stuivers bedroeg, tot tien stuivers zou worden opgevoerd en dat het uitgaand recht van vier stuivers op hetzelfde artikel geheel zou worden afgeschaft, waardoor men bewerkte, dat de uitvoer van dit artikel plotseling aanmerkelijk toenam, terwijl de invoer bijna geheel ophield.

Door zulke maatregelen moest de bloei der nieuwe industriën in het oog loopend toenemen. Omstreeks 1700 hebben al die fabrieken dan ook reeds hun hoogtepunt bereikt en niet te beschrijven is het hoeveel handen, ook van vrouwen en kinderen, zij toen bezighielden. En evenmin is het te becijferen hoeveel welvaart de grootindustrie wel verspreidde, zoowel onder de volksklasse als bij de fabrikanten zelf, en welke groote sommen zij in de schatkist deed vloeien, zij het dan, wat toen nog niet werd ingezien, ten koste van haar eigen toekomst, door de hooge loonen en lasten, die ten slotte hare mededinging met het buitenland zouden bemoeilijken. Zoo groot was de bedrijvigheid hier geworden, dat men later becijferde, dat alleen de zijde-industrie in dezen tijd aan meer handen werk gaf dan de geheele Oost-Indische Compagnie.

Met het volste recht kunnen wij dan ook dit tijdperk, dat de handel niet noemenswaardig zag verminderen en daarvoor bovendien een rijke vergoeding kreeg, het bloeitijdperk der Nederlandsche nijverheid noemen, gelijk het eveneens het bloeitijdperk der Oost-Indische Compagnie zou zijn, zooals wij nog nader zullen zien.

2. Europeesche Handel en Handelsbetrekkingen.

Hoe ook de nijverheid in dit tijdperk de warenproductie deed toenemen, nog altijd bleef onze handel in hoofdzaak transitohandel. Wel nam de directe vrachtvaart voor rekening van anderen af, in het bijzonder tengevolge der Engelsche navigatie-acte, maar toch bleven wij ook nog in dit tijdvak de groote bemiddelaars van de warencirculatie voor Noord- en Zuid Europa, voor Zuid-Amerika, West-Afrika, het zuiden van Azië en Japan. Cunningham beweert in navolging van Sir William Petty, dat de Nederlandsche uitvoer

in dezen tijd twaalf millioen ponden sterling per jaar bedroeg [1]), wat niet anders dan eene ruwe schatting kan zijn, en welk bedrag dan ook vermoedelijk veel te laag is gesteld. Maar Engeland bereikte dit bedrag van uitvoer pas in 1740.

Op het einde van dit tijdperk bezat Nederland dan ook nog heel wat meer schepen dan Engeland, wat vooral uit het pek en teerverbruik bleek. In de eerste jaren der achttiende eeuw bedroeg het verbruik in Engeland, Schotland en Ierland daarvan 1000 last en in Frankrijk 500 last per jaar; Hamburg, Lubeck en andere groote Oostzeehavens verbruikten eveneens jaarlijks 500 last, maar de Nederlanden niet minder dan 4000 lasten per jaar. Wel-is-waar werd een gedeelte daarvan weder naar Spanje, Portugal en Italië uitgevoerd, maar die uitvoer bedroeg weinig tegenover het verbruik in de Republiek zelve [2]).

Van geheel dien uitgebreiden handel was de „Oosterse negotie" nog altijd het meest van gewicht, welke ook gedurende dit tijdvak door allerlei verdragen en overeenkomsten werd gewaarborgd en in stand gehouden. Wel beweerde in 1675 een onbekend gebleven auteur in een betoog van langen adem, dat, „des lands welvaren van de scheepsvaert op de Oostzee een grooten stoot [had] bekomen, door dien bij andere allengsjes toegeleyt [was] om desen rijckdom, indien niet geheel en al, ten minste voor een goet gedeelte het land t'ontrecken". Dit was — zoo schreef hij verder — „het eerst begonnen door de scherpsinnigheyt van den grooten Sweedtschen cancelier Oxenstern; hij [had] Denemarken een oorlog op den hals gevoert en den uytslag [was] geweest, dat Sweden de eilanden Gotlandt en Oesel in de Oostzee Denemarken [had] afgenomen; ook andersins vele voordeelen van scheepvaart bedongen, waardoor de Sweetsche navigatie en de commercie merckelijk [waren] toegenomen. Doch dese bedongen voordeelen niet genoegsaem zijnde omme de Sweden in hare zeevaert soo verre te doen toenemen, als haer appetijt strekte, [was] Sweden begonnen in zijne rycken, steden en havens monopoliën in te voeren, benificeerende tot dien einde zijn eygen koopluyden en schepen, de selve een kleinen tol afnemende, daer tegens andere, ende insonderheyt de Hollandsche schepen met soo excessive groote tollen beswaerende, dat se op de Sweedsche havens niet meer konden varen". Waarop „de Staten

1) Vgl. CUNNINGHAM, Growth of English Industry and Commerce, ed. 1882, pag. 467, aangehaald door PRINGSHEIM, Beiträge, u. s. w., S. 10.

2) Vgl. PRINGSHEIM, t. a. p., S. 11 en de daar aangehaalde bronnen.

Generaal als wijse en voorsichtige regenten dit quaet voor oogen siende," door ambassades hadden getracht de moeilijkheden uit den weg te ruimen en door de ons van vroeger reeds bekende tractaten de belofte hadden ontvangen, dat de monopolies zouden worden afgeschaft. „Echter [hadden] de Staten voor haere op de Oostzee trafiquerende ingesetenen nooit de executie of het effect daervan kunnen erlangen, blijvende de Sweden, ongeacht deselve tractaten, niet alleen in een so onrechtvaerdige possessie van monopoliën, maer trachtende oock op alle manieren de Hollandsche schepen en scheepvaert geheelyck uyt de Oostzee te banisseeren en uyt te sluyten" [1]).

Werkelijk nu bevatte dit betoog — nog ongerekend dat 1675 een voor onzen Zweedschen handel en geheel onzen Oostzeehandel een niet voordeelig jaar was, daar Zweden den oorlog aan den keurvorst van Brandenburg, onzen bondgenoot, had verklaard, waarop Tromp met een vloot naar de Oostzee was gezonden —, gedeeltelijk waarheid. Maar dit drijven der Zweden, om ons uit de Oostzee te weren, betrof niet zoo zeer den Hollandsch-Zweedschen dan wel den nationalen handel van Zweden. Want wij hadden grootendeels ook de kustvaart en de visscherij van Zweden in handen gehad, waarvan door eene bijzondere verordening vreemden voortaan waren uitgesloten; slechts de Nederlanders mochten daaraan nog deelnemen, doch konden tegen de toeneming dezer bedrijven van Zweedsche zijde zelve de concurrentie niet volhouden. Op dat gebied hebben de Zweden ons dan ook tegen het einde der zeventiende eeuw volkomen den loef afgestoken; daarna eerst begonnen zij ook door de Sont te varen en naar Portugal en de Middellandsche Zee te stevenen, en werden alzoo, doch slechts voor zeer korten tijd, te vreezen concurrenten [2]).

Dat Karel XI bovendien hooge differentiëele rechten hief en de scheepvaart in zijn rijk bijzonder aanmoedigde, kon op den duur onze belangrijke handelsrelaties met Zweden, dat nog altijd de Russische kustlanden in bezit had, wel in gevaar brengen, maar daar al onze handelsverdragen met Zweden door den oorlog van onwaarde waren geworden, kon daarin door een nieuw verdrag nader worden voorzien.

1) Zie de „Consideratien wegens de commercien ende navigatie in de Oostzee, by de tegenwoordige conjuncturen wederom in haer oude vryheyt en fleur te herstellen, enz., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 11316, bladz. 5—7.

2) Vgl. SCHERER, t. a. p., Dl. II, bladz. 754.

Reeds in hetzelfde jaar bleek het dan ook, dat Zweden onzen handel niet missen kon en sloot Karel XI met de Staten een tijdelijk verdrag tot het onderhouden van den vrijen handel en scheepvaart tusschen zijn rijk en de Republiek. En toen de vrede van Nijmegen in 1678 de rust aan Europa had wedergegeven, bleven de Staten weigerachtig, om de Zweden op den ouden vriendschappelijken voet te behandelen, indien tusschen de Republiek en Zweden geen bepaald handelsverdrag werd gesloten. Daarop werd een verdrag van koophandel en scheepvaart opgesteld, dat den 12^{n} October 1679 door de wederzijdsche ambassadeurs en den 18^{n} Dec. 1679 door onze Staten-Generaal werd bekrachtigd, doch pas 22 Maart 1681 door den koning van Zweden werd geratificeerd.

Dit verdrag nu regelde tot in bijzonderheden het handelsverkeer tusschen beide natiën en is gedurende dit tijdperk den grondslag van onze handelsbetrekkingen met Zweden gebleven, waarom wij het even nader wenschen te beschouwen.

Het werd gesloten voor den tijd van vier-en-twintig jaren [1]) en kwam, wat de algemeene bepalingen betreft, bijna geheel overeen met het Fransch-Nederlandsch tractaat van 10 Augustus 1678.

Art. 1 bepaalde, „dat het fondament ende grondvest van dit tractaet sal zijn een reciproque ende volkomen vryheydt in 't stuck van de navigatie en commercie door alle de koningkrijcken, staten, landen ende provincien, die Syne Kon. Maj. van Sweden ende de Stat. Gen. der Vereen. Nederlanden in Europa bezitten, ende dat ten opzichte van allerhande koopmanschappen, voor soo veel als dese reciproque en absolute vryheydt by de volgende articulen niet gelimiteert noch bepaalt is." Art. 2 dat, „Soo eenigh misverstant, rupture, ofte interruptie van vruntschap quam voor te vallen, zoo sal aen de onderdanen ende ingezetenen ter wederzijden ghegeven werden den tijdt van negen maenden, om haer met hare goederen ende middelen te begeven, daer het hun goedt duncken sal, als mede om hare roerende ende onroerende goederen vry ende sonder eenige verhindernisse te mogen verkopen ende te veralinieren, sonder dat men hare personen of

1) Vgl. het „Tractaet van Commercie, Navigatie ende Marine, gemaeckt ende besloten tot Nijmegen den 2/12 Oct. 1679 tusschen... Sweden... ende de Heeren Staten Generael, enz. 's Gravenhage, 1681. 4°., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 11776. Wij geven van enkele artikelen een extract, de oorspr. spelling zooveel mogelijk behoudend.

goederen, geduyrende dien tijdt, sal mogen arresteren, ditineren of bekommeren."

Eene belangrijke voorwaartsche schrede op den weg eener goede internationale handelsgemeenschap was voorts artikel 3, waarbij bepaald werd, dat particuliere scheepsuitrustingen ten oorlog of brieven van represaille van andere Staten, vijanden van een van beide partijen, niet zouden mogen worden aangenomen, en dat de overtreders dezer bepaling als zeeroovers zouden worden vervolgd en gestraft. Daardoor verviel dus met betrekking tot Zweden en onze Republiek het kapen op commissie, wat toen een algemeen heerschend euvel was en tot vele verwikkelingen aanleiding gaf.

Voorts zouden volgens artikel 5 en 6 — en ook dit, hoewel niet nieuw, was van belang — de onderdanen van beide contracteerende partijen niet uit hoofde van publieke schulden worden bemoeilijkt, noch arrest op hare personen of goederen worden verleend. Beiderlei onderdanen zouden voorts in beide Staten en in geheel Europa wederkeerig volkomen vrijheid van commercie en navigatie genieten, terwijl de koophandel of het transport van goederen wederzijds niet mocht worden verboden, tenzij een algemeen verbod, geldend zoowel voor onderdanen als vreemdelingen, zou worden uitgevaardigd.

Het belangrijkste artikel was evenwel het zevende. „Derhalven" — zoo heette het daar — „sullen cesseren ende ophouden alderhanden beswaernissen ende ongelyckheden, die by constitutie, resolutie, ofte ghewoonte 't zedert 't jaer 1656, om de mutuele vryheidt in te binden of te besnoeyen, bevonden sullen werden ingevoert te zijn. Ende insonderheydt sal het aen de onderdanen van de Vereenighde Nederlanden, die haer onder 't gebiedt van Sweeden [bevinden], gheoorlooft zijn soo wel zout, hop, haringh, als alderhande waren in de huysen, kelders of packhuysen te moghen houden, ende daer uyt te koop veylen, ende sullen [de] wederzijdtse onderdanen gehouden zijn te betalen de tollen, belastingen, ende inkomende ende uytgaende rechten, die bij Syne Con. Maj. of by de Staten Generael in hare respective landen opgesteldt zijn, of noch opgesteldt zouden mogen werden." Echter met dien verstande weder dat die rechten, „onder wat naem, titul of pretext het soude mogen wesen", geen meerdere of andere zouden zijn dan die, welke „by de eygene ende natuurlycke onderdanen van d'een ofte de andere parthye souden worden betaeldt." Ingevolge daarvan zouden ook „specialycken cesseren ende ophouden alle soodanige tollen ende belastinghen die 't zedert 't jaer

1656 tot Riga, Rival, Wiburgh ende andere landen in Sweeden in de Oost-zee [waren] opgesteldt op de schepen van de Vereenighde Nederlanden, schoon de selve ballastschepen waren, ende gheen ladingh in hadden, ende waer van de Sweedtsche schepen vry waren".

Dan, zoo gaat het artikel verder voort, „alsoo by de tol-ordonnantie van 8 December 1645 eenige inegaliteyt is geintroduceert ende ingevoert ten reguarde van de schepen met goederen geladen, met onderscheyt te maecken tusschen de Sweedtsche oorlogh- en coopvaerdye-schepen, ende uytheemsche coopvaerdye-schepen, soo is men over sulcks gheaccordeert, dat voortaen in Esten, Lyflandt, Ingermanlandt, de Pomersche ende Meckelenburghsche havenen, mitsgaders alle de dominiën, landen ende provinciën, onder Syne Con. Maj. gehoorende, of die nae desen daer onder sullen komen, uitghesondert alleen het coninghrijck van Sweeden ende Finlandt, gheen onderscheyt meer tusschen de schepen van Syne Con. Majesteyts onderdanen ende van de ingesetenen der Vereenichde Nederlanden ghemaeckt sal werden, in sulcker voegen, dat niemandt gehouden sal zijn voor de goederen ofte koopmanschappen, die met de ingezetenen van de Vereenichde Nederlanden op den Sweedschen bodem gebracht worden, of van daer vervoert, grooter of meerder tollen te betalen als de onderdanen van Syne Con. Majesteyt. Maer in het geheele koninghryck van Sweeden ende 't groot Hertoghdom van Finlandt sal 't onderscheydt tusschen de gemelte schepen ten opsichte van de betalinge der tollen voor de goederen ende koopmanschappen blijven subsisteren, ende soodanich zijn als is medebrengende de tauxatie, die in den jare 1668 is gedrukt ende gepubliceert, uitgezondert het hout, 't graen, peck, teer en assche, omtrent welke waren het onderscheyt gheobserveert sal werden, 't welck in de tauxatie van 1659 geëxpresseert staat." Mochten soms nieuwe bepalingen worden uitgevaardigd, dan zouden deze nooit de strekking mogen hebben de bij de bedoelde taxaties van 1659 en 1668 bepaalde tollen te verhoogen, wel die te verminderen. En ten slotte eindigde het artikel met de vrijwel overbodige clausule, dat de onderdanen van beide partijen op het stuk van navigatie, commercie, goederen en koopmanschappen zouden genieten alles, wat aan de beste uitheemsche bevriende naties door beide partijen werd vergund en toegestaan.

Meer in bijzonderheden nog dan het kort te voren gesloten verdrag met Frankrijk [1]) bepaalde het ook datgene, wat men

1) Zie voor het Fransch-Nederl. handelsverdrag van 1678 onze mededeelingen op bladz. 384 en v.v.

onder contrabande had te verstaan, terwijl het ook de bepaling „vrij schip, vrij goed" bevatte. Want tot contrabande, t. w. oorlogsbenoodigdheden, zou de vrijheid van scheepvaart en koophandel zich niet uitstrekken. Daaronder behoorden echter volgens artikel 16 geen „tarwe, rogge, garst en allerhande soorten van koorn ende granen, olie, wyn, allerley zout, en generalijck alle eetwaren, die tot onderhoudt des menschen leven nodigh zijn, als mede niet het yser, koper, metael, en al 't gene dat tot den aenbouw van schepen van noden is, als namentlyck hennip, zeyldoeck, peck, teer, masten, balcken, kromhouten, delen, kabels, anckers, ende alle gedeelten van dien, de welcke geen form tot een land- of zeeoorlogh gekregen hebben." Deze artikelen zouden dus tot de vrije goederen worden gerekend „in sulcker voegen, dat de selve door wederzijdtse onderdanen na de vijandtlijcke plaetsen, uytgesondert alleen die gene, die belegert, berent of omcingelt souden mogen zijn, in alle vryheyt [zouden] moghen werden getransporteert ende vervoert." En waar juist in de volgende eeuw over het begrip „contrabande" zooveel geschillen zouden ontstaan, moest vooral deze bepaling, die van een milde opvatting getuigde, voor onze kooplieden van groot belang zijn.

Ten slotte werd door dit tractaat nog het strandrecht en het verblijf van wederzijdsche consuls geregeld, terwijl nog artikel 32 bepaalde, dat in de havens van beide partijen zich geen zeeroovers mochten ophouden.

Zoo waren dan onze betrekkingen met Zweden beter dan ooit geregeld en werden in het bijzonder sedert 1686, toen opnieuw alle verdragen, tusschen onze Republiek en Zweden, van 1640 tot 1679 gesloten, voor den tijd van twintig jaren werden bevestigd, van zeer nauwen aard. En in 1700, toen de Russen, Polen en Denen de wapens tegen den Zweedschen koning opvatten, verkregen al deze overeenkomsten en verdragen nogmaals hernieuwde kracht voor den tijd van achttien jaren tengevolge van een tusschen ons, Engeland en Zweden gesloten verbond. Wij traden zelfs op als bemiddelaars bij den vrede van Travendal, in laatstgemeld jaar tusschen Denemarken en Zweden gesloten, waarbij o. a. bepaald werd dat Denemarken geen hulp zou verleenen aan Zweden's vijanden.

Zoo hielden wij dus ook nu nog, zij het dan niet in die mate als vroeger, voor een groot deel de draden van de politiek der Oostzee-Staten in handen, natuurlijk uit een commercieël oogpunt.

Dat moest wel, omdat onze Oostzeehandel nog altijd zulk een groot deel van onzen reëelen handel vertegenwoordigde, waarvoor Zweden het leeuwendeel leverde.

Wij voerden naar Zweden nog altijd zout, wijnen, lakens, zijden stoffen, brandewijn, gebakken steen, specerijen, suiker en andere koloniale waren, waar tegen wij voortreffelijk koper, ijzer, staal, wapenen, lood, teer, pek, weedasch, masthout en vooral dennenhout uitvoerden. Zeven achtste van den Zweedschen uitvoer was nog altijd in Nederlandsche handen en nog steeds waren de Nederlanders geheel meesters van den koperuitvoer en de geldschieters van de mijn-eigenaren [1]).

De overige Oostzeekusten, die aan Zweden behoorden, van Pommeren af tot Lijfland toe, leverden in hoofdzaak granen, hout, was, honig, potasch, lederwerken, bont, hennep, salpeter, vet, wol, linnen, enz., alle belangrijke artikelen van uitvoer, op, die langs de groote rivieren naar de havenplaatsen vervoerd werden. Evenzoo kwamen de uitvoerartikelen uit Brandenburg, Silezië, Polen en Lithauwen langs de groote rivieren naar de aan Zweden behoorenden Oostzeehavens.

Dantzig vooral was naast Koningsbergen en Pillau nog altijd onze voornaamste uitvoerhaven, al hadden ook de Engelschen daar een deel van onzen uitvoerhandel aan zich getrokken. Naar Dantzig ging al het Poolsche graan, dat daar in reusachtige korenmagazijnen werd opgeslagen, en deze haven tot den „graanzolder" van het Noorden maakte. Alleen voor den graan- en korenhandel hadden wij dan ook nog altijd van zeven tot achthonderd schepen in de vaart, begrijpelijk als men weet, dat in gewone jaren de uitvoer meer dan 40.000 en in voordeelige jaren wel eens 80.000 lasten bedroeg [2]).

Al dat graan ging weder in hoofdzaak naar Amsterdam, waar al in 1617 op het Water ten zuiden van de Oude-Brug de zoo zeer gewenschte en voor den handel schier onmisbare korenbeurs was verrezen, waar de graanhandelaars ongestoord bijeen konden komen. Drie malen per week werd daar beurs gehouden en volgens Commelin gingen er tonnen gouds om. Uit alle oorden kwamen dan de koopers en verkoopers van graan en koren „zoo dattet een groot krioel [gaf] en niet dan van koopen en verkoopen van tarwe, rogge, boekweit, haver, garst, mout, rond en plat zaad gesproken

1) Vgl. Blok, t. a. p., Dl. V, bladz. 442, en de Rooy, t. a. p., bladz. 479, 480.
2) Vgl. o. m. Scherer, t. a. p., Dl. II, bladz. 728.

werd, daar alsdan menigten van lasten vertiert werden, welke granen meest herwaarts aangevoerd werden uit Polen, gantsch Oosten, Dantzik, Hoogduitschland en elders, en meest weder na 't Westen en elders versonden, zoodat deze stad niet is als een plaats daar men verstapelt, losset en ladet" [1]).

Maar niet alleen de graan-, ook de houthandel, vooral van uit Dantzig, was nog van groote beteekenis. Niet slechts de beroemde Zaansche werven, maar ook die van Frankrijk, Spanje en Italië werden door ons van het noodige scheepstimmerhout voorzien, evenals wij dezen ook het bont, kaviaar, honig, was en hennep uit het Noorden toevoerden [2]). Nog dreven wij gedeeltelijk den tusschenhandel der Oostzeehavens, doch wij vermeldden reeds, dat deze in dit tijdperk meer en meer afnam. Maar overigens was onze Oostzeehandel een handelstak van het uiterste gewicht.

In het algemeen hebben onze kooplieden zich dan ook voortdurend de grootste moeite getroost om dien zooveel mogelijk in hunne macht te houden, en dat niet alleen door op allerlei wijzen te beletten, dat de bewoners der Oostzeekusten dien handel zelf gingen drijven, maar ook door de toenemende concurrentie der Engelschen met alle kracht het hoofd te bieden.

Vandaar, dat nog in 1689 een „College van Directeuren voor den Oosterschen handel" werd opgericht, dat te Amsterdam en te Hoorn zetelde; het zou evenals het college voor den Levanthandel onze handelsbelangen, maar dan met betrekking tot de Oostzeelanden, permanent behartigen.

Van vrij wat minder belang was onze handel op Denemarken. Maar toch dreven wij nog een belangrijken korenhandel op Laaland en een levendigen ossenhandel op Jutland, van waar die dieren nog altijd naar de malsche Hollandsche weiden werden overgebracht om vetgemest te worden. Doch de vroeger vrij belangrijke roggehandel was te niet gegaan, daar de vroeger aanzienlijke roggebouw op het eiland Seeland dermate was verminderd, dat deze nauwelijks genoeg graan voor het onderhoud der bewoners opleverde.

Maar in Noorwegen, dat nog altijd met Denemarken vereenigd was, overtrof onze handel dien van alle overige natiën in omvang en beteekenis.

1) Vgl. Bunk, Staathuishoudk. Gesch. v. d. Amst. Graanhandel, bladz. 102, 103.

2) Vgl., waar geen andere bronnen worden genoemd, in het algemeen voor het overzicht der handelsartikelen en de scheepvaartbeweging Blok, t. a. p., Dl. V, bladz. 442 en vv.

Wij waren daar de groote invoerders van alles, wat het arme land noodig had, en brachten er in de eerste plaats hout, zoomede ijzer, koper, pek, dierenvellen, potasch, vet en gedroogde visch van terug. Meer dan driehonderd schepen van vier à vijfhonderd ton, ieder met tien tot twaalf matrozen bemand, werden gebezigd voor dezen omvangrijken handel, waarvan de steden en dorpen van Noord-Holland en Friesland de hoofdzetels, en Bergen en Drontheim de eindpunten waren.

Geen wonder alzoo, dat wij ook met Denemarken gedurig op vriendschappelijken voet trachtten te blijven, te meer omdat Denemarken nog altijd de Sont beheerschte en de Sonttol nog gedurig, ondanks alle verbonden en tractaten, tot klachten en verwikkelingen aanleiding gaf.

Voortdurend klaagden onze schippers en koopvaardijkapiteins, onze handelaars en bevrachters over aanmatigingen en afpersingen van de zijde der Deensche tolbeambten; de laatsten daarentegen over fraude en brusk optreden van den kant der Nederlanders. Dat dit op den duur zoo niet kon blijven, laat zich denken, en in 1684 werd dan ook door een nieuw tractaat met Denemarken in deze kwestie voorzien.

Volgens deze overeenkomst nu zou „de tol in den Orisont van de ingesetenen der Vereenighde Nederlanden voortaen geheven werden, soo ende in voegen als de selve in conformite van het Christianopels Tractaet, in 1645 gemaakt, ende volgens de doenmaels gheaccordeerde lijste of tolrolle geheven en betaald werd", en zou deze bepaling veertig jaren geldig blijven. Ten „aansien van het visiteren en vertollen der schepen" zouden de bepalingen van artikel 3 van hetzelfde tractaat worden gevolgd [1]).

Maar — zoo luidde het verder in het betreffende artikel — daar vele Nederlandsche schippers zich niet ontzien om zich van abusieve en incorrecte convooi- of pontcedullen te bedienen, soms wel de helft, maar doorgaans zeker $^1/_3$ of $^1/_4$ van de lading inhoudende, of ook met Zweedsche certificaten en paspoorten zich behelpen [2]), om daardoor de betaling der voornoemde tollen te

1) Vgl. voor dit en hetgeen volgt het „Nader Tractaet, ofte Vernieuwinge van het Verdragh, nopende de tollen in den Orizont ende Noorwegen, tusschen syne Kon. Maj. van Denemarcken ende Noorwegen... ende de... Staten Generael..., gesloten in den Hage den 15en Sept. 1684. 's Graven-Hage, 1684. 4°., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 12122.

2) Daar dit een veelvuldig gebruikt middel was, om den Sonttol te ontgaan, en, zoo het gelukte, de Nederlandsche schepen als buitenlandsche werden gesignaleerd, kan men met de conclusie, door velen verkondigd, dat onze Oostzeevaart ook in dit tijdperk afnemende was, niet te voorzichtig zijn.

ontgaan, zal scherp worden toegezien, dat zij alleen de hun door de respectieve Nederlandsche colleges ter admiraliteit verstrekte convooibiljetten en pontcedullen gebruiken, op poene van als fraudateurs te worden gestraft. De proceskosten zouden bovendien ten laste van den overtreder komen en hij zou het drievoud moeten betalen van de som, die hij anders verschuldigd zou zijn geweest.

Wat de „passagie en navigatie door de Sondt" betrof, deze zou voor alle ingezetenen der Nederlanden vrij zijn. En voorts zou, behalve voor de Zweden, de Sonttol voor geen enkele natie verminderd mogen worden beneden den voet van het Tractaat van Christianopel, of wij zouden gelijke vermindering erlangen.

Ook zou de vaart op Denemarken en Noorwegen, en omgekeerd de vaart der Noren en Denen op de Nederlanden, allen onderdanen van beide Staten vrij staan, evengoed als het vervoer van waren naar elkanders en andere Europeesche rijken, met uitzondering van contrabande, waartoe wederom eet- en drinkwaren, in dit geval ook lood, dat met name wordt genoemd, niet zouden behooren.

Van de houtlasten, in Noorwegen ingeladen, zou tol betaald worden volgens de bepalingen van het in 1666 gesloten Deensch-Nederlandsch handelsverdrag [1]); de overige schepen, die in Noorwegen stukgoederen of andere waren hadden ingeladen, zouden in Noorwegen niet boven den gewonen tol worden belast. Terwijl ten slotte aan alle tollenaars en tolschrijvers, die tol-, convooi- of pontcedullen mochten uitgeven, scherpelijk gelast zou worden, dat zij, op poene van zwaar te worden gestraft, geen schipper of koopman meer mochten afnemen dan hetgeen hij schuldig was.

Men zou nu meenen, dat aan alle verwikkelingen een einde was gemaakt. Maar Christiaan V, die vermoedelijk meende dat hij bij dit verdrag ons al te groote gunsten had toegestaan, aarzelde met de bekrachtiging daarvan en begon in 1686 een verschil te maken in de heffing der tollen van bevriende en niet-bevriende Mogendheden. De vraag was nu, — want het gesloten tractaat had nog altijd geen kracht —, onder welke categorie hij ons zou rangschikken, waarom de Staten voorloopig de vaart op Noorwegen, zoomede allen invoer van Noorsch hout verboden, op een boete van *f* 20.— per last.

Nu kwamen van de zijde van den Deenschen koning verontschul-

1) Zie voor de bepalingen van dit verdrag onze mededeelingen op bladz. 194.

digingen in en werd ook het gesloten verdrag door hem geratificeerd (1687). Daarop volgde in 1688 van onze zijde de openstelling van de vaart op Noorwegen, voorloopig voor twee jaren, en in 1691 een verdrag tusschen ons, Engeland en Denemarken, te Kopenhagen gesloten, waarbij de bepalingen van het Deensch-Nederlandsche handelsverdrag van 1684 nogmaals uitdrukkelijk door alle partijen werden erkend, het vervoer van contrabande op Deensche schepen naar Frankrijk werd verboden, de bepalingen van het Zweedsch-Nederlandsche verdrag van 1679 betreffende het vervoer van contrabande ook door Denemarken werden aanvaard en de kaperij op commissie, toen door de Denen op vrij uitgebreide schaal gedreven, werd verboden. En eindelijk werd, nadat in 1701 een verdrag tusschen ons, Engeland en Denemarken te Odensee gesloten was, om het toelaten van vreemde oorlogsbodems in Denemarken te regelen, den 15^{en} Juni van dat jaar een nieuw tractaat tusschen ons en Denemarken te Kopenhagen gesloten, voorloopig voor den tijd van twintig jaren, waarbij de bepalingen van het in 1684 gesloten verdrag opnieuw van kracht werden verklaard, echter met deze toevoeging, dat de goederen, in de tollijst van het Tractaat van Christianopel in 1645 niet gespecificeerd, met één procent der waarde zouden worden belast en verder geen bijtollen zouden worden geheven. Voorts zou in tijden van oorlog tusschen Denemarken en een anderen Oostzeestaat door ons geen contrabande door de Sont mogen worden gevoerd [1]).

Dit verdrag, dat nimmer hernieuwd is geworden, vormde voortaan den grondslag der Nederlandsch-Deensche handelsbetrekkingen, zoodat wij mogen zeggen, dat onze handelsrelaties met Denemarken en Noorwegen in dit tijdperk eene stabiliteit hebben verkregen, die zij voor dien tijd niet hadden bereikt.

Aan onzen Deensch-Zweedschen handel nu knoopte zich onzen handel op Rusland vast, die ten deele over Archangel en deels over Lijfland gedreven werd.

Naar Archangel vertrokken jaarlijks twee eskaders, het eerste in Juni, sterk vijf of zes schepen, het tweede in Juli, dat gemiddeld ruim dertig schepen van twee tot vierhonderd ton sterk

1) Vgl. het „Tractaet, nopende de tollen in den Orisont ende Noorwegen..., gesloten tot Koppenhagen den 15^{en} Juni 1701. Mitsgaders de tol-rolle van 1645, enz. 's Gravenhage 1701, 4°., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 14623.

was. Zij hadden ten doel om op de beroemde Archangelsche Augustus-mis, de groote markt van Noord-Rusland, handel te drijven in linnen en zijden stoffen, lakens, katoen, bevervellen, papier, tafelgerei, wapenen, kruit, zwavel, metalen, wijnen, zuidvruchten, specerijen, haring, loodwit, verfstoffen, reukwerken, kant, paarlen, gouddraad, gemunt goud, zilver, juweelen en andere artikelen.

Hier had de Engelsche en Fransche concurrentie het geheel moeten afleggen ten gevolge van de handigheid der Nederlandsche kooplieden om de Russische edelen door geschenken te winnen, terwijl onze handelaars bovendien hunne aanbiedingen richtten naar de behoeften der inwoners, die zij nauwkeurig trachtten na te vorschen, en hunne concurrenten door blauwboekjes en spotprentjes belachelijk wisten te maken [1]).

Slechts met vier of vijf schepen 's jaars hielden de Engelschen hun handel op Archangel nog vol, terwijl wij zelfs een directen handel van Archangel op Livorno en Venetië dreven, dus onze handel nog belangrijker was dan volgens de uit Nederland vertrekkende eskaders scheen.

Toch kenden ook wij tijdens de regeering van Feodoor III, die van 1676 tot 1682 regeerde, jaren van malaise in onzen handel op Rusland. De hooge tollen, onder zijn bestuur geheven, waarvan eerst onze tijdelijke resident van Klenck, later onze vaste resident Keller, vruchteloos opheffing of vermindering verzochten, belemmerden soms onzen handel geducht. Zoo zelfs, dat in 1681 slechts 26 schepen in het geheel naar Archangel vertrokken.

Maar na diens dood, en vooral sedert Peter de Groote in 1689 het bestuur aanvaardde, veranderde dit alles; er kwam toen leven in onze handelsrelaties met Rusland.

Kort na zijne troonsbeklimming reeds werden, vooral door toedoen van den Amsterdamschen burgemeester Nicolaas Witsen, te Archangel scheepstimmerwerven aangelegd en in 1691 was de handel op Archangel reeds een bloeiend stadium ingetreden. Want Peter de Groote gaf vele voorrechten aan onze kooplieden en stelde zich op allerlei wijzen met hen in betrekking. Bekend is het, hoe hij, de Czaar aller Russen, incognito te Zaandam het scheepstimmeren en scheepstuigen ging leeren; scheepstimmerlieden, zeil-

1) Vgl. behalve Blok, t. a. p., de Rooy, t. a. p., bladz. 491, 492, en voor hetgeen volgt ook Scheltema, Rusland en de Nederlanden, Dl. I, bladz. 329, 352, Dl. II, bladz. 66 en vv. en Dl. III, 1e gedeelte.

makers en ankersmeden uit Holland liet komen en in Rusland tal van scheepstimmerwerven deed aanleggen.

Geen wonder dan ook, dat onder zijn bestuur de beletsen, waaraan de handel in Rusland onderworpen was, bijna alle werden weggenomen en het warenverbruik daardoor voortdurend toenam. Wijn, brandewijn, suiker en peper werden spoedig in reusachtige hoeveelheden van hier naar Rusland gevoerd en op het einde van dit tijdperk, want nog altijd was St. Petersburg niet gesticht, voeren wij op Archangel met niet minder dan 150 schepen, alle grooter dan onze Oostzeevaarders. Alleen aan lijnzaad en rogge voerden wij toen soms 20.000 lasten per jaar uit.

Maar ook onze indirecte handel op Rusland over de Oostzeehavens was niet zonder gewicht. Daar ontwikkelde zich in dit tijdperk nevens den hout- en hennephandel de handel in Perzische goederen, welke door eene bijzondere vergunning voortaan naar Riga en Narva mochten worden vervoerd. En ook naar Reval en Pernau voeren onze handelsvaartuigen; naar laatstgenoemde haven alleen zestig houtschepen per jaar. Onze artikelen van invoer, die van denzelfden aard als die te Archangel waren, gingen van daar naar de groote markt van Midden-Rusland, Nowgorod, en naar Moskou.

De artikelen van uitvoer waren uit beide streken van Rusland evenals onze reeds genoemde invoerartikelen vrijwel van gelijken aard. Behalve hout, in het bijzonder masten en vathout, werd vooral koren en hennep uitgevoerd, benevens runderhuiden voor de fijne lederbereiding, bont uit Rusland en Siberië, waaronder fijne en kostbare pelterijen, vlas, pot- en woedasch, teer, pek, kaviaar, vet en was, welke laatste artikelen in groote hoeveelheden op onze schepen naar Frankrijk en de Middellandsche Zeehavens werden gebracht, zoomede naar de Spaansch-Amerikaansche koloniën, waar voor kerkelijke doeleinden groote hoeveelheden daarvan werden verbruikt.

Betaalmiddel was bij geheel dien Noordschen handel, ook nog in Zweden, Noorwegen en Denemarken, de Hollandsche rijksdaalder, die voor de beste en gangbaarste munt van dien tijd werd gehouden, zoodat ook onze handelaars in specie aan den Oostzee- en Moscovischen handel nog een aardigen duit verdienden.

Niet veel plaatsen in onze Republiek trokken echter van den handel op Rusland de directe voordeelen; Amsterdam dreef dien zoo goed als alleen. Hoorn b.v. had er maar een zeer klein aandeel in. Maar in de groote koopstad der Republiek wist men dien toe-

nemenden handel dan ook op zijne volle waarde te schatten, zoodat de burgemeesteren, die alles in het werk stelden om Amsterdam's buitenlandschen handel zooveel mogelijk te bevorderen, in 1698 vier Directeuren voor den Moscovischen handel aanstelden [1]), die een wakend oog op den goeden gang onzer handelsrelaties moesten houden en deze zooveel mogelijk moesten uitbreiden.

Na den „Oostersche[n] handel" vraagt in dit tijdperk allereerst onze handel op Engeland de aandacht, die ondanks de navigatieacte in het begin van dit tijdperk nog weinig verminderd was.

Die handel geschiedde buiten het vervoer van onze eigen producten en van Duitsche goederen, waarvoor wij bij speciale acte onze schepen mochten gebruiken, echter met Engelsche en niet meer met Nederlandsche schepen; alleen specerijen, waarvan onze Oost-Indische Compagnie het monopolie bezat, werden nog oogluikend door Hollandsche schepen aangevoerd.

Het viel niet te ontkennen, dat wij dientengevolge van een groot voordeel, het vervoer van verschillende handelsproducten, die Engeland toch van hier moest betrekken, verstoken waren. Maar aan den anderen kant had dit verlies niet zooveel te beteekenen, of het werd voor een groot deel weder goed gemaakt. Immers, niet alleen onze eigen productie, maar ook de Duitsche productie steeg in dit tijdvak beduidend door de emigratie der Fransche refugié's. Voor dat vervoer konden wij dus meer schepen in de vaart stellen dan vroeger en de som aan transportverlies, die dan nog overschoot, werd weder voor het grootste deel goed gemaakt door de filialen der Engelsche handelshuizen, die zich langzamerhand hier vestigden, vooral te Rotterdam, waarvan wij weder de voordeelen trokken.

Maar de rivaliteit tusschen ons en de Engelschen duurde voort, ook na de verheffing van Willem III en Maria tot koning en koningin van Engeland, en het was juist van des stadhouders koningschap, dat onze staats- en kooplieden zooveel voor den handel hadden verwacht. Dat wekte natuurlijk ontstemming, ook al gaf de mededinging der Engelschen niet meer tot vijandige demonstraties aanleiding.

1) Wagenaar, Gesch. v. Amsterdam, folio editie, Dl. II, bladz. 535.

Wat de handelsartikelen betrof, zij waren nog vrijwel dezelfde als in het voorgaande tijdperk. Wij leverden aan Engeland lijnwaden, zeildoek, papier, baleinen, zijden stoffen, kanten, foelie en kaneel, drogerijen, kwikzilver, vermiljoen, meekrap, hout, jenever, brandewijn, garens, linten en kramerijen; uit Engeland werden naar hier vervoerd lakens en andere manufacturen, hoeden, gewerkt ijzer, garens, katoen en Indische en Turksche stoffen, steenkool, huiden en wol, artikelen, die voor een groot deel ook in Duitschland nog gereeden aftrek vonden. Het laken en de wol gingen voor het grootste deel naar Dordrecht, waar de Engelsche stapel zetelde; de steenkool, wol en huiden naar Veere, waar de Schotsche stapel nog altijd gevestigd was. Bovendien werd betrekkelijk veel naar Amsterdam vervoerd; wij weten althans, dat daar veel lood en tin, zoomede koren en Engelsche koloniale waren aankwamen. De rest, die wij bij gemis aan cijfers niet kunnen benaderen, doch die misschien nog wel de grootste helft vormde, ging naar Rotterdam, voor den handel met Engeland bij uitstek gunstig gelegen, en dat toen reeds, in het bezit van een sterk oplevend bank- en beurswezen, een tweede Amsterdam beloofde te worden.

Vooral de wolhandel was echter nog altijd een punt van geschil, waarover men het ook na onze nauwe vereeniging met Engeland niet eens schoen te kunnen worden. En juist in deze jaren, nu onze weverijen en texiel-industriën wederom zoo levendig werden, hadden wij groote behoefte aan ruwe onbewerkte wol. De onderneming van Willem III en de hulp onzer Staten kon echter niet verhoeden, dat juist toen een zuiver mercantilistische politiek in Engeland werd doorgevoerd, in het bijzonder met betrekking tot de wolindustrie. Nog in hetzelfde jaar (1688) verscheen daar „The Act laying open the Trade of the Merchant Adventurers", bedoelende het beter tegengaan van den woluitvoer en de aanmoediging van de wolindustrie in Engeland, welke ons indirect groote schade berokkende, daar wij sedert de wol grootendeels van elders moesten betrekken.

Was in dit opzicht het koningschap van Willem III ons dus niet gunstig, ook het gezantschap, bestaande uit Nicolaas Witsen, Nassau-Odijk en Everard van Weede, Heer van Dijkveld, dat door de Staten Generaal in 1689 naar Engeland werd afgevaardigd, kon niet beletten, dat in het tractaat, tusschen dezen Staat en Engeland gesloten, nadeelige bepalingen met betrekking tot den handel werden opgenomen, hoeveel moeite de Amsterdamsche

burgemeester Witsen zich ook gaf om zulks te beletten [1]). Het doel van dit tractaat was de omlijning van een of- en defensief verbond tegen Frankrijk en het gevolg was, dat beide contracteerende partijen overeenkwamen om niet te gedoogen, dat er door de wederzijdsche onderdanen eenigen koophandel op Frankrijk gedreven werd, „zullende de waaren, welken men derwaards brengen mocht, door de oorlogschepen of kaapers des konings van Groot-Britanje en der Staaten," — want de overeenkomst gold ook voor andere Mogendheden — „vryelyk genomen en door bevoegde regters voor goeden prijs verklaard mogen worden".

Dit tractaat, waardoor Engeland weinig of geen schade leed, doch onze handel op Frankrijk, die veel meer beteekende dan onzen Engelschen handel, ten zeerste werd getroffen, werd onze Republiek als het ware gedwongen opgelegd. En wij gelooven Witsen, als hij getuigt dat hij het met ontroering heeft geteekend, zooals, schreef hij in zijn bijzonder verbaal, „myne beevende hand getuigen kan."

Maar wij waren nu eenmaal een stelsel van toegevendheid met betrekking tot Engeland gaan volgen, waaruit wij ons moeilijk konden loswikkelen. Zoo hadden onze Staten b.v. het vorig jaar aan de consuls van Groot-Britannië het heffen van consulaatsgelden vergund [2]) van alle Engelsche schepen, die hier binnen mochten loopen, onder beding om die in Engeland op te vorderen, zoo zij hier geen betaling daarvan konden erlangen. Doch zelfs deze bijzondere bepaling, die door de Staten was gemaakt opdat de schepen in hunne reis niet zouden worden gehinderd of opgehouden, werd later op verzoek der Engelschen te niet gedaan.

Daarentegen vergunden onze concurrenten ons hoegenaamd niets. Onze kooplieden klaagden, dat zij nog nimmer zoo slecht in Engeland behandeld waren als in dezen tijd; zelfs een verzoek om in Engeland Delftsch aardewerk en porcelein vrij in te mogen voeren, werd van de hand gewezen [3]). Men gaf eenvoudig ten antwoord, dat in den koophandel niet altijd voordeelen werden toegestaan. Kort daarop werd een groot getal onzer koopvaardijschepen aangehouden, een natuurlijk gevolg van de Engelsch-Nederlandsche politiek. Dan liet men, volgens het zeggen van Witsen, de Nederlandsche koopvaarders te Plymouth maanden

1) Vgl. voor dit gezantschap en de gevoerde onderhandelingen, WAGENAAR, Vaderl. Hist., Dl. XVI, bladz. 31 en vv., zoomede ELIAS, De Vroedschap van Amsterdam, blz. 133.

2) Vgl. DE ROOY, t. a. p., bladz. 469, en de daar aangehaalde bronnen. De Engelschen volgden dus voor het onderhoud hunner consulaten hetzelfde stelsel als wij.

3) Vgl. WAGENAAR, Vaderl. Hist., Dl. XVI, bladz. 41.

lang op convooi wachten, terwijl de Engelschen, het opperbevel over de verbonden vloten hebbend, hun eigen schepen spoediger geleide gaven. De schade, die de handel daardoor leed, werd op 20,000 gulden per dag begroot, terwijl volgens den ambassadeur Witsen de daaruit voor Amsterdam voortvloeiende schade te zamen wel tien millioen gulden beliep.

Die cijfers mochten misschien overdreven zijn, niet te ontkennen viel het, dat onze handel in die jaren groote schade leed. Maar deze indirecte nadeelen zouden niet tot zoo stellige klachten aanleiding hebben gegeven, indien het cijfer der wolinvoer door de uitvaardiging der reeds vermelde acte niet zoo onrustbarend verminderd was. Want al mocht onze uitvoerhandel naar Engeland nog redelijk worden genoemd en de invoer van uit Engeland, die oogenschijnlijk de handelsbalans ten onzen nadeele deed keeren, maar waaraan wij indirect groote sommen verdienden, ook op het einde van dit tijdperk nog van groot belang zijn, slechts zelden bereikte de totaal-invoer van uit Engeland nog de som, die in den aanvang van dit tijdvak alleen den wolinvoer had gegolden.

Om dit te bewijzen, geven wij ten slotte een lijstje der in- en uitvoeren van Holland naar Engeland, en omgekeerd, sedert 1696 tot 1704, ons door Le Long en Davenant bekend geworden.

	Uitvoer naar Engeland.	Invoer door Engeland.
A° 1696—1697	506,642: 12: 7 pd.sterl.	1,462,415: 9: 10 pd.sterl.[1])
A° 1698—1699	512,599: 4: $8^3/_4$ „	1,456,142: 1: $2^1/_2$ „ [2])
A° 1699—1700	572,072: 6: $2^1/_2$ „	1,769,282: 16: 2 „
A° 1700—1701	521,257: 16: 0 „	2,145,186: 19: $8^1/_4$ „
A° 1701—1702	436,422: 2: $11^1/_4$ „	1,680,551: 18: 4 „
A° 1702—1703	522,413: 9: $7^3/_4$ „	2,417,890: 0: $11^3/_4$ „
A° 1703—1704	756,843: 3: 11 „	2,363,275: 3: $8^3/_4$ „

1) Le Long, De koophandel van Amsterdam, 9e druk. Dl. III, bladz. 156*a*. Uit de opgave van Le Long over den Engelschen handel van dat jaar weten wij tevens, dat de Nederlandsch-Engelsche handel voor Engeland van het grootste gewicht was. Naar Nederland ging het grootste deel van Engeland's uitvoeren; daarop volgt als tweede land van beteekenis Duitschland met een invoercijfer van uit Engeland van 331,080: 6: 7 pd. sterling. Wij voerden eveneens Engeland het meeste toe; daarna Duitschland, dat voor 342,242: 12: 2 pd. sterling invoerde. De geheele uitvoer van Engeland bedroeg voorts in dat jaar 3,525,906: 18: 6 pd. sterling, zoodat naar de Nederlanden ruim $^1/_3$ van den geheelen uitvoer ging. Daarentegen bedroeg onze invoer nog geen zesde deel van het geheel.

2) Vgl. Pringsheim, Beiträge, u. s. w., S. 16, die deze cijfers ontleende aan Davenant, Works, Tom V, pag. 415. Van het tusschenliggende jaar 1697 tot 1698 vonden wij geen cijfers vermeld.

Vergelijkt men deze cijfers met de vroeger opgegeven bedragen, die slechts den wolinvoer betroffen, dan begrijpt men eerst ten volle hoe sterk deze laatste in dit tijdperk was afgenomen. En ook moet nog worden vermeld, dat de cijfers van onzen uitvoer naar Engeland hooger zouden zijn, indien het bedrag van den vrij aanzienlijken smokkelhandel, vooral in sterke dranken, die onze kooplieden in het bijzonder op Schotland en Ierland dreven, bekend was, maar dat zelfs niet bij benadering kan worden bepaald.

Dat onze handelsrelaties met Frankrijk in het begin van dit tijdperk door den gevoerden oorlog bijna geheel stil stonden, laat zich begrijpen. Slechts de visscherij was wederzijds aan weinig belemmeringen onderhevig, daar door eene bijzondere overeenkomst, in 1675 tusschen de twee oorlogvoerende Staten gesloten, aan de ingezetenen van beide landen de haringvangst op de Nederlandsche en Fransche kusten was toegestaan. Slechts onze Groenland-vaarders werden meermalen door de Duinkersche kapers verontrust.

Reeds voor de krijg uitbrak, wij hebben het te voren gezien, had onze handel door de maatregelen van Colbert geducht geleden. Niet onzen invoerhandel gold die vermindering in de eerste plaats, maar onzen uitvoerhandel van uit Frankrijk naar Nederland.

Een groot deel van Frankrijks uitvoer toch was altijd over onze Republiek gegaan, vandaar dat deze de hooge sommen kon beloopen, die wij vroeger hebben vermeld. Maar Colbert, die, behalve de industrie en de eigen scheepvaart van zijn land, ook de scheepvaart der Denen, Zweden en Hanseaten had begunstigd, om, ondanks zijn maatregelen tegen de Nederlanden, den invoer van Frankrijk niet te doen dalen, had als bijna alvermogend minister het zijne er toe bijgedragen, om de handelsrelaties met het economisch overmachtige Nederland zooveel mogelijk in te krimpen.

Al in 1658 was daardoor de uitvoerhandel van Frankrijk op de Nederlanden, die bovendien in hoofdzaak op Nederlandsche vaartuigen plaats had, bijna veertig procent minder dan in 1648. En nu dit nieuwe tijdperk voor onzen handel aanving, viel nogmaals, gezien de uitvoer van het laatste vredejaar, eene vermindering van circa vijf millioen gulden per jaar te constateeren [1]). Immers,

1) Vgl. „De Metrens Remonstrantie", te Amsterdam in 1673 verschenen, en genoemd bij Knuttel, t. a. p., No. 11011, die van af bladz. 17 gespecifeerde Staten van Frankrijk's uitvoer naar de Nederlanden geeft.

deze was van drie en veertig millioen livres per jaar in 1658 thans op ruim zestien en een half millioen gulden gedaald.

Het leeuwendeel dier vermindering gold het lijnwaad, waarvan de uitvoer vroeger vijf millioen, thans slechts ruim anderhalf millioen gulden bedroeg. Wel een bewijs hoe gunstig het stelsel van Colbert allerwege op de Fransche bedrijvigheid had gewerkt, daar juist deze industrie in die jaren kolossaal was toegenomen, en, was niet te gelijker tijd door allerlei maatregelen de Nederlander uit de vaart geweerd, de uitvoer van dit artikel, in plaats van beduidend minder, juist meer had moeten zijn.

Volgens den schrijver van het aangehaalde vlugschrift nu lag de oorzaak van dit alles, ook van de vermindering van den wijnuitvoer naar de Nederlanden, die eveneens bijna met twee millioen gulden per jaar was afgenomen, betrekkelijk voor de hand. Want de Franschen hadden ons „alreets meest de Noordtse vaert benomen, en dreighden", als men hun wijn niet wilde halen, — t. w. de kooplieden der Oostzeehavens —, „die zelfs te brengen". En bovendien had de koning, zegt hij, „oock geen geldt noch moeite gespaert, omme alle de vermaerste konstenaers, manufacturiers en diergelijck volck uit Italien, Nederlandt, Duytslandt, Sweeden, in 't kort geseyt, uyt gansch Europa in sijn rijck te trecken, en alsoo aen de andere landen haer welvaert te beneemen, en heeft het oock verre gebracht." Maar „nochtans niet ten eynde", voegt hij er aan toe [1]).

Dit was echter nog het opmerkelijkste niet. Er was een bijzonder feit, dat meer de aandacht verdiende, omdat het de veranderde houding, die de Nederlandsch-Fransche handel had verkregen, scherp afteekende.

Toen de invoer van lijnwaad en manufacturen uit Frankrijk naar hier hoog was, betrok Frankrijk van ons verschillende soorten van zoogenaamde lichte manufacturen, en nu het cijfer van den Franschen invoer dezer artikelen ten onzent laag was, ontvingen wij juist uit Frankrijk de lichte manufacturen, die het vroeger van ons betrok [2]). De uitvoer naar Frankrijk was dus niet alleen sterk gedaald, maar de invoer was eveneens de vroegere niet meer. Het vroegere lijnwaad zonden wij door; de lichte manufacturen, die Frankrijk ons nu toezond, hadden wij voor eigen verbruik noodig. De vermindering van den lijnwaadtoevoer naar hier

1) Vgl. de gemelde Remonstrantie, bladz. 18.
2) Vgl. hetzelfde vlugschrift op dezelfde bladz.

met bijna drie en een half millioen had dus nog grooter beteekenis, dan het respectabele cijfer ons zou doen vermoeden.

Echter, de tijd zou komen, nog in dit tijdperk, dat ook de Fransche uitvoer naar elders zou dalen en wij ons over dit verlies niet hadden te beklagen. En ook zou opnieuw het tijdstip aanbreken, dat Frankrijk zijne lichte manufacturen weder van ons moest betrekken, zij het dan ook door toedoen van de Fransche regeering zelve, toen zij de nijvere Hugenoten naar elders deed wijken.

Reeds tijdens den oorlog beproefden wij onderscheidene soorten van Fransche manufacturen met succes na te maken en het getuigde van scherpzinnigheid, dat reeds in 1674 een schrijver voorspelde, dat „indien de Fransche negotie bij het maken van den vrede niet half geruineert [zou] sijn", wij onze „manufacturen en waren toch met grooten ijver zouden „favoriseeren en die van Vrankrijck soo veel mogelijck van de hand wijsen" [1]).

Voorloopig echter verlangden, vooral sedert 1676, beide partijen hartelijk na het einde van den oorlog. En de vrede van Nijmegen, die op den 10^{en} Augustus 1678 gesloten werd, scheen ons, daar nog denzelfden dag tusschen de Staten Generaal en Frankrijk een afzonderlijk handelsverdrag beteekend werd, de algeheele herstelling en opleving van onze handelsrelaties met Frankrijk te waarborgen.

Immers, dit werkelijk belangrijke handelsverdrag, dat voor den tijd van vijf-en-twintig jaren gesloten werd, regelde zoo in bijzonderheden de commerciëele betrekkingen met de beide rijken, dat het voor bijna alle latere handels- en scheepvaartovereenkomsten in dit en het volgend tijdperk als model heeft gediend [2]).

Allereerst zouden de „onderdanen van Syne Majesteyt ende van de Staten Generael wederkeerig genieten de selve vryheidt in 't stuck van commercie ende navigatie, die sy gehadt [hadden] van alle tyden voor desen oorlog". Zij zouden in elkanders Staten genieten volkomen „vryheid van negotie en commercie in alle soorten van waren en koopmanschappen, waarvan soo aan onderdanen als vreemdelingen den koophandel en het transport niet [was] verboden". Zoodat, volgens artikel 7, de respectieve onder-

1) Vgl. „De wettelijcke Verantwoordinge der Hollanders, ofte een Verhael van.... de trouloose handeling van Vranckryck, Amsterdam 1674, genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 11167, bladz. 48.

2) Vgl. het „Tractaet van Commercie, Navigatie ende Marine, gemaeckt.... tot Nimwegen den 10^{en} Aug. 1678, tusschen ... Syne Majesteyt van Vranckrijk... ende ... de Stat. Gen." enz., uitgegeven te 's Graven-Hage, 1678, 4°., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 11591.

danen „wederzijds vrij en liber met hare koopmanschappen en schepen [mochten] frequenteren de landschappen, landen, steden, havens, plaatsen en rivieren van des een en des anders Staat, ende deselve daer [mochten] brengen, ende aen alle ende een yegelick sonder onderscheyt verkoopen, koopen, traffiqueren ende vervoeren alle soorten van waren ende koopmanschappen, zonder gehouden te zijn meerder of grooter rechten, lasten, gabelles, of eeniger hande impositien op haer personen, goederen, waren of scheepsvrachten, direct of indirect, onder wat naem of pretext ook, te betalen als de eigen en natuurlijke onderdanen van ieder gehouden [zouden] zijn te voldoen."

Volgens art. 11 zouden de geladen schepen van een der gealliëerde partijen, passeerende voorbij elkanders kusten, of genoodzaakt elkanders havens binnen te vallen, niet gehouden wezen te lossen, of de inhebbende koopmansgoederen geheel of gedeeltelijk te verkoopen, noch daarvoor eenige rechten te betalen. En artikel 12 bepaalde, dat de schippers, zeelieden, schepen, waren of koopmanschappen niet zouden kunnen worden gearresteerd of aangehouden, onder welk voorwendsel en door wien ook, dan op last der justitie om deugdelijke schulden, contracten of andere wettige oorzaken.

Zeer veel gewicht voor ons, die als vrachtvaarders en tusschenhandelaars groot belang hadden bij eene goede en afdoende regeling van het vervoer ter zee in oorlogstijd, hadden de artikelen 13 tot 16, waarin het vervoer naar vijandelijke plaatsen en alles, wat daarvan behoorde uitgesloten te zijn, nauwkeurig was omschreven. Volgens de artikelen 13 en 14 zou de vaart en de handel op elkanders vijandige gebieden, of op die welke dit alsnog mochten worden, zoomede de vrachtvaart tusschen twee vijandelijke plaatsen en de handel daarop, geheel vrij zijn voor alle soorten van koopmanschappen met uitzondering van contrabande. Daaronder begreep artikel 15 „alle toerustingen ten gebruike voor den oorlog, als kanonnen, musketten, mortieren, petarden, bommen, granaten, sausissen, pekkransen, affuiten, forquetten, bandeliers, buskruit, lonten, salpeter, kogels, pieken, degens, stormhoeden, helmetten, kurassen, hellebaarden, halve pieken, paarden, zadels, holsters, degenscheden en dergelijke artikelen." Echter geen levensbehoeften of andere niet genoemde koopmanschappen, scheepsbenoodigdheden o. a., waarvan volgens artikel 16 het vervoer geoorloofd zou zijn naar alle vijandelijke plaatsen van de eene of andere partij, uitgezonderd de steden en plaatsen, die belegerd, geblokkeerd of bezet zouden zijn.

Niet minder belangrijk was ook artikel 22, waarin voor het eerst, voor zoover wij weten, de bepaling „vrij schip, vrij goed", die al dikwijls in handels- en scheepvaarttractaten was voorgekomen, maar toch tot dusverre voor verschillende uitleggingen was vatbaar geweest, nauwkeurig werd omschreven. De uitdrukking bedoelde, dat, behoudens contrabande, alle waren, aan elkanders vijanden behoorend, of personen, welke tot de vijanden van de een of andere partij moesten gerekend worden, volkomen vrij zouden zijn en niet aangehouden mochten worden, zoodra zij in een vrij schip, dus op een schip van een der contracteerende partijen, op dat pas niet in oorlog zijnde, waren geladen of zich daarop hadden begeven.

Dat door enkele volgende artikelen ook het strandrecht, dat nog altijd streng toezicht verdiende, zoomede het verblijf der consuls, het vertrekken van onderdanen en het verkoopen van goederen in geval van een uitbrekenden oorlog, geregeld werd, en tevens bij een afzonderlijk artikel bepaald werd, dat geen zeeroovers of stroopers zouden mogen binnenloopen of zich ophouden in de havens van een der beide contracteerende partijen, behoeft bijna niet te worden gezegd. Maar wel moet de aandacht worden gevestigd op het separaat artikel betreffende de belasting van vijftig stuivers op ieder vat scheeps', geheven van alle vreemde schepen, die in de Fransche havens vertoefden.

Over die vatbelasting toch was altijd heel wat te doen geweest, ook al in het voorgaande tijdperk. Klacht op klacht was daarover door onze kooplieden aangeheven en zij had dikwijls tot represaillemaatregelen aanleiding gegeven, te meer omdat de oude bepaling dienaangaande vroeger niet juist was omschreven en de belasting dientengevolge dikwijls dubbel, bij het inkomen en het uitgaan, was geheven.

Nu echter werd scherp bepaald, dat deze belasting wel zou blijven bestaan en de Staten haar ook mochten heffen, echter alleen bij het uitgaan der schepen, terwijl bovendien de schepen, met zout geladen, niet meer dan de helft dezer belasting zouden opbrengen.

Dit laatste nu was van het grootste belang, omdat, waar de uitvoer van alle artikelen naar de Nederlanden was afgenomen, juist de uitvoer van zout, waarvan het transport met Nederlandsche schepen geschiedde, geducht was toegenomen, en dat wel met een millioen gulden per jaar [1]).

1) Vgl. de reeds vroeger gemelde „Remonstrantie", bladz. 18, en het vroeger door ons medegedeelde cijfer betreffende het zouttransport uit Frankrijk op bladz. 199.

Regelde dit tractaat voorloopig onze handelsbetrekkingen met Frankrijk op een vast omschreven voet, de handel zelf verhief zich daarom nog niet tot de vroeger bereikte hoogte. Deze had nu eenmaal in vele opzichten nieuwe banen gevonden en het terug leiden in de oude bedding viel niet gemakkelijk. Wel beproefden onze ondernemende kooplieden wederom een gedeelte van den verloren Franschen uitvoer machtig te worden, doch nog in 1680 leverde de verkoop van Fransche handelswaren meer verlies dan winst op.

Hoe de uitvoer van Nederland naar Frankrijk zich herstelde, valt bij gemis aan bescheiden niet te zeggen. Doch deze was vermoedelijk al dadelijk van belang, daar Lodewijk XIV al spoedig weder tot belasting van onzen invoerhandel begon te neigen. En in elk geval nam na 1685 de Fransche uitvoerhandel geducht af en de onze meer en meer toe.

Allerlei omstandigheden bewogen den Franschen koning dan ook weldra om onzen handel opnieuw te bemoeilijken. Het voor onzen in- en uitvoer zoo voordeelig tarief van 1664, dat na den vrede van Nijmegen weder in werking was gesteld, werd al in 1687 weder door het nadeelige van 1667 vervangen, terwijl de bepalingen daarvan ook op lakens werden toegepast. De invoer van haring, niet met Fransch zout ingelegd, werd eveneens verboden.

Weldra brak dan ook de negenjarige oorlog uit, die van 1688 tot 1697 onzen handel op Frankrijk wederom geducht belemmerde, terwijl de verliezen, door onze handelsvloot in het algemeen geleden, belangrijke sommen beliepen [1]). Bij herhaling werden onze Oostzeevaarders en walvischvaarders, zoomede onze koopvaardijschepen op West-Indië, door de Fransche kapers genomen. In 1696 zelfs namen de Franschen onze geheele graanvloot, wat niet alleen op den graanhandel, maar ook op de graanprijzen een drukkenden invloed had [2]). Wel bemachtigden ook onze kapers menig Fransch vaartuig, doch dit woog tegen onze groote verliezen niet op.

Ook het beslag, in den aanvang van dezen oorlog op alle Nederlandsche schepen en goederen, in Fransche havens vertoevende,

1) Over dezen oorlog zijn tal van pamfletten verschenen, die ten doel hadden den uitvoerhandel van Frankrijk te fnuiken door verbodsmaatregelen van invoer ten onzent. Daarop verschenen eenige tegenschriften, waarvan de schrijvers den handel op Frankrijk ook in oorlogstijd geheel vrij wilden hebben. Men vergelijke daarvoor b.v. eens het vlugschrift, genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 13661.

2) Vgl. BUNK, t. a. p., bladz. 50, die eene specificatie van de graanprijzen over 1699 geeft.

gelegd, berokkende onzen kooplieden een geducht nadeel. En daarbij kwam bovendien het plakkaat van 1688, den 18en October van dat jaar door de Staten Generaal uitgevaardigd, al dadelijk den invoer van alle gewassen, vruchten en manufacturen uit Frankrijk verbieden.

Welke nadeelen onze groothandelaars daardoor leden, blijkt het best uit het feit, dat jaarlijks nog altijd door ons uit Frankrijk gevoerd werden tusschen de zestig en zeventigduizend vaten wijn, vormende 280,000 oxhoofden, en dertig stukken brandewijn, vormende 60 oxhoofden, te zamen voor ruim tien millioen gulden aan waarde. En daarvan gingen alleen naar de Oostzeelanden jaarlijks minstens 2500 vaten wijn [1]).

Die voordeelen, onze kooplieden, die ze niet meer langs wettigen weg konden verwerven, beproefden ze nu op minder geoorloofde wijzen machtig te worden, wat in elk geval onzen handel en onze scheepvaart ten goede kwam, al ging het vervoer dan ook grootendeels niet over Nederland. En de gevolgen bleven niet uit. Tal van klachten over sluikerij en ongeoorloofden handel verhieven zich, zoomede verzoeken om strenge afsluiting en scherper protectionistische maatregelen ter bevordering van eigen nering en nijverheid.

Ook voor ons hebben die klachten hunne waarde, want wij zien daaruit hoe geslepen onze kooplieden waren, om gedurende den oorlog de handelsvoordeelen niet geheel en al te verliezen.

Vooral de Zeeuwen, van ouds als kapers beroemd, waren gladde sluikers. Daar hadden de handelshuizen de gewoonte schepen naar Frankrijk uit te reeden, die daar wijnen en brandewijnen innamen, en tegelijk kapers, die de handelsvaartuigen quasi moesten nemen en opbrengen. Bij aankomst in Zeeland werden de handelsvaartuigen dan ten voordeele der kapers geconfisceerd, waardoor de kooplieden op de aangevoerde handelswaar nog meer winst konden maken dan in vredestijd, omdat de zoogenaamde opgebrachte goederen vrij van allen impost waren [2]).

Meer soliede handelshuizen daarentegen bestelden de Fransche wijnen en brandewijnen over de Spaansche zeehavens. Daar werden

1) Vgl. het in 1690 verschenen vlugschrift „Middelen tot onfeylbare weeringe van de gepleegde sluykeryen en den verbooden invoer der France wynen, brandewynen en andere waaren, in dese landen ingebracht, ende om de vrye zeevaart van de neutrale op Vrankrijk vrugteloos te maken. Genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., No. 13359, bladz. 4 en 7.

2) Vgl. het bovengemelde vlugschrift, bladz. 9.

zij dan in Spaansch fustage en vaatwerk overgegoten en daarna als Spaansche wijnen en brandewijnen hier ingevoerd [1]).

Onze grootste handelshuizen echter dreven den verboden handel op gansch andere wijze. Zij lieten alle koopwaren, welke zij vroeger uit Frankrijk betrokken, eenvoudig door neutrale schepen onder vreemde vlag naar Hamburg, Bremen, Emden, Lubeck en andere onzijdige havens vervoeren, om die vandaar door te voeren of naar hier te betrekken. Natuurlijk ging dit met enorme kosten gepaard, maar dit was dan toch een bewijs, dat in dezen tijd de Fransche handelswaren weder ruime winsten opleverden. Artikelen, waarvoor het transport in oorlogstijd het vijfvoud van het gewone bedrag bedroeg, leverden zeker een thans ongekend winstpercentage op [2]).

Het heette nu, dat onze kooplieden op die wijze den Franschen het geld voor den krijg toevoerden en men zocht naar middelen om dit tegen te gaan.

De meeste pamfletschrijvers van die dagen hameren dan ook op strenge handhaving der plakkaten en algeheele sluiting der Nederlandsche markten voor Fransche waren, waar zij dan ook vandaan mochten komen. Daardoor, zoo redeneerde men, zou men Frankrijk ruineeren.

Zij vergaten echter dat de zoogenaamde ruine van Frankrijk ook de onze was. Immers, kreeg Frankrijk, zoo het niet over andere havens naar hier kon uitvoeren, geen geld, wij kregen alsdan geen handelswaren voor onzen binnen- en buitenlandschen handel. En al was het nu waar, dat onze industrie betrekkelijk veel nut trok van het verbod van invoer van Fransche waren en artikelen in deze landen, waardoor onze lakenwevers, lintwerkers, tapijtwevers, behangselmakers, fabrikanten van zijden stoffen en galanteriën, en anderen een gouden tijd beleefden, het ging toch niet aan om onze markten geheel en al van den wijntoevoer uit Frankrijk uit te sluiten, alleen om de brouwneringen opnieuw te doen bloeien en alle Fransche wijn door het oud-vaderlandsche bier te vervangen [3]). Zij, die de uitsluiting wilden, miskenden zeer

1) Vgl. het bovengemelde vlugschrift, bladz. 8.

2) Vgl. bladz. 5 van het meer gemelde pamflet, KNUTTEL, t. a. p., N°. 13359. Volgens eene mededeeling op bladz. 7 bedroeg het transport der „neutralen" van vijftig tot zeventig gulden per vat, terwijl onze schippers in gewone tijden daarvoor slechts van tien tot veertien gulden berekenden.

3) Zie dit uitvoerig betoogd in de „Nadere Consideratie", genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 13360.

zeker het karakter van onzen handel en hielden geen rekening met onzen doorvoer naar elders.

Zoo stonden dan tengevolge van de practijken in dezen oorlog op het laatst der zeventiende eeuw protectionisten en voorstanders van den vrijen handel al scherper en scherper tegenover elkander, en voor beide partijen was het niet minder dan voor onzen handel een geluk, dat de vrede van Rijswijk in 1697 verademing schonk, weder gepaard met een afzonderlijk verdrag van scheepvaart en koophandel, geheel op den voet van het in 1678 gesloten tractaat opgesteld, maar met vrijgeviger bepalingen.

Wel zou het tarief van 1667 voorloopig gehandhaafd blijven, maar toch door een ander op den voet van het in 1664 uitgevaardigd tarief, of, zoo men het daarover niet eens kon worden, door dat van 1664 worden vervangen. Van belang was het daarbij, dat wij weder in het bezit der Fransche kustvaart kwamen en verlof kregen, om allerlei Levantsche goederen met eigen of Fransche schepen naar Marseille en andere Fransche havens te brengen, zonder gehouden te zijn tot de betaling van het gewone invoerrecht op deze artikelen, dat niet minder dan twintig procent bedroeg. Het plakkaat van 1687, den invoer van gezouten haring betreffend, werd eveneens opgeheven en de Nederlandsche koopvaarders bij een separaat artikel van de betaling van het bekende vatgeld vrij gesteld, behalve zoo zij goederen van de eene naar de andere Fransche haven brachten [1]).

Geen beter bewijs, hoe Frankrijks eigen handel vervallen was en Colbert's grootsche scheppingen langzamerhand weder voor Frankrijk van onwaarde werden, dan deze bepalingen. Jammer slechts, dat wij er niet lang de vruchten van genoten.

Wel werd in 1699 een nieuw tarief van in- en uitvoer op den voet van het in 1664 uitgevaardigde tarief vastgesteld en bij overeenkomst te Parijs door wederzijdsche partijen aanvaard; wel ook tusschen ons en Frankrijk bepalingen gemaakt tot bevestiging der wederzijdsche visscherij, maar al in 1701 ontbrandde de oorlogsfakkel weder en deed al de verworven voordeelen te niet.

Reeds in 1703 werd op aanhoudenden aandrang van Engeland hier alle verkeer met Frankrijk en Spanje verboden, eene daad, waartoe onze regeering slechts noode overging, omdat zij den koophandel nog altijd als de zenuw van den Staat beschouwde. Het verbod werd dan ook voorloopig slechts voor een jaar uitgevaardigd

1) Vgl. DE ROOY, t. a. p., bladz. 450 en 451, en de daar aangehaalde bronnen.

en de bepalingen daarvan niet bijzonder streng in acht genomen. Slechts met betrekking tot den invoer van manufacturen, suiker, papier, glas en eenige andere artikelen, benevens den uitvoer van contrabande naar Frankrijk werd het verbod door een speciaal plakkaat scherp gehandhaafd, ofschoon men toch nog bepaalde, dat de schepen met Fransche gewassen, die na 1 Juni 1703 onze havens binnenvielen, niet zouden worden aangehouden, ten minste zoo de schippers nog geen kennis van het verbod hadden gekregen [1]).

Echter konden deze vrijwel milde bepalingen niet beletten, dat onze handel met Frankrijk opnieuw weinig meer te beteekenen had en in hoofdzaak slechts als sluik- en ongeoorloofden handel kon voortduren.

Zoo had dit tijdperk onzen handel met Frankrijk, ondanks alle scherp geformuleerde verdragen, slechts groote verwikkelingen en verval gebracht, en het zou lang, zeer lang, duren eer de Nederlandsch-Fransche handel weder een handelstak van beteekenis mocht worden genoemd.

Gingen onze handelsbetrekkingen met Frankrijk alzoo door de gevoerde oorlogen voortdurend achteruit, waarvoor wij echter eene aanmerkelijke vergoeding door de toename onzer nijverheid ontvingen, met Portugal en Spanje, maar vooral met het laatstgenoemde land, werden onze commerciëele relaties in dit tijdperk steeds meer van belang. Met Portugal sloten wij in 1676 eene overeenkomst, waarbij het in 1650 gesloten „Tractaat van Marine" opnieuw van kracht werd verklaard, terwijl in 1680 een tarief van rechten in overleg met de Spaansche regeering werd vastgesteld, dat in 1684 nog eens ten onzen voordeele werd gewijzigd [2]).

Tot die toename van ons handelsverkeer met beide rijken droeg vooral de jarenlange ongunstige staatkundige verhouding dier beide landen tot Frankrijk het hare bij. Deze vooral deed een groot deel van den belangrijken Fransch-Spaanschen handel op de Nederlanders overgaan, al trachtten ook onze Engelsche concurrenten, die het ons hier bijzonder lastig maakten, een deel daarvan aan zich te trekken, wat hun werkelijk gelukte.

1) Vgl. DE ROOY, t. a. p., bladz. 636, 637, en het Recueil van Zeezaken, Dl. III, bladz. 237 en vv., en bladz. 265.

2) Vgl. DE ROOY, t. a. p., bladz. 498—506, en de daar aangehaalde bronnen, zoomede BLOK, Gesch. v. h. Nederl. volk, Dl. V, bladz. 446, 447.

Voorloopig echter hadden wij nog het overwicht. Geen haven aan de Spaansche kust zag men in dit tijdperk ooit zonder Hollandsche schepen. Cadix vooral was nog steeds de groote handelshaven, waar de Indische en Amerikaansche waren werden aangevoerd, en dadelijk in de Nederlandsche en Engelsche schepen werden overgeladen. Goud, zilver, paarlen, edelgesteenten, verfstoffen en kina, vanille, tabak, cochenille, lederwerken, cacao, huiden, indigo, dat alles vond nog altijd grootendeels door onze bemiddeling zijn weg naar de verschillende Europeesche markten. Bovendien leverde Spanje zelf fijne wol, vruchten van Malaga, wijnen van Xeres, Malaga en Alicante, de oliën van Sevilla en Majorca, het zout uit Cadix en Yviça, het ijzer en staal uit Biscaye en Navarre, de zeep van Alicante en Carthagena.

Geen wonder dat de vaart op Cadix en de overige Spaansche havens in dit tijdperk niet verminderde, maar toenam door de economische politiek onzer kooplieden, die tijdens den oorlog met Frankrijk de Fransche wijnen over Spanje betrokken. En hoe belangrijk deze ongeoorloofde handel was, kan blijken uit het feit, dat in 1691 niet minder dan 16000 vaten wijn uit Spanje werden uitgevoerd, terwijl de uitvoer vóór 1688 slechts 3000 vaten bedroeg [1]).

Doch niet alleen met het moederland, ook met de koloniën werd een belangrijke handel gedreven, zij het dan oogluikend en onder Spaansche vlag, daar de koloniale handel aan vreemdelingen verboden was. Maar dit laatste nam niet weg, dat Spanje's koloniale handel bijna geheel in handen der Nederlanders was, die in de belangrijkste plaatsen der Nieuwe Wereld hunne factoors en agenten hadden, om hunne belangen daar waar te nemen en als bemiddelaars voor den uit- en invoer op te treden. De handel in negers geschiedde geheel door Nederlandsche tusschenkomst en was bijzonder winstgevend; de Spaansch-koloniale invoer van specerijen, lakens, kleederen, zijden stoffen, messen, hout, geneeskundige kruiden, touwwerk, teer, pek, papier, haring, boter en granen had bijna uitsluitend door onze bemiddeling plaats. En onze kaas-, boter-, ijzer- en koperhandel op Spanje zelf was niet minder van belang, zoodat de Nederlandsch-Spaansche handel terecht een der gewichtigste handelstakken in dit tijdperk mocht worden genoemd.

Niet van zooveel belang was de eigenlijke handel op Portugal,

1) Blok, t. a. p., geeft brandewijnen op, wat een vergissing zal zijn. De cijfers betreffen den uitvoer van zoogenaamde koele wijnen.

die meer passief was. Maar de uitvoerhandel, vooral die in wijn en zaadvruchten te Lissabon en te Oporto, waaruit wij de Franschen geheel hadden verdrongen, was lang niet zonder beteekenis. Bovendien vertrokken uit deze laatste havens jaarlijks ten minste tien of twaalf schepen met citroenen en oranjeappelen geladen. En eveneens werd het zout van St. Ubes zoo goed als geheel door ons verscheept, dikwijls op schepen, die zonder retourvracht uit de Middellandsche-Zeehavens terugkeerden en op die wijze de kosten van de thuisreis goed maakten. Maar daarnevens waren toch nog geregeld twintig schepen voor het zouttransport in de vaart. Volgens Wagenaar was deze handel, die in handen van particulieren was, doch waartoe men van de bewindhebbers der West-Indische Compagnie verlof moest ontvangen tegen eene recognitie van 1480 reis per mud, dan ook van zooveel belang, dat de West-Indische Maatschappij daardoor op den duur eene zekere vergoeding ontving voor het verlies van Brazilië.

Onze artikelen van invoer waren in Portugal vrijwel dezelfde als die wij in Spanje invoerden, doch in beduidend mindere hoeveelheden. Maar touwwerk, een artikel dat onze lijnbanen in stand hield, leverden wij meer aan Portugal, terwijl ook onze kaas daar grooten aftrek vond.

Nevens geheel dien uitgebreiden handel nu was de tegenhanger van den Oostzeehandel, de handel op de Middellandsche Zee en de Levant, nog altijd van groote beteekenis. Wel hadden wij hier met onze machtige concurrenten, de Engelschen, te kampen, vooral waar het onzen voordeeligen invoerhandel van manufacturen betrof, doch wij bleven dezen ondanks al hun pogingen nog geheel de zeventiende eeuw door de baas. Slechts met Italië was, gelijk wij vroeger gezien hebben, na 1648 het zeer levendige handelsverkeer verminderd, hoewel ook dit nog immer van groote beteekenis mocht worden geacht. Maar overigens viel de huidige handelsbalans niet ten nadeele van het voorgaande tijdperk uit.

Het bestuur van geheel dien handel was nog immer in handen van de colleges van directeuren voor den Levantschen handel en men zag de beteekenis daarvan zoo goed in, dat in 1696 nog een dergelijk college in Zeeland werd opgericht. Jaarlijks hielden die colleges uit de verschillende Nederlandsche handelsplaatsen, waar zij gevestigd mochten zijn, eene vergadering te Amsterdam, waar

dan al de Amsterdamsche directeuren en een of twee uit iedere overige plaats van vestiging tegenwoordig waren. Daar bespraken zij dan onze handelsbelangen met betrekking tot de Middellandsche Zee en de Levant, den stand van den Levanthandel en de meerdere of mindere rooverijen, waaraan onze „Straatvaarders" nog altijd bloot stonden.

Hier vooral was dus een geregeld stelsel van bevordering en ontwikkeling waar te nemen, dat geheel dien uitgebreiden handel, ondanks de van verschillende zijden gevoerde concurrentie, op den duur ten goede moest komen. Bovendien, de zeerooverij was nog altijd een te vreezen kwaad in de Middellandsche Zee, zoodat het aanbeveling bleef verdienen de vaart, die eskadersgewijze plaats had, telkenmale te regelen en te verdeelen.

Zeker, ook nu beproefden wij nog door verschillende overeenkomsten met de vorsten van Tunis, Algiers en Marokko, die steeds met geschenken in geld en bijzondere luxe-artikelen gepaard gingen, aan die zeeroovers-practijken een einde te maken, maar op den duur gelukte zulks niet, vooral niet, sedert wij geen demonstraties met onze vloten meer uitoefenden.

Zoo werd nog den 30^{en} April 1679 met den Bey van Algiers een tractaat afgesloten, dat in simpele bewoordingen den toestand daar volkomen bloot legt en misschien meer bewijst dan de uitvoerigste beschrijving. Bovendien blijkt ook uit dit tractaat, dat de Israëlieten nog altijd een groot aandeel in den Levanthandel hadden, daar zij in artikel 2 met name in bescherming worden genomen [1]).

Volgens artikel 2 dan zouden de schepen „of andere vaertuygen van de Staten Generael, oft die van hare onderdanen ende inwoonders, soo christenen als joden, altoos een vrije intrede binnen de reede en de haven van Algiers" of in andere plaatsen van dat koninkrijk hebben, om in alle „vryigheidt te negotieren, kopen ende verkopen, mits betalende tien ten hondert voor de regten der koopmanschappen, die verkocht [zouden] werden." Echter zouden de goederen, die niet verkocht werden „in alle vryigheidt terugge [worden] gebracht ende herscheept, sonder eenige regten of impositiën daeraan te betalen, en [zouden] mogen vertrecken als 't haer belief[de], sonder eenige ophoudinge of verhinderinge."

1) Vgl. het „Tractaet van vrede ende commercie tusschen de.... Stat. Gen. der Vereen. Nederl.... ende het Koninckryck van Algiers," enz. Uitgegeven te 's Gravenhage in 1680 en genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., No. 11731.

Contrabande zou voorts vrij van inkomende rechten zijn, eene bepaling, die onze handelstechniek scherp afteekent, daar zij ten doel had den verkoop te bevorderen van wapenen en oorlogstuig, dat niet in de laatste plaats tegen ons zelven zou worden gekeerd. Maar geld, men begreep het hier misschien al te goed, is nu eenmaal de ziel van de negotie; verdienden onze straatvaarders en kooplieden op de Levant geld, zoo konden de laatsten hunne schepen beter toerusten en zich voor eventueele overvallen beveiligen.

Daarnevens nu regelde artikel 3 nader de vrijheid van negotie. De schepen of vaartuigen toch van beide partijen zouden de zee mogen bevaren en „negotieren", zonder de een door den ander te worden gevisiteert of opgehouden, of gemolesteerd. Personen, met geld, goederen of koopmanschappen op de schepen van een der partijen vertoevende, zouden door de andere partij — en dit gold weder uitsluitend den Algerijnen — niet worden gearresteerd of beroofd.

Dat het strandrecht daar vooral nog barbaarsch was, leert ons artikel 6. Want, zoo staat er in het kort: Ingeval eenige schepen of vaartuigen van de Staten Generaal, of van hare onderdanen of inwoners, op de kusten van Algiers zou komen te stranden, zouden de bedoelde schepen met hunne lading niet mogen worden geconfisceerd, noch de passagiers of het volk tot slaven gemaakt, doch integendeel de onderdanen van Algiers „alle mogelijke debvoiren" aanwenden om het volk en de goederen te bergen.

Wat de overige bepalingen betreft, trokken wij, gelijk in alle overeenkomsten met de roofstaten van dien tijd, aan het langste eind.

Zoo zouden de Algiersche schepen niet „mogen kruisen of beurtvaart houden op reeden, havens, steden en plaatsen, staande onder het gebied der Staten-Generaal", zoodat de Algerijnen van den Nederlandschen handel werden uitgesloten, waarvoor de Staten hun bij artikel 1 en 2 vrijheid hadden verleend. En ook zouden Nederlandsche schepen of goederen, genomen door zeeroovers, b.v. die van Salé, Tunis, Tripoli, enz., in Algiers niet mogen worden verdeeld of verkocht. Daarentegen mochten wel de door de oorlogsschepen der Staten-Generaal op de zeeroovers genomen prijzen en hunnen inhoud in Algiers worden verkocht, zonder dat wij gehouden zouden zijn daarvan eenige rechten of gabelle te betalen, evenmin als het scheepsvolk uitvoerrecht zou betalen van de vivres, die het tijdens het verblijf op de reede uit Algiers betrok.

Dergelijke tractaten nu werden ook met andere roofstaten gesloten,

o. a. met Marokko in 1684 en 1692, en in 1703 met Tunis. Maar zij hielpen zoo weinig om aan het ingekankerde euvel der zeerooverij een einde te maken, dat onze straatvaarders geregeld van twintig tot vijf en twintig stukken geschut voerden en met 60 tot 70 koppen waren bemand, terwijl de eskaders, waarvan er drie of vier per jaar naar de Middellandsche Zee vertrokken, nog door twee groote oorlogsschepen vergezeld werden, die de koopvaardijvloot tot convooi verstrekten.

Nog altijd was een reis naar de Middellandsche Zee dus een gewaagde onderneming. Livorno was het rustpunt, waar men zich verkwikte voor den tocht, die zijn eindpunt vond in Smyrna, de toenmalige groote uitvoerhaven van West-Azië, waar zelfs de Perzen per karavaan hunne handelswaren aanbrachten. Aleppo begon toen al voor Smyrna onder te doen, en dat voor onzen handel niet zoozeer positief dan wel relatief.

De buitengewone belasting, die ten onzent den invoer van Levantsche handelswaren langzamerhand meer en meer begon te drukken, en sedert 1679 vijf procent van alle ingevoerde artikelen uit de Levant bedroeg; het convooigeld, de extra-belasting op den in- en uitvoer uit de Levantsche havens, groot een procent, — eerst van enkele havens, maar later van alle havens bij aankomst in de Nederlanden tot onderhoud der „colleges" geheven —; [1]) de extra in- en uitvoerrechten, die onze consuls bovendien voor eigen onderhoud mochten heffen; dat alles kon de Levant- en Middellandsche-Zeehandel in dezen tijd nog dragen. Wel een bewijs dus, dat deze niet alleen buitengewoon bloeiend was, — daar hij voor den Staat en bijzondere corporaties en personen eene ruime bron van inkomsten vormde —, maar ook groote winsten afwierp.

Op Egypte beteekende onze handel het minst; onze invoerhavens waren Alexandrië en Rosette; het eindpunt was Caïro [2]). Op Italië en de Porte daarentegen dreven wij een bijzonder uitgebreiden handel, die slechts in de Oostzeehavens zijn wedergade vond.

In Italië waren Genua, de stapelplaats van het rijke Lombardije, Venetië, Livorno, Napels en Messina onze groote uitvoerhavens. Daar voerden wij uit het eigen land, het Noorden en Indië allerlei waren en artikelen in, die grootendeels bij de behandeling van het

1) Sedert 1666 algemeen geheven en sedert 1692 ook van goederen, uit Morea komende. De Zeeuwsche koopvaarders hebben dit recht echter nimmer betaald. Vgl. DE ROOY, t. a. p., bladz. 432, die de cijfers van de opbrengst weergeeft, doch niet mededeelt bij welk college de vermelde bedragen zijn ingekomen.

2) Vgl. voor dit en hetgeen volgt BLOK, t. a. p., Dl. V, bladz. 447, 448.

voorgaande tijdperk reeds genoemd zijn, terwijl wij ruwe zijde, zijden-, fluweelen en satijnen stoffen, zuidvruchten, olijfolie, Parmezaansche kaas, zwavel, rijst, terpentijn, lakwerk, Venetiaansch glas, papier en zeep uitvoerden, zoomede marmer, dat echter nu niet meer als ballast kon worden ingenomen. Wel was de invoerhandel reeds verminderd, maar de uitvoerhandel had daarentegen door de voortreffelijke Italiaansche bewerking van zijde, satijn, fluweel en damast, die wereldberoemd was geworden, aan waarde gewonnen.

En bij dezen directen handel sloot zich nog altijd de zoo belangrijke tusschenhandel aan. Want nog immer voerden onze koopvaarders uit de Spaansche, Fransche, Italiaansche en Barbarijsche havens allerlei waren en artikelen naar de Levant, terwijl zij er weder Levantsche artikelen invoerden, om eerst daarna met een nieuwe lading naar het vaderland terug te keeren. Indigo, koffie en lakens b.v. werden door ons in groote hoeveelheden te Marseille ingeladen en van daar naar de Levant vervoerd, en dat zeker niet duurder en bovendien gemakkelijker dan de Franschen zulks deden [1]). De in Spanje en Italië ontvangen piasters en sequinen, want deze handel was grootendeels contanthandel, deden wederom dienst voor onze inkoopen in de Levantsche havens, zoodat een reis naar de Middellandsche Zee en de Levant meer dan eens voordeel afwierp.

Dat wij dien handel de geheele zeventiende eeuw door steeds meer met de Engelschen moesten deelen, schaadde ons niet bijzonder. Onze invoer van wollen- en linnen kleedingstukken toch bleef aanzienlijk, en, hadden de Engelschen uitsluitend den invoer van metalen, vooral lood en tin, in handen, wij bezaten als het ware het monopolie voor den invoer van specerijen en verfstoffen, zoodat ieder een eigen operatieterrein bezat, om handel en verkeer te ontwikkelen en vol te houden.

Wat ten slotte de regeling van den Levanthandel betrof, de vroeger met den sultan gesloten „capitulatien" voorzagen daarin nog altijd afdoende en de bepalingen daarvan werden met werkelijke vrijgevigheid nagekomen. De lasten, waarmede de Turksche regeering onzen handel bezwaarde, waren en bleven vrij matig. Zij bedroegen drie procent voor den invoer en vijf procent voor den uitvoer; waren zij eenmaal betaald, dan gold dit voor alle Turksche of aan Turkije schatplichtige havens, waar de schepen verder nog mochten vertoeven.

1) Vgl. DE ROOY, t. a. p., bladz. 433, en LUZAC, Holl. Rijkdom, Dl. I, bladz. 342, 343.

Mochten al onze oude handelsrelaties, die wij in het vorig tijdvak over zee hadden aangeknoopt of uitgebreid, behalve die met Frankrijk, ook in dit tijdperk nog belangrijk heeten, ook onze rivier- en overlandhandel, waartoe ook de vaart op Hamburg, Bremen en Emden voor een groot deel behoort, ging niet achteruit. Vooral op Duitsche markten verloren wij geen terrein; vrijer dan ooit — zegt Scherer [1]) — werden deze in dit tijdperk door de Nederlanders geëxploiteerd, die door dien handel al de voordeelen van een rijk binnenlandsch afzetgebied genoten, zonder in de lasten naar recht en billijkheid te moeten deelen.

Door dat afzetgebied nu behoort ook de scheepvaart op de Duitsche havenplaatsen tot den rivierhandel. Want het was ons niet zoozeer om het transport naar die havens te doen, dan wèl om het achterland dier havenplaatsen te bedienen, waartoe onze artikelen op Duitsche vaartuigen overgingen, doch door Nederlandsche handelshuizen en handelsagenten werden verhandeld. Hamburg vooral had in dien handel een voornaam aandeel, niet alleen door zijne voortreffelijke ligging als uitvoerhaven voor Neder-Duitschland, maar ook door zijn groot afzetgebied, dat zelfs Leipzich en Berlijn, Silezië en Weenen omvatte. Wel had Hamburg tijdens de groote oorlogen, die de Republiek had te voeren, een groote mate van welvaart genoten en veel van onzen handel naar zich getrokken, maar een groot gedeelte van dien verplaatsten handel geschiedde over en voor rekening van Nederlandsche handelshuizen, zoodat wij wederkeerig daarvan de voordeelen genoten. Onze wijnimporteurs zonden groote hoeveelheden wijn geregeld naar Hamburg; onze koloniale waren vooral vonden daar nog altijd grooten aftrek. Veel daarvan werd al niet meer in Nederlandsche havens overgeladen, maar de winsten — en daar was het toch om te doen — kwamen, van die waren althans, in de brandkasten der Nederlandsche kooplieden terecht.

Bremen, dat een aanmerkelijk kleiner afzetgebied had, was als invoerhaven niet van zooveel belang. Maar toch waren wij daar weder de voornaamste handelaars en voerden er veel hout en bier uit, welk laatste artikel door onze kooplieden zelfs naar Indië werd vervoerd. En uit Emden verscheepten wij op Nederlandsche

1) Vgl. SCHERER, t. a. p., Dl. II, blz. 363. Voor hetgeen volgt o. m. eveneens dit werk; BLOK, t. a. p., Dl. V, bladz. 443, 444, en het „*Overzicht van de Commissie van Advies voor 's Rijks Geschiedk. Publicatiën*," bladz. 41 en 42, waar de aanwijzingen ons hier, evenals elders, van groot nut waren.

schepen de Oost-Friesche ossen en paarden, Westfaalsche hammen, hout en linnen uit Munster en Paderborn, waar heen ook onze artikelen van invoer hun weg vonden. Het tusschenliggende gebied, de streek, die tusschen het achterland van Bremen en Emden en het Rijngebied ligt, werd over land door ons van het noodige voorzien. Het vervoer daarvan geschiedde met zoogenaamde „Hessenkarren".

Voor onze Oostelijke provinciën was geheel die handel mede van gewicht. Zelfs Friesland en Groningen namen aan den zeehandel weinig deel meer, doch aan dezen handel hadden zij naast Amsterdam het grootste aandeel. En bij gemis aan cijfers begrijpen wij daaruit, dat ook deze handel belangrijke voordeelen moet hebben opgeleverd, daar onze oostelijke en noord-oostelijke provinciën tal van welvarende steden en dorpen telden, die hunne welvaart niet alleen aan den landbouw, den veestapel of den binnenlandschen handel te danken konden hebben.

Maar belangrijker nog was onze Rijnhandel. Wijn, hout, kanonnen en kogels waren onze voornaamste artikelen van uitvoer door middel der Rijnvaart, terwijl wij geheel West-Duitschland van specerijen, haring, suiker, kaas en tal van nijverheidsproducten voorzagen. Keulen was nog altijd de groote stapelplaats voor onzen Rijnhandel. Van daar vonden onze artikelen en producten hun weg naar het Gulicksche, Bergsche en Kleefsche, terwijl door bemiddeling van agenten onze handel van daar uit in verbinding stond met het Ahr- en Moeseldal, met Frankfort, dat nog immer zijne beroemde missen had, met Hanau, Neurenberg, Augsburg, Zürich, ja Bazel en Genève zelfs.

Was de Maas, waarop talrijke tollen werden geheven, minder als vaarwater gewenscht, toch wist men er weg op, om ook onze handelsrelaties met het Luicksche levendig te houden. Men ontscheepte de goederen te Breda of te 's Hertogenbosch en bracht ze over land naar Luik. Ook daarheen gingen dus onze specerijen, zijden en wollen stoffen, terwijl wij metaalwaren en steenkool van daar betrokken.

En daarbij sloot zich ten slotte onze handel op de Zuidelijke Nederlanden aan, die niet onbelangrijk mocht heeten, en waardoor wij zelfs met de noordelijkste plaatsen van Frankrijk handelsrelaties onderhielden. Want de Zuidelijke Nederlanden waren commerciëel geheel afhankelijk van de Republiek, vooral door de sluiting van de Schelde en de waterwegen, die op Gent en Brugge uitliepen.

Deze plaatsen, benevens Antwerpen en Mechelen, waren dan

ook de hoofdmarkten voor den handel in alles, wat het Zuiden van ons noodig had. De uitvoer, die ook geheel in onze handen was, beperkte zich tot kant, garens, hennep, tapijtwerken en batist. Wij hadden het vroeger zoo bloeiende Zuid-Nederland weinig overgelaten; een geringe eigen handel van Ostende op Cadix was alles, wat het van zijn vroeger zoo machtige handelsbeweging had gered.

Toch waren daar in de Zuidelijke Nederlanden reeds symptonen waar te nemen, die op eene mogelijke herleving wezen, waardoor wij een vrij belangrijk in- en uitvoergebied konden verliezen. Vooral sedert 1692 hadden de Zuid-Nederlanders in Maximilaan Emanuel van Beieren een landvoogd, die op middelen peinsde om meer leven en vertier in het Zuiden te brengen. Hij herbouwde het verwoeste Brussel; raadpleegde Staten en stadsregeeringen over te nemen maatregelen tot verheffing van handel en nijverheid; maakte plannen tot eene verbinding van Antwerpen met de Noordzee door middel van een kanaal, dat dwars door het land van Waes langs Brugge naar zee zou worden gegraven, en voor een ander kanaal, dat Brussel met de Maas bij Charleroi zou verbinden; peinsde zelfs over de oprichting van eene Oost-Indische Compagnie in Vlaanderen [1]).

Voor al die plannen echter, of zij dan al of niet tot stand mochten komen, zou de tijd eerst later rijp blijken; vooreerst kwam er niets van. En ook het door de Spaansche regeering in 1699 uitgevaardigd verbod, om lakens, hoeden en andere producten in de Zuidelijke Nederlanden in te voeren [2]), kon de handel en de nijverheid daar niet dadelijk doen opleven. Men bereikte er alleen mede, dat in de Republiek de invoer van Brabantsche en Vlaamsche stoffen werd tegengegaan, zoodat de Zuid-Nederlanders van hun zoo goed als eenige afzetgebied verstoken werden. Het verbod werd dan ook niet gehandhaafd en de bestaande handelsrelaties met de Republiek bleven verder tot het einde van dit tijdperk intact.

* * *

Zoo hebben wij dan den Europeeschen handel der Republiek gedurende dit tijdperk beschouwd, ook voor zoover het de handelsbetrekkingen van geringer omvang en den rivier- en overlandshandel betrof.

1) Vgl. Blok, t. a. p., Dl. V, bladz. 419.
2) Vgl. de Rooy, t. a. p., bladz. 500.

Dat het geen tijdvak van verval was, hadden wij meermalen gelegenheid op te merken; de achteruitgang van den Nederlandsch-Franschen handel werd door de uitbreiding, die onze betrekkingen met Rusland en Spanje ondergingen, grootendeels goed gemaakt. Bovendien leefde ook onze nijverheid dermate op, dat zij niet alleen den handel, maar ook de algemeene welvaart der bevolking in menig opzicht bevorderde. En daarbij oefenden ook de goede zorgen aan water- en landwegen, aan post-, munt- en bankwezen besteed, hun gunstigen invloed uit op onzen handel en ons handelsverkeer.

Meer nog dan voorheen werden in dit tijdperk handels- en verkeerswezen door allerlei verdragen, overeenkomsten en tractaten nader geregeld en omschreven, zij het ook dat de best opgestelde verdragen door de politieke omstandigheden niet altijd het gewenschte effect hadden. Maar de regeering streefde toch naar instandhouding van de tot dusver veroverde handelsgebieden, al was het menigmaal te bejammeren, dat de handelsbelangen en de commerciëele politiek voor de algemeene staatkunde moesten wijken.

Behalve een bloeitijdperk voor onze nijverheid, zouden wij dit tijdvak dan ook bijna een periode van commerciëele verdragen kunnen noemen, was het niet, dat ook onze koloniale betrekkingen de aandacht vragen, die eveneens nieuwe gezichtspunten kunnen opleveren, waarbij de instandhouding en conservatie van het in Europa verkregen afzetgebied wederom op den achtergrond komt te staan. Maar, gelijk alles, kan men ook een tijdvak onzer handelsgeschiedenis uit verschillende oogpunten bezien. En dan verdient het streven naar nauw omschreven verdragen betreffende handel en scheepvaart zeer zeker als een kenmerkend feit in dit tijdperk te worden beschouwd; zoo wij het nu nog moesten doopen, hadden wij het misschien „Het Tijdperk van Behoud" genoemd.

3. Koloniale Handel.

Na het overzicht van onzen Europeeschen handel en onze handelsrelaties met de verschillende Staten van Europa dienen wij weder allereerst onze aandacht aan de Oost-Indische Compagnie te wijden.

Hare oprichting, hare vestiging in den Indischen archipel, hare handelsrelaties met de Aziatische kustlanden, dat alles werd echter bij de behandeling van het voorgaande tijdperk reeds uitvoerig door

ons besproken, zoodat, willen wij niet in gedurige herhaling vervallen, wij ons tot enkele sobere mededeelingen moeten beperken. Immers haar handel, haar handelsgebied, ja, de door haar in- en uitgevoerde handelsartikelen zelfs, bleven behoudens eene enkele uitzondering gelijk aan het voorgaande tijdperk, terwijl ook in haar monopolie geen verandering kwam. Nog immer beleefde zij — er mocht dan al eens stagnatie in de aankomst en het vertrek der vloten zijn — een gouden tijd; de uitkeeringen werden zelfs regelmatiger en de winsten, vooral op de specerijen, waarvan zij de teelt voortdurend gewelddadig beperkte, waren nog altijd bovenmate groot.

Uit handelsoogpunt valt er dus in dit tijdperk over onze Oost-Indische Compagnie weinig nieuws te zeggen. Maar daartegenover staat dat het weinige, hetwelk wij moeten mededeelen, van het hoogste gewicht is en bijzonder de aandacht verdient. En dat niet zoozeer omdat in dit tijdperk de Oost-Indische Compagnie het toppunt van haar bloei bereikte, maar omdat zij in dit tijdvak vooral onze wording als Koloniale Mogendheid voorbereidde en het nieuwe beheerschsysteem tot den invoer van cultures leidde, waarvan wij nu nog de vruchten plukken.

Koloniale Mogendheid toch waren wij in het voorgaande tijdperk nog niet geworden. Ja, eigenlijk werden wij dit ook nu nog niet, evenmin als in de achttiende eeuw, daar de Compagnie wel als het ware een Staat in den Staat, maar niet de Staat zelve was. Zij was en bleef, zoolang de Republiek der Vereenigde Nederlanden bestond, een geoctrooiëerde handelsmaatschappij, die, wat zij ook in Indië mocht verkrijgen of veroveren, dat als haar bijzonder eigendom mocht beschouwen, terwijl de Republiek geen bezitsrechten daarop kon doen gelden. Maar waar de Compagnie niet alleen aan de landsregeering der Republiek ondergeschikt was, doch haar geheele wezen en bestaan als het ware met het moederland was samengeweven, daar mogen wij ter kenschetsing van dit tijdvak het enge begrip „handelslichaam" wel een oogenblik loslaten, om de Compagnie met de Staten, wier vlag zij voerde en in welker naam zij handelde, te vereenzelvigen. En dan kunnen wij spreken van onze vestiging als Koloniale Mogendheid door de blijvende veroveringen, die de Compagnie in dit tijdperk heeft gemaakt.

Geen Koloniale Mogendheid kan bestaan zonder koloniaal bezit en evenmin kon op den duur eene corporatie als de Oost-Indische Compagnie zonder dat bezit zich in Indië handhaven. Maar in de

eerste plaats handelslichaam zijnde, had zij tot dusverre niet naar de verkrijging daarvan gestreefd. Zelfs hare oorlogen had zij hoofdzakelijk gevoerd om hare concurrenten uit de vaart te houden, of tot handhaving van haar monopolie en wering van den sluikhandel. Slechts het monopolie van den zooveel winstgevenden specerijenhandel had er toe geleid, dat de Compagnie de Molukken veroverd had en deze eilanden als haar bijzonder eigendom beschouwde. Doch overigens beteekende haar landbezit niet veel en bezat zij slechts een aantal factoriën en forten op de kusten der grootere eilanden, op Ceylon en in Voor-Indië. Zelfs op Java was haar gebied niet verder uitgebreid dan tot Batavia en omstreken, haar opslagkantoor en transitohaven.

Dat nu veranderde in dit tijdperk.

Had de Compagnie zich vroeger met verdragen van alleenhandel tevreden gesteld, meer en meer bleek het aan de bewindhebbers, dat zulks voor de stabiliteit van den Indischen handel niet voldoende was. Want daarvoor moest zij allereerst haar monopolie in elk opzicht kunnen blijven handhaven en dientengevolge haar concurrenten, waaronder de Engelschen nog altijd de voornaamsten waren, geheel van het terrein harer vestiging kunnen weren. En dat kon alleen, wanneer de Compagnie niet enkel het bevoorrecht handelslichaam in, maar ook het leidend en besturend lichaam van het door haar bezette gebied was.

Dat gebied te verkrijgen, werd nu het doel. En de weg daartoe werd de Compagnie gemakkelijk gemaakt door haar herhaald optreden als bemiddelaarster in de geschillen der Indische vorsten. Zij, optredend met macht en gezag als ware zij zelve de Republiek der Vereenigde Nederlanden, die zij dan toch altijd in Indië vertegenwoordigde, werd door de Indische vorsten telkens opnieuw daartoe aangezocht, en dat ten koste van aanzienlijke offers, die men gaarne daarvoor over had. Geen wonder, dat de Compagnie, geleid door mannen als Maetsuycker, van Goens en Speelman, van dien toestand op uitnemende wijze partij wist te trekken en zich binnen weinige jaren een uitgestrekt grondgebied en een staatkundig overwicht in den Indischen archipel wist te verwerven, waartegen geen inlandsch vorst meer bestand was.

Met opzet spreken wij van den Indischen archipel. Wel trachtte de Compagnie ook nog in Voor-Indië meer en meer voet te krijgen, gelijk bleek uit de verovering van St. Thomé in 1675, doch daar konden wij op de Engelschen, die sedert 1668 Bombay in bezit hadden, geen voldingend overwicht verkrijgen. Van de voordeelen,

die de Compagnie zich dan ook door de verovering van St. Thomé wist te verwerven, heeft zij slechts tot 1687 partij kunnen trekken [1]).

In den archipel konden de Engelschen zich op den duur echter niet blijven handhaven, vooral niet sedert de Compagnie zoo uitnemend partij trok van de burgeroorlogen, die van 1670 tot 1682 de rijken van Mataram en Bantam teisterden.

Zoo verkreeg de Compagnie bij verdrag van 28 Februari 1677 vrijdom van in- en uitgaande rechten in het rijk van Mataram, benevens de vergunning om daar overal handelskantoren op te richten, terwijl de keizer zich verbond geen Makassaren of Maleiers in zijn gebied toe te laten dan voorzien van Nederlandsche passen. Daarbij zag deze in October van datzelfde jaar niet slechts van al zijne aanspraken op het rijk van Jakatra af, doch vergrootte het grondgebied der Compagnie ten oosten tot de rivier Pamanoekan en ten zuiden tot het strand, terwijl hij haar tevens het uitsluitend recht verleende om in zijn rijk opium, suiker en lijnwaden te verkoopen. Reeds het volgende jaar kreeg de Compagnie daarbij de landvoogdij Samarang in bezit, met macht om aldaar de Javaansche regenten naar believen aan te stellen en de belastingen te innen, waarvan de opbrengst zou strekken tot korting der sommen, die de keizer aan de Compagnie verschuldigd was. Daarna werd de keizer in December 1678 met veel plechtigheid door den bevelhebber van het leger der Compagnie te Kedirie gekroond en stond hij sedert eenigermate onder Nederlandsche voogdij. En de leenplichtige vorsten van Cheribon, die aan den Soesoehoenan van Mataram ondergeschikt waren, wendden zich eveneens tot de Compagnie en verleenden haar op hunne beurt groote handelsvoordeelen, benevens de vrijheid tot het bouwen van een fort bij Cheribon [2]). Omstreeks 1681 was hier dus de invloed der Compagnie gevestigd en had zij in weinige jaren in dit belangrijk gedeelte van Java een staatkundig overwicht verworven, dat werkelijk van groote beteekenis mocht worden geacht.

Daarnevens gaf een opstand in de Molukken de Compagnie aanleiding, om ook Ternate in bezit te nemen, en gaven nieuwe onlusten in het rijk van Bantam haar een reden om ook hier hare macht en haar grondgebied uit te breiden.

1) Zie hierover Luzac, Holl. Rijkdom, Dl. II, bladz. 98, 99.

2) Vgl. v. Rees, Gesch. der Staathuishoudk. in Nederl., Dl. II, bladz. 272, en Pompe, Gesch. der Nederl. Overz. bezittingen, bladz. 166 en vv.

In Bantam vooral kon een krachtig optreden der Compagnie voor onzen handel gewichtige gevolgen hebben, daar de Engelschen hier nog altijd eene factorie bezaten voor den handel in peper en lijnwaad, en ons voortdurend afbreuk trachtten te doen. De twist, in 1682 tusschen den regeerenden sultan van Bantam en diens vader, den hoogbejaarden sultan Agong, die eenige jaren vroeger den troon aan zijn zoon vrijwillig had afgestaan, uitgebroken, werd dan ook voornamelijk door de Engelschen aangestookt. Maar zij trokken er geene voordeelen van. Steunden zij den ouden sultan, Hadji wendde zich, toen zijn vader hem in het nauw had gebracht en in zijn kraton te Bantam ingesloten hield, tot de regeering in Batavia, waar zijn verzoek om hulp met graagte ontvangen werd. Speelman, die destijds gouverneur-generaal was, zond dadelijk eene voldoende krijgsmacht naar Bantam, die den jongen sultan ontzette, zijn gebied heroverde en den ouden sultan gevangen nam. En het gevolg lag nu voor de hand: het verleenen van voordeelen aan de Compagnie.

De door de Compagnie op den troon bevestigde vorst verleende haar het monopolie van den handel in peper en lijnwaad, zoomede de vergunning tot het bouwen van een fort nabij Bantam, dat, eerlang door Van Hoogstraeten gesticht, den naam Speelwijk ontving. Daardoor werd voor goed een eind gemaakt aan de concurrentie der Engelschen, Franschen en Denen, welke onzen handel hier tot dusverre nog altijd had belemmerd, terwijl de Engelschen hunne loge op last van den vorst van Bantam moesten sluiten.

Dat vooral de Engelschen daarover zeer verbitterd waren, laat zich denken. Zij beproefden dan ook schadevergoeding te verwerven door het aanstoken van onlusten in het aan Bantam onderworpen Soekadana op Borneo en door een gelijktijdigen aanval op de onderhoorigheden van Bantam op Sumatra's westkust. Doch de opstand te Borneo werd spoedig door de Compagnie gedempt en het aan ons onderworpen Indrapoera op Sumatra, waar zij eveneens onlusten verwekt hadden, bijna onmiddellijk hernomen. Echter bleven Benkoelen, dat aan Bantam, en Batang-Kapas, dat aan onze Compagnie behoorde, voorloopig in het bezit der Engelschen [1]).

Hoewel dus in Europa met Engeland in vollen vrede, duurden in Indië tusschen de Engelschen en ons de gewapende schermutselingen voort. Maar hoewel dit èn in Engeland èn ten onzent tot tal van klachten aanleiding gaf, ging men niet tot uitersten over

1) Vgl. Pompe, t. a. p., bladz. 172.

en trachtte de moeilijkheden langs administratieven weg op te lossen.

Al in 1675 toch was, ingevolge de bepalingen van den vrede van Westminster, tusschen Engeland en de Republiek eene overeenkomst gesloten, om de geschillen der Engelsche en Nederlandsche Compagniën te voorkomen en de reeds bestaande bij minnelijke schikking te vereffenen [1]). Daarbij was o. a. bepaald, „dat eenige commissarissen, over en weder te deputeren in dese Stad Londen, souden vergaderen [over] een oprecht en billijk reglement op de commercie in Oost-Indië." Voor beide compagniën, zoowel de Nederlandsche als de Engelsche, in Oost-Indië handel drijvend, achtte men de „nauwste vriendhoudende tsamenvoeginge en de grootste sucht om elkander met wederzijdsche goedgunstigheid te bejegenen" gewenscht. Vandaar dat besloten werd, „dat beyde compagnien sich vreedsaem ende minnelijck tegens elkander [zouden] gedragen en de tractaten, tusschen beide landen gemaakt of nog te maken, [zouden] onderhouden en bewaren."

Vrede tusschen de Engelschen en ons — of, wil men, tusschen ons en de Engelschen — was echter op commerciëel gebied een bijna totale onmogelijkheid. En dat vooral in Indië, waar de wederzijdsche handelsbelangen elkander telkens kruisten en geen van beide partijen, behoudens onze stelling in de Molukken, een afgebakend terrein voor handelsoperatiën bezat.

Scherp werd dit dan ook in 1675 door beide partijen ingezien, hoewel men begreep, dat men alleen om die reden elkander niet voortdurend kon beoorlogen. Men moest dus ook de eventueel nog komende geschillen langs vredelievenden weg trachten op te lossen, waartoe werkelijk bij deze overeenkomst maatregelen werden getroffen.

Immers, zouden er voortaan tusschen beide Compagniën geschillen onstaan, dan zouden zij niet tot middelen van geweld overgaan, maar dezelve aan het oordeel der Engelsche en Nederlandsche regeeringen onderwerpen. En mocht de uitspraak langer dan zes maanden op zich laten wachten, of de bezwaarde partij niet voldaan zijn, dan zou de zaak voor een arbitrage-commissie van acht leden worden gebracht, waarvan Engeland er vier en de Republiek

1) Vgl. het „Artikel, tusschen Carel de II ende de Stat. Gen. om de geschillen der Engelsche ende Nederlandsche Oost-Ind. Compagniën te voorkomen,... te vereffenen ende wech te nemen. Geslooten den 8 Marty 1675. Ouden Stijl." Z. pl. 1675, 4°, genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 11305.

er ook vier zou benoemen, en aan de einduitspraak dier commissie hadden beide partijen zich dan te onderwerpen. Deze arbitrage-commissie zou bij beurten te Londen en te 's Gravenhage, te beginnen met Londen, vergaderen.

Geen wonder, dat de verwikkelingen in Bantam tot arbitraire tusschenkomst aanleiding gaven. En thans zou het bewijs moeten geleverd worden, of de commerciëele verwikkelingen in Indië werkelijk voor vredelievende oplossing vatbaar waren. Want de verdrijving der Engelschen uit Bantam beteekende meer dan een voordeel op onze concurrenten alleen; zij ontnam den Engelschen hun laatste steunpunt in den Indischen archipel en bevestigde onze alleenheerschappij aldaar. En het zal niemand bevreemden, dat deze zaak jaren achtereen de gemoederen heeft bezig gehouden en ten slotte ook door de arbitrage-commissie niet is bijgelegd, maar dat Engeland eenvoudig in het gebeurde heeft moeten berusten.

Een stroom van vlugschriften heeft dan ook over deze kwestie het licht gezien [1]) en toen deze na eenige jaren begon te verminderen, waren er weder zooveel nieuwe geschillen opgerezen, dat er voor de arbitrage-commissie waarlijk aan geene bemiddeling meer te denken viel. Slechts de politieke toestand in Engeland, die in 1688 tot de troonsbestijging van Willem III leidde, heeft ons dan ook in de zeventiende eeuw voor een vierden Engelschen oorlog behoed.

Hoe ernstig die verwikkelingen ten slotte waren, zien wij het best uit de Memorie, door den Engelschen gezant in 1687 bij de Staten-Generaal ingediend, en de verdediging daarop van de zijde der bewindhebbers onzer Oost-Indische Compagnie [2]). De kwestie van Bantam, geëindigd met de stellige verzekering dat

1) Zeer belangrijk zijn o. m. „Antwoort van de Vergaederingh van de Seventiene, representerende de Generale Nederl. Geoctr. Oost-Ind. Comp., aen de Stat. Gen. op de twee Propositiën van den Koninck van Groot Britanien, raeckende het voorgevallene tot Bantam. 't Amsterdam, bij Paulus Matthijsz" [1683], 4°, genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 11872. — „Twee verscheyden Berichten van de Bewindhebberen van de Nederl. Geoctr. Oost-Ind. Comp., beyde overgelevert aen de Stat. Gen. ... over 't werck van Bantam," enz. Z. pl. [1687], 4°, genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 12615, en opgesteld door P. VAN DAM.

2) Vgl. de „Memorie ende Klachte, gedaen en overgelevert door den Heer Marquis d'Albyville, extraord. envoyé van den Koninck van Groot-Brittannien over het voorgevallene tot Masulipatnan ... en tot Batan-Capas ..., den 1 Aug. 1687. Ende het Bericht daer op van de Bewinthebberen van de Nederl. Oost-Ind. Comp." enz., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 12614.

de Compagnie er niet aan dacht om hare troepen uit dit rijk terug te trekken, was door talrijke incidenten op Sumatra, in Golconda, op de kust van Malabar, ja zelfs in Perzië gevolgd, een bewijs, dat de Compagnie ook op het vaste land de concurrentie tegen de Engelschen trachtte vol te houden.

Zoo was b. v. Masulipatnam, op de kust van Coromandel, op 16 Juli 1686 door ons bezet. Aan de Engelsche Compagnie, die daar eene factorie had, liet men daarop in Augustus weten, dat het onze intentie niet was om den handel der Engelschen aldaar te „incommoderen," zoodat de Engelsche Compagnie de goederen, die „sy in voorraet of gereedt soude mogen hebben, of krijgen," naar believen zou mogen inladen en de inkomende goederen opslaan. Maar, werd er bijgevoegd, de Compagnie zou niet mogen leveren aan de onderdanen van den vorst van Golconda en evenmin van hen koopen. Door die bepaling werd de handel der Engelschen onmogelijk; geen wonder dus dat de factorie werd opgeheven en de Engelschen onder protest vertrokken. Wij verkregen daarop door ons gewapend optreden vrijheid van negotie en heerschten voortaan als meesters in dit door ons bezette handelsgebied. Terecht klaagden de Engelschen nu, dat wij ons van Masulipatnam eigenlijk op dezelfde wijze als van Bantam hadden meester gemaakt met het doel om den Engelschen handel te ruïneeren, waarop de Engelsche regeering opnieuw met petities en vertoogen bij de Staten aankwam. Maar ook deze hadden al heel weinig effect en onze Compagnie wist op vernuftige wijze alle schuld van zich af te schuiven. Het heette zelfs, dat wij èn in Bantam èn in Masulipatnam „de intressen der Engelsche Compagnie wel degelijk hadden gerespecteerd."

Met minder recht daarentegen klaagden de Engelschen over ons optreden op de westkust van Sumatra, waar wij in hetzelfde jaar ons van het drie jaren te voren door de Engelschen bezette gebied meester maakten. Want in Benkoelen en Bantam-Kapas hadden zij zich in strijd met onze verdragen met den vorst van Bantam gevestigd, daar een fort opgeworpen en zich van onzen peperhandel meester gemaakt. Daarmede niet tevreden, hadden zij zich ook op aan ons direct onderworpen grondgebied en wel te Padang gevestigd, zonder zich aan de protesten onzer Compagnie te storen. Daarop werd in Augustus 1686 het fort door de ons getrouwe inlanders vermeesterd en met den grond gelijk gemaakt. Daarna werden wij weder ondanks alle protesten van Engelsche zijde meester in het kort te voren verloren gebied. Wat de Engelschen

ook verder mochten beweren, men liet eenvoudig niet toe, dat zij zich op Sumatra vestigden; onze Compagnie, die thans een vaste gedragslijn volgde, handhaafde met kracht het recht van haar monopolie [1]).

Door al deze maatregelen nu bereikte de Compagnie op het laatst der zeventiende eeuw, vooral in den archipel, een hoog standpunt van aanzien en bloei. Toen haar octrooi in 1700 opnieuw werd verlengd, had zij alle naar haar handel mededingende natiën, de Portugeezen, de Spanjaarden, de Engelschen en Franschen, uit den Indischen archipel verdreven en van allen handel op deze rijke gewesten uitgesloten. Hare overmacht ter zee in de Indische wateren was toen gevestigd en de Nederlandsche volksplantingen van de Kaap de Goede Hoop af tot den Indischen archipel toe konden zich voortaan in Nederlandschen geest ongestoord ontwikkelen. De Indische vorsten hadden de Compagnie leeren kennen als een geduchte mogendheid, sterk genoeg om zelfs den machtigsten onder hen te vernederen.

De keizer van Kandy kwam nog altijd het door zijn vader gesloten verdrag met de Compagnie nauwgezet na; op de kusten van Malabar en Coromandel was ons gezag, zij het ook nevens dat van Engeland, ter dege gevestigd. Malabar en een groot gedeelte van Sumatra's westkust behoorden aan onze Compagnie, terwijl een groot deel van Java rechtstreeks door haar werd beheerd. En daarbij had de Compagnie ook op Celebes zich invloed weten te verwerven en Ternate onder haar oppergezag gebracht, terwijl de Molukken nog altijd zoo door haar werden beheerscht, dat de bewoners zich zelfs tegen haar meest willekeurige handelingen niet durfden te verzetten. En nog immer was het handelsgebied der Compagnie veel grooter dan de door haar bezette landstreken en de tusschenhandel van alle Aziatische kustlanden bijna geheel in hare macht.

Met China alleen wilden onze handelsbetrekkingen maar niet vlotten. China was het land van de beste witte en fijne zijdestoffen, waarop enorme sommen te verdienen waren, zoodat wij, evenals de Engelschen, geen moeite spaarden om een aandeel in den handel op China te krijgen. Maar geld noch goede woorden troffen hier doel, hoewel er herhaaldelijk sprake was van de opening der Chineesche havens voor alle vreemdelingen. Wel dreven de Engelschen en Portugeezen een aanzienlijken geheimen handel op China, maar ook in dit opzicht konden wij niet slagen. En

1) Vgl. voor dit alles de op bladz. 407 genoemde vlugschriften.

daarbij kwam, dat de Chineezen zelf ook weinig buitenlandschen handel dreven, zoodat wij hun artikelen van uitvoer niet in voldoende mate konden machtig worden [1]).

Vooral voor onzen handel op Japan, waar wij nog steeds onze factorie op het eilandje Desjima hadden, zou de openstelling van China van groot belang zijn geweest. Want Japan betrok bijna al zijne handelsartikelen uit China en had vooral behoefte aan zijden stoffen, die nu, ook al haalde de Compagnie uit Bengalen alleen jaarlijks zes à zeven duizend balen zijde, niet in voldoende hoeveelheid konden worden geleverd. Kon men echter den handel van China op Japan meester worden, dan schatte een ambtenaar der Compagnie van dien tijd alleen de op den zijdehandel te behalen winst op vijf millioen gulden per jaar [2]).

Maar dit was dan ook het eenig wenschelijke wat de Compagnie nog overbleef. Want overigens leverde de handel haar zulke enorme voordeelen op, dat zij waarlijk tevreden kon zijn. De aandeelhouders kregen dan ook sedert 1685 geregeld hooge dividenden uitgekeerd; in 1685 en 1690 zelfs veertig procent, in andere jaren meestal 20 of 25 procent [3]).

Niet echter alleen aan veroveringen en uitbreiding van haar handelsverkeer dacht de Compagnie, doch ook aan kolonisatie, ontginningen en cultures.

Zoo had de Compagnie zich in 1677 meester gemaakt van de goudmijnen bij Selidah in Atjeh en trachtte tien jaren later deze door Saksische bergwerkers met behulp van Maleiers te ontginnen. Maar noch de Saksers, noch de Maleiers bleken tegen het moordend klimaat bestand, zoodat de onderneming spoedig begon te kwijnen, totdat zij in 1729 om „notabele redenen" voor goed werd opgeheven [4]).

Meer succes daarentegen had de suikercultuur, die in dit tijdperk op Java tot grooten bloei kwam. Sedert toch de Compagnie door hare veldtochten meer en meer bekend werd met het binnenland van dit eiland, trok de vruchtbaarheid van den bodem ten zeerste hare aandacht. En dat moest wel, omdat zij voor de Europeesche markten naar andere handelsartikelen moest omzien dan specerijen en peper, tot nu toe de hoofdartikelen van haar invoer. Reeds vroeger, toen de onrustige toestand in Brazilië de suikerproductie

1) Vgl. Blok, t. a. p., Dl. V, bladz. 449.
2) Vgl. Blok, idem, bladz. 450.
3) Zie de jaarlijksche lijst bij Luzac, t. a. p., Dl. II, bladz. 117.
4) Vgl. van Eck, Luctor et Emergo, bladz. 83, 120, 121.

aldaar had verminderd, was men op de bevordering der suikercultuur op Java bedacht geweest. Maar de suikeroogst op Java, die in 1648 nog geen 250.000 pond per jaar bedroeg en in 1662 tot 969.800 pond gestegen was, bedroeg in dit tijdperk jaarlijks meer dan de Compagnie wist af te zetten. En die afzet bedroeg vijf millioen pond per jaar. Berekent men daarbij, dat zij de suiker voor $1^1/_6$ stuiver het pond inkocht en voor 13 à 14 stuivers in Europa aan de markt bracht, dan begrijpt men eerst hoe de Compagnie met betrekkelijk geringe kapitalen zulke enorme sommen aan winst kon maken, ongerekend de bedragen, die in steeds grootere mate in de zakken der ambtenaren terecht kwamen.

Naast de suikercultuur nu beloofde ook de indigocultuur veel voor de toekomst, terwijl de koffiecultuur in voorbereiding was. Wel was de indigoteelt nog niet van groot belang en bovendien de bereiding van dit product door de Javanen niet geschikt om het naar Europa te kunnen vervoeren, doch op dit laatste wist de Compagnie raad. Zij liet uit Suratte en Coromandel bekwame indigo-bereiders naar Java komen, zoodat de indigo voortaan goed bereid kon worden vervoerd. En toen de zoo bereide indigo in Europa eenmaal uitnemend voldeed, werd de teelt daarvan bijzonder aangemoedigd.

In haar allereerste stadium was nog de koffiecultuur, hoewel het zeer te verwonderen was, dat men zich daar al niet eerder op toegelegd had. De koffie toch was al sedert jaren in Nederland en Europa bekend, alvorens men er aan dacht de teelt van den koffieboon aan te moedigen, en van jaar op jaar nam het gebruik der koffie toe. Maar eerst toen met den Nederlandschen resident te Suratte over de indigo werd gecorrespondeerd, kwam ook de koffie ter sprake, wat ten gevolge had, dat in 1696 eenige koffieplantjes, van Canore afkomstig, naar Batavia werden gezonden. Maar deze plantjes werden in 1699 door overstroomingen en aardbevingen vernield. Opnieuw werden daarop van Malabar nieuwe koffieplanten aangebracht en op Java geplant, thans met gunstiger uitslag. Echter duurde het nog tot 1706 eer een plant en eenige gewonnen boonen aan Nicolaas Witsen te Amsterdam konden worden gezonden, en tot 1709 eer de koffiecultuur eenigzins belangrijke baten begon af te werpen.

En daarbij trachtte men nog de kolonisatie aan te moedigen. Al in 1670 was eene bekendmaking uitgevaardigd, dat zij, die zich aan de Kaap de Goede Hoop, op het eiland Mauritius, op Ceylon of te Batavia wilden nederzetten, kosteloos met de schepen

der Compagnie derwaarts zouden worden overgebracht „om haer aldaer te erneren met hetgene van haer industrie, wetenschap, hantwerck off ambacht soude mogen wesen, oock wel om daer handel te drijven voor soo veel daer is gepermitteert, en verder noch anders niet." Die landbouw wilde uitoefenen, zou aan de Kaap of op Mauritius „soo veel lant in eygendom kunnen bekomen, als hij eenigsints [zou] kunnen beheren." Men zou echter verplicht zijn minstens vijftien jaar in Indië te verblijven [1]).

Hoe drukkend de laatste bepaling ook kon worden en hoe weinig zekerheid men had, om tot het drijven van een voordeeligen handel vergunning te bekomen, toch bleef de uitnoodiging niet zonder gevolg. In 1672, 1673 en 1677 werden verscheidene gezinnen naar Indië en de Kaapkolonie overgebracht, wier aantal aangroeide door tal van Fransche en Piemonteesche emigranten, die zich sedert de herroeping van het edict van Nantes over de Republiek vooral naar de Kaapkolonie begaven. Deze emigranten, hoofdzakelijk landlieden, wijnbouwers en handwerksgezellen, moesten zich wel tot de Kaap voelen aangetrokken, daar de kolonisten hoofdzakelijk door landbouw in hun onderhoud moesten voorzien. Want het bleek al spoedig, dat men te vergeefs op handelsvrijheid had gehoopt en de Compagnie haar monopolie met argusoogen bewaakte. Aan de kolonisten in de Kaapkolonie is dan ook nimmer handelsvrijheid verleend en zij hebben zelfs ondanks hunne herhaalde aanzoeken geen vergunning tot vrije kustvaart kunnen bekomen. Desniettegenstaande kwam de Kaapkolonie vooral onder den bekwamen commandeur van der Stel tot betrekkelijken bloei en werd deze nederzetting, waar Drakenstein en Stellenbosch weldra nieuwe middelpunten van verkeer werden, van steeds meer belang voor den handel der Compagnie en als rustplaats voor de oostindiëvaarders bovendien van bijzondere waarde.

De nederzetting op Mauritius daarentegen was voor de Compagnie op den duur van geen belang. Ook daar legden de kolonisten, ongeveer veertig gezinnen sterk, zich op landbouw en veeteelt toe, en waren op weg om tot welvaart en bloei te komen. Maar al op het einde van dit tijdperk vond de Compagnie het lastig daar jaarlijks een schip met benoodigdheden heen te zenden, wat dan ook in het begin der achttiende eeuw, gelijk reeds vroeger vermeld werd, de opheffing der nederzetting ten gevolge had. De bewoners van het eiland vonden toen een nieuw arbeidsveld in de Kaapkolonie.

1) Vgl. voor dit en hetgeen volgt VAN REES, t. a. p., Dl. II, bladz. 261 en vv.

Slechter nog verging het den kolonisten op Ceylon, het gewichtigste punt der Compagnie buiten den archipel. Daar was hun toestand in 1684 zoo treurig, dat de gouverneur van het eiland aan de bewindhebbers schreef: „de inwoners zullen nu genoegzaam geruïneerd zijn; de gemeente wordt als het ware de keel toegebonden en onbekwaam [gemaakt] d'Ed. Compagnie eenig voordeel toe te brengen." Inderdaad werden hun dan ook de voornaamste middelen van bestaan onthouden. Handel mochten zij niet drijven en daar de Compagnie aan de tabak, die zij vooral schijnen verbouwd te hebben, geen behoefte had, konden zij die niet met voordeel verkoopen. Na 1677 schijnen dan ook geen kolonisten naar Ceylon meer te zijn vertrokken, terwijl de bewindhebbers door den treurigen uitslag zoozeer ontmoedigd waren, dat zij later geen pogingen tot verdere kolonisatie aldaar wenschten te beproeven, niettegenstaande er meermalen in het belang der woeste gronden op werd aangedrongen.

Evenmin gelukte de kolonisatie op Java in voldoende mate. Daar was in 1676 aan de vrijburgers van Batavia onder zekere voorwaarden en beperkingen vrije handel op de voornaamste havens van den archipel toegestaan, maar reeds drie jaren later beklaagden zij zich bij de bewindhebbers over de uitvoering daarvan, omdat het handelsbedrijf hun zoo goed als onmogelijk werd gemaakt. En de handel was volgens hen bijna het eenige middel om in Batavia een voldoend bestaan te vinden, daar zij voor de uitoefening van den landbouw veel minder geschikt waren dan de Javanen en de handwerksnijverheid slechts voor enkelen een bestaan opleverde, daar de inlanders alles, wat zij noodig hadden, zelven vervaardigden. En toch werd hun bijna alle gelegenheid benomen om op andere wijze eenig voordeel te behalen, daar zij alleen passen konden krijgen naar die plaatsen „waar de winsten geenszins de ligte equipage der borgerije konden goedmaken, ofte daar geen koopmanschappen te halen noch te brengen waren." Vandaar, zoo eindigen de kolonisten hun beklag, „dat wij allen tot armoede vervallen en nauwelijks genoeg hebben om zelven rond te komen, veel minder met onze vrouwen en kinderen."

Zoo brak dus de Compagnie, ook met betrekking tot de kolonisatie van Batavia, met de eene hand af wat zij met de andere hand opbouwde. En de oorzaak daarvan was, dat de Compagnie steeds uitging van het denkbeeld, dat de kolonisten alleen voor haar bestonden en dus veeleer geneigd was om hen te exploiteeren, dan voort te helpen of te begunstigen. Zij wenschte alleen kolonisatie

in haar belang en niet tot versterking van het Nederlandsch element in hare uitgestrekte bezittingen. Zelfs de nijverheid der kolonisten mocht haar handel geen schade doen. Wilden deze zich dan ook op den landbouw toeleggen, dan hadden zij alleen de vrije beschikking over die producten, welke buiten het handelsmonopolie der Compagnie vielen. Alle andere — en daartoe behoorden juist de meest winstgevende, zooals peper, indigo, en later de koffie, — moest men haar voor bepaalde prijzen, die zeer laag gesteld waren, afstaan. Slechts de suikerbereiding, waarvan de Compagnie het monopolie niet zocht te verkrijgen, leverde voor particulieren belangrijke voordeelen op. Vandaar dat in het laatst der zeventiende en het begin der achttiende eeuw het aantal suikermolens in de Bataviasche ommelanden voortdurend toenam, wat echter aan de Nederlandsche kolonisten niet ten goede kwam, daar deze molens in hoofdzaak door Chineezen werden opgericht en in gang gehouden.

De handel en de handhaving van het handelsmonopolie bleef dus ook in dit tijdperk het groote doel der Compagnie. De rijke ladingen, die ieder jaar naar Nederland werden vervoerd en daar geveild, leverden steeds grootere winsten op, terwijl het bedrag van den omzet gedurig grooter werd. Alleen van 1696 tot 1698 bedroeg de waarde der hier aangekomen en geveilde Indische waren de aanzienlijke som van 43 millioen gulden. En als overschot der totale handelswinst bezat de Compagnie in 1693 eene som van niet minder dan 40 millioen gulden.

Rijk aan geld, aan invloed en macht, was de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie dan ook bij den aanvang der achttiende eeuw nog het machtigste en rijkste handelslichaam der wereld, ofschoon zich voor den opmerkzamen beschouwer reeds verschijnselen vertoonden, die een naderend tijdperk van verval deden vermoeden.

Kon de Oost-Indische Compagnie alzoo op dit tijdperk als een tijdvak van vooruitgang en bloei bogen, niet alzoo de nieuwe West-Indische Compagnie, die, besnoeid in haar afzetgebied en met een betrekkelijk klein kapitaal werkend, even als hare voorgangster moeite had zich staande te houden. Haar bedrijfskapitaal bedroeg niet meer dan zes tonnen gouds, waarvan het grootste deel voor den slavenhandel gebezigd werd, waarvoor de nieuwe Compagnie het monopolie bezat.

Evenals de oude Compagnie had ook de nieuwe West-Indische Compagnie bij kaap Verd, waar zij Goeree bezet hield, en aan de Goudkust, waar St. George del Mina hare hoofdvestiging bleef, hare kantoren. Van daar uit en van uit het moederland hield zij den handel met Essequebo, St. Eustatius, Curaçao, zoomede, voor zoover het den slavenhandel gold, met Suriname en Berbice gaande. Goud, ivoor, huiden, gom, suiker en letterhout waren de artikelen, die zij op de Europeesche markten aanvoerde, en waarop nog altijd groote sommen werden verdiend, daar deze van de kustnegers voor artikelen van geringe waarde, als kralen, glas, kant, gedragen kleederen en brandewijn, werden ingeruild [1]).

Meer echter dan de handel in deze artikelen leverde de slavenhandel op, waarin wij in dezen tijd het voornaamste aandeel hadden en dien wij bijna zonder concurrentie dreven. De kusten van Angola en Guinea leverden de Compagnie duizenden slaven voor de Amerikaansche plantages. Met name werden naar de Spaansche bezittingen voortdurend door de Compagnie tal van slaven vervoerd, niettegenstaande de handel daarop aan niet-Spanjaarden eigenlijk verboden was. Curaçao was voor dezen handel de aangewezen markt, gelijk het voor geheel Midden-Amerika eigenlijk de stapelplaats was. Door dien handel vooral kon de Compagnie ook gedurende dit tijdperk hare aandeelen op pari houden en gewoonlijk aan hare deelhebbers van drie tot vijf procent uitkeeren; eens, in 1687, zelfs tien procent.

In verhouding tot de uitkeeringen der Oost-Indische Compagnie hadden zulke dividenden echter maar weinig te beteekenen, zoodat geheel het bedrijf der West-Indische Compagnie in de Republiek niet hoog stond aangeschreven.

Van meer belang daarentegen werd in West-Indië de particuliere handel, die, voor dien tijd door onze Staten-Generaal met buitengewone vrijgevigheid toegelaten, bijna ongehinderd zijne vleugelen kon uitslaan. En bovendien dreven onze particuliere kooplieden, zoowel van uit het kustland als van af de eilanden, die wij in West-Indië bezet hielden, een uitgebreiden smokkelhandel op bijna alle overige Europeesche koloniën in Amerika. De kleine Antillen, waaronder St. Eustatius en Curaçao, het laatste niet veel meer dan een kale onvruchtbare rots, besloegen te zamen nog geen twaalf vierkante mijlen en toch werden zij desniettegenstaande de vruchtbaarste hulpbron voor den Nederlandsch-Amerikaanschen handel.

1) Vgl. Blok, t. a. p., Dl. V, bladz. 455, 456; Scherer, t. a. p., Dl. II, bladz. 333.

Onze kooplieden en ondernemers toch maakten al die eilandjes tot groote stapelplaatsen voor den smokkelhandel en organiseerden dezen verboden handel tusschen Curaçao en het nabijgelegen vasteland, tusschen St. Eustatius en St. Domingo, Guadeloupe, Martinique, Cuba, Portorico en den geheelen archipel op zulk een wijze, dat het grootste deel der uitvoeren van alle Europeesche koloniën zoo goed als in hunne handen was.

Ladingen St. Domingo-koffie, Caracas-cacao en Jamaïca-suiker werden onder Nederlandsche vlag rechtstreeks naar Amsterdam uitgevoerd en nog aanzienlijker waren de retourvrachten, bestaande in fabrieksgoederen en Oost-Indische producten, die van uit de nog altijd „principaelste koopstad" der Republiek naar Amerika gingen. Willemstad op Curaçao was op het einde van dit tijdperk misschien het best voorziene goederenmagazijn van geheel de Nieuwe Wereld en weet men nu, dat op de smokkelpremie alleen vijftig procent en meer werd verdiend, dan kan men nagaan hoe enorm groot de winsten der Nederlandsche kooplieden moesten zijn, die zich met den handel op Amerika onledig hielden.

Dat de Franschen tijdens de oorlogen in dit tijdperk de Nederlandsche bezittingen in de „West" dan ook dikwerf verontrustten, behoeft bijna geen betoog. Maar, hoewel de herhaalde aanvallen onze nimmer in voldoenden staat van verdediging gebrachte bezittingen groote geldelijke nadeelen berokkenden, hadden wij buiten de overgave van Tabago daardoor thans geen verlies van grondgebied te betreuren.

Meer nog dan in Oost-Indië was de regeering der Republiek in West-Indië op kolonisatie bedacht, die zij op allerlei wijzen en door het verleenen van verschillende voorrechten aan de emigranten, die zich daar zouden willen vestigen, trachtte te bevorderen. Herhaaldelijk verschenen er dan ook van de zijde der regeering vertoogen en vlugschriften, om de kolonisatie aan te moedigen en de vestiging in de West-Indische bezittingen in het gunstigste licht te stellen. Zoo verscheen reeds in 1676 het „Vertoogh van de considerabele Colonie, by de Staten van Hollandt en West-Vrieslandt uytgeset op de vaste kust van America" [1]), waarin de voordeelen

1) Genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 11388. — Het vertoog behelsde drie punten: „I. De favorabele conditiën, by haer Edele Groot Mogende vergunt aen hondert personen, die haer eerst als principalen in de associatie sullen inlaten. II. Een onderrichtinge van de goede gelegentheden van die landen. III. Eene korte oplossinge van de swarigheden by eenige voorgewent."

eener vestiging aldaar breed worden uitgemeten en eene kostenbecijfering wordt gemaakt, om het bedrijfskapitaal der kolonisten te kunnen berekenen. En kort daarna verscheen een door Simon van Beaumont geschreven vlugschrift, getiteld: „Pertinente Beschrijvinge van Guiana, gelegen aan de vaste kuste van America" [1]), waaruit, zoo zegt de schrijver, „een yegelijk klaerlijck sien ende begrijpen [kan] wat groote winsten men daer doen kan uyt een klein capitael van drie duysent gulden, te weten in de eerste twee jaren 741 gulden en 14 stuivers, ende daerna onder Godts zegen syn capitael verdubbelen."

Of er nu juist op deze aanbevelingen tot vestiging in West-Indië vele kolonisten daarheen vertrokken, valt moeilijk te zeggen. Zeker is echter, dat West-Indische kolonisatie, zij het ook op kleine schaal, in dit tijdperk vrij goed geslaagd is. En dat bijzonder in Suriname, waar van 1683 tot 1688 Cornelis van Aerssen als gouverneur het hoog bewind uitoefende. Niet alleen begon onder zijn kortstondig bestuur Suriname eene Nederlandsche kolonie van beteekenis te worden, doch ook na zijn dood nam deze kolonie meer en meer in bloei toe. Maar van Aerssen had bij den bloei van de door hem bestuurde kolonie dan ook grootelijks belang.

Suriname toch behoorde sedert 1682 voor $^1/_3$ aan de West-Indische Compagnie, voor $^1/_3$ aan de stad Amsterdam en voor $^1/_3$ aan de familie Aerssen van Sommelsdijk [2]). Het was dus geen wonder, dat de gouverneur een lid dezer familie was en evenmin dat de „Sociëteit van Suriname" Cornelis van Aerssen — hij mocht zich dan al in het vaderland onmogelijk gemaakt hebben — tot gouverneur aanstelde. Oploopend en driftig van aard, lag hij spoedig met de planters overhoop en misschien was het voor hen gelukkig,

1) Van dit vlugschrift verschenen twee uitgaven. De titel luidt: „Pertinente Beschrijvinge van Guiana, gelegen aan de vaste kuste van America. Waer in kortelijck verhaelt wordt het aenmerckelijkste, dat in en omtrent het landt van Guiana valt.... Hier is by-gevoeght der Participanten uytschot ende profijten, die daer uyt te volgen staen." t' Amsterdam, by Jan Claesz ten Hoorn, 1676, 4°. Vgl. KNUTTEL, t. a. p., N°. 11389.

2) Vgl. de „Conditiën, onder de welcke de West-Indische Compagnie de stad van Amsterdam ende den Heer van Sommelsdyck in den eygendom,... van de Colonie van Suriname heeft geadmitteert en aangenomen." Zonder afz. titel en pl. [1683], 6 bladz. folio, genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 11873. — Het lijvige stuk bevat de bepalingen, waarop Aerssens als deelhebber wordt aangenomen en de voorwaarden van diens aanstelling tot gouverneur. Voorts regelt dit stuk het monopolie van den slavenhandel, die dus wel van groot gewicht schijnt geweest te zijn, doch bevat verder voor den handel geene bijzonderheden.

dat hij den dood vond in een soldaten-oproer, dat in 1688 uitbrak [1]).

Ondanks zijne fouten echter heeft hij vele maatregelen in het belang der kolonie genomen, die ook den handel ten goede kwamen. Daaronder behoort b.v. vermeld te worden de rijstcultuur, onder zijn bestuur aangevangen. In 1687 werden de eerste drie okshoofden (± 2000 kilogrammen) rijst naar het vaderland verzonden. Niet minder werd de suikercultuur door hem bevorderd, wat eveneens onzen handel in het algemeen ten goede kwam. De suikeropbrengst der kolonie, die in 1684 nog geen drie en een half millioen Amsterdamsche ponden bedroeg, was in 1687 reeds tot 5,190,600 Amsterdamsche ponden gestegen, terwijl in 1688 niet minder dan 7,018,525 Amsterdamsche ponden suiker naar het vaderland werden uitgevoerd.

Dat de refugié's ook hier weder het grootste deel der komende kolonisten uitmaakten, zal bijna niet behoeven te worden vermeld. Maar ook bepaald Nederlandsche gezinnen, waaronder verscheidene Joodsche families en een aantal door de familie Aerssen van Sommelsdijk naar hier overgebrachte Labadisten, hadden een aandeel in dezen steeds toenemenden bloei [2]).

Daarnevens kon ook de kwijnende kolonie Essequebo in dezen tijd onder onder de voorzichtige leiding van Samuel Beekman zich eenigzins verheffen en dat vooral door de bevordering der suikercultuur en den aanleg van suikerplantages. En ook Berbice, dat in 1678, — nadat ernstige geschillen tusschen de kolonisten en de familie van Pere, directeuren en eigenaars dier kolonie tevens, voortdurend waren opgerezen, en waaraan noodzakelijk een eind diende te worden gemaakt, — onder het beheer der West-Indische Compagnie kwam, breidde zich voortdurend uit. Ook hier was de bevordering der suikercultuur en de aanleg van suikerplantages een der voornaamste oorzaken van dien opbloei, die van uit het vaderland in elk opzicht werd bevorderd.

Kolonisatie en nog eens kolonisatie werd in dezen tijd het doel der West-Indische Compagnie en niet minder van de regeering en de kooplieden in het vaderland, die terecht begrepen, dat de cultuur moest trachten den algemeenen handel op peil te houden. En men

1) Vgl. het artikel van H. van Breen, Cornelis van Aerssen, gouverneur van Suriname, 1683—1688, in het „Tijdschrift voor Geschiedenis", 16e Jaarg., bladz. 1 en vv.

2) Vgl. voor dit en hetgeen onmiddelijk volgt: Blok, t. a. p., Dl. V, bladz. 456, en de daar aangehaalde bronnen.

beproefde, om daaraan te gemoet te komen, zelfs in dit tijdperk nog nieuwe kolonies te stichten, waarvan vooral die in Zuid-Amerika „aen de Westzyde van Rio de Las Amazones tot aen Cabo d'Orange" naar men hoopte van belang zou kunnen worden. Aan Johannes Reeps, koopman te Hoorn, die tot de oprichting eener kolonie in deze streek genegen was, werd daartoe op 7 Januari 1689 octrooi verleend, „tot welstand van de negotie ende vermeerderinge van de zeevaert", zoo zeide het „advertissement" [1]). Op deze kolonie zou niemand mogen handelen dan met speciale toestemming der geïnteresseerden, terwijl aan alle vrije lieden in deze kolonie vrijdom van tollen, schattingen en lasten zou worden gegeven, zoomede vrijheid van handel en cultuur hun gewaarborgd zou zijn. Echter zou het hun niet geoorloofd zijn om slaven te halen uit Angola, Loango, of andere plaatsen op de kusten van Afrika, daar de slavenhandel als monopolie uitsluitend aan de West-Indische Compagnie zou verblijven. Ook hun eigen slaven zouden de kolonisten dus van de West-Indische Compagnie moeten koopen. Maar overigens zou allen invoer, zoo van landbouwwerktuigen en bouwmaterialen als eetwaren, hun geheel vrijstaan niet alleen, maar zou dit alles zonder eenige belasting uit het vaderland mogen worden uitgevoerd en in de nieuwe kolonie vrij van lasten mogen worden ingevoerd, en dat gedurende den tijd van tien jaren. Eerst daarna zouden de kolonisten aan de West-Indische Compagnie de recognitie moeten betalen, tot welker heffing deze bevoegd was.

In welke mate ook deze poging gelukt is, behoeven wij niet na gaan; zulks valt buiten ons bestek. Bovendien had deze kolonie weinig levensvatbaarheid en is zij den „welstand van de negotie" nu niet bijzonder ten goede gekomen. Wij vermeldden dan ook dit feit alleen om te doen zien hoe alle krachten in dit tijdperk aan de kolonisatie en de cultuur werden gewijd, niet het minst aan de suikercultuur, die bijzonder de aandacht van de regeering der Republiek trok.

Dit nu toonde dat wij nog altijd eene handelsnatie waren, die een oog had voor het ingewikkeld proces van wereldhandel en wereldverkeer. Het tekort aan suiker toch, vooral door het verlies van Brazilië ontstaan, zou, waar onze Noordsche en Levanthandel

1) Vgl. de „Copia van 't Octroy, door de ... Staten Generael der Vereenighde Nederlanden gegeven aen Jan Reeps en syne mede Participanten, om eene colonie op te rechten aen de Westzyde van Rio de Las Amazones" enz., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 13299.

voor een groot deel door middel van koloniale producten gedreven werd, nadeelig op onzen handel kunnen werken en het was eene verstandige politiek van onze regeering en onze kooplieden, dat zij door eene intensieve cultuur het tekort voor hunne debouché's op de wereldmarkt zochten te voorkomen. Dat het succes niet altijd geëvenredigd aan de pogingen was, kan ons, wanneer wij met het kleine grondgebied der Republiek en de betrekkelijke algemeene welvaart harer bevolking rekening houden, niet bevreemden. Maar de slotsom is toch, dat onze Republiek ook nog in dit tijdperk een handelsstaat was, die de commercie als een harer grondzuilen beschouwde en dan ook alle krachten inspande om deze op de eenmaal bereikte hoogte te houden.

HOOFDSTUK VII.

Handel en Handelsverkeer in de achttiende Eeuw.

1. Algemeene Beschouwingen.

Leverde het overzicht van onzen handel en onze handelsbetrekkingen reeds waar het de zeventiende eeuw betrof groote bezwaren op, moeilijker nog is het een beeld te leveren van onzen handel en onze handelsbetrekkingen tijdens de achttiende eeuw.

Hand over hand toch nemen in dit tijdperk de klachten over het verval van onzen handel toe en geheel de achttiende eeuw door vernemen wij klaagtoonen over de inkrimping van onze handelsgebieden en den gestadigen vooruitgang onzer concurrenten. De Engelschen, de Franschen, de Denen, de Zweden, de Duitschers, zij allen heeten een aandeel van onzen vroeger zoo rijken en bloeienden handel naar zich te trekken. Hoe meer de handel en het handelsverkeer van andere natiën toeneemt, zoo is de beschouwing, hoe sneller wij de ruïne van onzen handel te gemoet gaan.

Met de toename van de algemeene handelsbeweging hielden de Nederlanders van dien tijd zoo goed als geene rekening; men beschouwde in de Republiek den wereldhandel eigenlijk als een Nederlandsch privilegie en achtte daarom zelfs het geringste aandeel van andere volken daarin eene soort van roof, ten koste van de Nederlandsche Republiek en den Nederlandschen koopman gepleegd.

Dit in het oog houdende, kan het ons niet verwonderen, dat alle beschouwingen der achttiende-eeuwsche Nederlanders ons den indruk geven, alsof onze handel geheel die eeuw door in diep verval is en wij met rassche schreden onzen algeheelen commerciëelen en economischen achteruitgang te gemoet gaan.

En daar die ondergang in het eind werkelijk gekomen is en wij op het einde dier eeuw niet alleen onzen rang als handelsmogendheid,

maar ook ons staatkundig aanzien hebben verloren, ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat men jaren achtereen al die klachten als eene zuivere weerspiegeling van den werkelijken toestand heeft aanvaard.

Te bewijzen hoeveel ongegronds er in die klachten schuilde, is hoogst moeilijk. Want de boekhouding der admiraliteitscollege's werd gedurende de achttiende eeuw schromelijk verwaarloosd, terwijl de smokkelhandel levendig bloeide en de onkunde, nalatigheid, trouweloosheid en omkoopbaarheid der ambtenaren langzamerhand spreekwoordelijk werd [1]). Meer en meer werden de gewichtigste ambten voor geld aan voor de van hen gevorderde diensten niet berekende personen verkocht en het gevolg was, dat 's lands belangen schromelijk werden verwaarloosd en niemand eigenlijk op de hoogte van den werkelijken toestand was. Ja, zoover ging het euvel der verwaarloozing, dat b.v. in Januari 1732 van de raden en beambten van het admiraliteitscollege te Amsterdam niemand op zijn post was [2]). Dat waren de slechte uitwassen der familieregeering, waarvan vooral Elias ons markante staaltjes heeft medegedeeld, die wij echter hier niet kunnen releveeren [3]).

Toch moeten wij trachten een zooveel mogelijk getrouw overzicht van onzen handel in de achttiende eeuw te leveren, zoowel op grond van de aangeheven klachten als van de feiten, die, voor zoover wij tot nu toe konden nagaan, daartegenover staan. Maar we onthouden ons daarbij van eene kenschetsing van dit tijdperk, niet alleen omdat later, wanneer de archieven van particuliere handelshuizen uit dien tijd kunnen worden doorzocht, meerdere gegevens wellicht een vollediger inzicht zullen mogelijk maken, maar ook omdat de toestanden in de achttiende eeuw eigenlijk te gecompliceerd zijn, om het geheele tijdperk onder een bepaald gezichtspunt te brengen.

Twee zaken, het kan reeds nu worden gezegd, verdienen echter in dit tijdperk onze bijzondere aandacht. 1°, dat de gedurige

1) Vgl. Pringsheim, Beiträge, u. s. w., S. 3, 4.

2) Vgl. Mr. D...., over de aloude vrijheid van handel en nijverheid, uitgegeven in 1840, bladz. 259.

3) Vgl. Elias, De vroedschap van Amsterdam, bladz. 140, 141—144 en 145, waar verschillende voorbeelden worden genoemd. Zelfs de posten van koopman, boekhouder en andere betrekkingen aan de Oost- en West-Indische Compagnie werden voor grof geld verkocht. Voor eene kuipersplaats op het Oost-Indische huis werd zelfs nog ƒ1000,— gevorderd. Geen wonder, dat de Staten tegen dit euvel verscheidene plakkaten uitvaardigden, die echter geen effect hadden.

klachten, over den achteruitgang van onzen handel aangeheven, eindelijk aanleiding geven tot de opstelling van een plan, om den handel en de scheepvaart der Republiek stelselmatig op te beuren en hun eventueelen ondergang te voorkomen; 2°, de steeds meerdere uitbreiding van den fondsenhandel, die zelfs tot bijzondere speculaties en jaren van ernstige crisis aanleiding geeft.

Het eerstgenoemde, het plan van opbeuring van onzen handel, was belichaamd in de Propositie van Willem IV, in 1750 verschenen, die door het gemis van andere gegevens van meer reëelen aard voor ons eene bijzondere waarde verkrijgt. Want wij leeren daaruit bijna al de euvelen kennen, waaraan de Republiek en haar handel en handelstechniek in de achttiende eeuw mank ging, terwijl zij bovendien in meer dan een opzicht antwoord geeft op de vraag, waarom zulke hevige en overdreven klachten werden aangeheven, hoewel onze handel bij lange na zoo verloopen niet was als de klagers ons willen doen gelooven.

Vandaar dan ook, dat wij aan dit plan, ook al werd het niet uitgevoerd, een afzonderlijk hoofdstuk zullen wijden, schijnbaar misschien wat groot voor dit boek, maar in elk geval voor een goed inzicht in onzen handel en onze handelstechniek van dit tijdperk ten zeerste noodzakelijk. En daarbij meenen wij eveneens een hoofdstuk over onzen fondsenhandel te moeten geven, zij het ook dat alle gegevens daarvoor nog bij lange na niet bekend zijn en een overzicht van deze materie zonder hiaten nog tot de vrome wenschen behoort.

Zoo behandelen wij dan nog het beloop van onzen handel in de achttiende eeuw en het plan van Willem IV, om met eene beschouwing over den achttiende-eeuwschen fondsenhandel ons boek te besluiten.

Het begin der achttiende eeuw zag de Nederlandsche Republiek en haar ouden vijand Engeland in een oorlog met Frankrijk gewikkeld, waarin ook Spanje was medegesleept, want het gold de erfopvolging in het Spaansche koninkrijk, die Lodewijk XIV aan zijn geslacht had willen verzekeren. Ja, ook de Duitsche keizer en en zijn rijk streden in dezen krijg tegen het oppermachtige Frankrijk, dat, eindelijk van alle kanten in de engte gedreven, genoodzaakt werd om vrede te sluiten met al de Mogendheden, die het in

letterlijken zin tegen zich in het harnas had gejaagd, en alzoo ook met de Nederlandsche Republiek. Voor de Nederlanden maakte de vrede van Utrecht, op 11 April 1713 gesloten, een einde aan den langdurigen krijg met Frankrijk, gevolgd door een afzonderlijk vredesverdrag met Spanje, eveneens te Utrecht op 26 Juni 1714 gesloten, en het bekende Antwerpsche barrière-verdrag, dat den 15^{en} November 1715 tot stand kwam.

Voor de Republiek, die haar staatkundig overwicht ten koste van Engeland had zien dalen, brachten deze verdragen ook op commerciëel gebied belangrijke voordeelen mede, waarvan de algeheele uitsluiting der Oostenrijksche Nederlanden van handel en verkeer niet het minst gewichtige was. Gelijk vroeger, bleef de Schelde gesloten, terwijl zware tollen het handelsverkeer langs de Maas bleven bemoeilijken.

Het Zuiden bleef alzoo economisch en commerciëel een onmondige Staat, terwijl de Noordelijke Nederlanden omstreeks 1720, toen de vrede overal verzekerd was, zich opnieuw commerciëel en economisch konden weerbaar maken. De Nederlandsche handel, die door den langdurig gevoerden krijg wel eens stagnatie had ondervonden, kon wederom ongehinderd zijne vleugelen uitslaan, althans voor zoover de Engelsche en Hansische concurrentie niet ten nadeele der Republiek haar voordeel gedaan had met de omstandigheden, waarin de Nederlanden hadden verkeerd. Maar wat wellicht verloren was, kon worden terug gewonnen, terwijl in elk geval de handel met Frankrijk een nieuwe aera te gemoet ging, beschermd als deze thans werd door bijzondere verdragen en bevorderd door een toestand van vrede.

Toch was men in de Nederlanden verre van tevreden. De inspanning, welke de Republiek met haar zoo beperkt grondgebied zich in den nu geëindigden krijg had getroost ter wille eener zaak, die meer geheel Europa dan de Nederlanden betrof, had de gemoederen harer ingezetenen met ontevredenheid vervuld. En dat kon wel niet anders, daar hare schuldenlast door dezen oorlog met 350 millioen gulden werd vermeerderd, terwijl de imposten en belastingen telkens en telkens hooger werden opgevoerd.

Dat deed natuurlijk in de eerste plaats de Nederlanders de voordeelen voorbij zien, waarop zij nog altijd op handelsgebied konden bogen, en hun den blik naar Engeland en andere rijken richten, die zich in de algemeene handelsbeweging — het is reeds bij de behandeling van het vorig tijdperk opgemerkt — een steeds grooter aandeel wisten te verwerven.

Al in 1714 begonnen de klachten over den achteruitgang en maakte vooral een zeer scherpzinnig, hoewel onbekend schrijver in een „Korte schets van 's lands welwezen" zijn landgenooten opmerkzaam op den commerciëelen vooruitgang van andere volken ten koste der Nederlanders, terwijl hij de middelen aanwees, om onzen handelsbloei te herstellen [1]).

Wil men dezen schrijver gelooven, dan is de handel der Republiek voor het grootste deel zoo goed als verloren.

Zoo is volgens hem de handel op Spanje en de Spaansche koloniën in Amerika voor een groot deel verloopen door de Fransche vaart op de „Zuidzee en Spaens-noorder-Amerika" en hij vreest dat dit kwaad zulke diepe wortelen geschoten heeft, dat zelfs artikel 32 en het separate artikel van den vrede van Utrecht het niet zal kunnen verhelpen [2]). En ook acht hij het „Tractaet van Assiento en Commercie," tusschen Engeland en Spanje gesloten, van groot nadeel voor onzen handel op de Spaansche koloniën, waardoor wij vroeger schatten wonnen, niet het minst door onzen rijken handel op Peru. Tenminste, zoo gaat hij voort, wanneer het Spaansch-Engelsche tractaat volgens de letter wordt uitgevoerd, waartoe de Britten de macht hebben [3]). En de schrijver had op dit punt niet geheel en al ongelijk, daar de handel op Spanje en de Spaansche bezittingen grootendeels over Cadix liep, welke stad met het eiland Minorca in 1714 aan Engeland was afgestaan.

Niet wij, maar de Engelschen hadden alzoo op commerciëel gebied de grootste voordeelen uit den jongsten oorlog getrokken, en zij waren daarvan zóo overtuigd en achtten zich zóo sterk, dat zij ook onzen rechtstreekschen handel op Engeland bemoeilijkten. Immers, zoo zegt hij, „wat aangaat den Engelschen handel, die heeft ook veel geleden door de zoogenoemde Unie met Schotland en door de belasting van onze waren, dat het onmogelijk voor onze manufacturiers is om eenige goederen derwaarts te zenden, daar men integendeel de schepen met Engelsche waren dagelijks in onze havens tot zinkens toe geladen ziet invallen, zoo van haar landgewas en gist, als, dat allerschadelijkst voor

1) Zie de „Korte Schets van 's lands welwezen door de laatste vrede, nevens eenige aanmerkingen op het stuk van de commercie en barrière." Z. pl., 1714, 8°, genoemd bij Knuttel, t. a. p., N°. 16231. — Prof. Blok, die dit pamflet in deel VI zijner Gesch. v. h Nederl Volk, bladz 106 en vv., herhaaldelijk citeert, heeft het slechts oppervlakkig ingezien, gelijk men bij vergelijking zal bemerken.

2) Vgl. het vlugschrift „Korte Schets", bladz. 14.

3) Vgl. Idem, bladz. 16.

ons is, van manufacturen, die in zulk eene menigte alhier ingebracht worden, dat de onze daardoor gansch vervallen [1]).

Bij vroeger vergeleken, toen men in Engeland de uitbreiding van den Engelschen handel van de ruïne van den Nederlandschen handel verwachtte, keerde het blaadje dan ook nu geheel om. Want, zegt de schrijver, nadat hij eenige middelen tot opbeuring van onzen buitenlandschen handel heeft aangegeven, „uit het verval der Engelsche navigatie en commercie en daar uit spruitende nadeelen ryst de hoop der verbeteringen van onzen handel" [2]). De jaloezie kreeg dus hier voedsel en bracht starre eenzijdigheid mede; het eerste woord van deloyale concurrentie en een sterke aandrang om protectionisme, die het kenmerkend element van alle vlugschriften over onzen handel in achttiende eeuw zouden worden, werden hier uitgesproken.

Te verwonderen was dit in het onderhavige geval niet, daar de schrijver ook de Oostersche negotie met een donker oog beschouwde en van onzen handel op de Levant al evenmin een kleurrijk beeld te zien gaf.

Volgens hem was door den jongsten oorlog onze negotie met de Noordsche Mogendheden zeer verminderd, terwijl als een noodzakelijk gevolg van buitengewone maatregelen vele goederen, die wij voor ons fabriekswezen en onze handwerksnijverheid noodig hadden, ten uiterste in prijs gerezen waren. En dat in het bijzonder weder die goederen, welke als grondstoffen voor onze manufactuurfabrikatie onontbeerlijk mochten worden geacht, zooals verschillende soorten van ruwe wol, ruwe zijde, hennep en andere artikelen, die anders daar zeer goedkoop en in genoegzame hoeveelheid waren te bekomen [3]). Terwijl ook op de Levant, in het bijzonder op Smyrna en Aleppo, de vaart en de handel volgens hem hem zoo vervallen waren, dat het in één woord treurig was [4]).

Men ziet, wij krijgen door dezen auteur zeker geen hoog denkbeeld van onzen handel in het begin der achttiende eeuw. Maar de groote vraag is, of hij juist zag, tot welker beantwoording wij in dit hoofdstuk bij de behandeling onzer onderscheidene handelsgebieden, zij het soms ook indirect, genoegzame gelegenheid zullen hebben.

1) Vgl. Idem, bladz. 20.
2) Vgl. Idem, bladz. 22.
3) Vgl. Idem, bladz. 23.
4) Vgl. Idem, bladz. 33.

Zeker is echter — en dit verklaart ook andere punten uit dit vlugschrift —, dat de schrijver onzen handel hoofdzakelijk uit een nijverheidsoogpunt beschouwde en zeer terecht den nadruk op de conservatie en de bevordering der nijverheid lag, zoo wij onzen handel in elk opzicht wilden behouden. Onze kooplieden letten nog teveel op den handel en te uitsluitend op de scheepvaart, doch men had voor de nijverheid, hoe deze ook mocht bloeien, te weinig hart en te weinig oog.

Daarenboven eischte de toename van handel en verkeer in het algemeen ook eene andere voorbereiding en de toepassing eener andere of gewijzigde techniek, wat eveneens door dezen schrijver scherp werd ingezien.

In dat opzicht was hij zijn tijd twee eeuwen vooruit, althans indien het Hooger Handelsonderwijs, waarom onze tijd dringend vraagt, niet nog jaren op zich laat wachten.

Wat hij in 1714 reeds wenschte, was „dat in alle groote en handeldrijvende steden van overheidswege bekwame leeraren in de philosophie, — waarmede in hoofdzaak economie en sociaalphilosophie bedoeld wordt —, de mathesis en vooral in de chemie zouden worden aangesteld, waardoor de fondamenten van eene betere handels- en warenkennis konden worden gelegd. Hij erkende wel, dat al deze vakken eigenlijk reeds in de bestaande hoogescholen werden onderwezen, maar dat geschiedde „meest voor menschen, die zig naderhand niet exerceeren in handwerken, die uitdrukkelijk tot den koophandel opzigt hebben", zoodat het bestaande onderricht uit commerciëel oogpunt onvoldoende moest worden geacht [1]).

En naast het handelsonderwijs, dat de geheele achttiende eeuw door een onderwerp van ernstige bespreking in programma's en vlugschriften zou uitmaken, wenschte hij bevordering der nijverheid, niet het minst door de afschaffing der nog bestaande gildevoorrechten.

Aan alle vreemdelingen moest men vrij het burgerschap vergunnen en hun toegang geven tot alle handwerken, zelfs tot die, welke „door gildenscontracten, privilegiën en gewoontens zijn beswaert; want alle gildensonkosten meer tot jaerlyksche teeringen en brasserijen der hooftlieden en gildebroeders dan tot verbetering der manufacturen strekken, ja zelfs tot verval der handwerken". En voorts moesten alle vrije neringen en handwerken voor de

1) Vgl. IDEM, bladz. 68.

inwoners der Republiek zonder onderscheid worden opengesteld en alle gildenvoorrechten worden afgeschaft, terwijl, wilde men de nijverheid grondig bevorderen, de besloten gilden voortaan alleen voor toezicht en verbetering van nijverheid en klein-industrie mochten dienen, en dus slechts als eene soort commissies voor arbeidsinspectie moesten blijven voortbestaan [1]).

De vrije nijverheid, zoo was ongeveer de slotsom van dezen schrijver, diende ook in de Nederlanden de voedster van den handel te zijn. En voor zoover die handel buitenlandschen handel was, moest deze vooral door een uitnemend ingericht consulaatwezen worden bevorderd, waarom hij het eene eerste vereischte achtte, dat de consuls voortaan uit 's lands kas zouden worden betaald, zoodat zij hunne inkomsten niet meer behoefden trekken uit de schepen of goederen, die hunne protectie vereischten en welke zij in ruil daarvoor met 1 à $1^1/_2$ procent belasting bezwaarden [2]).

Ziedaar de klachten over den toestand van onzen handel in het begin der achttiende eeuw, die de geheele eeuw door zouden worden gehoord, dan in meerdere en dan weder in mindere mate, zoomede enkele wenken, die zeer zeker verdienden ter harte te worden genomen en dan ook telkens opnieuw, zij het ook zonder resultaat, zouden worden gegeven.

Hoe staat nu tegenover deze klachten de werkelijke toestand over?

Volgens Sir Charles Davenant bereikte de Nederlandsche handel juist van 1701 tot 1714 een tijdperk van grootschen bloei zonder weêrga. Volgens hem liep in de eerste decenniën der achttiende eeuw alleen van het Britsche export een derde deel over de Republiek en hij verklaart uitdrukkelijk, dat door en tijdens den Spaanschen successieoorlog de handel der Republiek geducht was toegenomen en de Nederlanders dagelijks rijker werden [3]). En de Utrechtsche vrede maakte aan dezen toestand geen einde. Integendeel, de handel nam gestadig toe totdat omstreeks 1730 de intredende achteruitgang der nijverheid ongunstig op den uitvoer terug werkte [4]).

Dan vooral nemen de klachten over den achteruitgang onrustbarend toe, ofschoon opnieuw ten onrechte, daar op handels-

1) Vgl. IDEM, bladz. 63—65.

2) Vgl. IDEM, bladz. 32.

3) DAVENANT, Works, ed. Whitworth, 1771, Tom. V, pag. 436, 450. — O. PRINGSHEIM, Beiträge, u. s. w., S. 11.

4) VAN DER OUDERMEULEN, Recherches sur le commerce, ed. 1778, pag. 3.

gebied groote voordeelen worden verkregen, die tegen de nadeelen van het verval der nijverheid grootendeels opwegen. En dat was juist een gevolg van den Utrechtschen vrede, die — ook Elias zegt het nadrukkelijk — voor de Republiek wel weinig eervol, maar voor haar handel zeer voordeelig was [1]).

Tot 1780 heeft de Nederlandsche handel, ook al mochten enkele debouché's verloren gaan, waarvoor wederom nieuwe markten van afzet werden verkregen, zich in een grooten bloei mogen verheugen. Maar onze handel kende in de achttiende eeuw ook jaren van groote stagnatie en deze waren het vooral, die de klachten te voorschijn riepen.

Wanneer b.v. in 1751 over een volledig verval van onzen handel wordt geklaagd en Willem IV zijne Propositie het licht doet zien, dan geschiedt dit, gelijk Van der Oudermeulen terecht aanmerkt, na de beëindiging van een voor Nederland zeer ongelukkig gevoerden oorlog [2]). Maar al tijdens den Fransch-Engelschen oorlog, van 1756 tot 1762, waarin de Nederlandsche Republiek hare neutraliteit handhaafde, herwon men veel van het verloren terrein, zooveel zelfs, dat ook de goede lessen, die de jaren van malaise ons hadden gebracht, volkomen werden vergeten. En wanneer vooral van de jaren 1763 tot 1780 onrustbarende klachten over het verval van onzen handel worden aangeheven, dan is dit meer een gevolg van de verliezen, door speculatiegeest op de geldmarkt geleden, dan van den achteruitgang van den handel. Integendeel, juist in deze jaren bloeiden verschillende handelstakken en Kluit, die het weten kon, houdt deze jaren zelfs voor de bloeiendste en voordeeligste van heel het verleden der Republiek [3]). Eerst daarna kwam de nekslag door den vierden Nederlandsch-Engelschen oorlog.

Uit de cijfers der in verschillende jaren bij de admiraliteitscolleges ontvangen opbrengst der convooi- en licentgelden laat zich evenmin de rechtmatigheid der aangeheven klachten afleiden. Want de opbrengst daarvan, die van 1 October 1688 tot 1 October 1689 buiten de bedragen der O. I. Comp. 2,457,929 gulden, 17 stuivers en $2^1/_2$ penning had bedragen, het gemiddeld bedrag van een voordeelig jaar der zeventiende eeuw, bedroeg in 1771 met inbegrip van de bijdrage der Oost-Indische Compagnie vier en een half millioen gulden, zoodat over den toestand van onzen handel zelfs

1) Vgl. Elias, De Vroedschap van Amsterdam, bladz. 135.
2) Van der Oudermeulen, t. a. p., pag. 3.
3) Vgl. Adr. Kluit, Historie der Hollandsche Staatsregering, Dl. III, bladz. 400.

in vergelijking met de Gouden Eeuw waarlijk nog niet te klagen viel [1]).

Maar van 1781 tot 1785 daalde de opbrengst plotseling reusachtig. Buiten de bijdrage der Oost-Indische Compagnie bedroeg deze in 1781 toch slechts 1,425,613 gulden en was in 1785 tot 71,479 gulden gedaald. En de gezamenlijke bedragen over dit tijdperk hadden slechts even het vroegere gemiddelde bedrag van een enkel jaar overschreden, daar de totale ontvangst, wederom buiten de bijdrage der Oost-Indische Compagnie, over deze vijf jaren slechts 2,195,588 gulden had bedragen [2]).

Uit de statistiek van het aantal in en uit de Nederlandsche havens in- en uitgeklaarde schepen valt, oppervlakkig gezien, eveneens tot onzen bestendigen handelsbloei in de achttiende eeuw te concludeeren, de jaren van stagnatie, omstreeks de helft dier eeuw, die ontbreken, buiten beschouwing latend. Daar zij echter voor de Nederlandsche scheepvaart, voor zoover deze met eigen vaartuigen gedreven werd, geene gegevens bevat, laten wij eene beschouwing daarover achterwege en vermelden slechts, dat in 1779 van de reede van Texel en het Vlie vertrokken 2709 en dat daar aankwamen 3010 schepen, en uit de Maashaven en het Goereesche gat uitliepen 1562 en inliepen 1381 schepen. Daarentegen vertrokken in 1781 van de reede van Texel en het Vlie slechts 1065 schepen, terwijl er niet meer dan 1322 aankwamen, en vertrokken uit de Maasmonding en het Goereesche gat slechts 570 schepen, terwijl er daar niet meer dan 489 inliepen [3]). Meer is er bijna niet noodig, om onzen handelsbloei onmiddelijk voor 1780 te bewijzen en oogenblikkelijk na genoemd jaar tot een onrustbarend verval te besluiten.

Beter nog dan dit alles bewijzen ons echter de groote sommen, die omstreeks 1780 in onzen buitenlandschen handel staken, de belangrijkheid van onzen achttiende-eeuwschen in- en uitvoerhandel. En wij zien daaruit tevens hoe geheel de toestand van onzen buitenlandschen handel ook in dien tijd nog overeenkwam met den aanvang der zeventiende eeuw, toen de Oostzeehandel nog de „moeder onzer commercie" werd genoemd.

1) Vgl. Pringsheim, Beiträge, u. s. w., S. 12.

2) Vgl. Sickinga, Bijdrage tot de Gesch. der Belastingen in Nederland, bladz. 242. De mededeeling van Pringsheim, t. a. p., die de gezamenlijke opbrengst over deze jaren als „durchschnittlich" per jaar aangeeft, is niet juist.

3) Vgl. Pringsheim, Beiträge, u. s. w., S. 14.

Volgens Kluit toch staken in de laatste helft der achttiende eeuw in onzen buitenlandschen handel de volgende sommen [1]).

In den Oostzeehandel			55	millioen	gulden.
In den Engelschen handel. . . .	42	tot	44	„	„
In den handel op Frankrijk . . .	36	—	38	„	„
Idem op Spanje	26	—	30	„	„
Idem op Portugal	16	—	18	„	„
Idem op Italië en de Middell. Zee	12	—	13	„	„
Idem op de Levant	5	—	6	„	„
In den overigen Europeeschen handel			157	„	„
In den Oost-Indischen handel . .	33½	—	36	„	„
In den West-Indischen handel . .	25	—	29	„	„
In den overigen wereldhandel, waarbij onzen handel op Amerika,			65	„	„
Totaal ongeveer . . .			491	millioen	gulden.

Men begrijpt nu waarom wij in het vorig hoofdstuk zeiden, dat eene schatting van 144 millioen gulden Nederlandsch kapitaal alleen voor den uitvoer in het laatst der zeventiende en het begin der achttiende eeuw een veel te laag geschatte som was. En moge Kluit misschien den toestand wat al te rooskleurig hebben voorgesteld, dat doet het feit niet te niet, dat onze handel vóór de stagnatie van 1781 nog de bloeiendste van geheel Europa kon worden genoemd en nog altijd den naijver opwekte van de wel met ons bevriende, doch niettemin concurreerende Mogendheden.

Te betreuren was het echter, dat onze in het begin van dit tijdperk nog zoo bloeiende nijverheid daarmede geen gelijken tred had gehouden en reeds omstreeks de helft der achttiende eeuw geheel was vervallen. Daardoor toch verminderde de algemeene welvaart, terwijl dit verval de koopkracht van den middenstander en den geringen man verlamde en de Republiek van allen rugsteun ontblootte, toen in 1781 de groote stagnatie kwam. Het verval der nijverheid, waarop telkens opnieuw gewezen werd om de klachten over den commerciëelen achteruitgang meerderen steun bij te zetten, was de voorbode van ons commerciëel en economisch verval.

Even plotseling als de kolossale uitbreiding onzer groot-industrie

1) Vgl. Kluit, Lessen over de Statistiek in manuscript, Dl. II, bladz. 255, aangehaald bij Pringsheim, S. 15.

was opgekomen, even plotseling daalde zij omstreeks 1730 schrikbarend en ging sedert van jaar tot jaar nog meer achteruit.

Waaraan dit was toe te schrijven, viel niet zoo moeilijk te raden.

De Republiek toch was sedert hare vestiging altijd door in de eerste plaats een handelsstaat geweest, waarin de industrie wel werd bevorderd, maar steeds toevalliger wijze en zonder een bepaald systeem. Door tijdelijken vrijdom van belastingen, door tijdelijke vrijstelling van het gildeverband, door subsidiën ook, hadden, gelijk wij gezien hebben, de groote koopsteden der Republiek de groot-industrie binnen hare muren geroepen. Maar die voorrechten, ook al zouden zij op den duur den naijver van de eigenlijke burgerij niet hebben wakker geroepen, konden niet blijvend worden gehandhaafd, vooral niet sedert door den successie-oorlog onze schuldenlast belangrijk was vermeerderd en de Staten en vroedschappen dringend geld noodig hadden om zelfs in de loopende uitgaven te voorzien.

Dadelijk trad nu een teruggang in. De zware lasten, die sedert op ieder fabrikaat drukten; de hooge arbeidsloonen, die men hier moest betalen, doch die door de verkregen subsidiën en vrijstelling van belasting tot dusverre in menigen nijverheidstak niet waren gevoeld; de vasthoudendheid der stedelijke besturen, om de nijverheid niet naar het platte land te doen verplaatsen; de gildendwang, die, nu de uitzonderingen vervielen, nog altijd eene vrije ontwikkeling der industrie ernstig belemmerde, en die, nu de tijd van het gildenwezen bijna voorbij was, juist tot allerlei misbruiken aanleiding gaf: dat alles werkte plotseling in hevige mate belemmerend op de tot dusverre op bijzondere wijze gesteunde groot-industrie.

En daarbij kwam nu, dat diezelfde nijverheid, waarvan onze Staten en vroedschappen de hand moesten aftrekken, terzelfder tijd in Frankrijk en Engeland, ja ook in andere Europeesche landen stelselmatig werd beschermd, terwijl hooge invoerrechten in die landen den invoer der daar vervaardigde fabrieksgoederen volkomen belemmerden. Een dubbele protectie dus, waartegenover onze regeering wel-is-waar ook protectionistische maatregelen nam, maar die, algemeen als zij waren en in verband met het betrekkelijk klein aantal zielen onzer bevolking, geen genoegzaam effect konden hebben.

Een voorbeeld daarvan levert de hoedenfabricatie, die hier jaren achtereen had gebloeid.

De hoeden waren in Frankrijk met twintig livres impost per stuk belast, wat als een verbod van invoer kon gelden, en de

invoer daarvan in Engeland geheel verboden. Het gevolg was dat deze industrie ten onzent aan het kwijnen raakte, de hoedenmakers hunne afzetgebieden verloren en, in plaats van uitvoer naar elders, invoer van Fransche en Engelsche, zoomede Brabantsche hoeden hier regel begon te worden. Geen wonder dus, dat de Hollandsche hoedenmakers in 1738 niet alleen over het verval van hun handwerk klaagden, doch mede verzochten of men hier door verhooging van impost den buitenlandschen invoer niet eenigzins kon weren. Maar de Staten van Holland durfden geen tarievenstrijd aan en namen in hunne vergadering van 25 October van genoemd jaar het besluit om op het verzoek der hoedenfabrikanten niet in te gaan, doch wel aan de regeeringen en ambtenaren der steden te verzoeken alleen hoeden van inlandsch fabrikaat te dragen [1]).

Het beginsel van afwijzing was niet slecht, maar de vrije concurrentie van in- en uitlandsch fabrikaat paste niet bij het stelsel onzer toenmalige nijverheid. En het lapmiddel, waardoor men aan die concurrentie voor een deel zocht te ontkomen, hielp natuurlijk zoo goed als niets.

De achteruitgang der industrie, omstreeks 1714 begonnen, was tegen de eerste helft der achttiende eeuw een algemeen erkend feit geworden. De saaiproductie te Leiden was al in 1714 op $^1/_3$ en in 1730 op $^1/_{10}$ van hare in de zeventiende eeuw bereikte hoogte gedaald. En de greinfabricatie bedroeg nog niet de helft en de lakenfabricatie geen derde der vroegere hoeveelheid; slechts de baai- en fusteinfabrieken te Leiden konden op een beteren toestand wijzen [2]).

En gelijk te Leiden ging het ook elders. De Amsterdamsche laken- en wolnijverheid, de Haarlemsche linnenweverij, de Rotterdamsche lakenbereiding ondergingen hetzelfde lot.

Men weet dit alles aan het „extravagante gebruik van vreemde manufacturen", in plaats van de oorzaak elders te zoeken en te begrijpen, dat het toenemend gebruik van vreemde manufacturen slechts een gevolg was van de dure prijzen en verminderde productie ten onzent.

Maar niet enkel in de manufactuurnijverheid school het kwaad, doch ook in de papierfabricatie, de raffinaarderijen, de houtzagerij,

1) Vgl. Pringsheim, Beiträge, u. s. w., S. 34, 35. — Luzac, Holl. Rijkdom, Dl. II, bladz. 327.

2) Vgl. Pringsheim, t. a. p., S. 35, en Blok, Gesch. v. h. Nederl. Volk, Dl. VI, bladz. 133.

de scheepsbouwerij en alles wat daarmede in verband stond, de brouwnering, de ververij, de aardewerkfabricatie, de zoutziederij, ja, waar niet al. Alles ging eenvoudig achteruit; niets kon zich handhaven [1]). En het gevolg was dat onze nijveren emigreerden en zich in Engeland, Duitschland, ja, tot in Spanje toe gingen nederzetten, om aan de malaise hier te ontkomen, waardoor onze steden achteruit gingen en de nijverheid der concurreerende natiën nog meer werd gebaat.

Dat, toen dit merkbaar werd, enkele fabrikanten uit de provincie Holland hunne blikken elders gingen richten en in de Meierij en Twente [2]) op kleine schaal lakens lieten weven, die dan in Holland werden geverfd, kon het verval natuurlijk niet meer tegenhouden. Daarvoor was het te laat en bovendien hadden zulke ondernemingen op veel grooter schaal moeten geschieden.

Dat zich daartegenover ook enkele industriën bleven handhaven, zal wel bijna geen betoog behoeven. En evenmin, dat voor den achteruitgang van enkele industriën, zooals b.v. de brouwnering, zeer geldige redenen bestonden.

Sedert de koffie meer en meer de algemeene volksdrank werd en de thee en de chocolade in gedurig ruimeren kring werden verbruikt, nam het gebruik van de oude volksdrank, het bier, natuurlijk af [3]). Maar daartegenover stond de toenemende cultuur in onze koloniën en de toename van den binnenlandschen handel in koloniale producten, zoodat hier een aequivalent werd verkregen, dat niet gering was te schatten. Waar zulke natuurlijke oorzaken werkten, zou ook de meest protectionistische maatregel geen betere uitwerking kunnen hebben.

Hadden de talrijke uitgevaardigde plakkaten van beschermenden aard al heel weinig effect, zonder protectie hield zich b.v. de vooral te Amsterdam zoo bloeiende diamantnijverheid staande, waarvan een rijke diamanthandel weder het gevolg was. Hier

1) Wij kunnen dat hier ter plaatse niet uitvoerig uiteenzetten. Men vergelijke daarvoor Blok en Pringsheim, zoomede de daar aangehaalde bronnen; Leonie van Nierop, De bevolkingsbeweging der Nederlandsche stad, bladz. 84 en de daar aangewezen bronnen; Luzac, Holl. Rijkdom, voornamelijk Dl. II; Koenen, Voorlezingen over de Gesch. der Nijverheid, bladz. 104 en vv., enz.

2) Volgens Bling, Gesch. v. d. Boerenstand en den Landbouw in Nederland, Dl. II, bladz. 64, 65, dagteekent de opkomst van Twente omstreeks 1730.

3) Door Prof. Blok, t. a. p., Dl. VI, bladz. 134, 135, in hoofdzaak aan het toenemend gebruik van de jenever toegeschreven en slechts voor een deel aan de door ons genoemde oorzaken, eene niet te verdedigen opvatting.

steunden kunst, nijverheid en handel elkander, want er was geen plaats ter wereld, waar de diamanten beter geslepen werden dan in het daarvoor nog heden ten dage beroemde Amsterdam. De omzet in den diamanthandel werd dan ook in de nog altijd grootste koopstad der Republiek jaarlijks op verscheidene millioenen begroot en was blijkens de loonen, die voor het slijpen werden betaald, bovendien zeer winstgevend. Het hoogste loon gold destijds zes gulden per karaat, door Scherer met bijzondere opmerking vermeld [1]).

Eene zoo bloeiende nijverheid was echter in de tweede helft der achttiende eeuw, ja, al in het tweede kwart daarvan, eene bijzonderheid, terwijl vóór dien tijd in menige industrie jaarlijks millioenen waren omgegaan. Had niet alleen de visscherij vroeger jaarlijks millioenen opgebracht en duizenden werk verschaft, ongerekend nog de talrijke neven-industriën, die zij in het leven hield?

Maar ook deze vroeger zoo rijke bestaanstak kon zich in den loop der achttiende eeuw zonder bijzondere subsidiën niet staande houden, omdat het buitenland, vooral Engeland, als een geduchte concurrent optrad en, om te beter te slagen, Nederlandsche kakers en pakkers op voordeelige voorwaarden uit het vaderland liet emigreeren en in dienst nam.

Nog in 1707 noemden de Staten Generaal de groote visscherij en haringvaart eene hoofdnering en een van de voornaamste mijnen dezer Vereenigde Nederlanden, „daer by vele duysent huysgesinnen binnen deselve hun generen en onderhouden, oock vele en verscheyden handwerken, neeringen, verteeringen, en sonderlinge de navigatie en traficq, soo binnen als buytens 's lants, werdt geconserveert, mitsgaders veele uitvoeren van penningen en koopmanschappen, oock vermeerderinge van het innekomen der convoyen en de inkomsten deser landen veroorsaeckt werd" [2]). Maar reeds toen was de groote visscherij niet meer in haar ouden toestand.

Immers, al in 1701 was door de Staten van Holland aan de groote visscherij eene jaarlijksche subsidie van 30,000 gulden toegekend en thans vroeg men daarenboven nog een buitengewone subsidie in eens. En de Hollandsche regeering, die de visscherij in haar vollen omvang wenschte te handhaven, stond dan ook eene gift van 60,000 gulden toe en nam sedert meer dan eens tot hetzelfde middel hare toevlucht om de visscherij althans voor ondergang te behoeden [3]).

1) Vgl. Scherer, t. a. p., Dl. II, bladz. 374, 375.

2) Vgl. het „Recueil van Zeezaken", Dl. III, bladz. 118.

3) Resolutiën van de Staten van Holland, 19 Maart 1707 en 13 April 1709, aangehaald bij de Rooy, t. a. p., bladz. 812.

En de stedelijke besturen droegen tot de „conservatie der visschery" het hunne bij door aan de reeders en visschers bijzondere voorrechten toe te staan. Te Rotterdam kregen de reeders der haringschuiten een vrije bank in de kerk, werden zij vrijgesteld van den schuttersdienst en behoefden evenmin aan de godshuizen dienst te doen, terwijl zij vrijdom van enkele belastingen genoten [1]).

Maar dat alles kon toch niet verhinderen, dat de Engelschen, Schotten en Denen, zoomede de Franschen, een deel van onze visscherij aan zich trokken en steeds krachtiger tegen ons concurreerden. Zelfs te Hamburg, met welke stad het in 1609 gesloten accoord over den aanvoer van Hollandsche haring nog altijd geldig was, [2]) begon de concurrentie ons boven het hoofd te groeien en de vertoogen onzer regeering tegen den aanvoer van vreemde haring werkten zoo weinig uit, dat de Schotsche haring daar de Hollandsche begon te verdringen, terwijl ook Bremen de minderwaardige maar goedkoopere Schotsche haring begon te begunstigen [3]).

Verschillende maatregelen werden daartegenover gesteld en wel in de eerste plaats de herhaalde uitvaardiging der reeds vroeger vermelde voorschriften op het kaken, zouten en verpakken der haring, die ten doel hadden den ouden roem onzer haring te handhaven. En daarbij trachtte men door het verbod van uitvoer van tonnen, duigen, kruiswant en andere benoodigdheden voor den haringhandel, onder meer in 1719 en 1725 uitgevaardigd, de tegenpartij den pas af te snijden, wat echter niet gelukte [4]). Want zelfs Nieuwpoort kreeg in 1727 eene visscherij-compagnie, zoodat de concurrentie vermeerderde in plaats van verminderde [5]).

Omstreeks 1750 meende men dan ook in navolging van Engeland tot andere maatregelen te moeten overgaan. Onze regeering bepaalde toen, dat boven den vrijdom van de provinciale middelen, vroeger geheven van alles, wat op de visschersvaartuigen gebruikt werd, doch waarvan men den reeders vrijstelling had gegeven om de visscherij zooveel mogelijk te bevorderen, de visscherij voor den tijd van drie jaren vrijdom van alle uitgaande rechten zou genieten. En dat, terwijl het bedrijf reeds vroeger blijvend ontheven

1) Vgl. DE ROOY, t. a. p., bladz. 812.
2) Zie den tekst van deze overeenkomst bij DE ROOY, t. a. p., bladz. 814, 815.
3) Vgl. BLOK, t. a. p., Dl. VI, bladz. 138.
4) Recueil van Zeezaken, Dl. IV, bladz. 406, en DE ROOY, t. a. p., bladz. 813.
5) Vgl. BLOK, t. a. p., Dl. VI, bladz. 138.

was van de inkomende rechten en het lastgeld. Opnieuw werd toen ook aan de ingezetenen verboden om zich in vreemden dienst te begeven, terwijl ook het verbod van den uitvoer van tonnen, hoepen, duigen en verdere benoodigdheden voor het visschersbedrijf weder werd uitgevaardigd. Maar in 1753 was het bedrijf nog niet zoo vooruitgegaan, dat de verleende vrijdom kon worden gemist en werd dientengevolge nogmaals toegestaan, wat in 1756 en 1760 eveneens het geval was [1]).

Dat intusschen ook naar buiten pogingen werden aangewend om een zoo belangrijken tak van welvaart als de visscherij op peil te houden, behoeft bijna geen betoog. Zoo stelde men, sedert in 1739 de invoer van Hollandsche haring in Frankrijk verboden was, alle pogingen in het werk om van dit verbod opheffing te erlangen. En werkelijk brachten wij het zoover, dat de Fransche gezant in 1758 aan de Staten Generaal deed weten, dat zijne regeering weder eene gunstige beschikking met betrekking tot den invoer van onze haring wilde nemen. Wij verkregen toen zelfs het monopolie van den invoer; voortaan zou in Frankrijk uitsluitend Hollandsche haring mogen worden geïmporteerd [2]).

Voor een dergelijk monopolie was echter de tijd vrijwel voorbij; in 1763 werd de invoer van Hollandsche haring in Frankrijk opnieuw verboden en alle moeite, door onzen gezant bij de Fransche regeering aangewend, kon de uitvaardiging van dit verbod niet tegenhouden. Het Fransche gouvernement wenschte de visscherij der eigen onderdanen aan te moedigen en liet zich daarvan niet terughouden. Men gaf dan ook onzen gezant te kennen, dat zelfs bij sluiting van een nieuw handelstractaat „de visschery niet als voorheen soude noch konde gereguleert worden." Of onze regeering den Franschen koning al deed weten, dat onze visscherij die van Frankrijk niet benadeelde en het verbod van invoer de Fransche visscherij nog niet zou doen toenemen, Frankrijk liet zich niet verbidden; het verbod bleef van kracht.

Dat de Denen ons eveneens schade deden, bewijst de klacht van onze zijde, in 1768 aan het bestuur der stad Hamburg gericht, dat Deensche visschers te Hamburg haring hadden ingevoerd, die na 24 Juni gevangen was en dan ook zonder certificaat was ver-

1) Vgl. de „Nederl. Jaarboeken", Anno 1756, bladz. 1152, en DE ROOY, t. a. p., bladz. 813, 814.

2) Vgl. voor dit en hetgeen volgt DE ROOY, t. a. p, bladz. 816—818, en de daar aangehaalde bronnen.

kocht. Daarbij was Zweden ook als concurrent opgetreden en voerde reeds in 1758 aanzienlijke partijen haring uit; in 1764 kwamen zelfs twintig schepen met haring uit Göteborg te Hamburg aan, die daar gereeden aftrek vond, omdat ze goedkoop en niet van de slechtste soort was. En Emden beproefde iets later hetzelfde. Wel zond de daar gevestigde maatschappij voor de haringvisscherij in 1770 nog slechts zes buizen uit, maar volgens Lüder was dit aantal al in 1786 tot 45 gestegen.

Genoeg! Hoe men het ook beschouwt, het valt niet te ontkennen, dat tegelijk met onze nijverheid ook onze groote visscherij verviel, wel niet zoo snel, maar toch in zulk een mate, om de toekomst niet zonder bezorgdheid te gemoet te zien. Reeds in 1736 was het verval merkbaar; toen verlieten slechts 219 buizen en 31 jagers onze havens. En dat getal was in 1747 tot 144 buizen en 13 jagers verminderd.

Zeker, men kon zulks aan den oorlog wijten en er op wijzen, dat in 1750 weder 235 buizen en 27 jagers onze havens verlieten. Maar dit was dan toch slechts een kortstondigen opbloei van dit vroeger zoo rijke bedrijf, daar in 1766 het getal uitgeloopen buizen weder op 149 was gedaald en het aantal jagers op 17, en na dit jaar slechts tweemalen meer dan 170 buizen en geen enkele maal meer dan 23 jagers uitliepen. Van 1781 tot 1784 volgde een tijdperk van stilstand; daarna was tot 1795 het gemiddeld aantal uitgeloopen buizen 190 en het getal uitgeloopen jagers telkens vijftien per jaar [1]). En dat ondanks de hooge premiën, die sedert 1770 voor iedere uitgeloopen buis werden uitbetaald en soms vijfhonderd gulden per vaartuig bedroegen.

Zoo was dan in het laatst der achttiende eeuw het bedrijf der haringvisscherij tot $^1/_4$ of $^1/_5$ van zijn vroegeren omvang gedaald, wat op de algemeene volkswelvaart een allertreurigsten invloed uitoefende. Want het verval der haringvisscherij sleepte tal van kleine bedrijven mede, die buiten dit bedrijf niet konden bestaan, als de scheepsmakerij, de kuiperij, de touwslagerij, de vischwantfabricatie, en welke vroeger aan tal van nijveren en neringdoenden een bestaan hadden verschaft.

Gelukkig nog dat de walvischvangst en de zoogenaamde kleine visscherij naar verhouding op betere uitkomsten mochten bogen, hoewel ook deze bestaanstakken zich zonder bijzondere voorrechten

1) Vgl. De Koopman, Dl. I, bladz. 236; Le Long, De Koophandel van Amsterdam, Dl. II, bladz. 279, 280; de Rooy, t. a. p., bladz. 818—820.

moeilijk konden staande houden, daar ook in dit opzicht de steeds meer toenemende concurrentie zich sterk deed gevoelen. De eerste jaren der achttiende eeuw behoorden zelfs onder de voordeeligste jaren, die het bedrijf der walvischvangst ooit had gekend [1]). Maar de kosten waren grooter, daar de Spaansche successie-oorlog tot het varen in „admiraalschap" onder convooi noodzaakte; slechts op die wijze kon men zich voldoende tegen kaperij verzekerd achten.

Natuurlijk nam gedurende den loop der achttiende eeuw ook in dezen bestaanstak de algemeene concurrentie meer en meer toe.

De Franschen, de Engelschen, de Duitschers, speciaal de Hamburgers, de Denen, allen trachtten iets van onze voordeelen te verkrijgen. En dat is vooral tusschen de jaren 1730 en 1740 gelukt, toen de in 1733 opgerichte Deensche Maatschappij voor de walvischvangst meer en meer haar invloed deed gelden en in 1740 zoo veel gezag verkreeg, dat Denemarken in bepaalde gebieden rond IJsland en Groenland de visscherij aan vreemde natiën verbood, waartegen wij, zoowel als Engeland, ons krachtdadig verzetten.

Toch beleefde zoowel de labberdaanvisscherij als de doggevaart ook nog na 1740 goede dagen, terwijl de verminderde walvischvaart op Groenland door de toename van de vaart op straat Davis werd goedgemaakt. Het aantal Groenlandsvaarders, dat omstreeks 1720 nog gemiddeld 132 bedroeg, ja, in 1718 zelfs 160 had bedragen, daalde reeds spoedig tot beneden honderd, terwijl na 1740 zelden meer dan vijftig Groenlandsvaarders onze havens verlieten. Daarentegen hield de vaart op straat Davis gemiddeld honderd schepen bezig en, daar deze eigenlijk pas sedert 1714 tot bloei kwam, had de zoogenaamde kleine visscherij, die bovendien met een levendigen handel gepaard ging, over het algemeen geen groote reden tot klagen.

Wel bleven ook met betrekking tot de vaart op straat Davis de moeilijkheden met Denemarken niet uit en leidden vooral in 1741 en 1776 tot zeer onaangename verhoudingen tusschen dien Staat en onze regeering, maar de verwikkelingen werden door onze toegefelijkheid spoedig bijgelegd.

Leverde dit bedrijf alzoo nog vrij gunstige resultaten op, we mogen daarbij niet vergeten, dat de protectionistische maatregelen in tegenstelling met vroeger, toen het door eigen kracht kon

1) Zie voor dit en hetgeen onmiddelijk volgt uitvoeriger DE ROOY, t. a. p., bladz. 825—834, en BLOK, t. a. p., Dl. VI, bladz. 136, 137, zoomede de daar aangehaalde bronnen.

bestaan, daartoe het hunne bijdroegen. Al in 1720 werd bepaald, dat de schepen, varende op straat Davis, evenals de Groenlandsvaarders vrij zouden zijn van de betaling van lastgeld. En in 1747 werden de Straat-Davis- en Groenlandsvaarders vrijgesteld van het leveren van den derden man hunner equipage, terwijl men voorts nog door allerlei premiën het bedrijf trachtte aan te moedigen en te bevorderen. Zoo werden b.v. geregeld belooningen uitgeloofd voor hen, die als visscherman of matroos gedurende twee jaren mede ter walvischvangst gingen. En nog in 1788 werd voor ieder man voor den tijd van twaalf jaren eene premie van dertig gulden uitgeloofd en voor elk schip, dat voor de IJslandsche visscherij gebezigd zou worden, vijf honderd gulden.

Zoo was dus zelfs daar, waar het bedrijf betrekkelijk bloeiend mocht heeten, bij scherpe opmerking achteruitgang te constateeren. En al bleven wij ook nog in de achttiende eeuw op visscherijgebied de eerste mogendheid, dat nam niet weg dat geheel onze visscherij bij den bloeienden toestand der zeventiende eeuw verre ten achter stond en de klachten over het verval in de meeste opzichten gegrond waren.

Onze handel, dit is het einde van onze waarnemingen, werd niet meer door de nijverheid gerugsteund. En dat moest te schadelijker werken en dientengevolge ook te meer in het oog vallen, omdat de nijverheid hier zulk een reusachtige vlucht had genomen en behalve aan de eigen bewoners der Republiek duizenden vreemdelingen arbeid en bestaan had verschaft. Het verband, dat de commerciëele en economische welvaart der Republiek had beïnvloed en bevorderd, was verbroken en slechts eene bijzondere bevordering der nijverheid en een ander belastingstelsel konden de Republiek van haar te verwachten ondergang redden.

Daartoe is het echter in de achttiende eeuw niet gekomen, zelfs niet onder Willem IV, die zooveel oog had voor de bijzondere belangen onzer Republiek. Wel trachtte hij, nauw aan het bestuur gekomen, voor den handel zorg te dragen door eene richtige wijziging der stedelijke besturen, die zelfs voor deze bron van welvaart geen open oog meer hadden. De regentengeslachten, die overal het roer van gewest en stad in handen hielden, waren renteniers geworden, die den handel beneden zich achtten en tot de bevordering daarvan het hunne niet bijdroegen. Maar Willem IV durfde in dat opzicht doortasten en gaf den handelsstand weder een aandeel in de regeering. Alleen te Amsterdam behoorden van de zeventien nieuwe vroedschapsleden, die in 1748 daar door hem

werden aangesteld, er twaalf tot de koopmansfamiliën, die nog nimmer een aandeel in de regeering hadden gehad [1]). Doch hoe goed bedoeld ook, de maatregel kon niet baten, omdat de stutten van den handel langzamerhand waren weggevallen en de concurrentie der Europeesche Mogendheden door het beste stads- of landsbestuur niet kon worden verhinderd. Het gebouw van den handel stond nog, maar de fundamenten waren er onder weggegraven; wanneer de storm kwam, zou het worden omvergeworpen om niet meer te verrijzen voor de grondslagen waren vernieuwd.

2. Europeesche Handel [2]).

Wanneer wij na deze algemeene beschouwingen onze buitenlandsche handelsrelaties naar de gebieden, waarmede deze werden onderhouden, aan een onderzoek onderwerpen, dan dient onze handel op de Oostzee-Staten en Rusland in de eerste plaats te worden beschouwd. Want die handel nam nog altijd in het complex onzer handelsbetrekkingen de eerste plaats in, ook al moet worden erkend dat deze in de achttiende eeuw achteruitging en afnam, naarmate de Engelschen aan terrein wonnen.

Met onzen handel op Zweden was dit in de eerste plaats het geval. En dat lag niet zoozeer aan Zweden's vooruitgang op handelsgebied dan wel aan den economischen en staatkundigen achteruitgang door de Noordsche oorlogen, waarin Rusland de kustlanden van Zweden had veroverd en het buitendien gevoelige slagen had toegebracht. Bij den dood van Karel XII, die in 1718 plaats had, waren er van de gansche koopvaardijvloot van Zweden nog maar drie schepen over [2]). Toch hadden de Zweden ons nog nadeelen weten te berokkenen en verscheidene Nederlandsche koopvaardijschepen genomen, zoodat den 28^{en} Juni 1713 aan onzen resident Rumpf werd geschreven om bij de Zweedsche regeering pogingen tot teruggave aan te wenden. Maar de kaperijen en de verwikkelingen hielden aan, zoodat wij zonder oorlogsverklaring met de Zweden feitelijk op vijandelijken voet stonden. In vereeniging met Engeland zonden wij dan ook in 1715 eene vloot naar

1) Vgl. Elias, t. a. p., bladz. 149, 150.

2) Waar geen speciale bronnen worden vermeld, volgen wij voor dit overzicht hoofdzakelijk de Rooy, Blok, Scherer en Pringsheim, en achten wij ons door deze mededeeling van gedurige verwijzing ontheven.

het noorden ter bescherming van onze vaart en onzen handel op de Oostzee.

Verminderde door dit alles reeds het aantal op de Oostzee varende schepen, erger was het dat van de vijfhonderd schepen, welke onzen handel op de Oostzee levendig hielden, in 1717 er driehonderd werkeloos moesten blijven liggen. En dat was te schadelijker omdat onze handel op de Oostzee onzen overigen Europeeschen handel grootelijks beïnvloedde, daar wij de van daar gehaalde producten elders weder van de hand deden.

Geen wonder dus, dat wij al het mogelijke in het werk stelden, om met Zweden weder op vriendschappelijken voet te komen, en onze regeering in 1719 de nieuwe koningin liet begroeten, in de hoop den vrijen handel en de vrije vaart op de Zweedsche Oostzeehavens wederom machtig te worden. En werkelijk werd die vrijheid ons onder zekere voorwaarden verleend, zij het ook slechts voor een beperkten tijd.

Het gevolg was dat, toen in 1721 de vrede tusschen Zweden en Rusland gesloten was, onze handel op Zweden wederom opleefde en men de toekomst met mindere bezorgdheid te gemoet kon zien. Edoch, slechts voor korten tijd. Want reeds in 1724 kwam de in Zweden uitgevaardigde scheepvaartacte onze zoete droomen verstoren en kon het niet worden verheeld, dat onze handel op Zweden een slag zou krijgen, dien wij niet te boven zouden komen.

De Zweedsche scheepvaartacte ademde volkomen den geest der bekende Engelsche navigatieacte. Zij verbood aan alle vreemdelingen, op verbeurte van schip en lading, met hunne eigene of met de door hen bevrachte schepen andere goederen in Zweden te brengen dan de voortbrengselen van den bodem of de nijverheid van hun eigen land of hunne eigene koloniën.

De represaillemaatregel bleef natuurlijk niet uit. Nadat door onze Staten Generaal vruchteloos pogingen in het werk waren gesteld, om met betrekking tot de Nederlanden opheffing of verzachting der acte te verkrijgen, werd hier in 1728 een placcaat uitgevaardigd, waarbij aan de ingezetenen van Zweden en Finland verboden werd om eenige andere goederen met hunne eigene of buiten 's lands bevrachte schepen in de Nederlanden te brengen dan producten van den bodem of de nijverheid van Zweden of Finland, of de Zweedsche koloniën. Maar deze maatregel baatte onze scheepvaart en onzen handel niet; de Zweden kregen, daar ook andere maatregelen ter bevordering van scheepvaart en handel in Engelschen

geest werden genomen, weldra hun eigen uitvoer geheel in handen, terwijl de concurrentie der Engelschen het hare deed om ook onzen invoer in Zweden belangrijk te doen afnemen. Omstreeks de helft der achttiende eeuw was onzen in- en uitvoerhandel op Zweden reeds belangrijk verminderd, die der Engelschen en Franschen bijkans verdriedubbeld.

Het meest markante echter was, dat Hollandsche ondernemingsgeest en Hollandsch kapitaal Zweden daarbij de behulpzame hand boden.

Toen in 1731 te Göteborg eene Zweedsche Oost-Indische Maatschappij werd opgericht, geschiedde dit op aansporing en met medewerking van Jozia van Asperen, een voormalig Amsterdamsch koopman, die voor deze onderneming in Nederland geld wist op te nemen. Het gevolg was eene vernieuwing van het hier te lande reeds vroeger uitgevaardigd verbod om deel te nemen in vreemde handelsondernemingen, wat echter de concurrentie van Zweden op koloniaal gebied niet meer kon verhoeden. De Zweedsch-Oost-Indische Maatschappij zond voortaan jaarlijks twee à drie schepen naar China, die in het bijzonder thee, porselein, zijden stoffen en drogerijen van daar uitvoerden, waarvan het grootste gedeelte in commissie naar de Nederlanden ging. Later echter beroofde het protectionistisch stelsel, door de regeering onzer Republiek gevolgd, ons ook nog van deze voordeelen, toen zij een verbod tot invoer van vreemde thee uitvaardigde.

Hoe ook verminderd echter, omstreeks de helft der achttiende eeuw was, ondanks de toename der handelsbetrekkingen van Engeland, Frankrijk en Denemarken met Zweden, onzen invoer in Zweden nog altijd de belangrijkste en zou dit nog langen tijd blijven. Maar de voordeelen van den uitvoer misten wij sedert grootendeels, wat op onze scheepvaart en algemeene handelsbeweging van niet minder invloed was dan de gedurige verwikkelingen tusschen Rusland en Zweden, die telkens opnieuw tot kaperijen aanleiding gaven, ondanks het in 1679 met Zweden gesloten handelsverdrag.

Zoo brachten de Zweedsche kapers in 1741 negen Nederlandsche schepen, met zout geladen en naar Rusland stevenend, in Zweden op. Het gevolg was een protest onzerzijds en een vrij scherpe nota aan de Zweedsche regeering, waarin de wensch tot intrekking der scheepvaartacte met aandrang werd uitgesproken. En toen dit niet hielp, volgde in 1742 eene demonstratie van eenige Nederlandsche oorlogsbodems in de Zweedsche wateren, tot groot ongenoegen van Zweden, maar toch niet krachtig genoeg om het tot

inwilliging van onze eischen te nopen. En zelfs na den vrede van Abo in 1743, die aan den hernieuwden oorlog tusschen Rusland en Zweden een einde maakte, herstelden zich onze commerciëele betrekkingen met Zweden niet op den ouden voet. De Zweedsche uitvoerhandel was grootendeels in andere handen overgegaan en deze nieuwe handelsrelaties bleven naast de onze in wezen.

Werden wij alzoo in het begin der achttiende eeuw nog als de meesters van den Zweedschen handel beschouwd en hadden wij toen nog den geheelen koperhandel in onze macht, omstreeks de helft der achttiende eeuw is daarvan weinig meer te bespeuren. Vroeger leenden de Amsterdamsche kooplieden aan de pachters der Zweedsche kopermijnen zooveel geld op voorschot als zij noodig hadden, waardoor wij een zekeren druk op den koperhandel uitoefenden en dit artikel tot lagen prijs inkochten. En hetzelfde geschiedde met andere uitvoerartikelen als pek en hars, met hetzelfde doel en een gelijk gevolg. Maar de Zweden waren economisch wijzer geworden en werkten zonder voorschotten zelfstandiger en voordeeliger [1]).

Bepaalde cijfers, om ons den achteruitgang volkomen te leeren kennen, bezitten wij niet. Maar het zegt reeds veel, dat de Zweedsche invoer, die vroeger grootendeels in onze handen was, in 1740 tot $^1/_5$ en in 1756 reeds tot op $^1/_7$ verminderd was; een achteruitgang van ruim zes procent in een betrekkelijk korten tijd dus. En de Zweedsche schepen, die ons aandeel in den Zweedschen invoerhandel overnamen, liepen onze havens voorbij en stevenden zelf naar Lissabon, Cadix, Barcelona, de Levant en Oost-Indië, zoodat in de vermeerdering van onzen eigen totaal-uitvoer geen aequivalent voor dezen achteruitgang van zaken werd verkregen.

En daarbij kwam nu nog het feit, dat de Zweden geduchte concurrenten van onze haringvisscherij en onzen haringhandel werden. Alleen in 1762 werden te Göteborg door Zweedsche buizen 335,068 tonnen haring aangevoerd, waarvan 188,376 tonnen naar het buitenland gingen, voornamelijk naar Duitschland. Ja, Zweden begon ons zelfs van traan te voorzien en voerde groote hoeveelheden van dit artikel te Amsterdam in, dat daar voor Duitschland in commissie werd gekocht. Daarentegen was onze aanvoer van suiker, wijn en brandewijn in Zweden, vroeger van zeer groot belang, van weinig waarde meer.

1) Vgl. voor de toename der Zweedsche industrie in dezen tijd Le Long, De Koophandel van Amsterdam, editie 1780, Dl. II, bladz. 390 en vv.

Van jaar op jaar gingen onze handelsbetrekkingen met Zweden alzoo achteruit, totdat in 1781 de groote stagnatie kwam, die ons zoo duur te staan is gekomen. Toen vooral hebben de Engelschen van onze benarde positie partij getrokken en hun Oostzeehandel ten koste van den onzen op goeden voet gebracht.

Geen beter bewijs daarvoor dan eene vergelijking van de door de Sont varende Nederlandsche en Engelsche schepen omstreeks dat jaar.

In 1774 gingen door de Sont nog 2447 Nederlandsche schepen, welk getal in 1780 op 2080 gedaald was. Maar in 1781 bedroeg dit getal maar 55 en in 1783, toen de vrede al in aantocht was, slechts 519, welk getal in 1784 weder tot 1366 en in 1785 tot 1571 klom. Maar hoewel de Nederlandsch-Zweedsche handel weder opleefde, een hooger getal dan in 1791, toen er 2009 Nederlandsche schepen door de Sont gingen, konden wij toch niet meer bereiken, welk getal bovendien in 1793 al weder tot 807 gedaald was.

Hoe rooskleurig staat daar de toename van de vaart der Engelschen door de Sont tegenover! In 1780 gingen 1701 Engelsche schepen door de Sont; in 1781 reeds 2025, in 1783 niet minder dan 2840 en in 1784 het veelzeggende getal van 3172 schepen. Wel trad na den vrede van Parijs eene daling voor Engeland in, doch in 1785 bedroeg het aantal Engelsche Oostzeevaarders nog 2535 en daalde sedert niet meer. Integendeel, in 1790 bedroeg dit getal zelfs 3788 (?) en in 1793 3478 [1]).

Wat ook beweerd mocht worden, hier waren de Engelschen ons de baas geworden, gelijk feitelijk overal. Wel voeren onze schepen gedurende den oorlog onder neutrale vlaggen door de Sont, zoodat onze handel op de Oostzee niet geheel stil stond, maar de oude bloei keerde niet weder. Onze commerciëele achteruitgang had zich in dit opzicht althans na 1780 zoo goed als voltrokken; het stond slechts te bezien, wat volgen zou.

Merken wij echter goed op hoeveel Nederlandsche schepen voor 1780 nog altijd de Sont passeerden, dan valt het niet te ontkennen, dat voor den achteruitgang van den Nederlandsch-Zweedschen handel althans een gedeeltelijk aequivalent door de toename van het

1) Vgl. voor dit alles PRINGSHEIM, Beiträge u. s. w., S. 24, en de daar aangehaalde bronnen. De door DE ROOY, t. a. p., op bladz. 692 en 693 opgegeven cijfers, zoomede de door HOEFMAN medegedeelde op bladz. 165 van zijne Handelsgeschiedenis, ontleend aan MACPHERSON en LÜDER, verschillen van de hier opgegevene, hoewel niet noemenswaard.

handelsverkeer met andere Oostzeehavens moest zijn verkregen.

Werkelijk nu was dit het geval.

De economische en commerciëele opkomst van Rusland, zoomede de stichting van St. Petersburg, waarin wij zulk een groot aandeel hadden gehad en dan ook grootendeels met Nederlandsch kapitaal en Nederlandsche werkkrachten tot stand kwam, had op onze handelsrelaties met Rusland een gelukkigen invloed. Czaar Peter, de grondvester van Rusland's economische positie in het wereldverkeer, nam ter gedachtenis van zijne nuttige en leerrijke betrekkingen met de Nederlandsche handelaars, scheepsbouwers en zeelieden in dienst en voor de Russische vlag zelfs de Staatsche kleuren aan, echter, het spreekt bijna van zelf, met verschil van plaatsing [1]).

Daarmede is echter niet gezegd, dat de Nederlandsche vlag onder de vreemde vlaggen in de nieuwe Russische havens overwegend zou geweest zijn. Integendeel, de Engelschen, die, dank zij de groote ontwikkeling hunner nijverheid in de achttiende eeuw, heel wat ruwe producten voor eigen rekening van elders konden betrekken, werden ons ook hier de baas. Zij konden de meeste ruwe producten van Rusland duurder inkoopen dan wij, die haar weder elders van de hand moesten doen en er dus op moesten verdienen, terwijl zij deze zelf verwerkten. En ook de haven van Archangel, die in het begin der achttiende eeuw voor onzen handel nog van groot gewicht was, verloor door de stichting van St. Petersburg voor ons hare groote beteekenis. Het juchtleer, de talk, het pelswerk en tal van andere artikelen, die vroeger door onze tusschenkomt over Archangel uit Rusland waren uitgevoerd, werden sedert de stichting van St. Petersburg regelrecht naar Dantzig, Lubeck en andere Duitsche havenplaatsen verzonden.

Zoo gaf onze vriendschap voor den Russischen Czaar en onze medewerking aan Rusland's economischen vooruitgang ons dus niet die voordeelen, waarop wij hadden gehoopt. Maar de uitbreiding van onze handelsrelaties met Rusland was in de achttiende eeuw daarom nog niet zonder beteekenis. Onze kooplieden klaagden wel, omdat zij zich eigenlijk het monopolie van den wereldhandel toekenden en toch relatief bij de Engelschen ten achter bleven, maar er waren dan toch ook nog redenen van tevredenheid.

1) Vgl. SCHERER, t. a. p., Dl. II, bladz. 693. De Statenvlag was dezelfde, die door anderen de Prinsenvlag werd geheeten en thans onze nationale vlag is. In het geding Staten- of Prinsenvlag kiezen wij natuurlijk geen partij.

Bovendien, Archangel mocht voor onze handelsrelaties aan beteekenis verliezen, voor vele producten bleef het nog een belangrijke uitvoerhaven, wat daaruit kan blijken, dat in 1718, een der slechtste jaren in den goeden tijd, nog 116 Nederlandsche schepen naar die haven werden uitgeklaard. Wel daalde dit aantal successievelijk naarmate de Russische Oostzeehavens in beteekenis toenamen, maar in 1778 bedroeg het aantal uit Archangel hier ingeklaarde Nederlandsche schepen toch nog 55. En het was voor ons bovendien van groot voordeel, dat de wisselkoers in Rusland tot in 1763 uitsluitend over Amsterdam liep, zoodat zelfs de Engelschen, onze zoo machtige concurrenten, hunne betalingen met Hollandsch handelspapier moesten doen, ondanks hunne eigene circulatiebank, die beter werkte dan onze banken. Eerst na dien tijd werd in Rusland ook een wisselkoers op Londen en Hamburg geopend.

Hoofdzaak was en bleef echter de vaart en de handel op de Russische Oostzeehavens, die door de goede zorgen van de „Directeuren voor den Moscovischen handel" zooveel mogelijk werd uitgebreid. Al in het begin der achttiende eeuw hadden wij dan ook in de Russische Oostzeehavens overal onze factors, die voor onze handelaars de waren in het binnenland van Rusland opkochten, om die onder hun wakend oog naar onze havens te doen vervoeren. Zij gingen in Fin- en Lijfland contracten van voorkoop aan en gaven daarop voorschotten; vandaar dat de Amsterdamsche kooplieden en de Zaansche handelaars dikwerf eigendommen van groote waarde in Rusland bezaten. Omgekeerd vestigde zich ook een Russisch handelshuis te Amsterdam [1]).

Vooral na den vrede van Nystad, toen de Staten Generaal den Czaar als keizer aller Russen erkenden, nam onze handel op St. Petersburg en de overige Russische Oostzeehavens toe. Op bevel des keizers werden de Hollandsche schippers zelfs in de eerste plaats aan vracht geholpen en dat beteekende iets, wanneer men weet dat in 1722 niet minder dan 119 en twee jaren later reeds 180 schepen te St. Petersburg binnenvielen. En dat getal was in 1714 nog maar zestien geweest.

Niet minder nam de handel op Riga toe, sedert deze stad in de macht van Rusland was. In het eerste jaar na hare verovering kwamen daar 76 schepen aan en in 1724 reeds 273, in welke toename ook wij een aandeel hadden. Jammer slechts, dat wij

1) Vgl. SCHELTEMA, Rusland en de Nederlanden, Dl. III, bladz. 213, 303 en vv.

maar geen handelsverdrag met Rusland konden sluiten, waartoe in het laatstgenoemde jaar opnieuw pogingen werden aangewend.

En na Peter's dood, toen de toestand in Rusland meer en meer stabiel was geworden, werden op verzoek onzer regeering vele bezwaren, die den Russischen handel nog drukten, door Catharina in 1725 opgeheven. En in het bijzonder werd daarbij Archangel bevoordeeld, wat ons ten stade kwam, daar wij door den handel om de Noord de altijd nog drukkende Sonttollen ontgingen.

Moeilijk is het onzen handel in cijfers weêr te geven, daar betrouwbare statistieken ons ontbreken. Maar wij hebben toch enkele gegevens, die ons den omvang van onze vaart en onzen handel op Rusland leeren kennen en tevens, het moet gezegd worden, den grooten voorsprong der Engelschen, die relatief steeds grooter werd.

Onder de 327 schepen, die in 1753 te St. Petersburg binnenvielen, bevonden zich 149 Engelsche en 70 Nederlandsche vaartuigen. En in 1766 kwamen te St. Petersburg 167 Engelsche en 68 Hollandsche schepen aan, die echter grooter laadruimte moeten gehad hebben, daar de uitvoer was toegenomen. In 1758 liepen te Kroonstad 162 Engelsche en 63 Hollandsche schepen binnen, welke getallen in 1759, hetwelk een zeer voordeelig jaar schijnt geweest te zijn, respectievelijk tot 200 en 79 waren gestegen, doch in 1764 op 194 en 39 waren gedaald. Hier gingen wij dus positief en relatief weder hard achteruit. Maar overigens was er vooruitgang te bespeuren en verloren wij slechts relatief terrein, ja wonnen zelfs te St. Petersburg.

Dit bewijzen de cijfers van den uitvoer uit St. Petersburg, waarvan het totaal in 1749 eene som van 3,184,322 roebels aanwees, waarvan Engeland voor 2,245,273 roebels en onze Republiek voor 290,081 roebels had betrokken. In 1764 was de totaaluitvoer tot 5,459,522 roebels gestegen, waarvan naar Engeland voor 3,747,653 en naar ons land voor 423,188 was verzonden.

Indirect echter trokken wij uit onze economische relaties met Rusland grootere voordeelen dan deze cijfers ons doen vermoeden. Want de Nederlanders hadden een groot aandeel in de zich steeds meer ontwikkelende nijverheid in Rusland, zoodat ons kapitaal bij den totaaluitvoer van Rusland ter dege betrokken was.

Zoo ontdekte onze landgenoot Hennin de kopermijnen in Siberië en begon later met Hollandsch geld en Hollandsche arbeidskrachten daar de ontginning der bergwerken ter hand te nemen. In 1716

werd door een Nederlander de eerste linnenfabriek in Rusland opgezet en in 1718 door een ander landgenoot eene weverij, die met honderd getouwen begon, doch later met vijfhonderd getouwen werkte. En daarnaast werden ook lakenfabrieken, papier- en geweerfabrieken, geschutgieterijen, ankersmederijen, bierbrouwerijen en andere nijverheidsondernemingen met Hollandsch kapitaal en Nederlandsche werkkrachten opgericht, zoodat door ons menig indirect voordeel uit de economische opkomst van Rusland verkregen werd en wij zelfs belang hadden bij de toename van den uitvoer door de Engelschen en andere concurrenten, die wij overigens gaarne uit de vaart zouden hebben gehouden.

Maar op den voet eener begunstigde natie — en dat was voor dit laatste doel een eerste vereischte geweest — konden wij met Rusland niet komen te staan, ondanks de telkens daartoe in het werk gestelde pogingen. En in 1730 èn in 1745 werden door ons nog eens door middel van bijzondere ambassades pogingen in het werk gesteld, om tot een handelsverdrag met Rusland te geraken. Maar zelfs in 1745, toen de dag der onderteekening al was vastgesteld, beantwoordde de uitslag niet aan de verwachting. Op het laatste oogenblik sprong de zaak nog af en sedert heeft de regeering der Republiek voor dit doel geene pogingen meer in het werk gesteld.

Dat onze handel met Rusland nog dikwerf aan belemmeringen onderhevig was, zal overigens geen betoog behoeven. Het lag in den aard der zaak, dat de regeering van een land, dat pas zijne economische belangen ter harte begon te nemen, telkens proefnemingen nam tot het vestigen van eigen monopolies en verhoogingen van in- en uitgaande rechten. De handel in rabarber b.v. werd in 1727 vrijgesteld, in 1731 een [monopolie der kroon, in 1735 als zoodanig nog eens verscherpt, en toch later weder vrijgesteld. De uitvoer van granen en de invoer van zijden stoffen, het laatste ter bescherming van de binnenlandsche industrie, werd herhaaldelijk verboden of bovenmatig belast. En als pendant daarvan kan vermeld worden, dat voor de was en de talk een gelijk monopolie bestond, dat af en toe buiten werking werd gesteld, terwijl de rechten op de tabak tot driemaal toe werden verhoogd.

Hoe wij ook bij Engeland mochten achterstaan, niet te ontkennen was het, dat onze handelsbetrekkingen met Rusland in dezen tijd grootere voordeelen dan vroeger opleverden. Maar toch niet langer dan tot 1781, toen de oorlog met Engeland ook hier zijne nadeelige werking deed gevoelen. Van de 622 schepen, die dat jaar de haven van

St. Petersburg verlieten, zeilden er 267 naar Engeland en slechts 18 naar Amsterdam.

Zoo had Engeland ons dus ook uit dit handelsgebied met één forschen slag zoo goed als verdreven. Al mocht de handel op Rusland na den vrede van 1784 ook weder wat opleven, tot den ouden toestand kwam het niet meer, wat de cijfers van onzen uit- en invoer te St. Petersburg kunnen bewijzen [1]). Deze toch bedroegen in:

1783.	Uitvoer	207,428	roebels.	— Invoer	340,483	roebels.
1785.	„	184,196	„	— „	275,902	„
1792.	„	134,330	„	— „	227,473	„
1793.	„	100,370	„	— „	110,726	„
1795.	„	6,017	„	— „	2,373	„

Dat de revolutie, al had zij ten onzent een vrij kalm verloop, dus op den economischen toestand niet voordeelig werkte, wordt door deze cijfers mede bewezen. In 1795 liep dan ook maar een Hollandsch schip de haven van St. Petersburg uit, terwijl niet minder dan 529 Engelsche schepen in dat jaar deze haven verlieten. Het gevolg was, dat wij maar een zeer klein aandeel in den Russischen in- en uitvoer hadden overgehouden, terwijl de cijfers van den Engelschen uit- en invoer voor St. Petersburg respectievelijk tot 19,123,940 en 6,670,159 roebels gestegen waren. En de uit- en invoer te St. Petersburg werd destijds op de helft van de uit- en invoeren van geheel Rusland geschat.

Evenals vroeger knoopten zich aan den Zweedschen en den Russischen handel onze vaart en onze handel op de overige Oostzeehavens, Noorwegen en Denemarken vast.

Allereerst werden met Dantzig de sedert onheugelijke tijden zoo belangrijke handelsbetrekkingen levendig gehouden. De haven dezer stad bleef ook in dezen tijd de beste Oostzeehaven, vanwaar vooral het Poolsche graan zijn weg naar de Nederlanden vond en dat nog altijd door bemiddeling van Nederlandsche koopvaarders. Wel liet ook in dit opzicht de concurrentie der Engelschen zich gevoelen en betrok Engeland, naarmate de achttiende eeuw haar einde naderde, steeds meer granen, vooral tarwe, uit deze Oostzeehaven. Maar vóór de financiëele stagnatie van 1763, waarover wij in ons hoofdstuk over den fondsenhandel een en ander zullen mededeelen, was die concurrentie toch niet van bijzonder gewicht.

1) Vgl. Macpherson, t. a. p., Dl. IV, pag. 98.

De verkoop van granen op levering was te Dantzig verboden en evenmin mocht dit artikel op crediet worden verkocht, of tegen andere waren worden ingeruild, zoodat al het gekochte direct moest worden betaald, terwijl de prijs in Hollandsche dukaten berekend werd. Hier behielden wij dus de overhand en dat waarlijk niet met betrekking tot den graanhandel alleen. Weedasch b.v. bleef ook een belangrijk artikel van uitvoer te Dantzig, waarvan wij, evenals van het touwwerk, groote hoeveelheden bleven betrekken. Ook van de Dantziger likeuren werden door ons groote hoeveelheden uitgevoerd, om die onder allerlei verschillende merken elders wederom van de hand te doen, en het destijds beroemde jopenbier, dat alleen te Dantzig kon worden gebrouwen, was een veel belangrijker artikel van uitvoer dan men oppervlakkig zou vermoeden. De potasch was eveneens een gewichtig artikel van uitvoer voor de Nederlandsche markt, doch al deze artikelen van uitvoer konden, het graan uitgezonderd, niet in de schaduw staan van het hout en het linnen, dat wij — het laatste vooral sedert het verval onzer eigene nijverheid — in reusachtige hoeveelheden te Dantzig insloegen, ook al weder hoofdzakelijk voor het vervoer naar elders. De wisselhandel van uit Dantzig liep dan ook bijna geheel de achttiende eeuw door uitsluitend over Amsterdam, waarvan wij alweder de voordeelen genoten; eerst na den voor onzen handel zoo treurigen afloop van den vierden Engelschen oorlog begonnen de Dantziger handelaars ook op Londen en Hamburg wissels te trekken.

Tegenover geheel dien uitvoerhandel stond onze belangrijke invoerhandel van koloniale en andere producten, als koffie, rijst, suiker, tabak, wijnen, ruw en opgemaakt laken, zeildoek en groote hoeveelheden oud ijzer. Vooral sedert in den loop der achttiende eeuw te Dantzig de suikerraffinaderijen, looijerijen, laken-, ijzer- en staalfabrieken en de tabakskerverijen meer en meer in aantal toenamen, won onze invoerhandel van sommige artikelen aan beteekenis, wat de mindere afname van andere artikelen als laken wederom goed maakte.

Daarnevens nu bleef ook onze handel op Lübeck niet zonder beteekenis, terwijl onze handelsbetrekkingen met Memel, Libau, Elbing en Stettin de geheele eeuw door gemiddeld op denzelfden voet bleven. Die met Libau b.v. werden van minder belang, die met Elbing en Stettin van meerder beteekenis dan vroeger. Hout en granen waren ook in deze plaatsen nevens de vroeger reeds herhaaldelijk genoemde artikelen de voornaamste producten van

uitvoer, terwijl onze invoer zich hoofdzakelijk tot koloniale en Zuid-Europeesche producten bleef bepalen.

Met Denemarken daarentegen verminderden onze handelsrelaties in den loop van dit tijdperk. Wel waren deze nimmer van overwegend belang geweest, maar toch had onze invoerhandel op Denemarken wel eens voordeelige jaren gekend. Thans echter, nu de Denen zich meer en meer op den actiefhandel gingen toeleggen en de goederen, hun vroeger door onze schepen aangebracht, met eigen vaartuigen van het land van herkomst gingen betrekken, moest de Nederlandsch-Deensche handel wel aan beteekenis verliezen. En daarbij kwam de bevordering van het fabriekswezen in Denemarken in de achttiende eeuw eveneens het hare doen tot de vermindering onzer handelsbetrekkingen met Denemarken. Slechts de van ouds bekende handel in magere ossen, die uit Holstein en Jutland hierheen werden gevoerd om ze op onze vaderlandsche weiden vet te mesten, bleef bijna de geheele achttiende eeuw door op denzelfden voet. Wel werd in „De Koopman", een achttiende-eeuwsch tijdschrift aan de belangen van onzen handel gewijd, in 1768 geklaagd dat ook deze vroeger zoo belangrijke handelstak in verval was [1]), doch, mogen wij Luzac gelooven, dan is onze handel in Deensche ossen, potasch, weedasch en andere artikelen van dien aard gedurende geheel de achttiende eeuw vrijwel op den ouden voet in wezen gebleven [2]). Maar onze invoerhandel op Kopenhagen, die hoofdzakelijk in koloniale producten had bestaan, nam gedurende de achttiende eeuw sterk af, terwijl de uitvoerhandel, vooral die in granen, ook voor zoover het onze handelsbetrekkingen met Laland en Seeland gold, eveneens van steeds minder beteekenis werd.

De oorzaak daarvoor is reeds genoemd; Denemarken zelf begon meer en meer op scheepvaart- en handelsgebied een eigen rol te spelen. En wij, die immer onze grootste voordeelen uit den passieven handel van andere volken hadden getrokken, moesten daarbij eene slechte rekening maken.

Hoe groot die vooruitgang van Denemarken was, kan eenigzins uit het volgende blijken.

In het laatst der achttiende eeuw telde men te Kopenhagen omstreeks zestig manufactuurfabrieken, vier zijdeweverijen en tal van andere fabrieken, waar allerlei producten, vooral ijzer-, staal-

1) Vgl. De Koopman, Dl. II, bladz. 167.
2) Vgl. Luzac, t. a. p., Dl. II, bladz. 285.

en koperartikelen werden vervaardigd, die vroeger door buitenlanders en inzonderheid door de Nederlanders waren aangevoerd. En wat de handel en de scheepvaart van Denemarken betrof, van 1770 tot 1780 bedroeg alleen de waarde van den Deenschen uitvoer naar Engeland 45,572 ponden sterling en de retourvracht met eigen schepen van uit Engeland 153,400 ponden sterling. En vooral na 1780 heeft Denemarken van onze benarde positie partij getrokken om een gedeelte van onze verloren debouché's op de wereldmarkt machtig te worden, en dat met goed gevolg. Al in 1785 beliep het aandeel hunner te Cadix binnengevallen schepen het dubbele van de daar aangekomen Nederlandsche koopvaarders, terwijl in 1786 de haven van Barcelona door 54 Deensche en slechts door 37 Nederlandsche vaartuigen werd bezocht. Voegt men nu nog bij dat alles de bevordering van den scheepsbouw en de visscherij in Denemarken, zoomede het steeds meer toenemend aandeel der Denen in de vaart op Afrika, Azië en Amerika, dan kan men berekenen hoe in den loop der achttiende eeuw nevens de Engelschen ook de Denen scherpe concurrenten van onzen handel en ons verkeer waren geworden.

Belangrijker echter bleef gedurende de achttiende eeuw onze handel op Noorwegen. Wel nam, naarmate onze nijverheid achteruitging, onze handel in ruwe Noorweegsche producten, die wij met eigen schepen van daar betrokken, af, zoo zelfs, dat het voor dit doel in de Nederlanden in- en uitgeklaarde aantal schepen omstreeks de helft dier eeuw met een derde was verminderd. Want vroeger gebruikten wij daarvoor omstreeks driehonderd, doch na 1750 nog slechts tweehonderd vaartuigen. Doch daar tegenover stond, want deze achteruitgang was meer aan de concurrentie onzer mededingers dan aan de toename van den actieven handel van Noorwegen te wijten, eene vermeerdering van onzen invoer.

Volgens Luzac gaven de suiker, de koffie, de thee, de cacao, naarmate het gebruik dezer artikelen menigvuldiger werd, zoomede de toename van het verbruik van specerijen en andere koloniale producten, niet minder ook het toenemend tabaksverbruik, een zoo groote stijging aan den handel in deze producten, dat deze in de tweede helft der achttiende eeuw met den zoo beteekenisvollen graanhandel van gelijke waarde mocht worden geacht [1]). De handel veranderde dus eenigzins van richting;

1) Vgl. Luzac, t. a. p., Dl. II, bladz. 284, 285.

mocht de uitvoerhandel der Noordsche havens afnemen, de invoerhandel nam toe.

Daarvan trokken wij met betrekking tot Noorwegen niet de minste voordeelen en de toeneming van de koopkracht der Noren werkte gunstig op onzen invoerhandel. Het geld onzer concurrenten, die een aandeel in den uitvoerhandel van Noorwegen erlangden, vloeide voor een deel weder in de zakken van de Nederlandsche kooplieden. Jammer slechts, dat de cijfers dienaangaande ontbreken en wij slechts weten, dat onze invoer van goud en zilver, wijnen, brandewijnen, specerijen en koloniale producten in Noorwegen gedurende dit tijdperk van meer belang was dan voorheen, terwijl onze invoer van zout, lakens en wollen en zijden stoffen niet zonder beteekenis was. Onze uitvoerartikelen bleven ook in de achttiende eeuw dezelfde als vroeger; hout, scheepsmasten, planken, teer, pek, koper, talk, bokkenvellen en stokvisch vormden er nog altijd de voornaamste bestanddeelen van.

Noch over den Sonttol, noch over andere aangelegenheden namen de commerciëele verwikkelingen, die men nooit geheel kon voorkomen, in dit tijdperk de ernstige verhoudingen van vroeger aan. Grondslag der regeling van den Sonttol bleef het tractaat van 1701, dat nimmer werd hernieuwd, ofschoon onzerzijds daartoe herhaaldelijk pogingen werden aangewend, b.v. in 1726, 1738 en 1740. Onze visscherij daarentegen had van het optreden der Denen nog al eens te lijden; in 1740 nam een Deensch vaartuig zelfs vijf van onze hoekers tegelijk, die ons niet werden teruggegeven. En dat was niet het eenige geval. Doch onze regeering bepaalde zich tot vertoogen; tot een gewapend optreden kwam het niet.

In het algemeen kan men dan ook zeggen, dat onze handelsrelaties met de Noordsche Staten gedurende de achttiende eeuw op goeden voet zijn gebleven; dat deze in sommige opzichten verminderden, schaadde de vriendschappelijke verhoudingen niet noemenswaard:

Wat van onze handelsrelaties met betrekking tot de Noordsche Staten kon worden opgemerkt, mocht, in de eerste helft der achttiende eeuw althans, ook van onze handelsbetrekkingen met Engeland gezegd worden; zij bleven, ondanks velerlei aanleidingen tot klachten, op vriendschappelijken voet.

Volgens Le Long was de Nederlandsch-Engelsche handel echter van weinig beteekenis en zijn eigen cijfers wederleggen deze be-

wering wel niet, maar leveren toch een klein bewijs hoe verwend de Nederlanders als handelsnatie waren. Want nog altijd was de Nederlandsch-Engelsche handel niet zonder beteekenis en mochten de bedragen, zoowel van den in- als den uitvoer, wel worden genoemd.

Uit het overzicht, dat Le Long voorts van de in- en uitgevoerde handelsartikelen geeft, — en dit betrof, hij vermeldt het nadrukkelijk, ook de laatste jaren vóór den vierden Engelschen oorlog [1]), — blijkt het dat, voor zoover het de soort betrof, de in- en uitvoer vrij stabiel bleef. Maar de waarde ervan ging geheel de achttiende eeuw door geleidelijk achteruit, totdat tijdens onzen laatsten oorlog met Groot-Brittannië onze handel op Engeland plotseling zoo goed als geheel stilstond.

Eenige cijfers kunnen deze mededeelingen illustreeren. Van Kerstmis 1772 tot Kerstmis 1773 bedroeg, volgens Le Long, de waarde van onzen invoer in Engeland 411,642 pond sterling en 6 schellingen, de invoer van Engeland in de Republiek 1,873,860 pond sterling en 14 schellingen, 6 pence [2]). Een belangrijk minder bedrag dus dan het bedrag van in- en uitvoer in 1704 en voorgaande jaren, terwijl bovendien de handelsbalans in ons nadeel was, daar onze uitvoer naar Engeland naar verhouding meer was afgenomen dan Engeland's invoer.

Overigens was deze achteruitgang, die niet zoo bijzonder groot was, vrij geleidelijk gegaan en viel er juist in dien tijd wederom een gestadigen vooruitgang te constateeren, zoo men met de jaren 1740 tot 1760 eene vergelijking maakte, gelijk het volgende staatje van den in- en uitvoer van de Nederlanden naar Engeland en van Engeland naar de Republiek aantoont [3]).

Jaren.	Gemiddeld jaarlijksch bedrag van den uitvoer naar Engeland.	Gemiddeld jaarlijksch bedrag van den invoer door Engeland.
1700—1710.	588,357 pd. sterl.	2,146,519 pd. sterl.
1710—1720.	538,021 „ „	2,020,172 „ „
1720—1730.	571,430 „ „	1,985,975 „ „
1730—1740.	495,495 „ „ [4])	1,867,141 „ „
1740—1750.	336,488 „ „	2,404,559 „ „

1) Vgl. Le Long, t. a. p., Dl. III, bladz. 60.
2) Idem, Ibid, Dl. III, bladz. 156, bijlage B.
3) Vgl. Pringsheim, Beiträge, u. s. w., S. 16, en de daar aangehaalde bronnen.
4) Men bedenke, dat na 1730 onze nijverheid plotseling verviel.

Jaren.	Gemiddeld jaarlijksch bedrag van den uitvoer naar Engeland.	Gemiddeld jaarlijksch bedrag van den invoer door Engeland.
1750—1760.	352,402 pd. sterl.	1,692,594 pd. sterl.
1760—1770.	444,981 „ „ [1]	1,894,362 „ „
1770—1780.	475,466 „ „	1,553,143 „ „

Evenals vroeger dient hierbij niet te worden vergeten, dat de waarde van den Nederlandschen invoer in Engeland beduidend grooter zou geweest zijn, zoo de cijfers van den smokkelhandel der Nederlanders op Engeland hadden kunnen worden begroot. Maar deze zijn in geen geval ook maar eenigzins te benaderen. Wel is het bekend, dat die smokkelhandel zeer levendig moest geweest zijn en Joshua Gee betwijfelde zelfs nog in 1730 of de handelsbalans wel werkelijk ten voordeele van Engeland uitviel, omdat de waarde van den invoer der Hollandsche sluikers volgens hem zoo buitengemeen groot was [2]). Maar Gee overdreef de zaak sterk. De sluikhandel van uit Nederland op Engeland mocht van belang zijn; van zooveel gewicht, dat de handelsbalans in omgekeerde verhouding kwam te staan, was deze natuurlijk in geen geval.

Koffie vooral kwam in groote hoeveelheden van uit Engeland naar Amsterdam, die van daar weder naar elders werd uitgevoerd. Zoo in 1777 1,155,900 pond, in 1778 161,200 pond en in 1779 1,648,400 ponden koffie, die door Amsterdamsche kantoren op de Londensche markt waren aangekocht. En de tabak, de rijst, de huiden en het koper, welke artikelen wij nevens vele andere goederen in betrekkelijk groote hoeveelheden uit Engeland betrokken, dienden eveneens in hoofdzaak weder voor uitvoer.

Echter niet Amsterdam, doch Rotterdam dreef den voornaamsten handel op Engeland; daar waren zelfs onderscheidene Engelsche handelshuizen gevestigd, die zoowel den Engelschen in- als uitvoerhandel regelden en vooral op den transitohandel van uit Duitschland over de Nederlanden een goed oog hielden.

Voor 1764 heeft Macpherson ons van dien Engelschen handel op de Republiek een levendig beeld gegeven, waaruit wij tevens de

1) Volgens Macpherson, Annals of Commerce, Tom. III, pag. 427, had toen de vroeger zoo levendige smokkelhandel in brandewijn en jenever een einde genomen.

2) Vgl. Joshua Gee, The Trade and navigation of Great Britain, 2de ed., pag. 18. Vgl. daarbij de bovengenoemde cijfers en de bemerking van Macpherson.

de verhouding van het daarvoor gebezigde aantal Nederlandsche tegenover de Engelsche schepen kunnen zien [1]).

Uit Groot-Brittannië en Britsch-Amerika vielen hier in 1764 niet minder dan 881 Engelsche schepen binnen tegen 46 Nederlandsche.

Te Rotterdam werden jaarlijks 1000 pakken wollen manufacturen uit Norfolk en Yorkshire ingevoerd en voor 1764 begrootte men de waarde van den totaal-invoer van Engelsche wollen goederen in de Republiek op 350,000 pond sterling. Maar daarvan ging minstens weder $^1/_3$ gedeelte naar Duitschland. Wollen kouzen werden in de Nederlanden jaarlijks tot een bedrag van vijftig tot zeventig duizend pond sterling uit Aberdeen aangebracht en uit dezelfde plaats voor ongeveer tien duizend pond aan wollen serges.

In 1764 ontvingen Rotterdam, Dordrecht en Schiedam 16,800 chaldrons [2]) steenkolen uit Newcastle en 310 uit Sunderland, allen geladen in Engelsche schepen en direct in contant geld voldaan. En behalve deze hoeveelheden werd uit andere deelen van Groot-Brittannië nog voor 5000 pond sterling aan steenkolen in deze havens ingevoerd.

Van uit Glasgow kwam de tabak, waarvoor Rotterdam wederom de afzetmarkt was, soms wel acht of tienduizend okshoofden in een jaar. En even zooveel kwamen er uit Whitehaven, Liverpool en Bristol, terwijl van uit Londen jaarlijks ongeveer 5000 okshoofden tabak naar de Nederlanden werden verzonden. Daarvan ging $^4/_5$ naar Rotterdam en het overige naar Amsterdam. Alleen van Cowes kwamen hier bovendien jaarlijks van 12 tot 15000 vaten rijst aan.

Wat de Republiek uit Engeland aan lood betrok, mocht ook genoemd worden, n.l. van 2500 tot 3000 tonnen per jaar. Voorts uit Schotland jaarlijks van twee tot drie duizend fusten gezouten zalm, tot een waarde van vijf à zes duizend pond sterling. En ook werden van uit Engeland naar de Republiek jaarlijks geregeld van 12000 tot 14000 fusten haring en sprot verzonden, van uit Aldborough en Southwold alleen van drie tot vier duizend pakken sprot.

De boter, ook al een artikel van invoer, kwam hoofdzakelijk uit Ierland; in 1764 alleen 26,612 vaten van 150 pond ieder. Verder in dat jaar, eveneens uit Ierland, 474 okshoofden vet van 1300

1) Ook reeds medegedeeld door DE ROOY, bladz. 666 en vv., waarom wij het overzicht eenigzins bekorten. Bij vergelijking zal men ook enkele kleine verschillen opmerken.

2) Acht chaldrons zijn 120 manden. Vgl. LE LONG, t. a. p., Dl. III, bladz. 66.

pond het.okshoofd, 445 vaten spek van 150 pond het vat, 118 zakken met veeren, ieder van 270 pond, dertig tonnen soda, dertig vaten varkensvleesch, 2693 gezouten huiden en 171,000 runderbeenderen. Ossenvleesch, ook al in vaten, kwam alleen in oorlogstijden uit Ierland en diende geheel voor den buitenlandschen afzet. En er waren jaren, dat die aanvoer van tien tot veertienduizend vaten bedroeg, een voordeel voor de Ieren, die het verkochten, en een nog grooter voordeel voor ons, die dit artikel met groote winst van de hand deden. En ook de molensteenen, die uit Newcastle kwamen, waren een belangrijk handelsartikel; in het reeds meermalen vermelde jaar werd daarvan voor een waarde van 1500 pond sterling in de Republiek ingevoerd.

Voor den invoer van wollen goederen, baai, katoenen stoffen, flanel en sits van uit Engeland bezitten wij gegevens voor de jaren 1772 tot 1776. Deze zijn als volgt [1]):

In 1772	een totaal van	411,140	pond	sterling.
„ 1773	idem	361,424	„	„
„ 1774	idem	381,912	„	„
„ 1775	idem	397,443	„	„
„ 1776	idem	388,917	„	„

Van uit de Engelsche koloniën werden hier ook enkele artikelen in belangrijke hoeveelheden ingevoerd. Zoo uit New-York, Boston en Rhode-Island jaarlijks van duizend tot vijftienhonderd fusten campêchehout, en van de kust van Guinea van vijfhonderd tot duizend tonnen andere soorten van verfhout. Suiker, gember en andere koloniale artikelen werden echter eerst op de Londensche markt verhandeld.

Overigens bepaalde de invoerhandel van uit Engeland naar hier zich tot allerlei artikelen, die ook reeds vroeger werden genoemd en dus, waar de cijfers ons onbekend bleven, niet behoeven te worden herhaald, evenmin als onze artikelen van uitvoer naar Engeland, waarvan de hoeveelheid of de waarde niet bekend is.

Wel echter vermelden wij die artikelen van onzen uitvoer, waarvan de cijfers tot ons kwamen.

Rotterdam b.v. voerde jaarlijks naar Groot-Brittannië en Ierland ongeveer 2400 vaatjes meekrap uit, ieder van 25 pond, benevens een millioen pakken vlas, ieder van zes pond. Dordrecht verzond

1) Vgl. Macpherson, t. a. p., Dl. III, pag. 602.

jaarlijks omstreeks 200,000 pakken vlas en ± 17000 okshoofden vlaszaad. Voorts werd gemiddeld jaarlijks uit de Republiek naar Engeland verzonden voor 1500 pond sterling aan Namensche zerken, 1200 pond sterling aan Keulsche molensteenen, 2000 pond sterling aan klinkers en voor ongeveer 1600 pond sterling aan biezen voor stoelmatten, benevens eene zeer groote, doch niet te bepalen hoeveelheid specerijen en Nederlandsche, Duitsche en Zuid-Nederlandsche producten en artikelen. Bovendien groote hoeveelheden jenever en brandewijn, van welk laatste artikel b.v. in 1730 alleen 24,687 gallons uit Holland naar Londen waren verzonden [1]), ongerekend de brandewijn, die door middel van smokkelhandel was ingevoerd.

Maar dat alles haalde toch niet bij de groote sommen en hoeveelheden, die Engeland naar ons land verzond, en daar wij ook van het vervoer der Engelsche waren weinig voordeel hadden [2]), was omstreeks 1780 de vraag gerechtigd, ja eigenlijk al vóór 1760, waarom wij uit handelsoogpunt Engeland met alle macht te vriend zochten te houden.

Het antwoord ligt natuurlijk voor de hand; wij hadden uit hoofde van den doorvoerhandel bij den grooten invoer van Engeland belang. En dat dit niet gering was, bewijzen de cijfers van den Engelschen invoer na 1780, toen de Duitschers, de Denen, de Zuid-Nederlanders, en wie niet al meer, van onze benarde positie hadden gebruik gemaakt en de rechtstreeksche markt hadden opgezocht.

De plotselinge daling in 1781 en 1782 als een direct gevolg van den abnormalen toestand niet medegerekend, valt daarna toch direct eene vermindering van den Engelschen invoer van een half millioen pond sterling per jaar te constateeren, die tot den val der Republiek, zelfs nog met eene kleine vermindering, heeft geduurd.

Ook onze invoer, die in 1780, een bij uitstek goed jaar, nog 760,422 pond sterling had bedragen, daalde in 1781 plotseling tot 113,611 en in 1782 tot de geringe som van 9007 pond sterling. En in de jaren, die volgden, bedroeg onze uitvoer naar Engeland gemiddeld ruim vijftig duizend pond minder dan voor 1780, zoodat ook hier achteruitgang, zij het niet in die mate als met betrekking tot den invoer, op te merken viel.

1) Vgl. MACPHERSON, t. a. p., Dl. III, pag. 156.

2) Volgens DE ROOY, bladz. 670, werd de jaarlijksche opbrengst daarvan op een half millioen gulden per jaar geschat.

Maar van 1790 tot 1794 heeft ten gevolge van den toestand in Frankrijk onze uitvoerhandel naar Engeland nog een korten opbloei gekend, die aan de beste jaren der zeventiende eeuw herinnerde en althans een klein — zij het ook zeer klein — gedeelte vergoedde van onze in deze korte spanne tijds zoo reusachtige commerciëele en economische verliezen. Van 1791 tot 1794 toch bedroeg de waarde van onzen invoer in Engeland respectievelijk 853,983 pond, 801,534 pond, 806,305 pond en ruim een millioen ponden sterling, doch daalde in 1795 op ruim 111,000 pond, terwijl de handel op Schotland geheel stil stond.

Dat de verwikkelingen met Engeland in de achttiende eeuw evenmin uitbleven als in de zeventiende eeuw, behoeft bijna niet te worden vermeld. Maar zij gaven geene aanleiding tot gewapend optreden en werden zooveel mogelijk door samenspreking en vredelievende onderhandelingen opgelost.

Onze verhouding tot Engeland toch bleef berusten op het met dezen staat in 1674 gesloten verdrag, dat in 1716 werd vernieuwd en in 1728 nogmaals werd bekrachtigd. Sedert Juni 1713 regelde bovendien nog eene bijzondere overeenkomst tusschen onze Republiek en Engeland onzen handel op de Zuidelijke Nederlanden, die voor Engeland niet zonder belang was, doch waarvan wij de grootste voordeelen genoten.

Maar die verdragen hielpen ons weinig, toen in 1756 tusschen Engeland en Frankrijk de krijg over de Noord-Amerikaansche bezittingen losbarstte.

Onze koopvaarders, die over onze West-Indische bezittingen met geheel Amerika belangrijke handelsrelaties onderhielden, — voor een groot deel wel ongeoorloofd, doch daarom niet minder voordeelig, — werden op grond van het inhebben van contrabande tijdens den Fransch-Engelschen oorlog herhaaldelijk door de Engelsche kapers genomen. Vooral in de jaren 1757 en 1758 leden onze reeders en kooplieden door deze kaperijen van Engelsche zijde groote verliezen, en talrijke petities bij de Staten Generaal en een nog grooter aantal pamfletten waren het gevolg. Bij wijze van couranten drukte men, om de verschijning dier vlugschriften te bespoedigen, ze in folioformaat, zoodat ze hoogstens een of twee vel druks vormden. Maar noch de petities, noch de vlugschriften baatten veel.

Hoe groot de schade was, die deze kaperij der Engelschen op groote schaal ons toebracht, kunnen wij narekenen uit eene lijst van de door de Engelschen genomen of beroofde schepen, die te

Amsterdam thuis behoorden [1]), welke door eene deputatie uit de Amsterdamsche kooplieden den 27en Juli 1758 aan de Staten Generaal en de Princesse-Gouvernante werd overgegeven.

Volgens deze opgave waren van September 1757 tot 16 Februari 1758 door de Engelschen genomen 21 schepen, gaande van Curaçao en St. Eustatius naar Amsterdam, voor eene waarde van 3,557,500 gulden, en van af dienzelfden datum tot 11 April 1758 35 schepen, van Amsterdam naar West-Indië of terug, vertegenwoordigende met hunne lading eene waarde van 5,144,000 gulden. Daarop volgt dan de opgave der honderd door de Engelschen beroofde schepen, welke dus wel waren aangehouden, maar niet in Engelsche havens waren opgebracht, en waarvan de waarde der genomen goederen alleen 439,191 gulden bedroeg.

Maar dit was lang niet alles.

De stad Rotterdam leed in dien tijd aan schepen en koopmansgoederen eene schade van 1,827,711 gulden en bovendien werden alleen van af het drukken der voormelde lijst tot den datum der overgave genomen vier schepen van Bordeaux naar St. Eustatius, hoofdzakelijk geladen met meel en wijn; drie schepen van St. Eustatius naar Amsterdam, voornamelijk suiker en koffie inhebbend; een schip van Curaçao naar Amsterdam met gelijke lading, en twee, met dezelfde lading, van St. Eustatius naar Zeeland gecharterd. Van deze kaperijen kwam binnen drie dagen, van 26 tot 29 Juli, de tijding aan, wel een bewijs, hoe snel de verliezen elkander opvolgden. Het kan ons dan ook niet verwonderen, dat in Augustus 1758 de door de Engelsche kapers aan onzen handel en onze scheepvaart toegebrachte schade reeds op meer dan twaalf millioen gulden begroot werd [2]).

De gevolgen bleven natuurlijk niet uit. Men klaagde, dat de Engelschen de bepalingen der vroeger met ons gesloten tractaten op gruwelijke wijze schonden; dat de assuradeuren geen schepen meer wilden verzekeren; dat de scheepvaart, de handel en dien-

1) De titel luidt: „Lyste van de Hollandsche Scheepen, zoo veel deeze Stadt Amsteldam betreft, welke op hunne reizen, naar of van de West-Indiën, door de Engelschen ... genomen, opgebracht, en onrechtmatig geconfisqueert zijn ... Mitsgaders van 100 Scheepen, tot een proeve van een ongelijk veel groter getal, welke door de Engelsche kapers zijn berooft, geplundert en mishandelt. Getrokken uit authentique bewijzen", enz. Amsterdam [1758], folio.

2) Vgl. de „Memorie betreffende de prijzen, door de Engelsche oorlogsschepen en kaapers gemaakt op scheepen van ingezetenen van deezen Staat, gaande naar- of komende uit de West-Indiën." Amsterdam, 1758, folio 1.

tengevolge de nijverheid, in de Republiek kwijnde; dat het bootsvolk verarmde en de kooplieden kapitale sommen verloren.

Met die zienswijze waren echter lang niet alle ingezetenen in de Republiek het eens. De kooplieden, zoo zeiden anderen, konden klagen wat zij wilden, maar zij hadden die verliezen toch voornamelijk aan zich zelven te danken. Engeland was in oorlog met Frankrijk en nam terecht zoowel de Hollandsche schepen, die van Frankrijk op de West-Indiën voeren, als de van uit Nederland komende vaartuigen, die op de West-Indiën een ongeoorloofden handel dreven. Zeker, de schade beloopt ruim twaalf millioen, erkende de schrijver eener tegenmemorie, doch de vraag is niet hoe groot de schade is, maar of deze schepen en goederen den Nederlanders onrechtmatig en onwettig zijn ontweldigd? [1]) En daarop moesten onze kooplieden volgens hem het antwoord schuldig blijven.

Ook de regeering der Republiek zag de zaak zoo in en richtte wel vertoogen tot de Engelsche Kroon, om teruggave der genomen schepen en goederen, maar liet het daarbij dan ook blijven. Bovendien, de onmacht onzer admiraliteiten was zoo groot, dat zelfs het besluit, om de convooien te versterken, niet kon worden uitgevoerd. Men diende dus wel den weg der onderhandeling te bewandelen. Maar èn onze vertoogen bij de Engelsche regeering èn de in den Haag gevoerde onderhandelingen met den Engelschen gezant Yorke leidden niet verder dan tot een zeer onbevredigend betoog van Engelsche zijde tegen onzen handel op de Fransche bezittingen en dien in scheepsmateriaal, waarover vooral de Amsterdamsche kooplieden zeer ontstemd waren. En intusschen namen de Engelsche kaperijen gedurig toe, zoo zelfs, dat in 1759 de totale schade reeds op vijfentwintig millioen gulden begroot werd [2]).

Het was dus een ware verademing, toen in 1763 de vrede tusschen de beide oorlogvoerende partijen gesloten werd, waardoor aan al deze verwikkelingen vanzelf een einde kwam. Wanneer wij dan echter vernemen, dat, ondanks de schade, welke de Engelschen ons hadden berokkend, onze groote reeders en kooplieden nog schatten hadden verdiend, dan staan wij verbaasd over de enorme beteekenis, die in dit opzicht onze internationale handel ook nog in de achttiende eeuw moet hebben gehad.

1) Vgl. de „Antidotael-Memorie, betreffende de prysen, door de Engelsche oorlogsschepen en kapers gemaekt,... Briefsgewyse voorgedragen aen de Heren Koopluiden der Verenigde Nederlanden." 's Hage, 1758, folio 7.

2) Vgl. een uitvoeriger overzicht dezer verwikkelingen bij Blok, t. a. p., Dl. VI, bladz. 272 en vv., die op bladz. 278 dit bedrag aan schade vermeldt.

Nevens dat alles nu vielen tusschen de Oost-Indische Compagniën der beide landen ook een enkele maal kwesties voor, die echter eveneens door middel van onderhandelingen werden vereffend.

En op visscherijgebied bleven de geschillen evenmin achterwege. Maar op dat terrein konden de Engelschen, hoeveel moeite zij daarvoor ook deden, ons niet de baas worden. Tot 1763 was b.v. de visscherij der Franschen op de kusten van Noord-Amerika veel aanzienlijker dan die der Engelschen, maar onze visscherij won het van die van beide volken [1]).

Daarover uit te weiden, ligt echter niet in ons plan, evenmin als over de groote uitbreiding der Engelsche nijverheid in de achttiende eeuw, die voor een belangrijk deel uit het verval der Nederlandsche voortvloeide [2]). Wel echter dienen wij te vermelden, dat het totaal der Engelsche invoeren, dat in 1696—1697 nog geen $3^1/_2$ millioen pond sterling bedroeg, in 1773 tot bijna $11^1/_2$ millioen pond sterling was gestegen, terwijl het totaal der Engelsche uitvoeren van ruim $3^1/_2$ millioen ponden sterling tot 14,763,253 ponden sterling was geklommen [3]).

Zulke verschillen bewijzen meer dan de uitvoerigste redeneering den kolossalen economischen en commerciëelen vooruitgang van het Engeland der achttiende eeuw, en verklaren ons, waarom telkenmale ten onzent klachten over de ruïne van onzen handel door de Engelschen werden aangeheven, ook als daar geen reden voor was. De groote voordeelen van de uitbreiding van den wereldhandel kwamen onzen kooplieden niet meer ten goede, doch vonden grootendeels hun weg naar de brandkasten der Engelsche handelaars.

Ging onze handel op Engeland gedurende de achttiende eeuw gestadig achteruit, onze handelsbetrekkingen met Frankrijk gaven in den loop van dat tijdperk eene opleving te zien. Ja, er waren jaren van in- en uitvoer, die met de beste jaren van het vorige tijdperk de vergelijking ruimschoots konden doorstaan.

Als van zelf spreekt, was dit echter niet dadelijk het geval. De oorlog, die eerst in 1713 eindigde, was nu eenmaal voor onzen handel op Frankrijk hoogst nadeelig en in het bijzonder was de handel in wijnen, die wij wel-is-waar uit Frankrijk hier invoerden,

1) Vgl. Scherer, t. a. p., Dl. II, bladz. 564, 565.

2) Voor de Engelsche visscherij in dezen tijd vergelijke men de Rooy, bladz. 662 en 663, zoomede de daar aangehaalde bronnen; voor de toename der Engelsche nijverheid Macpherson, t. a. p., Dl. III, pag. 135—156.

3) Vgl. Le Long, t. a. p., Dl. III, bijlage A en B, bladz. 156.

maar welk product wij voor onzen Oostzeehandel niet konden missen, meer dan eens aan groote belemmeringen onderhevig [1]).

En na den vrede van Utrecht, ook al bevatte zij voor den Nederlandsch-Franschen handel gunstige bepalingen, keerde de oude levendigheid niet dadelijk terug. Voor een deel behoorde dit dan ook op dat pas tot de onmogelijkheden, daar verschillende Fransche artikelen van uitvoer in de Republiek zelve werden vervaardigd, zoodat wij die niet uit Frankrijk hadden te betrekken.

Maar de mogelijkheid eener herleving van onze handelsrelaties met Frankrijk was door de artikelen 20, 30 en 32 van den Utrechtschen vrede toch reeds een feit geworden, en dat zeide, gezien de groote malaise van het vorige en het begin van dit tijdperk, reeds veel. Want bij die artikelen werd bepaald, dat de scheepvaart en de koophandel wederzijds wederom geheel vrij zou zijn, terwijl een bijzonder tractaat van commercie op den voet der vorige verdragen onze handelsbetrekkingen met Frankrijk nog eens in het bijzonder regelde en het tarief van in- en uitgaande rechten van 1699 bijna onveranderd herstelde. Ook het bekende „vatgeld", dat herhaaldelijk tot zooveel krakeel aanleiding had gegeven, werd wederom opgeheven en zou voortaan alleen geheven worden van die koopmansgoederen, welke door ons van Fransche plaatsen naar Fransche steden of havenplaatsen werden vervoerd. Het transport in Frankrijk kwam dus ook weder voor een deel in onze handen.

Men kan dus niet anders zeggen dan dat dit verdrag onze betrekkingen met Frankrijk zooveel mogelijk op den ouden voet herstelde en voor onzen handel en onze scheepvaart zeer belangrijke bepalingen bevatte. Maar de nijverheid had in Frankrijk niet dadelijk hare oude hoogte bereikt en het zou lang duren eer de Fransche invoeren in de Nederlanden wederom van bijzonder belang werden. En bovendien begonnen de Franschen zich opnieuw op eigen uitvoer- en koloniaal-handel toe te leggen, zoodat de toenemende economische welvaart ons niet meer in die mate ten goede kwam als dit vroeger het geval was geweest.

Het kon niet ontkend worden, dat al voor het midden der achttiende eeuw Frankrijk werkelijk een groot deel van zijn ouden economischen bloei had herkregen. Niet alleen was de nijverheid toen wederom geducht toegenomen, maar ook de eigen invoer naar

1) Onder meer stond deze in 1711 geheel stil. Vgl. Blok, t. a. p., Dl. VI, bladz. 51.

andere landen. De fabricatie van wollen stoffen en fijne lakensoorten b.v. was toen een nieuw stadium van bloei ingetreden, maar den uitvoer daarvan regelden wij niet meer. De Fransche schepen voerden deze stoffen vooral in Turkije in groote hoeveelheden in ten spijt van ons en de Engelschen, die in dat vervoer gaarne een aandeel hadden gehad. En de schrijver van het vlugschrift, waaraan wij deze mededeeling ontleenen [1]), meende er met klem op te moeten wijzen, dat ook andere takken van welvaart in Frankrijk waren herleefd of opgekomen.

Zoo was volgens hem de handel der Franschen op Oost-Indië sedert eenige jaren zeer toegenomen en waren de Fransche suikerkolonies in de West eveneens aanmerkelijk uitgebreid, een feit, dat niet kon worden ontkend. En in verband daarmede was de Fransch-Guineesche handel in slaven, elpenbeen en stofgoud eveneens van grooter gewicht dan vroeger geworden, terwijl ook Frankrijk's uitvoerhandel op Spanje en Portugal veel belangrijker was dan voorheen.

Dit laatste was nu wel geen gevolg van de uitbreiding van Frankrijk's kolonialen handel, doch van de toename van Frankrijk's manufactuurnijverheid en de fabricatie van Fransche weeldeartikelen, die door Spanje en Portugal in belangrijke hoeveelheden werden betrokken.

Of daarnevens de consumtie der Fransche wijnen en brandewijnen in Rusland, Zweden en de Oostzeeplaatsen was toegenomen, verklaarde de schrijver niet te weten. En in elk geval kwamen de voordeelen daarvan aan de Nederlanders.

Mochten de visscherijen in Frankrijk ook al op dezelfde hoogte als voor vijftig jaren staan, ook deze waren nog aanzienlijk genoeg om de Engelschen tot naijver op te wekken. En ten slotte wees hij op de vermeerdering van het aantal kooplieden en fabrikanten in Frankrijk, zoomede op de ernstige pogingen van dezen, om nieuwe afzetgebieden voor hunne artikelen te zoeken.

Hoe stond tegenover deze toename van Frankrijk's nijverheid en handel nu de Nederlandsch-Fransche handel over?

In verband met sommige artikelen constateerde de schrijver van het geciteerde vlugschrift, bij vroeger vergeleken, nog altijd een

1) Vgl. voor dit en hetgeen volgt: „Onderzoek van de Gemeene Middelen, het Crediet en den Koophandel van Vrankrijk: in een brief aan een lid des tegenwoordigen Parlements vervat. Uit het Engelsch vertaald, bladz. 30 en v.v." Het boekje is uitgegeven te 's Hage in 1742 en genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., No. 17231.

belangrijke vermindering van den Franschen uitvoer naar de Nederlanden, gelijk het volgende staatje kan bewijzen:

Artikelen.	Bedrag van Frankrijk's invoer in de Nederlanden omstreeks 1650	Bedrag van Frankrijk's invoer in de Nederlanden omstreeks 1742
Brocaat, fluweel, satijn en zijde waren . .	1,200,180 pond sterl.	600,090 pond sterl.
Hoeden.	217,000 „ „	nihil
Glas, staande- en zakhorloges, huisraad .	210,000 „ „	50,000 „ „
Franjes, handschoenen en andere artikelen	120,000 „ „	60,000 „ „
Papier van allerlei soorten en grootte.	250,000 „ „	50,000 „ „
Linnen, kanefas en zeildoek.	250,000 „ „	62,500 „ „
Saffraan, zeep, honing, wollen, garens, enz.	450,000 „ „	150,000 „ „

Omstreeks 1742 zou Frankrijk dus volgens dezen schrijver — en dat alleen met betrekking tot de hier genoemde artikelen — naar de Nederlanden jaarlijks 1724,590 ponden sterling minder uitgevoerd hebben dan in het midden der zeventiende eeuw.

De vraag was nu slechts, of wij deze artikelen wederom voor uitvoer naar elders noodig hadden en dus uit hoofde dezer vermindering schade in onzen algemeenen handel leden. En daarop is het antwoord, dat wij de hoeden uit Engeland kregen, of zelf vervaardigden; het fijne glas, de uurwerken en het huisraad uit Engeland betrokken; het papier zelf vervaardigden, of uit Duitschland of Engeland kregen, en de overige artikelen eveneens òf zelf vervaardigden, òf van elders ontvingen. Frankrijk's verlies aan uitvoer naar de Nederlanden had dus voor ons nog geen algeheele winstderving ten gevolge.

Daartegenover stond nu eene zoo aanmerkelijke toename van Frankrijk's invoer van weeldeartikelen in de Nederlandsche Republiek, dat dit een groot deel van Frankrijk's verlies aan den invoer van andere producten goed maakte, en eene toename van den invoer van Bordeaux-, Bourgogne- en Champagnewijnen, zoomede van brandewijn, likeuren en azijn, dat de bedragen daarvan aan de beste jaren der zeventiende eeuw herinnerden. En het grootste deel dezer consumtie-artikelen werd door ons weder naar elders

vervoerd, zoodat wij van dezen handel, die hoofdzakelijk door bemiddeling van Nederlandsche vaartuigen plaats had, aanmerkelijke voordeelen genoten.

Meer dan dit alles maakte echter onze scheepvaart en handel op de Fransche bezittingen in West-Indië onze commerciëele betrekkingen met Frankrijk in de achttiende eeuw van groote waarde en eene goede verstandhouding met Frankrijk gebiedend noodzakelijk.

De bevordering der nijverheid in Frankrijk, de toename van Frankrijk's kolonisatie en der cultuur in zijne West-Indische bezittingen, had eene belangrijke vermeerdering van het handelsverkeer tusschen de Fransche koloniën en het moederland ten gevolge, waarvan wij grootendeels de voordeelen genoten, omdat de toename van Frankrijk's scheepvaart daarmede geen gelijken tred hield. De Fransche regeering lokte dus door alle mogelijke middelen de schepen van andere natiën in hare havens en trachtte door een levendige concurrentie de meeste voordeelen uit dezen passieven handel te erlangen. En de Republiek, die de voordeeligste handelstractaten met Frankrijk sloot en nog altijd op eene goed georganiseerde en uitgebreide vrachtvaart mocht bogen, verkreeg daarin het leeuwendeel. En zoo belangrijk was voor ons deze tak van handel en scheepvaart, die honderd jaren te voren ons niets opleverde, dat reeds vóór het midden der achttiende eeuw jaarlijks twintig millioen gulden in dezen handel door ons werd omgezet.

Men berekende dan ook, dat de vaart op Frankrijk en zijne Amerikaansche bezittingen jaarlijks 600 Nederlandsche vaartuigen behoefde, meestal slechts, — de slavenschepen uitgezonderd —, van 200—250 ton groot, en dat ieder schip gemiddeld voor 50,000 gulden aan goederen in Frankrijk of de Nederlanden bracht, zoodat alleen de aanvoer uit Frankrijk's bezittingen met Nederlandsche vaartuigen jaarlijks op dertig millioen gulden kon worden geschat [1]). En daarvan werd door Frankrijk slechts een vierde deel verbruikt, terwijl wij het overige wederom naar elders uitvoerden.

Geen wonder alzoo, dat men in de Republiek de Fransche handelsrelaties zooveel mogelijk op vasten voet trachtte te houden en in 1738 aandrong om het in 1713 voor vijf-en-twintig jaren gesloten handelsverdrag te hernieuwen, wat dan ook het volgend jaar gelukte onder beding, dat de Republiek zich niet in den Engelsch-Spaanschen oorlog zou mengen, die in 1739 was uitgebroken

1) Vgl. Luzac, t. a. p., Dl. IV, bladz. 104.

als gevolg van de maatregelen der Spaansche regeering tegen den Engelschen sluikhandel op Spaansch-Amerika.

Den 21en December 1739 kwam tusschen onze en de Fransche regeering op deze voorwaarde een nieuw verdrag van koophandel en scheepvaart tot stand, dat in elk opzicht voor onzen handel en onze scheepvaart voordeelig was [1]).

Van het bekende vatgeld werden onze koopvaarders opnieuw vrijgesteld en de vrije invoer van haring door de Fransche regeering toegestaan. Bovendien werd een tarief vastgesteld tot regeling der inkomende rechten van gewassen, fabrieksgoederen en visscherijproducten, terwijl bepaald werd dat ambtenaren de goederen voor de aangegeven waarden tot zich konden nemen, mits zij een zesde daarenboven betaalden. Verder kwam men overeen, dat onze scheepskapiteins en kooplieden hunne zaken zelf mochten behandelen, zonder verplicht te zijn om de door de Fransche regeering aangestelde tusschenpersonen te gebruiken, terwijl nog vele andere vrijheden aan de wederzijdsche onderdanen werden vergund.

Met recht mocht gezegd worden, dat wij sedert dien tijd in Frankrijk de meest begunstigde handelsnatie waren en de Nederlandsche reeders en kooplieden de grootste voordeelen trokken van de uitbreiding der Fransche nijverheid en der Fransch-Amerikaansche cultures. Jammer slechts, dat de kort daarop uitgebroken Oostenrijksche successieoorlog te weeg bracht, dat de meest voordeelige punten van het nieuwe verdrag werden ingetrokken, waarop eene verwijdering tusschen de Republiek en Frankrijk volgde en eindelijk de bekende inval der Franschen in de Noordelijke Nederlanden, aan welke verwikkelingen eerst door den vrede van Aken in 1748 een einde gemaakt werd.

Door beide oorlogen nu, zoowel door den Spaansch-Engelschen als door den Oostenrijkschen successieoorlog had de Nederlandsche handel geduchte verliezen geleden.

In eene „Korte Memorie", in 1747 verschenen, werd eene opgave gedaan van de schepen, aan ingezetenen der Republiek toebehoorend en op Frankrijk of de Fransche bezittingen varende, welke sedert April 1740 tot October 1747, door de Engelsche kapers waren op-

1) Vgl. het „Tractaat van Commercie, Navigatie en Marine, gemaakt, gesloten en vastgesteld te Versailles den 21en Dec. 1739 tusschen Syne Majesteit van Vrankryk, ende de Heeren Stat. Gen. der Vereen. Nederl." 's-Gravenhage, 1740, 4°., genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 17129.

gebracht en in Engeland met of zonder lading waren geconfisceerd [1]). En daaruit bleek, dat niet minder dan 148 Nederlandsche schepen in dien tijd door de Engelschen waren genomen, waarvan de totale schade wel niet in cijfers wordt uitgedrukt, doch die millioenen moet hebben bedragen. Immers alleen de door de Engelschen vóór 1744 genomen barken en vaartuigen, toebehoorende aan kooplieden te Curaçao en gaande naar vrije plaatsen, volgens een bijgevoegde „Memorie" negentien in getal, leverden voor ons een schadepost van 1,203,700 gulden op. En dat was nog maar de indirecte schade! [2])

Meer direct nadeel brachten natuurlijk de verwikkelingen en de daarop gevolgde oorlog met Frankrijk, toen wij de zijde van Oostenrijk kozen.

Al in 1745 trok de Fransche koning het in 1739 gesloten handels- en scheepvaartverdrag in en benam onzen kooplieden en handelaars daardoor al de vroeger toegestane voorrechten. En het gezantschap, het volgend jaar door onze regeering naar Frankrijk gezonden om den koning tot toegevendheid te nopen, had geen succes.

Het gevolg was een represaillemaatregel onzerzijds; de invoer van alle Fransche wijnen, zoomede brandewijn, suiker, siroop, papier en zout uit Frankrijk, werd in de Nederlanden verboden.

Wel trachtten onze kooplieden nu de Fransche goederen over Spanje als Spaansche producten in de Republiek in te voeren, wat voor een deel gelukte, maar de nadeelen van dit alles lieten zich toch sterk gevoelen. Vandaar dat een enkele maal bijzonder verlof voor den invoer van Fransche goederen in de Nederlanden werd gegeven en omgekeerd de Fransche regeering aan onze tabaksplanters toestond hun tabak in Frankrijk te blijven verkoopen. En daarna kwam de inval der Franschen in de Nederlanden een algeheelen stilstand der handelsbetrekkingen tusschen de beide oorlogvoerende Mogendheden brengen.

Het verdrag van 1739 nu werd bij den vrede van Aken niet vernieuwd. Zes en een half jaar lang onderhandelde men over een nieuw handelsverdrag en het vaststellen van een nieuw tarief, doch het mocht onzen gezant Marcelis niet gelukken om dit tot stand te brengen. Wel echter werden door privilegiën, weder-

1) Deze „Korte Memorie", welke zonder plaats en jaar in 1747 in folioformaat werd uitgegeven, wordt bij KNUTTEL niet vermeld. Zij is aanwezig in de Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam.

2) Vgl. het aanhangsel van bovenstaande Memorie op bladz. 30 en 31.

zijdsche concessiën en tijdelijke bepalingen, die telkens werden hernieuwd, onze handelsbetrekkingen met Frankrijk sedert geregeld en dat op zoo goeden voet, dat de Nederlandsch-Fransche handel weldra hare vroegere stelling had hernomen.

Later echter, tijdens den Fransch-Engelschen oorlog, bracht deze regeling van het handelsverkeer door toedoen van Frankrijk bijzondere moeilijkheden met zich. Want terwijl de Fransche regeering toen verschillende bepalingen met betrekking tot den handel en de scheepvaart introk, liet zij enkele plaatsen, met name Amsterdam en Haarlem, later de geheele provincie Holland met uitzondering van Rotterdam, in het genot der vroeger aan geheel de Republiek verleende voorrechten. Dat bracht natuurlijk groote ontstemming in de Republiek te weeg, terwijl het de verwikkelingen tusschen de Engelsch- en Fransch-gezinde partij in de Nederlanden deed toenemen.

Nog eenmaal echter herleefde de Nederlandsch-Fransche handel en zelfs de stagnatie van 1780 en 1781 heeft dezen tak van welvaart niet kunnen vernietigen. Wel nam onze invoer van gember, kaas en visch in deze jaren af, maar toch mocht nog kort voor den val der Nederlandsche Republiek de handel met Frankrijk een belangrijken tak van welvaart heeten. Immers de waarde van onzen invoer in Frankrijk bedroeg van:

1786 tot 1787	24,197,700	francs
1787 „ 1788	23,895,700	„
1788 „ 1789	36,779,000	„

Daarentegen bedroegen onze uitvoeren uit Frankrijk in deze jaren:

1786 tot 1787	33,571,500	francs
1787 „ 1788	45,661,100	„
1788 „ 1789	43,157,000	„ [1])

En omstreeks 1795 waren deze bedragen nog vrijwel dezelfde. Immers werd reeds eenige jaren na de omwenteling in Frankrijk onze totaal-invoer in Frankrijk op vijftien tot zeventien millioen gulden per jaar geschat en het totaal-bedrag der in- en uitvoeren, zoowel te water als te land, op ongeveer vier en dertig millioen gulden 's jaars.

Gaven onze handelsrelaties met Frankrijk, ondanks enkele ver-

1) Vgl. DE ROOY, t. a. p., bladz. 652, 654, en de daar aangehaalde bronnen.

wikkelingen, bijna geheel de achttiende eeuw door redenen tot groote tevredenheid, niet alzoo onze handelsbetrekkingen met Spanje en Portugal, die, voor zoover zij het eerstgenoemde land betroffen, zeer zeker nog belangrijk mochten heeten, maar ons toch niet die voordeelen bezorgden, waarop wij hadden gehoopt, toen wij een werkdadig aandeel in den Spaanschen successieoorlog namen.

Die oorlog, gevoerd als hij werd om de erfopvolging in Spanje, had voor ons nog eene andere dan eene politieke beteekenis. Want wij hadden uit een economisch en commerciëel oogpunt groot belang bij het lot der Spaansche monarchie, omdat wij een uitgebreiden handel op Spanje dreven, afgezien nog van het feit, dat wij in verband met onzen handel op Italië en de Levant de straat van Gibraltar, den eenigen toegangsweg tot de Middellandsche zee, niet in het bezit eener krachtige Mogendheid mochten zien overgaan. Zoowel ons als Engeland kon het vrij onverschillig zijn, of een Duitsche dan wel een Fransche prins in Spanje het bewind zou voeren, mits deze geen werktuig in de hand van machtige vorsten ten nadeele onzer economische en commerciëele belangen werd [1]).

Toen Philips van Anjou echter den Spaanschen troon beklom, werden de Franschen de meest begunstigde natie in Spanje en wisten zich, lang voor de vrede gesloten werd, meer dan vroeger van een deel van Spanje's handel meester te maken. En toen eindelijk de vrede van Utrecht in 1713 een einde aan dezen oorlog maakte, ontvingen wij wel belangrijke voorrechten, die eene opleving van den Nederlandsch-Spaanschen handel beloofden, maar toch gingen de Engelschen feitelijk alleen met den buit strijken.

Immers volgens artikel 8 van het verdrag, dat den 13^{en} Juli 1713 tusschen Engeland en Spanje gesloten werd, verkreeg Engeland het monopolie van den slavenhandel in de Spaansche West-Indiën en op de verdere bezittingen van Spanje in Amerika. En dat volgens artikel 12 niet alleen met uitsluiting van alle andere naties, maar zelfs met uitsluiting van de onderdanen van den koning van Spanje zelven. En artikel 10 stelde Gibraltar, den sleutel der Middellandsche zee, in het bezit van Engeland, terwijl artikel 11 Engeland het bezit van Minorca verzekerde, eene welkome aanvulling van Gibraltar [2]).

1) Vgl. hiervoor uitvoeriger Blok, t. a. p., Dl. V, bladz. 420 en v.v.

2) Vgl. het „Tractaet van Vrede en Vriendschap, tusschen de Doorl. Pricesse Anna, door Gods genade koninginne van Groot Brittanjen, en den Doorl. en Allermagtigsten Prins Phillippus V, Katholyke Koning van Spanjen. Geslooten te Utrecht op den 13 July 1713". Amsterdam, 1714, 4°., en genoemd bij Knuttel, t. a. p., N°. 16204.

Wat wij bij den vrede van Utrecht verkregen, was de toezegging van een verdrag van vrede en koophandel op den grondslag van het in 1648 gesloten vredesverdrag te Munster en het daarop gevolgden Marinetractaat, waardoor wij althans met de Franschen als bevoorrechte natie zouden worden gelijk gesteld, zoodat wij vrijelijk konden beproeven zoo mogelijk een deel van het verloren handelsterrein in Spanje te herwinnen.

Werkelijk nu kwam dit verdrag den 26^{en} Juni 1714 tot stand [1]).

Het bepaalde onder meer dat „de onderdanen en ingesetenen van den koning, en van de Staten, met malkander eene goede vriendschap en eendracht [zouden] onderhouden; ook mogen woonen en verkeeren in de wederzijdsche landen, en aldaar den handel en commercie drijven, zoo ter zee en in andere wateren, als te lande, in alle sekerhyd en vryhyd sonder eenig beletsel" [2]).

Voorts, volgens artikel 12, dat „de wederzijdsche onderdanen en ingesetenen onder het gebied van den koning, of van de Staten wonende, aldaar haare huysen [zouden] mogen hebben om daarin te woonen, ook pakhuysen en kelders voor haare koopwaaren, en dezelve in alle vryhyd en sekerhyd besitten, en genieten als een vrugt van den vrede". De wederzijdsche onderdanen zouden daar en boven [aan] geene andere lasten of rechten onderhevig zijn als de eygene onderdanen en ook niet mogen ontrust, of gevisiteert worden ter oorsaak van de negotie of handel in haare huysen, pakhuysen of kelders, 't zy zy die te huur [hadden], of dat dezelve haar in eygendom toe [kwamen], ten waare dat er sekere berigt of genoegsame bewijsen van fraude of contrabande-goederen aan de hand gegeven wierden, in welk geval de commisen of opsienders van tollen zodanig een ondersoek [zouden] mogen doen, als ['t] behoort". Mocht de Nederlandsche schipper of koopman zich over dit onderzoek bezwaard gevoelen, dan kon hij 's konings beschermrechter of den Nederlandschen consul tot bijwoning der visitatie oproepen en zou hun getuigenis boven dat der visiteurs gelden.

Behalve het vervoer naar de Spaansche havens, zouden de Nederlandsche schippers en kooplieden ook goederen tusschen verschillende plaatsen in Spanje zelf, welke dan ook, mogen vervoeren

1) Uitgegeven onder den titel „Tractaat van Vrede en Commercie, tusschen zijn Catholyke Majesteyt de Koning van Spanjen en de Staten Generaal..., gesloten te Utrecht, den 26 Juny 1714". Utrecht, 1714, 4°, en genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 16223.

2) Vgl. Artikel 11 van dit verdrag, Pamflet KNUTTEL, N°. 16223, bladz. 9.

en behoefden zij, zoo werd in de artikelen 13 tot 16 bepaald, daarvoor geene afzonderlijke rechten te betalen.

Van het meeste gewicht was echter artikel 17, dat als volgt luidde:

„De onderdanen van de Heeren Staten Generaal zullen in Spagne en in de Koningrijken en Staten daar van dependeerende, niet anders konnen gehandelt [1]) worden dan die natiën, die het meest bevoorrecht zijn; daarenboven zullen zij ook in het stuk van negotie en scheepvaart, en in alles [wat daartoe behoort], genieten, zonder eenige exeptie of achterhouding, deselve voorrechten, vryheden, vrydommen, ontlastingen, en vylighyd, welke zij voor desen oorlog genoten hebben, en welke andere koophandel drijvende natiën of steden, die het meest begunstigt zijn, hebben reets konnen genieten, of namaals nog zullen komen te genieten, het zy uyt kragt van tractaten van vrede en commercie, of bij contracten, ordonnantien, of bysondere acten, zoodanig dat deselve voorrechten..., die toegestaan zijn, of toegestaan zullen worden aan den koning van Vrankrijk, aan de koningin van Groot Britanje, of eenig ander koningrijk, Staat, natie of stad, wie die ook zijn, of aan haare onderdanen, van gelijke geaccordeert zullen worden aan de gem. Heeren Staten, of aan hunne onderdanen, met alle de voordeelige omstandigheden die er by gevoegt zijn. Het selve zal ook plaats hebben ten opsigte van de onderdanen van den gem. koning, die in alle de landen onder het gesag van de Staten Generaal gelegen, van gelijke op het allergunstigste zullen gehandelt [1]) worden, als eenige andere natie".

Artikel 18 bepaalde, dat geene kooplieden of schippers, of hunne goederen of schepen, mochten worden aangehouden, behalve door de justitie. En volgens artikel 19 zouden de schepen, die door storm in de havens van een van beide landen mochten binnenvallen, niet gehouden zijn te ontladen of van hunne lading eenige rechten te betalen, ten ware tevens handel in de lading of een deel daarvan zou gedreven worden.

Artikel 22 herstelde de consulaten in de wederzijdsche landen op den ouden voet en kende den consuls van beide Staten dezelfde rechten als voorheen toe. En begrijpelijk was het ook, dat artikel 30 bepaalde, dat de heffing der hoogere rechten, gedurende den oorlog op de goederen en koopmanschappen gelegd, dadelijk na de beteekening van dit verdrag zou eindigen.

1) De bedoeling is natuurlijk „behandeld".

Een bijzonder eigenaardig karakter had de redactie van artikel 31, dat ons evenals andere natiën den handel op Spaansch West-Indië ontzegde en tevens aan Nederlandsche kooplieden en schippers dien handel onder Spaansche vlag mogelijk maakte.

Immers — zoo zegt dit artikel — „Zijn Cathol. Majestijt belooft nooyt te zullen toestaan, dat eenige vreemde natie, wie die ook zy, en om wat reden of pretext het ook zy, een schip of schepen zende, om te gaan handelen in de Spaansche West-Indiën. Maar integendeel verbind zijne Majestijt zich om de scheepvaart en koophandel in de Indiën zoo te herstellen en te mainteneeren, gelijk die geweest is onder de regeering van Carel den tweeden, en overeenkomende met de grondwetten van Spagne, dewelke aan alle vreemde natiën het inkomen en de commercie in de Indiën verbieden, en het een en 't ander alleenlijk toestaan en [voor] behouden aan de Spaansche onderdanen van zijne Cathol. Majestijt. Tot verdere nakoming van dit articul, beloven de Staten Generaal zijn Cathol. Majest. *te helpen*: welverstaande, dat dese overeenkomst geen nadeel toebrenge aan het Contract van Assiënto van de negers, het laatste gemaakt met de koninginne van Groot Bretagne".

Zoo behield de Republiek voor hare onderdanen dus feitelijk de vaart van Spanje op West-Indië, mits met Spaansche schepen en onder Spaansche vlag, doch Engeland het monopolie van den slavenhandel, waarmede onze handelaars, zij het ook niet de nobelste, vroeger schatten hadden verdiend. Wij mochten ten slotte ook met eigen schepen op de Kanarische eilanden handel drijven, gelijk dat voor den oorlog het geval was geweest, wat voor ons in menig opzicht nog van belang mocht heeten.

Ondanks dit op alle punten zoo voordeelige handelstractaat keerde echter de vroegere belangrijkheid der Nederlandsch-Spaansche handelsrelaties niet dadelijk terug. En nog in 1734 kwamen in Cadix, de belangrijkste haven van Spanje ook voor den koloniaalhandel, slechts 147 Nederlandsche tegen 596 Engelsche en 228 Fransche vaartuigen aan [1]). De daar binnenvallende schepen van andere volken, wier aantal ver bij het onze ten achter stond, niet medegerekend, bleek daaruit, dat wij het algemeene handelsverkeer op Spanje niet alleen met velen moesten deelen, doch dat het gewicht daarvan, relatief althans, voor ons vrij wat verminderd was. Want ook al waren bij de als Fransche schepen gesignaleerde

1) Macpherson, t. a. p., Dl. III, bladz. 205.

vaartuigen wellicht vrij wat Nederlandsche vrachtvaarders onder Fransche vlag, zoo groot, dat wij de tweede in rang werden, zal dit getal wel niet geweest zijn, en bovendien hadden wij dan nog alleen de voordeelen der vracht van de Fransche goederen en niet de eigenlijke handelsvoordeelen daarvan.

Niet alleen de vooruitgang van Engeland en Frankrijk echter belemmerde de oude opleving onzer handelsrelaties met Spanje, maar vooral de economische herleving van Spanje zelf. Spanje had in Philips V, die tot 1746 bleef regeeren, een uitnemend vorst gekregen, die de economische belangen zijner onderdanen niet alleen begreep, maar, bijgestaan door zijne echtgenoote Elizabeth Farnese, met wie hij in 1714 huwde, en zijn bijna alvermogenden kardinaal Alberoni, ze ook op allerlei wijzen behartigde. Het in de zeventiende eeuw zoo vervallen Spanje kwam er in de eerste helft der achttiende eeuw weder bovenop [1]). Men deed wederom aan nijverheid en landbouw; vele fabrieken werden opgericht en kwamen binnen betrekkelijk korten tijd tot bloei.

Vooral sedert Ripperda, eerst gezant der Republiek in Spanje, later in Spaanschen dienst overgegaan, zich met de oprichting en verbetering der Spaansche weverijen bezig hield, kwamen de laken- en linnenfabrieken in Spanje tot bloei, voor een deel ten koste onzer eigene nijverheid en van onzen uitvoerhandel in wol en onzen invoerhandel in laken- en linnenstoffen. Engelschen en Nederlanders werden door de Spaansche regeering naar het zonnige zuiden gelokt, om daar de weefkunst van hun vaderland uit te oefenen, en dat met zóo groot succes, dat binnen zeer weinig tijds de industrie in Spanje niet zonder beteekenis werd. De achthonderd weefgetouwen, die de provincie Valencia in het begin der achttiende eeuw telde, waren in 1718 verdubbeld en in 1725 tot ruim tweeduizend geklommen.

Maar dit was lang het eenige niet.

Als een blijk, hoe in dezen tijd de Spaansche regeering streefde naar de ontwikkeling van geheel de economische welvaart der bevolking, kan dienen dat in 1725 een octrooi verleend werd tot nieuwe exploitatie der goud- en zilvermijnen in Estramadura en Andalusië, terwijl in 1720 reeds eene handels- en scheepvaartmaatschappij voor de vaart en den handel op West-Indië was opgericht, welke in 1728 octrooi verkreeg. Zij, de Maatschappij van Biscaye, zond voortaan jaarlijks eenige schepen naar de kust van

1) Vgl. hiervoor uitvoeriger SCHERER, t. a. p., Dl. II, bladz. 270 en v.v.

Caracas, om handel in cacao te drijven, wat èn den handel der Engelschen èn ons nadeel berokkende. Maar het gelukte ons natuurlijk niet het verleende octrooi te doen intrekken [1]).

Toch, het zij gezegd, namen sedert den vrede van Utrecht onze handelsbetrekkingen met Spanje voortdurend in beteekenis toe. Onze kooplieden hadden deels in Spanje hunne kantoren of factors, die onder toezicht der consuls hunne zaken waarnamen, en waren deels met kapitaal bij de Spaansche handelshuizen en de reederijen geïnteresseerd. In de Spaansche galjoenen, de vloten, die jaarlijks van uit de Amerikaansche bezittingen de koloniale waren naar Spanje overbrachten, stak ons kapitaal en het waren onze kooplieden, die bij de behouden aankomst der Spaansche galjoenen belang hadden. Men bad zelfs in onze kerken voor den gelukkigen overtocht dezer galjoenen, wat ons niet kan verwonderen als wij weten, dat ons winstaandeel in den uitvoer naar Spanje's koloniën jaarlijks gemiddeld vijf millioen gulden bedroeg en wij op ons aandeel van den invoer in Spanje uit de koloniën jaarlijks gemiddeld eveneens dezelfde som verdienden [2]). Zulke cijfers, die toch altijd maar een deel van het Nederlandsch-Spaansche handelsverkeer aangeven, bewijzen meer dan de uitvoerigste uiteenzettingen hoe belangrijk de Nederlandsch-Spaansche handelsbetrekkingen in de eerste helft der achttiende eeuw nog konden worden genoemd.

In de tweede helft der achttiende eeuw nu, toen Ferdinand VI den troon van Spanje had beklommen en het goede, dat onder Philips V voor den handel en de nijverheid aldaar geschied was, langzamerhand weder te niet ging, nam ook onze directe handel op Spanje weder gestadig in beteekenis toe. In jaren van groote schaarschte, zooals het tijdperk van 1756—1773, voerden wij zelfs geregeld groote hoeveelheden Poolsch graan in Spanje aan, dat met ruime winst van de hand werd gezet [3]).

Mocht men de Propositie van Willem IV gelooven, dan was er van toename onzer handelsbetrekkingen met Spanje omstreeks het midden der achttiende eeuw echter geen sprake. „Men heeft tegenwoordig geen Hollandsche huizen meer in Spanje en 't is verbazend, hoe weinig de Republiek meer in de galjoenen geïnteresseerd is", zoo heet het daar. Doch de voorsteller vergat, dat dit niet aan de vermindering van den handel en de handelsbetrekkingen, maar aan de verandering der techniek te wijten was. Want al

1) Vgl. Wagenaar, Vaderl. Historie, Dl. XVIII, bladz. 488.
2) Vgl. Berg, De Refugiés, Dl. I, bladz. 257; de Rooy, t. a. p., bladz. 742.
3) Vgl. Scherer, t. a. p, Dl. II, bladz. 256.

sedert 1740 was er eene geheele verandering ontstaan in de wijze van vervoer tusschen Spanje en Amerika. In 1735 vertrok de laatste handelsvloot van Vera-Cruz en de laatste expeditie der galjoenen had in 1737 plaats; sinds dien tijd geschiedde het vervoer met afzonderlijke schepen, waarin wij een groot aandeel hadden, omdat de vroeger medegedeelde bepalingen daar van zelf toe leidden [1]). En telkens, wanneer er zich verwikkelingen voordeden over het al of niet geoorloofde van den handel der Engelschen en den onzen op de Spaansche koloniën, zooals in 1738, 1741 en 1745, bleek het dat Spanje ons in dit opzicht meer toestond dan aan onzen mededinger, die ons ook met betrekking tot den Spaanschen en den Spaansch-kolonialen handel in zoo menig opzicht had overvleugeld.

Dat alles nader uiteen te zetten, ligt niet op onzen weg. Genoeg zij het te vermelden, dat hoewel Cadix de voornaamste handelshaven van Spanje bleef, wij geheel de achttiende eeuw door ook met de overige havens van Spanje in gestadige verbinding bleven en bovendien met Yvica, Majorca, Bilbao en Segovia het handelsverkeer levendig hielden. Corunha vooral werd in de tweede helft der achttiende eeuw, toen deze plaats de uitvoerhaven voor Havanna en Buenos Ayres werd, voor ons van nog grooter beteekenis dan voor de Engelschen, wier handel hier althans op gelijke hoogte bleef, terwijl de onze toenam. En daar naast bleven vooral de havenplaatsen Malaga en St. Lucar van gewicht, de laatste haven natuurlijk voor het zoutvervoer, dat wij, mocht het gebruik al verminderd zijn, nog altijd in groote hoeveelheden behoefden [2]).

Kort voor het gedenkwaardige jaar 1780 was onze handel op Spanje dan ook nog van dien omvang, dat in 1778 te Amsterdam alleen 36 schepen uit de kleinere Spaansche havens binnenvielen en het volgend jaar, eveneens alleen uit de kleinere Spaansche havens, 39 schepen [3]).

Maar toen kwam dan ook de stagnatie, die ons ook elders zoo duur te staan is gekomen.

Al dadelijk werden ook in Spanje onze schepen opgebracht, hoewel na eenige onderhandeling de meeste schepen weder werden teruggegeven en van Spaansche zijde beloofd werd, dat onze schepen niet meer zouden worden aangehouden, ten zij er recht-

1) Vgl. DE ROOY, t. a. p., bladz. 742, die *De Serionne*, Tom. II, pag. 109, aanhaalt.

2) Vgl. voor dit alles de uitvoerige mededeelingen van LE LONG, t. a. p., Dl. III, bladz. 209 en v.v.

3) Vgl. LÜDER, t. a. p., S. 425.

matige en gegronde redenen mochten bestaan om hun het uitloopen uit de Spaansche havens te beletten. Maar deze inschikkelijkheid der Spaansche regeering redde onzen handel niet, die zoo goed als stilstond, omdat onze koopvaardijschepen werkeloos moesten blijven liggen.

Van wijnuitvoer b.v. van uit Spanje naar de Nederlanden was in 1780 zoo goed als geen sprake en de handel in koloniale waren stond onzerzijds bijna geheel stil. En toen eindelijk de vrede kwam en wij ons verloren terrein moesten gaan herwinnen, bleek het dat niet alleen de Engelschen, zoomede de Denen en Zweden van onze benarde positie hadden partij getrokken, maar dat ook Spanje zelf trachtte onze vroegere handelsvoordeelen aan zich te trekken. Immers het verbod om vreemde suiker, cacao, vanille en chocolade in Spanje in te voeren, dat in 1785 werd uitgevaardigd, mag voor onzen invoerhandel niet zulk een verlies zijn geweest als anderen ons willen doen gelooven, het bevel om vreemde goederen slechts in Spaansche schepen in Spanje in te voeren, dat in 1788 werd uitgevaardigd, trof onzen invoerhandel wel geducht. En bovendien was onze uitvoerhandel toen grootendeels reeds in andere handen overgegaan, zoodat terecht kon worden gezegd dat ook de Nederlandsch-Spaansche handel na de beëindiging van den vierden Engelschen oorlog zijne beteekenis had verloren.

Mochten onze handelsrelaties met Spanje gedurende dit tijdperk nog altijd van gewicht heeten, onze handelsbetrekkingen met Portugal namen reeds in het begin der achttiende eeuw sterk af. Sedert het verdrag, in 1661 tusschen onze Republiek en Portugal gesloten, waren onze commerciëele relaties met Portugal voortdurend toegenomen, doch nauwelijks had Engeland met Portugal in 1703 het Methuentractaat gesloten of er kwam in dezen gunstigen staat van zaken verandering.

Door dit verdrag toch kreeg Engeland uitsluitend het voorrecht, om Portugal en Brazilië van wollen stoffen te voorzien, terwijl bovendien de Engelsche manufacturen in Portugal van alle inkomende rechten werden vrijgesteld [1]). Daardoor kregen de Engelsche kooplieden al spoedig den Portugeeschen invoerhandel bijna geheel in handen, wat natuurlijk op ons handelsverkeer met Portugal ongunstig moest werken. Volgens Macpherson steeg de waarde van den Engelschen invoer in Portugal gedurende de acht-

1) Vgl. Luzac, t. a. p., Dl. IV, bladz. 306.

tiende eeuw van driehonderd duizend ponden sterling op anderhalf millioen ponden sterling per jaar en werd Engelands handelsverkeer met Portugal daardoor zoo uitgebreid, dat aan de overige Europeesche handelsnatiën slechts een zeer klein deel in den Portugeeschen handel overbleef [1]).

Gelukkig nog dat het handelsverkeer met Portugal, voor zoover dit aan ons verbleef, ongestoord kon plaats hebben. Wel bleven enkele verwikkelingen niet uit, zooals b.v. in 1711, toen de Portugeesche regeering de rechten op het zout, dat wij nog altijd van St. Ubes haalden, verhoogde, en in 1728, toen Portugal onzen handel in Afrika benadeelde [2]). Doch dit waren dan toch geschilpunten van betrekkelijk weinig gewicht.

Behalve met St. Ubes onderhielden wij in Portugal hoofdzakelijk handelsrelaties met Lissabon en Port à Port. Wij verzonden daarheen enkele nijverheidsvoortbrengselen, vele zijdewaren en katoenen stoffen, juchten, kramerijen, garen, koperen bekkens, staal, ammunitie, vlas, granen, touwwerk, was, stijfsel, papier en eenige andere artikelen, terwijl wij verschillende houtsoorten, huiden, wol, katoen, vruchten, wijn, drogerijen, indigo, anijs, diamanten en paarlen van daar betrokken. Lissabon was ook de eenige stad in Portugal, die op Holland wisselde, terwijl een geregeld postverkeer de correspondentie met ons land regelde.

Van St. Ubes kwam nog altijd veel zout; van Juni 1714 tot Juni 1715, vertrokken van daar niet minder dan 252 Nederlandsche schepen, geladen met 157,428½ mudden zout, waarvan er vier aan een Amsterdamsch last gelijk waren [3]). In hetzelfde tijdperk vertrokken van daar 52 Engelsche, 11 Fransche, 7 Deensche en drie Zweedsche schepen met zout, zoodat wij in dezen uitvoerhandel nog het grootste aandeel hadden. Verder dreven wij nog altijd handel met de Kanarische, Azorische en Kaapverdische eilanden, doch niet met Goa, waarop de Portugeezen alleen voeren. Wat aan Nederlandsche goederen daarheen ging, had door tusschenkomst van commissionairs te Lissabon op Portugeesche schepen plaats.

Met Brazilië werd iederen geregelden handel door Portugal bemoeilijkt. En van den invoer van Braziliaansche diamanten in Portugal hadden wij ook al geen voordeel. Immers volgens een decreet des konings van 24 December 1734, op 1 Januari 1735 te Lissabon gepubliceerd, moesten alle diamanten van twintig karaat

1) Vgl. Macpherson, t. a. p., Tom. II, pag. 729.
2) Vgl. Wagenaar, Vaderl. Historie, Dl. XVII, bladz. 408.
3) Vgl. Le Long, t. a. p., Dl. III, bladz. 306.

en daarboven aan den koning worden verkocht, terwijl geen diamanten uit Brazilië buiten Portugal mochten worden gevoerd [1]).

Ook de vrachtvaart van Portugal op zijne koloniën, waarvoor uitsluitend Engelsche of Portugeesche schepen werden gebruikt, ging voor ons verloren, terwijl Pombal, onder wiens bestuur als minister Portugal economisch zeer vooruit ging, den graanhandel met Frankrijk aanmoedigde, wat ons ook al niet ten goede kwam. En door de mededinging der Denen en Zweden, die de producten van eigen bodem zelf meer en meer begonnen te vervoeren, verloren wij ook de rechtstreeksche vrachtvaart op Portugal in steeds toenemende mate, zoodat onze handel in granen, scheepsbouwbenoodigdheden en lijnwaden op Portugal hoe langer hoe minder beteekenis kreeg. Waarbij ten slotte nog moet gevoegd worden, dat op het laatst der achttiende eeuw ook onze invoer van zijden stoffen in Portugal sterk verminderde.

Zoo was ten slotte omstreeks 1780 alleen nog onze uitvoerhandel van zout en koffie uit Portugal van belang. Volgens Lüder stevenden in 1780 nog 160 Nederlandsche zoutschepen uit de haven van Lissabon behalve een veel grooter aantal, dat van St. Ubes vertrok en daar zout had ingeladen. In 1778 werd te Amsterdam alleen 73120 pond koffie van uit Lissabon in Amsterdam ingevoerd [2]). Maar hoewel wij onze handelsbetrekkingen met Portugal steeds zagen verminderen, bleven wij tot op het laatst der achttiende eeuw van de Staten, die op Portugal handel dreven, nog altijd de derde in rang. En toch voeren, buiten de zoutschepen, in gewone tijden slechts 45 à 50 Nederlandsche schepen per jaar op dit land, wel een bewijs, dat ook de handel der overige Europeesche Staten op Portugal weinig beteekende en Engeland van den Portugeeschen in- en uitvoerhandel zich het leeuwendeel had weten te verzekeren [3]).

Dat de oorlog van 1780 ook aan onze Portugeesche relaties afbreuk moest doen, laat zich denken. Onderscheidene Nederlandsche schepen werden in de havens van Portugal opgebracht, doch door de goede zorgen van den heer Smissaert, die bij het Portugeesche hof onze belangen behartigde, weder vrijgelaten. En behalve dit gunstig resultaat hadden zijne bemoeiïngen nog dit gelukkig gevolg, dat alle vreemde kapers bevel kregen om binnen vier-en-twintig uren uit de Portugeesche havens te vertrekken.

1) Vgl. Le Long, t. a. p., Dl. III, bladz. 312.
2) Aangehaald en vermeld bij de Rooy, t. a. p., bladz. 767.
3) Zie dit uitvoeriger aangetoond bij de Rooy, t. a. p., bladz. 768—771.

Maar deze gunstige bepalingen waren slechts kort van duur. Want reeds het volgend jaar werden zij niet meer gehandhaafd en gaf de koning zelfs last, dat onze schepen niet meer in Portugal konden worden geduld, als strijdig met de onzijdigheid, wat het overschot van onzen Portugeeschen handel zoo goed als te niet deed [1]). Wel herleefde deze dadelijk weder na den Parijschen vrede en was de stagnatie hier dus niet van blijvenden invloed, doch deze uitzondering kon ons niet van onzen economischen en commerciëelen ondergang redden, die wij met rassche schreden te gemoet gingen.

Was onze handel op Portugal, vergeleken bij vroeger, alzoo in de achttiende eeuw van weinig beteekenis meer, onze handel op de Middellandsche Zee en de Levant bleef gedurende dit tijdperk nog een zeer belangrijken tak van welvaart. Maar vooruitgang was in dezen handelstak evenmin te bespeuren. Integendeel, de concurrentie der kleine Europeesche Staten, zooals b.v. Denemarken, die hunne schepen naar de Middellandsche Zee begonnen te zenden, om een deel te verkrijgen van de winsten, die de handel met Zuid-Europa afwierp, berokkende ons ook in dezen handelstak enkele kleinere verliezen, terwijl in den loop der achttiende eeuw de vroeger zoo belangrijke zijdehandel van uit Italië op de Nederlanden grootendeels te niet ging.

Dit alles nam echter niet weg, dat ons handelsverkeer met de Middellandsche-Zeehavens en de Levant over het algemeen vrij stabiel bleef, te meer daar onze handelsbetrekkingen met de Noord-Afrikaansche Staten in den loop van dit tijdperk intensiever en beter geregeld werden, zoodat tegenover enkele geringe verliezen sommige kleine voordeelen stonden.

Met Venetië, waarmede wij maar geen bepaalde handelsovereenkomst konden sluiten, bleven wij op verschillende wijzen een vrij belangrijken handel drijven, ook al kon deze evenmin als onzen handel op de overige Italiaansche steden de vergelijking met den toestand van de eerste helft der zeventiende eeuw doorstaan. Jaarlijks kwamen daar van zes tot negen Nederlandsche schepen aan, die met allerlei goederen waren bevracht, behalve met koper, ijzer en Nederlandsche lakens, waarvan de invoer te Venetië verboden was. De lading van ieder schip had gemiddeld een waarde van twee tonnen gouds, zoodat de waarde van onzen invoer te

1) Vgl. de *Nieuwe Nederl. Jaarboeken*, Anno 1780 en 1781, bladz. 347 en 766, ook aangehaald bij DE ROOY, bladz. 772.

Venetië in voordeelige jaren dikwijls meer dan $1^1/_2$ millioen gulden bedroeg.

De overige handel van Venetië bleef ook in dit tijdperk passief, zoodat wij van den uitvoerhandel eveneens de voordeelen bleven genieten.

En daarbij dreven wij ook over land met Venetië een aanzienlijken handel in lichte goederen, die voor Venetiaansche rekening naar ons land werden verzonden, doch waarop door de Amsterdamsche handelshuizen, die zich hoofdzakelijk met den handel op Italië en de Levant bezig hielden, meestal zooveel geld was voorgeschoten, dat zij als Hollandsch eigendom konden worden beschouwd [1]).

Bovendien bestond er nog tusschen Amsterdam en Venetië een belangrijke wisselhandel. Volgens Le Long moesten de wisselbrieven uiterlijk den zesden dag na den vervaldag betaald worden en waren te Venetië geene geëndosseerde wisselbrieven toegelaten, maar moesten zij direct aan iemand te Venetië betaald worden, of behoorde bij den wissel eene procuratie aan den correspondent van het betreffend kantoor te Venetië te worden gezonden om betaling te kunnen erlangen [2]).

Daarnevens nu mocht het handelsverkeer met Genua en Livorno worden genoemd, terwijl wij nog tegen het midden der achttiende eeuw onze handelsbetrekkingen met Napels zochten te versterken en uit te breiden.

Te Genua werd onzen zich daar bevindenden consul in 1708 gelast zooveel mogelijk bij de stedelijke regeering op de onzijdigheid van Genua als haven aan te dringen, mits de consuls van Groot-Brittannië, Frankrijk en Spanje daarin schriftelijk toestemden. En niet alleen had het voorstel succes, doch latere pogingen hadden het gevolg, dat Genua in 1752 tot een vrijhaven werd verklaard, wat van groot belang voor onzen handel was, daar wij over Genua nog een aanzienlijken handel op Rome en Milaan dreven [3]).

Volgens Le Long was onze koophandel op Genua „zeer groot."

Men zond er heen de navolgende goederen: peper, nagelen, muskaatnoten, kaneel, cacao, Oost-Indisch porcelein en geverfde en gedrukte katoenen lijnwaden, vermiljoen, campêchehout, olifantstanden,

1) Vgl. De Jonge, Nederland en Venetië, bladz. 312.

2) Vgl. Le Long, t. a. p., Dl. III, bladz. 341, 342.

3) Vgl. Idem, Dl. III, bladz. 347, 348. De verklaring van Genua tot vrijhaven had volgens Le Long in Februari van genoemd jaar plaats.

Russisch juchtleer, meekrap, koper, Zweedsch ijzer, staal, blik, tin, lood, walvischbaarden en gesneden baleinen, pek, teer en hars, wollen lakens, serges en Leidsche saaien, Hollandsche lijnwaden, zeildoek, grofgreinen, Vlaamsch en Haarlemsch garen, stokvisch, gezouten zalm en haring, muskus en tal van andere artikelen.

Uit voerden wij de navolgende artikelen: Zijden stoffen en fluweel, tapijten, damast en satijn, allerlei zijde en zijdegarens, goud- en zilverlaken, genaaide kanten, handschoenen, papier, zeep, olijven en olijvenolie, olie van jasmijnbloemen, rijst, confituren, lemoenen en citroenen, vijgen, ansjovisch, amandelen, wijnsteen, Parmezaansche kaas, drogerijen, marmer in blokken, enz.

Alle goederen te Genua over zee inkomende, behalve van Livorno, mochten wederom tolvrij te water worden uitgevoerd. Of dit nog in 1780 het geval was, weet Le Long ons echter niet mede te deelen.

Nevens dit alles was ook de wisselhandel van Amsterdam op Genua niet zonder beteekenis. De wisselbrieven werden gemeenlijk gesteld op *uso*, dat is twee maanden na dato, en hadden dertig respijtdagen [1]).

Livorno was voor ons van dubbel belang, te weten èn als transitohaven en rustplaats voor onze Levantvaarders èn als handelshaven.

Deze stad was de algemeene en tolvrije stapelplaats voor alle fijne handelswaren der Middellandsche-Zeesteden, welke aldaar gelost en naar Amsterdam werden verzonden, hoofdzakelijk over zee door middel van Hollandsche vaartuigen. Maar toch was de stad als handelshaven voor ons eveneens van beteekenis, daar vele handelswaren voor de Levant reeds hier werden uitgeladen en verhandeld, om verder buiten ons toedoen hun weg naar de plaatsen van bestemming te vinden [2]). Voorts dreven wij nog een belangrijken wisselhandel op Livorno, waarvoor hoofdzakelijk dezelfde bepalingen als te Genua bestonden, en over Livorno nog een belangrijken handel op Ancona en Lucca.

Naar Napels zond men van uit de Nederlanden dezelfde goederen als naar Genua, doch nam meest andere artikelen als retourvrachten in. Behalve zijde en zijden stoffen, olijven en olijvenolie, vermeldt Le Long als zoodanig zwavel, manna, rosmarijn, anijs-

1) Vgl. Le Long, t. a. p., Dl. III, bladz. 346, 347 en 350.
2) Vgl. Idem, Dl. III, bladz. 351, 352.

zaad, gedroogde rozijnen, krenten, vijgen, welriekende wateren en enkele andere artikelen.

Zooveel gewicht hechtte men hier aan den handel op Napels, dat eene expresselijk daartoe gezonden ambassade twee jaren lang, van 1740 tot 1742, bezig was om te beproeven een handelsverdrag met dit koninkrijk te sluiten, wat toen echter niet gelukte. Maar in 1751 kwam de regeering van Napels zelf op deze onderhandelingen terug en eindelijk werd in 1753 het zoozeer gewenschte tractaat, dat in hoofdzaak met de meeste handelsverdragen van dien tijd overeenkwam, zoodat wij de punten daarvan hier niet behoeven te releveeren, werkelijk gesloten [1]). Wel dient echter te worden vermeld, dat Napels een der weinige plaatsen was waarop van uit Amsterdam — en terug — niet werd gewisseld [2]).

Dat onze kooplieden, behalve met de genoemde havens en plaatsen, ook met de overige handelssteden van Italië, als Bologna, Verona, Modena, Bergama, Parma en Florence, een levendig handelsverkeer onderhielden, behoeft bijna geen betoog. Doch dit stond bij de reeds genoemde handelsrelaties verre ten achter en had bovendien in hoofdzaak over de reeds genoemde havensteden plaats. En eveneens dreven wij handel op Messina en Palermo, sedert 1731 zelfs door een bepaald verdrag geregeld, doch „de vertiering" had onzerzijds daar niet bijzonder veel te beteekenen [3]).

Bij dit alles nu sloot zich de Levanthandel aan, die bijna geheel de achttiende eeuw door in bloeienden staat was, zij het dan dat deze ook in deze eeuw met afwisselend succes gedreven werd.

Veel hing natuurlijk daarbij af van de veiligheid der vaart, welke in oorlogsjaren nog altijd veel te wenschen overliet, en van de houding der Noord-Afrikaansche roofstaten, die hun oud middel van bestaan nimmer voor goed lieten varen, hoewel wij door allerlei verdragen hunne rooverijen zochten te beperken. Vooral de oorlog tusschen de Porte en Marokko, in 1715 uitgebroken, en de latere krijg tusschen Venetië en Turkije benadeelde onzen handel op de Levant en gaf niet alleen tot verbodsmaatregelen met betrekking tot den invoer, doch ook tot zooveel rooverijen aanleiding, dat werkelijk ernstige verliezen onzerzijds werden geleden.

1) Vgl. Wagenaar, Vaderl. Historie, Dl. XIX, bladz. 276, en de Bijvoegsels op Dl. XX, bladz. 112, 113.

2) Vgl. Le Long, t. a. p., Dl. III, bladz. 357.

3) Vgl. Idem, Dl. III, bladz. 358, 359.

De beste maatregel tegen dit alles was nog altijd het varen in admiraalschap en de schepen, die jaarlijks ten getale van omstreeks dertig naar de Levant vertrokken, gingen dan ook in drie of vier eskaders derwaarts, terwijl ter nadere beveiliging onzer scheepvaart in 1712 drie verdragen van vrede, scheepvaart en koophandel met Algiers, Tripoli en Tunis werden aangegaan, die echter weinig effect hadden.

Althans sedert 1717 moest men jaarlijks vier oorlogsschepen naar de Middellandsche Zee zenden ter beveiliging onzer koopvaarders, welke maatregel echter niet voldoende bleek.

Volgens het „Project tot het ruïneeren der Turkze rovers van Algiers, Tunis, Tripoly en Zalée tot het beveyligen van de navigatie en commercie deeser landen", in 1720 uitgegeven [1]), ging juist in dezen tijd de roofzucht der Noord-Afrikaansche Staten alle perken te buiten, zoodat, zoowel van de zijde van de Directeuren van den Levantschen Handel als van particuliere reeders en kooplieden, ernstige verzoeken bij de Staten Generaal werden ingediend om aan deze rooverijen ter zee een einde te maken. In dit „project" werden daartoe dan ook de middelen aangegeven, welke wellicht het gewenschte gevolg zouden hebben. Maar geen der voorgestelde maatregelen werd uitgevoerd, hoe dringend dit euvel ook voorziening mocht eischen.

Immers volgens de „Consideratiën van de geinteresseerdens in de geleeden schaaden, door de Turcksche roovers seedert eenige jaaren veroorsaackt", [2]) werden in de laatste jaren vóór 1720 door dezen het volgend aantal Nederlandsche koopvaarders genomen:

In 1714	3	schepen	met	64	koppen	bemand.
„ 1715	7	„	„	179	„	„
„ 1716	5	„	„	116	„	„
„ 1717	7	„	„	120	„	„
„ 1719	9	„	„	234	„	„
„ 1720	8	„	„	196	„	„
Te zamen	39	schepen	met	909	koppen.	

De schade aan schepen en lading bedroeg gezamenlijk ongeveer zes millioen gulden. Aan losprijs voor de tot slaven gemaakte

1) Door KNUTTEL genoemd in den Catalogus der Pamfl.-Verz. der Koninkl. Biblioth. onder N°. 16469.

2) Dit vlugschrift bevindt zich met afzonderlijke signatuur en pagineering als bijlage achter het voorgaande.

bemanning was noodig een som van 1,393,500 gulden, zoodat het verlies aan kapitaal, door deze rooverijen geleden, op bijna zeven en een half millioen gulden kwam te staan. Voegt men daarbij de ellende, waarin de familiën der gevangen zeelieden gedompeld werden, dan valt het niet te ontkennen dat eene krachtige vlootdemonstratie hier dringend gewenscht was.

Edoch, men gaf liever geschenken en sloot verdragen, zooals met Algiers in 1726, met Tripoli in 1728 en met Marokko in 1752, met welken laatsten Staat de onderhandelingen over een hernieuwd verdrag op den voet van het in 1684 gesloten tractaat al in 1729 waren aangevangen.

Daarnevens trachtten nu onze concurrenten ons op andere wijze schade te berokkenen.

Engeland b.v. beproefde zijne manufacturen, die het in steeds meer toenemende mate produceerde, op allerlei wijzen in de Levantsche havens van de hand te zetten, doch kon gelukkig onze manufacturen, die in het Oosten zeer gewild bleven, niet weren.

Zelfs op de Noord-Afrikaansche kust nam onze handel in allerlei katoenen en lijnwaden gedurende de achttiende eeuw toe en dat ondanks het verval onzer nijverheid, welke in de algemeene behoefte niet meer kon voorzien. Maar nu kocht men ten onzent eerst manufacturen in het buitenland, voorzag deze van Nederlandsche merken en zette ze daarna van de hand, wel eenigzins tot schade van den deugdelijken naam, dien onze nijverheidsproducten tot dan toe hadden gehad. Maar men moest zich redden en het was voor den handel beter vreemde producten onder Hollandschen naam dan „neen" te verkoopen.

De voornaamste schalen, waarop de Levanthandel gedreven werd, waren, behalve eenige eilanden in de Aegeïsche Zee, nog altijd Smyrna, Constantinopel, Aleppo, Alexandrië en Caïro, van welke havens vooral Smyrna de stapelplaats der Oostersche waren was.

Van deze laatste havenstad uit had men altijd scheepsgelegenheid naar Livorno en andere Middellandsche-Zeehavens.

De Franschen waren er de voornaamste handelaars; daarop volgden wij.

De goederen, die Smyrna en de andere steden van de Levant van ons ontvingen, bestonden vooral in Hollandsche lakens, bont, Dantziger staalwaren, Engelsch tin, specerijen, metalen en allerlei vreemde muntsoorten, op welk laatste artikel vooral groote winsten behaald werden evenals op het gemunte en onge-

munte Hollandsche geld, dat in groote hoeveelheden naar de Levant werd verzonden [1]). Daarnevens verzonden wij naar de Porte in het bijzonder nog gekleurde lakens, die, voor zoover zij niet per scheepsgelegenheid over Genua, Livorno of Marseille werden gezonden, van uit Smyrna op paarden met karavanen naar Constantinopel werden getransporteerd.

De artikelen, die wij uit Constantinopel en Smyrna betrokken, bestonden in hoofdzaak uit Turksch garen van Angora, koffie, was, zijde, huiden, rabarber en segrijnleder.

De voor Aleppo bestemde goederen werden te Alexandrië of Scandrona gelost en met karavanen verder vervoerd; de pakgoederen werden door kameelen gedragen. Daar verzamelde zich geregeld een groot aantal kooplieden uit Turkije, Arabië, Perzië en Indië met hunne koopwaren, die wij voor de onze inruilden. De laatste artikelen bestonden hoofdzakelijk uit gekleurde lakens, specerijen, suiker, metalen, verfhout en de hiervoor reeds genoemde koopwaren.

Dat onze handel op Aleppo in de achttiende eeuw weder levendiger werd, bewijst het feit dat wij van 1728 tot 1741 daar weder een eigen consul hadden. Later, van 1748 tot 1756, waren onze handelsbelangen aan de bescherming van Engeland toevertrouwd, doch sedert 1756 hadden wij opnieuw een consulaat te Aleppo. De klacht, in 1751 door de Directeuren van den Levantschen handel aangeheven, dat de koophandel te Aleppo kwijnde en deze schaal geen voordeel afwierp, werd na 1756 dan ook voorloopig niet meer gehoord. Doch in 1774 kwam men opnieuw met deze klacht te berde en waarlijk niet ten onrechte, daar de handel op Aleppo toen weder sterk achteruit ging en van weinig belang meer was.

Evenals vroeger bleef de handel op Egypte van vrij wat minder beteekenis als die met de overige Levantsche havens.

Caïro ontving van ons dezelfde goederen als Aleppo; de terugvrachten bestonden in koffie, granen, drogerijen, lijnwaden en andere artikelen, die aldaar met karavanen uit de omliggende gewesten en van de Nijloevers werden aangevoerd. In 1701 was hier een Hollandsch handelshuis opgericht, terwijl wij in 1714 op het stuk van in- en uitvoerrechten met de Franschen en de Engelschen werden gelijk gesteld. En in 1731, toen onze handel

1) Vgl. voor dit en hetgeen volgt Le Long, t. a. p., Dl. III, bladz. 361 en v.v., zoomede De Rooy, t. a. p., bladz. 619 en v.v., en de daar aangehaalde bronnen.

op Egypte een tijdperk van opbloei beleefde, werd er zelfs een Nederlandsche consul benoemd, ofschoon later onze belangen weder aan de consuls van andere natiën werden toevertrouwd.

Belangrijker dan Caïro was ons afzetgebied te Alexandrië. Wat wij daar heen zonden, mocht worden genoemd.

Lakens, gesorteerd in scharlaken en andere kleuren, peper, noten, nagelen, gember, kaneel, kwikzilver, fijn tin in blokken, cinnaber en sublimaat, arsenicum, dun en dik geel koperdraad, ijzerdraad, Braziliehout, cochenille, allerhande papier, blik in vaatjes van 450 bladen, menie en andere artikelen waren onze producten van invoer. En wij voerden van daar naar ons land groote hoeveelheden koffie, garens, drogerijen, lijnwaden, huiden en andere artikelen uit.

Geheel de Middellandsche-Zee- en Levanthandel nu bleef belangrijk tot kort voor de stagnatie van 1780. Wel werden na 1725 nevens de Engelschen ook de Franschen steeds scherpere concurrenten van onzen Levanthandel en trachtten ook de Denen en de Zweden ons meer en meer den loef af te steken, doch vóór 1770 is van dit alles weinig gelukt. Toen echter klaagden de Directeuren van den Levantschen handel dat deze begon te kwijnen en verzochten zij aan de Staten Generaal om door de heffing van een nieuw recht den eigen handel op de Levant beter te beschermen. Zij werden toen gemachtigd om behalve de vroeger toegestane heffing nog vijf procent te heffen van de goederen, die met vreemde schepen uit de Levant in de Republiek werden aangebracht, en het tarief, waarnaar die goederen werden geschat, aanmerkelijk te verhoogen. Deze machtiging werd in 1776 hernieuwd, doch benadeelde tijdens den vierden Engelschen oorlog, toen de goederen uit de Levant, voor zoover men dit durfde ondernemen, hier onder onzijdige vlag moesten worden aangebracht, ons zelven het meest, waarom de vroedschappen van Amsterdam en Rotterdam dan ook de opheffing van dezen maatregel verzochten. En intusschen waren ook de overige reeds vroeger genoemde heffingen op de Levantsche goederen telkens opnieuw bekrachtigd, wat wel het college van Directeuren, doch niet den Levantschen handel ten goede kwam.

Een dubbel nadeel leed deze tak van onzen handel bovendien door de overeenkomst, in 1774 tusschen Rusland en de Porte gesloten, waarbij aan de Russische schepen de vrije vaart door de Dardanellen werd toegestaan. Wel-is-waar gold deze overeenkomst alleen met betrekking tot de kustvaart, doch zij beperkte dadelijk onzen toevoer van Russische producten naar de Levant en onze retourvrachten

over de Nederlanden van de Levant naar Rusland, te eerder daar Rusland in de Levantsche havens vrijheden verkreeg, die geen enkele natie had kunnen erlangen [1]). En de steeds toenemende vervaardiging van zijden stoffen in de Europeesche Staten, vooral in Italië en Frankrijk, bracht mede in deze jaren onzen Levanthandel gevoelige slagen toe.

Maar de ergste jaren kwamen toch pas na 1780. Alle verkeer met de Italiaansche havens stond in 1781 stil en onze handel op de Levant, onder vreemde vlag gedreven, was plotseling ook van weinig beteekenis meer. De Engelsche en Noord-Afrikaansche kaperschepen voerden bovendien een wilde jacht op onze koopvaarders uit en de neutrale vlag kon daarbij de onzijdigheid van schip en lading niet altijd dekken.

Wel leefde na de beëindiging van den krijg onze Middellandsche Zee- en Levanthandel eenigzins op en vernieuwden wij nog in 1791 de vroeger gesloten verbonden van vrede en koophandel met den keizer van Marokko, doch de bijna onmiddelijk daarop gevolgde krijg met Frankrijk maakte de Middellandsche Zee voor ons tot zulk een onveilig vaarwater, dat geen Nederlandsch schip zich daar meer waagde, zoodat nog vóór den val der vroeger zoo Hoogmogende Republiek onze eertijds zoo bloeiende handel op Italië en de Levant zijn algeheelen ondergang had beleefd.

Onze schets van de Nederlandsche handelsbetrekkingen met de Europeesche Staten zou onvolledig zijn, indien wij over de relaties, die wij in de achttiende eeuw met Duitschland en België onderhielden, niet een en ander mededeelden.

Volgens Luzac heeft de handel op Duitschland zich ook in de achttiende redelijk wel staande gehouden en bleef de Rijnhandel ook in dezen tijd een der belangrijkste takken van onzen buitenlandschen handel. Voor de Rijnstaten bleef de Rijn dan ook den besten en gemakkelijksten verkeersweg, wat echter tevens ten gevolge had dat de voornaamste handel van Duitschland over de Republiek moest plaats hebben. De Nederlanden waren en bleven voor Duitschland de voornaamste afzetmarkt, terwijl het de meeste en voornaamste benoodigdheden wederkeerig uit of over de Republiek moest betrekken.

Geen wonder, dat onze regeering telkens opnieuw eene goede

1) Vgl. Scherer, t. a. p., Dl. II, bladz. 718—722.

regeling van de Rijnscheepvaart zocht te verkrijgen, daar nog, evenals in de voorgaande eeuw, hooge tollen en allerlei rechten het verkeer langs den Rijn telkens opnieuw bemoeilijkten. Wel was al in 1697 bij den vrede van Rijswijk de vrije vaart op den Rijn gewaarborgd, doch eerst de vrede van Rastadt, in 1714 tusschen keizer Karel VI en Lodewijk de XIV gesloten, verleende aan deze bepaling een voldoend en blijvend succes. Daarbij werd bepaald, dat ieder vrij den Rijn mocht bevaren en in de haven zijner keuze aanleggen; dat de scheepvaart niet gestremd mocht worden en de oude rechten zouden worden geheven [1]).

Over die rechten nu, die dikwerf zeer willekeurig werden geheven, vielen nog al eens klachten voor. Eene herziening van de in Duitschland geheven tollen was hoog noodig, wijl deze den handel drukten en omstreeks 1719 den Rijnhandel werkelijk deden afnemen [2]), wat zoowel voor enkele Rijnstaten als voor onze Republiek nadeelig was. Vandaar dat door eenige vorsten, wier gebied aan dezen verkeersweg lag, in het begin der achttiende eeuw middelen werden beraamd, om tot eene wettelijke en uniforme regeling der tolheffing te geraken.

Een gezant werd hunnerzijds naar de Republiek gezonden met het doel eene algemeene samenkomst te Frankfort aan te bevelen, waar ook de Republiek haar vertegenwoordiger zou zenden. En reeds bij voorbaat beloofde onze regeering alle mogelijke medewerking. Maar Pruissen, welks vorsten de economische opkomst van hun land in dezen tijd meer en meer bevorderden [3]), benevens de keurvorsten van Mainz en den Paltz verzetten zich metterdaad tegen het voorgenomen plan en verhoogden in hun gebied opnieuw de tolrechten. Daardoor duurde het tot 1724 eer de conferentie werkelijk tot stand kwam, waar onzerzijds de resident Bilderbeck de handelsbelangen der Republiek verdedigde. Doch de besprekingen dezer tolconferentie bleken vruchtbaarder in het voortbrengen van nieuwe geschillen dan in het wegnemen der oude en liepen eindelijk vrij nutteloos af [4]).

Niettegenstaande deze belemmeringen bleef de Rijnhandel echter een voordeeligen handelstak. Nog altijd kwamen langs den Rijn

1) Vgl. DE ROOY, t. a. p., bladz. 773 en HOEFMAN, Handelsgeschiedenis, bladz. 165.

2) Volgens de BIJVOEGSELS OP WAGENAAR, Dl. XVIII, bladz. 71 en vv.

3) Een uitnemend overzicht van de economische opkomst van Pruissen geeft SCHERER, t. a. p., Dl. II, bladz. 662—672.

4) Vgl. DE ROOY, bladz. 774, en de daar aangehaalde bronnen.

reusachtige hoeveelheden hout en wijn naar de Republiek, door de Nederlandsche handelaars op de Duitsche markten gekocht. De overige goederen kregen wij uit de tweede hand of door middel van den commissiehandel.

Mochten sommige artikelen van in- en uitvoer ook al afnemen, daarvoor kwamen weder andere artikelen in de plaats, die de handelsbalans op de oude hoogte hielden.

De toenemende bloei van het fabriekswezen in Duitschland werkte als van zelf spreekt nadeelig op onzen uitvoerhandel van wollen en zijden stoffen, maar daartegenover had de meer en meer veld winnende beschaving en verfijning der zeden in Duitschland op den uitvoer van andere artikelen een invloed ten goede. Mocht de invoer van timmerhout uit Duitschland afnemen, de toenemende nijverheid in Duitschland vergrootte het vervoer van allerlei ijzer- en staalwaren, zoomede van fijn porcelein en katoentjes naar de Republiek, die wij wederom naar elders verzonden.

En met de koloniale waren ging het evenzoo. Onze specerijhandel op Duitschland nam b.v. in de achttiende eeuw voortdurend af, terwijl daarentegen de handel in tabak, koffie, thee en suiker geregeld in omvang en beteekenis toenam.

Toch mocht zelfs de houthandel, die door Luzac in 1780 als geheel vervallen werd beschouwd [1]), nog genoemd worden. Want in dat jaar alleen werd ten onzent nog voor zes en een half millioen gulden aan scheepsbouw- en timmerhout langs den Rijn ingevoerd [2]), een klein bewijs welk een omvang deze handel moet hebben gehad, toen hij nog niet vervallen heette.

Dordrecht had van dien handel ook nog in de achttiende eeuw de meeste voordeelen. Want te Andernach in groote vlotten te zamen gevoegd, ging al dat hout naar Dordrecht, waar het gesorteerd werd en in openbare veiling of in gedeelten uit de hand werd verkocht.

Voor het vervoer naar elders was ook de handel met Elberfeld van belang. Vandaar kwamen de linten en garens, die door ons naar Spanje en Indië werden verhandeld [3]), benevens linnen en katoentjes, die door ons in groote hoeveelheden naar Amerika werden vervoerd [4]).

1) Vgl. Luzac, t. a. p., Dl. II, bladz. 287.
2) Vgl. Lüder, t. a. p., S. 541.
3) Vgl. Le Long, t. a. p., Dl. II, bladz. 514.
4) Vgl. Scherer, t. a. p., Dl. II, bladz. 662.

Uit Neurenberg kregen wij eveneens in hoofdzaak goederen voor andere debouché's. Vandaar kwamen volgens Le Long „allerhande kunstige gedraaide werken van yvoor en hout, eene meenigte van allerhande gemaekt ijzerwerk, plat en rond fliddergoud en zilver, ijzeren kisten, messen en hegten en andere cargasoen-goederen naer de Westindiën, gesponnen goud en zilver, plat en rond goud- en zilverdraad, koperen kerkkroonen van twee, drie, vier en meer honderd ponden zwaar, zoomede vele andere goederen voor Moscoviën [1])". En de menigte goederen, die wij van daar voor den verkoop naar elders betrokken, waren in dien tijd van dien aard, dat te Neurenberg niets bij voorraad werd vervaardigd, doch alles vooruit moest worden besteld [2]).

Een nog markanter feit omtrent de toename van het fabrieks-wezen te Neurenberg deelt ons Scherer mede. Sedert het midden der achttiende eeuw, toen het koffieverbruik buitengewoon was toegenomen, voorzag Neurenberg half Europa van koffiemolens [3]), die voor het grootste deel weder door tusschenkomst der Nederlandsche kooplieden werden verhandeld.

Onze voornaamste handel met de Rijnstaten en Midden- en Zuid-Duitschland liep nog altijd over Frankfort en Keulen.

Frankfort wordt door de Serionne een groot Nederlandsch handels-entrepôt genoemd, van waar uit wij onze handelsbetrekkingen met het grootste deel van Duitschland onderhielden [4]). En daar de goederen, die wij daar heen verzonden, in waarde de van daar komende artikelen verre overtroffen, was de handelsbalans niet weinig in ons voordeel [5]).

Volgens Le Long, aan wien wij deze laatste mededeeling ontleenen, verzonden wij naar Frankfort allerlei soorten van lakens en saaiproducten, zijden en halfzijden stoffen, linten, kanten, kramerijen, hoeden, handschoenen, spelden en naalden, neteldoek, bedrukte katoentjes, lijnwaden en andere Oost-Indische stoffen, koloniale waren, specerijen en drogerijen, allerlei soorten van geraspt en gemalen verfhout, indigo, cochenille en andere verf-stoffen, tin in blokken, Zweedsch koper en Oost-Indische staafjes en velerhande andere goederen meer. Daarentegen betrokken wij van daar Rijnsche en andere wijnen, potasch, witte en roode

1) Vgl. Le Long, Dl. II, bladz. 526.
2) Vgl. Idem, Dl. II, bladz. 527.
3) Vgl. Scherer, t. a. p., Dl. II, bladz. 653.
4) Vgl. De Serionne, Tom. II, pag. 58 én v.v.
5) Vgl. Le Long, t. a. p., Dl. II, bladz. 517.

wijnsteen, saffloers, scheerwol, Duitsche pruimen, drukkersverf en inkt, zoomede enkele andere artikelen. De stad had twee jaarmarkten, die door onze kooplieden getrouw werden bezocht, terwijl van uit de Nederlanden, vooral van uit Amsterdam, een levendigen wisselhandel op Frankfort gedreven werd.

Onze handel op Keulen was van denzelfden aard, daar deze stad voor vele Rijnproducten nog altijd de groote stapelplaats bleef. Wij zonden daarheen verfwaren, koloniale waren, drogerijen en specerijen, olie, haring en zoutevisch, zout, stokvisch, traan, zeep, kaas en allerlei andere levensmiddelen, vele soorten van manufacturen, witte was en tal van andere artikelen. Terug ontvingen wij Rijn- en Moezelwijnen, — in overvloed, voegt Le Long er bij, — potasch, ijzer, geschut, kogels, granaten en bommen, vele eikenhouten balken, Keulsch aardewerk, enz.

De waarde van den wederzijdschen omzet kennen wij niet. Wel is het bekend, dat deze handel „nog vry voordeeliger [zou geweest] zyn, indien de Keulsche schippers zich niet al te veel met de negotie [hadden] bemoeid en de goederen, die 't meest begeerd [werden], voor hunne eigen rekening over en weer bragten; en alzoo ze de vragt aen hun zelven [hadden], bedierven ze de negotie, zoodat [onze] kooplieden niet tegens hen [konden] markten" [1]).

Behalve met bijna geheel Duitschland onderhielden wij over Keulen en Frankfort ook betrekkingen met Zwitserland en Oostenrijk. Uit Zürich ontvingen wij onder meer over Frankfort zijde en zijden stoffen uit Italië, die door de kooplieden van Zürich in het land van herkomst werden gekocht [2]). Voorts dreven wij handel op Schaffhausen, Winterthür, Thun, Bern en St. Gallen, waarheen wij in hoofdzaak katoen en lijnwaden, neteldoek, lakens, Oost-Indische stoffen en juchtleer zonden. Daarbij dreven wij op Bazel een zeer belangrijken importhandel, terwijl wij zeer weinig van daar betrokken, en onderhielden ook met Genève uitgebreide handelsrelaties [3]).

Genève was geheel de achttiende eeuw door bekend om zijn uitgebreiden expeditiehandel op Duitschland en de Nederlanden, terwijl de stad voor haren handel elders tal van goederen uit de Nederlanden betrok. De goederen, uit de Nederlanden komende, werden door de bewoners van Genève met Savooische boeren-

1) Vgl. Le Long, t. a. p., Dl. II, bladz. 500.
2) Vgl. Idem, t. a. p., Dl. II, bladz. 483.
3) Vgl. voor dit alles uitvoeriger Le Long, t. a. p., Dl. II, bladz. 482—493.

wagens naar Seissel vervoerd en van daar langs de Rhône, welke rivier daar bevaarbaar wordt, met schepen naar Frankrijk doorgezonden. En voorts dreven de kooplieden van Genève, behalve over Marseille, een uitgebreiden handel over Amsterdam met Noord- en West-Europa, en zelfs daarbuiten. De directe handel van Genève op de Nederlanden had niet zooveel te beteekenen, hoewel wij steeds een groote hoeveelheid horloges en Zwitsersch katoen van daar betrokken. Maar de vroeger zoo belangrijke handel in fluweelen en zijden stoffen nam gedurende de achttiende eeuw steeds meer in beteekenis af en op het laatst dier eeuw bestond de handel van Amsterdam op Genève meer in wissels dan in handelswaren [1]).

In het verder genoemde handelsgebied, ook al mochten wij met Augsburg, Memmingen en Ulm commerciëele relaties van niet onbeteekenenden aard onderhouden, was Weenen, waarmede wij ook een uitgebreiden wisselhandel dreven, de markt voor import en export bij uitnemendheid. Goud- en zilverlaken, brocaat, damast, zijden stoffen, gouden-, zilveren- en zijden linten, fluweel, laken, serges en andere wollen stoffen, specerijen, kruideniers- en verfwaren, neteldoek, rotting, bedrukt katoen, porcelein en rariteiten, dat alles ging van hier uit naar Oostenrijk's hoofdstad, waarvoor wij in hoofdzaak kwikzilver en Hongaarsch koper terug ontvingen. Het kwikzilver kwam vooral in het begin der achttiende eeuw van uit Weenen te Amsterdam in groote hoeveelheden aan en diende toen als onderpand voor eene Oostenrijksche obligatieleening, die door onze bankiers op de Amsterdamsche beurs was tot stand gebracht.

Overigens trachtte ook Oostenrijk reeds in het begin der achttiende eeuw aan de tusschenkomst der zoover afgelegen Nederlanden voor zijn handel te ontkomen en werd daarvoor in 1720 te Weenen eene maatschappij opgericht onder den naam van „Keizerlijke geoctrooieerde Oriëntaalsche Compagnie". Dit handelslichaam zou vooral door middel van de havens Triëst en Fiume Oostenrijk's zeehandel uitbreiden. Het zou zelfs te Messina en te Constantinopel kantoren oprichten, zoomede te Cadix en Lissabon agentschappen vestigen, en een directe vaart op deze havens beproeven tot stand te brengen. Eene verhoogde nijverheid, door bijzondere middelen in het leven geroepen, zou tegelijk den actieven handel in meer dan een opzicht steunen. Maar van al die

1) Vgl. Le Long, Dl. II, bladz. 493—495.

schoone plannen is niets terecht gekomen; zelfs het brevet „Keizerlijk" heeft deze maatschappij niet in het leven kunnen houden [1]).

Was onze handel op de laatst behandelde gebieden, die hoofdzakelijk langs den Rijn werd gedreven, alzoo bijna geheel de achttiende eeuw nog van groot gewicht en werden daarin jaarlijks nog millioenen guldens omgezet [2]), de handel langs de Maas verloor in dezen tijd bijna alle beteekenis. Gestadig door zware rechten gedrukt, waartoe Pruissen in 1713 door den aanleg van twee tolkantoren beneden Venlo niet weinig medewerkte, kon de scheepvaart op de Maas zich niet voldoende ontwikkelen, om onze handelsrelaties met de Maassteden levendig te houden. Onze kooplieden dreven dan ook slechts met Luik en Maastricht een directen handel en verkozen, ter vermijding van groote onkosten, voor het vervoer hunner koopmanschappen den landweg boven den waterweg [3]).

Met de Zuidelijke Nederlanden, sedert 1714 weder aan Oostenrijk gekomen, bleven echter ook in de achttiende eeuw onze handelsrelaties nog lang op de eenmaal bereikte hoogte, ondanks de maatregelen, die de Oostenrijksche regeering nam om de economische opkomst van het aan dit rijk opnieuw toegevoegde gebied met kracht te bevorderen en zelfs een gedeelte van den algemeenen handel der Republiek naar het Zuiden te trekken, welke laatste pogingen weinig succes hadden.

Omstreeks 1768, zoo bericht ons De Serionne, hadden wij aldaar nog slechts het gebied van twee belangrijke afzetartikelen verloren, te weten van papier en gekleurd lijnwaad, natuurlijk een gevolg van het verhoogd productievermogen in de Zuidelijke Nederlanden. En iets later verliep onze handel in potasch, een product, dat wij in groote hoeveelheid in Vlaanderen plachtten te voeren.

Daartegenover stond echter een veel grootere levendigheid van den diamanthandel en eene belangrijke toename van onzen specerijeninvoer.

De handel in diamanten had alleen tusschen Amsterdam en Antwerpen plaats en was van zeer bijzonderen aard. Want de

1) Vgl. Le Long, t. a. p., Dl. II, bladz. 535—540.

2) De bedragen voor de achttiende eeuw zijn in dit opzicht zelfs niet te benaderen.

3) Men vergelijke daarvoor de berichten in de meer genoemde werken van Lüder en Scherer. Vgl. ook De Rooy, t. a. p., bladz. 790.

Antwerpsche handelaars zonden hunne beste diamanten eerst naar Amsterdam om geslepen te worden en verkochten deze, na ze te hebben terug ontvangen, in hoofdzaak weder aan Amsterdamsche juweliers, die ze weder naar elders, in het bijzonder naar de Levant, verhandelden.

De reden daarvoor was niet ver te zoeken. Te Antwerpen had men even goed als te Amsterdam diamantslijperijen en het slijpen der steenen was er zelfs goedkooper. Maar de Antwerpsche wijze van slijpen gaf den diamant veel minder luister, zoodat de goedkoopste weg hier de minst voordeelige was. De edelgesteenten, die te Antwerpen geslepen waren, brachten altijd van tien tot vijftien procent minder op dan de te Amsterdam bewerkte steenen en de meerdere winst vergoedde dus rijkelijk de verhoogde kosten van het slijpen en het dubbele transport.

Volgens De Serionne werd deze handel hoofdzakelijk gedreven in diamanten van het tweede en derde water, terwijl Lüder vermeldt, dat ongeveer de helft van alle in den handel in omloop zijnde diamanten op deze wijze in de circulatie werden gebracht [1]).

Overigens was onze handel met Antwerpen niet van bijzonder gewicht en meer passief dan actief. Wij ontvingen van daar in hoofdzaak gewerkte en genaaide kanten, die door ons weder naar Spanje verhandeld werden, en een bepaalde soort, die in Engeland gereeden aftrek vond. En wat wij er heen zonden, was al van heel weinig beteekenis. Wel daarentegen was de wisselhandel van Antwerpen op Amsterdam vrij levendig.

Met Brussel werden gedurende de achttiende eeuw onze handelsrelaties steeds meer van belang. Manufacturen, koloniale waren en drogerijen waren daar onze voornaamste artikelen van invoer; kanten, tapijten, behangsels en kaarten in hoofdzaak de artikelen, die wij van daar betrokken. Het kanaal, dat de hoofdstad van het Zuiden met de Schelde verbond, deed haar voor een intensief verkeer met de Nederlanden, Duitschland en het noorden van Europa goede diensten, terwijl bovendien de toenemende fabrieksnijverheid in en om Brussel het hare deed, om den handel van Brussel steeds meer actief te doen worden. Over Brussel kwamen dan ook in dezen tijd de garens en kanten van Mechelen, benevens het in de Zuidelijke Nederlanden thans wederom veel vervaardigde

1) Vgl. De Rooy, bladz. 795. en de daar aangehaalde bronnen. Le Long vermeldt van dezen handel niets. Voor de verdere mededeelingen vergelijke men behalve De Rooy, Le Long, Dl. III, bladz. 1—16.

gouden- en zilveren passementwerk, van welk laatste artikel Brussel jaarlijks gemiddeld voor 600,000 gulden uitvoerde. De Brusselsche katoendrukkerijen en papierfabrieken, wier opkomst van 1726 dagteekent, werkten in hoofdzaak voor den kleinhandel, zoodat van uitvoer dezer artikelen zoo goed als geen sprake was; wel echter maakten zij den invoer onnoodig, zoodat onze importhandel daardoor schade leed.

Onder de steden, waarop wij voorts nog handel dreven, behoorden in de Zuidelijke Nederlanden Gent, van waar zeer weinig op Amsterdam werd gewisseld; Brugge en Rijssel, die ons dunne fijne lijnwaden leverden; Doornik, van waar in hoofdzaak tapijten kwamen; Arras, dat het stapelrecht der Fransche wijnen bezat voor zoover deze over land werden vervoerd; Kamerijk, van waar wij in dezen tijd verschillende manufacturen betrokken, en Duinkerken. De laatste plaats werd in de achttiende eeuw steeds meer een transitohaven voor Fransche handelswaren, die van daar naar Zeeland en Holland werden geëxpediëerd.

Vreemd moge het schijnen, dat ondanks de hooge opbloei der nijverheid in de zeventiende eeuw [1]) de pogingen tot opbeuring van den handel en de scheepvaart der Zuidelijke Nederlanden zoo weinig succes hadden. Maar het beste middel, om daartoe te geraken, de opening der Schelde en de verheffing van Antwerpen als handelshaven, was niet in toepassing te brengen. En de poging om Ostende tot een handelshaven te maken, het eenige, wat de Oostenrijksche regeering in dit geval overschoot, had evenmin veel succes.

Daar, in Ostende, had zich in het begin der achttiende eeuw tijdens den Spaanschen successie-oorlog een vrij levendigen handel en eene toenemende scheepvaart ontwikkeld [2]), hetwelk voor keizer Karel VI eene belofte inhield voor de commerciëele en maritieme ontwikkeling zijner Nederlandsche Staten. Reeds had Ostende met Indië en China eenige handelsrelaties aangeknoopt, toen op 12 December 1722 de Maatschappij voor den Oost-Indischen handel werd opgericht, welk handelslichaam zich niet alleen op den

1) Een beknopt, maar zeer goed overzicht daarvan geeft Scheper, t. a. p., Dl. II, bladz. 364 en 365.

2) Men vindt dit uitvoerig aangetoond in de „Verhandeling over het openen en sluiten der Schelde, nevens de geschiedenis der Oostendesche Maatschappij van C. R. Hausen," pamflet genoemd bij Knuttel, t. a. p., No. 20998, bladz. 31 en vv.

kolonialen handel, doch ook op de kolonisatie zou beproeven toe te leggen.

De plannen tot oprichting dezer maatschappij waren niet nieuw, daar hare stichting al in 1698 was beproefd [1]), maar de tijd was er thans beter voor geschikt en hare eerste pogingen tot vestiging in Indië hadden dan ook dadelijk succes. Reeds het eerste jaar na hare oprichting bezat de nieuwe Compagnie twee nederzettingen, een op de kust van Coromandel te Coblom nabij Madras en een te Bankibazar aan de boorden van den Ganges, terwijl zij pogingen in het werk stelde om op het eiland Madagaskar een eigen tusschenstation te vestigen.

Opgericht met een kapitaal van zes millioen gulden, had de Compagnie van Ostende over gebrek aan bedrijfskapitaal niet te klagen, en nam zij bekwame en ondernemende agenten in haar dienst, waardoor het haar gelukte met uitnemend succes te werken. De rijke ladingen, in de eerste jaren door hare schepen aangebracht [2]), en de winsten, uit den verkoop daarvan verkregen, boezemden vertrouwen in en deden den koers van hare aandeelen spoedig tot 15 procent boven pari stijgen [3]).

Niet zoodra was echter de Compagnie op den weg van bloei en vooruitgang, of de handelspolitiek van de Republiek en Engeland kwam hare verdere plannen dwarsboomen.

Al in 1720, dus nog vóór de Compagnie te Ostende haar octrooi had gekregen, waren ten onzent verschillende pamfletten en vlugschriften verschenen, die ten doel hadden ons recht op den alleenhandel in Oost- en West-Indië te bepleiten en den keizer van Oostenrijk het recht te ontzeggen, om eene zoodanige compagnie op te richten, of de oprichting daarvan te bevorderen, alles op grond van het Munstersche vredestractaat van 1648 [4]). Maar al die vlugschriften hadden weinig effect gehad.

Nauwelijks echter had de maatschappij haar werkzaamheid aangevangen, of het „Vertoog van het recht dat de Vereenigde Nederlandsche Oost-Indische Maatschappij heeft op de vaart en

3) Vgl. hetzelfde vlugschrift, bladz. 45. Voor de geschiedenis der Oost-Indische Compagnie te Ostende, van af hare oprichting in 1722 tot haar ondergang in 1731, is dit pamflet van groot belang.

2) Dit was in het bijzonder van 1724 tot 1728 het geval. Vgl. Blok, t. a. p., Dl. VI, bladz. 91.

3) Vgl. Scheltema, t. a. p., Dl. II, bladz. 675.

4) Men zie daarvoor Knuttel's Catalogus van Pamfletten der Koninklijke Bibliotheek op het jaar 1720 en vv.

koophandel naar Oost-Indiën tegen de inwoonders der Spaansche Nederlanden" riep de gemoederen wakker en onze regeering tot onderhandeling [1]). Wij, zoowel als Engeland, waren vast besloten aan de Oostenrijksche mededinging in den kolonialen handel een einde te maken, waarbij wij ook door Frankrijk werden gesteund, dat eveneens belang bij het fnuiken der opkomende mededinging had. En wij konden daarbij den vredelievenden weg kiezen, omdat Oostenrijk tegen de verbonden belanghebbenden natuurlijk niet was opgewassen en op aandrang onzerzijds en Engeland verplicht zou zijn de compagnie op te heffen.

Op grond, dat Oostenrijk de Nederlanden slechts in bezit had onder den last der verplichtingen waaraan zij tijdens de Spaansche heerschappij onderworpen waren, trachtten de concurreerende Mogendheden den keizer tot vernietiging van het octrooi te nopen. Maar de keizer was niet geneigd daartoe dadelijk over te gaan; de snelle vooruitgang der compagnie en de mogelijkheid op den duur aan Oostenrijk eenigen invloed op maritiem gebied te geven, noopten hem de zaak gaande te houden. Bovendien had Spanje de nieuwe maatschappij bij een bijzonder handelstractaat erkend, zoodat althans één oude vijand van Oostenrijk in een vriend was veranderd.

Nu echter tastten ook de concurreerende Mogendheden door. Zij sloten te Herrenhausen een verdedigend verbond, waarbij ook Pruissen toetrad, waarop het Hof van Weenen het beter oordeelde de zaken niet tot het uiterste te drijven en in 1727 beloofde de compagnie te zullen opheffen. Officiëel werd dit besluit bekrachtigd bij het in 1731 tusschen Engeland en Oostenrijk gesloten verdrag van Weenen, waarin ook wij als handelende partij voorkwamen en hetwelk door onze Staten den 20^{en} Februari 1732 werd geteekend. De keizer verplichtte zich daarbij niet alleen tot opheffing der Compagnie te Ostende, doch tevens om allen handel van uit de Oostenrijksche Nederlanden op Indië en Amerika te doen ophouden [2]). Alle pogingen, om den handel en de scheepvaart in de Oostenrijksche Nederlanden te doen herleven, werden dus door dit verdrag den bodem ingeslagen.

Toch heeft Ostende zich nog in de achttiende eeuw als handels-

1) Het genoemde vlugschrift is aanwezig ter Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam.

2) Vgl. Wagenaar, Vaderl. Hist., Dl. XIX, bladz. 48 en 49; Scheber. t. a. p., Dl. II, bladz. 676 en vv.; Blok, t. a. p., Dl. VI, bladz. 99.

haven in een kortstondigen bloei mogen verheugen, wat wellicht tot eene groote opleving van den Zuid-Nederlandschen handel en scheepvaart had kunnen leiden, indien de politieke toestand inde laatste jaren dier eeuw anders ware geweest.

De uitbarsting van den Noord-Amerikaanschen vrijheidsoorlog in 1776 verschafte den Belgen al dadelijk eenige voordeelen. Wij werden in 1781 tot ons nadeel in dezen oorlog gewikkeld, terwijl de Oostenrijksche Nederlanden onzijdig bleven. En toen was geen vlag op de zeeën meer gezocht dan die onzer zuidelijke naburen. Een groot deel onzer vrachtvaart kwam in een oogwenk in hunne macht en verschillende Zuid-Nederlandsche reeders ondernamen dadelijk op eigen kosten eenige tochten naar West-Indië. Ostende, tot vrijhaven verklaard, ontwikkelde zich snel; het aantal van 483 schepen, dat in 1762 de haven van Ostende bezocht, steeg in 1781 tot 2953. Door de oprichting eener bank, mede in het laatstgenoemde jaar, trachtte men deze zoo plotseling zich uitbreidende scheepvaart en den daarmede gepaard gaanden handel rugsteun te geven, terwijl bovendien de opheffing van het Barrière-tractaat een einde maakte aan verschillende bepalingen, die tot op dat tijdstip den handel der Zuidelijke Nederlanden nog hadden gedrukt. In 1783 eischte Jozef II daarop Maastricht en de opening van de Schelde; liet in 1784, toen wij niet toegaven, een leger naar onze grenzen oprukken, en verkreeg in 1785 bij den vrede vanFontainebleau de forten Lillo en Liefkenshoek, zonder echter de opening der Schelde te kunnen bedingen, welke sluiting wij echter voor niet minder dan $9^1/_2$ millioen gulden moesten koopen.

Dat dit alles Oostenrijk niet veel mocht baten, omdat het eerder dan ons land door Frankrijk werd bezet, deed tot de feiten niets af; sedert het uitbreken van den vierden Engelschen oorlog, die ons in elk opzicht zoo duur te staan is gekomen, hadden ook de Zuidelijke Nederlanden een groot deel van onzen handel en onze scheepvaart weten te bemachtigen, waarvan wij ook na den vrede van Parijs de nadeelen bleven ondervinden.

Evenals Ostende nu hebben ook de Duitsche havenplaatsen, Hamburg, Bremen en Emden vooral, in deze jaren van onzen benarden toestand partij getrokken.

Van ouds werd het verkeer met deze havens meer tot den rivieren overlandhandel dan tot den zeehandel gerekend, omdat wij door onze agenten van uit deze plaatsen een levendigen rivier- en overlandhandel met Noord-Duitschland dreven. Maar reeds tijdens

den Spaanschen successie-oorlog was ons rechtstreeksch verkeer met deze havens verminderd, terwijl zij meer en meer trachtten een deel van onzen Europeeschen- en wereldhandel tot zich te trekken.

Aan Hamburg, de oude vrije Rijksstad, is dit het beste gelukt, ofschoon Bremen een grooter aandeel dan Hamburg in den Russischen handel verkreeg en Pruisen door middel van Emden meer bepaald een aandeel in den Oost-Indischen handel naar zich toe zocht te trekken.

Was in de laatstgenoemde plaats reeds eene „Maatschappij van Koophandel" opgericht, die tegelijk met de nieuwe Oost-Indische Compagnie te Ostende de bezorgdheid der Staten Generaal gaande maakte [1]), in 1751 volgde te Emden de oprichting eener Oost-Indische Maatschappij, terwijl de haven tot een „Porto Franco" werd verklaard [2]). Maar in dit opzicht kon Bremen ons weinig nadeel doen en de koloniale plannen van Pruissen hadden weinig succes. Wel echter berokkende de toenemende haringvisscherij van uit Emden schade aan onzen haringhandel en breidde sedert 1780 de koopvaardijvloot van Emden zich aanmerkelijk uit, ten koste natuurlijk van onze scheepvaart en ons vervoer [3]).

Bremen daarentegen bemachtigde reeds sedert het begin der achttiende eeuw een deel onzer Engelsche relaties en begon in het laatst dier eeuw ook een grooter aandeel in den Russischen handel te erlangen. Alleen aan linnen zond deze stad jaarlijks voor een millioen thaler naar Engeland uit, terwijl haar uitvoerhandel van hout, potasch, slachtvee, anijs en andere handelsartikelen zich voortdurend uitbreidde. In den loop der achttiende eeuw werden de handelsbetrekkingen dezer stad en die van Hamburg met Engeland dan ook van zooveel gewicht, dat de Engelsche regeering voor beide steden eene gunstige wijziging in de navigatieacte bracht en haar veroorloofde niet alleen de voortbrengselen van haar eigen grondgebied, maar die van geheel Duitschland in Engeland in te voeren, wat onzen transitohandel zeer zeker niet ten goede kwam. En welk aandeel èn Bremen èn Hamburg langzamerhand in den Russischen- en Oostzeehandel verkregen, kan blijken uit het feit, dat in 1762 door de Sont zeilden 99 Bremer-

1) Vgl. Blok, Dl. VI, bladz. 91.
2) Vgl. Le Long, Dl. II, bladz. 467.
3) Vgl. de Rooy, bladz. 789 en de daar aangehaalde latere éditie van Le Long.

en 20 Hamburgsche schepen, en in 1772 reeds 170 Bremer- en 32 Hamburgsche schepen [1]).

Wat Hamburg betrof, deze haven werd vooral tijdens den zevenjarigen oorlog van groote beteekenis. Vrij van de hooge rechten, waaronder in den loop der achttiende eeuw de handel in de Nederlandsche havens steeds meer te lijden had, werd Hamburg in dien tijd het oorlogsmagazijn voor de Duitsche legers en nam alzoo een deel van onze vroegere taak over. Daarbij namen ook de Engelsche subsidiën hun weg over Hamburg, wat den wisselhandel en geldhandel daar aanmerkelijk deed toenemen. En gesteund door deze uitbreiding van hare relaties, trok Hamburg voortdurend een grooter deel van onzen Europeeschen handel tot zich en breidde zijn handel en nijverheid steeds meer ten koste van de Nederlanden uit, als wier mededinger in Spanje, Portugal, Frankrijk en de Oostzeelanden het met toenemend succes optrad [2]). Tal van waren, die de Hamburgers vroeger door onze bemiddeling betrokken, haalden zij thans direct uit de landen van herkomst, zoodat de snelle afname van onzen handel op Hamburg, die toch reeds in hoofdzaak met Hamburgsche vaartuigen gedreven werd, ons tevens voor een deel de mate van onzen algemeenen handelsachteruitgang op het laatst der achttiende eeuw doet zien.

In 1778 nu vielen nog 168 schepen van Hamburg te Amsterdam binnen, welk getal het volgende jaar reeds tot 123 was gedaald. Doch in 1786 was die achteruitgang schrikbarend geworden, want toen kwamen nog slechts 21 schepen van uit Hamburg op de reede van Texel aan [3]). Wel een bewijs, hoe Hamburg vooral van onzen toestand partij had getrokken en zich plotseling een groot deel van onzen wereldhandel had weten te verzekeren. Sedert den Engelsch-Amerikaanschen oorlog toch hadden de Noord-Duitsche havens — en onder dezelve Hamburg in het bijzonder — door hunne eigene schepen een rechtstreeksch verkeer met de koloniën der Europeesche Staten in Amerika en eveneens met Noord-Amerika tot stand weten te brengen, waarvan zij vooral tijdens onzen oorlog met Engeland partij trokken om een groot deel van den Nederlandsch-transatlantischen handel te bemachtigen.

Na 1784 was dan ook de hooge positie, die ons land bijna twee

1) Vgl. Scheerer, Dl. II, bladz. 678, 679.

2) Vgl. Idem, ibid., bladz. 677, 678.

3) Vgl. Macpherson, t. a. p., Tom. III, pag. 431, en voor het slot: Scheerer, t. a. p., Dl. II, bladz. 679, 680.

eeuwen op handelsgebied had ingenomen, zoo goed als geheel verloren te beschouwen, terwijl voor de Duitsche havens de ondergeschikte en nadeelige rol, die hun gedurende dien tijd was toebedeeld, was geëindigd. De tijd der Nederlanders als de handelsnatie bij uitnemendheid was voorbij en het zou jaren duren alvorens eene hernieuwde opleving op handelsgebied ons weder eene eervolle plaats in de rij der handelsstaten van Europa zou bezorgen.

3. Onze Handelsbetrekkingen buiten Europa.

Moesten wij in de voorafgaande tijdperken na het overzicht van onze Europeesche handelsrelaties over onzen kolonialen handel spreken, thans dienen wij een meer algemeenen term te gebruiken en van onze handelsbetrekkingen buiten Europa te gewagen. Want behalve den handel op onze eigene koloniën en den reeds besproken smokkelhandel op de koloniën van andere mogendheden in Amerika, begonnen wij in de achttiende eeuw meer dan vroeger onzen handel op de Europeesch-Amerikaansche koloniën en de latere Vereenigde Staten van Noord-Amerika te drijven, zoodat ons handelsgebied, waar het ook mocht inkrimpen, in dit opzicht althans uitgebreider werd.

Willen wij niet in herhaling van het reeds vroeger vermelde vervallen en evenmin buiten het terrein van onzen eigenlijken handel gaan, dan kunnen wij het verloop van onzen handel met onze eigene koloniën zeer beknopt mededeelen.

Die handel toch had, voor zoover het onze handelsgebieden in Azië gold, nog altijd geheel door tusschenkomst der Oost-Indische Compagnie plaats, die dan ook geheel de achttiende eeuw door haar handelsmonopolie, dat telkens vernieuwd werd, met kracht bleef handhaven. Maar in dit tijdperk ging dat niet zoo gemakkelijk als vroeger en de Compagnie had daarvoor dan ook tal van kostbare oorlogen te voeren, die doel troffen voor zoover het de Indische eilanden betrof, maar op het Aziatisch vasteland de inkrimping van haar handelsgebied niet konden verhoeden. Want daar had zij, behalve de hare handelspolitiek weêrstrevende bewoners, aan mededingers als de Engelschen, de Franschen en de Denen het hoofd te bieden, daar deze natiën sedert het begin der achttiende eeuw er opnieuw met kracht naar streefden, om een aandeel in den winstgevenden Oost-Indischen handel te bekomen, wat vooral aan de Engelschen, wier energiek optreden als koloniseerende

natie in het bijzonder sedert het begin der achttiende eeuw dagteekent, het best gelukte [1]).

De toename der Oost-Indische producten op de Europeesche markten, welke van het krachtig optreden onzer concurrenten het gevolg was, drukte natuurlijk allereerst den prijs daarvan, wat door de verbruikstoename wel geen afbreuk aan den afzet deed, maar toch het winstpercentage verminderde.

En daarbij kwam nog het feit, dat de Engelsche en de Fransche Oost-Indische Compagniën [2]) tegen eene zekere recognitie successievelijk den handel op bijna alle havens der door hun bezette gebieden openstelden, zoodat onze Compagnie weldra ook te strijden had tegen de particuliere scheepvaart, waarin zij zeer zeker het onderspit zou moeten delven, indien zij haar monopolie- en uitsluitingsgeest getrouw bleef.

Met betrekking tot dit laatste nu heeft het onze Compagnie aan waarschuwing en goeden raad niet ontbroken.

De onbekende en scherpzinnige auteur van de „Korte Schets van 's Lands welwezen" zag dit reeds in 1714 zeer goed in en verhief daarom met kracht zijne stem tegen het voortduren van het octrooi der Oost-Indische Compagnie. Hij wees er op, dat de regeering der Republiek juist met het oog op onzen handelsbloei verplicht was de vaart op Oost-Indië en de Kaapkolonie aan alle ingezetenen met eigen schepen te vergunnen, in de eerste plaats naar die havens, waar de Compagnie geen vaste kantoren had. En mocht de Compagnie meenen, dat zij alleen bij machte was om den handel in Indië te beschermen, dan zou men de particuliere handelaars kunnen verplichten haar eene zekere recognitie uit te keeren, terwijl men, was dit eenmaal geregeld en hadden alle ingezetenen der Republiek belang bij den Indischen handel, in tijd van oorlog met andere mogendheden de oorlogsbodems der Republiek in de Indische wateren kon laten optreden [3]). Met andere

1) Vgl. VAN REES, t. a. p., Dl. II, bladz. 288, en SCHERER, t. a. p., Dl. II, bladz. 493 en vv., zoomede 760 en vv.

2) Voor de Fransche Oost-Indische Compagnie, die tot 1717 met groote bezwaren had te worstelen, doch sedert hare octrooi-vernieuwing in dat jaar op betere resultaten mocht bogen, vergelijke men SCHERER, t. a. p., Dl. II, bladz. 586 en vv. Later ging zij weder achteruit en werd in 1769 opgeheven. Van 1785 tot 1790 leidde eene nieuwe Fransche Oost-Indische Compagnie een kwijnend bestaan; deze werd dan ook bij decreet opgeheven.

3) Vgl. het meer aangehaalde Pamflet, genoemd bij KNUTTEL, N°. 16231, bladz. 37 en vv., en bladz. 50.

woorden meende hij dus, dat niet meer de Compagnie, maar onze regeering den handel in Indië diende te regelen en eveneens een deel van het gezag der Compagnie aan zich behoorde te trekken.

Maar deze schrijver wenschte nog meer!

Op Java en Ceylon diende de cultuur van suiker, koffie, thee en tabak van particulieren meer en meer te worden aangemoedigd, waartoe vrijdom van belasting op den invoer dezer waren in de Republiek gunstig zoude medewerken. En die invoer diende dan op zoo uitgebreide schaal te geschieden, dat onze handelaars van deze koloniale producten hier zulke groote hoeveelheden konden inslaan, dat zij geen pond meer uit Engeland of Frankrijk behoefden te betrekken [1]). Eene bevordering der kolonisatie op meer vrijgevige schaal dan tot dusverre diende daarmede gepaard te gaan, daar niet de weinige lust daartoe, maar de bepalingen met betrekking tot de rechten en vrijheden der kolonisten bijna alle pogingen te dien opzichte hadden doen mislukken.

En daarbij diende de Compagnie niet alleen het oog te hebben op Ceylon en de Indische eilanden, maar ook op de Kaapkolonie, waar vooral de mijnontginning naar zijne meening — en dat terecht! — groote voordeelen kon opleveren. Zeker, kolonisatie van de Kaap op uitgebreide schaal zou de teelt van West-Indische gewassen, zooals b.v. tabak en koren, in elk opzicht ten goede komen, want het Zuid-Afrikaansch klimaat was daartoe uitnemend geschikt. Doch hoeveel rijker zouden de goud- en zilvermijnen, waarvan de schrijver het bestaan in Zuid-Afrika vermoedde, ons niet kunnen maken, wanneer wij die met Hollandsch kapitaal en Hollandsche werkkrachten konden ontginnen [2]).

„Het is niet zonder reden," — zegt de onbekende auteur —, „dat ik my inbeelde dat er goud en zilverryke mynen zyn in de bergen, die agter de Kaep de Goede Hoop leggen, om dat men byna door gantsch Afrika het alderedelste minerael vint in de rivieren en bergen; om dat de Kaep op dezelve zuiderbreedte legt als het goudryk Chyli en andere plaetsen in Asia en Amerika, die dat bergwerk uitleeveren; om dat daer veele kaele en klippige bergen gevonden worden, die alle volgens het getuigenis van

1) Vgl. Pamflet Knuttel, N°. 16231, bladz. 49.

2) Waar de schrijver door dit inzicht van groote scherpzinnigheid blijk geeft en de negentiende eeuw de waarheid zijner opmerkingen bewezen heeft, ofschoon niet ten onzen voordeele, meenen wij op dit gedeelte van het vlugschrift door een uitvoerig citaat de aandacht te moeten vestigen.

Cardanus en Agricola metal dragen; en om dat ontrent die bergen vele kruiden wassen die geen vrugten voortbrengen, en de boomen klein blyven, welkers bladeren bleek groen zijn of met een blaeuwagtigen waesem bekleet worden, en om dat' er mogelyk nog verscheyde andere teekenen zijn, die uit de zwaerte der aerde en steenen, uit de dampen en klooven der steenrotsen [waar]genomen worden, als ook uit de wateren der beeken en rivieren, die dikmaals veezels der metallen met zig sleepen, die op de gronden ontrent de watervallen vergaderen" [1]).

Men meene nu niet, zoo betoogt de schrijver verder, dat al die verschijnselen maar worden aangevoerd om een optimistisch idée wat kleur bij te zetten. Want „de geene, die meer en naeukeuriger van de uiterlijke teekenen der bergen en landen, die metal dragen, begeert onderrecht te worden, kan nazien de Onderaertsche Weereld van Athanasius Kircherus, liber 10, sect. 2, cap. 7, alwaer veele andere nog opgetelt worden. Maar indien iemant in 't land zelf de zaek wil examineren, moet [hij] wel onderwezen zyn in de schriften van Lasarus Erker, een Duitscher, en zeer ervaren in 't behandelen der bergwerken." En dan zal men bevinden, dat de goud- en zilvermijnen in Zuid-Afrika geen „idéefixe" zijn, doch werkelijk bestaan.

De groote vraag is dus niet deze mijnen te vinden, maar de exploitatie, die den kolonisten en het moederland grooten rijkdom kan aanbrengen, aan te moedigen en te bevorderen. En de Oost-Indische Compagnie, die de Kaapkolonie in bezit heeft, dient daartoe in de eerste plaats mede te werken.

„Op dat dan de burgers zouden aangemoedigt worden om te zoeken naar zoodanige mynen, zoo moet men den vinder de volle bezitting daervan beloven, mits de tiende voor de Ed. Compagnie blyve als een regael, dewelke dat werk in de ontdekte mynen moet helpen in staet brengen, en met hare schepen genoegsame materialen en instrumenten aenbrengen die tot het werk vereischt worden. Ja, het zoude niet ondienstig zyn, dat de Compagnie gestadig door weinige slaven, die gezondigt hadden, liet zoeken in die bergen, daer naer alle uiterlyke teekenen mynen in zyn. Want men moet zig niet inbeelden dat men door puur geluk eenige zal ontdekken, als geschied is in de mynen van Potosi in Peru" [2]). Volharding en energie echter zullen in elk opzicht beloond worden.

1) Vgl. het laatst aangehaalde PAMFLET, bladz. 43.
2) Vgl. hetzelfde PAMFLET, bladz. 44.

Immers, wanneer men naar zijne voorstellen handelt, dan, zoo zegt hij verder, zal „men nog eens zien dat meer quantiteit zilver of goud in deze landen gebragt zal worden, als er nu door eene uiterste nootzakelykheid voor de negotie zilvere specie jaerlijks daer uit gesleept word, tot zeer groot nadeel van 's lands credit, waerom de hooge overheid mede zorg zal dragen voor het voortzetten der bergwerken in onze Oost- en West-Indische volkplantingen, belovende de vinders daervan een premie van 50 of 60 duizent guldens, want deze som bedragen wel de onkosten van de werken, molens en gereedschappen, die nootzakelyk zyn om de mynen in staet te stellen, eer dezelve profitabel kunnen worden" [1]).

Zeker, hij verzwijgt het niet, die kosten zullen menigeen wel wat hoog schijnen. Maar men kan ze met een onbezwaard gemoed voor dit doel uitgeven. Immers „zoo dan alle deze dingen wel waergenomen worden, is er alle bedenkelyke hoop, dat deze volkplanting aen den zuidhoek van Afrika binnen weinige jaren zoodanig zal toeneemen, dat men meer schepen derwaerts zal zien uitrusten als de geheele compagnie jaerlijks naer de Indiën zend, zoo dat men aldaer, door toevloet van Europianen, meerder land en zeekusten zal moeten beslaen, en waerdoor occasie zal geboren worden, om deze dikmaels door orkanen en zuidoosten-winden gevaerlyke Tafelbaay te myden, en een verzeeckerder reede te maken" [2]).

Noch de Oost-Indische Compagnie, noch de regeering onzer Republiek hebben op de belangrijke voorstellen van dezen schrijver, die blijkbaar langen tijd in Indië en de Kaapkolonie had vertoefd, ernstig acht geslagen. Evenmin als men begreep voor den handel in het algemeen de nijverheid tot rugsteun te moeten hebben, zag men het belang van cultuur op groote schaal en mijnontginning voor den handel in. En dat de Compagnie de cultuur in hare bezittingen bevorderde, geschiedde dan ook meer noodgedrongen dan uit een goed economisch oogpunt. Ja, toen de teelt door particulieren de Compagnie te machtig werd, zoodat haar handelsmonopolie en hare enorme winsten gevaar liepen, veranderde zij zelfs hare tactiek en hield verdere aanplantingen tegen.

Zoo ging het b.v. met de koffieteelt, die, eerst door de Compagnie bijzonder aangemoedigd, het weldra moest ontgelden. Om die aan te moedigen, had de Compagnie aanvankelijk eene premie van

1) Vgl. het Pamflet op bladz. 44, 45.
2) Vgl. Idem, bladz. 45.

tien stuivers het pond gegeven, wat ten gevolge had, dat uit de Preanger-regentschappen, Cheribon en het district Java reeds in 1713 tweeduizend pond boonen naar het moederland konden worden vervoerd. Van Februari 1714 tot September 1715 werden 2389 ponden aan de Compagnie geleverd en in November van het laatstgenoemde jaar werd eene hoeveelheid van 3647 pond Java-koffie voor Nederland ingescheept. Sedert steeg de oogst voortdurend, wat den handel der Compagnie in niet geringe mate ten goede kwam. In November 1716 bedroeg de opbrengst 8116 ponden, in November 1717 reeds 13219 ponden en in December 1718 bijna 28000 ponden. In 1721 leverden de Preanger en Cheribon alleen reeds 14000 pond en werd in datzelfde jaar eene hoeveelheid van bijna 200,000 pond te Batavia voor het moederland ingescheept. Door de voordeelige contracten, die onze gouverneur Zwaardekroon had weten af te sluiten, was intusschen de premie reeds vervallen en kocht de Compagnie jaarlijks de geheele oogst voor 15 rijksdaalders het pikol of zes stuivers het pond op. En dat terwijl de verkoopsprijs in 1709 nog 38 stuivers het pond bedroeg! [1])

Die prijs mocht door den meerderen aanvoer sedert sterk gedaald zijn, dat de Compagnie door de koffieteelt enorme winsten behaalde, valt niet te ontkennen. En toch was de inkoopsprijs nog van dien aard, dat steeds meer koffie werd aangeplant. Vandaar dat de Compagnie er toe overging om den verkoop van koffie aan particulieren te verbieden en, toen zij zeker van haar monopolie was, onder allerlei voorwendsels den inkoopsprijs verlaagde, zoodat deze ten slotte tot vier en een halve rijksdaalder het pikol, dus tot nog geen twee stuivers het pond, daalde.

Dat de Javanen sedert liever aan particulieren verkochten, laat zich denken, en weldra kreeg de sluikhandel in koffiie dan ook een grooten omvang. Maar nu verbood de Compagnie allen verderen aanplant der koffieboomen in de Preanger, Cheribon en het district Batavia, terwijl zij de elders geplante koffieboomen liet uitroeien.

Zoo brak de Compagnie, prat op haar monopolie en haar enorm winstpercentage, met de eene hand af, wat zij met de andere had opgebouwd. En dat niet alleen ten opzichte van de koffieteelt.

Hoe de aankweeking van suikerriet door de Compagnie bevorderd was, hebben wij reeds gezien. In 1710 telde men dan ook alleen in het district Batavia reeds honderd-en-dertig suikermolens, terwijl

1) Vgl. voor dit en hetgeen volgt Ten Cate, t. a. p., Dl. I, bladz. 671, en vv., die De Jonge volgt, en Van Rees, t. a. p., Dl. II, bladz. 280 en vv.

nog tijdens het opperbestuur van Zwaardekroon de gezamenlijke suikermolens jaarlijks 13 millioen pond konden leveren. Maar de Compagnie wist slechts vijf millioen pond per jaar af te zetten en bepaalde daarom dat iedere molen jaarlijks niet meer dan 300 pikol zou mogen leveren tegen een verhoogden inkoopsprijs van $2^1/_3$ stuiver het pond, terwijl aan de suikermolenaars in het district Batavia nog de concessie werd gedaan, dat alle overige Javaansche suiker, aangevoerd buiten het district Batavia, met invoerrechten zou worden bezwaard en slechts voor den halven prijs door de Compagnie zou worden ingekocht.

Een meer geschikt middel om de suikerteelt in het district Batavia te verminderen en deze daar buiten geheel ten gronde te richten, was zeer zeker niet uit te denken. Maar het paste volkomen in het stelsel der Compagnie, die altijd winst zocht te behalen of te behouden door de beperking van de productie, maar nimmer in ontwikkeling en uitbreiding der consumtie. Het was, zooals De Jonge terecht heeft opgemerkt, de handelstactiek van den kleinen kruidenier, die maar niet tot het besef kon komen, dat de handelaar door prijsverlaging het aantal consumenten kan doen vermeerderen, en op die wijze met kleiner winst grootere hoeveelheden sneller afzet, maar dan over de massa meer voordeel behaalt, dan wanneer hij bij kleine partijen peperduur blijft verkoopen.

Meer dan alle concurrentie der Engelschen heeft dan ook deze tactiek ten slotte den ondergang der Compagnie bewerkt. Wel verdiende zij nog reusactige sommen aan de meer en meer toenemende indigoteelt, die zij met dwang bevorderde, zoomede aan het opium-monopolie en het zout-monopolie [1]), dat zij eveneens bezat, maar de verwikkelingen met de inlanders, die hare handelspolitiek na zich sleepte en menigwerf met de wapens moesten worden bedwongen, kostten de Compagnie zooveel geld, dat zij eindelijk geregeld meer uitgaf dan verdiende. De hooge dividenden, die zij geheel de achttiende eeuw door bleef uitkeeren, en de prijs, waarop hare actien stonden [2]), leverden al in de eerste helft der achttiende eeuw dan ook geene weêrspiegeling van den eigenlijken toestand op. Integendeel, het handelsgebied der Compagnie kromp

1) Vgl. VAN REES, t. a. p., Dl. I. bladz. 282.

2) Men zie dit alles bij LUZAC, Holl. Rijkdom. Dl. II, bladz. 117 en 118, die van ieder jaar de dividenden en van verschillende jaren de prijzen der actien mededeelt.

gestadig in en zelfs de voordeelen van haar monopolies trachtte zij niet door een levendigen ruilhandel van uit het moederland blijvend te vergrooten.

Slechts met China werden de handelsbetrekkingen in dit tijdperk levendiger, terwijl zij met Japan bleven bestaan, doch elders verloor de Compagnie geheel dit tijdperk door voortdurend terrein.

Met betrekking tot den theehandel heeft de Compagnie in de achttiende eeuw een gouden tijd beleefd, en dat van omstreeks 1755 tot het einde van den vierden Engelschen oorlog toe.

Nadat het eiland Formosa in 1662 voor ons verloren was gegaan, voerden de Chineezen de thee naar Batavia en verkochten ze daar. Maar de aangebrachte hoeveelheid was niet voldoende, om de Compagnie in staat te stellen aan de vraag op de Europeesche markten te voldoen, en bovendien stond deze handel van 1717 tot 1723 geheel stil. Vandaar, dat gedurig werd getracht om onzerzijds weder directe relatiën met China aan te knoopen, wat in 1723 aan Maetsuyker aanvankelijk gelukte. Na 1730 voeren de schepen der Compagnie direct naar Canton, maar de daar bevrachte schepen gingen eerst naar Batavia, om slechts met een deel hunner theelading weder naar het vaderland te stevenen. Door de voorafgaande reis naar Batavia bleef de thee te lang onderweg en nog altijd moest men hier groote hoeveelheden van elders betrekken, zoodat het doel der Compagnie, genoegzame aanvoer en groote winst, niet werd bereikt. Maar sedert 1755, toen de thee direct met de Compagnies-vaartuigen van Canton naar Nederland werd overgebracht, nam de theehandel hier eene hooge vlucht en voorzagen wij vooral Engeland van dit artikel, waar destijds voor de thee hooge inkomende rechten moesten worden betaald. Toen deze rechten in 1784 werden afgeschaft, verminderde de prijs aanzienlijk, terwijl sedert dien tijd ook de Engelsche Oost-Indische Compagnie haar theehandel uitbreidde, zoodat de theehandel onzer Oost-Indische Compagnie in het laatst van dit tijdperk hare beteekenis verloor [1]). Maar toen was geheel het bestaan der Compagnie van weinig beteekenis geworden, zoowel door de inkrimping van haar handelsgebied als door de groote tekorten tengevolge van hare omslachtige administratie en kostbare oorlogen, en eindelijk door den vierden Engelschen oorlog.

Onderhield b. v. de Compagnie naast den handel met China

1) Vgl. H. W. Tydeman, De Nederlandsche Handelsmaatschappij, bladz. 40 en 41, zoomede de daar aangehaalde bronnen.

heel de achttiende eeuw door hare handelsrelaties met Japan, ie omstreeks 1780 echter ook al achteruitgingen [1]), de verdere ziatische handel werd steeds minder van beteekenis. In Voor- ndië en op de kust van Coromandel verloor de Compagnie door e energie der Engelschen al in het begin der achttiende eeuw eel wat aan invloed. Wel vertrok, toen dit in 1707 merkbaar verd, een plechtig gezantschap van uit Batavia naar Aalem Shadur, den toen regeerenden vorst in Hindostan, doch het baatte weinig. En sedert 1712, toen deze vorst stierf, gingen de zaken er Compagnie nog harder achteruit. Zijne zonen beoorloogden lkander en slechts de Engelschen, die ten slotte over den troon an den grooten Mogol beschikten, trokken daarvan partij en regen in den loop der achttiende eeuw dan ook den salpeterhandel n den uitvoerhandel van Indische lijnwaden geheel in hunne nacht [2]).

Zoo ging dus in den loop dezer eeuw de handel op Hindostan en op de kust van Coromandel, die vroeger zoo belangrijke winsten afwierp, voor ons verloren, ook al behielden wij daar tot het einde van dit tijdperk nog enkele factoriën.

En mocht het met den handel op Bengalen en Perzië al wat beter gesteld zijn, sedert 1750 en 1751, toen de Franschen Masulipatnam en de Engelschen Bengalen veroverden, kromp de beteekenis van onze handelsbetrekkingen ook op deze gebieden in, terwijl de handel op Suratte al heel weinig winst afwierp. Slechts de handel op Arabië schijnt de steeds toenemende malaise niet te hebben medegemaakt, daar de geregelde verkoop van suiker, specerijen en Japansch koperwerk daar nog tot in het laatst der achttiende eeuw aan de Compagnie voortdurend groote winsten moet hebben bezorgd. Maar overal elders gingen de zaken der Compagnie achteruit, tot zelfs op Ceylon en de Indische eilanden, zij het dan ook dat de Compagnie het kaneelmonopolie, dat sedert 1736 slecht was nageleefd, in 1766 opnieuw van den vorst van Kandy verkreeg, waaraan sedert vrijwel de hand werd gehouden [3]).

De Kaapkolonie, die tot een zoo belangrijk geschrijf had aanleiding gegeven, werd in de achttiende eeuw evenmin van beteekenis. De belangrijke raadgevingen van den schrijver van de

1) Vgl. DE ROOY, bladz. 567, die over onzen handel met Japan uitvoerige mededeelingen doet.

2) Vgl. LUZAC, t. a. p., bladz. 101—103.

3) Vgl. DE ROOY, t. a. p., bladz. 564, die over dit alles zeer uitvoerig is.

„Korte Schets" werden èn door de Compagnie èn door de regeering der Republiek in den wind geslagen, zoodat de kolonie een kwijnend bestaan bleef leiden.

In 1768 telde Kaapstad, dat nog altijd als ververschingsstation dienst deed, slechts vijfhonderd inwoners, zoodat het geen wonder was, dat de kolonie in 1781 in zeer zwakken staat verkeerde en door de Franschen voor ons moest worden beschermd. De tarwe, die men sedert 1760 van uit de Kaap naar het moederland was beginnen te vervoeren, was voor den handel van weinig beteekenis, zoodat men in 1790 de Kaapkolonie eigenlijk als een lastpost beschouwde, die de onkosten der Compagnie maar vermeerderde en haar binnenkort ten gronde zou richten [1]). Geen wonder dus, dat deze kolonie, zwak en onbeschermd, in 1795 spoedig in handen der Engelschen viel en sedert voor goed voor ons verloren was.

Dat de Compagnie, ondanks de voortdurende inkrimping van haar handelsgebied, in de achttiende eeuw nog groote waarden aan de Europeesche markt kon brengen, was dan ook voornamelijk aan de uitbreiding van den theehandel, de toenemende cultuur en de nog altijd groote winsten op de Indische lijnwaden te danken. De totaal-invoeren bedroegen van 1700—1720 gemiddeld 15,079,484 gulden; van 1721—1744 gemiddeld 17,033,231 gulden; van 1745 tot 1768, toen de theehandel van grooter beteekenis werd, gemiddeld 19,287,246 gulden; van 1769 tot 1780 gemiddeld 20,141,197 gulden en van 1781 tot 1792 gemiddeld 14,806,835 gulden per jaar. Van 1769 tot 1780 verdiende de Compagnie jaarlijks gemiddeld een netto-bedrag van 8,682,935 gulden; van 1781 tot 1792 nog maar 4,504,882 gulden per jaar [2]). Desondanks was echter het tekort der Compagnie, dat in 1730 nog slechts ruim $7^1/_2$ millioen gulden bedroeg, in 1779 tot bijna 85 millioen gulden geklommen [3]).

Aan die tekorten moet het dan ook geweten worden, dat onze bezittingen en factoriën èn in 1781 èn in 1795 in een vrijwel onverdedigbaren toestand waren, en dat reeds tijdens den vierden Engelschen oorlog al onze factoriën in Bengalen, te Suratte, de kusten van Malabar en Coromandel, benevens die op Sumatra in

1) Vgl. de NEDERLANDSCHE JAARBOEKEN, 1790, bladz. 1011.

2) Vgl. A. J. L. v. D. BOGAERDE TER-BRUGGHE, Essai sur l'importance du commerce, de la navigation, etc., Tom. II, pag. 78, ook aangehaald bij DE ROOY, t. a. p., bladz. 583.

3) Vgl. v. D. OUDERMEULEN, t. a. p., bladz. 305.

landen der Engelschen vielen. Wel kregen wij die alle bij den vrede van Parijs in Mei 1784 weder terug, doch de belangrijkste nederzetting op de kust van Coromandel, Negapatnam, bleef in handen der Engelschen, terwijl zij tevens de vrije vaart in de Oost-Indische zeeën bedongen. Sedert ging de Compagnie dan ook met rassche schreden haar ondergang te gemoet, die zij tegelijk met den val der Republiek heeft beleefd.

Bleef het monopolie der Oost-Indische Compagnie alzoo tot na den vrede van Parijs in zijn vollen omvang gehandhaafd, niet alzoo het monopolie der West-Indische Compagnie. Wel werd haar octrooi in 1730 vernieuwd en bleef sedert tot hare opheffing van kracht, maar zij moest toch telkens ten behoeve van den particulieren handel eene veer laten, wat geheel onzen Amerikaanschen handel in elk opzicht ten goede is gekomen.

Al in 1730 werd tegen eene zekere recognitie, aan de bewindhebbers der Compagnie te betalen, de vaart en de slavenhandel op Afrika aan particulieren toegestaan, behalve op de streek van Kaap Apollonia af tot aan Rio de la Volta toe, en wel „voor alle ingezetenen van dezen Staat, om te navigeren en te negotieren door de geheele limiten van het octrooi der West-Indische Compagnie, in Afrika gelegen" [1]). En later, in 1734, werd dit verlof met betrekking tot den particulieren handel nog meer uitgebreid zoodat een groot deel van den vroegeren handel der Compagnie in handen van ondernemende kooplieden en reeders kwam. Slechts met betrekking tot Suriname, Essequebo en Berbice behield de Compagnie een groot deel van haar monopolie, vooral dat van den alleenverkoop van slaven, een nog altijd zeer winstgevend bedrijf. Voor de particuliere handelaars echter was juist deze handel minder levendig geworden, daar sedert 1713 de grootste voordeelen van den algemeenen slavenhandel Engeland toevielen.

Terecht kon Luzac in 1780 dan ook zeggen, dat, — hoewel de West-Indische Compagnie op de kust van Guinea [2]) nog een voordeeligen handel in staven- en stofgoud, olifantstanden en slaven

1) Vgl., waar geen andere bronnen worden genoemd, voor dit overzicht: Luzac, t. a. p., Dl. II, bladz. 134—258, en de Rooy, t. a. p., bladz. 588 en v.v.

2) In 1717 werden de bezittingen der Compagnie op deze kust met Groot-Friedrichsborg en Arquin vermeerderd, die haar door Pruissen voor 6000 ducaten werden afgestaan. Daarover ontstonden ernstige geschillen met Frankrijk, die echter werden bijgelegd. Vgl. Wagenaar, Vaderl. Historie, Dl. XVIII, bladz. 192 en v.v.

dreef, welke artikelen zij meest tegen ijzer, spijkers, linnen, papier, koperwerk en sterke dranken inruilde, terwijl zij ook van hare bezittingen op Curaçao en St. Eustatius nog aardig wat voordeelen genoot —, de meeste inkomsten der Compagnie haar toevielen door de recognitiegelden, die zij uit den particulieren handel trok.

De inkomsten der West-Indische Maatschappij konden echter de vergelijking met die harer Oost-Indische zuster niet doorstaan en sedert 1704 keerde zij dan ook slechts gemiddeld vier procent aan hare aandeelhouders als dividend uit. Soms, zooals in 1735, 1753 en 1766, bedroeg het dividend maar twee procent, waartegenover enkele voordeelige jaren stonden, zooals 1716, toen zij zes, en 1778, toen zij zelfs acht procent uitkeerde. De hoogste stand der actiën was $61^1/_2$ à 62 procent, te weten in 1765 en 1766, en de laagste stand $16^1/_2$ procent, waartoe de actiën in 1789 daalden.

Toch heeft de West-Indische Compagnie, die meer actieven handel dreef dan de Oost-Indische, het moederland betrekkelijk veel indirecte voordeelen bezorgd en tot de instandhouding van onze nijverheid in menig opzicht het hare bijgedragen. Uit verschillende streken van het moederland werden jaarlijks tal van producten naar West-Indië afgezonden, om in de behoeften der kolonisten en de vraag naar Europeesche handelsartikelen door de Amerikaansche debouché's te voorzien. Holland leverde manufacturen, linnens, gedistilleerd, touwwerk, visch, steen, kalk, olie, teer en pek. Gelderland linnens, leder, aardewerk, papier, vleesch, bokking en ijzerwerk. Noord-Brabant verzond eveneens linnen en andere manufacturen, bewerkte tabak en ijzerwerk naar de Amerikaansche volksplantingen. En de overige gewesten bleven evenmin achter en zonden, meest over Amsterdam, daarheen eene groote menigte andere goederen. Daarbij nu werden door de overige landen van Europa door bemiddeling van Nederlandsche reeders en kooplieden allerlei producten naar West-Indië gevoerd, die meest over het grondgebied der Republiek hun weg namen. Door de Compagnie zelve werden verscheidene Fransche, Spaansche en Italiaansche koopwaren naar West-Indië uitgevoerd en uit Duitschland was de toevoer van koopmansgoederen met bestemming daarheen dikwijls zeer aanmerkelijk [1]).

Van die koloniën nu werd Suriname in de achttiende eeuw zeker wel de meest belangrijke, niet het minst door de voortdurende

1) Vgl. de gespecifiëerde lijsten van uitvoer bij Le Long, t. a. p., Dl. II, bladz. 164 en v.v.

bevordering der kolonisatie en de daarmede in verband staande suikercultuur, die hoe langer hoe meer op groote schaal werd beoefend.

Reeds in 1712 was het aantal suikerplantages tot over de tweehonderd geklommen, van welke er verscheidene meer dan dertig duizend gulden waarde hadden. En daarnaast leverde ook de tabak-, katoen-, cacao- en indigoteelt belangrijke resultaten op, terwijl sedert 1720 ook de koffie-cultuur met vrucht beoefend werd. En de soort was zoo goed, dat weldra de koffie van Jamaica en Martinique bij die van Suriname in kwaliteit ten achter stond. Geen wonder alzoo, dat deze kolonie zich reeds in 1733 in een grooten bloei mocht verheugen en alle de haar omringende koloniën in belangrijkheid en welstand overtrof.

En dertig jaren later waren de resultaten nog beter. Want in 1762 waren er 425 plantages, die door niet minder dan 36000 slaven werden bewerkt [1]), en hadden de ingezetenen der Republiek volgens Luzac voor ruim vijftig millioen gulden, volgens anderen voor zeventig millioen gulden, aandeel in de hypotheken dier plantages [2]). Men stelde dan ook in dien tijd de voordeelen, welke het moederland uit deze kolonie trok, dikwerf boven die, welke de geheele handel der Oost-Indische Compagnie de Republiek aanbracht, wat volgens Luzac geene verwondering kon baren, zoo men slechts gadesloeg „hoe veele menschen gebruikt worden tot het teelen van de vruchten dier landstreeken, bestaande hoofdzaaklijk in suiker, koffi, cacao en katoen; dat die vruchten hier te lande overgevoerd en gesleeten worden, en daar tegen uit deze gewesten de noodwendigheden voor de in- en opgezetenen der volksplantinge bezorgd" [3]). Voor het vervoer van Europeesche producten naar Suriname deden dan ook in 1775 niet minder dan 54 schepen dienst, terwijl in dat jaar van daar 63 schepen naar Nederland vertrokken, inhoudende 18 millioen ponden koffie, $15^1/_5$ millioen ponden suiker, 600,000 ponden cacao en 150,000

1) Volgens de „Missive van de Directeuren der Societeit aan de Staten Generaal" van 6 Juli 1763, aangehaald bij Luzac, t. a. p., Dl. II, bladz. 225.

2) Dat deze getallen zeer ruwe en vermoedelijk veel te hoog opgedreven schattingen zijn, zal waarschijnlijk geen betoog behoeven. Dit is ook de meening van Dr. W. W. v. d. Meulen in zijne „Beschrijving van eenige West-Indische Plantageleeningen" in de „Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap", Dl. 25, bladz. 521.

3) Vgl. Luzac, t. a. p., Dl. II, bladz. 226.

ponden katoen, benevens eenige andere producten en goederen [1]). En de voordeelen der vracht alleen werden dat jaar op 1,416,000 gulden geschat. De scheepvaart trok van de vaart op deze kolonie dan ook grootere voordeelen dan uit eenige andere vaart, terwijl de waagbelasting op den invoer, die jaarlijks gemiddeld acht millioen gulden bedroeg, de schatkist der Republiek met 170,000 gulden per jaar verrijkte.

Hadden de negeropstanden, — want de aanvallen der Franschen (1712—1714) op deze kolonie mogen eigenlijk niet medetellen, omdat zij betrekkelijk weinig succes hebben gehad, — deze kolonie niet zoo herhaaldelijk geteisterd [2]), wie weet hoeveel grootere voordeelen nog deze kolonie aan het moederland zou hebben opgeleverd. Maar die opstanden hadden aan den anderen kant althans dit gevolg, dat het geslacht Aerssen van Sommelsdijk in 1770 zijn aandeel in deze kolonie aan de stad Amsterdam verkocht, waardoor de verdediging dezer zoo gewichtige bezitting, zoowel met betrekking tot inheemsche onlusten als aanvallen van buiten af, op beter voet werd gebracht. En zoo wordt het verklaarbaar, dat Amsterdam nog in dezen tijd meer en meer de groote stapelplaats der West-Indische producten voor Europa werd, en althans in dit opzicht nog den naijver van onze concurrenten op de wereldmarkt opwekte.

Evenals Suriname had ook de kolonie Berbice in 1712 een aanval der Franschen te doorstaan, die daar eenigen tijd als meesters optraden en de kolonisten brandschatten. En daardoor had deze nederzetting in het begin der achttiende eeuw met allerlei geldelijke moeilijkheden te kampen, die haar vooruitgang tegenhielden. In 1720 telde men daar dan ook nog slechts zes groote suikerplantages en twee cacaoplantages, terwijl de koffieteelt tot 1726 weinig succes had, begrijpelijk als men weet dat Berbice op groote schaal het voorwerp van den dwazen actiehandel werd, die het jaar 1720 heeft gekenmerkt. Doch in 1732, toen de vaart en de handel op Berbice, wederom tegen eene recognitie aan de West-Indische Compagnie, ook aan particulieren werd vergund en het bestuur der kolonie ook den vrijen landbouw begon aan te moedigen,

1) Deze door Luzac opgegeven cijfers houden ongeveer het midden tusschen de door Dr. v. d. Meulen vermelde. Vgl. diens aangehaalde „Beschrijving", t. a. p., bladz. 515 en 516, waar van af 1760 tot 1777 de cijfers der uitvoeren van producten uit Suriname volgens twee schattingen worden opgegeven.

2) Vgl. Luzac, t. a. p., bladz. 109—206, die over de opstanden der z.g. marrons zeer uitvoerig is.

kwam er leven in den handel op deze kolonie en nam tevens het aantal Hollandsche kolonisten beduidend toe. Binnen weinig tijds was dan ook het aantal koffie-, indigo- en katoenplantages tot honderd aangegroeid en de kolonie zou zeer zeker tot grooteren bloei zijn geraakt, indien de directeuren sedert niet opnieuw den aanplant en den vrijen handel der kolonisten hadden bemoeilijkt. Daarbij kwamen in 1756 en 1757 hevige koortsen de kolonie dunnen en deden vooral sedert 1763 de negeropstanden verder het hunne, om deze kolonie tot hare vroegere onbeduidendheid terug te voeren.

Van meer belang voor den koloniaal-handel daarentegen werden sinds 1745 de koloniën Demerary en Essequebo, waar men in 1769 honderd-dertig suiker- en koffie-plantages telde, welk aantal sedert nog aanzienlijk grooter werd. Ook op deze koloniën wenschte de West-Indische Compagnie de particuliere vaart vrij te stellen, wat echter door de Zeeuwen, die het vrachtmonopolie hadden, langen tijd werd verhinderd. Maar eindelijk, toen de Zeeuwen in 1771 eene nieuwe Compagnie voor de vaart op Essequebo hadden opgericht, waarvan de Amsterdamsche kooplieden voor hun koloniaal-handel groote schade duchtten, werd de handel en de vaart ook op deze koloniën voor goed voor particulieren opengesteld [1]). De voornaamste artikelen, die het moederland uit deze nederzettingen betrok en hoofdzakelijk, ook door de Zeeuwen, wederom te Amsterdam ter markt werden gebracht, waren koffie, suiker, boomwol, garen en verfhout.

Bij dit alles nu sloot zich in de achttiende eeuw de omvangrijke handel met bijna geheel Amerika aan, waarvoor de eilanden Curaçao en St. Eustatius de groote stapelplaatsen waren. Nog altijd was die handel smokkelhandel, door middel van sluikvaart gedreven, daar al de afzetmarkten in Amerika aan verschillende Europeesche Staten toebehoorden, die den kolonisten slechts handel en scheepvaart met het moederland vergunden. Maar de Nederlandsche reeders en kooplieden, die van de Republiek de vrije vaart op deze nederzettingen hadden bedongen, stoorden zich weinig aan de bepalingen van andere Staten met betrekking tot hunne koloniën en leverden elke koopwaar aan ieder, die deze maar wilde betrekken. En hoe meer de koloniën van andere mogend-

1) Men vergelijke voor deze kwestie, behalve de in het algemeen genoemde bronnen, den „Brief van een Zeeuw, geschreven aan een zijner vrienden buiten die provintie woonende, betreffende de navigatie op Essequebo." Pamflet, genoemd bij KNUTTEL, t. a. p., N°. 18977.

heden in bloei toenamen, hoe omvangrijker deze eigenlijk verboden handel werd, die onzen reeders en kooplieden schatten in den schoot wierp en in de Republiek de algemeene welvaart op peil bleef houden, welke anders door de inkrimping van andere afzetgebieden en den achteruitgang der nijverheid eene beduidende vermindering zou hebben ondergaan. Ook van dien handel trok de West-Indische Compagnie wederom voordeelen door de recognitiegelden, welke zij van de vaart op dit aan haar ondergeschikte gebied ontving. Maar de meeste voordeelen vielen wellicht wederom Amsterdam toe, welks kooplieden en reeders niet alleen rijke ladingen naar deze eilanden zonden, maar van daar uit kapitalen aan goederen terug ontvingen, waaronder langzamerhand zooveel tabak, dat onze grootste koopstad voor dit artikel langzamerhand een der hoofdmarkten van Europa werd.

Van uit de stapelplaatsen op deze eilanden werd handel met verschillende gebieden in Amerika gedreven. Curaçao was en bleef de geheele achttiende eeuw door de groote stapelplaats voor den handel met de Spaansche bezittingen in Amerika, zoowel op het vasteland als op de West-Indische eilanden. Maar grootere voordeelen leverde ons het kleine St. Eustatius op, van waar uit niet alleen op de Spaansche en Fransche bezittingen in Amerika, maar later ook met de Engelsche bezittingen in Noord-Amerika een levendigen handel werd gedreven, die onzen kooplieden en reeders groote winsten bezorgde. En vooral tijdens de oorlogen tusschen Engeland, Frankrijk en Spanje, toen onze reeders en kooplieden gelegenheid vonden dezen verboden handel hoe langer hoe meer op te drijven, werden er schatten aan onzen handel op en van uit St. Eustatius verdiend.

Ook van dezen handel zijn ons geen cijfers bewaard, waaruit wij den omvang en de voordeelen daarvan kunnen leeren kennen. Maar waar vóór 1744 door de Engelschen 19 onzer West-Indievaarders werden opgebracht met eene gezamenlijke waarde aan schepen en ladingen van 1,203,700 gulden en bovendien van 1740—1747 nog 148 West-Indie-vaarders werden genomen, waarvan de schade niet kon worden begroot, daar begrijpt men van welke beteekenis een handel geweest moet zijn, die zulke enorme verliezen kon dragen [1]). Op het laatst van dit tijdperk, in 1779,

1) Vgl. de „Korte Memorie van de Scheepen, toebehoorende aan Ingesetenen der Vereenigde Provincien, sedert weinige jaren herwaarts door d' Engelsche genomen," enz., reeds genoemd op bladz. 469, waar wij ook op deze verliezen wezen.

onderhielden dan ook niet minder dan 100 schepen de geregelde vaart op St. Eustatius en de geschiedschrijvers van die dagen weten ons te berichten, dat de vele meelmolens hier te lande, hoe druk ook malende, nauwelijks het meel in gereedheid konden brengen, om naar onze stapelplaatsen in West-Indië te zenden. Uit alle gewesten van Amerika namen gedurende de achttiende eeuw de orders van levering dan ook toe, zoodat het ons niet kan verwonderen, dat, ondanks alle tegenkanting onzer concurrenten, de regeering der Republiek alle moeite deed om deze bron van welvaart voor de Republiek open te houden.

Over St. Eustatius nu liep in het laatst der achttiende eeuw een bijzondere handelstak, die hoe langer hoe meer in omvang toenam en de Republiek, gelijk reeds gezegd is, tot een der grootste Europeesche markten eener handelswaar maakte, waarvan wij ook thans jaarlijks groote hoeveelheden omzetten. Dat was de handel in tabak, die in dit tijdperk van bijzonder gewicht werd.

Amerikaansche tabak werd reeds sedert het midden der 18de eeuw jaarlijks in duizenden vaten over St. Eustatius naar de Republiek gezonden en deze handel heeft voor onze latere handelsbetrekkingen met Amerika en ons aandeel in den Amerikaanschen landbouw en middelen van verkeer grootendeels den grondslag gelegd. In eene reeks brieven over de Noord-Amerikaansche onlusten, van 1777 tot 1779 verschenen [1]), heeft Jhr. Lod. Theod. Graaf van Nassau la Leck op de belangrijkheid en de snelle toename van dezen handel gewezen en Holland met nadruk als de tweede markt voor dit artikel genoemd. De volgende specificaties mogen zijne bewering staven.

In 1770 voerde Noord-Amerika uit 37,937 vaten tabak. Daarvan gingen naar Ierland 3310, naar Frankrijk 15706, naar Holland 10637, naar Duinkerken 2907, naar Hamburg 2416 vaten en de rest naar Bremen, Spanje, Noorwegen, Denemarken en de Amerikaansche eilanden. Het volgend jaar voerde Amerika 49,016 vaten tabak uit, te weten 35,493 vaten uit Virginië, 12,530 vaten uit Maryland en 993 vaten uit Carolina. Daarvan bleven onverkocht

1) Brieven over de Noord-Amerikaansche onlusten.... en den invloed die deeze gebeurtenissen zouden kunnen hebben, zo op de belangens van Europa in 't algemeen, als van deezen Staat in 't bijzonder. Door Jhr. Lod. Theod. Grave van Nassau La Leck. 1e Drietal, Utrecht, 1777, 8o., genoemd bij Knuttel, t. a. p., No. 19153. — 2e Drietal, Idem, No. 19155, enz. Onze mededeelingen over den tabakshandel zijn ontleend aan het Zesde Drietal, genoemd bij Knuttel, No. 19230, bladz. 204, 205.

3,075 vaten, terwijl 1,142 vaten naar Schotland gingen. Voorts naar Ierland 3,506 vaten, naar Frankrijk 16,098 vaten, naar Holland 14,546 vaten, naar Duinkerken 5,309 vaten, naar Hamburg 2788 vaten en de rest weder naar de overige reeds genoemde gebieden. Volgens hem viel er dus in dezen handelstak, die onzen algemeenen handel en onze nijverheid belangrijke voordeelen kon opleveren, eene snelle toename waar te nemen, die nevens Engeland's naijver op onzen overigen handel in Amerika en naast Engeland's ontevredenheid over onze verhouding tot Frankrijk het hare heeft bijgedragen tot de uitbarsting van den vierden Engelschen oorlog, met welker gevolgen wij dit hoofdstuk wenschen te besluiten.

4. Plotseling Verval.

Zoo hebben wij dan den handel der Republiek ook in dit tijdperk beschouwd en daarbij gezien, dat het kleine Nederland, toen het vierde kwart der achttiende eeuw een aanvang nam, op handelsgebied zich nog in menig opzicht de bevoorrechte natie van Europa mocht noemen. Zeker, hare nijverheid kon de vergelijking met honderd jaar vroeger niet meer doorstaan en verschillende handelsgebieden hadden veel van hunne vroegere belangrijkheid verloren. Maar daartegenover stond dan toch menige vermeerdering van debiet in andere streken en op andere plaatsen, die den Nederlandsche reeder en koopman groote winsten bezorgden, en veel bijdroegen om de algemeene welvaart in de Nederlanden in stand te houden. Met name had de Amerikaansche handel eene uitbreiding ondergaan, waarvan men vroeger nooit had durven droomen, maar het was ook juist in het bijzonder dezen handel, die de Republiek aan den rand van haar ondergang bracht.

Nauwelijks toch was tusschen de Noord-Amerikaansche koloniën en Engeland in 1775 de oorlog uitgebarsten, of de aandacht der Engelschen viel op St. Eustatius, onze meest belangrijke stapelplaats voor den Noord-Amerikaanschen handel. En al dadelijk beklaagde de Engelsche gezant Yorke zich bij de Staten-Generaal over den handel in wapens en krijgsvoorraad, dien de Nederlanders van uit hunne West-Indische bezittingen met de opgestane bewoners der volksplantingen dreven. Wel verboden de Staten-Generaal toen onmiddelijk den toevoer van krijgsbehoeften naar de Amerikaansche koloniën, doch ook de scherpste plakkaten hielden onze kooplieden van dezen voordeeligen handel niet af.

Zoo werd dus reeds dadelijk na het uitbreken van dezen oorlog onze goede verstandhouding met Engeland ernstig bedreigd. En die verhouding werd er niet beter op, toen Noord-Amerika in 1778 de hulp van Frankrijk verkreeg. Want Frankrijk wenschte zich hier en in West-Indië de gelegenheid tot aankoop van krijgsbehoeften, zoomede hout, masten, touwwerk en scheepsbehoeften, zoo ruim mogelijk opengesteld te zien en de Amsterdamsche kooplieden, die dezen handelstak zoo goed als in handen hadden, voerden de commissies van Frankrijk met graagte uit. Voegt men daarbij het feit, dat Amsterdam en andere koopsteden in de Republiek van de vrijwording van Noord-Amerika groote handelsvoordeelen verwachtten, dan kan het ons niet verwonderen, dat onze kooplieden zich schrap stelden tegen de eischen van Engeland en de Stadhouderlijke regeering, die Engeland's eischen wenschte in te willigen.

Het gevolg was, dat de Engelsche regeering haar toezicht verdubbelde en eindelijk onze koopvaarders opbracht, wat de verhouding niet beter maakte. En toen het eindelijk bekend werd, dat de Amsterdamsche regeering zich in 1778 bereid had verklaard om met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika een verbond te sluiten, zoodra deze onafhankelijk waren geworden, waarom in 1780 Henry Laurens naar de Republiek vertrok, barstte de oorlog tusschen Engeland en de Nederlanden uit.

Of wij ons al bij het verbond der Noordsche Mogendheden tot handhaving der gewapende neutraliteit hadden aangesloten, mocht ons weinig baten, daar Engeland ons den oorlog aandeed vóór die aansluiting officiëel was geworden en wij dus van alle hulp onzer bondgenooten verstoken bleven. De Republiek, die zoolang op handelsgebied Engeland den voet had dwars gezet, moest thans, zoo zeiden de Engelschen, voor goed worden vernederd.

Dat nu is Engeland maar al te zeer gelukt. Niet gereed voor den krijg en niet bekwaam om hare bezittingen te verdedigen, was de Republiek met geheel haar belangrijk koloniaal bezit aan Engeland's willekeur overgelaten. Op het einde van Januari 1781 waren reeds 200 koopvaardijschepen in de Engelsche havens opgebracht, wat ons niet minder dan 15 millioen gulden schade berokkende. En van onze West-Indische bezittingen vielen St. Eustatius, St. Martin en Saba, zoomede de kust van Guinea dadelijk in de handen der Engelschen, terwijl Berbice, Demerary en Essequebo zich vrijwillig onder hun hoede stelden.

Verbazend groot was de schat, die op St. Eustatius den over-

winnaar in handen viel; ongerekend eene som van drie millioen gulden nog zooveel oorlogsbehoeften en koopwaren, dat de pakhuizen deze zelfs niet konden bergen. De buit werd daar dan ook alleen op veertig millioen gulden geschat. Bovendien vermeesterde de Engelsche admiraal Rodney in West-Indië eenige honderden koopvaardijschepen en, met dien buit nog niet tevreden, liet hij een tijd lang nog de Nederlandsche vlag op St. Eustatius wapperen, waardoor nog een aantal Nederlandsche vaartuigen met hunne ladingen hem van zelf in handen vielen. Wel werden de drie eerstgenoemde eilanden nog in hetzelfde jaar door de Franschen hernomen, doch hunne beteekenis voor den handel was sedert verloren. Eveneens heroverden de Franschen in 1782 Berbice, Demerary en Essequebo voor ons, terwijl zij, gelijk wij reeds weten, de Kaap voor ons behielden. In Oost-Indië daarentegen vielen Negapatnam, de kantoren in Bengalen, die op de kust van Sumatra, later ook Trinconomale, den Engelschen in handen, waarvan alleen de laatste nederzetting door een Fransche vloot onder De Suffren voor ons heroverd werd, hoewel hij gelukkig Ceylon en Java nog voor de gevreesde Engelsche aanslagen wist te beveiligen.

Geen wonder, dat geheel onze handel stilstond en zelfs onze vaart op de Oost- en Middellandsche Zee zoo goed als ophield. Aan onze visschers werd bovendien hun bedrijf door het optreden der Engelschen geheel onmogelijk gemaakt; alle handel en bedrijf stond stil; de beurs bleef onbezocht. En de vrede van Parijs, die tusschen Engeland en ons in Mei 1784 gesloten werd, bracht weinig redding, daar wij Negapatnam, den zetel van den kaneelhandel, aan Engeland moesten afstaan en bovendien den Engelschen de vrije vaart op de Molukken vergunnen, gelijk wij reeds bereids hebben vermeld.

Voor den handel der Republiek had deze oorlog dan ook de meest noodlottige gevolgen. Niet alleen hadden onze concurrenten van onzen benarden toestand partij getrokken, door een groot deel van onzen stilstaanden handel aan zich te trekken, maar ook onze West-Indische koloniën hadden na den Vrede van Parijs hunne vroegere beteekenis als stapelplaatsen voor den koloniaal-handel verloren en in Oost-Indië was door het verlies van Negapatnam een groot deel der voordeelen van den Oost-Indischen handel voor ons te niet gegaan.

Dat onze handel na 1784 wel weder eenigzins opleefde, doch op geen enkel gebied meer zijne oude beteekenis herkreeg, hebben wij bij de behandeling onzer onderscheidene handelsbetrekkingen in dit tijdperk reeds gezien. Slechts met de Vereenigde Staten

van Noord-Amerika konden wij na den Vrede van Parijs onze handelsbetrekkingen eenigermate uitbreiden, waartegenover echter de concurrentie der Noord-Amerikanen stond, die sedert hunne onafhankelijkheid een eigen handel op verscheidene van onze vroegere debouché's openden, zoodat ook in dit opzicht de voordeelen niet tegen de nadeelen opwogen.

Met recht mogen wij dan ook zeggen, dat, hoewel de Republiek der Vereenigde Nederlanden pas in 1795 haar staatkundigen val beleefde, zij commerciëel en economisch in 1784 ten onder ging; de vierde Engelsche oorlog, die zooveel hoofden en harten in de Nederlanden in beweging bracht, deed de Republiek vallen van het hooge standpunt, dat zij bijna twee eeuwen op handelsgebied had ingenomen.